СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

9

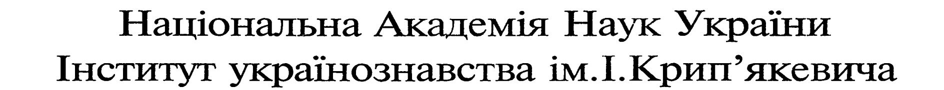
Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 9

Д — З

Львів
2002

ББК 4У (03)
С 48

Дев'ятий випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1297 слів на літери Д (дѣдичъ — дакъ), Е, Є, Ж, З (з — закритє); тут подано їхню семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича;
відп. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 9. (дѣдичъ — закритє)

Укладачі кандидати філол. наук. Н.Осташ,
Р.Осташ, М.Чікало
Львів, 2002. — 256 с.

Від редакційної колегії

Дев'ятий випуск уклали
кандидати філол. наук
Н.Осташ (дѣдичъ — дакъ, жовтобрухъ — жаловати), М.Чікало (Е і Є),
Р.Осташ (ж — жовотъ, з — закритє)

Випуск до видання підготували
к.ф.н. Г. Войтів, к.ф.н. У.Єдлінська
Комп'ютерна верстка — Л.Голощук
Комп'ютерний набір — Л.Голощук, О.Тріль

Консультували: д.і.н., акад. НАНУ Я.Ісаєвич,
проф. М.Флаєр (Гарвардський університет),
д.ф.н. М.Кашуба, д.ф.н. В.Любащенко,
к.ф.н. Б.Чернюх, м.наук. сп. А.Ясіновський

Редакційна колегія складає щиру подяку консультантам, рецензентам і всім тим, хто своїми порадами та допомогою спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Випуск опублікований за сприянням Фонду Катедр Українознавства
та Американської Ради Наукових Товариств

ISBN 966-02-2705-1 (серія)

ISBN 966-02-2706-X (вип. 9)

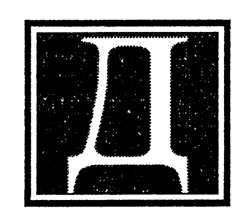

ДѢДИЧЪ, ДѢДИЧЬ, ДѢДѢЧЪ, ДЕДИЧЪ, ДИДИЧЬ *ч.* (*стп.* dziedzic) **1.** Спадкоємець: Иван, а Нєкраш Борисовичи, то єст ѡтчичи и дѣдѣчи Пєрєкалскии и єщє князь Глѣбъ нєбожчик, дѣдъ наш вытагал того Бориса с Торговицкоє волости ...за похожого чоловєка за выходом (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); князь Фєдор,... дал Єє Милости напротивкꙋ того Ставрова... ѡтмєною доставши ѡт дєдичовъ имєнє..., в повєтє Крємянєцкомъ лєжачоє (Краків, 1536 *AS* IV, 67); пн҃ъ голꙋбъ має(т) пн҃а ива(ш)ка... боронити ѡ(т) вши(с)ки(х) дѣдичо(в) то(л)ко тєпє(р) пусти(л) пн҃ꙋ ива(ш)кови дѣди(ч)нє на вѣки вѣчны(и) (Львів, 1595 *Юр.* 20); наслѣ(д)ни(к), дѣди(ч) (1596 *ЛЗ* 60); тоє дꙋбровы николи в ꙋжива(н)ю дєдичовє свищова нє были (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.); Ве́сь абовѣмъ це́ль и всє стара́н҄є ѡ(т)це́въ, зъ поча́ткꙋ ма(л)же́нства,... же́бы пото́мство сплоди́ли, и дѣдичєвъ мѣли (Вільна, 1627 *Дух.б.* 282); На рока(х) сꙋдовы(х)... Приточиласє справа... межи инъстыкгаторомъ Сꙋдовымъ и єго дєляторами... дєдичами мєстєчъка и(р)гачова Поводами, А ꙋрожоны(м) єго м(л) Паномъ Миколаємъ цєтънєромъ дєдичомъ мєстєчъка рожова позъваны(м) (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 125); тотъ позов... на двацатъ (!) тисяч и сторони поводовои налєжачихъ по смєрти мужа... а ст(р)ия поводова з воєво(д)ства киювского выбравши поводови яко власно(м)у дє(д)ичови ѡ(д)дати, реквиґована (!) будучи нє хотѣла (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

2. *(власник великого маєтку)* дідич: дѣлатєліє пакь оуз(д)рѣв҄ши // сн҃а єго рєкли межи собою то-то є(ст) дѣдичь, по(д)мо забїимо єго. а боудємо мати дѣдицьство (1556-1561 *ПЄ* 92 зв.-93); яко бꙋдꙋчи дѣди(ч) с прє(д)ко(в) свои(х) свѣдомы(и) по(с)тꙋпкꙋ здєшнєго ѡ(т) поча(т)кꙋ владычє(с)тва лво(в)ского болобано(в)ского яковыє шкоды и трꙋ(д)но(с)ти межи нами бывали и бываю(т) а(ж) до сєго часꙋ (Львів, 1596 *ЛСБ* 297, 1); має(т)-ность... Пєт(р) Дорогоста(и)ски(и),... прода(л)... Костє(н)тину Ост[р]о(з)кому,... бє(з) вєдомости дєдича, бо дєдичъ єго... бы(л) у чужы(х) зємъляхъ (Київщина, 1600 *ККПС* 132); возны(и) єнєра(л)... положи(л) позо(в) по єго м(л) пн҃а лаврина пєсочи(н)ского... по(з)ваного ѡ(т) єго м(л) пн҃а павла жоховского яко доживо(т)ного а яснєвє(л)-мо(ж)ного... пн҃а станисла(в) вло(т)ка воєводꙋ бє(л)ского яко дєдича зъ сєла ѡна(ц)ковє(ц) (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 50); того(ж) рокꙋ... далє(м) ѡчєви(с)то в рꙋки по(з)во(в) зє(м)ски(х)... два пн҃ꙋ лꙋкашꙋ лиса(ц)ко(м)ꙋ... ѡди(н) писаны(и) по Єго само(г) а дрꙋги(м) по Єго(ж) само(г) жонꙋ и пото(м)ки нєбо(ж)чика пражо(в)ско(г) яко дєдича (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 32); з которых подданых... панъ воевода краковский, дедичъ села... Задыбъ, и урожоный панъ Михал Лакгановский, державчий... за частокротною реквизициею протестантов учинити не хотили и не хочуть (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 417).

3. *(титул володарів)* господар, пан: мы... посла(н)ныи коу... кралю по(л)скомꙋ кн҃зю лито(в)скомꙋ, рꙋ(с)комꙋ, прꙋ(с)комꙋ и ины(х) панꙋ и дидичєви, ꙋпросити и ꙋднати (!) наияснѣишꙋю кнѣжнꙋ па(н)нꙋ а(л)жбитоу, кролєвнꙋ по(л)скꙋю,... абы єи мл(с)тъ была г(с)п(д)рєви нашємꙋ г(с)ж(д)а (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440); мы Жи-

кгимонтъ… панъ и дедичъ, чинимъ знамєнито сим нашим листом (Вільна, 1522 *AS* III, 235); шлєхе́тно ꙋрожєный Андре́й Жєлиборскій, сынъ власный сла(в)нои короны Полскои, дѣдичъ зємлѣ рꙋскои, обыва́тє(л) повѣтꙋ Га́лицкого… прєста́виса (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1).

4. *(про Христа)* володар, владика, повелитель: Хрыстосъ въ цєръкви Своєй єстъ панъ и дедичъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1095); в҆ тєста-мє́нтѣ бовѣмъ Х҃а Дѣдича зоста́вилъ своє́гѡ имѣніа, и ста́л҆са бога́тымъ в҆ Б҃а (Київ, 1624 *МІКСВ* 100);

5. *(той, хто заслужив на Царство Небесне)* спадкоємець: Што(ж) за пожи́то(к) с тоє малоє зє(м)лици и кгрꙋ(н)тикꙋ, ко(ли) стори(ч)но(є) запла́ты рєчє(н)ноє хр҃мъ в҆ цр(ст)вїи нб(с)но(м) за ѡставлєнїє сихъ нє прїймꙋ, и живота вѣ(ч)ного наслѣднико(м) и дѣдичє(м) быти нє могꙋ (1599-1600 *Виш.Кн.* 212); оучинѣмо то що и бг҃ъ хо́чє(т), бо на́ то на́съ створи́въ, и абы́смо жи́ли привю́лъ, абы на(с) оучини(л) дѣди(ч)ми вѣчны(х) до́бръ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); А ѡ́выє з҆ Бг҃омъ вѣрнымъ вѣкꙋ́йстє плоꙋ́жа(т). И кото́рыє з҆ ѡ́выми пєрєста-ва́ютъ, Ты́є спо́лъ з҆ Хр(с)томъ дѣдичами са става́-ют҆ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 6); Зна́ти абовѣмъ Б҃а, єстъ вѣрити в Б҃а: а з вѣры сы́номъ Бж҃и(м) ста́вши са, вѣчного цр҃(с)тва нб҃(с)ного дѣдичомъ застава́ти (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.); Дѣдичами нб҃(с)ногѡ Цр҃(с)тва чи́нит҆ ихъ [святих] (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 50); Дла того́жъ и сына́ми Бж҃їими дѣдича́ми Цр҃(с)твїа нб҃(с)нагѡ зоста́ли (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

ДѢДКО *ч.* Дідько, біс, чорт: и самъ дѣдко не упильнуєтъ! (1589 *АЮЗР* II, 189); Клєвє́тникъ: Ябєдни(к), потва́рца, зва́дца,… ѡболга́тєль, сикофа́нтъ, дѣдко, діа́волъ (1627 *ЛБ* 53).

ДѢДНИНА, ДАДНИНА *ж.* Те саме, що **дѣдизна** у 1 знач.: мы стєфа(н) воєвода… знамєнитѡ чини(м)… иже тоти истинніи наши слꙋгы… // прїидоша прѣд нами… раздѣлили промєж собою свои правїи ѡтни(ни) и дѣднини (Сучава, 1520 *Cost.DS* 210-211); А мы такождє разоумѣли єсмы сь оусєю нашєю радою аж была их праваа ѡтнина и дѣднина, и ѡт нас також єсмы дали и потврьдили… панꙋ Іѡноу Стрьчи… тоє вышєписанноє сєло на Прꙋтѣ (Хуші, 1528 *DBB* I, 27); Є(р)мона(х) гаврилїє… прода(л) своа правая ѡ(т)нина и даднина (Ясси, 1591 *МЭФ* фотокоп. 63); мы… дає(м) слꙋзѣ нашємꙋ… три сєловє… съ млини на то(м) потѡцѣ что и(х) праваа ѡтнина и дѣднина (Ясси, 1622 *МЭФ* 166).

Див. ще **ДѢДИНА, ДѢДОВИЗНА.**

ДѢДНЫЙ *прикм.* Те саме, що **дѣдовъ**: вєли́каа жє тє́тка гл҃єтса сєстра дѣднаа, или ба́биная (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 373).

ДѢДОВИЗНА *ж.* (*стп.* dziadowizna) те саме, що **дѣдизна** у 1 знач.: ива‹н›… зєзна(л) и(ж) са єму досы(т) оучинило з дѣдовизны // баби(з)ны и(з) ѡчизны з матєри(з)ны части тоѣ (Одрехова, 1572 *ЦДІАЛ* 37, 1, 1-1 зв.); сн҃овє голу(б)кови… зєзна-(ли) доброво(л)нє… будучи з добры(ми) розумы и(ж) прода(ли) ролю або ѡчизну свою илашєви бра(т)у своєму за дєва(т)дєса(т) зло(т)… ктурым са оучинила зупє(л)на заплата што и сами зєзна-(ли)… и выписали та(к) з дѣдови(з)ны (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 4).

Див. ще **ДѢДИНА, ДѢДНИНА.**

ДѢДОВСКИЙ *прикм.* *(належний дідові)* дідівський, дідів: взяли(с)мо за сꙋкманы двѣ дѣдо(в)-скиє зло(т) ѡсмъ бє(з) дєса(т) гро(ш) (Львів, 1607-1645 *РДВ* 27 зв.).

ДѢДОВЪ *прикм.* **1.** *(який стосується діда — батька батька або матері)* дідів: Стры́й… про́стѣ гл҃єтса стры́й, бра(т) ѡ(т)ч҃ій, или мт҃рнїй, ижє єстъ трє́тїагѡ стє́пєнє къ своє́мꙋ брата́нкꙋ, или вєли́кїй стры́й, ижє єстъ братъ дѣдовъ, или ба́бинъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 373).

2. Вл.н.: Ха(р) дѣдовъ (1649 *РЗВ* 180 зв.).

Див. ще **ДѢДНЫЙ.**

ДѢДУСЬ *ч.* Дідусь: якъ са має(т) мо(и) дѣдꙋсь добрє сє ма́єть (к. XVI ст. *Розм.* 16 зв.).

ДѢДЧИЦА *ж.* Чортиця: Нава́дница: Клєвє́тница, двоєсло́вница, зва́дница, дѣдчица (1627 *ЛБ* 68).

ДѢДЪ, ДѢДЬ, ДЕДЪ, ДИДЪ *ч.* **1.** *(батьків або материн батько)* дід: дѣ(д) бо мои Закхѣи: заповєда(л) ѡц҃у моєму симоноу оумирая (1489 *Чет.* 201); А пак Добра, дочка Иванкова, и плємєникові єи…, привиліа що имали вуйка своєго… на тоє сєло, на

Долхещи, и єще двѣи старіи привилїи, що имали их содъшєвє ѡт нашего деда (1502 *BD* II, 196); нєбожчик пан Фєдко Ѡлизарови(ч), дѣдъ жоны моєє закꙋпил был имєна ѡтчизныє кнѧзѧ Костєнтиновы… в шєстидєсѧт копах грошєй (Луцьк, 1511 *AS* III, 92); живина тота тєды то при ва(с)коу при дѣдоу ѡставає (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 18); отє(ц) ихъ яковъ па(т)рикиєви(ч) сєнюта,… по смє(р)ти ѡ(т)ца своє(г),… будꙋчы в опєцє ꙋ дя(д)ка своє(г) нєбо(ж)чика юска сєнютича дєда,… нє вышє(д)ши з ѡпєки в молодости лє(т) свои(х) былъ взя(т) ѡ(т) тата(р) в поло(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92); а тотъ грунтъ купленъ небожчиком дедомъ моим Іаковомъ Волевачемъ отъ Ивана Безмолъного (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14); у урочища Бєло(г)[о]… дєдъ тєпєрє(ш)ни(х) поводовъ ставалъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); Дв҃дъ єстъ пнємъ кгдыжꙿ маєтъ ѡ(т)ца Ієсєѧ, дѣда ѡвида прадєда Воо́за, прапрадѣда Салꙿмо́на (Львів, 1645 *О тайн.* 171); и написали свои родитєлѣ живих и ꙋсопши(х) по имєни их дѣдѣ и прєдѣдѣ ѡц҃а и матєри их брата и сєстри и час и вє(с) рꙋд и по дѣдꙋ и по мат҃ри (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10); Єлифо́со(в) сн҃ъ Амали́къ, кото́рый намо́вилъ дѣда своєгѡ Іса́ва а́бы… заби́лъ іа́кова бра́та своєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 59).

2. *(чоловік похилого віку, інколи жебрак)* дід: Проко(п) Малє(ч)кови(ч) ѡбѣца(л)ся ѡ(т)дати гро(ши), которыє позостали при нє(м) то є(ст) што бы(л) ꙋзя(л) ꙋ є(д)ного дѣда (Львів, 1606 *ЛСБ* 1043, 10); взяли(с)мо ѡ(т) дѣда вꙿступного зло(т) (Львів, 1607-1645 *РДВ* 21); Старъ мꙋ(ж); Дѣдъ, лѣ(т) н҃ ма́ючі(и) (1627 *ЛБ* 121); Дворъ свѣтлый и дородный:… гигантомъ подобныи мужеве, силныи такіи около него, якъ нѣкогда у дѣда Херева (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1136); а другие там по цвентару з киями, шаблями и розным оружем увиваючисе,… убогихъ и уломных людей шпиталевых, деды и бабы, на уломности их, на Пана Бога… жадного респекъту не маючи, били и мордовали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687); яко дѣдови до чого инꙿшого нєприго(д)номꙋ ѡгоро(д) злєцє́но, абы в нє(м)… робилъ (серед. XVII ст. *Кас.* 52 зв.).

3. *Лише у мн.* **дѣды, дѣдове** *(рідні минулих поколінь)* предки: потврьдили єсмы тои нашєи свѧтои єпископїи ѡт Радовцєх єи правꙋю ѡтнинꙋ, даанїє прєдкѡвъ, дѣдѡвъ наших (Сучава, 1503 *BD* II, 225); тєжъ дєй в рєкꙋ, ꙋ Тꙋрю их нє впꙋщаєшъ, в которꙋюжъ рєкꙋ дѣды и ѡтцы… вступъ свой волный мєвали (Краків, 1527 *AS* III, 310); по(д)даниє сꙋсѣ(д)ниє… визнали ижє ѡ(т) прє(д)ко(в) свои(х) ѡ(т)цю(в) и дѣдꙋ(в) слихали и сами вѣдали… ижє поти было нє уживанє манастыря ꙋнє(в)ского яко ꙋказали чєр(н)цѣ (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); такъ нашѣ дѣдове чинювали, тай мы чинѣме (XVI ст. *НЄ* 180); що(ж) мо́вишъ ѡ моисєю, та(к) ли б҃а помсты ла́комого бы́ти розꙋмѣєшъ, жєбы грѣхы дѣдо(в) в чєтвє(р)то(м) поко́лѣню кара́лъ, кды южъ пра́вє и па́мє(т) и(х) оустає(т)? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 193).

4. Вл.н.: Данило дидъ (1649 *РЗВ* 32).

ДѢДѢЧСТВО *див.* **ДѢДИЦСТВО.**

ДѢДѢЧЪ *див.* **ДѢДИЧЪ.**

ДѢЕВАТИСЯ *дієсл. недок., многокр.* Діятися, чинитися, творитися: а по смерти их великіє чудеса у гробахъ их честных дѣєвалисѧ, яко то и тепер знаки того сут у Кіевѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26).

Див. ще **ДѢЯТИ, ДѢЯТИСЯ.**

ДѢЄПИСЕЦЬ, ДѢЄПИСЕЦЪ *ч.* Літописець, хроніст: Того што книжки о синодѣ бєрєстєйско(м) писалъ, которого дѣєписцємъ синодовы(м) звати в прє(д)мовѣ обєцалємъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 7 зв.); кꙋ оуважє́нью читєлꙿникови подаю, жє сино́довый дѣєпи́сєцъ, прєклада́ючи, на што бы́лъ то́тъ сино́дъ зложо́ный,… нигдє одна́къ… нє припомина́єтъ, абы… проти́вꙿко имъ дє́крєтъ якїй вы́йти мѣлъ (Там же, 51).

Див. ще **ДѢЄПИСЪ.**

ДѢЄПИСОВЫЙ *прикм.* Літописний, хронікальний: ѡбаливши вжє такъ тыє по(д)поры блоудоу дѣєписового то зꙿособна зꙿ стороны самого синодꙋ бєрєстєйского придаю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57 зв.).

Див. ще **ДѢЄПИСЦЕВЪ.**

ДѢЄПИСЦЕВЪ *прикм.* Те саме, що **дѣєписовый**: В пєрвшєй [части] вмѣсто того абы сѧ было

мѣло на дѣеписцєвоу повєсть з' стороны справъ в' бѣрєстю ѡ(т)правованы(х) з нєсмачны(м) подобно рострєса(н)ємъ єй ѡ(т)повѣдати то сѧ цѣлый вписалъ шкриптъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 5 зв.).

ДѢЄПИСЪ, ДѢЄПІСЪ, ДЕЄПИСЪ *ч.* (*стп.* dziejopis) те саме, що **дѣеписець:** Єсли то пра(в)да што синóдовы(и) дѣепи(с) тверди(т), и(х) сино(д) єстъ самы(х) бискꙋпо(в) трибꙋна(л), і нихто та(м) гóлосꙋ нє маєтъ, одно ѡни (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 52 зв.); Нєхáй же дѣепи́съ тыми словы хризостóма стго о пєтрѣ сто(м) рєчéными людємъ óчꙋ нє мы́длитъ (Там же, 105 зв.); Потрéба тоýтъ боудєтъ дѣепи́сє пи́лно мы́слити (Там же, 137); Не даръмо // (тєды) и деепись сыноду Берестейского, противъ которого пишетъ Филялетъ, ганилъ Никифора, бо то зъ листовъ его королевское милости (и зъ сеймовыхъ декретовъ) бачылъ (Вільна, 1599 *Ант.* 821-823); Проходилє(м)сѧ мыслию вмѣсто проха(ж)ки во ѡ(т)повѣ(д)но(и) кни(ж)цє ѡ(т) ва(с) православны(х), на соборъ выданнꙋю кни(ж)кꙋ проти(в)ко ва(с) в' бѣрєстїю, чєрє(з) того то помєнєного дѣепи́са. и вѣдѣлє(м) почрънпало мысли ра(з)ума єго (1599 *Виш.Кн.* 212 зв.); такъ и тымъ нынѣшнимъ писанемъ нашимъ здалось намъ чистость сумненя своего Богомъ освѣдчивши, и все што той дѣеписъ пописалъ кламство быти оповѣдивши, абы оному... жаденъ съ православныхъ не вѣрилъ (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 280).

ДѢЄСУСЪ *див.* **ДЕЙСУСЪ.**

ДѢЄТИСѦ *див.* **ДѢЯТИСЯ.**

ДѢЖА, ДЕЖА *ж.* **1.** *(дерев'яна посудина)* діжа: а к томꙋ дє(и) ста(т)ки домовыє кади бо(ч)ки... дєжи стꙋги (1581 *ЖКК* II, 104); побра(л)... воску высочоного, нє выбиваного, которы(и) стоя(л) в дежахъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 122); взяли... стуги,... ночвы, дежы, конвы (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); видалє(м) за дѣжꙋ гро(ш) кє (Львів, 1607-1645 *РДВ* 35 зв.); Цр(с)тво нб(с)ноє квáсови, котóрый взѧ́вши нєвѣста, закры́ла в' дѣжи́ з' трóхъ мѣръ мꙋки, áжъ всѧ скисн́ꙋла (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 258); camella, дѣжа, сосу(д) хлѣбны(и) (1642 *ЛС* 110).

2. *(міра місткості)* діжа: обвезуюся, ижъ... платити повиненъ... половицу, то есть сорокъ копъ, на светого Яна Хрыстителя, муки житное мѣри луцкое мацъ полътретѣ,... масла дежу,... и три копы сыровъ (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 67); масла дежъ пятъ по три золотыхъ полскихъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 226).

3. Діжа тіста: Ап(с)лъ Пáвєлъ мови(т): Изáли нє вѣдаєтє яко ма(л) квáсъ всю дѣжꙋ квáситъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 258).

ДѢЖЕЧКА, ДѢЖИЧКА, ДЕЖЕЧКА *ж.* **1.** *(міра місткості)* діжечка: меду пресного коробочка маленькая, другая дежечка меду зо двое пригорщы (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); у пивницы... рыжкувъ дѣжичка, якобы изъ ведро (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 204).

2. Вл. н., *ч.:* Ѡлєксѣ(и) дѣжє(ч)ка (1649 *РЗВ* 179); Васко Дѣжє(ч)ка (Там же, 374).

ДѢЖКА, ДѢЖЬКА, ДЕЖКА, ДИЖЪКА *ж.* **1.** *(дерев'яна посудина)* діжка: Дéлва: Кáдь, стáговъ, фáска, бóчка, или дѣжка (1627 *ЛБ* 29); за два го(р)шьки. г(р). 16: дѣжька до покостꙋ г(р). 23 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.).

2. *(міра місткості)* діжка: Лажина а Сенчило, взяли у мене меду двѣ дежки (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); я...// зоставил... гаркабузов три, дежка масла (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 442); взято... масла дєжо(к) вилики(х)... три (Київ, 1591 *ЦДІАЛ* 823, 1, 133, 81 зв.); пшеницы мацъ две... меду присного дижъку одну (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235).

Див. ще **ДѢЖА.**

ДѢИ *мн.* **1.** Дії, діяльність: знаю то ѡ(т) овдє стгого(р)ского чуда, што сѧ ѡ(т) латины та(к)жє попꙋщéнїє(м) бжи(м)... ꙋ стой горѣ стало, длѧ чóго на ꙋвѣрєнїє историю пристьє лати(н)ского до стоє горы, дѣєвъ и плодовъ и(х) которыє овдє почини́ли выписавши посылáю ва(м) (1598 *Виш.Кн.* 294 зв.); схолáрїєви ѡмы́лнє припи́сꙋютъ слова..., которыє з дѣами соборꙋ ѡбносѧтъ и оудаютъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 87); Абовѣмъ дѣи и спрáвы вѡ́єнныи... красомѡ́вцы и маларѣ ѡповѣдꙋю(т) и спи́сꙋют' (Київ, бл. 1619 *О обр.* 18); Дѣѧ́нїѧ: Спрáвы, дѣи (1627 *ЛБ* 34).

2. *(описи життя святих)* житія: такъ мнóгїи оуча(т)сѧ, и бáрзо працꙋю(т), дѣи рочныи читáють,

бартоло(в), назоновъ, нє и(ж)бы лѣпшіи живо(т) оучинили, и пілными были, алє жєбы нєви(н)ного настоуповати, и оубо́гомоу якѹю рѣ(ч) вы́рвати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211 зв.); **книгы дѣювъ апостолскыхъ** — *(одна з книг Нового Завіту)* Діяння апостолів: я́ко кни́гы дѣювъ ап(с)лскы(х) ѡписоуютъ ѡ то(м), и на б҃а корче́мныє блюзнѣрцы архиєрє́и, жє ты(ж) то рко́мо добродѣйство чи́натъ розѹмѣючи ѡ собѣ: рѹлю гончаровоу, абы та(м) посторо́нны(х) оубо́гы(х) погрѣба́ти, коупи́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100 зв.).

ДѢЙ *див.* **ДЕЙ.**

ДѢЙМА *ж.* Діяння. ◇ **апостольская дѣйма** — п'ята книга Нового Завіту, яка розповідає про діяння апостолів Петра і Павла: Дѣля того, коли меме вѣровати, што естъ право правое и лишеное выдъ Бога, котрымъ ся маеме спасти, чомъ ли шивъ намъ святое письмо, евангеліе апостольскую дѣйму, псалтырю Давыда пророка (XVI ст. *НЄ* 151).

ДѢЙСТВЕННИКЪ *ч.* Виконавець: Потре́ба тєж҆, а́бы дѣ(и)ствєнник҆ тоє та(и)ны бы́лъ ѡди́нъ, длѧ чого єслибы єди́н҆ мо́ви(л) слова хр(с)вы, крєща́єтсѧ, и про(ч)ѧ, а дрѹгі́й во́дѹ ли́лъ, тогды́ бы крєщє́ніє нє было ва(ж)ноє (Львів, 1645 *О тайн.* 20).

ДѢЙСТВЕННЫЙ, ДЕЙСТВЕННЫЙ *прикм.* Дійовий: ѹчи́тєлєвє костє́ла ри́мъского,... та(к) сло(в)нє с ка́за(л)ницъ костє(л)ныхъ, яко и пи́смо(м) з ва(р)ста́то(в) дрѹка(р)скихъ, и мно́гими дѣйствє(н)ными скѹтками з вєли́кою пи(л)ностю..., мина́ючи свои(х), кото́рыє ѡ(т) костє́ла и(х) позна(в)ши в нємъ што(с) нєпристо(и)ноє ѡ(т)стѹпи́ли (Острог, 1587 *См.Кл.* 4); Алє божєствє́нный Дх҃ъ потѹжнє́йшимъ пово́дом҆, на ѡста́токъ мнє да́лєй ба́витисє нє допѹсти́лъ: и якѡ Авраа́ма, го́лосомъ ѡны́м҆ дєйствє(н)нымъ до сєбє возва́лъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 12 зв.).

ДѢЙСТВИТЕЛНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Дійовіший: Нє мє́ншєє є(ст) сл҃нцє и о́бшєм҆ дѣйствитє(л)нѣ(и)шєє и силнѣй сіа́ючєє, Пи́смо С(т): бо нє н҃бо и зє́млю, а́лє дш҃ѣ, смыслы и ро́зѹм҆ ѡсвѣча́є(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 81).

ДѢЙСТВЇЄ *с.* (*цсл.* дѣиствиє) **1.** *(сила впливу)* дія, дійство: ядовитыи пострѣли бѣсурманскіи, въ тѣло мое потрафивши, всѣ майстерства лѣкарственныи упередили, и смертотворный ядъ свой // внутрними дѣйствіями во всѣ составы и жилы мои розливши, латвую и уже видимую не ко животу, но ко гробу устрояютъ мнѣ дорогу (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 72-73).

2. *(обряд, церемонія)* дійство: бєз҆... бл(с)вєнїѧ на́шогѡ... кни́гъ цр҃ко́вныхъ... в҆ кото́рыхъ самым҆ сщ҃єнникѡм҆ наѹка [подає́тсѧ], я́ксѧ ма́ютъ справова́ти в҆ дѣйствїи ѡ́коло Бж҃єствє́нныхъ Та́инъ, нє дрѹкова́ли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 6).

Див. ще **ДѢЙСТВО.**

ДѢЙСТВО, ДЕЙСТВО *с.* **1.** *(сила впливу)* діяння, дія: То ся разумѣеть дѣйство креста: претръпѣти скор҆би, поносы, досады, ган҆бы, телесныя болезни (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр.лют.* 83); Которого дх҃а ст҃го силою и дѣйствомъ, ст҃ыє ѡ(т)цы на сєдьми соборєхъ становѧчи, нѣ придати нѣ ѡ(т)ѧти, Подъ тоюжъ анаѳємою заложили (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.); Благоволє́ніє(м) ѡ(т)ца, и совє(р)шє́ніє(м) Сн҃а, И дѣйство(м) Ст҃го х҃а, Хв҃ѣмъ повєлє́ніє(м) и ап(с)лски(м) проповѣда́ніє(м)... Прєдася хв҃ѣй Цр҃кви чинъ Бра(ц)тва (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); Бл҃года́тїю бж҃ією и дѣйство(м) ст҃аго дха,... ап(с)толскоє пра́вило в҆ цр҃кви восто́чной цѣло соблюда́єтсѧ (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 27); Бєзнача́лный Ѿ(т)чє, прєст҃ый и бл҃гословє́нный, якѡ бл҃говолє́нїємъ твои́мъ, и поспѣшєство(м) Сн҃а твоє́гѡ възлюблє́нногѡ, и дѣйствомъ Дх҃а твоє́гѡ прєст҃о́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.).

2. Дія, діяльність: вєли́ки(и) а дивны(и) ро(з)рѹхъ ста(л)сѧ по всємъ пра́вє свѣтє. Нє то(л)ко оу дѣйствахъ закон҆ныхъ цр҃ковныхъ, алє и во всѣхъ справахъ и постѹпкахъ свє(т)скихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); А зась рєчє́нѧ, вылива́ти, и посыла́ти, и истѣка́ти, и и́ныи томѹ подо́бныи, Пара́клитовы дѣйства, справова́нѧ и да́ры пока́зѹютъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 93); Кова́рство: Оухищрє(н)є, хи́тро(ст)... или по инѣ(х) кѹгла́рство, или бѣглo(ст), ро́зѹмъ, дѣйство,... штѹчность, ѹмѣ́тность (1627 *ЛБ* 53).

3. *(церковний обряд)* дійство: самъ [гедеонъ Болобанъ] єресє(м) послѣдѹючи бра(т)ство и сщенико(в) и(х) бє(з)чєствова́лъ,... и ѡ(т) мѣстъ проганялъ, забороня́ючи дѣте́й кр(с)тити, людє(и) причаща́ти, и мєртвы(х) погрѣба́ти, и ѡ(т) всєго зако́нного дѣйства людій из(г)налъ (Новогородок, 1594 *ЛСБ* 267); А ѡ(т) полѹноща мѣла ро(з)мо́вѹ, с тѡва́ри(ш)ками свои́ми,... и съ Іѡа́нномъ єв(г)листою ѡпѣкѹно́мъ свои́мъ, Кото́рый всє по дѣйствѹ ѡповѣда́лъ єй, якѡ на Та́йной Вєчє́рѣ оузаконилъ но́вѹю, ѡфѣрѹ бо(з)кѹю (Чернігів, 1646 *Перло* 96 зв.); а нн҃ѣ та(к) я(к) и пєрвє(и) тєбє за твоє нєпослушє(н)ство в нєбл(с)вє(н)є вкладає(м) и ѡ(т) всєго свщничє(с)каго... дѣ(и)ства ѡ(т)лучає(м) до того часу а(ж) сє то(г) всєго собо(р)нє справи(ш) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2);

богослужіння, відправа: за которыє вси здє ѡписаныє... вины гєдєѡ(н) болоба(н)... ѡ(т) всєго стите(л)скаго дє(и)ства ѡ(т)лучєнъ (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 2).

4. *(у драматичному творі)* дійство, дія: drama, дѣ(и)ство (1642 *ЛС* 171).

Див. ще **ДѢЙСТВІЄ.**

ДѢЙСТВОВАТИ, ДѢЙСТВОВАТЬ, ДЕЙСТВОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** Чинити, діяти: вза(в)ши бро(н) дховнѹю ѡ(т) нєдѹ́жого и нєѹмѣлого, сами по вѣрє крѣпко дѣйствовати, и сопоста́то(м) исти(н)ны(и) ѡ(т)вє(т) давати // то(л)ко бг҃а дѣла (Острог, 1587 *См.Кл.* 5-5 зв.); пи́сано бо всє да дѣ(и)ствуємъ во сла́ву бж҃їю. и в подо́бноє врѣмѧ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); кгдыжъ они не были собѣ ни въ // чомъ противны — одинъ Духъ Божій въ нихъ дѣйствовалъ! (1603 *Пит.* 18-19); навет и сами турки, узнавши тое благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают (1608-1609 *Виш.Зач.* 218); ґды до́броти Г(с)днєй скоштѹєтъ,... и в' нєвымо́вной ра́дости дѣйствова́ти бѹдєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 119); Изявитєлнѣ ѹпотрєблаю: явлє(н)нѣ дѣйствѹю. Ѡказа́лє ѹживаю, явнє справѹю (1627 *ЛБ* 47); тамътыи за(с) два ста́ны, таково́и ла́ски мѣти нє могѹ(т), хиба з дѣла дѣйствѹючогѡ, то́єст', з дѣл' свои(х) и ѹчинкѡв' до́брыхъ, кото́рѹю сами собѣ заслѹжатъ, за пово́домъ ѡсобли́вои ла́ски Бж҃єи (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 926).

2. (що, чого) *(здійснювати церковний обряд)* виконувати: та(к)жє и на потрєбы є(з)дити вє(н)чати кр(с)тити и ни жа(д)ны(х) спра(в) дѣ(и)ствовати ѡ(т)ню(д) в чужо(м) прєдѣлє нє маємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Єдна́къ жє за позволє(н)ємъ выра(з)нымъ, и злєцє(н)ємъ єп(с)копимъ мо́жєть сщєн'никъ дѣйствова́ть тѹю та́йнѹ (Львів, 1645 *О тайн.* 32);

(чим) користуватися: священникъ (Илія) по зестю с того свѣта першое жоны своее, не мешкаючы при парафии безженне, неслушне и непорядне в второе малженство вступивши, над заказъ духовный литоргию Божественную отправовати и дѣйствовати священствомъ усиловалъ (Львів, 1633 *КМПМ* II, 18).

3. *(виявляти силу впливу)* впливати, діяти: Прозрѣнъ бо єсть до́мъ се́и ѡ(т) бг҃а в нача́лѣ, ѡ томъ чита́й до римлѧнъ къ ѳ҃ зача́лѣ, Тѣхъ и призва их жє прє(з) оуста́ви Дѣиствѹєтъ бо бг҃ъ я́кожє са́мъ вѣстъ, Своимъ създа́нїємь оу́мъ чл҃чь нє съвѣсть (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); та́ѧ ла́ска я́къ приро(д)наѧ, дш҃и оуслѹгѹючи дѣйствѹєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 174).

4. Існувати, діяти: Бл(с)ве́нїє Бж҃їє прєз' нє́го Єп(с)пїи Прємы́слской дарова́ноє, и до нн҃ѣ дѣйствѹє(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 82); И и́ныи чѹда бєсчислє(н)ныи кто выповѣсти мо́жє(т)! и кото́рый ѧзы́къ я́къ мно́го та́а Вода́ ѹчини́ла, и до днє́съ дѣйствѹєтъ, выповѣсти мо́жєтъ! (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

ДѢЙЦА, ДЕЙЦА *ч.* Виконавець: которую Ганну врядъ... пыталъ: если же бы того учинъку чожоложного была дейцею, албо нѣ? (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 475).

ДѢКАВѢТИ *дієсл. недок., перен. (занепадати, деградувати)* дичавіти, дичіти: а ґды тѹчит'сѧ тѣло, дѣкавѣютъ тогды смыслы и мысли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 148).

ДѢКОВАТИ *див.* **ДЯКОВАТИ.**

ДѢЛАНІЕ, ДѢЛАНЇЄ, ДЕЛАНИЕ, ДѢЛАНЄ *с.* **1.** Праця, труд; діяльність: што належитъ до заслугованья делъ благочестивыхъ и достойныхъ заплаты вечное, однако яко сие, такъ овые вже ставаютсе прожными и непожыточными ку

деланию (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 987); то(г) ра(ди) съда паки(ж) по желанію вашему по(с)лахо(м) по ти(х) же братїи ваши(х) ф҃ черлени(х) ра(ди) дѣланїа и ра(ди) поспѣшенїа то(г) дѣла (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); Кгды́ здоро́въ до на́съ з ла́ски б҃жее кири́лъ на́шъ архіма́н'дрита з ва́шихъ краєвъ прие́халъ, и нѣя́кій гости́ны своє́є исправова(н)ѧ албо радоу́ и тєжъ дѣла(н)ѧ рахоу́нокъ ѡ(т)дава́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7); видимъ дѣланіе его святое, и до смерти мало страдаше по овцахъ своихъ и вкупѣ днесь въ сихъ своихъ видѣти (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); opificium, дѣланіє (1642 *ЛС* 292).

2. Підготовка ґрунту для сіяння: Часъ бовѣм' о́ный збира́нѧ часъ є(ст), а нє дѣла́нѧ: и штоко́л'-вєк' кто тꙋтъ посѣєтъ, то и жа́ти в' при́шлом' вѣцѣ бꙋдєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 284); Тєпе́ръ часъ дѣла́нѧ, и сѣа́нѧ и кꙋпова́нѧ (Там же).

Пор. **ДѢЛАТИ.**

ДѢЛАТЕЛЬ, ДЕЛАТЕЛЬ *ч.* **1.** Трудівник, робітник: ото делатє(л) ждє(т) чє(с)ного ѡвощу зє(м)лѣ тє(р)пливє его ждучи а(ж) при(и)дєть до(ж)чь ра(н)ни(и) и по(з)ны(и) (II пол. XVI ст. *КА* 173); як Г(с)дна жа́твы, просѣмо, абы о́нъ на жа́твꙋ свою подо́бного семꙋ дѣла́тєлѧ посла́ти намъ ра́чилъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 26 зв.); Яко же бо въсѧкіи дѣла́тє(л) робо́т'ны(и) сѣє(т) трꙋдо(м) и подвиго(м) съ слъзами и жнє(т) ра(до)стїю (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 4 зв.); Былъ єди(н) ч҃лкь господа́р' кътo̒рїи насади(л) ви(н)ницꙋ, и опарка́ни(в) єи оукопа́лъ ты(ж) в нє(и) пра́сы и избоудова(л) ве́жꙋ и запродаль дѣла́телє(м), и ѡ(т)ишо(л) на дале́кыи сто́роны (1645 *УЄ* № 32, 122).

2. Майстер; фахівець: изрубили дѣлатели светлицю (1489 *Чет.* 85); а коли сѧ приближиль ча(с) плодѡ(м) послаль слоугы свои к дѣлател..ь абы в'зали плоды его (1556-1561 *ПЄ* 92 зв.); за то пи(л)нє прошꙋ жебы вм(с) до тоє(ж) наꙋки граматы(ч)ноє... делатєля искꙋ(с)на тоє(ст) дидяскала чоловєка добро(г) в то(м) ꙋмєє(т)ного на(м) взычи(т) и во(д)лꙋ(г) ѡбє(т)ницы своєє посла(т) рачили (Вільна, 1591 *ЛСБ* 181, 1); Пристꙋпѣтє и вы знамени́тогѡ и выбо́рногѡ Кꙋнштꙋ Типографского стро́йтели и дѣла́тели, не Інка́ꙋстꙋ, а ни пера до писа́н'ѧ зажива́ючїи (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 41); Имнологія... Па́нꙋ Па́стырꙋ, Ѡпекꙋно́ви и Добродѣеви своє́мꙋ Пре(з) Дѣла́тели в' Типографїи в Дарꙋночкꙋ Ни́зко Принесе́наа (Київ, 1630 *Имнол.* 1); orifex, художникъ, дѣлатє(л) (1642 *ЛС* 292); оупре́ймє вамъ ла́ски Б҃жеѣ..., кꙋпнѡ со Дѣла́тел'ми Новосоѡрꙋже́ныѧ Типогра́фїа на́шеѧ, не зазо́рнои любви и Б҃гоꙋгодным' Моли́тва(м) ва́ши(м) то́щнѡ врꙋча́ем' (Львів, 1642 *Жел.Тр.* 6 зв.).

3. *Лише у мн.* Поборник, проповідник християнства: то(т) же то пасты(р) добрїй повшєхны(м) боудꙋчи и головою ц҃ркви своє́и та(к)же и господарє(м) на(д) челадю своєю... до виногра(д)у своего то є(ст) ц҃ркви роботникѡ(в) и дѣлателе́й, то є(ст) пастыро(в) и оучителїй... высйлаєтъ (1598 *Розм.пап.* 26 зв.); Злых зле погубити, а виноград иным дѣлателем предати, иже воздадят єму плоды во времена своя (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Про́чїихъ же дѣла́телей да напи́шєтъ Б҃гъ в Кни́ги Живота (и҃) (Київ, 1624 *МІКСВ* 100); Вы пра́вды Б҃же́й пи́лныи дѣла́телѣ, и Первои Гера́рхїи свѣтлыи ѡбыва́телѣ... Вы сла́вы Б҃жеи я́снѡ зри́телѣ, Ра́дꙋйтесѧ Агглѡве Б҃жїи (Чернігів, 1646 *Перло* 40 зв.);

(противник християнства) єретик; невірний, -ого: тогды им ѡ(т)казано боудєть ніколі вас нє знаю пойдєтє ѡ(т) мєнє всѣ дѣлатєлі нєправды (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 50); отступѣте отъ мене вси дѣлатели неправдѣ; ту будетъ плачь и скрежетъ зубомъ (1603 *Пит.* 98); Про́чеє Бра́тїє,... стережѣтесѧ ѡ(т) псѡвъ, стережѣтесѧ ѡ(т) злы́хъ дѣла́телїй,... а держѣтесѧ Х҃а головы Ц҃ркве (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 181).

ДѢЛАТИ, ДЕЛАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що і без додатка) Робити, чинити: дѣлаитє. какъже я вамъ повєлю (1489 *Чет.* 85); которыи хо(д)ци бꙋду(т) тую землю с҃того николы хо(ди)ти тыи хо(д)ци маю(т) ты(х) сугра(н)никѡ(в) по(д)писы и кримы и натесы дѣлати поку(л) тая землѧ с҃того николы напо(л)нитсѧ дѣло(м) (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); приказꙋємъ вамъ..., ажбы єсьтє противни ємꙋ [кнѧзю] в томъ нє были,... и жадноє

перєказы в томъ ємꙋ нє дѣлали до тых часовъ, поки тꙋю... сꙋмꙋ... ты кнѧжє Иванє заплатишъ (Краків, 1538 *AS* IV, 136); жаловали намъ на тебе князи и панове,... о томъ, ижъ ты трудности и обтеженья великии имъ делаешъ (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 40); в'сє ш'то бы коли повидѣли ва(м) абы єстє стєрєгли. стєрєжѣтє и дѣлаитє алє по(д)лоугь и(х) оучин'ковь нє чинѣтє (1556-1561 *ПЄ* 97); я з стороны своєє справє(д)ливо(ст) вм҃ дєлати бꙋдꙋ ра(д) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 279); а по нас потомки наши тыхъ добръ... от них отыймовати и никоторое переказы сами через себе,... бояр своихъ делати... не маем (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 159); И все проти́вноє дѣлають Христови, и не послѣдуть святому Петро́ви (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); што бꙋдєм' дѣлати, ґды насъ нєоухороннаѧ, смє́ртнаѧ постигнєтъ коса (поч. XVII ст. *Пчела* 26 зв.); Запра́вды ґды дн҃ь сꙋ(д)ный прїйдє нє бꙋдꙋ(т) на(с) пыта́ти що(с)мо чита́ли, алє що(с)мо дѣла́ли, анѣ що́смо до́брє мо́вили, алє якосмо побо(ж)нє жили (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 13 зв.); В каждой годинѣ бꙋдꙋ знати, Що той Іс҃ъ бꙋдєтъ оумѣти и що бꙋдєтъ дѣлати (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); *Образно*: Члонки, которые отлучившисе неколись одъ тела духовного Христова, яко гнилые и мертвые... ничого доброго делати не могли (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 993);

працювати: Жидове мовили: "шесть (повѣдаетъ) днiй естъ, въ которыхъ подобаетъ дѣлати и лѣчитися, а не въ день суботнiй" (1603 *Пит.* 72); **дѣлати плодъ** *див.* **ПЛОДЪ; дѣлати прелюбы, прелюбы дѣлати** *див.* **ПРЕЛЮБЫ; границу делати** *див.* **ГРАНИЦЯ; кривду дѣлати** *див.* **КРИВДА; купецьство дѣлати** *див.* **КУПЕЦСТВО; молитву делати** *див.* **МОЛИТВА; память дѣлати** *див.* **ПАМЯТЬ; прелюбодѣйство дѣлати** *див.* **ПРЕЛЮБОДѢЙСТВО; присѧгу делати** *див.* **ПРИСЯГА; спѡръ делати** *див.* **СПОРЪ; торгъ дѣлати** *див.* **ТОРГЪ; шкоду дѣлати** *див.* **ШКОДА;**

(що) *(належно утримувати)* робити: Въ дворцахъ, направа, порѧдокъ, ѡпатрность ѡколо въсєго и господарство пожиточноє маєтъ быти дєлано (1577 *AS* VI, 84).

2. (що) *(землю)* обробляти: [И хочъ Адамъ] розꙋмъ тотъ маєтъ, А ѡ(т) того часꙋ зємлю дѣлаєтъ // и въ потѣ лица свой хлѣбъ снѣдаєтъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 14-15).

3. (що) *(їжу)* готувати: пригодил'сѧ дє(н) потрєб'ныи, коли иро(д) ро(ж)дєствоу своємоу дѣлаль вєчєроу кн҃зємь своимь (1556-1561 *ПЄ* 148 зв.).

4. (що) *(повинність, данину, милостиню і т.ін.)* давати: Выстєрєгаитєсѧ абы єстє нє дѣлали мл(с)тынѣ ваша пєрє(д) люд'ми да нє боудєтє ими оувѣдани (1556-1561 *ПЄ* 35); даю ємꙋ самомꙋ... пляцы два фо(л)ва(р)ковъ два с которыхъ ѡ(н) нє повинєнъ жа(д)ного платꙋ платити ани пови(н)ностє(и) мєща(н)скихъ дєлати (Миляновичі, 1572 *ЖКК* I, 36).

5. (що) *(впроваджувати в життя)* втілювати, здійснювати: Всѧкыи которыи слыши(т) слова мои и нє дѣлає(т) их подобєнь є(ст) моужєви глоупомоу которыи поставиль є(ст) домь свои на пѣскоу (1556-1561 *ПЄ* 41); каж'дыи которыи приходи(т) ко (м)нѣ // и слышить слова мои и дѣлає(т) ихъ... подобєнь є(ст) чл҃кови которыи домь свои з'боудоваль... и положиль ѡсновоу на камєни (Там же, 238-238 зв.).

6. *Перен.* (що) іти, слідувати: оуготоваитє поу(т) гн҃ь и правы дѣлаитє с'тєж'ки єго (1556-1561 *ПЄ* 129 зв.); Готꙋйтє пꙋть г(с)днь, справє(д)ливыи дѣлайтє стє(ж)ки єго. абовѣмъ кож(д)ый долъ и го́ра поровнаю(т) зє́млѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33).

Див. ще **ДѢЯТИ.**

ДѢЛАТИСЯ, ДѢЛАТИСЕ, ДЕЛАТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(здійснюватися)* діятися, робитися: они жаловали намъ на твою милость, ижъ бы ся имъ отъ тебе кривды и тяжкости всякие дѣлали (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); Кгдыжъ ся тутъ намъ во всемъ справедливость не дѣлаетъ, гдѣ стороны и люде добрые при насъ есть, а // тамъ дей и овшем̑ безъ стороннихъ людей ѣхати прожно маемъ и не смѣемъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 168-169); А когда их в том неприклонных и гордых увидели,... яко о том щиро в лѣтописцах греческих..., любимый прочитателю, найдешь, гдѣ час и способ латынского отщепенства и особы,

которыми ся тое ницованье во вѣрѣ делалось, достаточне познаешь (1600-1601 *Виш.Кр.* 176).

2. Будуватися, створюватися: до то(г) ти(ж) напоминає(м) вашє(и) мл(с)ти абы є(с)тє та(к)же пи(л)ности приложили якобы сє тои ч(с)тнии хра(м) за накладо(м) наши(м) а пи(л)ни(м) старанє(м) ваши(м) ти(м) поспѣшенїє(м) дѣла(л) маючи надє(ж)ду на помо(щ) га҃ ба҃ вьсєдрьжителѣ (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323).

Див. ще **ДѢЯТИ, ДѢЯТИСЯ.**

ДѢЛБА *ж.* Поділ; відокремлення: У сюмъ евангеліи указуетъ намъ Христосъ правый путь и образъ приходу его, указуетъ,... якъ ся изберутъ усѣ языци напередъ него, и будетъ тамъ дѣлба праведнымъ выдъ грѣшныхъ (XVI ст. *НЄ* 9).

ДѢЛЕНЄ, ДЕЛЕНЄ *с. (поділ між ким-небудь)* розподіл: тая скрынка также двома замками замкнена маетъ быти и до деленя убогим игумен з старостами отмыкати и давати мают вичними часы (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 746).

Пор. **ДѢЛИТИ.**

ДѢЛЕНЫЙ *прикм.* Окремий: В чо́мъ само́мъ Тр(о)ца нє роздѣлнє дѣлится, и живонача́лныи пєрсо́ны познава́ю(т)сѧ дѣлєныи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 278).

ДѢЛИТИ, ДЕЛИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(роз'єднувати на частини)* ділити: Стефа(н) фоми(ч) І василии Сѣ(д)ла(р) ѡтворили пꙋшкꙋ... знашли в пꙋщє зо(л). з҃. ... двѣ части дѣлили на троє (Львів, 1609 *ЛСБ* 1046, 4); гєрєти́къ дѣлѧчи бо(з)скоую истно(ст) взѧ(л) собѣ то́є сло́вко ѡ(т)цъ нєрожде́нный сн҃ъ рожде́нный, а дх҃ъ ст҃ый походѧчїй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 128 зв.); Я єсли вывышшєный бꙋдꙋ ѡ(т) зємли всѧ привлєкꙋ к сєбѣ, жєбымъ годнѣй и я́къ потрє́ба тоу́ю ма́тєрїю ро(з)соужа(л), на двѣ ча́сти дѣлю (Там же, 294); тꙋю́жъ вєли́кꙋю Па́вєчєрницꙋ дѣлѧчи єи на́ двоє, єднꙋ ча́сть єдно́го днѧ, а дрꙋгꙋю дрꙋгого, ѡ(т)правꙋї (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 201); бдє́нїѧ ты́и троа́ки(м) спо́собо(м) дѣлѧ(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

2. (що, кого) *(розподіляти між ким-небудь)* ділити (що, кому): а дани в Сошнє ѡсмъʼнадцат вєдєръ холмъскоє мѣры; тую дань выбравши дѣлити имъ на полы (Кошир, 1502 *AS* I, 148); мают тоє ѡзєро поспол вълочити, рыбꙋ на поль дєлити, а ѡдномꙋ бєзъ ѡдного того ѡзєра нє волочити (Святе Озеро, 1509 *AS* III, 69); всѣ которыи вѣрили... має(т)но(с)ти продавали дѣлєчи и(х) всѣ(х) чого ко(л)ко кому была потрєба (II пол. XVI ст. *КА* 11); Айно, коли мы хрестяне, жити меме иманюмъ нашимъ? Тогды, коли меме дѣлити свое иманіе убогымъ (XVI ст. *НЄ* 95); лов маеть быти з нами на полы завжды деленъ (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 167); прєза́цныи свои да́ры оучєникѡ(м) дѣлитъ, и всє справꙋєтъ вˢ ни(х) вла́дзою Па́нскою (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 255); Ко́ждого днѧ оумира́ємо,... на́вє(т) нн҃ѣшнїй дн҃ь зˢ см҃ртю дѣлимѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 938).

3. (що, що від чого, що з чим) *(відмежовувати, розмежовувати)* ділити: болото дєлит имѣнє кнѧзѧ Андрѣєво... ис кнѧзѧ Василєвим имѣнєм (Ковель, 1519 *AS* III, 188); копцы... дѣлят землю Полганскую Галичанскую и Бородчинскую (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 14); а тою дорогою... до лавы, што кгрунты Макотертские и Шостаковские одъ Пересопницкого кгрунту делитъ (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 475); Дѣли(т) Єврѡпꙋ ѡ(т) вˢходꙋ сл҃нца, рѣка тана́исъ ѡ(т) полꙋднѧ мєжизє(м)ноє мо́рє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 56 зв.); Въ дн҃ь чєтвє́ртый рє́клъ бг҃ъ: нєхай сє ста́нꙋтъ свѣтила на оутвєржє́ню нб҃а: а нєха́й дѣлѧтъ дн҃ь ѡ(т) но́чи (серед. XVII ст. *Хрон.* 3).

4. (що) *(виконувати математичну дію)* ділити: поты(м) вˢсє то́є число дѣли на́ а҃ (Острог, 1612 *Час.Табл.* 316); Тую теды суму дѣлю на двоє (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 625).

ДѢЛИТИСЯ, ДѢЛИТИСЕ, ДИЛИТИСЯ, ДЕЛИТИСЯ, ДЕЛИТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(роз'єднуватися на частини)* ділитися: Землѧ трѧсєсѧ... стражи ѡ́бмираю(т). Цє(р)ковнаѧ завѣса дѣли(т)сѧ надвоє (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 99); тыє двѣ ча(ст)и маю(т)ся дѣлити на три ча(с)ти (Львів, 1606 *ЛСБ* 1043, 10); Нє дѣлитъсѧ бо́вѣ(м) та́ѧ, то́ єсть и́стность, а то жє єди́нъ то́йжє є́стъ Ѿц҃ъ и Сн҃ъ и с(т). Дх҃ъ, длѧ чо́го и нє выливає́(т)сѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 243); А прєтожъ нє дѣли на ча́сти прирожє́нѧ, кото́роє на ча́сти дѣли́тисѧ нє мо́жєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123);

зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ѡ(т) на(с) и тимъ маемо студено, и ѡ(т) того рокъ дѣли(т)ся на два зима и лѣто (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

2. (з чим, з ким, чим з ким, що з ким) *(здійснювати поділ майна)* ділитися (чим, з ким, чим з ким): Записалъ есми отчину свою половину имѣнія... монастыру,... котораяжъ часть на мене перешла, коли есмо дѣлился з братомъ своим (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); А хто конѧ з диковъ выбьєть... замокъ сѧ дєлить с тымъ хто єго выбилъ (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); ѡтвє(р)жає(м),... ижъ ся тыми добъры во(и)ски(и)... з ными дєлити нє повинє(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 93); Па(н) нашъ, маючи товари(с)тва до три(д)цєти,... є(д)вабями и и(н)шими рєчами, приєха(в)ши до тоє (ж) го(с)поды, ровно сє дєлили (Володимир, 1608 *ТУ* 244); A z tym sczo budem czynity Luboi siá prydet dility (Яворів, 1619 *Гав.* 21); и тамъ, немало речей обачывъши, якобы се тамъ делити мели, впредъ умову чынили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 240);

(чим) *(спільно користуватися чимось)* ділитися: вшакъ же то готового ставу и млына маютъ сполне уживати всѣ и мерками делитисе, поки своихъ ставовъ не побудуютъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336).

3. (чим, в чім) відрізнятися (чим): В чи́мъ сѧ Ієрє́й ѡ(т) Єпи́скопа дѣлитъ;... дѣлитъ сѧ ты́мъ и́жъ Ієрє́й посвѧти́ти дрѹгого Ієрє́а нє мо́жєтъ,... бо то́є само́мѹ єп(с)пови налє́житъ (Львів, 1642 *Отайн.* 16 зв.).

ДѢЛНЕ *присл.* (*стп.* dzielnie) **1.** Хоробро, відважно: Штожбы́мъ рє́клъ и ѡ за́цной осо́бѣ В(ш) М(л): ... въ Ро́тахъ Цеса́ра Родо́лфа жолнѣрскѹю слѹжи́лъ, гдє дѣлнє собѣ за по́мочѹ Бж҃єю постѹпова́лъ зъ Тата́ры и Тѹрки га́рцы звѡ́дѧчи, и поєди́нки щасли́вє чи́нѧчи (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); Храбрствѹю, мѹжа́юсѧ: Мє́нжнє смѣлє дѣлнє мо́цно чыню́ щѡ́, а́бо справѹю (1627 *ЛБ* 168).

2. Діяльно, по суті, до речі: А панъ воевода, якъ мужъ благочестивый и ростропный, станулъ статечне и дѣлне въ своей розмовѣ, и межи иными важными и памяти годными словы повѣдѣлъ, ижъ "о той речи въ-головахъ зъ патріархами... належитъ трактовати" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1146).

Див. ще **ДѢЛНО.**

ДѢЛНИЦА, ДѢЛЬНИЦА, ДѢЛЬНИЦЯ, ДѢЛЬНИЧА, ДЕЛНИЦА, ДЕЛЪНИЦА, ДЕЛЬНИЦА *ж.* **1.** Частка, пай, наділ: который-бы с нихъ з дельницы своєє людей и зємль с права вратил, ѡдинъ дрѹгомѹ маєть то съ своєє дєльницы дополнити (Люблін, 1505 *AS* III, 36); и записал єсми... братаничѹ своємѹ в своєй дѣлници трєтюю часть имѣнєй моих (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); теды всѣ маютъ, розмѣривши делъницы на гребляхъ, хто на кого // прийдетъ, робити, будовати, оправоватъ греблю (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336-337); А мостокъ тамъже на гати, яко на кгвалтъ повинни всѣ панове тамъже на своихъ дѣльничахъ направовати (Там же, 335);

(частна міста) дільниця: мѣщане наши свои дѣлницы мають робити, а князскіе и панскіе и духовные люди потомужъ дѣльницы свои мають оправляти (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 133).

2. *Перен.* Мірка, критерій: щѡ́ жъ; ты́ми лю(д)ского прирожє́нѧ дѣлницами и грани́цами бо(з)скоє и нєрожо́ноє прирожє́нѧ и исто(ст) замѣрѧєшъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123 зв.).

ДѢЛНО *присл.* Те саме, що **дѣлне** у 2 знач.: им же озарена и явленна бысть..., православная вѣра, которою спасемся... и жизнь вѣчную (добрых учинков заповѣди дѣлно здѣ прошєдши) получити чаем (бл. 1610 *Виш.Посл.Лв.бр.* 232).

ДѢЛНОСТЬ, ДѢЛЬНОСТЬ, ДѢЛЪНОСТЬ, ДЕЛЬНОСТЬ, ДИЛНОСТЬ *ж.* (*стп.* dzielność) **1.** Вміння, майстерність, талант: та(к) оу вѣрє и́сти(н)но(и) цѣлоє и крѣпкоє ста́лости, яко и в рыце(р)скихъ спра́вахъ мо́жноє и потѹ́жноє дѣлности, на чомъ и тєпєръ проти(в) сопоста́товъ тєлє́сныхъ ва(м) нє схо́дитъ. зєшло бы сѧ єщє бо(л)шє против҄ дх҃вныхъ пи(л)нѹю чѹ(и)ность и по(д)ви(г) мѣти (Острог, 1587 *См.Кл.* 5); Хтоко(л)вє(к) бовѣ(м) дѣлность якѹю в сла́вѹ пото́мны(м) вѣкѡ(м) пода́ти хо́чєтъ, тако́вый єй фѹ́ндамєнтъ заложи́ти єсть пови́нєнъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.); єсли тє́жъ зъ полити́цкихъ дѣлності(и) єго похвали́ти потрє́ба, полити́кѡвє то звы́кли чини́ти (Київ, 1625

Коп.Каз. 22); Лѣчъ трѹднаѧ рѣчъ єстъ такъ староже́итность Прєза́цного До́мѹ, якѡ тыж҆ Мѹжство и Дѣлность Вм(с): моє(г) мл(ст): Пн҃а, коро́ткою мо́вою на́шєю ѡграни́чити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7); кохáлсѧ нєпомáлѹ Пєнтéфріи съ слѹги таково́гѡ смо́трѧчи на вѣрность и дѣлность єго вєли́кѹю (серед. XVII ст. *Хрон.* 64).

2. Учинок, діяльність, справа; подвиг: Стефанъ ...король полский... ознаймуемы... листомъ нашим...//... иж... то теж... в... Михайле Вишъневецкомъ... упатруючи, который... делностю... ничого никому наперед перед собою не дал и значныи послуги... на тамъ той украини намъ... чинил... позволили есмо ему... спустити староство черкаское (Великі Луки, 1580 *ЧИОНЛ* XIV-3, 87-88); которы(х) то добръ кнѧ(з) Ружи(н)ски(и)..., уживати має(т),... прото тую спра(в)у на упри(и)мо(ст) и вє(р)но(ст) вшу, ѡ которы(х) вѣрє, упри(и)мости и ди(л)ности добрє розумєємо, вкладає(м) (Варшава, 1597 *ККПС* 86); Памѧта́йтє жє́ст҆є с кн҃жатъ роу́скихъ ѡстрѡ́з҆скыхъ вы́шли, и́хъ вѣрѹ дѣльность, и набо́жность мѣ́йтє на мысли (Дермань або Острог, 1603 *Лям.Остр.* 13); сы́нъ ѡ(т)чи́зны... працова́лъ рéвнє... на плѧ́ца(х) битвъ... И на рѡ́зныхъ Єкспєдіціахъ Коршо́н҆ныхъ Става́лъ в҆ дѣлностє(х) своихъ рицєр҆ски(х) выбо́рны(х) (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7 зв.); Смéрть... Порва́ла... моу́жьство(м) Сла́вного, Дєльностю и цнѡ́тами зна́чнє прибра́ного. Григоріа з҆ до́мѹ за́цного Жєли́бѡрскихъ (Там же); фамилѣѧ Ярмоли́нъскихъ та́ѧ єстъ славна, дѣл҆ностю справъ рыцєръскихъ здавна (Почаїв, 1618 *На г.Ярм.* тит. зв.); Дѣйство: Дѣлность (1627 *ЛБ* 34); Позна́єтъ дѣлность сла́вны(х) Рѡссі́йскихъ Гєтма́нѡвъ, Вѣдомости достѹпит҆ в҆ жи(т)ю мо(ж)ных҆ Па́нѡв҆ (Київ, 1632 *Євх.* 300); Валéчны(х) Богатырѡ́въ Клéйно(т) знамєни́тый. В дѣлности, мо́ци, сла́вѣ, чѹлости ѡбфи́ты(и) (Львів, 1642 *Час.На г.Лв.* тит. зв.).

3. Мужність, відвага, сміливість: а тєпє(р) за ѡко гата(р) самы(и) нє(м)нє(и) рыцє(р)скою дѣ(л)но(с)тю,... рє(ч) прє(д) ты(м) початѹю ѹми(с)лилє(м)... дово(д)нє вывє(с)ти (1582 *Кр.Стр.* 47); И за́вшє ѡнъ дѣлностю своєю в то трафлялъ Якъ бы бєз҆ шко́ды сво́ихъ нєприѧ́тєлювъ до́сталъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 45); тамъ в҆ очахъ всєго Рыцє́рства, показа́лєсь дѣлность твою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6); єсли да(л) по собѣ свѣдо(ц)ство мѹжє(ст)ва... показа(л)сѧ быти ѡсобли́вой... дѣлности млодє(н)цємъ (серед. XVII ст. *Кас.* 69 зв.).

4. Могутність, велич, сила: та́къ ты́жъ и чé́сноє Прєсви́тєръство Мѣста того Льво́ва, котры́хъ Б҃ъ вшєлѧ́кимъ бачéньє(м) и дѣльностю почтити ра́чилъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 444); Та́къ сѧ тыхъ, прєсла́вныи, до́мѡвъ, блища(т) спра́вы И высо́ким ихъ станомъ го́дныи заба́вы. Тѹтъ стрѣлы прєва́жнѹю дѣлность высвѣдча́ютъ (Єв'є, 1616 *На г. Вол.*, тит. зв.); Тоужъ по(д)кова и шєсть гвоздєй послоугы высвѣдчаютъ Жє ѡни в҆ собѣ завжды дѣльнос(т) маютъ (Угорці, 1620 *На г.Шепт.* 2); Олегъ, силный монарха Роскій, дивной дѣлности зажилъ: же, половицу чолновъ на сушу вытягнувши, колеса подъ ныхъ приправилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1106).

ДѢЛНЫЙ[1], ДѢЛЬНЫЙ, ДЕЛНЫЙ, ДЕЛЬНЫЙ *прикм.* (*стп.* dzielny) *(наполегливий, активний)* дійовий: И почто и имєнє(м) хр(с)тїа(н)ски(м) сєбє гласити бєз҆стѹднѣ дєр҆заєтє, єг(д)а силы того имєни нє хранитє, ни(ж) дѣ(л)ны(м) Постижєнїє(м) съхранити Того имєни свойство учити(с) нє хощєтє (до 1596 *Виш.Кн.* 261);

перен. (здатний впливати на когось) дійовий: Тые цвѣточки прошу вас от мене завдячне приимете и сами вонею дѣлною от них себе облагоухайте и дѣти запаху насладитися принудѣте (1608-1609 *Виш.Зач.* 203); До́мѹ цны́хъ Балаба́нѡвъ цны́и тé́жъ клєйно́ты, Зна́ками сѹтъ чѹлои и дѣлнои цно́ты (Київ, 1627 *МІКСВ* 186);

(сповнений активної діяльності, досвіду) діяльний, досвідчений: ѹста(в)уємъ и(ж) кгды бы было ко(л)ко бра(т)и рожоноє лєта зупо(л)ныє маючи, або и нєдорослыє, тєжъ дєльныє або и нєдє(л)ныє, а ѡдного бы з нихъ, або ѡ(т)ца ихъ забито... ино которы(и) будєть дома то(т) братью свою маєть ѡбослати абы з нимъ посполу тоє головщизны искали (1566 *ВЛС* 36 зв.); За ихъ дѣлными... и па́мѧти го́дными спра́вами и по́стѹпками, якъ тѣнь за тѣло(м) оустави́чнє ходи́ти мѹсѣла (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 ненум.); а дѣлнымъ въ всє́м҆ бѹдѹчи,

єстєсь сто́рожъ пра́въ свобо́дъ и во́лностій, и сто́рожє(м) Коро́ны (Київ, 1623 *МІКСВ* 72); Памємо́нъ Пѹбли́ѹсъ Ли́ба, абы моглъ бы́ти в' посро(д)кѹ, мєжи сла́вным(и) Бо́гатыра́ми свѣта сєгω, чого и достѹпи́въ, и нн҃ѣ єщє в' спра́вахъ дѣлныхъ, и в' Пото́мкахъ єстъ живы́мъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 ненум.).

2. Видатний, талановитий, славний: Зацна кровъ мужного князя Лыка кости Рыцеръ неошацованый жалости Князь Семенъ Лыко, вожъ делный, Цнотъ, уместности и скромности полный (поч. XVII ст. *КЛ* 91); А на то(м) фѹн'дамєнтє вси цно́ты бѹдѹю(т), ω(т)чи́знє ми́ло(и) дє́л'нымъ мѹж'ство(м) ѹслѹгѹю(т) (Єв'є, 1611 *Єпігр.Ог.* 2); Ѡбєрта́юсѧ до Рицє́рскихъ, з' тои то прєза́цнои в(ш) м(л) Фамі́лїи мѹжє́й дѣлны(х) мно́гω выходи́ло (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); Бы́л' тє́ж' Ко́нны(и) ѣздєцъ а́лбо оуправи́тєль во́за, // то́ є(ст) Но́вогω Іи҃лѧ в' Ро́ссіи. Ко́нный ѣздєцъ розѹмѣєт'сѧ Жолнѣръ до́брый и Ры́цєръ дѣлный (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 27-28).

3. Відважний, хоробрий, мужній: Амо́съ: ... крѣпо(к), а́бо мѹжны(и), дѣ(л)ны(и), си(л)ны(и), мо(ц)ны(и), дѹжі(и), нєдобыты(и) (1627 *ЛБ* 175); Гдє оучини́лъ грани́цѹ, Гє́ркѹлєсъ ωнъ си́лный Пра́цъ свои(х) Богаты́рски(х), та(м) тєжъ Гі́шпан' пи́лны(и) Мармѹро́вый поста́вилъ сто́лпъ, гдє з' Ѡцєа́номъ Вы́спа мѣстцє пода́єтъ дѣлнымъ гадита́номъ (Київ, 1632 *Євх.* 297).

ДѢЛНЫЙ², ДЕЛНЫЙ, ДЕЛЬНЫЙ *прикм. (призначений для гармати)* гарматний: Porochownyc desiat form delnych y hakowniczych dewiat (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/І, 21); Порохѹ де(л)ного або пѹшечъного г҃ бочки (1552 *ОКЗ* 35 зв.); Спижи де(л)ноє и в҃ камени (1552 *ОЛЗ* 160); Порогѹ (!) пѹшєчного або дєльного полъчєтвєрты бочки (1552 *ОЧерк.З.* 7).

ДѢЛНѢЙШІЙ *прикм. в. ст.* Відважніший, хоробріший, мужніший: Андрє́й: Мѹжєствє́нъ, смѣлы(и), намоцнѣ(и)шій, намѹ(ж)нѣйшій, ростропнѣ(и)ші(и), дѣ(л)нѣишіи (1627 *ЛБ* 176).

Пор. **ДѢЛНЫЙ¹.**

ДѢЛО¹, ДЕЛО 1. *(дія, поведінка)* вчинок, діло: да нєльзє боудєть тогды ω(т)опрѣтисѧ дѣлъ своич(х) (1489 *Чет.* 336 зв.); Тоутъ опять Христосъ говорить къ своеи милои невѣстѣ..., похваляючи ю зъ ее добрыхъ дѣлъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); полюбили чл҃ци бо(л)шє тємность ниж'ли с'вѣтлость бо были и(х) злыи дѣла [оучин'кы] бо каж'дыи которыи злє чинить нєнавиди(т) свѣта и нє прїходи(т) ко свѣтоу (1556-1561 *ПЄ* 351); я́ко жє бо тѣло бєз дх҃а мє́ртво єсть, та́ко и вѣра бєз дѣлъ мр҃тва єсть (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 4); алє лѣпшє бы сє ωбачити и понє на конє(ц) на покааниє при(и)ти бо с того свѣта нє во(з)мємо з собою ничого то(л)ко добрыє дѣла и выпо(л)нєниє ωбѣть свои(х) (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); оубєри(ж)сѧ ω(з)до́б'нє в одє́жѹ нє пока́лѧ(н)нѹю дѣ(л) до́бры(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 83 зв.); Дѣля того научайте ся, хрестіане, коли постите, абы ся сокотѣтъ выдъ всякыхъ дѣлъ лихыхъ (XVI ст. *НЄ* 18); та(к) жє за(с) до ва(с) прїидє въ славѣ вєлїцѣ и во(з)дати ка(ж)домоу по дѣло(м) єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 77); Вы жь, правовѣрныи, свое спасение... добрыми дѣлы и побожным животом будуйте (1608-1609 *Виш.Зач.* 302); Тако да просвѣтитсѧ свѣтъ ва́шъ прєдъ чл҃ки, Яко да видатъ ва́ша до́браа дѣла (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); нє сло́во(м) бо, но дѣлом' мзды даю(т)сѧ (Львів, 1642 *Жел.П.* 6 зв.); Бг҃ъ пока́зовалъ прє(з) Сн҃а сво́єгω, чѹдныи дѣла свои, и добродѣйства всє то длѧ тєбє маловѣрнїй чл҃вчє (Чернігів, 1646 *Перло* 8 зв.); Нє любѣм' сло́во и(х) язы́ко(м), но дѣло(м) и и́стинною (!) (Київ, 1648 *МІКСВ* 350).

2. Робота, діло, справа: Также и зъ сѣкерою на дѣло не велѣлъ имъ ходити и сѣна косити (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); кгды и(ш)ли сюда на дєло на (ж)ниво ω(н) пєрєнє(м)ши ѹ нєсѹхоєжо(х) чоловєко(в) ко(л)кодєся(т) до ту(р)мы посажа(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 278); А одны выдъ тыхъ званныхъ пушли на дѣло свое и на куплю свою (XVI ст. *НЄ* 130); дѣло и(х) будє(т) ра́нѣ(и) до школы при(и)ти, шко́лу помєсти, в пєчи затопи́ти, и ѹ двєрє(и) сѣдѣти (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 6); По сму(т)ны(х) намъ новина(х) ω зє(и)стию з свѣта сєго... патрия(р)хи єщє зо(с)тала ѹтѣха єго праца и дѣла рѹкъ, которою нє то(л)ко мы православнии алє и ω(т) сѹпоста(т) нѣкоторыє ѹтѣша(т)исѧ бѹдѹ(т) (Ост-

рог, 1607 *ЛСБ* 372); жадаємо, абы на(м) допомоглъ до ко(н)чєня томꙋ дѣлꙋ початомꙋ (Устя, 1613 *ЛСБ* 448); и то́й мо́цє(н) бꙋдꙋчи в҄ дѣлѣ и сло́вѣ, стєрлъ го́ловꙋ є́рєси (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 24); они або́вѣмъ при дѣлѣ своє́мъ Рицє́рскомъ, црквы бꙋдова́ли (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); Diło: sprawa: robota (Жовква, 1641 *Dict.* 55); нє то(и) що зачалъ муровати, алє то(и) що зако(н)чылъ дѣло хвалу ꙋ Бга маєт(т) и заплату (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1); opera, opella, робота, трудъ, дѣло (1642 *ЛС* 292); Проклата бꙋди зємлѧ в҄ дѣлє твоє́мъ, што мѣлєсъ мѣть жи́вность бє(з) пра́цы, кото́рꙋю жи́вность мѣла тобѣ зємлѧ доброво́лнѣ роди́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 10);

(мета якогось заняття, діяльності) діло, потреба: Ну, дѣля кулько дѣлъ ходятъ до церкви люде? Выдказъ: // дѣля чотырохъ дѣлъ идутъ до церкви люде (XVI ст. *НЄ* 165).

3. *(певна галузь знань)* справа: дрꙋка(р)ню мѣти и всякоє дѣло цє(р)ковноє добрє строити... никому нє має допущоно быти кромє школы ѡ(д)ноє головноє при цє(р)кви собо(р)нои львовско(и) (Новогородок, 1590 *ЛСБ* 127); ли(ст)... патріа(р)хи, в котрꙋ(м)... дѣло дрꙋка(р)скоє хвали(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 4 зв.); Бозскоє поча́ткꙋ нє ма́ючєє и мала́рскомꙋ дѣлꙋ нєпо(д)лє́глоє спосо́бнє зна́чи́тисѧ а́лбо ѡписа́тисѧ мо́жєтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 276); Єв(г)лїє вилє(н)ского дрꙋку всє в срѣбро злоцѣстоє дѣло(м) злата(р)скимъ прєкра(с)но ѡпра(в)ноє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 2); Та́кжє и працꙋ́ючі́ѣ в҄ прєза́цно(м) дѣлѣ Типогра́фскомъ, ты́мжє стымъ моли́твамъ ва́шимъ,... вє́сполъ з҄ моимъ смирє́нїємъ, самы́хъ сєбє врꙋча́ютъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 6 зв.).

4. *(те, що безпосередньо стосується кого-небудь)* справа, діло: кому до нихъ дѣло будеть, ино панъ Бокаръ самъ маеть тому съ слугами справедливость чинити (Краків, 1507 *РЕА* I, 70); дєй ємꙋ и врадникомъ... и людємъ єго... кривды и втиски вєликиє сѧ дєют ꙋ кгвалтєх,... грабєжох и в зємлєных дєлєх и в ыньших многих рєчах (Львів, 1537 *AS* IV, 90); Длѧ то́го(ж) в҄ дꙋхꙋ вєсєли́тисѧ потрє́ба з҄ ѡ(т)истѧ побо́жного Христїанина, а нє пла́кати ѡ(т)чаанє и про́водъ оумє́рлыхъ вєсєла́чихъсѧ дѣло єстъ (Київ, бл. 1619 *Обр.* 119); ѡ Правосꙋднїй Бжє, а на́мъ нє да́лєсь нѣ м(а)ло́гѡ ча́сꙋ пока́ѧтисѧ, гды́жъ и мы́ дѣло рꙋкъ твѡи́хъ҄, и про́мыслꙋ твоє́гѡ, мы нє твѡри́ли оуби́йства, анѣ крали,... ти(л)космѡ помысломъ з҄грѣшил(и) прє(д) тобо́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.); Тєпє́ръ... па́мати го(д)ноє дѣло ѡпишꙋ (серед. XVII ст. *Кас.* 49 зв.);

(обов'язок) справа: нагай ся дуже смирятъ постомъ люде, и плачомъ и молитвою нагай ся понизятъ Богу, чомъ сутъ по(ко)ртанны хрестіане дуже у тумъ дѣлѣ душевнумъ и телеснумъ (XVI ст. *НЄ* 13).

5. *(позов, тяжба)* справа: Смотрѣли єсмо того дѣла: мовили пєрєд нами кн‹ѧ›з Андрѣй... с кн‹ѧ›зємь Фєдором... ѡ подворьє звѣнѧцкоє в Луцку, в городє ѡкольном (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); Смотрєли єсмо того дела с паны радами нашими (Вільна, 1507 *AS* III, 44); Ино пан Пєтрꙋшко взѧл в насъ // съ своєє рꙋки на тоє дѣло сꙋдами вас, а кнѧзь Андрѣй нєхай собѣ сꙋдами ѡзмєт съ своєє рꙋки, кого всхочет (Краків, 1512 *AS* III, 99-100); Ино ѡнъ здѣсѧ приєхалъ длѧ посполитого дєла ихъ, жалꙋючи ѡто всихъ ихъ на пана Жомойтского в кривдахъ их и на тотъ рокъ положоный за тымъ дєломъ их (Львів, 1524 *AS* III, 266); Смотрили есмо того дѣла: жаловали нам ігумен... Касьянъ зо всею братьею чернцами... на войта кіевского..., штож дей онъ отнимаетъ берегъ нашъ црковный к земли к своей Четоновской (Київ, 1580 *АрхЮЗР* 8/IV, 167); которых шкод, огуломъ енералитер ошацованых, на шест тисечей золотых полских учинили, не вкладаючы в то самых справъ старых, привилеевъ, деловъ, контрактов,... такъ на добра дедичные, яко и заставные, в воеводстве Киевском лежачие (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133).

◇ **дѣло (дело) мѣти (мати, мети), мати дело** — мати діло (справу), відношення (до кого, до чого): єстлижбы ѡн єщо к томꙋ котороє дѣло мѣл, ино мы права никомꙋ нє бороним (Вільна, 1506 *AS* I, 134); а што будет на поли засеяно, вже до того он дела не мает (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 116); нижли вже через то жадного дела до именей моих

отчизных и материзныхъ мети не мает, а ни теж жадное выправы от мене мети не будет (Стрижовець, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 178); справца манастыря Земенского Аврамей Янчинский, ушедчи до моей коморы, кгвалтомъ, не маючи до мене жадного дела,... взял скрыню мою власную (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 57); **ведлугъ дѣлъ, по дѣломъ (по деломъ, по деламъ)** — за заслугою, заслужено: вєдлꙋгъ дѣлъ сꙋжєны быти маємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 50); прійти маетъ сынъ людскый и воздастъ кождому по дѣломъ его (XVI ст. *НЄ* 150); одножъ не ведаемъ, где прыйдется отпочивати, бо то не въ нашой моцы, але у Того, Который воздастъ комуждо по деломъ его (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1051); да бꙋди проклатъ (!) ѡтъ милостивого Бога... въ сєй вѣкъ и въ бꙋдꙋщий, в который... воздасть кождомꙋ по дєламъ нашимъ (Мільці, 1542 *AS* IV, 314).

ДѢЛО², ДИЛО, ДЕЛО *с.* (*стп.* działo) *(вогнепальна зброя великого калібру)* гармата: яко вежа Давидова шіа твоя, которая жъ то есть оудѣлана зъ дѣлы пушечными, а щитовъ висить изъ нее и всякіи горнашъ моцьныхъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52); И зъ тыхъ платовъ росказали есмо имъ въ каждый годъ: дела, ручницы, порохъ, салетру и иншіе потребы справовати, и покуповати (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 31); дєлъ с ними было вєлики(х) и малыхъ ѡ по(л)трєтѧ(д)цать (1552 *ОБЗ* 143); Порохꙋ до дєлъ до гаковъницъ до рꙋчъницъ ѡдного до всєє стрє(ль)бы є҃ полꙋбарилъковъ (1552 *ОКр.З.* 148); зъ замку великого съ чотырохъ делъ стреляти, бити въ церковь соборную... владыка холмский казалъ (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 10); су(д)ичъ зємъски(и)... з многими слугами... // ночны(м) ѡбычаємъ, з суботы на нєдєлю, з дєлъ, з гаковни(ц) стрєляли (Житомир, 1584 *АЖМУ* 100-101); Тогожъ року великій князь Московскій Смоленскъ облегъ..., зъ дѣлъ стрелялъ (поч. XVII ст. *КЛ* 75); взято... дѣлъ спижєвыхъ двє (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.); гє(р)бу(р)тъ до Львова бы(л) зихалъ: а ста(д)ни(ц)кіи за ни(м), и стали ѡбозомъ по(д) ст҃ы(м) Юри(м), шкодꙋ чинили по пєрє(д)мѣстю вєликую, а потомъ... казали дѣло нарихтовати в рату(ш) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

ДѢЛОВЫЙ, ДЕЛОВЫЙ *прикм. (який стосується документів)* діловий: которыє то записы н҃ши дѣловыє зобопо(л)ныє рꙋками нашими вла(ст)ными по(д)писаныє и запєчатованыє... тыє... записы н҃ши... ꙋтвє(р)жає(м) (Жорница, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112).

ДѢЛЧИЙ, ДѢЛЬЧИЙ, ДЕЛЧИЙ, ДЕЛЬЧИЙ, ДЕЛЧЫЙ, ДЕЛЪЧЫЙ, ДИЛЧИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується розподілу)* дільчий: А єстли бы бра(т)я... яки(и) дє(л) промє(ж)кꙋ сєбє мєли, а пєрє(д) врядо(м) того дєлу своєго... нє сознавали и... рє(и)стро(в) дєлчихъ... на то нє розобрали ѡдно та(к)жє мєжи сєбє имє(н)я... до ча(с)у розобрали, таковы(и) дєлъ за вє(ч)ны(и) дє(р)жа(н) быти нє маєть (1566 *ВЛС* 83 зв.); в҆ справы граничныє дѣлчіє и иншіє тымъ подѡбныє нѡвым҆ сѧ способомъ втрꙋчаютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); **делчий листъ, листъ (дѣлчий, дѣлъчий, делчий, делъчий, дельчий, дилчий)** *див.* **ЛИСТЪ²; записъ делчий** *див.* **ЗАПИСЪ; судя дельчий** *див.* **СУДЯ.**

2. *У знач. ім. (особа, уповноважена здійснювати розподіл маєтку і землі)* дільчий, -ого: хтобы мѣл с них зрꙋшивати т‹отъ дѣлъ, тотъ заплатитъ..., тисѧчꙋ коп грошєй,... а нам дѣлчим сто коп грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 147); ѡни били нам чолом, абыхмо им на то дали дѣлчихъ (Краків, 1527 *AS* III, 302); Што пишєш до нас ѡколо роздєлєнѧ тых имєнєй мєжи кнѧзємъ Василємъ... и кнѧгинєю Илиною, на што єсмо тєбє дєлчимъ тамъ ѡбрали, а к тобє инших дєлчих прилꙋчили (Вільна, 1541 *AS* IV, 275); мы... росказали єсмо писати листъ нашъ до ты(х) дєлчих з руки и(х) взѧты(х) абы ѡни... до имєнє(и)... зъєхали испо(л)нє з дє(л)чими твоими (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3 зв.); И рєкль ємꙋ єдинь з народа оучитєлю рєці братꙋ моємоў абыся зо мною ѡ(т)чйзною роздѣлыл. а ѡн рєкль ємоў. ч҃лчє. кто мя поставил судією альбо дѣлчим над вами (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 75).

ДѢЛЧОЄ, ДЕЛЧОЄ *с.* Плата за поділ маєтку: которую частъ повинни панове съ подъдаными направоватъ кождый делчое свое, ведлугъ помѣру, подъ зарукою трохъ рублей грошей

Литовскихъ на укривжоную сторону и на урядъ кгродский (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 335).

ДѢЛЪ, ДѢЛЬ, ДЕЛЪ, ДИЛЪ *ч.* **1.** *(майна, маєтку, данини і т.п.)* поділ, розподіл: въ ты(х) на(м) трѣ(х) имѣ(н)ѧ(х) дє(л) ста(л) наполы въ всє(м) в людѣ(х) и в зѣмлѧ(х) в дани в мѣдовои и в грошєвои (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); Штож єсмо мѣли промєжꙋ сєбє дѣлъ вєчистый и жєрєбєй єсми промєжкꙋ сєбє мєтали ѡ наших людєх ѡтчизных (Жуковець, 1528 *AS* III, 326); тꙋтъ єсмо на томъ мєстцꙋ зємлѧномꙋ дєлꙋ конец вчинили (Ковель, 1537 *AS* IV, 111); мачосє єго и дѣтєм єє... нє вѣлили єсмо в то ничим сѧ въстꙋпати ани в дѣл ѡного имѣньѧ кнѧзь Ильѧ братꙋ и сєстрѣ своєй ставити нє маєт (Краків, 1531 *AS* III, 382); А што сѧ дотычєт дѣлꙋ ѡного имѣнєй кнѧзѧ Илиных, Твоѧбы Милость прєдсѧ и дѣлꙋ того нє ѡпꙋскал (Вільна, 1541 *AS* IV, 280); пнвє ...з листꙋ ншо(г) вырозꙋмєєтє признаваючи єго мл(с)ти то(т) дє(л) бы(ти) слушны(и) которы(и) ся ста(л) мєжи ѡ(т)цємъ ншимъ а дя(д)комъ пномъ васи(л)ємъ (Дубно, 1565 *ЛНБ* 46, 14, 1); Которая маетност Несвичъ иж се диломъ Его Мил. Пану Андрею Гулевичу брату моему от их Мил. иншихъ Пановъ... зостала, освобожаючи тую маетност свою, Его Мил. Пан Андрей Гулевичъ суму мне належачую..., небожчикови моему належачую, мне... заплатилъ (Луцьк, 1606 *ИКА*, дод. 109); та(м) жє пєрєдо (м)ною во(з)ны(м) и(х) м(л) пнвє проскꙋровє в ты(х) має(т)ностя(х) свои(х)... ѡбычає(м) приятє(л)ски(м) дє(л) доча(с)ны(и) ꙋчини(в)ши и до ꙋжива(н)я споко(и)ного ѡда(л) (!) дрꙋгомꙋ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 45 зв.); которыє записы мы мєжи собою на вѣ(ч)ны(и) дѣлъ доб(р) нши(х) дєди(ч)ны(х)... маємо которыє то записы нши... по(д)писаныє и запєчатованыє... ꙋтвє(р)жає(м) (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112).

2. *(належна комусь частина чогось)* частка, пай, наділ: а чий бꙋдєт нєвод, либо кнѧзѧ Андрѣєвь, а либо кнѧзѧ Иванов, ино на кнѧзѧ Андрѣѧ дѣль, а на кнѧзѧ Ивана дѣль, а на нєвод дѣль (Святе Озеро, 1509 *AS* III, 69); и вы дєй ємꙋ в тых имѣнѧх дѣлꙋ дати нє хочєтє, в чомжо сѧ дєй ємꙋ ѡт вас кривда и шкода дѣєть (Львів, 1524 *AS* III, 267); А єстлибы хтѡ з нас тот дѣл мѣл рꙋшити... тот маєт господарю... пѧтдєсѧт коп грошєй заплатити Литовскоє личбы (Жуковець, 1528 *AS* III, 326 зв.); прїидє(т) господарь слоугы того... в҆ годиноу котори нє вѣдає(т) и роз҆дѣли(т) єго, а дѣль єго положи(т) з҆ нєвѣр҆ными. тоу боудє(т) плачь, и скрєгьтанїє зоубовь (1556-1561 *ПЄ* 104 зв.); є(ст)либы которы(и) з ва(с) на то(т) рокъ... нє ста(л) и(з) стороны своєє никого нє вывє(л)... або дєлу при(и)мовати нє хотє(л)... тогды... приятєли на то взатыє... нє ѡ(т)єждчаючи... всє имє(н)є... на части... справє(д)ливє роздєлити мєли и што бы... роздєлъ... ꙋчинивши комꙋ дє(р)жати подали (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3); перший дѣлъ — Кираю, отъ полъ ланковъ, которые концами до границы Туровицкое вдираютъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 328); Па́вє(л) оуви́дѣ(л) ср(д)цє дѣ(л) Єли́ма, и слѣпотою покара(н) бы(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 104); ꙋча́стїє: ꙋча́сництво, дѣлъ (1627 *ЛБ* 142); На врядє кгро(д)ско(м)... Становши ѡчєви(с)то Лукашъ по(д)даны(и) по(д)за(м)ковы(и)... з сєла Пєрємыля на половици пана своєго дєло(м) досталоє мєшъкаючи(и) А ѡни(с)ко з вє(р)бня ѡповєдали то ꙋрядови нинєшънємꙋ (Луцьк, 1649 *ПИ* 45); **(въ) ровный дѣлъ (делъ), ровнымъ дѣломъ** — порівну, рівно: Которая часть мнѣ ся застала отъ брати моее роженое Грицка и Аврама Грицковичовъ Янчинскихъ, въ ровному дѣлу, в Павловичохъ и въ Уймищи, третяя часть отчизни и дѣдизни моее (Загорів, 1500 *АЮЗР* I, 128); приказꙋєм тобѣ под зарꙋкою нашою,... ажбы дѣлъ ровный в тыхъ имѣньѧхъ с ними вчинил (Краків, 1527 *AS* III, 302); А такъ я, Яхно, яко братъ старшый, не хотячи зъ братею своею въ томъ ся заводити, але братскій роздѣлокъ приняти и то на вѣчность ровнымъ дѣломъ, яко зъ братею своею рожоною роздѣлити (Луцьк, 1565 *РЕА* II, 141).

3. Провінція давнього Риму: Ирѡ(д) пакь пань чєт҆вьртого дѣлоу краины (1556-1561 *ПЄ* 220); Въ пѧтоє па(к) на дєсѧ́тоє лѣто, вл(д)чєства тиви́риѧ цєса́рѧ, коли понтїйскїи пила(т) спра́вовáль зє(м)лєю жидовьскою, а иро(д) быль пано(м)

четвертого дѣлоу краины га́лилєйскои (XVI ст. *УЄ Літк.* 5).

ДѢЛЪ[2], ДѢЛЬ, ДИЛЪ, ДАЛ *ч.* (*молд.* дял) пагорбок, гірський хребет: А хотар вышеписанним сєлам,... тымжє поутєм, та по връх дѣла и тымжє поутєм,... до копаннои могили (Сучава, 1501 *BD* II, 184); а хотарь сєлоу... прости на вєрхь дила на знамєнаніи доуб (Ясси, 1508 *DBB* I, 3); ѡттолѣ прости к сєлꙋ на єднꙋ грꙋшꙋ знамєнанꙋ..., та прости на врѣхь дѣла знамєніи доубь (1517 *DBB* I, 8);

у складі топонімів: **дѣл (дал) Хоморски (Хоморскии)**: та ѡпчєною... до извор на дал Хоморскии та на прьвии прислꙋп що са пꙋстил ѡт дѣл Хоморски що єст за лєтованиє (1583 *DBB* I, 86); **дал Солчинь**: ѡпчиною на дал Солчинь (1583 *DBB* I, 86); **орлов дѣль**: и пакь ѡпчєною... на ѡрлов дѣль на конєць Соми (1583 *DBB* I, 86).

ДѢЛЬ[1] *див.* **ДѢЛЪ[1].**

ДѢЛЬ[2] *див.* **ДѢЛЪ[2].**

ДѢЛЬНИЦА *див.* **ДѢЛНИЦА.**

ДѢЛЬНИЦЯ *див.* **ДѢЛНИЦА.**

ДѢЛЬНИЧОЄ *с.* Поділ, розподіл: хто бы се допустилъ позвати о то, о што форумъ до кгроду Володимерского о дѣльничое на гребляхъ, хто бы ихъ не направилъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/І, 335).

ДѢЛЬНОСТЬ *див.* **ДѢЛНОСТЬ.**

ДѢЛЬНЫЙ *див.* **ДѢЛНЫЙ[1].**

ДѢЛЬЦЕ, ДЕЛЬЦЕ, ДЕЛЦЕ *с.* Дрібнокаліберна гармата: Дєльца два жєлєзныє (1552 *ОВол.З.* 193 зв.); дѣльца два спижаныє (1552 *ОКан.З.* 20); форма до делца, другая до гаковницъ (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/І, 240).

ДѢЛЬЧИЙ *див.* **ДѢЛЧИЙ.**

ДѢЛЯ, ДѢЛА, ДИЛА, ДИЛЕ, ДѢЛИ *прийм.* (*цсл.* дѣля) (*з род.*) **1.** *(виражає відношення мети) (у препозиції)* для (чого), заради (чого): Была схо(ж)ка до цє(р)квє дѣла ѡсмотрєна цє(р)ковного ска(р)бу и вбирꙋ и книгъ (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); И трєба бы жєбы ꙋ црк҃ви ря(д) ѡ(т)прявля(л) ачє(и) бы нѣчто и по грє(ц)ку ꙋчити могли. а єсли бы ся ва(мъ) здало и(з) вл(д)кою ѡ ты(мъ) ро(з)мовити дѣли нашєго покою бачє(н)ю вм҃ полицамы (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); при то(м) вашєи мл(с)ти ѡзнаємує(м) и(ж) из писана вашє(г) что є(с)тє по(с)лали чєрє(з) братїю вашу... ѡ всє(м) зрозумили є(с)ми чєрє(с) котору(х) (!) ѡ(т)силами до ва(с) дила роботи того... храма чєтириста и двадєсє(т) чє(р)лєни(х) и ѡсє(м)дєса(т) чє(р)лєни(х) потроини(х) то є(ст) р҃ꙁ зла(т) по(л)ски(х) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 341, 1); чєрє(з) ни(х) по(с)лали якꙋю сꙋмꙋ пѣнази(и) дѣла зада(т)кꙋ роботы вє(д)лꙋ(г) писана ва(ш) мл(с)ти (Сучава, 1599 *ЛСБ* 345, 1); чєрє(с) братии свои(х)... до на(с) зослани(х) зрозꙋмили(с)ми: дила которои рєчи (Ясси, 1602 *ЛСБ* 370, 1).

2. *(виражає відношення причини) (у препозиції)* через: Дѣля сихъ чотырохъ (*в ориг.* чотьрохъ. — *Прим. вид.*) дѣлъ ходятъ люди до церкве (XVI ст. *НЄ* 166); а до то(г) и за нєдо(с)та(т)ко(м) ска(р)бꙋ. дилє вєлико(г) ро(с)ходꙋ что є(г)... м(с) на въси страни имає(т) (Устя, 1600 *ЛСБ* 353); Єлєна... бы́ла..., нєво(л)ница Коста(н)тина вє(ли)каго цѣса́ра, кото́рїй поа(л) єи за ма(л)жє(н)кꙋ собѣ... алє са пото́(м) с нє́ю розвѣлъ дѣла єи ста́рости (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 37 зв.); Рєчємо́ ли, жє и ѡ(т) Стєфа́на Дх҃ъ Ст҃ый похо́дитъ, ма́лого дѣла сло́вка тогѡ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 286);

(у постпозиції) через: пани татияна малы(н)ская... казала колодꙋ до бра(т)ства взєти, а и(ж) слушно(ст) была сꙋ(р)жицꙋ тꙋю взєвши для трвогъ тата(р)ски(х) и доро(г)сти дѣля ѡ(т)цꙋ василїю є(и) дати (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 1 зв.); Зъ тихъ теды и зъ многихъ иншихъ короткости дѣля понеханыхъ отъ мене, доводовъ явне видити дается, же папежъ Рымскій одинъ естъ зъ пяти патриарховъ, а не монарха (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 682).

3. *(виражає об'єктні відношення) (вказує на особу, в інтересах якої щось здійснюється, відбувається) (у постпозиції)* для, заради: кто бы хотѣль дш҃оу свою сп(с)ти погоуби(т) ю а кто погоуби(т) дш҃оу свою мєнє дѣла найдє(т) ю (1556-1561 *ПЄ* 75); го(р)шєє людїй нєнавида(т) бѣсовє нѣжли скотины, абовѣмь скотины ч҃лка дѣла погꙋблає(т) бѣ(с) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 218); ѡ си́хъ слы́шавъ, и нє зва́нъ иди. за съшє́дшаго насъ дѣла съ нб҃съ х҃а г(с)да (Львів, 1642 *Жел.П.* 5);

(у препозиції) для, заради: Цєрковноє бога(т)ство нищи(х) бога(т)ство во(з)раста дѣлѧ сиро(т) и старости и нємощи во нєдѹгь въпа(д)ши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399).

ДѢЛѦ ТОГО, ДѢЛѦ ТОГО, ТОГО ДѢЛЯ, ТОГО ДѢЛѦ I. *присл.* Тому, через те: Того дѣля оставитъ чвкъ отца и матеръ // свою и прилѣпитъ ся женѣ своюй (XVI ст. *НЄ* 221-222); того дѣлѧ дрѹгиє самохва(л)ства, во(з)ношенїѧ и напина(н)наѧ сєбє, и(з) па́пою свои(м) кнзє(и) бискѹпо(в), на ра́мѣ тє(р)пєнїѧ бє(з) ѡ(т)повѣди пєрєнєсѹ (1598 *Виш.Кн.* 278 зв.); а ины(и) мовили нє можєть чл҃кь грѣшный таковы(х) чоу(д) чинїти и была росты(р)ка вєликаѧ мєжи нїми того дѣлѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 73 зв.); Того дѣля Сатана и сего остатнего вѣку, кончачи власть свою, през старших, найвышших,... и мудрѣших преложоных церков пустошит внутрним непрїятелем, архіереом церковным рымскимъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48).

II. *спол. (зі спол.* **иже** *приєднує підрядну частину причини до головної)* тому що, через те що: положила єго въ яслєхъ дѣлѧ того иже имь в҆ домоу гостин҆ном упокою нє было (1556-1561 *ПЄ* 212 зв.).

ДѢЛѦ ЧОГО, ДѢЛѦ ЧЕГО, ЧОГО ДѢЛѦ I. *присл.* (*вживається у реченні, в якому міститься запитання про причину чого-небудь*) чому, навіщо: Върпросъ, Скажи ми любимы(и) рѹга́тєлю. чого дѣлѧ роди(л)сѧ єси и пришо(л) в҆ ми(р) сє́и (п. 1596 *Виш.Кн.* 231).

II. *спол. (приєднує підрядні речення причини)* тому, через те: Вареѳоломє(и)... кг(д)ы до албанїє́и мѣста при́шо(л)... и шатана о́ного свѧ́за(н)ного ла(н)цоу́хи людє(м) ѡказа́(л) // дѣлѧ чє́го капла́ни о́ного чрѣта, по(д)вє́дли на́ нь, брата полє́монового ѿкрѹт҆ника и(ж) єго да́лъ би́ти мѹчи́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 21 зв.-22); оубозїи ю(ж) ско́ры и псы со́бѣ вари(ли)... дѣлѧ чого мно́го и(х) ю(ж) потаємнѣ в҆тѣка́ло прє(з) мѹры даючисѧ доброво(л)нє (Там же, 263).

ДѢМОНСКИЙ, ДѢМОНСКІЙ *прикм.* Демонський, демонічний: Што цѣсаръ учинити, нѣтъ вѣдома — для якихъ кгуслъ дѣмонскихъ, мусялъ и присягнулъ: и богатства, воюючи околицу и отимуючи дыкґнитарства нѣкоторымъ станомъ, привлащалъ богатства мною до костела (1582 *Посл.до лат.* 1130); дѣмон҆скїй, чор҆товскїй (1596 *ЛЗ* 44); da(e)monicus, дѣмонски(и), бѣсовъ (1642 *ЛС* 151); Ѡ(т) насы́лїѧ дѣмонскогѡ на́съ свобѡдѣтє, И до свобо́дногѡ Цр(с)тва Нб(с)ногѡ, привєдѣтє (Чернігів, 1646 *Перло* 40 зв.).

ДѢМОНЪ, ДЕМОНЪ *ч.* (*гр.* δαίμον) демон: поиди ты дѣмонє въ мєлєнтиискѹю рѣкоу (1489 *Чет.* 102 зв.); дѣмонъ, бѣсъ, чо́ртъ (1596 *ЛЗ* 44); Ри́мъ... примѹша́лъ вѣрныхъ бж҃ихъ,... покланѧ́тисѧ и́доломъ, и ѡфѣры приноси́ти дѣмонѡм҆ бри(д)ки(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32 зв.); Бо́вѣмъ трє́тїй Канѡ(н) Тимоѳєа... того чл҃ка кото́рый нє за́вшє а́лє напєрєймы́, то́ єстъ на ча́сы стра́ждаєтъ ѡ(т) дѣмона, допѹща́єтъ причасти́ти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 304); да́лєко дѣмо́ни нє могоу(т) пристоу́пити (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 168 зв.); da(e)mon, бѣсъ, дѣмонъ (1642 *ЛС* 151); Ты съ дїа́воломъ брань тво́ришъ. и Дѣмонѡвъ далє́чє ѡ(т) на́съ прого́нишъ (Чернігів, 1646 *Перло* 41 зв.).

перен. (про нечестивих людей) демон: Але присмотрися пильно в самую речь, же хоть такоє писмо старыє демони змышляют, але речъ вся Потѣєва, якобы усты сам мовилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49).

ДѢРА, ДИРА, ДИРЯ, ДІРА, ДЫРА, ДЫРЯ, ДЮРА *ж.* **1.** *(щілина у чому-небудь)* діра, отвір: Милыи мои стягнулъ есть руку свою сквозе дирю, а брюхо мое задрыжало есть зъ дотъкненіа его (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); Подлє ѹзводѹ по ѡбєюмъ сторонамъ диры могѹ(т) псы ходити (1552 *ОЖЗ* 118 зв.); тогды приш҆ли к҆ нємоу тыи чтыры,... // и продрали стрѣхоу [дахь] домови в҆ которѡ(м) быль іс҃ и оучинив҆ши дѣроу с҆поустили ложє на ко(то)рѡ(м) то расслаблєн҆ныи лєжаль (1556-1561 *ПЄ* 133 зв.); ѹ той час с тылѹ приложивши эркабѹз кѹ дыри, стиснѹв и пострєлил (1564 *AS* VI, 246); звє(р)хѹ на помостє нєвєликая была старая дыря (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); Видилисмы... две дырѣ великие выламаные, которыми... кгвалтовницы въ манастыръ шли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); За що възмоу(т) заплатоу свою вѣчнє ѡ(т) Х҃а сп(с)а пастырю доб-

рыи которыи єси вшолъ двєрми а нє дѣрою если жь єси призвань до того кора́блѧ (XVI ст. *УЄ Триг.* 98); видели... секирами дюры вырубованы и з мушкетов стреляно там в острог (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 152); Сква́жнѧ: щѣлина, рощѣлина, роспа́лина, дѣра́ (1627 *ЛБ* 114); foramen діра (I пол. XVII ст. *Сем.* 87); Бѹдѹчи абѡ́вѣ(м) ба́рзѡ зболѣлы(м), допѹсти́лъ сєбє нєсти, позво́лилъ на́ то, абы да́хъ розобра́вши и сте́лю пробра́вши, звѣшєнъ былъ дѣро́ю до избы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 107); pator, oris, ѡ(т)воръ, дира, пропа(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 302); а тии ветрове выходя(т) дѣрами. ґди ся повѣтра з дрѹги(м) повѣтро(м) изидетъ и с того учинитъ ся обецній вѣтръ (серед. XVII ст. *Луц.* 538);

(розірване місце на одежі, тілі) діра: А на кошули двѣ дири видѣлъ есми, которыи менили зъ ручницы стреляныи (Луцьк, 1516 *РЕА* II, 162); видилъ рану пострелу праве въ хрибте, диру немалую, куля зъ него не вышла (Володимир, 1617 *АрхЮЗР* 3/I, 205).

2. *Перен.* Втрата, шкода: не жаловалъ бымъ и остатъка убогое маетности, хотямъ въ ней вже не малую диру детъкамъ своимъ учинилъ, двое именье продавъши, а пустъки, которые-мъ засталъ, направуючи не у ѳольваръкахъ, але въ церкви (Вільна, 1599 *Ант.* 603).

ДѢРАВИТИ, ДИРАВИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(робити в чомусь дірки)* дірявити, проколювати: Аг҃глъ: ...мало єщє на томъ, алє бо(л)шъ, з' лєда начи(н)я идалъ и пивалъ, а єднакъ в срѣбноє начиня тоє нє пєрєворочало(с); дирави(лъ) єси сєбѣ ѹши часто, а приправлялъ (*в ориг.* припрявлялъ. — *Прим. вид.*) єси заѹшницѣ з' пєрєлъ и с камєнїя дорогого (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272).

2. *Перен.* (що) Псувати (що), завдавати шкоди (чому): алє скоро почнє(ш) зали́цати папѣжа... зара(з) сѧ почнє(ш) са́м' га́ньби(ти). а наѹкоу ко-то́рѹю єсь повѣда(л). вє(т)шити. дѣра́вити (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 155).

ДѢРАВИТИСЯ *дієсл. недок., перен. (зазнавати шкоди)* псуватися, дертися: Што ся зъ ового подобенства на око видѣти даетъ, же якъ въ чотырохъ палцахъ болшая сила и моцъ и дѣло, такъ въ чотырохъ патріархахъ моцъ болшая и справа важнѣйшая, нѣжъ въ одномъ папежу, якъ въ одномъ палцу, которымъ нѣчого ся доброго дѣяти не можетъ, толко дѣравитися можетъ и рвати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 569).

ДѢРАВЫЙ, ДИРАВЫЙ, ДИРЯВИЙ, ДИРАВЫЙ, ДЫРЯВЫЙ, ДИРАВЪ, ДИРАВЪ *прикм.* *(який має діри, з дірками)* дірявий, драний, продіравлений: Котороє дело спижаноє было давъноє на замъкѹ... диравo и длѧ того ѡтослано до вильни на пєрєроблєньє (1552 *ОВін.З.* 131 зв.); Схова(н)є на тыє рєчи вєльми зло и диравo и нєдобрє накры(то) в горо(д)ни (1552 *ОЖЗ* 119 зв.); саръпаты(н) и҃ падє(и) диравы(и) (1552 *ООвр.З.* 98 зв.); Яко(ж) ѡ(т)чє вл(д)ка смѣєшъ, ты(м) дѣра́вы(м) щи́то(м)... заслонѧ́ти(с) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 224); rimos(us), диряви(и) (1627 *ЛС* 355);

перен. безславний, негідний: А папежа пакъ обираючи, и теперь скрозь кресло дырявое за стервъ его щупають, и волають въ костеле... Такъ ли то подобаеть светителей обирати? (1582 *Посл. до лат.* 1137).

2. *Перен. (який не задовольняє поставлених вимог)* поганий, недосконалий: Пыта́ю да́лєй, єсли жъ ты́є та́къ кгрѹнто́вныє и достато́чныє приви́льѧ, ѡ кото́рыхъ ты брѣди(ш), ри́мскіє би́скѹпы мѣли; чомоу́ жъ я́кобы ѡ ты(х) кгрѹнто́вныхъ запомнѣвши албо якобы ма́ло на ни́хъ ма́ючи, кѹ по(д)по́рѣ вла́сти своєи ѡ(т)коу́лѧ // инѹдъ дирѧ́выхъ пра́въ и дово́довъ досѧга́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 112-112 зв.).

ДѢРКА, ДИРКА, ДЫРКА, ДЫРЪКА *ж.* Невеликий отвір, дірка: пєчъ тамъ жє при водѣ вробивши, такъ цеглѹ, яко и вапно выпаливши, въ тѹю звазь, цвинтарь цєглою ѡбъмѹровати... и дырки... длѧ ѡбороны ѡтъ нєприѧтєлѧ и стрєлѧнѧ зъ рѹчницъ поробити (1577 *AS* VI, 77); Я, Миха(и)ло... Выго(в)ски(и)... ѡ(з)на(и)мує то на томъ квитє моємъ, иж..., видєлъ єсми в ызбє ѡкъно наполъ роскєпєно и надъ ѡкномъ... бє(р)вєно зрубано троха, а до коморы двѣ тынынє видєлъ єсми вынєты и дыръку до тоє коморы (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); Сци́ритє мєжы та́тары. лю́дє бє(з)оушїи. то(л)ко дѣрки мѣшто (!) оушій // ма́ю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.-26); на колодце теж, которую церковъ замкнена, два ра-

зы на самой дирце, откол ключем отмыкают, теж печат притисненую, а противко тых же печатей, с тылу тое колодки, также две печати однакие притиснено (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 562).

ДѢРКОВАТИ *дієсл. недок.* (що) Дірявити: продáєте своє достоáніє... в роўки тыє... котóріє ѧ́ко мшúца... ѡ́воц... вылѣгáю(т) и велúкіє кролéв'ства, и высóкіє прєслáвныє дóмы, я(к) роба(ц)тво точáчи, и и (!) дѣр'коуючи ѡ(б)валѧ́ю(т). што нє то(л)ко на посторóн'ны(х) // кролéв'ства ѧ́сно и знáчно ся оказáло... алє и в то(м) па(н)ствѣ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 226-227).

ДѢРКОВАТИЙ *прикм.* Діркуватий, дірчастий: fungosus, грибови(и), дѣркովати(и) (1642 *ЛС* 204).

ДѢРОЛАЗЕЦЬ *ч. (той, хто лазить крізь діру)* діролазець, злодій: Але и тые самые дѣролазцѣ, наемницы, злодѣи, разбойницы, волци, драпѣжницы,... всяк вид злобы мирское прошедшие и естество обезчестившие (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191).

ДѢРОЧКА *ж.* Дірочка, щілинка: С котóры(х) всѣ(х) рéчїй даєтсѧ знати ижє єго двоѧкоє рождéство. абовѣ(м) яко на сȣ́кни ѧ́кой злóто(м) гаѳованой, котораѧ бúссо(м) (!) бáрзо сȣ́птєлны(и) є(ст) прикры́та є(ст) прє(з) дѣрочкы свѣтло(ст) ѡ́наѧ золоты(х) нитóкъ ѡздобою вúдима бывáєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 6).

ДѢТВАКЪ, ДѢТЪВАКЪ *ч. (маленький хлопчик)* дітвак, дитина: У сюмъ евангеліи видиме, ажъ намъ не велитъ искати другого лѣкаря на сюмъ свѣтѣ, кремъ Христа, якъ бывъ и сесь члвѣкъ отецъ того дѣтъвака, што бывъ нечистый духъ у нюмъ (XVI ст. *НЄ* 116); Не мовъ, ажъ есь дѣтвакъ,... пуйди, кулько ти закажу, тулько мовъ, не буй ся напередъ лиця ихъ, чомъ я съ тобовъ емъ, што быхъ тя // мянътовавъ мовивъ Господь (Там же, 207-208).

ДѢТЕЛЬ *ч.* Творець: Лоукіáнъ: ...чюдéсъ дѣтєль. бѣсѡ(м) стрáшє(н), нєдȣ́жны(м) врáчъ (1627 *ЛБ* 220).

ДѢТИ, ДЕТИ, ДИТЫ, ДИТИ *мн.* **1.** *(малолітні, не дорослі)* діти: Чєлѧ(д) нєвольнаѧ замъковаѧ... рыкȣ́ньѧ є(д)вига а єє дє(ти) малъгорета аі є(и) лєтъ ба(р)бара дєвъка ѕ є(и) лє(т) дєтина янъко и лєтъ (1552 *ОКр.З.* 150 зв.); тогды иро(д) оувѣдалъ ижє посмѣянь є(ст) ѡ(т) моудрєцєвь розьгнєваль сѧ вєл'ми и послав'ши слоугы свои и побивь в'сѧ дѣти оу вифлєѡмѣ и по всѣ(х) оукраина(х) єго ѡ(т) дво(х) лѣть и ни(ж)шєй (1556-1561 *ПЄ* 25); прыєха(в)шы... нє (з)нашли є(с)мо сєна, то(л)ко мєстъцє, гдє сєно было,... и будка вчынєна, што диты па(с)лы давно (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); прибигшы до стога..., нє нашли є(с)мо [сєна], толко мєстъцє, гдє сєно было..., и на томъ мєстъци будка. Вчынили дити (Там же, 48); а ȣ вєчє(р) з школы пришє(д)ши додóму дѣти маю(т) прєдъ роди(ч)ми своими или посторо(н)нїи дѣти всѧкого стан ȣ..., наȣку тую што в школѣ ȣ́чили прочитáти пови(н)ни з вы́кладо(м), по ѡбы́чаю наȣки шкóлноє (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); Чомъ такыи отци, котрыи // дѣтїй своихъ на доброе не учили, каравъ Господь... велми (XVI ст. *НЄ* 217-218); инакшим способом Богъ дает вѣру дѣтям маленким (Вільна, 1600 *Катех.* 72); неслушная ест речъ отняти хлѣбъ дѣтемъ и поверечи псом (Львів, 1605-1606 *Перест.* 34); Латúнникѡвє... бєрȣ(т) нѣшто з' тáинои спрáвы Цркве нáшеи... Трéтаѧ з' // Причащéніа дѣтéй нємѡвѧ́токъ, мнѣмáючи ѡ(т)то(л) якóбы єдинóи осóбы поживáніє мѣло бы́ти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 242-243); троу(д)наѧ єсть рѣчь и(ж) бы єдинь маль вѣровати а дрȣгый... спстисѧ кромє дѣтїй малєнки(х) (пол. XVII ст. *УЄ* №88, 2); Рéклъ Г(с)дь до жєны: Розмнóжȣ фрасȣнокъ твóй и воздыхáньє твои, з бóлєстью бȣдєшъ рóдить дѣти, и по(д) мощью бȣдєшъ мȣжнєю (серед. XVII ст. *Хрон.* 10);

(малята тварин) діти: скимъни, дѣти л'вóвы, л'вєнѧта (1596 *ЛЗ* 78); А вы на тȣю Вóйнȣ єстєстє готóви смѣлѡстю, якѡ дѣти л'вóвы (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

2. *(сини і дочки різного віку)* діти: а дали есмо емоу вѣчнѣ и непорушнѣ емоу, и женѣ его, и дѣтем его (Вінниця, 1504 *АрхЮЗР* 8/IV, 173); маеть онъ и его жона и ихъ дѣти имѣнья держати со всими людми (Вільна, 1514 *АЮЗР* I, 47); А по нашємъ животѣ кто боудєть господарь нашєи зємли ѡ(т) дѣтїи нашихъ... тотъ бы нє порȣшилъ нашего дааніа (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); а ин-

шие дети, сынове, и дочки,... въ то ся никоторыми причинами вступовати...//...не маютъ вечными часы (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30-31); я ...зєзнава(м) и(ж) є(м) прода(л) половиноу... очизны о(д)далючи о(д) таково(г) продана са(м) сєбє жоноу и дѣти свои (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); А по(д)даныхъ... двохъ... з жонами, з дєтми и зо всєю має(т)но(ст)ю, што колвєкъ ѡни на то(т) ча(с) мєли, з собою взяли (Житомир, 1584 *АЖМУ* 80); А я са(м) ма(л)жонька и дѣти мои... нє маю и нє маютъ того имє(н)я... нє ѡ(т)да(в)ши ємꙋ тоє сумы пнзє(и)... ѡди(и)мова(т) (Буремля, 1591 *ЛНБ* 5, II 4049, 68); Позычили(с)мо Прокоповы(м) дѣтє(м) на срѣбро злоты(х) по(л)скихъ сто (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 4); ѡнъ ...//...нє досы(т) на то(м) жє самъ... прочъ пошолъ алє... подъданы(х) поводовъ дєдичъны(х) людє(и) маєтъныхъ старожи(т)ныхъ зо всємъ ихъ пожи(т)комъ и достатъкомъ з жонами детъми быдъломъ Конъми ѡвъцами выкочивалъ и дотолъ выкочиваєтъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 125-125 зв.); пото(м) долгъ а остатно(м) всѣ(м) дѣтє(м) мои(м) дѣлитися за ровно росказую грошми (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); ми́лꙋю па́на моєгѡ и жонꙋ и дѣти нє пойдꙋ ѡ(т) нєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98).

3. *(майбутнє покоління)* діти: Ино мы з ласки н‹а›шоє тоє дворищо ѡлизаровскоє ис ставищомъ... потвєржаєм сим н‹а›шимъ листом на вѣчность єи и єє дѣтєм (Вільна, *AS* 1503 I, 125); како да є(ст) ємꙋ ѡ(т) на(с) ꙋри(к) и съ въсє(м) доходѡ(м) и дѣтємь єго и ꙋнꙋчато(м) и прѣꙋнꙋчато(м)... и въсємꙋ родꙋ єго, кто сѧ ємꙋ избєрєть наиближнїи (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); ино я... дарꙋю... по своєм животѣ тоє имѣньє... городничомꙋ троцкомꙋ... и єго дѣтєм, которыжє бꙋдєть мѣти с панєю своєю (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); А хтѡб з нас который хотѣл тꙋю мєнꙋ зрꙋшити, абѡ на потѡм бꙋдꙋчии наши дѣти, тот маєт господарю, королю Єго Милости тисачꙋ кѡп грошей заплатити (Камінь, 1523 *AS* III, 256); да єст им ѡт нас оурик сь вьсєм доходѡм имь и дѣтєм их и оуноучатом их и прѣоуноучатом их и пращꙋрѣтом и вьсємоу родоу их кто сѧ им избєрєт наиближнїи нєпорꙋшєно николижє на вѣкы (Хуші, 1528 *DBB* I, 27); я стєфа(н) ки(р)диєви(ч) джꙋса... и всѣ ко(н)дициє... паракграфы нижє(и) в то(м) записє написаныє само(г) сєбє дѣти пото(м)ки и добра моє всѣ... по(д)даючи... чиню я(в)но... и(ж) я... ꙋ єє м(л) пнєє фєдори дмитровны слупича(н)ки ...позычи(л)... пє(в)ную сꙋму (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4051, 30);

4. *Перен. (ті, хто належать до певного віросповідання, певної релігії)* діти: О, милый Боже! Изали то не явное заслѣпене людское?! Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая кафолическая породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 117); Але покажите, о римскии дѣти, где вам позволяно заповѣдь презрѣти (к. XVII ст. *Укр.п.* 8); По сем по простотѣ нашего благочестия вѣры, боячися жебы есте дѣти свои хитростию и ересию латинскою не отравили и не поморили, залецаю вам, православным, правовѣрную школу и пораду даю, чего ся учити имѣют, чтобы дѣти ваши спасли и по вас благочестие задержали и християнство своей вѣры не стратили (1608-1609 *Виш.Зач.* 202); **духовныи дѣти** — *(віруючі стосовно свого духівника)* паства: Жа́лосны(и) Тре́нъ, смꙋтны(и) Ры́тмъ,... про́ситъ на па́мѧти мѣти Црковъ, ста́до, бра́тїю, дхо́вныи дѣти (Вільна, 1620 *Лям.К.* 2); ѡ(т) всѧ́кагѡ, глю, кто любо бꙋдєтъ ѡ(т) такѡ́вы(х) нє ка́ѧйсѧ, нє прїємли прино́са // про́сфоры прїи́ма́й ѡ(т) свои́хъ дѣте́й дꙋхо́вныхъ, вѣдѧ жи́тїє ихъ: и́хжє оучи и направлѧ́й (Львів, 1642 *Жел.П.* 4 зв.-5).

ДѢТИНА *див.* **ДИТИНА.**

ДѢТИНКА *див.* **ДИТИНКА.**

ДѢТИННІЙ *див.* **ДИТИННЫЙ.**

ДѢТИННЫЙ *див.* **ДИТИННЫЙ.**

ДѢТИНСКИЙ *див.* **ДЕТИНСКИЙ.**

ДѢТИНСТВО *див.* **ДИТИНСТВО.**

ДѢТИСЯ, ДѢТИСѦ *дієсл. док. (знайти собі місце, притулок)* дітися: Коли моя хижа згорѣла нижєи сєла, тогда нє зна(л) є(м) ся ка(м) ся дѣти (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); много тєпє(р) єстъ и ста(р)ши(х) ꙋ на(с), которыє ляда причыну да(в)ши во(н) з мона(с)тыра высылаю(т) гдє(ж) мꙋ сѧ дѣти (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2).

ДѢТИЩЕ *див.* **ДИТИЩЕ.**

ДѢТКИ, ДѢТЪКИ, ДЕТКИ, ДЕТЪКИ, ДИТКИ *мн.* Дітки: а если Богъ милосердый одарить насъ дѣтками, и // дѣтямъ нашимъ того не искати, а ни нашому роду и племени, а ни нашимъ близкимъ, што записано къ Божьей церкви (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45-46); Малжо́нка... позоста́лая... Нє живо́тъ южъ собѣ розѹмѣючи бы́ти, Малжо́нка своє́го нє могѹчи́ забы́ти. На Дѣтки сѧ Сиро́тойки позира́ючи, И тымъ барзѣй Ср(д)цє своє розража́ючи (Львів, 1615 *Лям.Жел* 4); а жону и детъки на Волыню зоставивши, охотне на туюж усълугу шол (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 403); кгды протє(с)та(н)съ во(и)ска по(л)ско(г)[о] тримаючи(с) з шляхє(т)ною... ма(л)жонькою своєю и (з) дє(т)ками з во(и)ско(м)... пришовъ тєды по ро(з)кгромєню во(и)ка (!)... з субъстанъциє(и) своє(и)... забрано (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

Див. ще **ДѢТОНЬКИ, ДѢТОЧКИ.**

ДѢТОВОДИТЕЛЬ *ч.* Вихователь, педагог: Пѣстѹнъ: Педагѡ́гъ, дѣтоводи́тєль (1627 *ЛБ* 104).

ДѢТОГУБСТВО *с.* Дітовбивство: а хочєш ли вѣда́ти, то є́й нєшлѧ́хє(т)ной мт҃рє дѣти. котрїи сѧ розмножили промє(ж)кѹ на́ро(д)... а ба́рзо сѧ с ни́ми збра́тали, и стова́ришили, забі́йство, ... кры́воприся́(з)ства,... дѣтогоу́бства... є́рєтичєства (XVI ст. *УЄ* №29519, 231).

ДѢТОНЬКИ, ДѢТОНЬКЫ, ДИТОНЬКИ *мн.* Дітоньки: Дѣтонькы, видите, ажъ не добро, надѣючи ся на богаство, увыйти у царство небесное (XVI ст. *НЄ* 123); Sut tám y lichoie żunki Sut ne welike ditońki Wsi horeiut áż po vszy Bidász tám y moiey duszy (Яворів, 1619 *Гав.* 22); До ѡ(т)чизны дѣтоньки ква́пит'сѧ потрє́ба, ямъ ра́дъ жє́м'сѧ ... вы́рвалъ з' бѣды (Вільна, 1620 *Лям.К.* 18).

Див. ще **ДѢТКИ, ДѢТОЧКИ.**

ДѢТОУБІЙСТВО *с.* Дітовбивство: Скороє ѡсѹ́жє́нїє Ирѡда поткало длѧ нєзбо́жного дѣтоѹбі́йства (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 868).

ДѢТОУБІЙЦА *ч.* Дітовбивець, дітовбивця: Ирѡдъ и Фараѡ́нъ дѣтоѹбі́йци были (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 866).

ДѢТОУЧИТЕЛЬ *ч.* Педагог, наставник: Гра́мотникъ: Дѣтоѹчи́тєль, дѧ́къ (1627 *ЛБ* 28).

ДѢТОЧКИ, ДѢТОЧКЫ, ДЕТОЧКИ *мн.* *(малолітні, не дорослі)* діточки: А такъ вжды, за помочю Божою, сама жона // и съ челядю деточки мои заледво выратовали, але до маетности своее жаднымъ обычаемъ прийти не могъла, — не было съ кимъ ратовати (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129-130); Прова́дили єго тє(ж) нєви(н)нїи дѣто(ч)ки, мєчѹчи по дорозѣ кви(т)ки (XVI ст. *УЄ* №29519, 36); ко́лькокро́ть хотѣлє(м) з'грома́дити дѣточки́ твоє, я(к) ко́кошъ збирає(т) пташа́та свои по(д) кры́ла, и нє хотѣлистє (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); єсли хо́чєтє абысѧ дѣто(ч)ки вашѣ ѹчили, посыла(и)тє(ж) ихъ до школы (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); Жоноу з' ми́лымъ моу́жємъ, а о(т)ца з' Дѣтѡчка́ми: Чи́начи и́хъ всѣхъ вѣчными Сиротѡчка́ми (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 4); Гды ма(т)кы видѧчи дѣто(ч)ки свои, которыи прє(д) ѡчима и(х) забивали, и каждаѧ с ни(х) рєвно плакала и нарѣкала. ѡ бѣдны(ж) нашѣ оубогыи дѣто(ч)кы (Височани, 1635 *УЄ* №62, 143);

(малята тварин та пташат) діточки: а далѣй намь роска(з)уєть быти... голоубомь... и(ж) бы(х)мо нѣ мали нѣкакого жадного гнѣвѹ... на ч҃лка жа(д)ного. абовѣмь голоуби хотѧй и(м) дѣточкї и(х) побираю(т) і и(з)идаю(т) а ѡнї... за(с) до свои(х) го(с)подароу(в)... идѹтъ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 98); Ей, змилѹйся, пане мой, над утрапленною, А ѡд твоей мл(с)ти юж ѡставленную, Албовѣмъ звѣрь и птацтво гнѣзда свои мают, А ѹсѣ з твоей ласки дѣточки раждаютъ (I пол. XVII ст. *Рєз.* 176).

Див. ще **ДѢТКИ, ДѢТОНЬКИ.**

ДѢТСКИЙ, ДѢЦКИЙ *прикм.* **1.** Дитячий: puerilis, дѣтски(и) (1642 *ЛС* 338).

2. *У знач. ім., мн.* Малолітні: Прєто всѧ дѣцкаѧ, на́ зємли въ пло́ти; прєтєрпѣва́єшъ, Пєлєна́ми повитїє, ѡсмоднє́воє ѡбрѣза́нїє, въ єги́пєтъ бѣг'ство (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.).

ДѢТСКО[1] *с.* (*стп.* dziecko) *(маленький хлопчик)* дитина: Ачъко́лвєкъ нє є́стєм' южъ в' пра́вдє дє(т)скомъ, жєбы мєнє ю́жъ шє́стъдєсѧторо(ч)ного, хто мє́л' на́ то што сє ємѹ подоба́єтъ, бєзъ слѹшных' и я́сныхъ дово́довъ показа́ньѧ, намо́вити и потѧгнѹти (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.*

23 зв.); **от дѣтска** — з дитинства: А нынѣ латыни от дѣтска и҃ до старости той хитрости и учения лживого учатся (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 161).

ДѢТСКО[2] *присл.* По-дитячому, по-хлопчачому: pueriliter, дѣтско (1642 *ЛС* 338).

ДѢТЪВАКЪ *див.* **ДѢТВАКЪ.**

ДѢТЯ *див.* **ДИТЯ.**

ДѢТА *див.* **ДИТЯ.**

ДѢТАТКО *див.* **ДИТЯТКО.**

ДѢЯНИЄ, ДѢЯНІЄ, ДѢЯНЇЄ, ДѢАНІЄ, ДѢАНІЄ, ДѢАНЇЄ, ДЕЯНИЄ *с.* (*цсл.* дѣаниє) **1.** Вчинок, справа, дія: дѣа́ніє, справа (1596 *ЛЗ* 44); бл(с)веніа патріарха оумно(го) ійла ω(т)пали єсте, поздрѣвши насадо́внꙋю того свѣта красотоу, Прелєстилистєса ꙋмо(м) и дѣаніє(м), и погꙋбили пръвозда́ннꙋю блголѣпіа добротꙋ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); Котѡромꙋ я ви́нєнъ барзо мно́гω. Тмꙋ тала́нтωвъ дѣа́ній зло́гω. А нѣ ма́ю чи́мъ до́лгꙋ тогω ω(т)да́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 19 зв.).

2. *Лише мн.* Житія: А ижъ там святый апостолъ Петръ не былъ епископом, и то для видимости коротко // указуєтся от дѣяній святых и з листовъ Петра святого и Павла (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50-51); Приписа́лисмо з' Типогра́фіи на́шєи До́мови и осо́бѣ єгω на Кле́йно(т) єго За́цнои Фами́ліи Кни́гꙋ Бєсѣдъ Бж(с): Іωанна Златоꙋстаго На́ дѣаніа стыхъ ап(с)лъ и псалтыръ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 3).

3. *Лише мн. (одна з книг Нового Завіту)* Діяння апостолів: книги двѣ... кꙋ ꙋправованю до живота вѣ(ч)ного... двѣ на посланїя стго ап(с)ла павла а двѣ на дѣянїя до ска(р)бꙋ бра(ц)кого посылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, 1); ω чо́мъ Ап(с)лъ с(т): Петръ наꙋча́єтъ в' Дѣа́нїах', глава, в, в' тые слова (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 903); **дѣания (деяния, дѣяния, дѣянія, дѣанія, дѣанїа) апостольскиє (апостолскиє)** — *(одна з книг Нового Завіту)* Діяння апостолів: в дѣа́нїа(х) апо(с)то(л)ски(х) в' главѣ ві при ко(н)ци (1596 *ЛЗ* 25); Смотрыжъ, кому поручено пасти церковъ Божую? Аза не епископомъ, яко вышей слышалъ зъ Деяней Апостолскихъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 801); Але явне найдуєтся в Дѣяніях апостолских Петра святого в року 44 не в Римѣ, але во Іерусалимѣ в день Пасхи быти и з вязеня уйти, о чом в Дѣяніях апостольских в главѣ 12 пишет (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); А в' Дѣа́нїахъ Ап(с)лскихъ, гла(в). в, Пе́тръ стый та́къ до лю́дꙋ мо́вит' невѣрногω (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 902).

ДѢЯТИ, ДѢАТИ, ДЕЯТИ, ДЕАТИ, ДИЯТИ *дієсл. недок.* (що, кому, з ким) Діяти, робити, чинити: Никола... бѣса изъгналъ, дѣющего // пакости многиє люде(м) (1489 *Чет.* 88 зв.-89); кгды // дей тꙋт на сєс час Владыки нєт, тобѣ панє возный ꙋ дворѣ деати ничого (Луцьк, 1570 *AS* VII, 371-372); докола ω(н) хочє(т), дотола на(м) дыхати жити и дѣати што мы хочемъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 259 зв.); своє маєтности з блу(д)ницами попропивали, и та́къ прикри́вшися плащє́мъ по́кори клꙋбꙋ́ка, нє знаєть што диєть (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45 зв.); Епископомъ каждого языка потреба вѣдати, а собѣ первого и имѣти оного, яко голову, и ни чого не дѣяти безъ его зданя (1603 *Пит.* 32); Который свѣтъ презъ // нѣякій часъ, и руками доткненій и до волосовъ приложеній, жадного упаленя не дѣетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 841-842); а пото(м) и людє мнѣ(и) ꙋва(ж)ныє приходячы га(н)ками на самыє ωбразы лѣзꙋтъ и тамъ сѣдалища собѣ дѣю(т) (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.); Вла(д)ко си́лный, иже Нбомъ и землє́ю владѣешъ, И всє чꙋдо́вно я́кω Бгъ всемогꙋщій дѣешъ (Чернігів, 1646 *Перло* 67); ωзна́йми емꙋ што з ни́мъ ма́єтъ дѣати (серед. XVII ст. *Хрон.* 24 зв.); **кривды деяти** (кому) — кривдити (кого), завдавати кривди (кому): люди де(и) ихъ новоста(в)скиє ве(ли)кии кри(в)ды... по(д)данымъ єго деють (Красний Став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10);

діятися, чинитися, коїтися: ино ач колвек так великая разница межи их милостю дѣяла, и так не малые трудности в собе мели (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); панє(и) моє(и) кри(в)да и шкода немалая... дѣетъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); а та(к) мы прихили(в)шиса кꙋ прозби и набига(н)ю ихъ... абы по(д) щасливы(м) пановань(м) наши(м) никомꙋ бє(з)пра(в)є ни ω(т) кого нє дѣяло (Варшава, 1581 *ЖКК* II, 89);

є(с)ли бы за де(р)жа(н)я его мл҃(т)и пн҃а Соколо(в)ско(г)[о] якая кры(в)да... ω(т) яки(х) ко(л)ве(к) ωсо(б) в то(м) (!) мае(т)но(с)ти деяла, борони(т) и за(с)тупова(т) ку тому и са(м) з особы своєє (Житомир, 1609 *ДМВН* 177).

Див. ще **ДѢЛАТИ, ДѢЯТИСЯ.**

ДѢЯТИСЯ, ДѢЯТИСЕ, ДѢЯТИСЬ, ДѢЯТИСА, ДѢАТИСА, ДѢАТИСА, ДЕЯТИСЯ, ДЕЯТИСЕ, ДЕЯТЬСЕ, ДЕЯТИСЬ, ДЕЯТИСА, ДЕАТИСА, ДИЯТИСЯ, ДИЯТИСА, ДИЯТИСЕ, ДИАТИСЕ, ДИАТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(відбуватися, здійснюватися, мати місце)* діятися: оу з҄вáзглѣ (!) дѣалоса дúво лєдаáкоє тóи же кнажнѣ що и оу ωстрозѣ (1509-1633 *Остр.л.* 132); писа(н) и дєялоса то во (л)вовє (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); пришо(л) єсми за(с) до того домꙋ хотєчи вєда(т) штоса деєтъ (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 37); А то са дѣяло прє(д) пано(м) гри(ц)ко(м) ωса(д)цу то(г) сєла ω(д)рє(х)вы (!) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 5); дѣалоса в дому даха ла(н)твоита (Львів, 1578 *Юр.* 3 зв.); а то дей диялося в неделю, в ночи (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 383); Деялося въ Варшаве (Варшава, 1590 *ЧИОНЛ* XIV-3, 96); дѣялося то в лопꙋшно(и) (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49 зв.); На рокꙋ зємлєномъ з о(д)ложе(н)а и за прыпалы(м) дєялосє то на полю пры дорога(х) ω(д)ноє которая идє(т) з дꙋбля(н) до бꙋко(и)мы дрꙋгоє которая идє(т) зъ свищова до ча(р)ны(х) ло(з) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 15); в которо(и) де(и) ωборонє нєбо(ж)чика Миха(и)ла по(с)трєлєно нє вѣдаю є(с)ли з моєє стороны а(л)бо з є(г) вла(с)ноє, бо сє то вночи дѣяло (Черниця, 1608 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 31 зв.); Дла чóго пото(м) звáды вѡ́йны и кровопролитá дѣалиса (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 230); Деяло(с) на кгрунтє на(д) рєкою Стугною (Горошки, 1642 *ДМВН* 220); А тося дѣяло вдому вы(ш)рече(н)номъ при бы(т)ности превелебны(х) в Бзѣ Г(с)дновъ о(т)цевъ (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471);

(траплятися, бувати) діятися: Видѣв҄ши пакь товаришє // єго тоє ш҄то са стало и роз҄жаловалиса вєл҄ми и пришє(д)ши повидѣли г(с)дрєви своємоу в҄сє ш҄то (с)дѣяло (1556-1561 *ПЄ* 81 зв.-82); Котóрогоса м(с)ца што за стары́хъ вєковъ дѣєло корóткоє описáніє (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); подъ тоєю унѣєю мучители, а не учители, и тиранове наступуютъ, а не преподобныи мужи на владыцтва, якъ дѣялося у Премышлю въ мѣсте отъ Крупецкого (бл. 1626 *Кир.Н.* 16-17).

2. *(чинитися, робитися)* діятися: Присылал к нам кназ Иван Козєка, жалуючи на маршалка... ω том, штож дей ємꙋ ωт нєго кривды са вєликии дєють в зємлах и в квалтєх и в ынших рєчах (Краків, 1524 *AS* III, 259); а ктому дей игуменъ светого Михаила Выдубицкого озера наши... кгвалтомъ волочитъ, а нам ся в томъ кривда и шкода великая дѣет (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 39); А коли (с) тыи рѣчи начноу(т) дѣяти поднєсѣтє... головы ваши бо са южь приближоує вашє из҄бавлєніє (1556-1561 *ПЄ* 316); руками апо(с)то(л)скими диалосє много знако(в) и чу(д) мєжи лю(д)ми (II пол. XVI ст. *КА* 23); па(н) ясликовски(и) ωповєда(л)... // и на(с) проси(л) абы(х)мо на ωглєда(н)є того кгва(л)ту и бє(з)пра(в)я которое ся пн҃у єго ω(т) кн҃зя воєводы деєтъ та(м) до жо(р)нищъ єхали што єсмо ꙋчинити, ωбєцали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.); О которомъ таковомъ своволенстве, я возный ..., пыталъ есми // презъвитеровъ... еслибы такая шаръпанина деяться, маетъности отъца владычней мила (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 319-312); та(к) тє(ж) и ωсобливє которыє са кри(в)ды шкоды то(и) части в забра(н)ю кгру(н)ту зємєно(г) ω(т) ты(х) же кн҃зє(и) соко(л)ски(х) дию(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 33); за замєшаниє(м) и ча(с)тими тр(и)вогами котории сє дию(т) в ти(х) па(н)ства(х): до то(г) хо(ч) бисми ради били нє моглисми прийти (Ясси, 1602 *ЛСБ* 370, 1); єго нєхáй са дѣєть слáва и звѣр҄хность, нн҃ѣ и всєг(д)а (Острог, 1607 *Лѣк.* 130); Зачым, остерегаючы целости права пана своего, протестансъ теперешъный, иж великая руина в справах погинулых деетъся..., таковую протестацию заносит (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 402).

Див. ще **ДѢЄВАТИСЯ, ДѢЯТИ.**

ДѢАНІЄ *див.* **ДѢЯНИЄ.**

ДѢАТИ *див.* **ДѢЯТИ.**

ДѢАТИСА *див.* **ДѢЯТИСЯ.**

ДЮГОТЬ *див.* **ДЕГОТЬ.**

ДЮГТЯРЪ, ДЮГЪТЯРЪ *ч.* Дьогтяр. Вл. н.: Иванъ Дюгътя(р) (1649 *РЗВ* 115 зв.); Конъдра(т) Дюгтя(р) (Там же, 403).

Див. ще **ДЕГТЯРЪ, ДОГТЯРЪ.**

ДЮРА *див.* **ДѢРА.**

ДЯБЕЛСКИЙ *див.* **ДАБЕЛЬСКИЙ.**

ДЯБЕЛСКИЙ *див.* **ДАБЕЛЬСКИЙ.**

ДЯВОЛОВЪ *див.* **ДИЯВОЛОВЪ.**

ДЯВОЛУВЪ *див.* **ДИЯВОЛОВЪ.**

ДЯВОЛЪ *див.* **ДИЯВОЛЪ.**

ДЯВУЛСКЫЙ *див.* **ДИЯВОЛСКИЙ.**

ДЯВУЛЪ *див.* **ДИЯВОЛЪ.**

ДЯГЕЛЪ, ДЯГИЛЬ, ДАГИЛЬ *ч.* Дягель: Дяги(л) коудєрАвыи. ДАги(л) коудєрАвыи є(ст) вє(л)ми добръ. нащє пораноу гризти корє(н) албо въ горѣлцѣ піи то ѡтроутоу въсю вынищає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3 зв.); angelica, дягє(л) корє(н) (1642 *ЛС* 83).

ДЯДИНАЯ, ДАДИНАА *ж.* **1.** *(дружина дядька)* дядина: ино се милост кнегини Соколская дядиная моя з сыномъ своим небожчиком // Богданом променили брати моей рожоной князю Максиму и князю Остафью с тое части две дворища налепшие Минцевское а Салневское (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 61-62); Ѡповєда(л) мнѣ якиму васи(л)євичу на то(т) ча(с) бȣдȣчому на мє(с)цу пнА михаила па(в)ловича по(д)старостє(г) воло(ди)мє(р)ского па(н) василє(и) ѡлє(х)нови(ч) ...имєнє(м) дадино(и) своє(и) пнє(и) иваново(и) мєлєшковоє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 1); И онȣю меркȣ млына Бєрєзского купивъши,... пани дадинаа, запродати маєтъ (1577 *AS* VI, 78).

2. Вл. н., *ч.*: Сємєнъ Дядиная (1649 *РЗВ* 324 зв.).

ДЯДКЕВИЧЪ *ч.* *(син дядька)* племінник, небіж: записываю... данника своего отчинного, дѣлнаго... зъ его дядкевичи, зъ данью грошовою и медовою (1514 *АрхЮЗР* 6/I, 6).

ДЯДКО, ДЯДКО, ДЯДЬКО, ДЯТКО, ДЕДКО *ч.* **1.** *(брат батька або матері)* дядько: Правда, выєздили на тоє полє єздоки... алє конца томȣ нє вчинили, нижли ѡтєць мой нєбожчик поступил сА полА того дАдкȣ моємȣ... з доброє воли (Острог, 1506 *AS* III, 38); а они мнѣ уписали у вечистый поминникъ шесть душъ: отца моєго Гридка, матку Татіяну, дядка Семіона, брата Трохима, сестру Настасію, и самого мене Сенка (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 12); МєнАл єсми имѣнА з дАдкѡм моим (Камінь, 1523 *AS* III, 256); взяла єє мл(с)ть ѡ(т) пнА дя(т)ка моєго сто ко(п) грошє(и) готовы(х) ли(ч)бы лито(в)скоє (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 23 зв.); пну дА(д)ку моємȣ... жа(д)ноє пєрєказы чинити... нє маємъ (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); будȣчы в опєцє ȣ дя(д)ка своє(г)... былъ взя(т) ѡ(т) тата(р) в поло(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4946, 92); **дадко у других** — троюрідний дядько: дєд єго, пан Иван матцє моєй был дАдко, у дрȣгих, а я ємȣ брат (Жидичин, [1540] *AS* IV, 246).

2. Вл. н.: Такежъ придали есмо ему къ тому воеводству половицу плату нашого съ корчмы Черкасское отъ оного часу, какъ Дедко року своего додержить (Краків, 1507 *Любав.* дод. XIV); Фєдо(р) дя(д)ко (1649 *РЗВ* 30 зв.).

Див. ще **ДЯДЯ.**

ДЯДКОВЩИЗНА *ж.* Спадщина по дядькові: Гринъ Сидковичъ, маючи ... поручене отъ брати своей, Оникия, вгоду и зеднане з нимъ принялъ, жеребей Нестеровский, дядковщизну его, ему поступилъ на вечность (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 57).

Див. ще **ДАДКОВЩИНА.**

ДЯДЯ, ДАДА *ч.* Те саме, що **дядко** у 1 знач.: А дядя нашъ, Александръ, король его милость, далъ имъ вольность, на листе его милости, у двухъ милях отъ мѣста тамошнего Володимерскаго дерево на будовле и на дрова брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); Ja Wasylej... bił jesmi czołom diadi mojemu, panu Juchnu... aby Jeho Miłost wyprawił matku moju słuszne do manastyr światoje Preczystoje Peczerskoje (Вінниця, 1523 *AS* III, 247); Жаловали намъ мєщанє луцкии, што(ж) ѡни много мытъ установили по(с)лє дяди нашого, вєликого князА Витовта (Луцьк, 1545 *ТУ* 65); Я Михайло Михайлович Свинȣский, намовивши мнѣ сполнє з дАдАми моими,... ѡзнаймȣю тым листом моим (Звиняче, 1553 *AS* VI, 135).

ДЯКА, ДАКА *ж.* **1.** Подяка, вдячність, дяка: У день посту находитъ ся дяка ваша, чомъ просите, та досажаете довжникумъ вашимъ, свражаете ся, и перечите ся, и убиваете ся, а сами постите, та не постите такъ, якъ постили святыи давно (XVI ст. *НЄ* 17); **дяки отдавати, оддавати дакі** — дякувати: Єсли бы(с) таковомѹ Апостатѣ в послѹше(н)ствѣ да(л)ся по(д)стѹпнє ѡшѹкати чого єсли тя Хс ѹхова(л) щасливє дяки вє(л)мо(ж)ности єго ѡ(т)давати (Київ, 1625 *ЛСБ* 483, 1); чєму... нє маємо ѡ(д)давати дакі, которыи чє́стноую стиню твою... якобы на свои(х) крыла(х)... пєрєнашали (!) (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 288 зв.); **дяки чынити, чинити дакі** — дякувати: Вѣчные дяки вамъ чынимо, ижъ отцовскую любовъ противко намъ показали есте (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 136); за то чи́на(т) да́кі бѹ вы́шнємѹ споминаю(т) своє ме́шкана нєбєзпе́чноє (XVI ст. *УЄ* №29519, 62 зв.); **дакъ отдаваньє** — подяка: єдна́къ и(ж) на́йлѣпшимъ є(ст) сто́рожємъ добродѣйствъ, сама́а Па́мать, Хвала, и ѹстави́чноє да́к' ѡ(т)дава́ньє, я́къ златоѹст' мо́витъ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.).

2. Воля, уподобання: Другая наука: видиме изъ сего евангелія, фарисеи по дяцѣ нашуй жили, надѣяли ся на достоинство ихъ, исъ правдовъ лицемѣрновъ силуютъ ся добыти дѣлы своими спасенія (XVI ст. *НЄ* 11).

ДЯКЛО, ДАКЛО, ДАКЪЛО *с.* (*лит.* dúokle, dokle) данина збіжжям: напервѣй вызволилъ его милость тое-то наша мѣсто отъ дяколъ, и от сѣна подяколного (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); Тєжъ ѹста(в)уємъ... абы вси по(с)политыє лю(д) тя(г)лыє и вси по(д)даныє кнжа(т)... ѡ(т) кождоє дани плачє(н)я и пода(т)ку сєрє(б)щизъного и тє(ж) дакъла... выняты бы(лє) вы(и)мує(м) и вы(з)воляємъ вє(ч)ными часы (1566 *ВЛС* 8); роска(з)уємъ вам... абыстє с по(д)даны(х) цє(р)ковны(х) влады(ц)ства туро(в)ского жадны(х) плато(в) поборо(в) данє(и) мєдовы(х) дякла и никоторы(х) и(н)ни(х) нє брали (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); арендовали... местечко Кошар... з дяклом, з бортным деревом (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 158); **дякло (дакло) житноє** — данина від орних земель житом: арендовали есмо именя наши..., зъ бояры путными, зъ ихъ полми и сеножатьми,... дяклами житными и овсяными (Полонна, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 284); тогды я... сим листом... записѹю ємѹ... три волоки ѡсѣлыє... з даклы житными и ѡвсаныи (Несухоїже, 1571 *AS* VII, 388); **дакло ржаноє (иржаноє, оржаноє)** — те саме, що **дакло житноє**: даровал єсми сына моєго... даклы ржаными и ѡвсаными (Острог, 1522 *AS* III, 237); потвєржаємъ то симъ нашимъ листомъ вѣчно, самомѹ кназю Пєтрѹ... со всими людми... и съ чынши... и з даклы иржаными (Вільна, 1529 *AS* III, 344); Маютъ ѡни тыи имєньа... дєржати... // з даклы ѡржаными и ѡвсаными (Краків, 1525 *AS* III, 276-277); **дакло овсаноє** — данина від орних земель вівсом: записѹю ємѹ... три волоки ѡсѣлыє... з людми,... з даню медовою, з даклы житными и ѡвсаными (Несухоїже, 1571 *AS* VII, 388); **дякло сенъноє** — данина сіном: записуем ему,... дворец нашь ключа Луцкого,... з дяклы житными, овсяными и сенъными (Люблін, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 188); арендовали есмо именя наши... съ поддаными тяглыми и нетяглыми, зъ бояры путными, зъ ихъ полми и сеножатьми,... и дяклами житными и овсяными (Полонна, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 284).

ДЯКОВАНЪЄ, ДАКОВАНЄ, ДАКОВАНА, ДАКОВАНЬЄ, ДЪЯКОВАНИЄ *с.* Дякування, подяка: чого я по его милости велице с покорнымъ... дякованъемъ вдячна будучи и тую такъ гойную ласку и добрость его милости поволностями и вшелякою щиростью моею ясне вызнати и значне нагородити... записую именъе свое материстое (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 322); блгодарєниє дъякованиє (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); тое кгрунтовное згоды межи поддаными отцовское // обмышляванье зъ великою вдячностью и дякованьемъ приймуемо (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 524-525); благодарє́ніє, да́кован'є (1596 *ЛЗ* 30); Ѡ на(и)солодшій... Іс Хє бє мой якѹю вєли́кѹю ѹчтиво(ст) и дакова́на з ѹчтивостю з вѣчною хва́лою є(ст) ѡ(т) мєнє пови(н)но за пріата стго тѣла твоєго (Київ, 1623 *Мог.Кн.*

39 зв.); Бл҃годаре́ніє: Дакова́ньє, албо до́броє подакова́ньє (1627 *ЛБ* 7).

Пор. **ДЯКОВАТИ.**

ДЯКОВАТИ, ДЯКОВАТ, ДЯКОВАТЬ, ДИЯКОВАТИ, ДІАКОВАТИ, ДЬЯКОВАТИ, ДѢКОВАТИ, ДАКОВАТИ *дієсл. недок.* (кому, за кого, за що, кому з чого і без додатка) Дякувати: тыи млины на(м) єго мл(с)ть да(л), абы годовлѣ была томꙋ нашємꙋ городꙋ,... а мы за то єго мл(с)ти діаковали єсмо (Гирлов, 1512 *Cost.DB* 81); тꙋю всю пилност вашꙋ вдачнє ѡт вас прыймꙋєм и за то вам дакꙋєм (Вільна, 1541 *AS* IV, 279); И рєкль ємоу дѣкоую тобѣ слоуго добрыи ижє на(д) малы(м) быль єси вѣр'ныи (1556-1561 *ПЄ* 305); вша(к) жє ємꙋ... за тоє што... написа(л), повинє(н) читє(л)ни(к) дяковати (1582 *Кр. Стр.* 59); бл҃годарꙋ дьякую (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); Дякуйме ему, якъ отцу доброму нашему, што хотѣвъ усе посвятити именемъ своимъ святымъ (XVI ст. *НЄ* 21.1); а ѡ́ныи лю́дє котрыи видѣли ѡ́ноє чоу́до да́ковали г҃ꙋ бо҃у и мо́вили и(ж) есмо ни́г(д)а тако́вы(х) чꙋ(д) нє вида́ли (XVI ст. *УЄ* №29519, 18); О, мое милые верные милосничъкове духовенъства вашого! маютъ вамъ за што дяковать духовъные вашы (Вільна, 1599 *Ант.* 685); дякꙋє(м) тобѣ панє господа́рꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 42); Ваши(м) мл(с)тє(м) диякꙋє(м) и(ж) мє писаниє(м) свои(м) нє рачитє запоминати (Устя, 1600 *ЛСБ* 351, 1); при то(м) дякꙋю и(ж) ваша м(с) нє рачили є(с)тє мнє писаниє(м) свои(м) запомни(т) (Сучава, 1603 *ЛСБ* 377, 1); титоу(с) в' па́мєтѣ сѣ(д)ши на своє(м) сто(л)цю. даковалъ рыцє́рствꙋ своємꙋ з доброи послꙋги (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 85); книгꙋ кгрє(ц)кꙋю которꙋю мѣлємъ на исправлєніє ты(х) кни(г) ѡ(т) ваши(х) мл(с)тє(и) позыченꙋю прє(з) брата нашого пафнотіа ѡ(т)сылаю вєлицє дякꙋючи за ꙋзыченя ѡноє (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, 1); Бг҃ꙋ // дакꙋ́ймѡ за ты(х), кото́рыѣ са навєртаю(т) до нє́го (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 37-38); Мл҃тва єсть про(з)ба оупростова́а з' вѣры // до г(с)да Бг҃а, з' надѣєю ѡдє́ржана тогѡ ѡ што про́симѡ, а́лбо выхвала́ємѡ и да́кꙋємѡ (Львів, 1646 *Зобр.* 57 зв.-58); Маестатови за все дяковат виннисмо (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 226).

ДЯКОВАЯ *ж. (дружина дяка)* дячиха: Уляне, тежъ Ивановой дяковой коня, дви корови и золотыхъ двадцатъ дарую (Луцьк, 1641 *ПККДА* I-1, 74).

ДЯКОВЪ *прикм. (належний дякові)* дяків: при томъ самомъ вызнаню дяковомъ просилъ тотъ Добринъский, абы судъ ему, водле права, доводъ присегою наказалъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238).

ДЯКОЛНЫЙ, ДЬЯКОЛНЫЙ, ДАКЕЛНЫЙ *прикм.* Який стосується дякла. ◇ **дакелноє жито** *див.* **ЖИТО; дань дяколная** *див.* **ДАНЬ; платъ дьяколный** *див.* **ПЛАТЪ.**

ДЯКОНСКИЙ *див.* **ДИЯКОНСКИЙ.**

ДЯКОНЪ *див.* **ДИЯКОНЪ.**

ДЯКУНЪ *див.* **ДИЯКОНЪ.**

ДЯКЧИНЕНЬЄ *с.* (*стп.* dziękczynienie) дяка, подяка, вдячність: Штожъ ту кто обрати схочетъ выславованье и дякчиненье отъ рода Роского, заисте, повиннѣйшая естъ речъ — ласку и добродѣйство народови... показовати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1141).

ДЯКЪ, ДИАКЪ, ДИЯКЪ, ДІАКЪ, ДІАКЬ, ДЇАКЬ, ДЇЯКЪ, ДЬЯКЪ, ДЪЯКЪ, ДЪАКЪ, ДЬАКЪ, ДАКЪ *ч.* **1.** *(нижчий служитель у церкві, помічник священика)* дяк: тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри дияки млодє(н)ци добрыи а мы и(х) дамо на наꙋчєниє пє(т)я грєчє(с)кого и сєрбъского (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); хтобы мѣл тоую книгоу отдалити от сєго ст҃го пр҃стла. поп. или діакь да боудєт проклат (Кам'янка Бузька, 1567 *ВИАС* I, 17); На(и)бо(л)шє(и) фрасую(т)ся ѡ дяка (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); умыслила єсми монастырь збꙋдовати... абы у томъ монастыри чєрнєцовъ... только Грєчє(с)кого [законꙋ] Восточной цєркви ...личбою осимъ и дяковъ два и для выживєня ихъ въ томъ монастыри бꙋдꙋчихъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 44); Архієп(с)ко́поу и Єп(с)кпѡмъ с' чюжи́хъ Єп(с)кпєй Дьакѡ́въ бєзъ повєлє́ноє Гра́моты на Сщ҃єнъство... нє ста́вити (Львів, 1614 *Вил.соб.* 8); А гдє бы(х) са ѡписа(л), вы, ѡ(т)цы ч(с)тныи и даци, чтꙋчи исправлайтє, а мєнє грѣ(ш)наго нє клинѣтє (Мукачів, 1621 *Яв.ИЗ* 14); Исправля(л) єи [книгу] дия(к) Даниє(л) (Негрещі, 1645 *Яв.ИЗ* 16);

(помічник священика і вчитель грамоти у школі) дяк: то па(к) вы гва(л)ты бра(т)ствꙋ и дияко(м) ихъ шко(л)нымъ при це(р)кви починили (Вільна, 1594 *ЛСБ* 254); сє(и) ѡ(т) юности... Миха(и)ло Сидоровичъ... бꙋдꙋчи єму во ꙋчилищꙋ в школѣ ...дияко(м)... сво(и) чи(н) ч(с)тно... прєпрово(ж)-далъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6); далося дякови до школи г(р) ѳ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 9 зв.); Гра́ммотникъ: Дѣтоꙋчи́тєль, да́къ (1627 *ЛБ* 28); дяка месчане... своимъ кошътомъ деръжати маютъ, жебы диты ихъ учылъ (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); того(ж) рокꙋ я(м) ся ꙋчити поча(л) в мєжибожꙋ ꙋ дяка Дмитра Щирє(ц)кого (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

2. Писар, дяк: писа(л) їѡ(н) попови(ч) дія(к) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); оргишъ который прійдеть до Кіева, тогды Шамакъ маеть намъ о томъ вѣданье дати, мы пошлемъ которого дьяка нашого або дворянина (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); ѡны к намъ прыслали дъяка своєго (1546 *ОГ* 90); при том бою згинꙋло в того дьака... ѡный сыкнит з гєрбомъ кназа Єго Милости влостнымъ (Київ, 1558 *AS* VII, 38); Я дей сама листовъ чести не вмѣю и дяка, который бы его чести мелъ, не маю (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 53); Списана сіа книга рукою малоумного и многогрѣшнаго діака (1564 *ПДПИ* 178, 104); Ѡ(з)на(и)мꙋємо ви҃ши(м) мл(с)тя(м) ижєсмо послали до лъвова дяка нашє(г) Анъдрєя для кꙋпова(н)я папѣрꙋ на писа(н)є книгъ (Сучава, 1605 *ЛСБ* 396, 1); Книго́чїй: Пи́саръ посполи́тый,... ꙋра́дникъ такі́й который в'прова́жꙋє(т) ли́сты, а(л)бо пи́сма, а́лбо да́къ (1627 *ЛБ* 53).

3. Вл. н.: Ѡстапъко дякъ (1649 *РЗВ* 179); Лаврѣнъ Дякъ (Там же, 348).

Див. ще **ДЯЧОКЪ.**

ДЯТКО *див.* **ДАДКО**[1].

ДЯСЪЛА *мн.* (*стп.* dziąsła) ясна: тело небожъчиковъское, барзо трутизною попсованое, и языкъ и губа поторгана, дясъла и поднебенъе все выпало (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 586).

ДЯТЕЛИНА *ж.* Назва рослини: thymus, дятелина трава (1642 *ЛС* 398).

ДЯТЕЛЪ *ч.* **1.** Дятел: picumn(us), picus, дятєлъ птица (1642 *ЛС* 316).

2. Вл. н.: Иванъ Дятє(л) (1649 *РЗВ* 357).

ДЯТКО[1] *див.* **ДЯДКО.**

ДЯТКО[2] *див.* **ДАДКО**[1].

ДЯЧИТИ *дієсл. недок.* (що) Цінувати: Айно, службу Марѳину ци не дячивъ Іисусъ, албо дѣля чого мовивъ Марѳѣ, ажъ одно май на потребу, албѡ што тото за часть май добрая, што выбрала собѣ Марія? (XVI ст. *НЄ* 188).

ДЯЧОКЪ, ДАЧОКЪ, ДЬЯЧОКЪ *ч.* **1.** *(нижчий служитель у церкві, помічник священика)* дячок: Та(к)жє и Кири́ло, коли попо(м) про́сты(м) бы(л), то(л)ко да(ч)ка за собо́ю волочи(л) (1598 *Виш.Кн.* 275); у дячъка Стефана коня сивого... взялъ и пограбилъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 494).

2. Писар, дячок: А писалъ дьячо(к) нєстєрє(ц) а ковалєвъ... сы(н), лꙋкьяновъ (Київ, 1554 *ПИ* №1).

3. Вл. н.: першого Грицъка Дячъка, боярина, по которого одештю взялъ волоку и придатокъ поля (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 493).

Див. ще **ДЯКЪ.**

ДАБЕЛСТВО *с.* (*стп.* diabelstwo) диявольство: явнє в' ѡчи ємоу нѣчого нє ѡбавлалиса мовити, самарани́нъ єстє(с) ты и дабє(л)ство ма́єшъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 141).

ДАБЕЛЬСКИЙ, ДЯБЕЛСКИЙ *прикм.* (*стп.* diabelski) диявольський: А тамъ, до Любча приехавъши, зараз з розмаитых мер о здорове его перемышливаючи, наперед розмаитыми чарами и кгуслами дябелскими розмаитых чаровниц до себе потаемне зводит (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497); Глоу́пецъ смѣючиса на Б҃а порива́ти: И на дабе́льскꙋй плохо́й ра́дѣ полага́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 93).

Див. ще **ДИЯВОЛСКИЙ.**

ДАБОЛЪ, ДІАБОЛЪ, ДЬАБЛЪ *ч.* (*стп.* diabeł) диявол: Кгды тира́ннови да́болъ ра́ды додава́лъ. Абы Х҃а мєжи дѣто́чками шпѣкгова́лъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 93); Ѡто да́ръ дꙋхо́вный, о́вый ти досто́єнство ма́ючи грѣхо́въ ѡ(т)пꙋстъ, а о́вый діа́блѡ(в) выгана́ніє, и хорѡ(в) лѣче́ніє, позна́ваный // быва́є(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 237-238); Нинѣ дьаблы, з моцю своею, пречъ упали: И ушикованые полки, тылъ подали (Львів, 1630 *Траг.п.* 177).

Див. ще **ДИЯВОЛЪ.**

ДАВОЛСКИЙ *див.* **ДИЯВОЛСКИЙ.**

ДАВОЛЪ *див.* **ДИЯВОЛЪ.**

ДАГИЛЬ *див.* **ДЯГЕЛЬ.**

ДАДИНАА *див.* **ДЯДИНАЯ.**

ДАДКО[1], ДЯТКО *ч.* Старець, дід: Дѣдъ: Ста́рецъ, ѹмали́телнѣ же: ста́рчикъ, да́дко, а не дѣдко (1627 *ЛБ* 34); Diatko: dziad (Жовква, 1641 *Dict.* 55).

ДАДКО[2] *див.* **ДЯДКО.**

ДАДКОВЩИНА *ж.* Спадщина по дядькові: Билъ намъ чоломъ городничий Володимерский... ѡ томъ, штожъ ѡтецъ нашъ Казимеръ... смотрел его зъ земениномъ Креманецким... ѡ дадковщинѹ его (Краків, 1518 *AS* III, 173); Ино колиж... бискѹп Лѹцкий тои части делницы книза..., котораа зостала емѹ по книгини..., дадковщина..., даровал и записом потвердил, мы з особливое нашое ласки, дла... верное... слѹжбы..., на Его милости чолом-бите то вчинили (Краків, 1519 *AS* III, 194).

Див. ще **ДЯДКОВЩИЗНА.**

ДАДНИНА *див.* **ДѢДНИНА.**

ДАДА *див.* **ДЯДЯ.**

ДАКА *див.* **ДЯКА.**

ДАКЕЛНЫЙ *див.* **ДЯКОЛНЫЙ.**

ДАКЛО *див.* **ДЯКЛО.**

ДАКОВАНЄ *див.* **ДЯКОВАНЪЄ.**

ДАКОВА́НЬЄ *див.* **ДЯКОВАНЪЄ.**

ДАКОВАТИ *див.* **ДЯКОВАТИ.**

ДАКОНЪ *див.* **ДИЯКОНЪ.**

ДАКУНЪ *див.* **ДИЯКОНЪ.**

ДАКЪ *див.* **ДЯКЪ.**

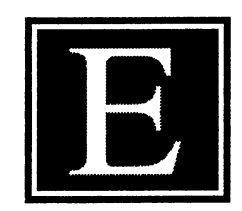

Е *див.* **Є***.

ЕБИОНИТЪ *ч. (визнавець ранньої іудейсько-християнської єресі)* ебіоніт: Але теперъ не толко Лютеранове, Калвинистове, але и тые, которыхъ евангеликове самижъ за геретики маютъ, новокръщенцы, ебионитове, тройбожоне и иные вси соборища дъяволскіе... суть противъ Рымскому папѣ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 161).

Див. ще **ЕБИОНЪ.**

ЕБИОНЪ *ч.* Те саме, що **ебионитъ**: Вышедшы тогды зъ овчарни своее а блукаючысе по пустыни, хто ся колвекъ натрафилъ будто лютаръ, будто калвинъ, будто проклятый арей ебионъ, албо нурокъ, не смотречы — если пастыръ, албо волкъ, облуканые приставали (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 114).

ЕВАГГЕЛИСОВАТИ *див.* **ЄВАГГЕЛИСОВАТИ.**

ЕВАГГЕЛИСТА *див.* **ЄВАНГЕЛИСТА.**

ЕВАЗИЯ, ЄВАЗИЯ, ЄВАЗЫЯ *ж.* (*стп.* ewazyja, *лат.* evasio) **1.** Відкладення судової справи у зв'язку з неявкою скаржника: а я, а по мне потомки мое, ...сеймом вальнымъ и поветовым,... евазиями, малостю летъ потомковъ и завешенъемъ до летъ ихъ не вымовляючисе..., заруки сто копъ грошей литовскихъ... запълатити маю (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 437); А по смє(р)ти моєй... нє вымовляючисє... да(в)ностиями фаталиями євазиями нє закладаючисє диляциєю пра(в)дивоє хоробы моєє... вшєляки(х) диляци(й) апєляций єксъцє(п)ци(й) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрєкаюсє (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/d, 2006, 19 зв.).

* Слова, що починаються на "Е", "Є", подаються у Словнику відповідно до сучасної вимови і правопису.

2. *(визнання невинності підсудного)* виправдання: мы сами... на ѡны(м) рокꙋ... станꙋти... нє закладаючисє ани шчичачисє жа(д)ными диляциями... и инъшими вшєлякими ѡборонами пра(в)ными: апєляциями, прозєкꙋциями євазиями нєважъно(ст)ю того записꙋ и инъшими... и... тому записови... досы(т) чинити маємо (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, Ш 4054, 112 зв.); А поводовая Сторона бєрє(т)сє адъкомъ пробациѡнємъ, сꙋпєръ, проприєтатємъ, сꙋбъдиторꙋмъ, понєважъ сє позъваная нє бєрєтъ, до євазии, яко тыхъ, подъданыхъ, в маєтъности ихъ, нє маєшъ, и позєвъ нє за(с)талъ, и просила абы была є(й) присєга наказана и близъшого до комъпробации, ꙋзънана прє(з) сꙋ(д) (Киѣв, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141 зв.); а сторона позваная, чуючи невинне себе быти позвану, заразъ // се завзела на евазию, яко тое тканки не грабила (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 364-365).

ЕВАНГЕЛИЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЕВАНГЕЛИКЪ *див.* **ЄВАНГЕЛИКЪ.**

ЕВАНГЕЛИСТА *див.* **ЄВАНГЕЛИСТА.**

ЕВАНГЕЛИСТЪ *див.* **ЄВАНГЕЛИСТЪ.**

ЕВАНГЕЛИЦКИЙ *див.* **ЄВАНГЕЛИЦКИЙ.**

ЕВАНГЕЛИЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЯ.**

ЕВАНГЕЛІЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЕВАНГЕЛЬСКИ *див.* **ЄВАНГЕЛЬСКИ.**

ЕВАНГЕЛЬСКИЙ *див.* **ЄВАНГЕЛЬСКИЙ.**

ЕВАНЪ, ЄВАНЪ *ч.* (*лат.* ebenus, *гр.* ἔβενος) гебенове (ебенове) дерево, гебан: ebenus, єванъ дрєво (1642 *ЛС* 173).

Див. ще **ГЕБАНЪ.**

ЕВАНГИЛИЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЕВВЕЙ, ЄВВЕЙ *ч.* Давній житель Палестини: побію ве́сь лю́дъ до кото́рогѡ войде́шъ... пꙋ́с-

тйвши пе́рвѣй ше́ршни перед҆ тобо́ю, кото́рыи вы́пѹдатъ Амморе́а, и еввеа и хананѣа, и хеттѣа, пе́рвѣй ни́жли во́йдешъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 101); Амали́къ ме́шкаетъ на полѹдни, хеттѣи, и евве́и, евѹсе́и, и Амморѣи по гора́хъ (Там же, 135 зв.).

Див. ще **ЕВЕЙЧИКЪ, ЕВЕЯНИНЪ.**

ЕВЕЙЧИКЪ, ЄВЕЙЧИКЪ *ч.* Те саме, що **еввей**: Не было мѣста которое быса по(д)да́ло снѡмъ Ізра́илевы(м), ѡпро́чь еве́йчика кото́рыи ме́шка(л) в҆ гаваѡ́нѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 168).

Див. ще **ЕВЕЯНИНЪ.**

ЕВЕЯНИНЪ, ЄВЕЯНИНЪ *ч.* Те саме, що **еввей**: ка́ждый наро́дъ ѹчини́лъ себѣ бга своегѡ... за́сь еве́яне ѹчини́ли ала́зеръ, и фара́ха (серед. XVII ст. *Хрон.* 340).

Див. ще **ЕВЕЙЧИКЪ.**

ЕВИКТОРЪ *ч.* (*стп.* ewiktor) *(той, хто дає гарантію)* гарант, поручитель: Тая диляция не на муниментъта, але на евиктора, спецификованого огульного естъ взята (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 560).

ЕВИКЦИЯ *ж.* (*стп.* ewikcyja, *лат.* evictio) запевнення, гарантія, порука: Вси записы зъ достатнею евикциею. А што се ткнетъ инъстанции, которую поводъ, буречи евикцию, внеслъ, теды ему же такъ солъвуетъ, же тая диляция не на муниментъта, але на евиктора спецификованого огулъного естъ взята (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 560).

ЕВИСѢИ, ЄВИСѢИ, ЄВУСЕИ, ИЕВИСѢЕ *мн.* Давні жителі Палестини: Кды найсилнѣйшій ѡнъ зо всѣ(х) евреаниновъ црь и пр(о)ркъ двдъ за́мокъ сіѡнскый... ѡбварова(л), иевисѣе, кото́рые та(м)же замкне́ные воева́ни были, мо́цно и спана́ле себе борони́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); тепе(р) на(м) я́къ спана́лого оучи́нкоу оупоми́нокъ на ѡчи выставоу́етъ и въюючи(м) дла зацнѣйшого и снаднѣйшого звита(ж)ства на(д) евисѣами ѡ́ными пеке(л)ными пока́зѹетъ (Там же, 228 зв.); Амали́къ ме́шкаетъ на полѹдни, хеттѣи, и евве́и, евѹсе́и, и Амморѣи по гора́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

ЕВНУХЪ *див.* **ЄВНУХЪ.**

ЕВРЕЙСКИЙ *див.* **ЄВРЕЙСКИЙ.**

ЕВРЪ, ЄВРЪ *ч.* (*лат.* eurus, *гр.* Εὖρος) сильний південно-східний вітер: Єстъ по бѹрли́выхъ южъ Єврахъ пого́да: Мы́сли похмѹрной естъ южъ ѡхоло́да (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

ЕВРѢПИНА, ЄВРѢПИНА, ЄВРѢПІНА *ж.* (*лат.* euripus, *гр.* εὔριπος) прірва, вир, чорторий: Єврѣпі́ны: пѹпы, про́пасти, а́л҆бо ві́рѡве мо́ра океа́н҆ского (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв. ненум.); В мо́ри засъ соу́тъ тако́выи мѣста, еврѣпи́ны, а́лбо пѹпы и про́пасти, кото́рими вода в҆пада́етъ в҆ноу́тръ землѣ, и расхо́дитъса по жи́лахъ, и дѣра(х) ѡ́ныхъ (Там же, 16 зв.).

ЕВТИХІАНЕ, ЄВТЇХЇАНЕ *мн. (визнавці однієї з єресей)* евтихіани: ро(с)поу(к)са ты(ж) я́ко юда, исполоу ты(ж) изь ни́ми зло(с)тївіи юда́шѣ аріане, и македоніане ноу(р)кове, несторіане // і евтїхїане, ка(л)вѣни, смро(д)ли́віи и иншіи незбо(ж)нїи кацѣры, е́ретици і е́в(г)лици (XVI ст. *УЄ* №29519, 77 зв.-78); приходили симоніане... македоняне, несторіане, евтихіане, образоборцы, власне яко ово теперешнихъ часовъ отщепенцы церковные унѣятове, — тые всѣ на тотъ корабль, то есть на церковь Божію,... хотечи ее поглотити (бл. 1626 *Кир.Н.* 25).

ЕВУЛҐОВАНЪ, ЄВУЛҐОВАНЪ *дієприкм.* (*лат.* ē-vulgo) опублікований, обнародуваний: даю спра́вѹ вам҆ ѡсщеннымъ чита́телє(м), кото́ры(м) вла́сне та́а... Кни́га Номоканѡнъ назва́наа нале́жи(т), жемъ еи дла то́го, ко́штомъ своѣмъ вла́сны(м) пре(з) Ти́пъ ѡ(т)нови́ти пода́лъ, же ю́жъ на ста́ры(х) Ексемпла́рахъ ѡвше́ки зешло: Лю́бѡ то по три́ кроть, за чѹлы(м) стара́ніемъ, ве́длѹгъ ча́сѡвъ, ста́рши(х) Монастыра Пече́рскогѡ, Ти́по(м) на свѣт҆ пода́на и евѹл҆ґова́на была (Львів, 1646 *Ном.* 5 зв.).

ЕВУСѢЙЧИКЪ, ЄВВУСѢЙЧИКЪ, ЄВУСѢЙЧИКЪ *ч.* Давній житель Палестини: те́ды а́гглъ г(с)днїй, стоа́лъ подлѣ гѹмна орна́новогѡ евѹсѣ́йчика, и подне́сши двдъ о́чи свои оузрѣлъ а́ггла гс(д)него (серед. XVII ст. *Хрон.* 279 зв.); по́иде Агглъ мо́й перед҆ тобо́ю, и впрова́дитъ тебе до Амморѣ́йчика и́ // хеттѣ́йчика,... и еввѹсѣ́йчика, которыхъ я зотрѹ (Там же, 100 зв.-101).

ЕВФОНІА, ЄВФОНІА *ж.* (*гр.* εὐφωνία) евфонія, милозвучність: Не трво(ж)са Євфѡні́а, При́стѹ(п) сна́дный ма́еш҆ (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

ЕВХАРИСТІЯ *див.* **ЄВХАРИСТЇЯ.**

ЕВХОЛОГІЯ *див.* **ЄВХОЛОҐІЯ.**

ЕГДА *див.* **ЄГДА.**

ЕГИПТЯНИНЪ *див.* **ЄГИПТЯНИНЪ.**

ЕГИТЪ, ЄГИТЪ *ч.* Назва рослини: aeditis, єгитъ зєліє (1642 *ЛС* 72).

ЕГИФАЛЪ, ЄГИФАЛЪ *ч.* Назва птаха: aegiphalos, єгифа(л) птица (1642 *ЛС* 72).

ЕГКОМЇА, ЄГКОМЇА *ж.* (*гр.* ἐγκώμιον) похвала, похвальна мова: Лѣствични(к) за(с) ст҃ый, тѹюжъ самѹю на(д) всѣ иныѣ нєма(л) цнóты прєкладáючи, такóвыми єѣ єгкѡ́мїами вынóси(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 312).

ЕҐЗАМИНОВАТИ *див.* **ЕКЗАМЕНОВАТИ.**

ЕҐЗАРХА *див.* **ЕКЗАРХА.**

ЕДАТИ *див.* **ѢДАТИ.**

ЕДВАБНИЦА *див.* **ЄДВАБНИЦА.**

ЕДВАБНЫЙ *див.* **ЄДВАБНЫЙ.**

ЕДВАБЪНЫЙ *див.* **ЄДВАБНЫЙ.**

ЕДВАБЪ *див.* **ЄДВАБЪ.**

ЕДЕМСКИЙ, ЄДЕМСКИЙ *прикм. (який знаходиться в едемі)* райський: И я билємъ аг҃гломъ свѣтлимъ... Знаю, що ся дѣєтъ и во єдємскихъ палацахъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 14).

ЕДЕМЪ, ЄДЕМЪ *ч.* (*гебр.* eden) едем, рай: оудалили сѧ єстє дх҃овно(г) єдéма, ра(й)скїа порóды (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); Кто нєсвѣдомъ ижъ Мѹдрость з' Єдéма Сїѡ́нѹ: Подáна єсть (Київ, 1632 *Єв.* 294); Рєка выхóдитъ з' Єдéма то éсть з мѣсца рóскоши на ѡбливáньє рáю (серед. XVII ст. *Хрон.* 6).

ЕДЕНАЙЦЯТЬ *див.* **ЄДЕНАЙЦАТЪ.**

ЕДЕНЪ *див.* **ЄДЕНЪ.**

ЕДЕНЪЄ *див.* **ѢДѢНЄ.**

ЕДИН *див.* **ЄДИНЪ.**

ЕДИНИТИСЯ *див.* **ЄДИНИТИСЯ.**

ЕДИНО[1] *див.* **ЄДИНО[1].**

ЕДИНО[2] *див.* **ЄДИНО[2].**

ЕДИНОВИДНО *див.* **ЄДИНОВИДНО.**

ЕДИНОВЛАДЦА *див.* **ЄДИНОВЛАДЦА.**

ЕДИНОВЛАДЬСТВО *див.* **ЄДИНОВЛАДСТВО.**

ЕДИНОВОЛНИКЪ *див.* **ЄДИНОВОЛНИКЪ.**

ЕДИНОГЛАСИЄ *див.* **ЄДИНОГЛАСИЄ.**

ЕДИНОГЛАСНЕ *див.* **ЄДИНОГЛАСНЕ.**

ЕДИНОГЛАСНО *див.* **ЄДИНОГЛАСНО.**

ЕДИНОГЛАСНЫЙ *див.* **ЄДИНОГЛАСНЫЙ.**

ЕДИНОДУШНЫЙ *див.* **ЄДИНОДУШНЫЙ.**

ЕДИНОИСТНЫЙ *див.* **ЄДИНОИСТНЫЙ.**

ЕДИНОМИСЛЕНЪ *див.* **ЄДИНОМЫСЛЕНЫЙ.**

ЕДИНОМУДРЕННЫЙ *див.* **ЄДИНОМУДРЕННЫЙ.**

ЕДИНОМУДРЕНО *див.* **ЄДИНОМУДРЕНО.**

ЕДИНОМУДРНЕ *див.* **ЄДИНОМУДРНЕ.**

ЕДИНОМЫСЛЕННИКЪ *див.* **ЄДИНОМЫСЛЕННИКЪ.**

ЕДИНОМЫСЛЕННОСТЬ *див.* **ЄДИНОМЫСЛЕННОСТЬ.**

ЕДИНОМЫСЛЕННЫЙ *див.* **ЄДИНОМЫСЛЕННЫЙ.**

ЕДИНОМЫСЛЕНЪ *див.* **ЄДИНОМЫСЛЕННЫЙ.**

ЕДИНОМЫСЛИЄ *див.* **ЄДИНОМЫСЛИЄ.**

ЕДИНОМЫСЛНЕ *див.* **ЄДИНОМЫСЛНЕ.**

ЕДИНОМЫСЛЬНО *див.* **ЄДИНОМЫСЛЬНО.**

ЕДИНОСТАЙНЕ *див.* **ЄДИНОСТАЙНЕ.**

ЕДИНОСТАЙНЫЙ *див.* **ЄДИНОСТАЙНЫЙ.**

ЕДИНОСТЬ *див.* **ЄДИНОСТЬ.**

ЕДИНОСУЩНЫЙ *див.* **ЄДИНОСУЩНЫЙ.**

ЕДИНОТНЫЙ *див.* **ЄДИНОТНЫЙ.**

ЕДИНОЦТВО *див.* **ЄДИНОЦТВО.**

ЕДИНОЧЕСТНО *див.* **ЄДИНОЧЕСТНО.**

ЕДИНСТВЕННЫЙ *див.* **ЄДИНСТВЕННЫЙ.**

ЕДИНЪ *див.* **ЄДИНЪ.**

ЕДИНЪНОСТЬ *див.* **ЄДИНОСТЬ.**

ЕДИНЫЙ *див.* **ЄДИНЫЙ.**

ЕДНАКИЙ *див.* **ЄДНАКИЙ.**

ЕДНАКО *див.* **ЄДНАКО.**

ЕДНАКОВО *див.* **ЄДНАКОВО.**

ЕДНАКЪ *див.* **ЄДНАКЪ.**

ЕДНАКЖЕ *див.* **ЄДНАКЖЕ.**

ЕДНАЛНЫЙ *див.* **ЄДНАЛНЫЙ.**

ЕДНАНЄ *див.* **ЄДНАНЄ.**

ЕДНАНЫЙ *див.* **ЄДНАНЫЙ.**

ЕДНАТИ *див.* **ЄДНАТИ.**

ЕДНАТЬСЕ *див.* **ЄДНАТИСЯ.**

ЕДНАЦКИЙ *див.* **ЄДНАЦКИЙ.**

ЕДНАЧЪ *див.* **ЄДНАЧЪ.**
ЕДНЕНЬЄ *див.* **ЄДНЕНЬЄ.**
ЕДНО *див.* **ЄДНО[1].**
ЕДНОИСТНЫЙ *див.* **ЄДНОИСТНЫЙ.**
ЕДНОСТАЙНЕ *див.* **ЄДНОСТАЙНЕ.**
ЕДНОСТЬ *див.* **ЄДНОСТЬ.**
ЕДНОЧИТИСЯ *див.* **ЄДНОЧИТИСА.**
ЕЖДИТИ *див.* **ЄЗДИТИ.**
ЕЖДЧАТИ *див.* **ЄЖДЧАТИ.**
ЕЖЕ *див.* **ЄЖЕ.**
ЕЖЕЛИ *див.* **ЄЖЕЛИ.**
ЕЖЕЛИБЫ *див.* **ЄЖЕЛИБЫ.**
ЕЖЪ *див.* **ЄЖЪ[3].**
ЕЗДА *див.* **ЄЗДА.**
ЕЗДЕЦЪ *див.* **ЄЗДЕЦЪ.**
ЕЗДИТИ *див.* **ЄЗДИТИ.**
ЕЗДНО *див.* **ЄЗДНО.**
ЕЗДНЫЙ *див.* **ЄЗДНЫЙ.**
ЕЗЕРЕДЪ *див.* **ЄЗЕРЕДЪ.**
ЕЗОВИТА *див.* **ЄЗУИТА.**
ЕЗОВИТОВЪ *див.* **ЄЗОВИТОВЪ.**
ЕЗОВИЩЕ *див.* **ЄЗОВИЩЕ.**
ЕЗУИТА *див.* **ЄЗУИТА.**
ЕЗУИТКА *див.* **ЄЗУИТКА.**
ЕЗУИТСКИЙ *див.* **ЄЗУИТСКИЙ.**
ЕЗУИТЪ *див.* **ЄЗУИТЪ.**
ЕЗУИЦКИЙ *див.* **ЄЗУИТСКИЙ.**
ЕЗЧЕНЄ *див.* **ЄЖДЖЕНЄ.**
ЕЗЪ *див.* **ЯЗЪ[2].**
ЕЗЫКЪ *див.* **ЯЗЫКЪ.**

ЕЙ, ЄЙ *виг.* **1.** *(вживається при вираженні спонукання до якоїсь дії)* ей: Є(й) встань, ѡ Па́стырȣ встань, Црко(в) борони́ти (Львів, 1616 *Бер. В.* 89); Ей, змилȣйся, пане мой, над утрапленною, А ѡд твоей мл(с)ти юж ѡставленную (І пол. XVII ст. *Рез.* 176).

2. *(вживається при вираженні захоплення)* ей: tam wykrykáiut Anheli ey że spywáiut Chorosze (Яворів, 1619 *Гав.* 21);

(вживається при вираженні здивування) ей: Zdast mi sia sczom mił widyty Teper czołowiká toho Sczo mił horsczkow welmi mnoho. Tot lyboy. Stec: Ey lyboy (Яворів, 1619 *Гав.* 19);

(вживається при вираженні застереження) ей: рєкъ и(з)бавитє(л), є́й нє хвали́сѧ, мови(т), єсьли бы єсь бы(л) такі́й, я(к) сѧ мнимає(ш), да нє впадєши в то(т) вы́шємєнєны(й) ро(в) (1599 *Виш.Кн.* 214 зв.);

(вживається при вираженні жалю, незадоволення) ей: Ey bráte y ia ne máiu Ryciu ty máiesz ia znáiu (Яворів, 1619 *Гав.* 20).

ЕКЗАМЕНОВАТИ, ЄКЗАМИНОВАТИ, ЕҐЗАМИНОВАТИ, ЕКГЗАМИНОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* egzaminować, *лат.* examinare) **1.** (кого і без додатка) Питати, опитувати: всєхмо(ц)но(ст) бовѣ(м) бж҃їа єкзаминоуючи єсли́бы б҃ъ на(д) ты́є ре́чи кото́рыє ство́ры(л) мо́глъ лѣпшїє оучини́ти и досконалшїи, за́мыка́єтъ то(т) то оучи́тє(л) вєли́кїй, жє мо́жє(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 274); Которы(х) то свє(д)ковъ, я по(д)комории... ко(ж)до(г)[о] з ни(х) зособна є(к)заминовавъши, // сведе(ц)тва и(х) поря(д)нє списавъши, рукою своєю ѡныє по(д)писавъши,... сторонє по(з)вано(и) ...ѡ(д)далємъ (Київщина, 1639 *ККПС* 276-277); тогожъ здолбицкого боярина екгзаминовали; который, кгды за опатрностю Божою, правду поведил, же тая чата с под Ляховец целую ночъ шла (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 127).

2. (кого, що) Перевіряти, переглядати: На такое то безчиніе рядъ церкве руское пришолъ, же епископовъ и писма ихъ не епископове, але священницы екзаменуютъ тые оныхъ и декретуютъ (Дермань, 1628 *КМПМ* І, дод. 319); Шкрипту того моего епископи сами не читали, не екзаминовали (Там же); єдна(к) жє сѧ знашли... лю́дє... которыє... смѣютъ... Кни́гȣ Литȣргїа́рїон, ...єкзаминова́ти, поправова́ти и корыгова́ти (Київ, 1639 *МІКСВ* 216).

ЕКЗАМЕНЪ, ЄКЗАМЕНЪ *ч.* (*лат.* examen) екзамен, іспит. ◇ **екзаменъ чинити** — екзаменувати, проводити екзамен: має(т) игȣмє(н)... рєкторомъ ѡбрати которы(и) якъ дидаскала, такъ и спȣдєєвъ в ихъ пови(н)ностєхъ на кожды(и) дєнъ постєрѣгати, и в чотыри нєдєлѣ єкзамє(н), чогося наȣча(т), чинити бȣдє(т) повинє(н) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 67).

ЕКЗАМЕРОНЪ, ЕКСАМЕРОНЪ, ЄКЗАМЕРОНЪ *ч.* (*гр.* ἑξῆμαρ - через шість днів) *(назва твору Василя Великого)* Екзамерон: ст҃ый ва-

сйлїє шпйсѹєтъ, въ ексáмєро(н), або в' шєсто-днє(в)нікѹ. Ижъ зємлѧ з горáми… повѣшéна… на воздѹсѣ, посрéдѣ нба (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14); Тáкъ ѡ тóмъ розѹмѣєтъ Васйлїй стый, въ Кнйзѣ єкзамéронъ, áлбо шестоднéвника (Львів, 1642 *О тайн.* 12 зв.).

ЕКЗАМИНОВАТИ *див.* **ЕКЗАМЕНОВАТИ.**

ЕКЗАРТЕСКИЙ, ЄКЗАРТЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що **екзаршеский**: А та(к) по(д) клѧ(т)-вою стых(х) ѡтцъ и нашєю єкза(р)тєскою прйка-зѹємъ, абыстє попєрєстáли ты(х) слѫжєбнйковъ ѡ(т) сєго часѹ дрѹковатй (Київ, 1646 *ЛСБ* 573).

ЕКЗАРХА, ЕҐЗАРХА, ЕКГЗАРХА, ЕКСАР-ХА, ЄКЗАРХА *ч.* Те саме, що **екзархъ**: Нестеръ Козминичъ, екзарха митрополии Киевское, име-немъ всего кола духовного, рукою (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 528); Мы тєды Гєдїѡ(н) болóбанъ …єкзáр'ха пр(с)тла костан'тинопóл'ского, По-слѣдѹючи хвү повєлéнїю,… посѣщáющє хвү събóрнѹю… црковъ (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); Отецъ патріархъ,… самъ отъѣждаетъ, а ему даетъ листъ и чинитъ его на той наказаный соборъ ексар-хою (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1060); Превелебному …Петрови Могиле, аръхиепископови метропо-литови киевскому… екгзарси аръхимандритови и всей капитуле монастыра печеръского… при-казую (Київ, 1633 *КМПМ* І, дод. 540).

ЕКЗАРХЪ, ЕКСАРХЪ, ЕКЪСАРХЪ, ЄК-ЗАРХЪ *ч.* (*гр.* ἔξαρχος) *(високий духовний сан у православній церкві)* екзарх: ведлугъ порядку за-кону ихъ греческого, велебного Кирила Тер-лецкого,… // подаетъ екъсархомъ, зо всими пре-рокготивами преложенства того, яко во томъ листе ширей описано (Берестя, 1589 *АрхЮЗР* 1/І, 253-254); ѧ будѹчи єкза(р)хомъ г(с)дна ѡца митрополита в ми(т)ропóли(и) галицко(и) сєздє во (л)вовѣ, напомина(лъ) ємъ ихъ ѹчачи и грóзя-чи (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Ипатей про-тотронъ,… ексархъ, епископъ Луцкий и Остроз-ский (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 457); и(з)вѣсто бѹди ва(м) бра(т)ѧ ѡ послании… ѡ(т)цѹ нашє(мѹ) єкза(р)хѹ… лво(в)скомѹ… имѣющєє в сєбѣ рѣчъ сицєвѹ (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); Мл(с)тию бжию смирє(н)ны(и) Исаия Болоба(н)… єкса(р)хъ вє-ликого пр(с)тла Коста(н)тинопол'ского (Львів, 1607 *ЛСБ* 415, 1); Милостию бжїєю… сє а(з) смирє(н)ны(й) Єрємєя Тисаро(в)скій єп(с)кпъ лво(в)скій… камєнє(ц)кїй єкзар(х) Ѳронѹ коста(н)-тїнопо(л)ского (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1).

Див. ще **ЕКЗАРХА.**

ЕКЗАРШЕСКИЙ, ЄКЗАРШЕСКИЙ *прикм.* Екзарший: Мы бл(с)вєниє нашє Пасты(р)скоє Єкза(р)шєскоє яко прє(д) многимы лѣты ѡ(т) насъ на то Благословєнїє маю(т) и ннѣ тако(ж)дє ѡ нѣмъ Прєподаємъ, Права и Привилєия на то на-даниє во всємъ ѹтвє(р)жаємъ (Львів, 1630 *ЛСБ* 507).

Див. ще **ЕКЗАРТЕСКИЙ.**

ЕКЗАСТИМАЦЫЯ *ж.* (*стп.* egzystymacyia, *лат.* existimatio) пошана, повага, слава: А потомъ самую ее милость панюю подкоморинную…, ко-торая завше в доброй екзастимацыи своей у лю-дей зоставала и зостаетъ, лжал и соромотилъ (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603).

ЕКЗЕКВОВАНЄ, ЄКЗЕКВОВАНЄ *с.* (*стп.* ekzekwowanie) Виконання судового рішен-ня, присуду: Я, комо(р)никъ,… добрє у сєбє уважи(в)ши, а(ч)ко(л)вєкъ сторона поводова… афєктує(т) того, абымъ, ѡ(д)тявъши… ѡ(д)рочє-(н)є того а(к)ту грани(ч)но(г)[о], чєрє(з)… пана по(д)коморо(г)[о] слушънє… выданоє, до є(к)-зєквова(н)я ѡного приступилъ (Київщина, 1639 *ККПС* 234).

Пор. **ЕКЗЕКВОВАТИ.**

ЕКЗЕКВОВАТИ, ЄКЗЕКВОВАТИ, ЕК-ЗЕКОВАТИ, ЄКЗЕКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* egzekwować, *лат.* exsegui) (що) виконувати вирок, присуд: напоминамы и росказѹємы ва(м) абы є(с)тє єго нє сѹдили и жа(д)ного сказа(н)ѧ пра(в)ного нє чинили ани є(к)зєковали (Вільна, 1581 *ЖКК* І, 202); потомъ, нє є(к)зєквовавъши того дєкрєту, и дукъту нє допустивъши,… по-(з)ванои сторонє права своє указовати наказалъ, которы(х) ачъко(л)вєкъ сторона по(з)ваная по-казати нє (з)бороняє(т)ся (Київщина, 1639 *ККПС* 253).

ЕКЗЕКВУЦИЯ *див.* **ЕКЗЕКУЦИЯ.**

ЕКЗЕКУТОРИАЛНЫЙ *прикм.* Виконавчий. ◇ **екзекуториалный листъ** *див.* **ЛИСТЪ[2].**

ЕКЗЕКУТОРЪ, ЕКЪЗЕКУТОРЪ, ЕКСЕКУТОРЪ, ЄКЗЕКУТОРЪ *ч.* (*стп.* egzekutor, *лат.* exsecutor) виконавець (заповіту, вироку, ухвали): тоє жито... єкзєкуторовє жидꙋ городє(н)скому... продали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 2); Ото маешъ и пана зверъхнего помазанъца Божого, яко екъзекутора (альбо выконателя) власного правъ Божыхъ и церъковныхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 841); в чи́мъ тєбѣ єлємє(н)та слоужи́ли, діаволи за(с) во́лѣ твоєи ст҃ой бы́ли испо(л)нітєли и єкзєкоутори (поч. XVII ст. *Проп.р.* 243 зв.); Ексекуторовъ пре то клириковъ вашихъ, гды бы хто о ныхъ просилъ, посилати не хотѣте (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 586); п(н) кири(к) кѡжꙋховски(и) и п(н) сімѡ(н) томашовъски(и)... якѡ єкзєкꙋторовє тєстамєнту и ѡста(т)нєѣ волѣ нєбо(ж)чїка пн҃а пєтра Богатєвїча... за ѡ(т)пꙋщєнїє грѣхо(в)... на цє(р)ковъ ѡ(т)дали злѡ(т) 30 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.); Мы тє(ж) ту(т), судовыє, нє є(с)тєсмо су(д)ями, алє є(к)зєкуторами дєкрєту трыбуналъско(г)[о] (Житомирщина, 1639 *ККПС* 198); ксендзъ Мацей Поплавъский,... екзекутором и справцом //... сведчыл и протестовалсе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 268-269).

ЕКЗЕКУЦИЯ, ЄКЗЕКУЦИЯ, ЕКЗЕКУЦЫЯ, ЕКЗЕКВУЦИЯ, ЕКСЕКВУЦІЯ, ЕКЪЗЕКУЦИЯ, ЕКЪЗЕКУЦЫЯ *ж.* (*стп.* egzekucyja, exekucja, *лат.* exsecutio) *юр.* Виконання заповіту, судового вироку, ухвали: ꙋста(в)уємъ и(ж) кгды бы опєкуновє тєстамє(н)то(м) штоко(л)вєкъ справовати а... нєдоко(н)чи(в)ши помє(р)ли то(г)ды бли(з)киє... дєтє(й) маю(т) бы(ти) припꙋщоны ку єкъзєкꙋцыи (1566 *ВЛС* 70); той Вигилій... отъ царя Юстиніана... примушеный, радъ не радъ, той соборъ приняти и на потупленіе трохъ капитулъ призволити, и о выконаня или о ексеквуціи выроковъ того синоду дбати и старатися мусѣлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 546); тые менованые чернъцы... того вышъменованого злодея зъ рукъ мистровыхъ одъняли и... одбили, екзекуции и справедливости загамовали (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547); дєкрєтъ трибуна(л)ски(и), водлугъ ѡного во всє(м) поступивши, до єкзєквуции привєлъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238); **екзекуцию чинити, чинити екзекуцыю** (на чому і без додатка) — виконувати вирок, ухвалу: Прото(ж) мы нн҃ѣ... дєкрє(т)... выпо(л)няючи, єкзєкуцию чинимо (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 2); єго м(л). пн҃ъ Ти(ш)кєви(ч)... на ты(х) добра(х) урядови кгро(д)ско(му)... чини(т) є(к)зєкуцы(и) нє допу(с)ти(л) и ми(ц)но заборони(л) (Житомир, 1609 *ДМВН* 154); **екзекуцыю выконати** (на кому, чому) — виконати вирок, ухвалу: росказуемо, абы верностъ ваша... за тымъ екзекуториалнымъ листомъ универсаломъ нашимъ, епископови Луцкому, приятелемъ и слугамъ его на томъ Болобане самои особе и добрах его... екзекуцыю скутечную и неотволочную..., водлугъ звычаю права посполитого,... выконали (Варшава, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 285); **екзекуцыю учинити, учинити екзекуцыю (на чому)** — те саме, що **екзекуцыю выконати**: вря(д) хотє(л) ꙋчини(т) ѡ(т)правꙋ и єкзєкꙋцыю на то(м) сєлє (Київ, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 80); су(д) зємъски(и)... ѡ(д)правꙋ скутєчъную и нєѡ(д)волочъную єкъзєкꙋцию на добро(х) по(з)ваны(х)... //...ꙋчинити и выконати має(т) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 123-123 зв.); **выконанє екъзекуцыи** — виконання вироку, ухвали: я, бачачи таковые розные интенцые и зданя ихъ, сказуючи ихъ всихъ яко злочинцовъ на горло, и зъ выконанемъ тое екъзекуцыи, под которую подлегли, задержавшися для тыхъ то сентенцый, и несквапячися надъ некоторыми зъ насъ, але тыми, которые ся быть меновали людъми народу шляхетского (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 121); **чиненя екзекуции** — те саме, що **выконанє екъзекуцыи**: росъказꙋємо абысъ пєрє(д) сꙋдо(м)... станꙋли... до присꙋжєня... вины баниции... взглядомъ спротивєнясє ѡномꙋ до заплачєнъя поводовоє стороны пєрєпалы(и) на тыхъжє помєнєныхъ маєтъностяхъ ваши(х) нєдопусчєнъя и заборонєнъя чинєня єкъзєкꙋции пєрєпалоє ѡ чомъ процєсъ наосв. вашо(и) ѡтрыманы(и) ширє(и) в собє має(т) (Луцьк, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121); **екзекуцыя остаточная** — кара смерті: тогды врядъ... // не откладаючи мне ничого... яко вже пересужоного правомъ, такъ яко-мъ первей

горло понести мелъ, тогды на тотъ часъ мене горломъ карати и екзекуцыю остаточную на мнѣ выконати маеть (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 335-336); **остатняя екзекуция** — те саме, що **екзекуцыя остаточная**: который [злодїй] южъ былъ през декрет замковый кгродский Луцкий первей на квестию, а потом южъ и на остатнюю екзекуцию, то ест на шибеницу, през мистра и при цехах местских Луцких дорогою звычайною през место проважоный (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547).

ЕКЗЕМПЛИРЪ *див.* **ЕКЗЕМПЛЯРЪ.**

ЕКЗЕМПЛЯРЪ, ЕКЗЕМПЛѦРЪ, ЕКЪЗЕМПЛЯРЪ, ЕКСЕМПЛЯРЪ, ЄКЗЕМПЛИРЪ *ч.* (*лат.* exemplar) примірник, взірець: такжє тєжъ и ѡвидиѹшъ ѹчини(л) пє(т)настми кни(г) свои(х)… спали(л)…, а(ж) дрѹги(и) єкъзє(м)пля(р) потає(м)нє слѹга єго, видєчи працѹ ѡколо ѡны(х) книгъ вєликѹю пна своєго тає(м)нє захова(л), которыє и тєпє(р) маємо (1582 *Кр.Стр.* 11 зв.); Ку тому самая (мова и) ѳразисъ, которое жаденъ зъ Латынъниковъ теперъ не могъ бы потраѳити, въ Греческомъ екъземпляру правду высведъчитъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1107); книги потребныє церкви божей ексемпляры кгрецкими правдивыми подавалъ и на словенскій перевести и подруковати казалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); А тєпє(р) сна(т) и готовности єкзє(м)плира нє машъ и мысли вм ѡ(т) тоє роботы далєки (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); вы на згубѹ дрѹка(р)нѣ ншоє… нѣмѣ Кни́ги́ тыє которы(х) ѹ на(с) єстъ в ска(р)бѣ ба(р)зо много, ѡсобли́вє слѹжєбни́ковъ, з нашого єкзє(м)плѦрѹ на пєрєш'кодѹ дрѹкѹєтє (Київ, 1646 *ЛСБ* 573).

ЕКЗЕМПТЪ, ЄКЗЕМПТЪ, ЄКЪЗЕМПТЪ, ЄКЪЗЕМЪПТЪ *ч.* (*стп.* egzempt, *лат.* exemptus) *юр.* Документ про звільнення від певних обов'язків: па(н) по(д)комори(и) на то(т) ча(с) є(ст)… до ѡ(р)ды посланы(и) и ѹказа(л) єкзє(м)птъ то є(ст) ли(ст) которы(м) сє єго мл(ст), па(н) по(д)коморы(и) закладає(т) послугою рєчи по(с)политоє по(с)ланы(м) до ѡ(р)ды (Вінниця, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 4 зв.); по(з)ваного ѹмоцованы(и) заклада(л) єкъзє(м)пто(м) ижъ на то(т) ча(с) по(з)ваны(и) єстъ на послѣзє рєчи посполитоє ѹв о(р)дѣ (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59); за которы(м) ѡдо(с)ла(н)є(м) сѹдовы(м) я са(м)… нє заживаючи ѡ(р)динациями сѹдовыми нє щитєчися в ко(н)тровє(р)сиє жа(д)ныє нє затягаючи …во(и)ною єкъзємъпто(м) по(с)политымъ рѹшє(н)ємъ нє закладаючися по(с)тупку правно(г) …заплатити маю и повинє(н) бѹдѹ (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31 зв.).

Див. ще **ЕКЗЕМПЦЫЯ.**

ЕКЗЕМПЦЫЯ, ЄКЗЕМПЦЫЯ, ЄКЪЗЕМПЦЫЯ, ЄКЪЗЕМЪПЪЦИЯ, ЄКЗЕПЦИЯ *ж.* (*стп.* egzempcyja, *лат.* exem(p)tio) те саме, що **екземптъ**: в то(и) жє ко(н)стытѹцыи нижє є(ст) написано єстли бы хто в надєю тоє єкъзє(м)пцыи комѹ кгва(л)то(м) маєтно(ст) ѡ(т)ня(л) ма бы(т) сѹжо(н), а я(м) є(ст) кгва(л)то(м) выби(т) з кгрѹ(н)то(в) мои(х) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); ка(ж)ды(и) таковы(и) хто бы на слу(ж)бє єго королєвско(и) мл(ст)и… воє(н)но(и) бы(л)… по роспѹщє(н)ю во(и)ска: до двана(д)ца(ти) нєдє(л) ѡ(т)казова(т) и справовать нє винє(н): ѡкро(м) хтобы по датє тоє ко(н)стытѹцыи комѹ маєтно(ст)… в надєю тоє єкзє(м)пцыи нєправнє кгва(л)товнє ѡ(т)ня(л) (Там же); поводъ… позъваного… кгды запо(з)валъ тамъ сѹдъ… по ко(н)тровєръсияхъ сторонъ ѡбохъ ижъ шло ѡ єкъзємъпъцию добръ и позовъ сво(й) поводъ до по(д)нєсєнья сѹмы дирєкговалъ прото прыхиляючи сє до права по(с)политого доброє возданъє ѹзънавъши по(з)ваному по(с)тѹповатъ наказалъ (Люблін, 1630 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2010, 10 зв.); п. константы(и)… сѹбъмѣтѹєтся тѹю сѹмѹ… о(д)дати бєзъ вшєляки(х) єкзєпци(й) диляци(й) (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

ЕКЗОРКИСТА, ЄКЗОРКИСТА *ч.* (*стп.* egzorcysta, *гр.* ἐξορχιστής) заклинач духів: Пе́ршїй е́стъ врата́рства, а́лболи вра́таръ; Дрѹгі́й чте́цъ, и́ли пѣве́цъ. Тре́тїй єкзорки́ста, и́ли заклина́тель (Львів, 1642 *О тайн.* 16).

ЕККЛИСИЯ, ЕКЛИСИЯ *ж.* (*гр.* ἐκκλησία) християнська Церква: Претожъ иле що постановитъ еклисия Христова,… теды то все приймую, яко росказане Христово (Єгипет, 1602 *Діал.* 57);

самого толко владыку Христа далъ Отецъ головою надъ всѣмъ тѣломъ екклисии (Там же, 58).

ЕКЛИСІАРХЪ, ЄККЛИСИАРХЪ *ч.* (*гр.* ἐκκλησιαρχῆς) *(глава християнської Церкви, його найвищий титул)* патріарх: кгды на столицу патріаршую высоце учоный... мужъ церкве великій еклисіархъ Мануилъ,... былъ поднесенъ, султанъ Махометъ,... везваного до себе просилъ, абы ему вѣры христіанской символонъ выкладомъ объяснилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 471); Игѹменъ... // повинє(н) бѹдє(т) и братии подобныхъ собѣ ховати. То є(ст) Дх҃овника, Казнодѣю, Сщ҃є(н)ника бл҃говѣ(н)ного,... Єкклисиа(р)ха, Иконома, Полатного (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 60-61).

ЕККЛИСІАСТЪ, ЄККЛИСІАСТЪ *ч. (одна з книг Старого Завіту, авторство якої приписують цареві Соломону)* Еклезіаст, Проповідник: Събо́рни(к): Казнодѣа, а́бо слуха(ч), Ка́заньѧ. Єкклисіа(ст). Цєрко́вни(к). Имѧ кни́зѣ Соломѡ́ни ѡ сѹєтѣ (1627 *ЛБ* 126).

ЕКОНОМЇЯ, ЄКОНОМЇЯ *ж.* (*гр.* οἰκονομία) відання, розпорядження: Прє(д)вѣчнаѧ м(д)рость Бж҃аѧ ѹстро́ивши совєршє́ннѡ всю всєлє́ннѹю подсл҃нє́чнѹю, въ єконо́мїю, а́л'бо завѣдова́н'є подала́ єдино́мѹ чл҃кѹ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

ЕКОНОМЪ, ЄКОНОМЪ, ИКОНОМЪ *ч.* (*гр.* οἰκονόμος) **1.** Господар, розпорядник: в' главѣ є҃і... мо́ва єстъ ѡ сєми агг҃ла(х) я́ко господа́ра(х) або єконома(х) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 285 зв.); Кото́раѧ помо́щница та́къ припа́ла до ср(д)ца єконо́мови тогѡ свѣта чловє́кови, жє тєжъ завола́лъ, мо́вачи: Сє ни́нѣ ко́сть ѡ(т) ко́сти, и плоть ѡ(т) пло́ти моє́ѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916);

(у монастирі чи лікарні) управитель, господар, розпорядник: я, намовившися зъ икономомъ, полатникомъ и зо всею братьею, чернцами и крилошаны манастыра Печерского, тые пенези отъ него взяли (Київ, 1573 *АЮЗР* I, 195); вси єпископовє... звод книг повинни спробовавшы с подписами рук своих... до друку отдати, на што нынѣ з сєго собору на корыкгованє тых книг особ их мл҃сти братю отца Кирила єпископа луцского..., отца Никифора Тура иконома манастыра печерьского... и друкарьни двѣ уфаляєм, одну в братствє виленском, а другую вє Львовє в братьствє (Берестя, 1591 *ПІФ* 104); Ты́є тєды спо́собы выхова(н)ѧ маючи пови(н)ни бѹдѹ(т) на приходы грошовыє скры(н)кѹ ѡбщѹю мѣти, котораѧ в схова(н)ю має(т) быти ѹ Игѹмєна, а клю(ч) єди(н) ѡ(т) нєє ѹ Иконома, а дрѹги(и) // ѹ Пола(т)ного (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 76-77); П҃ Матия(ш) Ѳеодорови(ч) єконо(м) шпита(л)ны(и) дозо(р)ны(и) о(т)да(л) рахѹно(к) з прыходѹ и ро(с)ходѹ (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 59); Пред насъ Лаврентія Низолевского еромонаха економа монастыра Дерманского и Станислава Сщепановского старосту Дерманского... поданая монастырская на імя Евдокія... жаловаласе на пана Стефана Негребецкаго (Дермань, 1645 *ВИАС* II, 263).

2. *(управитель королівськими маєтками)* економ: Микола(и) Янови(ч),... прихиляючисє до атє(с)тации... пн҃а Па(в)ла Обидо(в)ского, старо(с)ты и єконома волости Локацъкоє,... на доброво(л)ноє пєрєпу(с)чєнъє воло(в)... тыє волы... до Лукова провадитъ, прися(г)лъ (Володимир, 1636 *ТУ* 305); уряд кгродский володимерский ..., занеслъ протестацию напротивко урожоному его милости пану Михаилови Лакгановъскому, подстаростему и економови волости Турыйского (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 64); Станиславовая Смитковская... протестуется... также противъко... его милости пану // Михалови Лакгановскому, економови влоси Турыское и старосте турыскому... о неучиненъе с принципаловъ нижей менованых справедливости (Там же, 65-66).

ЕКСАГЕРАЦІА, ЕКСАГГЕРАЦІЯ *ж.* (*лат.* exaggeratio) перебільшення, гіперболізація: Зачим и ексагерація (*на полях:* розширене мовы. — *Прим. вид.*) оваа отступніцкаа ему самому // надутіи ноздрѣ поретъ, гдѣ мовитъ: "смотри на овоцы патріарховъ, отъ которыхъ ся почала схисма проклятая" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 726-727); Якобы правду отступникъ Креуза повѣдѣвши то, же ся не нашолъ жаденъ въ Константинополю, который бы ся важилъ покусити зъ посланниками папезскими диспутовати, вступуетъ въ ексаггерацію той своей повѣсти,

и за тымъ церкви восточной скаране приписуетъ (Там же, 932).

ЕКСАГГЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (*лат.* exaggerare) (що) перебільшувати, гіперболізувати: Тоежъ мовилъ и до иншихъ // владыковъ, а особливе слова тыи ширилъ и ексаггеровалъ передъ Потѣемъ, ново на владичество Володимерское поднесенымъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1062-1063).

ЕКСАМЕРОН *див.* **ЕКЗАМЕРОНЪ.**

ЕКСАПСАЛМЫ, ЄКСАПСАЛМЫ *мн.* (*гр.* ἑξ+ψαλμός) *(сукупність шести псалмів, що їх читають на початку утрені)* екзапсалми́: Єксапсал҆мы: ше(ст) псалмωвъ (1627 *ЛБ* 204).

ЕКСАРХА *див.* **ЕКЗАРХА.**

ЕКСАРХАТСТВО *с.* Сан екзарха: передо мною... старостою Луцкимъ,... //... урожоный панъ Иванъ Велятицкий... покладалъ привилей короля... зъ уписанемъ въ немъ листу патриарха Костентинограда... на ексархатство, то естъ... на кардынальство... отцу владыце Луцкому (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 252-253).

Див. ще **ЕКСАРШЕСТВО.**

ЕКСАРХЪ *див.* **ЕКЗАРХЪ.**

ЕКСАРШЕСТВО *с.* Те саме, що **ексархатство**: справы той Терлецкого всей такъ о отнятье листовъ у Григорка и збитье его, якъ и о листъ, на ексаршество ему даный, абы жадной ваги не мѣлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1060).

ЕКСЕКУТОРЪ *див.* **ЕКЗЕКУТОРЪ.**

ЕКСЕМПЛЯРЪ *див.* **ЕКЗЕМПЛЯРЪ.**

ЕКСИРСИСЪ *ч.* (*лат.* exercitus) клопіт, неприємність: дошло на(с) вѣдати жє ро(з)ніє в справа(х) во(и)сковы(х) в та(м)тиє краи заєхавши в мєстє... Нѣжинє нєзвича(и)ніє в стация(х) пода(т)ки витягаю(т), и в напоя(х) ро(з)нии ѹтяжєня и и(н)ниє ексирси(с) попо(л)няю(т) (Іркліїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

ЕКСИСТИМАЦІЯ *ж.* (*лат.* existimatio) репутація, добре ім'я: отступникове за то на нихъ небо и землю обернути усилуютъ, животъ ихъ шкалюютъ, ексистимацію ихъ добрую потварами // безецнятъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 734-735).

ЕКСКЛЮДОВАТИ, ЄКСКЛЮДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* ekskludować, *лат.* excludere) (кого від чого) виключити (кого з чого): є(с)либы на ча(с) ω(т) котро(и) дитины ква(р)талъ... нє доходилъ маю(т) пп. братиа(м) ωповѣсти, а ПП. братия маю(т) такового хлопца ω(д) школъ єксклюдовати (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 50).

ЕКСКОММУНИКАЦІЯ, ЕКСКОММУНѢКАЦІЯ, ЕКСКОМУНИКАЦІЯ, ЄКСКОМУНИКАЦИА *ж.* (*лат.* excommunicatio) відлучення від церкви, анафема: стєрєжи́тєсѧ и вы, абы́стє з҆ Стєфа́номъ єкскомѹника́циѧми нєвча́сными любви розрива(т) нє ва́жили(с) (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 19); Людъ посполитый, духовный и свѣцкій, которыи о той на немъ палой екскоммуникаціи албо отлученю отъ церкве вѣдали, зъ политованьемъ велцесь тому дивовали (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 470); Отлучалъ отъ церкве... папа Римскій, епископы Асіатицкіи... але оны на тую его екскоммунѣкацію, якъ намнѣй неважную, нѣчого не дбали (Там же, 666); Строфовали ихъ зъ того патріархове, екскомуникацією грозили (Там же, 732).

ЕКСКОММУНИКОВАТИ, ЕКСКОММУНІКОВАТИ *дієсл. док.* (*лат.* excommunicare) (кого) відлучити від Церкви, піддати анафемі: патріархове Александрійскіи, судили Леона, папежа Римского, и екскоммуніковали (*на полях* "отлучили". — *Прим. вид.*) неслушне, въ чомъ отъ многихъ суть наганены (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 662); патріархове о цѣлость вѣры ихъ звонтпивши а о спрофанованю святого символу... вѣдомость певную взявши, соборне екскоммуниковали ихъ... и ... отъ... церкви отлучили и анаѳемѣ поддали (Там же, 733).

ЕКСКУЗОВАТИСЯ, ЄКСКУЗОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*лат.* excusare) вибачатися, виправдовуватися: пото(м) єкскузовалъ ся хмє(л)ни(ц)ки(и) ѹ сєнатѹ..., жє пω нєволѣ ѹчинити мусѣлъ, боронячися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

ЕКСПЕДИЦИЯ, ЕКСПЕДИЦІЯ, ЕКСПЕДИЦЫЯ, ЕКСПЕДИЦѢЯ, ЕКСПЕДЫЦЫЯ, ЄКСПЕДЫЦЫЯ, ЄКСПЕДИЦІА, ЄКСПЕДІЦІА, ЄКСПЕДІЦІА *ж.* (*стп.* ekspedycyja, *лат.* expeditio) военний похід: сынъ ω(т)чи́зны... на рωзныхъ Єкспєді́ціахъ Корωн҆ныхъ Става́лъ в҆

дѣлностє(х) своихъ рицєр҆ски(х) выбо́рны(х) (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7 зв.); кгды гултае козацство, подъ претекстомъ истя на експедыцыю Московскую,... своволъне купы збирали,... //... Украину, Полисе и Литву одно сплюндровали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 210-211); там же, мѣсто нагороды по звроценюсе з експедицыи тое... порозумевшисе з помененою Марушею... малжонкою протестуючого, оного з дому своего од жоны его власное одогналъ (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 8/III, 573); Ве́нцъ и тȣ в҆ Ѡ(т)чи́знѣ на ро́зных҆ Єкспєдіціѧ(х) слȣжилєсь (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); Кони ѣли не толко худые хлопы, але и панове. Будутъ памятати тую експедицѣю въ Збаражъ мѣсти! (1636-1650 *ХЛ* 81); свѣжось былъ Ро́тмистромъ єго К: М: в҆ во́лной Єкспєдиціѣ Моско́вской, и тамъ в҆ очахъ всєго Рыце́рства, показа́лєсь дѣлность твою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6); Нєѡмыли́ла надѣѧ, кото́рȣю ѡбыва́тєлє тȣтє́йшого Воєво́дства мѣли... г҃ды́сь заро́вно з҆ дрȣгими богатыра́ми, за ми́лȣю ѡ(т)чи́знȣ мȣжнє ста́вѧчисѧ нєпрїѧ́тєлєви ѡ(т)чизны на ро́зныхъ єкспєди́ціахъ, живо́тъ тво́й вонтпли́вомȣ повѣрѧлъ Ма́рсови (Київ, 1640 *Тр.Ч.* 5 ненум.); панъ староста ломжинский, идучи з помененымъ людомъ... подъ Пиливце до обозу, подъ часъ прошлое експедиции, на козаки ребелизанты Речи Посполитое,... стоялъ презъ пултора дня и презъ ночъ въ... маетностяхъ дедичныхъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 216).

ЕКСПЕРИМЕНТЪ, ЄКСЪПЕРИМЕНТЪ *ч.* (*лат.* experimentum) перевірка: Я, комо(р)никъ,... ѡ(д)тявъши... ѡ(д)рочє(н)є того а(к)ту грани(ч)но(г)[о], черє(з) пана по(д)коморо(г)[о] слушънє... выданоє, до є(к)зєквова(н)я ѡного приступилъ, и є(к)съпєримє(н)тъ пра(в)ны(и) межи сторонами в то(и) справє учинилъ (Київщина, 1639 *ККПС* 234); мы... в поступованю суспенъса кокгницione кавзе факти о лепшости права обоей стороне експериментъ межи собою чинити наказуемо (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 171); Въ експерименте контроверсии обое стороны... през позваного привилея также и с позиции правъ и диспозиции обоей стороны, взглядомъ тыхъ добръ... добре розумевши,... ижъ... яко ся тая река починаетъ от... рубежа давного московского... ажъ до устя тое реки сулы... естъ конферованая (Там же).

ЕКСПЕРСЕНЦЇА, ЄКСПЕРСЕНЦЇА *ж.* (*лат.* experientia) досвід, досвідченість: те́жъ и в҆ полєтїах҆ єкспєрсе́нціа знамєни́таѧ, нє то́лко в҆ то́м҆ прєза́цном҆ королє́вствѣ По́лском҆, а́лє и по и́ных҆ мно́гих҆ кролє́вствахъ и па́нствахъ вѣдомы и знакоми́ты сȣ́ть (Київ, 1623 *МІКСВ* 71).

ЕКСПИРОВАТИ, ЕКЪСПИРОВАТИ, ЄКСПИРОВАТИ *дієсл. док.* (*пол.* ekspirować, *лат.* exspirare) *(про термін, час дії чого-небудь)* закінчитися; втратити правову силу: тȣю(ж) має(т)ност и сєло Вє(р)ховню єго м(л) кн҃зю Рȣжинскомȣ... арє(н)довали были а(ж) до рокȣ которая арє(н)да кгды дє(и) єкспировала (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.); Пану Войцехови аптекарови часъ найму екъспируетъ в склепи на сошествие Светого Духа (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 509).

ЕКСПИТАТИВЪ *ч.* (*стп.* ekspektatywa) королівський привілей: експитативы вшелякие суть правомъ посполитымъ знесены (1605 *АрхЮЗР* 8/V, 342).

ЕКСПЛИКАЦЇА, ЄКСПЛИКАЦЇА *ж.* (*стп.* ekspikacyja, *лат.* explicatio) пояснення, тлумачення: сн҃ъ нє понєсє(т) нєпра́вды ѡ(т)ца своєго. мно́гїє соу(т) вы́клады ты(х) словъ, алє та́ѧ єксплика́ціа лѣпшаѧ ми сѧ здає(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 191 зв.).

ЕКСПУЛСИЯ, ЄКСПУЛСИЯ *ж.* (*стп.* ekspulsyja, *лат.* expulsio) примусове вигнання з володіння: ѡ(з)на(и)мую ты(м) писанємъ мои(м), ижъ доси(т) чинячи дєкрєтови трибуна(л)скому... ѡ єкспу(л)сию з кгрунътовъ копиєвски(х) а до Горо(д)ка привласчоны(х) на(з)начилє(м) ро(з)граничєня тє(р)минъ на дєнь шє(ст)на(д)цаты(и) июня, року тєпєрєшънєго (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 244).

ЕКСТЕНДОВАНЪЄ, ЕКЪСТЕНДОВАНЄ *с.* (*стп.* ekstendowanie, *лат.* extendere) поширення вини (на кого): за тотъ учинокъ презъ тебе пополненый, винъ горловыхъ и чти отсуженя

позываетъ и припозываетъ на рокъ вышъ написаный, на которомъ,... абысь сталъ, всказаня и екъстендованя на тобе винъ правныхъ горловыхъ,... припатрилъ (Люблін, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 376); позваный до ростягненя и екстендованъя тыхъ винъ горловыхъ, на собе всказаныхъ, передъ судомъ нинешънимъ не становилъ (Там же, 377).

ЕКСТРАВАГАНЦІЯ *ж.* (*стп.* ekstrawagancyja) дивацтво, чудацтво, незвичайність: Зачимъ ово апостатское [комментумъ], зъ екстраваганціи приводитись звыклое, гдѣ Бенедиктъ Вторый мовитъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 521); Если бы... воля Римского епископа тыи апостольскіи столицы патріархальными быти и межи всѣми иншими продковати учинила и установила, якъ отступникове зъ преложеной е[кс]траваганціи мѣти хотятъ, теды бы св. отцеве святыхъ вселенскихъ соборовъ владзы тои продкомъ своимъ не признавали (Там же, 523).

ЕКСТРАКТЪ, ЕКСЪТРАКЪТЪ, ЄКСТРАКТЪ, ЄКСЪТРАКТЪ *ч.* (*стп.* ekstrakt, *лат.* extractum) витяг, випис із книг або актів, копія: отецъ Кирилъ Терлецкий,... покладалъ екстрактъ съ книгъ замковыхъ Лвовскихъ, на паркгамине писмомъ Латинскимъ писаный (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 440); злєци́лисмы то́є оповѣда́ньє на́шє... єго м(л) кнѧ́зю ю́рємꙋ го́рскомꙋ... до а́ктъ посполи́ты(х) в҆вєсти и єкстракты до воєвѡ(д)ствъ взѧти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); Апогра́фъ: Пєрєпи́сь з҆ кни́гъ, екстрактъ, копѣа (1627 *ЛБ* 185); пнꙋ а(н)дрєю бѣлдазѣ за гвоздѣ зло(т) 2... зѣмни(ц)кому за єкстрактъ ко(м)проміса(р)ско(г) дєкрє(тꙋ) стороны ка(м)пѣана (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); сторона по(з)ваная, княжа є(г)[о] м(л). Корє(ц)ки(и), ѡноє имъпукгнує нєякимъ є(к)сътра(к)томъ с кни(г) кгро(д)ски(х) києвъски(х), якобы ро(з)граничє(н)я добръ Ѡлъшаницє... нє были правънє чинєныє (Київщина, 1639 *ККПС* 240); У того екстракту три печати (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 188); справы розные записы, такъ самые оригиналы и ексътракъты, рекокгниције од розныхъ особъ и на розные долъги... — то все посекли, пошарпали и, неведати, где позадевали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 68).

ЕКСТРАОРДИНАРІЙ *ч.* (*той, хто є надзвичайним, екстраординарним*) надзвичайний, -ого; екстраординарний, -ого: Зачимъ пытаю отступниковъ: отколь мають тую дистинкцію, же апостолъ Петръ естъ ординаріусъ, або зверхный пастырь, а иншии вси апостолове екстраординаріи, легатове або посланникове? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 371).

ЕКСЦЕПЦИЯ, ЕКСЦЕПЦІЯ, ЕКСЦЕПЦЫЯ, ЕКСЦЕПЪЦИЯ, ЄКЪСЦЕПЪЦЫЯ, ЄКСЪЦЕПЪЦИЯ *ж.* (*стп.* ekscepcyja, *лат.* exceptio) **1.** Виняток, виключність: Бо што ся ихъ // иле до Петра... яко бы до ординалного пастыря ексцепціи дотычетъ, тая ся... натыхъмѣстъ окажетъ марная (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 370-371).

2. *юр.* Привід, причина для відкладання розгляду судової справи: коли его позывает, а добра подъ нимъ не яко под духовною особою взят хотел, отколь ся значит, же тая ексцепцыя так толко для зволоки, жебы повод николи справедливости не однеслъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 263); сторона по(з)ваная с ты(х) рацыи а(л)бо рачє(й) єкъсцєпъцы(и) скутє(ч)но(и) росправы тꙋ(т),... ꙋникати и ꙋ(й)ти нє можє (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, ІІІ 4053, 26); для того ж просилъ инстикгаторъ, абы ексцепъция тая, яко неправная, была оттятая (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); до того же вже позваный тое ексцепции декретомъ нашихъ... естъ отсужоный (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 134); нє закладаючисє диляциєю пра(в)дивоє хоробы моєє бо(л)шою справою мало(ст)ю лє(т) пото(м)ко(в) нє бꙋрєчи ко(н)тровє(р)сыи єксъцєпъци(й) жадънyхъ пра(в)ны(х) и нєпра(в)ны(х) нє чинєчы ѡ(т) дєкрєту сꙋдꙋ ѡного... нє апєлюючи и апєляции нє прозє(к)вꙋючи чого всє(г)... диляци(и) апєляции єксъцє(п)ци(й) пра(в)ных заживати... зрєкаюсє (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.).

ЕКСЦЕСЪ, ЕКЪСЦЕСЪ, ЕКСЦЕССЪ, ЕКСЪЦЕССЪ, ЄКЪЦЕСЪ *ч.* (*стп.* ekscess, *лат.* excessus) негідний, безправний або злочинний вчинок: Попъ Марцинъ тое церкви Василевское

за никоторые ексцесы свое лотровские был одъ мене заклятый (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); позабиявши подданыхъ моихъ, и спросны екъсцесы, а барзо не цнотливые,... пополнивши, ...такъ же ледве живыхъ ихъ зоставивши, зо всего убозства, безъ вшелякого милосердъя обнажилъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 158); патріархъ Антіохійскій Іоакимъ..., отлучилъ былъ отъ церкве священника именемъ Григоріа, прозвискомъ Горбачевского, за нѣкоторыи ексцессы, а меновите: же учинивши первѣй обѣтъ Богу и чернцемъ зоставши, присягу зламалъ, оженился и священникомъ зосталъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 470); тые ексъцессы непристойне выконавши... одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/I, 688); протє(с)стовали проти(в)ко... пану Сємєнови Выкгуры... яко при(н)ципалови и росказуючому на выпо(в)нє(н)є нижє(и) выражоныхъ єкъцєсовъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

ЕКСЦИПОВАТИ, ЕКСЦЫПОВАТИ, ЄКЪСЦИПОВАТИ, ЄКСЪЦЫПОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* ekscypować, *лат.* excipere) (що) залишати, застерігати для себе: ее милость, арендовавши... пану Чолганскому маетность свою,... зо всимъ, ничого собе не ексцыпуючи, перешкоды жадное въ держаню записала се не чинити (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 398); па(н) снєти(н)ски(и)... приєха(в)шы... ωныє добра... нє єксъцыпуючы такъ яко в записє єсть ωписано... панȣ писарови до вєчы(с)тоє посє(с)сы(и) подалъ (Київ, 1628 *ЦНБ* II 23264, 1); И по таковой резолюции, заховуючсе въ том водлугъ права посъполитого, тыхъ подданыхъ зъ села Романова... жадъного не ексъципуючи (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 330).

◇ **ексциповати форумъ, форумъ екъсциповати** — відводити суд як неправомочний розглядати дану справу: На то, ижъ естъ позваная сторона духовною особою, ексциповати форумъ не можетъ, ижъ поводъ не позыскуетъ того, абы мелъ быти отсужоный добръ духовныхъ, албо духовенства, о што судятъ в духовномъ праве (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 246); я са(м) а по нє(м) ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки моє... на пє(р)ши(м) року... станути маємо и повинни будємо стано(в)ши... фору(м) нє єкъсципуючи ωборо(н) пра(в)ны(х) и нєпра(в)ны(х) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31).

ЕКСЦЫПОВАТИСЯ, ЄКСЦЫПОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*лат.* excipere) заперечувати, відмовлятися: Мєнє... задворнымъ позво(м) а нє соймовы(м) єстъ позва(л) ω(т) которого(м) ся прє(з) ȣмоцованого єксцыповати, и(ж) то справа нєзадворна, алє соймова єсть (Володимир, 1590 *ЖКК* II, 212).

ЕКСЪПЕДИОВАНЪЄ, ЄКСПЕДИОВАНЪЄ, ЄКСЪПЕДИОВАНЄ *с.* (*стп.* ekspediowanie, expediowanie, *лат.* expeditio) виконання, здійснення (чого): тє(р)ми(н), вывожєнъя и(н)квизиции и є(к)съпєдиωва(н)я дукъту (Житомирщина, 1639 *ККПС* 193); мы, судовыє,... нє видєчи жа(д)но(г)[о] подобє(н)ства до ω(д)правова(н)я є(к)спєдиωванъя, того дукъту, ку шкодє вєлико(и) єє на (з)божа вла(с)тныє,... поводо(в) въєхавъши, приступили и ωны(и) конъчити ωфєровалися (Там же, 210); я, комо(р)никъ,... наказую, абы сторона позваная жа(д)ноє прєпєдицыи по(д) ча(с) єксъпєдиωванъя тоє справы при(н)цыпа(л)ноє... нє чинили по(д) винами (Горошки, 1643 *ДМВН* 234); на тєпєрєшъни(и) актъ єксъпєдиωваня дєкрєтомъ трибуналу... панъ Рафахъ Давидовичъ... протє(с)товалъся проти(в)ко... пн҃у Пєтрови Циєхо(в)скому (Київ, 1643 *ДМВН* 234).

Пор. **ЕКСЪПЕДИОВАТИ.**

ЕКСЪПЕДИОВАТИ, ЄКСЪПЕДИЄВАТИ, ЄКЪСЪПЕДИЄВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* ekspediować, expediować, *лат.* ex-pedire) (що) виконувати, здійснювати: комисари..., которые тую комисию ексъпедиовати будутъ мают нам через листы свое комисарские дати справу о томъ всим (Варшава, 1613 *ЧИОНЛ* XIV-3, 113); Тамъ єкъсъпєдиюючи дєлибєрацию мою, понєважъ тая справа,... єстъ приволана,... ω(д) и(х) м(л). пановъ Тышовъ,... панъ Єрємияшъ Тыша,... при(з)налъ то, жє тутъ у то(г)[о] валу Пробитого пяти тро(х) дєдинъ, конъкурєнъцию свою маютъ (Київщина, 1639 *ККПС* 275); Я, комо(р)никъ,... єксъпєдиючи дєлибєрацию мою, прихиляючисє в томъ до

права посполитого... ты(м) дєкрєтомъ мои(м) позваляю (Київ, 1643 *ДМВН* 248).

ЕКСЪПЕДИЦЫЯ *див.* **ЕКСПЕДИЦИЯ.**

ЕКСЪПЕНСЪ, ЄКСЪПЕНСЪ *ч.* (*лат.* expensus) видаток: позво́лили з҄ бра́ти(и) пєрсо́ны пє́вныє... на то(т) єксъпє́нсъ до рокꙋ бє(з) жа́дного пожы(т)кꙋ позы́чити чи́мъ хто мо́жєтъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.); Две тисячы золотыхъ одобравши и особливый тежъ коштъ на ексъпенса правные... ехалъ (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, дод. 272).

ЕКСЪПИРАЦИЯ, ЕКЪСПИРАЦИЯ, ЕСПИРАЦИЯ *ж.* (*стп.* ekspiracyja, *лат.* exspiratio) закінчення терміну: которую маетность его милость,... зо всими меноваными пожитками, спокойне выдержавши, по еспирации тое трилетное аренды въ цалости,... подати и уступити мнѣ,... маетъ и будетъ повиненъ (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 464); А панъ Хроновъский знову се протестовалъ, ижъ ведлугъ интерцизы и инвентара повиненъ быть панъ Линевский оддатъ, што взялъ при екъспирации // аренды на день светое Марии Макгдалены (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 496-497); зачынаючы тую аренъду в року прошъломъ,... а кончаючи в року теперешънем,... з румациею по ексъпирации аренды недел тры (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 452).

Див. ще **ЕКСЪПИРОВАНЪЄ.**

ЕКСЪПИРОВАНЪЄ, ЕКЪСПИРОВАНЄ *с.* (*лат.* ex-spiro) те саме, що ексъпирация: А по екъспированю аренды румаций на недель шесть его милость панъ Черникъ мети маетъ (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 375); по которомъ ексъпированъю аренды тое... панъ Вручинский не маетъ того поля на паренину орати (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 568).

ЕКСЪТЕРМИНАЦИЯ *ж.* (*стп.* eksterminacyja, *лат.* exterminatio) винищення, масове знищення; вигнання, баніція: козаки, люд своеволный... умыслъне зконъферовавъшы се на знисченъе въсее... Речи посполитое и ексъторминацию (!) стану рыцерского,... кгвалътовне... на село Туличовъ... наехавъшы,... в том селе помененомъ, поймавши... грыца Кипменяти,... розными муками... мучили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 98).

ЕКСЪТОРСИЯ, ЄКСЪТОРСИЯ *ж.* (*стп.* ekstorsyja, *лат.* extorsio) стягнення: О которыє то таковыє нє(с)лушъныи єксъто(р)сии мыта... и ѡ попа(д)нєнє винъ,... прєфату(р) протє(с)тансъ... просилъ, абы тая... протє(с)тация... до кни(г)... записаная была (Володимир, 1646 *ТУ* 330).

ЕКСЪЦЕСОРЪ *ч.* (*лат.* excessor) негідник, злочинець: О тое однак все противъко вышменованым ексъцессором и повъторе их милость панове компарентес своимъ и всихъ... обывателюв осведъчивши, оферовалис с кождым з них сполне... перед королем его милостю... правъне чинити (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 689).

ЕКСЪЦЕССЪ *див.* **ЕКСЦЕСЪ.**

ЕКСЪЦЫПОВАТИ *див.* **ЕКЪСЦИПОВАТИ.**

ЕКТЕЗИСЪ, ЄКТЕЗИСЪ *ч.* (*гр.* ἔκθεσις) виклад, пояснення: выдалосѧ з нашєй стороны часꙋ нєдавнєго кни(ж)ки подъ титоуломъ єктєзисъ албо зобран҄ѧ справъ котѡріи сѧ дѣѧли на помѣстно(м) синодѣ в҄ бєрєстю литовскомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 9); яко митрополитъ из҄ ѡ(т)стоупными владыками до даньѧ о собѣ справы былъ призываный, достатєчнє описалосѧ в҄ кни(ж)ка(х) которы(м) тітоу(л) єсть ѡ(т) наши(х) даный єктєзисъ (Там же, 71).

ЕКТЕНІЯ *див.* **ЄКТЕНІЯ.**

ЕКЪЗЕКУЦЫЯ *див.* **ЕКЗЕКУЦИЯ.**

ЕКЪСТЕНДОВАНЄ *див.* **ЕКСТЕНДОВАНЪЄ.**

ЕЛАМЕНТЪ *див.* **ЕЛЕМЕНТЪ.**

ЕЛАМИТЫ, ЄЛАМИТЫ, ЄЛАМИТОВЕ *мн. (давнє плем'я в Еламі)* еламіти: я(к) жє мы слыши(м) ꙋ ни(х) ка(ж)ды(й) сво(й) ѧзы(к) ꙋ которо(м) сѧ є(с)мо зродили мы па(р)товє и мєдовє и єламиты и которыи мє(ш)каю(т) в мєзопотанїи (II пол. XVI ст. *КА* 6); авраа(м)... има(л) шє(ст) сно(в)... пе́рвы(й) єла́мъ. ѡ(т) кото́рого єла́митовє. і пєрсо́вє по́шли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 8 зв.).

ЕЛЕҐХЪ, ЄЛЕҐХЪ *ч.* Список, перелік, реєстр: Што́сѧ ты́чє(т) рєчє́нноѣ Кни́ги Послѣдова́нїй и Диспози́цїѣ, ты́и са́мы прє(з)сѧ ка́ждомꙋ чита́ючомꙋ ни́жєй положєный Єлє́гхъ, а́лбо Рє́єстръ, ла́твѡ бꙋдꙋт҄ я́вны, я́сны и ѡказа́лы (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3).

ЕЛЕЙ *див.* **ЄЛЕЙ.**

ЕЛЕКТОВЫЙ, ЄЛЕКТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **елекцийный.** ◇ **акта електовые** *див.* **АКТЪ.**

ЕЛЕКТОРЪ, ЄЛЕКТОРЪ *ч.* (*лат.* elector) виборець: той што мысли(т) быти папєжо(м) за живота єщє дрѹгого вча(с) собѣ посполитє оупоми(н)ками і ро(з)маитыми оучи(н)ностѧми оу кардиналовъ, которыє соуть єлєкторми, прихилности и зычливости хапати, а голосы ихъ потихѹ обсталєвывати моцно звы(к) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 174 зв.); Вси електорове твое выветрелые (Вільна, 1599 *Ант.* 837).

ЕЛЕКТЪ, ЄЛЕКЪТЪ *ч.* (*лат.* electus) обранець: спольнє мєжи собою обрати маєм на єпископьство вак(у)ючоє (у — *Прим. вид.*) чотырох єлєкътов, которыє бы были... годны на тот стєпєнь (Берестя, 1591 *ПІФ* 102); (И) король (самъ) електа можетъ меновати (якожъ (и) менуетъ), (бо то ему служитъ) (Вільна, 1599 *Ант.* 835); обираютъ митрополита и електа при дворянину кролевскомъ до Константинополя (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1035); вси згодне не одступити своего електа его милости пана воеводича деклеровалисе его милости пану старосте (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

ЕЛЕКЦЕЯ *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЕЛЕКЦИЙНЫЙ, ЕЛЕ́КЦЫЙНЫЙ, ЄЛЕКЦИЙНЫЙ *прикм.* Виборчий: Сталося постанове(н)є мєжи братиєю в дє(н) єлєкци(й)ны(й), абы нє ѹтрачати ска(р)бѹ цр҃ковнаго (Львов, 1601 *ЛСБ* 1043, 3); **листъ елекцыйний** *див.* **ЛИСТЪ²**.

Див. ще **ЕЛЕКТОВЫЙ.**

ЕЛЕКЦИЯ, ЕЛЕКЦІЯ, ЕЛЕКЦЕЯ, ЕЛЕКЪЦИЯ, ЄЛЕКЦИЯ, ЄЛЕКЦЇѦ, ЄЛЕКЦЫЯ, ЄЛЕКЪЦЫЯ, ИЛЕКЦЇѦ *ж.* (*лат.* electio) вибори, обрання: Того же ро́кѹ иле́кцїѧ в любли́нѣ была (1509-1633 *Остр.л.* 127); а єслибы с ты(х) вышє(й) мєнєны(х) ѡсобъ спосро(д)кѹ на(с) выбраны(х) на єлєкъцыю которы(й) кольвєкъ нє єха(л)... и... рєчи посполито(й) слѹжити до кгру(н)то(в)ного постановє(н)я єлєкъцыи нє хотѣлъ чекати таковы(й) повинє(н) бѹдє(т)... по два(д)цати и пяти копъ грошє(й) заплати(т)и (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); утраты... прыймуючи одъ непріятелей моихъ, и церкви Божое подымуючи на елекцею ѣздячи и на кождый соймъ..., на то есми мало не всю маетность... потративъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); тогожъ июля семого дня, привилей всему духовенству на елекцыю даный (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 150); по конвокаціи настѹпі́ла єле́кціа к(р) єго мл(с)ти па́на ны́нѣшнєго оу варшавѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 26); бра(т)ство... зложили сєбѣ... єлєкцию а(л)бо ѡбираня при которо(й) єлєкции ѹряды на ѡсоба(х) свои(х) носячиє(х) та(к) тє(ж) скарбы... приходы росходы... покладали (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 13); Року 1575 Елекція была у Стенжици (поч. XVII ст. *КЛ* 76); елекция депутатская дня тринадцатого сенътебра была отправована (Луцьк, 1627 *Арх ЮЗР* 1/VI, 586); За́ты(м)... до чи́нѹ єле́кцыє зго́днє пристѹпи́ли... съгласиє(м) єдностайны(м) всѣ ...бра́тиѧ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 29 зв.); Староста Маръшалєкъ Кола Рыцєръского... подалъ... Лявдѹмъ зъго(д)нє ѡ(д)... Ѡбыватєло(в)... на Сє(й)микѹ Єлєкъцыє Дєпѹтацы(й) ѹхвалоноє, подавъши просилъ абы было в книги... записано (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 42).

ЕЛЕКЪЦИЯ *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЕЛЕМЕНТЪ, ЄЛЕМЕНТЪ, ЄЛЕМЕНЪТЪ, ЄЛАМЕНТЪ, ЄЛАМЕНТЪ *ч.* (*лат.* elementum) **1.** *(у стародавніх філософів-матеріалістів — одна з основних складових компонентів світу: вогонь, земля, вода, повітря)* першоелемент, першопочаток, першооснова: зъ замєша(н)я рєчи(й) и єлємє(н)то(в) свѣтъ бы(л) ѹчинєны(й) (1582 *Кр.Стр.* 16); всє бо то яко писа́ніє свѣтчи́тъ повєлѣлъ Б҃ъ стихіѧ(м) або́ єламє(н)то(м) // произвєсти́ (Острог, 1588 *Сур.* 3-3 зв.); Бо кгды ему доводовъ не стало, кинулъся до елементовъ и до чотырохъ частей роковыхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 773); Жєли́борьскій... Засноу́лъ... сно́мъ, в҄ вѣкѹ сємъ нє прєбѹже́нымъ,... Ѿ(т)да́лъ єлємєнтѡмъ що и́хъ коли былъ побра́лъ, Зе́мноє зємли, дш҃ѹ вѣчности захова́лъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1 зв.); подобн(о) хо́чєшъ ихъ [ст҃ыхъ] зно́вѹ привєсти, в тѣло того види́мо(г) свѣта, и посади́ти впосрє(д)кѹ зєпсова́ны(х) єлємєнъ-

товъ: гдєсѧ бѣсѡвє волочатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 46 зв.); бо што чтыри єламе́нта и свѣтъ то(т) мае́тъ, испо(д)ный, або по(д)зе́мны(й), нѣчо́го нѣ машъ го(д)ного, жєбы сѧ могло з҃ нб(с)нымъ поро́внати ме́шканѧ(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.); Стихі́а, поча́тки, єлєме́нта: я́къ, зємлѧ, вода, въздꙋхъ, огє́нь. с҃ кото́рыхъ то и́ншєє створе́ньє сътво́рено єст҃ (1627 *ЛБ* 234); Кто хо́чєтъ зе́млю, нбо и всѣ Єлєме́нта Позна́ти, Геѡме́трєсъ пода́ст҃: докꙋме́нта (Київ, 1632 *Євх.* 297); тоє сло́во бж҃іє сътвори́ло нбо и зємлю, мо́рє… вѣтры и всѣ єлємента в҃ той видимой тва́ри (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 84 зв.); А гды сє(д)мі́й Агглъ; скончáєт҃ Та́йнꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ, то́й ви́лієтъ Ча́шꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ, на чти́ри стихі́и, або на чти́ри єлємента. На воздꙋхъ мановитє (Чернігів, 1646 *Перло* 142).

2. *(складова частина чогось)* елемент: Бо до сакраменъту потреба (не мниманых, але) видомыхъ жывеловъ (хлеба и вина); а где видомого елементу нетъ, ку тому ани смаку вина не чуешъ, — а яко то виномъ назвати можешъ (Вільна, 1599 *Ант.* 749); длѧ має(т)ности и вольныє єлєме́нта запрода́ны соу́т҃, доро́ги мы(т)ники арє(н)до́уютъ. зємлѧ подѣлєна є́стъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 126); коли очима елементу вина не видишъ, ани смаку не чуешъ, ани пити не можешъ, бо христосъ о чашы не мовитъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 206).

ЕЛЕНИЙ *див.* **ЄЛЕНИЙ.**

ЕЛЕНЬ *див.* **ЄЛЕНЬ.**

ЕЛЕФАНЦІЯ, ЄЛЕФАНЦІЯ *ж.* (*гр.* ἐλέφας, ἐλέφαντος) елефантіаз, слоновість: гды добра оубогихъ собѣ привлащалъ такъ на єлєфанцію албо трꙋдъ захоралъ: жє сѧ во всє(м) тѣлѣ єго мѣсцє нє найдовало гдє бы палцємъ ткнꙋти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 11 зв.).

ЕЛИБЕРОВАТИ, ЄЛИБЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* eliberować, *лат.* liberare) *юр.* (що) звільняти, визволяти: которꙋю то сꙋмъмꙋ при помєнєномъ панꙋ… зна(и)дꙋючуюся поводъ тєпєрєшъни(и) єлибєрꙋючи добра чєрълєнъковъскиє бꙋдꙋчи ква(н)ктꙋсъ процєсъсами правъними бꙋдꙋчи прєрєчономꙋ конъвєнътови… святого доминика рєтєлнє и истотънє ѡ(т)да(л) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.).

ЕЛИЗИЯ, ЄЛИЗИЯ *ж.* (*лат.* elisio) викреслення, викидання: А плєнипотє(нт)… повторє ѡсвє(д)ча(л)сє… и противко… сторонє позвано(и), ижъ ихъ м(л.) инъ конъдикто на (з)ражєнє акту, на єлизию з акции нє хотячи, доси(т) чини(т) дєкрєтови трибуна(л)скому инъ конъдикто пна Трє(м)бицъкого (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 253).

ЕЛИКИЙ *див.* **ЄЛИКИЙ.**

ЕЛИКО[1] *див.* **ЄЛИКО[1].**

ЕЛИКО[2] *див.* **ЄЛИКО[2].**

ЕЛИНСТВО *с.* *(віра та звичаї давніх греків)* еллінізм: на онъ часъ еще вѣра Хрістова не простреся увезде, елинство и юдеиство пановало (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 166).

ЕЛЛИНСКИ, ЄЛЛИНСКИ *присл.* По-грецькому, по-еллінськи: Ца́та: є́ллински, дина́ръ, нарица́тєлнѣ, що дє́сѧ(т) в҃ собѣ ма́є(т). собстѣвнѣ гро(ш), що дє́сѧ(т) пѣнѧзєй пла́ти(т) (1627 *ЛБ* 155).

ЕЛЛИНЪ, ЕЛЛІНЪ, ЄЛИНЪ, ЄЛЛИНЪ, ЄЛЛІНЪ *ч.* (*гр.* Ἕλλην) **1.** *(стародавній грек)* еллін: были тыжь тамь мєжи ними грєковє [єл҃линовє] (1556-1561 *ПЄ* 402); длѧ чє́го бы́ло ра́доватисѧ(с) и вєсє́литисѧ. ижє та́ковы(и) нєслы́ханыи врачь яви(с) оу ро́доу и(х). промєжи ними. ани въ римлѣно(х). ни оу єл҃(л)ино(х). ни оу ко́тры(х) инши(х) ѧзыцѣ(х). а ѡни то́го соро́мѣлисѧ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 3); ипаты имєновахꙋ єллины вєликіѧ царѣ (1627 *ЛБ* 238).

2. Поганин, язичник: глахоу єлини. изыидє филипє из города сєго (1489 *Чет.* 7); нѣ(ст) прочєє Іꙋдє(й) ни єллинъ, нѣ(ст) рабъ, ни свободъ… но вси єсмы єдино (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 58); кото́рый [Макарі́и] мꙋжа нєзбо́жного Єлліна Сꙋхі́й ло́бъ на дорозѣ, идꙋчи знашо́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 38); Єллинѡмъ жє, албо пога́нѡмъ, бєзꙋміє, то́ єстъ, глꙋпство а́бо шалє́нство, Гды на́съ кла́нѧючихъсѧ Распа́томꙋ Хꙋ ви́дачи насмѣва́ютъсѧ (Київ, 1632 *МІКСВ* 273); Єлліни за́сь што нєчи́стыхъ и плюга́вшихъ людє(и) за бги сєбѣ мѣва́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 20).

ЕЛОВИЦА *див.* **ЯЛОВИЦА.**

ЕЛЮЦИДОВАНЫЙ, ЄЛЮЦИДОВАНЫЙ *дієприкм.* Пояснений; підтверджений: Тудє(ж)

є(г)[о] м(л). панъ бєлъски(и) протє(с)товалъсє, жє княжата и(х) м(л). с паны Тышами... зловивъшисє, таковыми... своими... протє(с)тациами нє(с)лушны(ми) тую справу грани(ч)ную, привилєями,... єлюцидованую, тру(д)ня(т) (Київщина, 1639 *ККПС* 288).

ЕМПИРЕЙСКІЙ, ЕМПИРЇЙСКИЙ, ЄМПИРЕЙСКИЙ, ЄМПИРЇЙСКИЙ, ЄМПИРЇЙСТИЙ *прикм.* (*пол.* empirejski) емпірейський, райський, неземний: Сло́во кото́роє в҆ ѧсли поло́жєно єстъ жєбы на́съ на є(м)пирїйстє(м) нб҃(с)нє(м) тро́нѣ поста́вило ѡдє́снꙋю пр҃(с)то́ла своєго, спра́въ то жєбы смо... то(р)жєствова́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 20); Слоу́шнаѧ бовѣ(м) рє(ч) была, абы въ(з)лєтѣ(л) ѡрєлъ... на высо́тоу ємпирїйскꙋю, кото́рого иншїє пта́хы нєкды(с) почали лѣта́ти (Там же, 200); Ра́дꙋйсѧ Нб҃о, нєбє́съ всѣхъ пространѣйшєє, И на(д) ємпирє́йскїи ґма́хи чистѣйшєє (Львів, 1631 *Волк.* 26); Имѧ сла́вы, в҆ поко́рнысь образъ выницова́лъ; Ємпирїйского ѳрѡ́нꙋ, бы(с) с҆ Па́номъ ѡбцова(л) (Львів, 1642 *Бут.* 5).

ЕМПИРЪ, ЄМПИРЪ *ч.* (*лат.* empireum) емпіреї: Юно в҆ Ємпи́рꙋ злоци́стымъ, Южъ запали́ла про́мєнємъ огни́стымъ Ла́мпꙋ но́вꙋю (Львів, 1642 *Бут.* 8 зв.); Ихъ фамѝлїѧ Кр҃сто́мъ оукраше́на, До ємпирꙋ ю́жъ зъ сла́вою рꙋше́на (Львів, 1642 *Єпігр. Жел.* тит. зв.).

ЕМЯ *див.* **ИМЯ.**

ЕНАЛОИЄЯ, ЄНАЛОИЄЯ *ж.* (*гр.* γενεαλογία) *(історія роду, родовід)* генеалогія: ѡни... прє(з) рыку Субъ пєрєшовши..., важылисє добра и кгрунъты, до Кошылова ѡ(д) ки(л)кусотъ лє(т) належачиє, котори(х) анътєцє(с)соровє пн҃а протєстуючо(г)[о]сє зъ єналоиє(и) пановъ Кошыловски(х), по ни(х) пановъ Козаровъ, с Кошыловски(х) походячи(х) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 236).

Див. ще **ЕНЕАЛОГИЯ.**

ЕНАРАЛЪНЫЙ *див.* **ЄНЕРАЛНЫЙ.**

ЕНҐЕДОВАТИ *див.* **ИНЪКЕДОВАТИ.**

ЕНЕАЛОГИЯ, ЄНЕАЛОГИЯ, ЄНЕАЛОҐІЯ *ж.* Те саме, що **еналоиея**: тєти(м) то є(ст) бисчы(и), ѡ(т) которого пєвною єнєалогиєю пошли макєдоновє чого на(м) явнє доводя(т) книги маковє(и)скиє (1582 *Кр.Стр.* 30); Ма́єш҆... то длѧ чє́сти и Гоно́рꙋ того... До́мꙋ Кнѧжа́т҆ Корєцки(х), кото́рыи Єнєалогїєю своє́ю ѡ(т) Витєнє́са Кнѧзѧ Лито́вского по́хо́дѧт҆ (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 4 ненум.); которых шкод,... на шест тисячей золотых полских учинили, не вкладаючы в то самых справъ старых, привилеевъ, деловъ, контрактов, енеалогии дому, записовъ и иншых мунименътовъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133).

ЕНЕРАЛИТЕРЪ *див.* **ЄНЕРАЛИТЕРЪ.**

ЕНЕРАЛЪ *див.* **ЄНЕРАЛЪ.**

ЕНЕРАЛЬНЫЙ *див.* **ЄНЕРАЛНЫЙ.**

ЕНІГМАТЪ *ч.* (*стп.* enigmat, *гр.* αἴνιγμα) загадкова мова, загадкове висловлювання: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженья, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то естъ до продкуючого межи ними писати о церковныхъ, нѣчого тылко презъ енігмата, то естъ презъ мову загадливую, гдыжъ анѣ розумѣютъ тутешныхъ правды и дороги, которую бы ся могли научити, не пріймуютъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 506).

ЕНКОМІЯ *ж.* (*гр.* ἐγκώμιον) похвала, панегірик: Если теды естъ зъ тыхъ енкомій або похвалъ Григорій монархою, теды... и многіи иншіи святители, которіи таковыми титулами въ церкви Христовой оздоблены найдутся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 501).

Див. ще **ЕНКОНІОНЪ.**

ЕНКОНІОНЪ *ч.* (*гр.* ἐγκώμιον) те саме, що **енкомія:** Тутъ еднакъ анѣ въ той способъ енконіонъ або залеценье достойности Адріанови отъ Тарасія естъ учинено (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 495).

ЕНО *див.* **ЄНО.**

ЕНОКОЛВЕКЪ *див.* **ЄНОКОЛВЕКЪ.**

ЕНОРІЯ *ж.* (*гр.* ενόριος) *(місце проживання і діяльності когось)* місцевість, округ: не иншій кто предсѣдѣлъ, ено патріарха Константинополскій, яко належитый въ своей еноріи и патріархіи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 544).

ЕНОХЪ *див.* **ЄНОХЪ.**

ЕОҐРАФЪ, ЄОКГРАФЪ, ЄОГРАФЪ *ч.* (*гр.* γεωγράφος) географ: сємы(й) сы(н) шафєтовъ, то(т) трєтюю краину и наро(д) трацы(й)ски(й) ро(з)множи(л), которы(х) тєжъ нєкоторы(и)

єѡкграфовє тириєтами зовꙋтъ (1582 *Кр.Стр.* 32); котѡрыє бискꙋпства, єсли на всходнєй сторонѣ были, нєхай сѧ єографѡвъ пытаєтъ о томъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 115 зв.).

ЕПАРХІЯ *див.* **ЄПАРХИЯ.**

ЕПЕНДИТЪ, ЄПЕНДИТЪ *ч.* (*гр.* ἐπενδύτης) верхній одяг: пєтрь коли оуслышаль иже г҃ь єсть єпен'дито(м) ѡпоясал'сѧ [соукномъ нєшитымь ѡгор'ноул'сѧ] бо быль нагь и оускочи(л) в морє (1556-1561 *ПЄ* 439 зв.); Єпєндитъ: обо(и)чи(к). камазєла, сєрда(к), кафта(н), сꙋкна, жꙋпанъ, кошꙋла, або волнаница (1627 *ЛБ* 204).

ЕПЕТРАХЕЛЬ *див.* **ЄПИТРАХИЛЬ.**

ЕПЕТРАХЫЛЬ *див.* **ЄПИТРАХИЛЬ.**

ЕПИГРАМА, ЕПІГРАММА, ЄПИГРАМА, ЄПІГРАММА *ж.* (*гр.* ἐπίγραμμα) *(короткий сатиричний або гумористичний вірш)* епіграма: Єпіграмма в' гєлмѣ тєй цнєй фамилїи таковыи клєйноты. свѣд'комъ сꙋтъ мєзтва смѣлости и цноты (Рохманів, 1619 *Еп.Чарт.* тит. зв.); Єпіграмма На прєзацный и старожитны(й) Гєрбъ є(г) Мл҃сти Пн҃а Григорїа Долмата (Київ, 1625 *На г.Долм.* 2); Єпиграма. Єсли тꙋ що нєстройногѡ Поєта моу(д)рый ѡбачитъ Прошє нєхайми прєбачитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв. ненум.).

ЕПИКУРСТВО, ЄПИКУРСТВО *с., перен. (схильність до чуттєвих насолод, до розбещеного життя)* епікурейство: ты ма(л)жєнство срамотишь. и єпикꙋрствѡ(м) называєши (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 94); Абы твоє нєѡжєньство было названо того свѣта єпикоу(р)ство и нєчи(с)тостъ. нєжєли бы б҃ъ ст҃ый имѣ(л) быти єпикоуро(м) (Там же, 94 зв.).

ЕПИКУРЧЫКЪ *ч.* (*з гр.* Ἐπικούρειος) *(послідовник епікуреїзму)* епікуреєць: Былъ противникъ веры не толко Рымское, але и Греческое, згола геретикъ, атеиста, епикурчыкъ (Вільна, 1599 *Ант.* 895).

Див. ще **ЕПИКУРЫЙ.**

ЕПИКУРЪ, ЕПЇКУРЪ, ЄПИКУРЪ, ЄПЇКУРЪ *ч., перен. (той, хто над усе ставить особисте задоволення і насолоду життям)* епікуреєць: Абы твоє нєѡжєньство было названо того свѣта єпикоу(р)ство и нєчи(с)тостъ. нєжєли бы б҃ъ ст҃ый имѣ(л) быти єпикоуро(м) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 94 зв.); А якъ живот' Смыслѡвъ живꙋтъ Сарданапалєвє и Єпїкꙋровє, роспꙋстниковє свѣта сєгѡ, и тєлєсниковє: Такъ живꙋтъ сєй Житєйскїй живꙋт' Дєлїкатовє и Волю птꙋарїи, коханковє свѣта сєгѡ, и роскошниковє (Вільна, 1620 *См.Каз.* 12 зв.).

ЕПИКУРЫЙ, ЄПИКУРЫЙ *ч.* Те саме, що **епикурчыкъ:** тогды нѣкоторы(и) єпикуры(и) и стойковє // философи гадали сѧ з ни(м) и мовили нѣкоторыи што(ж) то(т) плє(т)ка хочє(т) повєдати (II пол. XVI ст. *КА* 93-94).

ЕПИЛИПСИЯ, ЄПИЛИПСИЯ *ж.* (*лат.* epilepsia, *гр.* ἐπιληψία) *(падуча хвороба)* епілепсія: comitialis morbus, єпили(п)сия нєду(г), всѣ(х) удєсо(в) трясєнїє (1642 *ЛС* 130).

ЕПИРЪ *див.* **ЕФИРЬ.**

ЕПИСКОПІЙ *див.* **ЄПИСКОПИЙ.**

ЕПИСКОПИЯ *див.* **ЄПИСКОПИЯ.**

ЕПИСКОПСТВО *див.* **ЄПИСКОПСТВО.**

ЕПИСКОПСТВОВАТИ *див.* **ЄПИСКОПСТВОВАТИ.**

ЕПИСКОПЪ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЕПИСКОПСКИЙ *див.* **ЄПИСКОПСКИЙ.**

ЕПИСКОПЬИЙ *див.* **ЄПИСКОПИЙ.**

ЕПИСКУПЪ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЕПИСТОЛА, ЄПИСТОЛА *ж.* Те саме, що **епистолія:** гꙋкго нѣѧкїй кардиналъ римскїй написалъ на єпистолꙋ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202).

ЕПИСТОЛІЯ, ЄПИСТОЛЇЯ, ЄПИСТОЛІѦ *ж.* (*гр.* ἐπιστολή) послання, епістола: сїѧ книга єв҃(г)лїє оучитєлноє списано єсть. яко и ап(с)лъ павєлъ вначалє єпистолїи своєи ко єврєо(м) пишє(т) многочастнє и многообразнє (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 1); павєлъ в началє єпистолїи своєи къ єврєо(м) пишє(т) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 1 зв.); єго двѣ єпистолїи дръжи(мо) въ свои(х) црк҃ва(х) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 117); И такъ, яко Златоустый на тую епистолію до Коринтовъ пишетъ: "если хто золотую зброю носечи пройдетъ рѣку огненную, свѣтлѣйшимъ выходитъ" (1603 *Пит.* 57); а костєлъ захо(д)нїй проти(в) Єв҃(г)лїам' // Ст҃ым', и Єпистолїѧ(м) ап(с)толски(м), и каноно(м) синѡдални(м) — Папєжа рим-

ского чи́ни(т) повшє́хной соборной цр҇кви Хр҇(с)товой Єп(с)копомъ и Па́стирє(м) (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 24-25).

Див. ще **ЕПИСТОЛА.**

ЕПИТРАХЕЛЬ *див.* **ЄПИТРАХИЛЬ.**

ЕПІЛОГЪ, ЕПѢЛІОГЪ, ЄПІЛОҐЪ, ЄПІЛОКГЪ *ч.* (*гр.* ἐπίλογος) епілог: Єпілогъ. Кгды́жсѧ тако́ваа на́мъ ра́дость нн҇ѣ ста́ла, Котра́асѧ всємоу створе́нью показа́ла (Львів, 1616 *Бер.В.* 80); Єпіло́кгъ сме́ртю пораже́ного, до живы́хъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 49); Епілогъ. За вдячность, котруюсте Церкви показали: И промовумъ нашим хентне слухи надали (Львів, 1630 *Траг.п.* 178); Епѣліогъ на Рождество Хв҇о (I пол. XVII ст. *Рєз.* 180).

ЕПІТАФІОНЪ, ЄПІТАФІОНЪ *ч.* (*гр.* ἐπιτάφιον) **1.** Надгробний напис, епітафія: Єпітафіо(н): Нагро́бны(и) на́пи(с) (1627 *ЛБ* 36).

2. *(літературний твір, написаний у зв'язку зі смертю когось)* епітафія: Єпіта́фіонъ. Напи́саноє. прє(з) вєлі́бно(г) ѡ(т)ца Петрꙋ Прє(з)ви́тєра Цр҇квє Рѡгаті́нскоє (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7 зв.).

ЕПІТІМІА, ЄПІТІМІА *ж.* (*гр.* ἐπιτιμία) *(покута)* епітимія: Запрѣще́ніє: Загрожє(н)є, бака(н)є, фꙋка́ньє, лаѧ(н)є... Єпіті́міа, исправлє́ніє (1627 *ЛБ* 42); Єпіті́міа: покꙋта, а́бо вина пѣнѧжнаа, а́бо кара(н)є, а́бо да́ръ, запла́та (Там же, 204).

ЕПѢЛІОГЪ *див.* **ЕПІЛОГЪ.**

ЕРАТО, ЄРАТО *невідм., ж.* (*гр.* Ἐρατώ) *(одна з 9 муз, покровителька ліричної поезії)* Ерато: Лѣторо́сль Наꙋкъ дєвѧтаа, єратѡ, албо цвичє(н)є в҄ спѣва́ню оуми́лномъ (Київ, 1632 *Євх.* 303).

ЕРГО *част.* (*лат.* ergo) *(підсилювальна) (уживається в знач. вставного слова при підведенні підсумку сказаного)* отже, таким чином: Припровадилъ, — ерго — посвятилъ! Указалъ хлѣбъ, ерго — накормилъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 630); Мы взаемъ такъ ветуемо: "Адріанъ папежъ посылалъ до Тарасіа, ерго — папежъ патріарсѣ былъ послушный!" (Там же, 722).

ЕРЕКЦИЯ, ЄРЕКЦІЯ *ж.* (*лат.* erectio) **1.** Заснування, закладення; фундація: судъ однакъ головный,... наказуетъ, абы тотъ же позваный панъ Ерий Чапличъ // вину пинежную... плебанови Володимерскому за працу и кошъты его... сто червоныхъ золотыхъ уделить и дефакъто дать маютъ на поправу костела фарного Володимерского, албо ерекцию, яко потреба укаже (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795-796).

2. Документ про заснування, побудову чогонебудь: закладъ и шкоды зъ особна... прикладаючи, которые на сєбє самꙋю, потомки и добра мои вси,... прїймꙋю и оныє тєнжаромъ того записꙋ и варꙋнкꙋ єрєкцієй опєрꙋю (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 81).

ЕРЕСЬ *див.* **ЄРЕСЬ.**

ЕРЕТИКЪ *див.* **ЄРЕТИКЪ.**

ЕРЕТІКЪ *див.* **ЄРЕТИКЪ.**

ЕРЕТИЦКИЙ *див.* **ЄРЕТИЦКИЙ.**

ЕРЕТЫЦТВО *див.* **ЄРЕТИЦТВО.**

ЕРЕТИЧЕСКИЙ *див.* **ЄРЕТИЧЕСКИЙ.**

ЕРЕТИЧЕСТВО *див.* **ЄРЕТИЧЕСТВО.**

ЕРИҐОВАНЄ, ЕРИКГОВАНЄ *с.* (*стп.* erygowanie, від *лат.* erigere) розвиток, піднесення: теды они,... шкоды собе противко вамъ шацуючи, позываютъ на всказане на васъ таксы тое и винъ правныхъ, на блюзнирцовъ майстату Божого уфаленыхъ, тудеж до прислуханя забороненя... таковыхъ академий блюзнирскихъ и ерикгованя без позволеня Речипосполитое выставленыхъ школ и зборовъ противко костелови Божему и... // до задержаня покою посполитого (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 1/VI, 759-760).

ЕРИМИТА, ЄРИМИТА *ч.* (*лат.* eremita, *гр.* ἐρημίτης) пустельник, самітник: без҄мо́л҄вникъ, Єримита, кото́рый нє в҄ гꙋкꙋ а бєз҄ затръвожє́нѧ свѣта того бє(з)блазнє́нѡ, бєз҄ погоршє́н҄ѧ живє́тъ (1596 *ЛЗ* 31).

ЕРМОЛАЙ *див.* **ЄРМОЛОЙ.**

ЕРМОЛОЙ *див.* **ЄРМОЛОЙ.**

ЕРМЯКЪ *див.* **ЄРМАКЪ.**

ЕРОМОНАШЕСКИЙ *див.* **ЄРОМОНАШЕСКИЙ.**

ЕРРОРЪ, ЄРОРЪ *ч.* (*лат.* error) помилка, неправильність: а вє(р) в҇ша з и(н)шими рєвизо(р)ми... зрєєстрова(в)ши и зрєвидовавши тыє книги а нашо(д)ши право подозрєноє // на тыє добра стꙋдєново(д)скиє вє(д)лє ко(нст)итꙋциє(и)

рєляцыєю своєю... ты(х) блє(н)довъ и єроро(в) стороны того права... на(м) нє ѡказалистє (Краків, 1608 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 3 зв.-4); О скараню Латинниковъ за оторванеся ихъ отъ церкве святой всходной... презъ впроважене ерроровъ многихъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 870); А понєва(ж) нѣма(ш) причи́ны и потре́бы дла котброи бы тыи слова на то́м' мѣстцꙋ быти могли: тєды ясная ре́чъ ихъ нє ѡ(д)мѣна, алє ѡ(д) нєдоꙋковъ и ѡвых' тєпе́рєшних' Львóвскихъ Ко(р)рєкторѡв', албо ра́чей Коррꙋ́пторѡвъ, в'ложе́ногѡ єрóрꙋ попра́ва (Київ, 1639 *МІКСВ* 218).

ЕСАЧНИСТВО *див.* **ЄСАЧНИСТВО.**

ЕСЕТРЪ *див.* **ЄСЕТРЪ.**

ЕСИКЪ, ЄСИКЪ *ч.* Гачок у формі букви "S", *діал.* есик: Лѣхта(р) малы(й) з єсиками (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 27).

Див. ще **ЕСЪ.**

ЕСЛИ *див.* **ЄСЛИ.**

ЕСЛИБЪ *див.* **ЄСЛИБЫ.**

ЕСЛИБЫ *див.* **ЄСЛИБЫ.**

ЕСОЧНИКЪ *див.* **ЄСАЧЪНИКЪ.**

ЕСТВО *див.* **ЄСТВО.**

ЕСТЕСТВЕННЫЙ *див.* **ЄСТЕСТВЕННЫЙ.**

ЕСТЕСТВО *див.* **ЄСТЕСТВО.**

ЕСТЛИ *див.* **ЄСЛИ.**

ЕСЧЕ *див.* **ЄЩЕ.**

ЕСЪ, ЕССЪ, ЄСЪ, ЄССЪ *ч.* **1.** Гачок у формі букви "S": Ла(м)па... з кра(н)це(м) на вє(р)хꙋ малой корꙋ(н)ки, з' трєма є(с)сами ѡ(д)ливаными на(д) тыми(ж) є(с)сами корꙋна вєжы(ч)коватая, з' трєма ла(н)цꙋхами (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 10).

2. Гаплик: та(м)жє побрано... фалшꙋрꙋ ша(р)латꙋ че(р)лєного кꙋны по(д)шитꙋю з єсами золотыми из шнꙋрами золотыми пє(р)лы ѡсажоными (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); взєли..., // ...копєнякъ каразии зєлєнои с пє(т)лицами шолку чи(р)воного з єсами сєрєбрєными (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.).

Див. ще **ЕСИКЪ.**

ЕТИМОЛОГЇА, ЄТИМОЛОГЇА *ж.* (*лат.* etymologia, *гр.* ἐτυμολογία) *(розділ граматики, що об'єднує фонетику і морфологію)* етимологія: Коли́кѡ єстъ ча́стій Гра(м)ма́тіки: Четы́ри: Орѳогра́фіа; Єтимологі́а; Синтаксіс; Просѡ́дїа (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 5); Етимоло́гїа оучи(т) в' своа и(м) части то́чнѣ возноси́ти (Там же).

ЕТІКА, ЄТІКА *ж.* (*лат.* ethica, *гр.* ἠθικόν) *(вчення про мораль)* етика: є(ст) Полїті́ка, є(ст) и Єті́ка, сꙋ(т) бовѣ(м) в' не́м' Фїлосо́фовє, сꙋт' и Проповѣ(д)ници (Київ, 1623 *МІКСВ* 82).

ЕТІМОНЪ, ЄТІМОНЪ *ч.* (*гр.* ἔτυμον) походження, етимон: Єст' црковь ѡкрꙋжны(м) ѡбве́дена и ѡбваро́вана цыркле(м), ѡ(т) котóрого слóва, и е́тімонъ свóй, то є(ст), вы́во(д) ма́єт' (1627 *ЛБ* 168).

ЕФА, ЄФА *ж.* Старовинна єврейська міра сипучих речовин: офєрова́ть маєтє... дєсатꙋю часть єфи мꙋки котóраа бы росчине́нна была оли́вою пречи́стою (серед. XVII ст. *Хрон.* 147).

ЕФЕКТЪ, ЕФЕКЪТЪ, ЕФФЕКТЪ, ЕФФЕКЪТЪ, ЄФЕКТЪ, ЄФФЕКТЪ *ч.* (*лат.* effecio) **1.** *(дійова сила, дія)* ефект: дрꙋгаа [причина] дла ты(х) єф'фе́ктовъ котóрыє з не́го выхóдатъ, дла оучи́нко(в), дла того же́ ты(м) живо(т) ѡ(т)даєтъ котóрыи ѡно(г) оутра́тили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 296); Алє єщє и в' ста́ро(м) За́конѣ фикгꙋра тогѡ зна́кꙋ в' оужива́н'ю и въ вшєлакой почти́вости была, и // єффєкт' свóй в' мóцы при́шлои Кр(с)тнои смрти Збави́тєла на́шєго пока́зовала (Київ, 1632 *МІКСВ* 275-276).

2. Результат, наслідок, ефект: мы рє(ч) ѡсꙋжонꙋю до скꙋтъкꙋ и єф(ф)єкътꙋ приводєчы и доси(т)чынєчы правꙋ посполитомꙋ и дєкрєто(м) та(к) сꙋдꙋ голо(в)ного... яко и сꙋдꙋ кгро(д)ско(г) киє(в)ско(г)... впро(д) в судє трибꙋналъско(м) (Бородянка, 1638 *ЦДІАЛ* 140, 1, 125, 1); хотєчи тую справу до ефекту привести, до готовое ремиссыи... позваных поводове тым позвомъ позвали и припозвали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 156); тую справу зо вси(м) єє єффє(к)то(м) на и(н)ши(и) тє(р)минъ,... ѡтложитъ рачили (Люблін, 1643 *ДМВН* 230); и въ диспозицию тому ж Братцву Луцкому, духовным и свѣтским, которые бо около того пилное старане мели и тое прудко по смерти моей до ефекъту своего привели и жаданю моему досыт учынили, просечи их милостей, вечъне отдаю и записую (Руда,

1646 *ПКРДА* І-1, 85); такъ тежъ то, што в замыслахъ и заятреных сердцахъ ихъ было, до ефекъту свой скуток приводечы, под час тое козачсчизны,... розъные шкоды выражали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 176).

3. *(сильне враження)* ефект: стра́сть, взрꙋше(н)є, єфє(к)тъ (1596 *ЛЗ* 74).

ЕФЕСЫ *мн. (мешканці Ефеса, древнього міста західного побережжя Малої Азії)* ефеси: Обычай, закон и цвичение нам явное показует и изобразует и приводит, ко ефесом пишучи тако (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 172).

Див. ще **ЕФЕСЯНЕ.**

ЕФЕСЯНЕ *мн.* Те саме, що **ефесы**: Павел... ко ефесяном тако глаголет (1608-1609 *Виш. Зач.* 206).

ЕФЕТЪ, ЕФѢТЪ, ЄФЕТЪ *ч.* (*гр.* ἐφέτης) суддя: та́къ и на́шѣ дш҃ѣ... єсли хо́чоу(т) абы ихъ ми́лый ѡблюбє́нє(ц) навѣжалъ, и ми́лє з ни́ми розмовлѧ́лъ, нєха(и) єфѣта нє припоущаютъ до се́бє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160); Кды за(с) зрозꙋмѣ(л) жє саоулъ на цеилѧ пришо(л) жєбы єго мо(г) поймати, зно́воу па́на сѧ ра́дилъ про́сѧчи єфе́та до капла́на аминада́ва (Там же, 218).

ЕФИРСКИЙ, ЕФИРЪСКИЙ, ЄФИРСКИЙ, ЄФИРЪСКИЙ *прикм. (неземний, небесний)* ефірний: та́къжє соу́тъ а҃гглѡвє, кото́рии ѡгнє́н'ною стихи́єю справꙋютъ; ѡгнє́мъ єфи́р'ским' блиска́нѧмъ и гро́мы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5); доше́дъши до грани́цъ горѧ́чого мѣста єфи́ръскаго, водънистими ѡблаки чи́нитъ противлє́ніє и шоу́мъ стра́шный (Там же, 10).

ЕФИРЬ, ЕПИРЪ, ЄФИРЪ, ЄПИРЪ *ч.* (*гр.* αἰθήρ) **1.** *(один з основних елементів світобудови в античній міфології — вогниста субстанція)* ефір: Єфи́ръ; ѡ́гнь по(д) нб҃омъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв. ненум.).

2. *(небесна широчінь)* ефір: Ѡ(т)дава́й чє(ст) звѣтѧ́зци, сла́вꙋ, го(д)ност', вѣрꙋ, Нєха́й єгѡ ши́рит'сѧ мо́жность до Єпи́рꙋ (Київ, 1632 *Євх.* 301).

ЕФІОПЛѦНЕ, ЄФІОПЛѦНЕ *мн. (жителі Ефіопії)* ефіопи: полєгли єфі́ѡплѧнє а́жь до счє́тꙋ бо стє́рты сꙋ́тъ и́жь г(с)дь забива́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 307 зв.).

Див. ще **ЕѲІОПЫ.**

ЕФУДЪ, ЄФУДЪ *ч.* (*євр.* ephod) *(верхній одяг єврейських первосвящеників)* нараменник: Ре́клъ г(с)дь до Мѡисєѧ...: мо́вь сн҃ѡмъ Ізра́илєвымъ, а́бы мнѣ взѧ́ли пе́рвость ѡ(т) ко(ж)дого чл҃вка, а то єсть пе́рвости... оли́вы... // ...и дорого́є ка́мєньє на ѡздоблє́ньє єфꙋ́да и подє́ра (серед. XVII ст. *Хрон.* 101 зв.-102); А та(к) спра́вилъ з' зо́лота, и зо всі́хъ вы́шєманова́ны(х) матє́рїи, нарамє́нникъ и по́ясъ, и слово гꙋ́дноє, и ри́зы под' єфꙋ́дъ (Там же, 113 зв.).

ЕФФЕКТЪ *див.* **ЕФЕКТЪ.**

ЕХАТЪ *див.* **ЄХАТИ.**

ЕЧМЕНЬ *див.* **ЯЧМЕНЬ.**

ЕЩЕ *див.* **ЄЩЕ.**

ЕЩО *див.* **ЄЩЕ.**

ЕѲІОПЫ, ЄѲІОПЫ *мн.* Те саме, що **ефіоплѧне**: Ле́чъ и Потрєтє єщє при Лєѡ́нѣ Іса́ирѣ, оуро́жєныи з' ага́ры в' стоти́сѧчной и бо́лєй ли́чбѣ, пе́рвѣй Пе́рскоє плюндрꙋютъ ца́рство, по́тым' Єги́птъ и Лї́вию, нашє(д)ши те́жъ и на Індѡвъ, Єѳі́опѡвъ и Іспа́нѡвъ (Київ, 1627 *Тр.* 682).

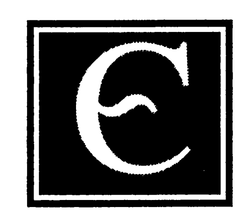

Є, Е 1. Сьома літера алфавіту на означення двох звуків [йе] на початку слова і після голосних.

2. Має числове значення: є҃ — 5; ҂є҃ — 5000, а також значення порядкового числівника "п'ятий" і присл. "по-п'яте": на́ши(х) во́йска было ҂є҃ а тата́рского ҂п҃ кгды́сѧ потыка́ли (1509-1633 *Остр.л.* 126); село то(л)сты(й) лесъ... пода(ч)ки дають... медꙋ є҃ каде(й) (1552 *ООвр.З.* 116); А(р)тыкꙋ(л) ·є҃· ѡ со(и)мико(х) повєтовы(х) (1566 *ВЛС* 1 зв.); д҃ Бога́ты(и) надъ ꙋбо́ги(х) в школѣ, ничи(м) вы́шшии нє ма́ю(т) быти то(л)ко само́ю наꙋкою... є҃ ꙋчити да́ска(л) и любити маєть дѣти всѣ заро́вно, якъ сыно(в) бога́ты(х), та(к) и сиро́тъ ꙋбо́ги(х) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3); на матєрыю до лютованя гр(ш) ·є҃· (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); Наука є҃: мовилъ Христосъ тому бетѣжному чоловѣку (XVI ст. *НЄ* 31); сы(н) старшѣи заплати(л) до(л)гꙋ... па(ш)кови зло(т) ·є· (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 11).

ЄВАГГЕЛИСОВАТИ, ЕВАГГЕЛИСОВАТИ *дієсл. недок.* Проповідувати вчення Ісуса Христа: Петръ святый... во Антіохіи седмъ лѣт еваггелисовалъ в Понте (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

ЄВАЗИЯ *див.* **ЕВАЗИЯ.**

ЄВАЗЫЯ *див.* **ЕВАЗИЯ.**

ЄВАНГЕЛИЄ, ЄВАНГЕЛІЄ, ЄВАНГЕЛЇЄ, ЕВАНГЕЛИЄ, ЕВАНГЕЛІЄ, ЕВАНЪГЕЛИЄ, ЕВАНГИЛИЄ, ЄВАНГѢЛИЄ, ЄВАНГЕЛЄЄ, ЄВАНГЕЛЄ, ИЄВАНГЕЛИЄ *с.* (*цсл.* євангєлиє, *гр.* εὐαγγέλιον) **1.** Вчення Ісуса Христа: пропов҃єдалосѧ ст҃оє єванг҃лиє (1489 *Чет.* 48); іс҃... проповѣдаль и(м) єв(г)ліє цр(с)твіа (1556-1561 *ПЄ* 29 зв.); Мы же будем пред очима их, по // Евангелию, прости, глупы и незлобивы (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 162-163); Ап(с)ли впра́вдѣ оучи́ли, и проповѣда́ли єв(г)ліє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 257); онъ, першій въ личбѣ и выборнѣйшій... Евангеліе по свѣту разсѣвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 357); На́вєтъ єсли бы ма́тка нєпра(з)дна, за х҃а и єго єва(г)ліє моу́ч(е)ничество прєтєр'пѣла, тє́ды бы нє то́лько ѡна а́лє и младе́нє(ц) въ чре́вѣ єи бꙋдꙋщій, мꙋченико(м) бы зоста́лъ (Львів, 1645 *О тайн.* 14).

2. *(частини Нового Завіту в складі Біблії)* Євангеліє: Иванъ... исписалъ ст҃оє еванг҃лиє (1489 *Чет.* 41); Самже х҃с въ єв(г)леи рє(к) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 212); Сн҃ъ Бж҃їй... // та́мъ, мовитъ Єв(г)ліє, оба́чилъ Трꙋба́чѡвъ, а́лбо Пища́лникѡ(в) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 12-13).

3. *(церковна богослужбова книга)* Євангеліє: Я... зъ женою моею..., и зъ сыномъ нашимъ..., надали есмо въ Туровѣ и записали у евангеліи ко церкви Божіей... садъ съ пасѣкою (1508 *АСД* IV, 1); а єстлибы былъ на тоє имєнє привилєй чийколвєк, або ꙋписано бꙋдет ꙋ євангѣлиєх, я и потомкови мои..., под князем Василем... того имєна... нє маем поискивати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); Писано ꙋ Мѣльцєхъ въ свѧтомъ євангелю (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); Еванъгелие оксамитомъ чорнымъ крыто (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); Сию книгу нш҃ꙋ рекꙋмую иєва(н)гєлиє надали на цє(р)ко(в) воскрєсения х҃ва (XVI ст. *УИ* 1911/2, 14); єва(н)гелиє напрєсто(л)нєє срѣбро(м) ѡправлєно (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Кꙋпили сїю книгꙋ рєкомоє Євангєліє (Білий потік, 1646 *Паньк.* 10); **євангелиє учителноє,**

учителноє євангеліє — Учительне євангеліє: князь ку(р)пъски(и) при собє загамова(л)... // єва(н)гєлиє ѹчитє(л)ноє (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 158-161); тым҆ ѹчи́тєлным҆ Єв(г)лїєм҆ по фатíґах҆ свѣцкихъ... лати, бє(з) похи́бы ѡсобли́вѹю нагоро́дѹ за то ѡд҆ Гд҃а // ѡдєржишъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7-8); **служити євангелїє** *див.* **СЛУЖИТИ.**

Див. ще **ЄВАНГЕЛИЯ.**

ЄВАНГЕЛИКЪ, ЕВАНГЕЛИКЪ, ЕВАНЪГЕЛИКЪ *ч. (послідовник одного з реформатських вчень)* євангеліст, протестант: до новокрещенцовъ и евангеликовъ не ме(е)мъ жадное справы (1596 *МИВР* 67); нє то́є ли ты дєти(н)скоє м(д)рова́нїє стра(ж)дєши рѹсинє. бы(в)шїй бл҃гоч(с)тивы(й) хр(с)тїанинъ прє(ж)дє и цѣлом(д)рєцъ... нн҃ѣ ѡдєтинѣлъ єси, и ра(з)дѣли́вса, ѡ(т)стѹпи́вши ѡ(т) х҃а... ра(з)дѣли(в)са нн҃ѣ на папє(ж)ника, єв(г)лика, но(во)выкрєщє(н)ца, и сѹботника (п. 1596 *Виш.Кн.* 250); гдебы прышло до спору, и сами Лютеранове и Еванъгеликове задали бы имъ неправду, ведаючи добре // же о инакъшомъ соборе Ѳлоренътейскомъ николи не слыхали (Вільна, 1599 *Ант.* 913-915); Єсли бы Прокѹрато(р) Нє хотѣ(л) а(л)бо ѡмыля(л),... И нє става(л) для того, Ижъ є(ст) Папи(с)та, То ѹдатися до Євангєлицки(х) Прокураторовъ, И такъ для Пєрєстороги мѣти При Папє(ж)нику, И Єва(н)гєлика (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3 зв.); По нє́мъ за́ра(з) повста́лъ... оу́чєнь Єго́ Ка́лвинъ, и пєрєницова́лъ наѹкѹ ми́стра сво́єго Лю́тєра, кото́рѹю тєпє́ръ держа́тъ Зборѡвый што́ са называютъ Євангєлика́ми (Київ, бл. 1619 *О обр.* 34).

ЄВАНГЕЛИСТА, ЕВАНГЕЛИСТА, ЄВАНГЕЛЇСТА, ЕВАНЪГЕЛИСТА, ЕВАГГЕЛИСТА *ч.* (*стп.* ewangelista, *лат.* evangelista) те саме, що **євангелистъ**: Єв(г)листа повєдаєть якь х҃с очистиль нєдоужного чл҃ка (1556-1561 *ПЄ* 41 зв.); лепей зъ Иоаномъ еванъгелистою // а нижъли съ Церинътомъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 609-611); Якжє тєды єв(г)листа мо́вилъ: всѣ рє́чи прє(з) нє́го ста́лиса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137 зв.); Божественный наконецъ Златоустый, въ бесѣдѣ 18 на розныи з Матѳея евангелисты мѣстца, бесѣдуетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 367); Іоаннъ евагтелиста, Учень коханый: от Христа, за опекуна Матце, приданый (Львів, 1630 *Траг.п.* 175); понєважъ ѡ нє́й жа́дной змѣнки Єв(г)ли́сты ст҃ыє нє чи́натъ, ѡпи́сѹючи Рж҃(с)тво Х҃а Па́на: гдє ты́лко спомина́ют҆ ѡ Іѡсифѣ Обрѹчницѣ, Прєбл҃гословє́нной Па́ннѣ, Отроча́ти Іи҃с Хр҃(с)тѣ, Аггла́хъ и Па́стырєхъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5).

ЄВАНГЕЛИСТЪ, ЕВАНГЕЛИСТЪ, ЄВАНГЕЛЇСТЪ, ЄВАНГЕЛИСТЬ, ЄВАНЬГЕЛИСТ, ЄУАНГЕЛИСТЪ *ч.* (*цсл.* євангєлистъ, *гр.* εὐαγγελιστής) **1.** *(укладач євангелія)* євангеліст: рєклъ иванъ єванг҃листъ ѡ дни соудномъ (1489 *Чет.* 28); пак кто са покѹсит порѹшити нашєго дааня и потврьждєня, таковіи да єст проклѣт ѡт г(оспод)а Б(ог)а... // ...и ѡт с(вѣ)тых четири єуангєлистов (Сучава, 1520 *DBB* I, 16); ярмарки два въ рокъ тамъ мети: одинъ на Вознесене Господне, а другій на день светого апостола и евангелиста Луки у въ осень (Вільна, 1528 *АрхЮЗР* 5/I, 36); Марко єв(г)листь... Испісаль в римѣ второє єв(г)лїє (1556-1561 *ПЄ* 128 зв.); приказѹє(м)... дабы єси станѹ(л) до на(з)наченого тє(р)минѹ до дєкрєтѹ всєлєнского... на дє(н) ст҃го єв(г)лїста х(с)ва лѹки (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 2); Семое: такъ мовитъ евангелистъ: принесли къ нему чл҃вѣка нѣмого, што имавъ бѣса, и выйшовъ изъ него бѣсъ (XVI ст. *НЄ* 110); Якій єваньгели́ст так тебе нау́чил, дабы и от сына дух святый походил? (к. XVI ст. *Укр.п.* 78); Бы́лъ, мѡ́витъ Єв(г)ли́стъ, сы́нъ єгѡ ста́ршїй на сєлѣ: то́ єстъ на ни́вѣ цнѡтъ вшєла́кихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34); в пятокъ на ст҃го Ап(с)ла И єв(г)ли(с)та Лѹки Собраня братіи... бєло в домѹ ново съорѹжєно(м) (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61);

зображення євангеліста на предметах церковного вжитку: єва(н)гелиє напрєсто(л)нєє срѣбро(м) ѡправлєно на чотырє(х) ѹглѣхъ д҃ єв(г)листы позлотисты(х) а посрє(д)кѹ таблица (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); евангелие адамашкомъ чирвонымъ прикрытое, и распятие, на рогахъ евангелисты (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 159).

Див. ще **ЄВАНГЕЛИСТА.**

ЄВАНГЕЛИЦКИЙ, ЕВАНГЕЛИЦКИЙ, ЕВАНЪГЕЛИЦКИЙ *прикм. (який стосується протестантської віри, протестантизму)* євангелістський: Яко быхмо хотѣли вѣру свою православную, а потомъ // евангелицкую выгубит, вси обрядки церкви нашое и сакрамента светые, водлугъ стародавного порядку церкви Восточное -въ ни-во-што обернути (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 115-116); даетъ на прикладъ бискупа Киевъского, же, за отнятьемъ вряду, и добра ...отняты, коли до Еванъгелицкое веры прысталъ (Вільна, 1599 *Ант.* 863); Єсли бы Прокѹрато(р) Нє хотѣ(л)... И нє става(л) для того, Ижъ є(ст) Папи(с)та, То ѹдатися до Євангєлицки(х) Прокураторовъ, И такъ для Пєрєстороги мѣти При Папє(ж)нику, И Єва(н)гєлика (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3 зв.).

ЄВАНГЕЛИЯ, ЕВАНГЕЛИЯ, ЄВАНГЕЛИѦ, ЄВАНГЕЛЇѦ, ЄВАНГЕЛІѦ, ЕВАНЪГЕЛИЯ, ЄВАНЬГЕЛЇЯ *ж.* **1.** Те саме, що **евангелиє** у 1 знач.: а ѡнь рєкль к нимь ижє и дроугымь мѣстомь... моусимо проповѣдати єв(г)лїю (1556-1561 *ПЄ* 226 зв); ты(и) книги маю(т) быти злучєны с пє(р)шими которыи писаль лука свты(и), то є(ст) абы ѡповєдали єваньгєлїю (II пол. XVI ст. *КА* 1); апостолу Петру злѣцено евангелію проповѣдати во Іудеи (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); А Спсйтєль нашъ выправѹючи на прóповѣдь Єв(г)лїи стóи ѹчнєвъ своѝхъ, тáкъ ѝхъ наставлѦєтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

2. Те саме, що **евангелиє** у 2 знач.: Евангелии тры оксамитомъ чорнымъ крыты (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); С пóмощїю бжїю... дописана єсть пръшаа часть наоуки книгы єв(г)лєи стои з дха стго выложонои бгогласнымъ ма(т)ѳєѡ(м) (1556-1561 *ПЄ* 123 зв.); великие шкоды въ побраню листовъ,... и въ поскробаню фундушовъ зъ еванъгелии, намъ... починилъ (Володимир, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 243); ТаѦ єв(г)лиѦ ннѣшнѦѦ раздѣлѦє(т)сѦ на три части (Височани, 1635 *УЄ* №62, 13); ТаѦ єв(г)лїѦ стаа наоучаєтъ на(с)... абы́смо... навєрноули є(с)мо(с) до сътвóритєлѦ ншєго ба ѡ(т)ца (I пол. XVII ст. *УЄ* №91, 25).

ЄВАНГЕЛІЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЄВАНГЕЛЇЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЄВАНГЕЛЇСТА *див.* **ЄВАНГЕЛИСТА.**

ЄВАНГЕЛЇСТЪ *див.* **ЄВАНГЕЛИСТЪ.**

ЄВАНГЕЛЇЯ *див.* **ЄВАНГЕЛИЯ.**

ЄВАНГЕЛЬСКИ, ЄВАНГЕЛСКЫ, ЕВАНГЕЛЬСКИ *присл.* По-християнському, відповідно до християнської віри: Краткословны отвѣт Феодула... против безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не евангельски мудруючего писання Петра Скарги (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 159);

чесно, правдиво, відповідно до християнської етики: блгословлѦє(м) и(х) на сиє бра(т)ство дховноє ѹтвє(р)жаючи и(х) єв(г)лскы жи(т) по ап(с)льски(м)... правило(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Ознаймую вашу милость, яко от Александрии, повелѣнием святѣйшаго Мелетия патриарха александрийскаго, списанием Исаака иеродиякона, во Святую гору сию скаржино счинение прислася и отвѣщати правду против лжи, без баснословия, риторского ухищрения, просто, евангельски, повелѣся (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 159); благочестно евангельски жити (1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 107).

ЄВАНГЕЛЬСКИЙ, ЄВАНГЕЛСКИЙ, ЕВАНГЕЛЬСКИЙ, ЕВАНГЕЛСКІЙ, ЄВАНГЕЛСКЇЙ, ЄВАНГЕЛСКЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується євангелія як основи християнського віровчення)* євангельський: парасковия ѡставившє єй всє бага(т)ство своє прєбывашє въ вѣрє г(с)а нашє(г) і(с)са х(с)а соблюдающи заповєди єго по єванглъскомѹ вчѣнию (1489 *Чет.* 60 зв.); обовязали ...путемъ царскимъ евангелскимъ шествовати (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 94); въмѣсто за(с) єв(г)льскоє проповѣди, ап(с)лкоє наоу́ки, ·и сты(х) закона... ннѣ пога(н)скїи оучитєли,... в дворє(х) ха ба владѣю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.); Дѣля того дорогое естъ дѣло на сюмъ свѣтѣ,... де естъ проповѣдь евангелская (XVI ст. *НЄ* 146); хóчє(т) тóго по тєбѣ. абы єси въсéгда вєдлоу(г) наоукы єв(г)льскои постѹпова(л) (к. XVI ст. *УЄ* №77, 14); не во словесѣх, а в силѣ учинку живет евангельская правда (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 164); А што противницы мо-

вятъ, ижъ Сынъ посыланъ былъ тежъ и отъ Духа Светого на проповѣдь евангельскую, то маемъ розумѣти по человѣченьству, а не по божеству (Вільна, 1607 *Гарм.* 177); а ты, Скарго,... глумиш и до конца поругаеш, ибо смиренных и простоту любящих сынов евангельских, языка святаго славенскаго людей, а навет и греческаго, шкалюеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 221); Гисто́рію є(в)глскꙋю оу лоукы ст҃го чита́ємъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 268); Тогѡ мы... з҄ те́плою Вѣрою, прибѣгнꙋти к҄ не́мꙋ поспѣшѣмѡсѧ,... а на доро́гꙋ єв҃(г)лскогѡ жи́тїа спрова́дивши, сто́пы на́шѣ на не́й нєпорꙋшны абы оутвєрди́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 115); Но́воє Ро(ж)дєство з҄ ч(с)тои Па́нны. Но́ваѧ наꙋка єв(г)лска(а) (Чернігів, 1646 *Перло* 96); **євангелская книга** *див.* **КНИГА; євангелское писмо** *див.* **ПИСМО; писание євангелское** *див.* **ПИСАНИЄ.**

2. *(який стосується євангелія як книги)* євангельський: д҃ поча(т)ки єв(г)льски(х) на золотѣ малєваны(х) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Абовѣмъ самый текстъ євангелскій самъ презъ себе бръмитъ мовячи (1603 *Пит.* 49); Бєзъбожныи бовѣмъ з҄ Єпикꙋро(м) жывота прышлого вѣкꙋ нє ѡчєкиваючы, вси добра свои, и з оны(м) богачомъ євангєлскы(м) тꙋтъ выжыти хотатъ (Корець, 1618 *З. Поуч.* 171 зв.); ѡ(т) єв(г)льскы(х)словє(с) соло(д)каа вода исхо́ди(т) (1645 *УЄ* №32, 88 зв.).

ЄВАНГИЛИЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЄВАНГѢЛИЄ *див.* **ЄВАНГЕЛИЄ.**

ЄВАНЪГЕЛИКЪ *див.* **ЄВАНГЕЛИКЪ.**

ЄВАНЬГЕЛИСТ *див.* **ЄВАНГЕЛИСТЪ.**

ЄВВУСѢЙЧИКЪ *див.* **ЕВУСѢЙЧИКЪ.**

ЄВВЕЙ *див.* **ЕВВЕЙ.**

ЄВЕЙЧИКЪ *див.* **ЕВЕЙЧИКЪ.**

ЄВЕЯНИНЪ *див.* **ЕВЕЯНИНЪ.**

ЄВИСѢИ *див.* **ЕВИСѢИ.**

ЄВНОМИЯНСКИЙ *прикм. (який стосується однієї з християнських єресей)* євномиянський: сє(го) ра(ди) ви́дѣвшє онꙋ бы́ти єрє(с) євномия(н)скую наꙋкою до(с)татє(ч)нє наꙋчи(в)ши повєлѣхо(м) изврєщи таково́є написанїє и(з) цє(р)квє (Велике Берестя, 1594 *ЛСБ* 262, 1).

ЄВНУХЪ, ЕВНУХЪ *ч.* (*лат.* eunuchus, *гр.* εὐνοῦχος) євнух: идучи и(м) в дорогу пришли до нѣкоторои воды и мови(л) євну(х) ѡто вода што(ж) ми заборонѧє(т) крє(с)титсѧ (II пол. XVI ст. *КА* 43); є́внꙋ(х), ско́плєны(и) ч҃лкъ (1596 *ЛЗ* 45); Але якъ малеванихъ на образахъ апостоловъ и святителевъ... зъ усами и зъ бородами ходячихъ видавши, зъ оголенихъ бородъ и усовъ Римскихъ духовнихъ и дивоватися, и насмѣватися мусѣли, видячи ихъ въ постать евнуховъ или скопцовъ претворенихъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 794); Каже́никъ: Ва́лашаный чєловѣкъ. зри Євнꙋхъ, рѣза́нєцъ, ва́лахъ (1627 *ЛБ* 52).

Див. ще **ЄНОХЪ.**

ЄВРЕИ *мн.* (єврей *ч.*) (*цсл.* єврєи, *гр.* Ἑβραῖος) євреї: ап(с)лъ па́вєлъ внача́лє єписто́лїи своєи ко єврєо(м) пишє(т) многоча́стнє и многообра́знє (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 1); ап(с)лъ па́вє(л) тогѡ(ж) оучи́тъ єврє́ѡ(в) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 230); Три тє́ж҄ бы́ли ꙋ єврє́євъ є́рєси. Єссє́и. Фарї́сє́и, и Саддꙋкє́и (Київ, 1627 *Тр.* 11); И на и́ншо(м) мѣсцꙋ къ Єврє́ѡ(м), гла(в): а҃ї. Бєз҄ вѣры жє нєвозмо́жнаѧ рє(ч) оугоди́ти Бг҃ꙋ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 904); Свѣдо́ц҄ство того(ж) ап(с)ла приточꙋ. Або́вѣ(м) та(к) до єврє́ѡ(в)... мови(т): ми́ръ имѣйтє (серед. XVII ст. *Кас.* 97 зв.).

ЄВРЕЙСКИ *присл.* По-єврейському: Алєкса́ндриа. єврє(и)ски, Но: Гнѣво(м) запалє(н)є, а́бо заборонє(н)є (1627 *ЛБ* 174).

ЄВРЕЙСКИЙ, ЕВРЕЙСКИЙ, ЄВРЕЙСКЇЙ, ЄВРЕЙСКЫЙ, ЄВРѢЙСКИЙ, ЄВРЕЙСКЪ *прикм.* Єврейський: рєклъ яки(м). къ жєнѣ своєи аннє. призови чистыє дв҃ицє, дочьки єврѣискиє (1489 *Чет.* 17 зв.); Домовъ подъ мѣщанскимъ присудомъ замковымъ какъ христіанскихъ такъ и еврейскихъ 243 (1552 *РЕА* II, 26); тамь быль и напись, на(д) нимь написаны(и) писмєны грєц҄кими... и єврє(й)скыми [або жидовьскымї] то єсть ц҃рь жидов҄скыи (1556-1561 *ПЄ* 328); Тажє и штамбꙋ ѡ(т) рꙋкъ єврє(и)скїи искупити (Львів, 1589 *ЛСБ* 120); Жалу(ю)ся... на г(с)дна гєдєѡна єп҃па лвовского и(ж) ми вєликую нє(з)но(с)ную бѣдꙋ ꙋчини(л),... мєнє ч҃лка рода єврє(й)ска новохр҃(с)тиянина будꙋчего нє по ꙋчитє(л)ству хр(с)тия(н)скомꙋ мучи(в) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136,35, 1); не Господ там стоит в еврейской

Быблеи, але Егова (Вільна, 1600 *Катех.* 25); Ѡ(т) Єврє́йскагѡ, Гре́чєскагѡ же и Латі́нскагѡ, и ѡ(т) и́ныхъ Язы́ковъ, начына́ющаѧсѧ Имєна Свойст-вє́ннаѧ (1627 *ЛБ* 169).

ЄВРЕЙЧИКЪ *ч.* Єврей: єсли кꙋпишъ нєволника єврейчика, бꙋдє слꙋжилъ ѕ҃ лѣ(т), сємогѡ ѡ(т)идє волный дармо (серед. XVII ст. *Хрон.* 98); Коли тобѣ бꙋдєтъ прода́ный бра́тъ твóй єврєйчикъ а́бо єврє́янка, а слꙋжи́ть тєбѣ бꙋдєтъ ·ѕ҃· лѣтъ. сє́могѡ рóкꙋ вóлны(м) єгѡ вы́пꙋстишъ (Там же, 153).

Див. ще **ЄВРЕЯНИНЪ.**

ЄВРѢПИНА *див.* **ЕВРѢПИНА.**

ЄВРѢПІНА *див.* **ЕВРѢПИНА.**

ЄВРЕЯНИНЪ, ЄВРЕѦНИНЪ *ч.* **1.** Єврей: Кды найсилнѣйшій ѡнъ зо всѣ(х) єврєѧниновъ црь҃ и пр(о)ркъ двдъ҃ за́мокъ сіѡнскый... ѡбварова(л), иєвисѣє, которыє та(м)жє замкнє́ныє воєва́ни были, мóцно и спанѧлє сєбє борони́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228).

2. Вл. н.: гєдєѡ(н) болоба(н)...//...василия єврєянина... з мѣста выволо(к) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.).

Див. ще **ЄВРЕЙЧИКЪ.**

ЄВРЕЯНКА, ЄВРЕѦНКА *ж.* Єврейка: коли и́хъ црь҃ кара́лъ, мóвили: Нє сꙋть єврє́ѧнки я́кѡ єги́птѧнки жоны: бо са́ми оумѣютъ ба́бить, и пє́рвѣй рода́тъ ни́жли при́дємъ до ни́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.); Коли тобѣ бꙋдєтъ прода́ный бра́тъ твóй єврєйчикъ а́бо єврє́янка, а слꙋжи́ть тєбѣ бꙋдєтъ ·ѕ҃· лѣтъ. сє́могѡ рóкꙋ вóлны(м) єгѡ вы́пꙋстишъ (Там же, 159).

ЄВРЕѦНИНЪ *див.* **ЄВРЕЯНИНЪ.**

ЄВРЕѦНКА *див.* **ЄВРЕЯНКА.**

ЄВРЪ *див.* **ЕВРЪ.**

ЄВТЇХЇАНЕ *див.* **ЕВТИХІАНЕ.**

ЄВУЛҐОВАНЪ *див.* **ЕВУЛҐОВАНЪ.**

ЄВУСЕИ *див.* **ЕВИСѢИ.**

ЄВУСЕЙЧИКЪ *див.* **ЕВУСѢЙЧИКЪ.**

ЄВФОНІА *див.* **ЕВФОНІА.**

ЄВХАРИСТЇЯ, ЄВХАРИСТЇѦ, ЄВХАРІСТЇЯ, ЕВХАРИСТІЯ *ж.* (*гр.* εὐχαριστία) *(обряд причастя у християнській церкві)* євхаристія: Евхаристія, то есть Тіло и Кровь Хрыстова (Вільна, 1608 *Гарм.* 192); Єсли́ бы ты(ж) тóй хлѣ(б), за Євхаристїю розꙋмѣ(л), пєвнє жєбы ты(ж) нє прємóлчалъ былъ и кє́лиха (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 239); Лє́чь якóи бы ла́ски истинный хрістїѧнинъ поживаю́чи Євхари́стїи стои҃, набыва́лъ; Са́мъ Гдь҃ вы́разилъ ты́ми слóвы (Київ, 1639 *МІКСВ* 215); Євхари́стїѧ єст҄ осóбы хлѣба и вина выража́ющыє на(м) тѣло и крóвь Хв҃у (Львів, 1645 *О тайн.* 37); Длѧ тóго абóвѣмъ и Сн҃ъ Бж҃ій в҄прóдъ нѣжє́ли ст҃ꙋю Євхарі́стїю своѣмъ пода́лъ Оу҃чникомъ,... нѡ́ги ихъ оумы́лъ и ѡтє́ръ: абы́с҄мы и мы чи́стымъ оумы́сломъ,... стара́лисѧ такъ вєли́кихъ и вышшєꙋмныхъ оуча́стниками сста́тисѧ (!) да́рѡвъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 4 зв.).

ЄВХАРІСТИРІОН *ч.* (*гр.* εὐχαριστήριον) подяка, вдячність: Євхарісти́ріон а́лбо, вдѧчность (Київ, 1632 *Єєх.* 291).

ЄВХИТЫ *мн.* *(визнавці однієї з єресей)* євхіти: А то Авгꙋсти́нъ ст҃ый на завстыжє́нїє Гєрєтикѡ́въ назва́ныхъ Євхи́тѡвъ, (котóрыє того хотѣли, абы а́нѣ пра́цъ рꙋчныхъ, а́нѣ слóва Бж҃огѡ проповѣди нє было, єнѡ абы ѡ(т)правова́но млт҃вы) такъ записа́лъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

ЄВХОЛОГЇОНЪ *ч.* (*гр.* εὐχολóγιον) *(церковно-богослужбова книга, яка містить тексти таїнств, освячень та вказівки щодо їх проведення)* Требник: вы́дрꙋковати каза́лємъ... Кни́гꙋ, назва́нꙋю Євхолѡ́гїонъ, тó єсть, Молитвослóвъ; а звы́клє Трєбникъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3).

Див. ще **ЄВХОЛОҐІЯ, ЄВХОЛОҐЇЄ.**

ЄВХОЛОҐІЯ, ЕВХОЛОГІЯ *ж.* (*гр.* εὐχολóγιον) те саме, що **євхологїонъ**: чытайтежъ собѣ "Евхологія", то естъ "Требникъ" Греческій; а тамъ обачыте, яко се тоее миро великое посвещаетъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 194); Зна́йдє(ш) бовѣм҄ в҄ тóй Книзѣ поря́дноє ѡ(д)правова́нє ст҃ыхъ сєдм҄ Та́ин҄ Цєркóвны(х), ѡ(д) Х҃а Пн҃а чєрє(з) Ап(с)лѡ(в) ст҃ыхъ Цєркви ст҃óй православнокаѳѡли́чєской пода́ноє, з҄ грє́цки(х) Євхолóгій и́ старода́вны(х) рꙋкопи́саных҄ словє́нски(х) Трє́бникѡ(в) вы́чєрплєноє (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5 зв.).

Див. ще **ЄВХОЛОҐЇЄ.**

ЄВХОЛОҐЇЄ *с.* (*гр.* εὐχολóγιον) те саме, що євхологїонъ: нєха́й хто хóчєт҄ зносить грє́цкїи рꙋкописа́ныи Євхолѡ́гїѧ, и на́ши Рꙋскїи, зна́й-

детъ нєωмылнє в҆ ώныхъ, єдиноистнꙋю згóдꙋ, ω дѣйствїи и оуживáню Бж(с)твєнныхъ сєдми Тáинъ Цркóвны(х) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4 зв.).

Див. ще **ЄВХОЛОҐІЯ.**

ЄГДА, ЕГДА *спол.* (*цсл.* єгда) *(з'єднує частини складнопідрядного речення)* 1. *(приєднує підрядну частину часу до головної)* а) *(уживається для окреслення одночасності дії) (без співвідносного слова у головній частині)* коли, в той час як: и єг(д)а докончаль іс словєса сїа дивовалиса народовє ω наоучєнїи єгω (1556-1561 *ПЄ* 41); тоу(т) сѧ вѣ(м) оустрáши(ш) и рєчєшъ, я(ко) оучнци хꙋ єгда и(м) рéклъ. я(к) нєоудо(б) богатїи вни(й)дꙋ(т) в҆ цр(ст)во нб(с)ноє (п. 1596 *Виш.Кн.* 239); Почто бо ангели тебе не вмолили, егда з сатаною себе ω(т)лꙋчили (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 106); Єг(д)а рєчéтъ цръ; прїйди блгословєннаѧ ωблюбéницо моѧ,... Вийди с прахꙋ: повстáнь с тѣни смéртнои (Чернігів, 1646 *Перло* 159);

(із співвідносними словами зарасъ, тогда *у головній частині)* коли, в той час як: Єгда пакъ в҆зросла былина и пло(д) оучинила тогда сѧ оуказаль и коуколь (1556-1561 *ПЄ* 62); егда начаша ровы копати для заложенія фудаменту, тогда бури, громи, блискавици въстали, не даючи дѣла начати (1580 *Спис.* 6); Тим же власне способом... церковь христова скоро по вознесении господа бога и спаса нашего Исуса Христа на небеса, егда проповѣдь евангельская во всю вселенную излияся и протече, зарас от стихий миру суетную мудрость и разум, ощупавши, повергла и изгнала (1608-1609 *Виш.Зач.* 205); Єгда жє оувидитъ змїа, и вóдꙋ из҆ оýстъ єго исходáщꙋю: тогдá заразомъ възлѣтáєтъ на высотꙋ бгоразꙋмїа (Почаїв, 1618 *Зерц.* 61);

б) *(уживається для окреслення послідовності дії) (без співвідносного слова у головній частині)* коли, після того як: єгда паки ωживєтъ, вывєржєна жє бывши х(с)ва мꙋчнцє парасковія оу тємницю (1489 *Чет.* 63); єгда пришєль вєчєрь рєкль господарь // винограда к҆ пристав҆никоу своєму призови робот҆никовь и заплати имь (1556-1561 *ПЄ* 86-86 зв.); єгда Хр(с)тосъ ω(т) мртвыхъ вставши пєкло збꙋрилъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 13); ꙋ чєтвє(р)тихъ врáтєх҆; в҆ цр(с)твѣ Нб(с)номъ, єгда оуслышитє ωнїй глáсъ рáдо(ст)ный Гда своєгω: Ґды рєчє, Прїйдѣтє кó мнѣ; блгословєннїи сынώвє ω(т)ца мóєгω... при чéтвéртихъ вратєхъ позбꙋдꙋтъ стрáху, и трéпєтꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 119 зв.);

(із співвідносним словом тогда *у головній частині)* коли, після того як: тог(д)а бꙋдєтє видѣти ца(р)ство вла(с)тєлѧ вѣка сєго,... єгда покрывáло дшєвноє дєбє(л)ство(м) пло(т)ски(м) привалєноє, на смрти сѧ ва(м) ω(т)крыєтъ (1598 *Виш.Кн.* 307 зв.).

2. *(приєднує підрядну частину умови до головної) (без співвідносного слова у головній частині)* коли, якщо: єгда тóє вложили на нєго брáтьѧ, абы шо(л) до самарїи, чомоу якъ старѣйшїй ихъ нє вымѣра(л)сѧ с того, алє зáразо(м) // тамъ идє(т) якъ посланéцъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.-94); є(г)да сє гъ бъ ꙋмл(с)тиви(т) аби сє то(г) лѣта до съвръшєнїа приближила ω что и повторє га ба ω то проси(м) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); Постéлѧ, глаголéтсѧ, єгда лóжє постлáно є(ст) (1627 *ЛБ* 89); єгда розорит҆сѧ глинанаѧ халꙋп(а), тѣла нáшєгω, Пáлацъ мáємω в҆ Нбѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.);

(із співвідносним словом тогда *у головній частині)* коли, якщо: Егда же истинна восияет, тогда мечтание лжи, якоже дым от вѣтра, исчезнет (1588-1596 *Виш.Кн.* 139); Егда ω(т)лучи(т)сѧ го(р)шєє тог(д)а лу(ч)шєму съвокупи(т)сѧ нбо любвє ра(ди) заповѣдє(и) бжии(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 181);

(уживається у вставних реченнях з умовним значенням) коли, якщо: Вопроси латинника, папу, или кардынала... и коего-либо латинского рода человѣка, егда ся случит кому от православных с ним в бесѣду внийти, да даст исповѣдание своея вѣры, како вѣрит (1588-1596 *Виш.Кн.* 129); А нє то(л)ко ко блг(д)ти дха стго привóдѧчи(х) порѧ(д)ка(х) мѣры, єсли ва(с) вопрошꙋ ω(т)повѣдити ми нє мóжєтє, алє и ω(т) ты(х) пѧ(т) тєлє(с)но ꙋзаконéны(х) стєпєнє(й), ω нє выпо(л)нєню и(х), єгда ва(с) вопрошꙋ, соромѣтисѧ бꙋдєтє (1598 *Виш. Кн.* 272); Бо что же бы нам за полза до вас пристав-

ши и соединившися (егда ся не спасемо) была! (1608-1609 *Виш.Зач.* 206).

ЄГИПТЇАНИНЪ *див.* **ЄГИПТЯНИНЪ.**

ЄГИПТЧИКИ, ЄГИПТЪЧИКИ, ЄГИПЧИКИ *мн.* Єгиптяни: которое имя стосує(т)сє з ымєнє(м) хамовы(м) (бо єгиптъчики хама хато(м), а дрѹгиє хамоно(м) зва(ли)) (1582 *Кр.Стр.* 27); потопи́лъ Єгипчиковъ в҆ мѡ́ри (Вільна, 1627 *Дух.б.* 80); Образъ сѹ́дїи оу Єги́птчикѡвъ, былъ бє(з) ѻ́чїи̂ (Львів, 1646 *Ном.* 6).

Див. ще **ЄГИПЧИЦЫ.**

ЄГИПТЯНИНЪ, ЕГИПТЯНИНЪ, ЄГИПТАНИНЪ, ЄГИПТАНЫНЪ, ЄГИПТЇАНИНЪ, ЄЃИПАНИНЪ *ч.* Єгиптянин: дѣло жє єсть подобно. ихъ(ж) дѣлѹ моисѣи єгиптанина оубилъ (1489 *Чет.* 57 зв.); то(т) хто кри(в)ди чини(л) бли(ж)нему ѡтогна(л) єго мовєчи хто(ж) тєбє по(с)тави(л) кнзє(м)... на(д) нами. або ма хочєшь забити яко є(с) вчора заби(л) єги(п)танина (II пол. XVI ст. *КА* 34); Мойсея єдиного противъ Фараона и противъ всѣхъ єгиптян послал (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); сажо́вки, чръвоныє мо́ра, ...грѣшны(х) и трѹдова́ты(х) ѡ(т) проказы оулѣча́ютъ, а єгиптанъ потопла́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 194 зв.); Пріѣздили до Володимера отъ розныхъ... народовъ послове... кождый зъ них вѣру и законъ свой залецаючи, якъ то: Махометаны, Египтяне, Арапове (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 973); Пла́чъ то́т҆ вєли́кїй є(ст) єги́панѡ(м), и для то́го(ж) назва́но є(ст) има мѣсца ѻ́ногѡ, Пла́ч҆ Єги́птѹ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 11); Пото́мковє, и всѣ Єгипта́нє, Го́ркоє выпѹща́ли з҆ внѹтра́ нарєка́нє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 6); Тѡ́ смо дото́ль всє ѡписа́ли; абы́смоса нє зда́ли комѹ що ѡпѹсти́ти з҆ стороны га́бѣтѹ єги(п)тїа́новъ (серед. XVII ст. *Кас.* 8); Той тєжь забилъ мѹжа єгиптанына, мѹжа годногѡ подивєнья копьє в҆ рѹцѣ маючогѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 278).

ЄГИПТЯНКА, ЄГИПТАНКА *ж.* **1.** Єгиптянка: коли и́хъ црь кара́лъ, мо́вили: Нє сѹть євре́анки я́кѡ єги́птанки жоны (серед. XVII ст. *Хрон.* 78).

2. Вл. н.: Тыє мощи... в гєбаново(м) кїѡ(т)ци были... запєчатованыє... стого Іакова пє(р)сєнина... марїи Єгиптя(н)ки (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 23).

Див. ще **ЄГИПТАНЫНА.**

ЄГИПТАНИНЪ *див.* **ЄГИПТЯНИНЪ.**

ЄГИПТАНКА *див.* **ЄГИПТЯНКА.**

ЄГИПТАНЫНА *ж.* Те саме, що **єгиптянка:** Єгиптаны́на: ѹ҆трапе́наа (1627 *ЛБ* 202).

ЄГИПЧИКИ *див.* **ЄГИПТЧИКИ.**

ЄГИПЧИЦЫ *мн.* (*стп.* egyptczycy) те саме, що **єгиптчики:** ха́мъ... сно(в) ималъ чєты́рє(х). пє́рвы(и) гоу́съ. ѡ(т) которого идоу(т) мѹри́новє... втѡ́рїи снъ мизраинъ, ѡ(т) котора(г) // єги(п)чи́цы (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 9-9 зв.).

ЄГИТЪ *див.* **ЕГИТЪ.**

ЄГИФАЛЪ *див.* **ЕГИФАЛЪ.**

ЄГКОМЇА *див.* **ЕГКОМЇА.**

ЄГУМЕНЪ *див.* **ИГУМЕНЪ.**

ЄГЪНЯ *див.* **ЯГНЯ.**

ЄЃИПАНИНЪ *див.* **ЄГИПТЯНИНЪ.**

ЄДА *част.* (*цсл.* єда) *(питальна) (уживається в риторичному питанні для вираження впевненості в протилежній відповіді)* хіба, чи: да что радиса рѹгає(ш) из҆ слѣда скѡ́рбънаго ко животѹ вѣчномѹ, єда ты что добро твори(ш). на пѹти простра(н)но(м) и погибє(л)но(м) стоячи. єда бъ... //... на твоє чєрєво сластолюби́воє... глєди(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 227-227 зв.).

ЄДАМАШКА *див.* **АДАМАШКА.**

ЄДАМАШКОВЫЙ *див.* **АДАМАШКОВЫЙ.**

ЄДАНАДЦАТЬ *див.* **ЄДИНАДЦАТЬ.**

ЄДАТИ *див.* **ѢДАТИ.**

ЄДАТЬ *див.* **ѢДАТИ.**

ЄДВАБ *див.* **ЄДВАБЪ.**

ЄДВАБНИЦА, ЕДВАБНИЦА *ж.* Шовкова тканина; вироби з шовку: плотєнка срєбрного то є(ст) тафты штучка а... А єдвабни(ц) рѹбко(в) шту(ч)ки в (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 23 зв.); пєсчистаа дорога є(ст) пєсок заслєпляє(т) ма ѡзми тѹю єдвабницѹ которою тваръ закрыєшъ ѡ(т) пєскѹ и ѡ(т) слонца (к. XVI ст. *Розм.* 37); едвабницы и бавелницы тонкие... до церкви братское належати маютъ (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 508); Є(д)вабница чи(р)воная, злото(м) и срибромъ прєтыканая тая ся зажыває(т)... на заслоны (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 71).

ЄДВАБНИЧКА *ж.* Невелика шовкова завіса: двѣ є(д)вабнички... до ѡбразѹ празничного на-

лє(ж)ныє бѣло пасковатыє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 68 зв.).

ЄДВАБНОЗЛОТЫЙ *прикм. (про тканину) (витканий із шовкової і золотої ниток)* шовково-золотий: Єпєтрахи(л) аксамиту чє(р)вонодрȣкованого з' пасамано(м) є(д)вабнозлоты(м) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 54).

ЄДВАБНЫЙ, ЕДВАБНЫЙ, ЄДЪВАБНЫЙ, ЕДВАБЪНЫЙ, ЯДВАБНЫЙ *прикм. (про вироби з шовку)* шовковий: є(р)ма(к) бєлы(и) мура(в)ски(и) со шнурами чо(р)ными є(д)ва(б)ными (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); также от всих едвабных речей и злотоглавов,... от копы по три гроши (Вільна, 1563 *ПККДА* II, дод. 556); поя(с) ядвабны(й) з мѣшкомъ (Володимир, 1585 *ЖКК* 1, 271); побрал ...седло пралатское, фаленъдишомъ чорнымъ крытое, с френъдзлею чорною едвабъною (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654); фєрєзыя... зєлєная... с пєтлицами єдъвабными (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105); кошу(л) єдвабны(х) двє (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

Див. ще **ЄДВАБОВЫЙ.**

ЄДВАБОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **єдвабный**: в друго(й) скринє... чєпцо(в) мура(в)ски(х) є(д)вабовы(х) чо(р)ныхъ чотыри (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.).

ЄДВАБЪ, ЕДВАБЪ, ЕДВАБ, ЄДВАБЬ *ч.* (*стч.* hedváb, *стп.* jedwab) **1.** *(шовкова нитка)* шовк, єдваб: кошу(л) колє(н)ски(х) є(д)вабо(м) и бє(л)ю шиты(х) ѡ(с)мъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); кошулєкъ флꙗ(м)ски(х) зъ єдвабо(м) чо(р)нымъ шє(ст) кошулє(к) колє(н)ски(х) нєвышиваны(х) двана(д)цє(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.); пограбили..., хустокъ едвабомъ шитыхъ, зе злотомъ и бѣлю (Володимир, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 137); въздуховъ кытайки белое два, единъ шитый злотом и сребром и розным едвабом (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295).

2. *(шовкова тканина; вироби з шовку)* шовк, єдваб: чирвоный едваб, коштовал осмъ копъ грошей литовских (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 446); Шо́лкъ: Єдва́бь (1627 *ЛБ* 158); Тогды́ роска́жєтъ Сщ҃е́нникъ, абы взѧ́лъ той, который ма́єтъ бы́ти ѡчи́щєнъ, дво́є пта́шатъ..., Єдва́бȣ кармази́нового и Изо́пȣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 692); На́йдєтє... дитѧ пєлєна́ми пови́то,... а лю́дє єго в є(д)ва́ба(х) в акса́мита(х) в' зло́тогла́ва(х) и в ло(ж)ка(х) кошто́вны(х) шȣка́ю(т) (1645 *УЄ* №32, 275); оучини́шъ и засло́нȣ... з кармази́нȣ кро́тъ фарбова́ногѡ и з бѣлогѡ єдва́бу крȣчо́ногѡ робо́тою гафта́рскою (серед. XVII ст. *Хрон.* 104).

ЄДВАБЪНЫЙ *див.* **ЄДВАБНЫЙ.**

ЄДВАБЬ *див.* **ЄДВАБЪ.**

ЄДВАБЯ, ЄДВАБЄ *с.* **1.** Те саме, що **єдвабъ** у 1 знач.: за ермяк блакитный люнский зъ шнурами едвабю черленого,... три копы грошей (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 184); кошȣлєкъ пя(т) колє(н)скихъ зъ єдвабємъ (Володимир, 1585 *ЖКК* I, 272); Плащє́ница на бѣломъ гатласѣ... Това́лни(й) плотє(н)ныхъ ро(з)нымъ шитя(м) єдвабя(м) и(з) бляшками (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 258); Ѡдна хȣстка... є(д)вабємъ вышываная (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 69).

2. Те саме, що **єдвабъ** у 2 знач.: влапили на ры(н)ку слу(г) нияко(го) пн҃а Залє(с)кого,... продаючи є(д)вабє ро(з)ныє (Володимир, 1608 *ТУ* 244); Вѣнє(ц)... на дрȣтѣ зєлєны(м) є(д)вабямъ ѡбвиты(й) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 13 зв.).

ЄДЕМСКИЙ *див.* **ЕДЕМСКИЙ.**

ЄДЕМЪ *див.* **ЕДЕМЪ.**

ЄДЕНАЙЦАТЪ, ЕДЕНАЙЦЯТЬ *числ.* Одинадцять: И того вши(т)кого выноси(т) дєсѧ(т) золоты(х) бєзь єдєна(и)цѧти гро(шии) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); становных веприй пять, старыхъ самицъ еденайцятъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298).

Див. ще **ЄДИНАДЦЯТЬ, ОДИНАДЦЯТЬ.**

ЄДЕНЄ *див.* **ѢДѢНЄ.**

ЄДЕНЪ, ЕДЕНЪ, ЄДЕНЬ, ЕДЕН *числ.* **1.** *(кількість із 1 одиниці)* один: повинны будемъ тобѣ на твой грош еден десет грошей нагородей нагородити (Кременець, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 122); придамь тєжъ єдєнъ штибръ нє вєнцє(й) (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); апостолъ писаный на десту еденъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 296); И за Єдє(н) разъ звонєня до Слȣжбы Бж҃еи вѧзєнѧ(м) Ѡкрȣтнє, И виною... Карȣтъ (Львів, 1609

ЛСБ 421, 1 зв.); **в єденъ часъ** *див.* **ЧАСЪ; ни єдень волосъ з головы спасти не можетъ** *див.* **ВОЛОСЪ; о єденъ Бокъ станути** *див.* **СТАНУТИ;**

у знач. ім. (окрема особа із сукупності подібних) один: тыи з жалю великого по своемъ ω(т)ци. моцно до двору добывалиса. а добывшиса прибѣгши єденъ и оударивъ владыку бартою (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); безъ жадного вонпена єденъ албовѣмъ которы(и) ми виненъ єсть ωбѣцалъ ми дати гроши (к. XVI ст. *Розм.* 66 зв.); не тылко єденъ з ни(х) за правдивого... маєтъ на(м) быти розумѣны(и) але ωбадва (поч. XVII ст. *Проп.р.* 219 зв.); а кто бы их' порушыл... то нарече(т)ся яко єде(н) ω(т) разбойни(к) и грабите(л) стых' бжыих' (Шанброн, I пол. XVII ст. *Свенц.Кат.* 52); **єденъ другого** — *(взаємно)* один другого, один одного: и тогды пого(р)ша(т)са и(х) много и єде(н) другого выда(ст), и зненавидит' єде(н) другого (Вільна, 1596 *З.Каз.* 25); **єденъ другому** — *(взаємно)* один одному, один другому: кожды(й) з насъ ωзна(й)мити мае(т) єде(н) другому контрактъ при концу шести лѣтъ (к. XVI ст. *Розм.* 69); Мы Братїа црковная немощнѣ(й)шаа... в єдно(м) ярмѣ послушания хва тягнучи, и єде(н) другому помагаючи и заровно працуючи двояко на(д) иныхъ бо(л)ши(й) ωвоцъ в ви(н)ници Хво(й) учинити (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 57); **єденъ за єдного** — один за одного: Пленѣпоте(н)цию... Мы всѣ всполъ єденъ за єдного Наро(д) ро(с)ки(й) релѣи кгре(ц)коє Мєщане И Пре(д)мєщане Подаємо Посланцо(м) своимъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1); **єденъ самъ** *див.* **САМЪ.**

2. *(який за числовим значенням відповідає кількісному числівнику 1)* один: Єде(н) єзуита сѣль за трумою прикривса. а другіи пытає(т). а той ω(т)поведає(т) ω(т) ты(х) кωстей (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); коне(и) два єде(н) сивы(и) а другіи плѣсниви в та(р)нополи вроны(и) є(с)ть (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 11); два бовѣмъ были Воєвωды. и єденъ з' нихъ вправдѣ зосталъ зубрити царствующеє мѣсто а другій ω(т)шолъ на Болгары воєвати (Київ, 1627 *Тр.* 667).

4. *У знач. займ. (вказівний) (такий самий, тотожний)* один: Той же земны(й) и Нб(с)ны(й): и дочасны(й) и завше будучій:... Бъ и Члкъ: в' ωбоих досконалы(й). єденъ в' двох', и в' ωбоих єде(н) (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 126 зв.); Єднакъ не телеснымъ нѣакимъ' выωбраженємъ, єденъ бовѣм' възростъ и лѣта всѣ мѣти будут' (Київ, 1627 *Тр.* 39).

5. *У знач. займ. (неозначений)* один, якийсь, котрийсь: єденъ Арапинъ, идучи до дому своєго,... оустрѣлилъ Пр(с)тую Бцу в' колѣно (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27); єденъ з' оучоныхъ повѣдѣлъ; Смѣху реч годнаа,... Стражничій ал'бо Выгляда(ч) слѣпый, Оучител' глупый (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 6); Єденъ з' давны(х) ω(т)цω(в) стыхъ, Чител'нику ωсщенный, запытаный будучи ω(т) учна своєго: Як'бы кто налѣпшей оупростовати могл' житїє своє на свѣтѣ? (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2).

Див. ще **ЄДИНЪ, ОДЕНЪ, ОДИНЪ.**

ЄДЕНЪЄ *див.* **ѢДѢНЄ.**

ЄДЕНЬ *див.* **ЄДЕНЪ.**

ЄДЕНЬЄ *див.* **ѢДѢНЄ.**

ЄДИН *див.* **ЄДИНЪ.**

ЄДИНАДЕСАТЫЙ *числ.* Одинадцятий: и прише(д)ши та(м) оны которыи были о єдинадесатой годинѣ приш'ли. в'зали по пѣнезю (1556-1561 *ПЄ* 86 зв.).

Див. ще **ЄДИНАДЦЯТЫЙ.**

ЄДИНАДЦАТЫЙ, ЄДИННАДЦАТИЙ, ЄДИНАЙЦЯТЫЙ *числ.* Одинадцятий: В которо(м) ..., часѣ, же са Єди(н)на(д)ца(т) разъ Хс... Оученикωм' своѣм' оуказалъ... Четвертым' разо(м) десати Ап(с)лωм'... Пятый раз' *Єдинна(д)цатем'* Ап(с)лωм' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 221); Єдина(д)цатаа звѣзда значитъ;... тѣло оувелбе(н)ноє (Чернігів, 1646 *Перло* 165); М(с)ца ωктовриа дня єдинайцятого. Приступилъ Хмелнѣцкій гер'штъ Козацкий, и Тогай Бей... з великими войсками своими подє Лвувъ (Львів, 1648 *УЄ* №5, 125 зв., Покр.з.).

Див. ще **ЄДИНАДЕСАТЫЙ, ОДИНАДЕСАТЫЙ, ОДИНАДЦАТЫЙ.**

ЄДИНАЦЯТЬ *див.* **ЄДИНАДЦАТЬ.**

ЄДИНАЦАТЬ *див.* **ЄДИНАДЦАТЬ.**

ЄДИНИЙ *див.* **ЄДИНЫЙ.**

ЄДИНАДЦАТЬ, ЄДИНАДЦАТЬ, ЄДИННАДЦАТЬ, ЄДИНАЙЦЯТЬ, ЄДИНАЦЯТЬ, ЄДИНАЦАТЬ, ЄДАНАДЦАТЪ *числ.* *(назва числа 11)* одинадцять: Личба єдинъ, два, три, чтыри..., десѧ(т), єдина(д)ца(т) (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.);

(кількість із 11 одиниць) одинадцять: на возє... было: шє(ст) по(с)таво(в) сукна муравъского,... кругъ поєсовъ ѡксами(т)ны(х), єдана(д)цатъ локотъ, двє копє шапокъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); за єдинацять дошо(к) по стыры (!) шєлюги да(в) я(м) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 6 зв.); Вѣдай на́прє(д) котры́й є(ст) кроу(г) лѹны, и до крѹга приложи єдина́цѧ(т) (Острог, 1612 *Час.Табл.* 31б); грицъ сы(н) фєдора... дѣ(л)ницѹ зновѹ выкѹпи(л) ѡ(д) ти(м)ка филипового за зло(т) єдина(и)ця(т) (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2, 23 зв.); В кото́ро(м) чотырдєсѧти дні́й, часѣ, жє сѧ Єди(н)на(д)ца(т) разъ Х҃с... Оученикѡмъ своѣмъ оука́за́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 221);

у складі складених числівників: па́пєж моли́твѹ нѣѧкѹюсь // зложи́вши прє(д) ѡбразо(м) Па́нны мр҃їи въ со(л)нцѹ малїова́нной, зъ ѡ(т)пѹстами на лѣтъ єдина(д)цать тысѧчей мо́вити приказа́лъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 30-31).

Див. ще **ЄДИННАДЕСАТЬ.**

ЄДИНАЙЦЯТЫЙ *див.* **ЄДИНАДЦАТЫЙ.**

ЄДИНАЙЦЯТЬ *див.* **ЄДИНАДЦАТЬ.**

ЄДИНАКО *присл.* Те саме, що **єднако** у 1 знач.: С҃таѧ восто́чнаѧ ц҃рковъ и захо́днаѧ по ти́сѧщи лѣтъ чєти́ры по́сты... ѡбходити сѧ звикли, єдинако соблюда́ли (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 26).

ЄДИНАКЪ *ч.* **1.** *(єдиний син)* одинак, одинець: Иноча́дый: и, Єдинoро́дный: Єдинорожє́нный, або єдина́къ (1627 *ЛБ* 49); нє можє(т) быти тѧ(ж)шїй жа́ль, яко ґды с҃нъ ѹмрє(т) а до того єдина(к) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 102); Ґды оужє были принаты,... кє́лиа́ми ро(з)двоєно ихъ: абы ѡтє́цъ... собѣ нє вспомина́лъ... жє... зоста́лъ му кѹ потѣсѣ... с҃нъ єго єдинакъ (серед. XVII ст. *Кас.* 49).

2. Чернець, монах: Инокъ єдиный, єдинє́цъ: єдина(к), особли́вы(й), особли́вє(ц), выбо́рны(й) (1627 *ЛБ* 48).

Див. ще **ЄДИНОКЪ.**

ЄДИНАЧКА, ЄДИНОЧКА *ж.* **1.** *(єдина дочка)* одиначка: коли сѧ ворочалъ єфай до масфѹ домѹ своєгѡ, выбєгла противъ ємѹ єдиночка дочка єгѡ... бо нє мѣлъ ины(х) дѣтєй (серед. XVII ст. *Хрон.* 183).

2. *(та, що не має сім'ї, рідних)* одиначка: я ѡ́поущо́наѧ нѣколи(с) єдина́чка,... я́ бє(з)дѣтнаѧ и вдова (поч. XVII ст. *Проп.р.* 128).

3. *(про душу)* єдина, неподільна: хо́чъ д҃ша єдина́чкою є́стъ, мно́гїи є(д)накъ члo҆нки ма́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 149).

ЄДИНАЧОКЪ, ЄДЇНАЧОКЪ *ч.* *(єдиний син)* одиначок: Кды... б҃ъ всємогѹчїй любо́въ... авраа́мовоу ѡба́чи(л) ижъ ємоу єдина́чка с҃на своєго ісаа́ка ѡфѣрова́ти хотѣлъ... мо́вилъ... ро(з)широу сѣмѧ твоє я́ко звѣзды н҃б(с)ныѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 21 зв.); Якѡ ґды́ бы кото́рой ма(т)цѣ ма́ючой сына єдїна́чка пє(н)кного, мѹдрого... пришло́сѧ єго погрєсти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 173).

ЄДИНИТИСЯ, ЕДИНИТИСЯ *дієсл. недок.* Єднатися, об'єднуватися: мы тежь, глупая Русь, вашего костела разума... не хочем и на ваше жродло поганских наук,... не лакомимося и единитися от благочестивые вѣры (в прелестную)..., не можем (1608-1609 *Виш.Зач.* 207).

ЄДИНИЦА, ЄДИНИЦЯ *ж.* (*цсл.* єдиница) *(щось єдине)* єдність: monos, єдиница (1642 *ЛС* 272).

(про Святу Трійцю) (неподільність) єдність: А вѣра Кафоли́цкая є́стъ та́а, Абы́хмы єдино́го Б҃а въ Тр҃(о)ци, и Тр(о)цѹ въ єдиници чти́ли и хвалили (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 106); Прїими прє(д)вѣчнаѧ Тр҃(о)цє прє҃стаѧ и єдиницє, сїє мало́є зє́рно (Чернігів, 1646 *Перло* 170).

ЄДИНКОВЫЙ *прикм.* Одиничний. ◇ **єдинкова личба** *див.* **ЛИЧБА.**

ЄДИННАДЕСАТЬ *числ.* Одинадцять: Єв(г)ліа чтѧ(т)сѧ ѡ(т) пнє(д)лка, по п҃ци. ижє є(ст) с҃тго д҃ха, ажь до пѧ(т)ка по въз(д)виженїи, // ч(с)тна́го кр(с)та. ѡбъходи(т) жє сѧ в сє(д)мица(х) сє(д)мьна́дєсѧть и(х) жє оу́бо є́ди(н)надєсѧть нє(д)ль имоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 2-2 зв.)

Див. ще **ЄДИНАДЦАТЬ.**

ЄДИННАДЦАТИЙ *див.* **ЄДИНАДЦАТЫЙ.**

ЄДИННАДЦАТЬ *див.* **ЄДИНАДЦАТЬ.**

ЄДИННЫЙ *див.* **ЄДИНЫЙ.**

ЄДИНО[1], ЕДИНО, ЄДІНО *присл. (цілісно, неподільно, спільно)* єдино: єдино оубо части имѣли кнѧзѧ (1489 *Чет.* 29 зв.); нѣ(ст) прочєє Ійдє(й) ни єллинъ,... нѣ(ст) любомдръ, ни нєвѣжа, но вси єсмы єдино (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* І-1, 58);

разом: Таковая ли ти истинна проповѣдь во началном верху от Иоанна: "Отче, да будут вси едино, яко же мы едино" (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 160).

ЄДИНО[2], ЕДИНО *част.* Лише, тільки, єдино: сєсь члвкь... хлѣбъ же свой и вариво даєть оубогимъ. по всѧ дни. и нє тожє єдино. но и ѡ(т) тѣла єго смрадъ исходить бєзчислєно (1489 *Чет.* 3); Тое все вам, православным, споминаю и вѣдати даю, абы есте знали, каким способом тая скаржина книжка овде зашла и что за причина о отвѣтѣ на оправдание благочестия и не едино радение от нас,... было (1608-1609 *Виш.Зач.* 208); в' Цéркви бовѣмъ стóй Востóчной, єдинó причащéнїє Тѣла и Крóвє Спсúтєлѧ нáшогѡ Іис Ха... //...бы́ти знáємо (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5-5 зв.).

ЄДИНОБОЖЕСТВО *с.* Єдність, нероздільність Трійці — Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа святого: Хвалѧчи бл(с)вѧчи Єго вє(с)полъ з' ѡ(т)цєм' и Стымъ дхомъ єдинобо(ж)ство. єдин моцъ и госпо(д)ство. котором належитъ. вшелѧкаѧ слава, честь и по(к)лонъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 308).

ЄДИНОВИДЕНЪ *прикм.* Однаковий з вигляду: водá... //...єдинѡви́(д)на бдчи, розмаѣтыѣ скатки выдáєтъ... огéнь єдиновúдєн' єст', а... грѣєтъ, пáлитъ, сшит'... свѣтитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 261-262).

ЄДИНОВИДНО, ЕДИНОВИДНО *присл.* (*цсл.* єдиновидьно) постійно, однаково: Но не истинна сице. Сия бо, единою водруженна и утвержденна, вѣчно и неподвижно пребывает и в // основании неотмѣнном и единовидно стоит (1588-1596 *Виш.Кн.* 134-135).

ЄДИНОВЛАДСТВО, ЄДИНОВЛАДЪСТВО, ЕДИНОВЛАДЬСТВО *с.* (*стп.* jednowładstwo) єдиновладдя: бы(л) всѣ краины и**л**ли(с) по(д) моцъ свою, и въ мона(р)хию а(л)бо єдиновла(д)ство привє(р)н(л) (1582 *Кр.Стр.* 80); Исусъ Христосъ въ церькви Своей хотель меть единовладьство або монарьхию, абы один всего догледаль и рядилъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 250); алє того нє признавáю абы то злѣпáньє є́дности и єднáньє з ри́мскими пáпєжами к по(д)пóрѣ єдиновлáдства костéлного ри́мскихъ пáпєжѡвъ потѧгáтисѧ могло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150); кгды́сѧ спирáємо нє вѣдаю ѡ яки́єсь маéтности, стáраємосѧ набывáти якоє́сь слáвы,... кгды́ нє вѣдаю якóгось єдиновлáдъства пы́шныє гéрбы выставлѧ́ємо (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 30); Тóй Мономáх' Всєволóдови(ч)... Кнѧ́зства Рѡсскіи розóрваныи знóв дѣлностю своє́ю в' єдно спойлъ и злчи́лъ, и до єдиновлáдства постáром привéлъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 69).

Див. ще **ЄДИНОВЛАСТИЄ, ЄДИНОВЛАДСТВО, ЄДНОВЛАСТЇЄ.**

ЄДИНОВЛАДЦА, ЄДИНОВЛАДЦЯ, ЕДИНОВЛАДЦА *ч.* (*стп.* jedynowładca) те саме, що **єдновластникъ**: нєслоушнє дѣєписъ доводъ берєтъ к оказаню того, жє пєтръ стый былъ єдиновладцєю костє(л)нымъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 104 зв.); Аза(з) нє в' Ри́мѣ стáромъ и в' сáмомъ то(м) котóрый на тóтъ чáсъ кролєвáлъ и пановáлъ на(д) мѣстами, пєрє(д) єдиновла(д)цами и прєложóными Арцыкапл́анами и начи́тє(л)ми, кгды нє ты́лко во всѧ́кой дхóвной Філосóфїи и котóрю назывáютъ свѣцкою на(д)дєръ досконáлє квитнли и здóбилисѧ óбѣ на свѧтшіи мѣстѣ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 225); Петръ названъ... тымъ именемъ, для того, ижъ былъ умоцненымъ, а не ижъ бы зоставалъ Церкви единовладцою (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 411).

Див. ще **ЄДИНОВЛАСТЕЛЬ, ЄДИНОВЛАСТНИКЪ.**

ЄДИНОВЛАСТЕЛЬ *ч.* Те саме, що **єдновластникъ**: римскій папєжъ єсть... пастырємъ и головою прєложєнымъ и єдиновластєлємъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 92).

Див. ще **ЄДИНОВЛАДЦА, ЄДИНОВЛАСТНИКЪ.**

ЄДИНОВЛАСТЇЄ *с.* (*цсл.* единовластие) те саме, що **единовладство**: Ты́є такїє чоты́ри замкне́нья за дово́дами на́шими в' про́шлы(х) дво́хъ роздѣлєхъ против єдиновла(с)тїю ѡ(т) дѣєпи́са змы́шлєномꙋ приточоными, з вла́сныхъ... слѡ́въ єго выника́ютъ... про́то(ж) и тєпе́ръ чло́нки цр҃кви б҃жей на том' же одномъ єдиновла́стїи хв҃ѣ,... пристава́ти могꙋтъ и ма́ютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 108 зв.).

Див. ще **ЄДНОВЛАДСТВО, ЄДНОВЛАСТЇЄ.**

ЄДИНОВЛАСТНИКЪ *ч.* Те саме, що **єдновластникъ**: мимо наоукꙋ писма ст҃го... пєтра єдиновластнико(м) цр҃ковны(м) называє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95).

Див. ще **ЄДИНОВЛАДЦА, ЄДИНОВЛАСТЕЛЬ.**

ЄДИНОВОЛНИКЪ, ЕДИНОВОЛНИКЪ *ч.* (*визнавець монотеїзму — єретицтва, яке визнавало в Ісуса Христа тільки волю*) монотеїст: Іоанъ Зонара... о той ереси единоволниковъ вспоминаючи,... // ...не пишетъ о жадныхъ епископахъ, которыи бы аппеловати мѣли до Риму (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 613-614); Тогды́ бовѣмъ вы́бо́рнє на Монофєли́ты, то́ є(ст) проти́въ Єдиново́лникѡмъ Єретї́кѡмъ поста́вившися, єщє Мнї́хомъ про́стымъ бꙋдꙋчи, Кли́росꙋ Цр҃кви Кѡ(н)стантї́нопо́лскои причте́нъ быва́єт' (Київ, 1627 *Тр.* 620).

Див. ще **ЄДИНОВОЛЦА.**

ЄДИНОВОЛЦА *ч.* Те саме, що **єдиноволникъ**: в Сємо(м) Ст҃ѣ,... бы́лъ Ше́стый всєлє(н)скїй Събѡръ... прє(з) Царя Константи́на Борода́того зложе́ный на єрєтики Монофєли́ты, то́ єстъ єдиново́лци (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 137).

ЄДИНОВѢРНЫЙ *прикм.* Одновірний: Кгды(ж) та(к) нєба(ч)нє спроснє..., на за́цныє осо́бы... и на всю вобє́цъ рєчъ пꙋсполи́тꙋю обоихъ наро́довъ кгрєцких' и рꙋски(х) и и́ныхъ всѣхъ имъ єди́новѣрныхъ,... бачєнья мѣти нє хотѣлъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 6).

ЄДИНОВѢТВНИЙ *прикм.* Який має одну вітку, гілку: monoclonos, єдиновѣтвни(й), нєросоховяти(й), билица чє(р)ная (1642 *ЛС* 272).

ЄДИНОГЛАСИЄ, ЕДИНОГЛАСИЄ *с.* (*цсл.* единогласие) (*вираження спільної волі*) одностайність, однодушність: послѣди же, егда гордостию окраден еси и возбуял, померк и потемнѣл, от единогласия братскаго отсѣклся еси и возбуял,... любов братскую и равенство занебрегл еси (1588-1596 *Виш.Кн.* 139).

ЄДИНОГЛАСНЕ, ЕДИНОГЛАСНЕ *присл.* (*цсл.* єдиногласьнѣ) те саме, що **єдногласно**: дай ми простую вѣру..., голым и сущим писанием апостол преданую и от перваго собора изображенную, купно с папою вашим... единомудрне и единогласне отригнутую и исповѣданую (1588-1596 *Виш.Кн.* 130); Нє в' и́ншїй це́ль и коне́цъ: єно а́бысмы всѣ єдинодш҃нє, єдино мы́сл'нє, и єдиногла́снє сла́вячи Бг҃а..., могли и оумѣли да́ти спра́вꙋ вшєля́комꙋ // любопы́тномꙋ, а ѡсобли́вє Іновѣрцєви, ѡ вы́знаню и ста́лости Вѣры на́шєи Правосла́вной (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.-3).

ЄДИНОГЛАСНО, ЕДНОГЛАСНО *присл.* (*цсл.* єдиногласьно) **1.** Те саме, що **єдногласно**: правовѣрнии єдиногласно. прєст҃оє пѣниє бг҃оу всылаю(т) (1489 *Чет.* 76 зв.); но всѣ єдиногла́сно ѡ(т)повѣли яко нико́ли нє вѣдаємо... нї о єдино́й винѣ бра́тьства сєго (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); всѣ єдиногла́снѡ заспѣва́ймѡ ємꙋ, заплєщѣмѡ рꙋка́ми, и выкрыка́ймѡ... го́лосомъ радости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 193).

2. Однозначно: И Исаак в словѣ о отречению мира равно и единогласно о сем глаголет (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 242).

ЄДИНОГЛАСНЫЙ, ЕДИНОГЛАСНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдиногласьныи) одностайний, однодушний: Досыть нам вѣдати о собѣ и о своих нам единогласных и присных! (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 162); только потреба начинья, а по нашему, сосуда духу святому, иж бы ис тебѣ, Скарго, из твоего костела..., лукавых бѣсов молитвою повыгонял и очистил тебѣ и других, тебѣ ровных и единогласных, тогда бы еси правду навык (1608-1609 *Виш.Зач.* 223).

ЄДИНОГЪ *ч.* (*про предмети*) (*той, що має одну ногу*) одноногий, -ого: mono[p]odium, єдиногъ (1642 *ЛС* 272).

ЄДИНОДНЕВНЫЙ *прикм.* Одноденний. ◇ **червъ єдинодневный** *див.* **ЧЕРВЬ.**

ЄДИНОДРЕВНИКЪ *ч.* Судно, виготовлене з суцільного дерева: Хаѓа́нъ,... мо́рє... о́кръ̆тами напо́лнилъ з҄ єдного де́рєва в҄до́лжъ оучине́ными, (и дла̀ того Єллінскимъ діале́кто(м) Моно́ксила, то́ є(ст) єдинодре́вники называ́ютса) (Київ, 1627 *Тр.* 659).

ЄДИНОДУШНЕ *присл.* (*цсл.* єдинодоушьнѣ) те саме, що **единодушно**: Нє в҄ и́ншїй це́ль и конє́цъ: єно а́бысмы всѣ єдинодш҃нє, єдино мы́с҄лнє, и єдиногла́снє сла́вачи Бг҃а..., могли и оумѣли да́ти спра́вꙋ вшєла́комꙋ // любопы́тномꙋ, а ѡсобли́вє Іновѣрцеви, вы́знаню и ста́лости Вѣры на́шєи Правосла́внои (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.-3).

ЄДИНОДУШНО *присл.* (*цсл.* единодоушьно) одностайно, однодушно: Си́а жє вса... вси єдиноо́умно и єдинодо́ушно положи́хомъ, и записа́хом (Львів, 1614 *Вил.соб.* 21); А гд҃а Бг҃а всѣ єдинодꙋшно..., просѣмо, абы о́нъ на жа́твꙋ свою подо́бного сємꙋ дѣла́тєла посла́ти намъ ра́чилъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 26 зв.); засѣ(в)шы тєды зараз кождо (!) на своє(м) мѣсци и радили... и згодили ся всѣ єдинодушно на ты(х) п҃ чєтыро(х) ста(р)шы(х)... вєспо(л) маю(т) провѣдоваты сумою цє(р)ковною на вшє(л)ки(й) пожыто(к) цє(р)кви (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 69).

Див. ще **ЄДИНОДУШНЕ.**

ЄДИНОДУШНЫЙ, ЕДИНОДУШНЫЙ, ЄДИНОДУШЬНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдинодоушьныи) однодушний, одностайний: єдинодш҃ьно(й) братии ѡ х(с)є цє(р)ковно(й) храма ꙋспєниа прч҃(с)тоє бц҃ы,... Благословєниє бг҃а ѡ(т)ца, и млт҃вы мои пр(с)ныи ѡ ва(с) (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); Радовалемся... во умѣ размышляючи... нераздѣльный звязокъ зкупеня святого братского серцемъ споеный афектъ з которого за единодушнымъ вашихъ милостей непорушономъ заставяню се за церковъ Бозкую,... винница Христова, то есть Братство милосердія, годный овоцъ з себе выдавала (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288).

ЄДИНОЖЕННИЙ *прикм.* Одношлюбний: monogam(us), єдиножє(н)ни(й) (1642 *ЛС* 272).

ЄДИНОЗРАЧНЫЙ *прикм. (постійний у поглядах, думках)* незмінний: чл҃вкъ... В по́стꙋпкахъ и пожи́тїи своє́мъ, нє єст҄ єдинозра́чны(й) и ꙋстави́чны(й) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 2).

ЄДИНОИМЕННОСТЬ *ж.* Однойменність: Акріды... єдиноимє(н)но(ст) зє́лїю Га́дъ пти(ч)ныхъ различна ро́да (1627 *ЛБ* 173).

ЄДИНОИМЕННЫЙ *прикм.* Однойменний: Прꙋзи... зѣла. а́бо трава, єдиноимє(н)на сара(н)чи, бо́ на́ тꙋю цвѣ(т) єи подобє(н) (1627 *ЛБ* 103).

ЄДИНОИСТНЫЙ, ЕДИНОИСТНЫЙ *прикм.* **1.** Те саме, що **єдиноистотный**: Вѣрую... во единого Господа Іисуса Христа Сына Божія, единородного, от Отца нарожденного предъ всѣми вѣки единоистного Отцу, презъ которого всѣ речи сутъ ровенъ отцу окромъ родителства (1603 *Пит.* 21-13); Дх҃ъ Ст҃ый... // ѡ(т) Ѿ(т)ца происхо́дачїй, а сво́й Сн҃ови на́званый я́ко єдинои́стный (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 127-128).

2. Одностайний, однодушний: хто хо́чєт҄ зно́ситъ ґре́цкїи Рꙋкописа́ныи Євхолѡ́ґїа, и на́ши Рꙋскїи, зна́йдєтъ нєѡмы́лнє в҄ ѡ́ныхъ, єдинои́стнꙋю зго́дꙋ, ѡ́ дѣйствїи и оужива́ню Бж҃(с)твєнныхъ сєдми Та́инъ Црк҃о́вны(х) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4 зв.).

Див. ще **ЄДНОИ́СТНЫЙ.**

ЄДИНОИСТОТНЫЙ, ЄДИНОИСТОТНИЙ *прикм. (про Трійцю) (який становить одну істоту)* єдиносущний: Си́хъ всѣхъ, црк҃овїю хв҃ою имєнꙋю: котѣ́рїи пра́во вѣрꙋютъ въ ст҃оую нєра(з)дѣлі́мꙋю и єдино истóтнꙋю тр(о)цꙋ прєст҃оую (Почаїв, 1618 *Зерц.* 43); Запра́вды Бг҃осло́вско вызнава́єтъ Црк҃овъ, и Сн҃а бы́ти Ѿц҃е́вскимъ, и Ѿц҃а Сн҃о́вскимъ, або́вѣ(м) єдиноисто́тни сꙋ(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 263); Всєго́ того прєвѣчный Бг҃ъ и ѡ(т)цъ наꙋчитъ на́съ ст҃ымъ и животвора́щимъ єдиноисто́тнымъ свой(м) Дх҃о(м) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 920).

Див. ще **ЄДИНОИСТНЫЙ, ЄДНОИСТНЫЙ.**

ЄДНОИСТОТСТВО *с. (про Трійцю)* єдиносущність: Та́къ ты(ж) и кгды вызнава́ємъ Дх҃а бы́ти Ѿц҃о́вского и Сн҃о́вского, єдиноисто́тство зго́ла з҄ обѣма слова́ми заро́внє впровважа́ємъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 264).

ЄДИНОКА *ж.* Черниця, монашка: Иноки́на: Мона́ха, мни́шка, чєрни́ца, або єдино́ка (1627 *ЛБ* 48).

ЄДИНОКЪ *ч.* Те саме, що **єдинакъ** у 2 знач.: Инокъ:... монáхъ,... Чєрнéцъ,... єди́нокъ, або ѫєдинéный,... Пѫсты́нни(к) розѫмѣтиса мóжєтъ (1627 *ЛБ* 48).

ЄДИНОКИЙ *прикм.* Дружний, одностайний: Бра(т)ство Лвóвскоє... и Бра(т)ство рогатинъскоє... блгословлаємъ, зоставѫючи кáждоє слóво в мóци зѫпóлъно(й) хотячи мѣти и инъдє вéздє Бра(т)ства тáкиє єдинóкиє (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144).

ЄДИНОЛИСТЪ *ч.* Назва рослини: ceratia, єдиноли(ст) зєло (1642 *ЛС* 118).

ЄДИНОМИСЛЕНЪ *див.* **ЄДИНОМЫСЛЕНЪ.**

ЄДИНОМИСЛНИКЪ *див.* **ЄДИНОМЫСЛНИКЪ.**

ЄДИНОМУДРЕННЫЙ, ЕДИНОМУДРЕННЫЙ *прикм.* **1.** *(який має спільні погляди)* однодумний: Тогда... толко братья равные и единомудренные папы римские с восточными патриархами были (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 187); Христолюбивому братьству лвовскому и прочиим братиям, единомудренным и единомысленным,... и еликим до зрака очес сие писание приникнет, Иоанн русин, реченно Вышенский,... от Христа Спаса спасения алчет и вседушно молит (бл. 1610 *Виш.Посл. Лв.бр.* 232).

2. *У знач. ім.* Однодумець: Да вижу, нѣсть достоин Епифания, абовѣм тому духу со всѣм произволением сердца и мысли покорился и вѣчне с своими единомудренными записал (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 161).

ЄДИНОМУДРЕНО, ЕДИНОМУДРЕНО *присл.* Однодумно, однодушно: И сии убо единомудрено прошли слѣд тѣсного пути (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 238).

Див. ще **ЄДИНОМУДРНЕ.**

ЄДИНОМУДРНЕ, ЕДИНОМУДРНЕ *присл.* Те саме, що **єдиномудрено**: дай ми простую вѣру соборное... церкви, голым и сущим писанием апостол преданую и от перваго собора изображенную, купно с папою вашим благочестивым единомудрне и единогласне отригнутую и исповѣданую (1588-1596 *Виш.Кн.* 130).

ЄДИНОМУДРЪСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* єдиномоудрьствовати) дотримуватися однакових поглядів, переконань: Кгды́жъ ѫнѣяти зъ ни́ми єдиномѫдръствýятъ (!), Всѣхъ подбити подъ владзѫ пáпѣ ѫсилѫютъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 46).

ЄДИНОМУЖИЦА *ж.* (*цсл.* єдиномоужица) жінка, що має одного чоловіка: горлици оуподоблюса. поустынє любици и єдиномоужици (1489 *Чет.* 150).

ЄДИНОМЫСЛЕНИКЪ, ЕДИНОМЫСЛЕННИКЪ *ч.* Однодумець: єреи со єдиномыслєники своими на соборе... былъ со стыми ѡци посполє (1489 *Чет.* 352); И прожно за собою Аѳанасія потегаéте и инших его единомысленниковъ (1603 *Пит.* 18).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛНИКЪ.**

ЄДИНОМЫСЛЕННО *присл.* Однодумно, одностайно: Якъ єсмы зрозѫмѣвши судили с писанъя вашего котороє єдиномыслєнно со всѣми пишучи ко намъ имєна своє послали єстє... просєчи насъ абы есмо вамъ тоє пустоты вашє покрєплали (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛНЕ, ЄДИНОМЫСЛЬНО.**

ЄДИНОМЫСЛЕННОСТЬ, ЕДИНОМЫСЛЕННОСТЬ *ж.* Однодумність, одностайність: Тымъ дръжанямся Христа устережется вшелякихъ шатанскихъ самоволокъ, которые онъ... для ошуканя людского поставилъ: зъ одное стороны — злую во злыхъ речахъ згоду становити, зъ другое стороны — добрую згоду и единомысленность скиненемъ споровъ и сектъ рвати и псовати хотячи (1603 *Пит.* 25).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛИЄ, ЄДНОМЫСЛЬНОСТЬ.**

ЄДИНОМЫСЛЕНЫЙ, ЕДИНОМЫСЛЕННЫЙ, ЕДИНОМЫСЛЕНЪ, ЕДИНОМИСЛЕНЪ *прикм.* **1.** *(який має спільні погляди, думки)* однодумний, одностайний: тѣмъ бóлєє и(х) хс словєсы и оучéнїє(м) свои(м) оукрѣпитъ въ вѣрє єдиномы́слєны(х) бы́ти (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 1 зв.); Если... не есть единомыслен в здравом и // чистом исповѣдании правое, соборное... церкве вѣры, таковый во истинну живо и вѣчне умер (1600-

1601 *Виш.Кр.отв.* 168-169); Двох братий единомысленных, в иноческий чин вшедших, диявол,... друг на друга разгневи (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 194); Далѣй... повѣдаю, жъ мы обудву приймуемо..., которых споры до вѣры нѣчого не належатъ. Въ той абовѣмъ Игнатій и Фотій згодны и единомислны были (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 745).

2. *У знач. ім.* Однодумець: вы многиє соборища чинитє и єдиномыслєнныхъ на злоє ко собѣ избираєтє (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142).

Див. ще **ЄДНОМЫСЛЬНЫЙ.**

ЄДИНОМЫСЛИЄ, ЕДИНОМЫСЛИЄ, ЄДИНОМЫСЛЇЄ *с.* (*цсл.* єдиномыслиє) те саме, що **єдиномысленность**: пишємо к тобѣ и заповѣдаємо, и дабы єси нѣ в чє(мъ) нѣ ко єдиномꙋ проти(в)ного што мови(л) во лвовѣ бꙋдꙋчємꙋ бра(т)ствꙋ и єдиномыслию на голова(х) ихъ бг҃олюбиѧ и на потрєбнѣиши(х) родꙋ людє(м) бл҃гочє(с)тивы(мъ) в которы(х) бг҃ъ почиває(т) (Львів, 1587 *ЛСБ* 89); А кто бы в братъствѣ и(х) въ е́диномыслїи нє хотѣлъ жи́ти. тїи да нє имѣютъ власти въ всємъ строе́нїи цєрко́внаго братъства (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); то бы и тая хула пала на апостолы, которые в согласии и згодѣ единомыслия были (1608-1609 *Виш.Зач.* 214).

Див. ще **ЄДНОМЫСЛЬНОСТЬ.**

ЄДИНОМЫСЛНЕ, ЕДИНОМЫСЛНЕ *присл.* (*цсл.* єдиномысльнѣ) те саме, що **єдиномысленно**: Нехай винуютъ... папежа Римского, который заровно единомыслне и одною душою зъ Фотіємъ на таковыхъ же символу того профанаторовъ проклятство учинилъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 736); Нє в҄ и́ншїй це́ль и коне́цъ: єно абы́смы всѣ єдинодш҃нє, єдиномы́сл҄нє, и єдиногла́снє сла́вѧчи Бг҃а..., могли и оумѣли да́ти спра́вꙋ вшєла́комꙋ // любопы́тномꙋ, а ѡсобли́вє Іновѣрцєви, ѡ вы́знаню и ста́лости Вѣры на́шєи Правосла́вноѝ (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.-3).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛЬНО.**

ЄДИНОМЫСЛНИКЪ, ЄДИНОМИСЛНИКЪ *ч.* (*цсл.*єдиномысльникъ) те саме, що **єдиномысленикъ**: идꙋ оуважа́ти и строфова́ти єп(с)па, о́ного и з ни(н) (!) про́чи(х) єго єдиномыс҄лнико(в) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 202); Нє проти́въ тєбє́ бовѣмъ то е́стъ ѡ прм҃(д)рый Фєѻ́дѡрє, а́лє проти́въ Никола́ѧ и єго́ єдиномы́слникѡвъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 193); Григо́рїй папєж гі҃: со свои́ми єдиноми́слники и похлѣбци в҄ наша оужє лѣта ви́мислилъ но́вый // калєнда(р) (Київ, 1621 *Коп. Пал.(Лв.)* 27-28).

ЄДИНОМЫСЛНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдиномысльныи) **1.** Те саме, що **єдиномысленый** у 1 знач.: Єдинѡ́бразны(й): Єдиномы́слны(й), згодли́вый (1627 *ЛБ* 35).

2. Те саме, що **єдиномысленый** у 2 знач.: Люци́фєръ з҄ своими єдиномы́слными з҄ вла́снои во́лѣ сво́єи ста́лсѧ злы́мъ и кла́мцєю (Львів, 1646 *Зобр.* 9).

Див. ще **ЄДНОМЫСЛЬНЫЙ.**

ЄДИНОМЫСЛЬНО, ЕДИНОМЫСЛЬНО *присл.* (*цсл.* єдиномысльно) те саме, що **єдиномысленно**: посланца моє(г) до вси(х) любвє(й) ваши(х) шлю,... просѧчи, абы єстє... вси коло такового нєсогласиѧ и явного падєниѧ цє(р)квє х(с)вє ѡ(т) нєчєстивы(х) вторы(х) ꙋлиянисто(в), совокꙋпивши сѧ єдиномысльно, намовити сѧ рачили (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); благословляем... сему вышей менованому единочестно и единомысльно и правоверно жити водлуг взаконения светое... церкви (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛНЕ.**

ЄДИНОМЫСЛЬНОСТЬ *ж.* Те саме, що **єдиномысленность**: о которомъ кипріанъ пишєтъ, жє на нєго всѧ личба сполъ бискꙋповъ по всємъ свѣтє згодною єдиномысльностью позволила (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 130).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛИЄ.**

ЄДИНОНАДЄСАТЫЙ *числ.* Одинадцятий: Сꙋ(т) те́ды ты́и Ѿцєвє Іѡа́ннъ и Пе́тръ... з҄ кото́ры(х) єдны жи́ли на исхо́дѣ дєса́того ста́, а дрꙋ́гїи в҄ єдинона́дєсато(м) стѣ, я́ко з҄ Хроноло́гїи дорахова́тисѧ мо́жємъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 284).

Див. ще **ЕДИНАДЦАТЫЙ, ОДИНАДЕСАТЫЙ, ОДИНАДЦАТЫЙ.**

ЄДИНОНАЧАЛЇЄ *с.* (*цсл.* єдиноначалиє) єдиноначальність: Хотѧчи дѣєпи́съ ты́мъ бо́лшєй ри́мского па́пєжа звє́рхность оказа́ти, а єди́нона-

ча́лїє цр҃ко(в)ноє ємоу приписа́ти, ижъ еп(с)кпи зо всєго хр(с)тїан'ств(а) до ри́мꙋ сꙋди́тисѧ ѡ(т)зыва́ли, ижє єсть о то́мъ пра́вило цр҃ко́вноє написано, а в' роу́скихъ пра́вила(х) ст҃ыхъ ѡ(т)цѡ́въ найденоє, за щи́рꙋю пра́вдꙋ оудає́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 135).

Див. ще **ЄДИНОНАЧАЛСТВО.**

ЄДИНОНАЧАЛНИКЪ *ч.* Єдиноначальник: чомꙋ жадномꙋ якъ єдиноначалникъ нє росказꙋєтъ, алє иншихъ и слоухаєтъ, и такъ сѧ з ними обходи(т) яко з ровными (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.).

ЄДИНОНАЧАЛСТВО *с.* (*цсл.* єдиноначальство) те саме, що **єдиноначалїє**: а тоу(т) оужє томꙋ роздѣлови в' которо(м) сѧ показало жє єдиноначалство цр҃ковноє, пєтра ст҃ого в' писмѣ ст҃омъ фꙋндаме́нтꙋ нє маєтъ, кончачи двоє свѣдо(ч)ство (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95 зв.).

ЄДИНОНРАВНО *присл.* (*цсл.* єдинонравьно) відповідно до єдиного уставу, єдиних моральних засад: Братъства жє... чинъ по всѣхъ еп(с)кїяхъ въ єпа́рхїи митропо́лїи на́шєи... єдинонра́вно въ всѣ(х) мѣстѣ(х) при цр҃ква(х) быти ꙋхваля́ємо и бл(с)вляємо вєдлꙋгъ де́крєтꙋ... патрїа́рха (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188).

ЄДИНООКЇЙ *прикм.* Одноокий: бєрлоѡкїи, єдиноѡкїи, слѣпы́и єстєсмы, а ѡто ѡ(т) прѣшєи рождєства годи́ны,... ѡчи гоумо́рами ѡбтаже́ныє ма́ючи выхо́димо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 190).

Див. ще **ЄДИНООЧИЙ, ЄДНООКИЙ.**

ЄДИНООЧИЙ *прикм.* Одноокий. ◇ **єдиноочий зубръ** *див.* **ЗУБРЪ.**

Див. ще **ЄДИНООКЇЙ, ЄДНООКИЙ.**

ЄДИНОПЕРСОННЕ *присл.* Одноособово: Нє ма́єшъ ли до́сытъ ѡ Никола́ю на ѡсторо́гꙋ нєѡблꙋ(д)нои Бг҃осло́вїи згромаже́нїє та́къ... мнѡ́гихъ... Ѿцо́въ Кото́рыи ѡповѣда́ютъ з' Ѿца єдинопєрсо́ннє похо́дѧчого с(т). Дх҃а, абы́сь з' ни́ми го́дєнъ бы́лъ,... хвали́ти в' нб(с)номъ Ієр(с)ли́мѣ Ѿца поча(т)кꙋ нє ма́ючого (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 293).

ЄДИНОПОХОДНЫЙ *прикм.* *(про Трійцю)* який має спільне, одне походження: Дх҃ъ с(т). ро́вє(н) бꙋ́дꙋчи во всє(м) Ѿцꙋ и Сн҃ꙋ, са́мъ о́нъ похо́дѧчи(м) спо́собо(м) ѡ(т) Ѿца само́го походи(т). Про́то(ж) и єдинопохо́дноє похожє́нїє исто́тнє называ́єтъсѧ, и то вла́сность єго єстъ вєлми призвои́таѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 200).

ЄДИНОПРИРОДНЕ *присл.* Природним способом: И з'єдночє́нїє зайстє и́стностю вѣдаєтъ, ажєбы выпꙋща́ти єдиноприро́днє пєрсо́нꙋ мѣлъ, жа́дною мѣрою нѣгдє нє спомина́єтъ, анѣ причи́ною бы́ти Сн҃а нє оука́зꙋєтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 263).

ЄДИНОРОГЪ *ч., міфол.* Одноріг: unicornis, єдинорогъ (1642 *ЛС* 417).

Див. ще **ЄДНОРОЖЕЦЪ, ИНОРОГЪ.**

ЄДИНОРАЗУМИЄ с. (*цсл.* єдиноразоумиє) згода, єдність: какжє нинє єдиноразоумиємъ пожихомъ в мѣстє сємъ, такжє вмѣстє и моуку притєрпѣ(м) ѡ(т) бєзаконны(х) сихъ (1489 *Чет.* 141 зв.).

ЄДИНОРОДНОСТЬ *ж.* Спільне, одне походження: я́къ єдиноро́дный ѡ(т) Ѿца само́го и са́мъ рожо́нымъ спо́собомъ ро́дитъся, и вла́сность єго є́стъ єдиноро(д)ность: Та́кжє и Дх҃ъ с(т). ро́вє(н) бꙋ́дꙋчи во всє(м) Ѿцꙋ и Сн҃ꙋ, са́мъ о́нъ похо́дѧчи(м) спо́собо(м) ѡ(т) Ѿца само́го похѡ́ди(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 200).

ЄДИНОРОДНЫЙ, ЄДИНОРОДЪНЫЙ, ЄДЇНОРОДНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдинородьныи) 1. *(який є єдиним сином або єдиною дочкою, одинаком, одиначкою)* єдинородний, єдиний: Имѣя дщерь єдинородную (1489 *Чет.* 7 зв.); Богꙋ милосєрдномꙋ, порꙋчаю... за грєхи наши Сына єго єдинородъного, Господа нашого, Исꙋса Хрыста (1577 *AS* VI, 71); Такъ возлюбил Богъ мир, же Сына своєго єдинородного послалъ, абы кождый, вѣруючи в него,... мѣлъ живот вѣчный (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Иноча́дый: Єдиноро́дный: Єдинорожє́нный, або єдина́к' (1627 *ЛБ* 49); Пла́чтє съ мно́ю, Мт҃рю смꙋтною и плачли́вою; всѣ ма́тєри єдинородныхъ сынѡ́въ, яко Сн҃ъ мо́й єдиноро(д)ны(й): Во́лєю оумрє (Чернігів, 1646 *Перло* 93).

2. *(який має спільне, одне походження)* єдинородний: дх҃ъ... ѡ(т) ѡ(т)ца похо́дитъ... посрє́дство ...заховоу́єтъ, абы́ єдїнорѡ́дны(м) бы́лъ, и дх҃ови ст҃омꙋ ѡ(т) ѡ́ного ѡ(т)зыва́ньѧ или́ стосова́ньѧ... нє застꙋпа́єтъ (Дермань, 1605 *Мел.* 20 зв.);

у знач. ім. єдинородний, -ого: Вла́сность... прироже́нѧ с҆ того оука́з8е(т)сѧ... ижъ сполъистóтный и того(ж) е́стества з҆ единорóдны(м) єсть Дх҃ъ с(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 283).

Див. ще **ЄДИНОРОЖЕННЫЙ, ЄДІНОРОЖОНЫЙ, ЄДНОРОДНЫЙ, ЄДНОРОЖОНЫЙ.**

ЄДИНОРОЖЕННЫЙ *прикм.* Те саме, що **єдинородный** у 1 знач.: Иночáдый: Єдинорóдный: Єдинороже́нный, або єдинáк҆ (1627 *ЛБ* 49).

Див. ще **ЄДНОРОДНЫЙ, ЄДНОРОЖОНЫЙ.**

ЄДИНОСТАЙНЕ, ЕДИНОСТАЙНЕ *присл.* Те саме, що **єдностайно**: и зьєжьчатисѧ намъ всѣ(м) и всєм8 дх҃овє(н)ств8 на пє(в)ны(и) ро(к) и часъ на мєстъцє ѡ(т) всѣ(х) насъ єдиноста(и)нє ѡбраноє в мѣстє... в бєрєсть Лито(в)скомъ в кождо(м) рок8 (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); мы всѣ згодне и единостайне,... // ...чинячи замѣну пляцу... при брамѣ Монастыря Печерского лежачого (Київ, 1631 *ОЛ* 28-29); Мы... всє Войско... Запорожскоє,... // ...згоднє и єдиностайнє просили... Пєтра Могилы..., абы школы... пєрєнести зєзволилъ до Кієва (Канів, 1632 *ПВКРДА* II-1, 128-129).

ЄДИНОСТАЙНЫЙ, ЕДИНОСТАЙНЫЙ *прикм.* **1.** *(злагоджений, дружний)* одностайний: А колижъ ся слушнѣй и пристойнѣй мши святое, яко часу того, отправовати годитъ,... // кгды и набоженство и постъ единостайный отъ всѣхъ заховуется (1603 *Пит.* 73-74); Т8 тєды в҆ тóй чáсти... показáлосѧ... и з҆ Събóрѡ(в) повѣтѡвы(х)..., и з҆ самóго долголѣ(т)ного // и єдиностáйного оуживáнѧ ѡбѧснúлосѧ; и вонтплúвость... оустáєтъ, и новóтнина старожúтности... оуст8пáти м8си(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 232-233); Довóдо(м) тогѡ с8тъ Кнúги Цєркóвныи..., в котóрыхъ // úстиннаѧ и высóкаѧ знайд8єтсѧ Бг҃ословíѧ, покá3єтъ тєж҆ то єдиностáйный и нєпрєрвáный х8достíю чáсѡ(в) звы́чай ѡ(т)правовáнѧ и заживáнѧ Бж҃(с)твéнны(х) сєдми Тáин҆ Цр҃кóвныхъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4-4 зв.).

2. *(єдиний, неподільний)* одностайний: ѡ ты(х) трє(х) ѡсоба(х) та(к) вѣдай и вѣр8й, и(ж) та(м) єдиностайноє бж҃(с)тво и єдиностайнаѧ волѧ. є(ди)на сила и ч҃(с)ть... на зємли и на нб҃си має(т) быти и боудєть навѣкы (к. XVI ст. *УЄ* №31, 94);

безперервний, суцільний: Понєва(ж) кр8гъ єдиностáйный, повѣда, нє мáєтъ нѣ почáтк8 нѣ конца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 275).

Див. ще **ЄДНОСТАЙНЫЙ, ОДНОСТАЙНЫЙ.**

ЄДИНОСТЬ, ЕДИНОСТЬ, ЕДИНОСТ, ЕДИНЪНОСТЬ *ж. (тісний зв'язок, цілісність, неділимість)* єдність: Толко єщє и тоє ажъ до тыхъ нашихъ часовъ въ єдиности тръвало и стояло (Острог, 1587 *См.Кл.* 20 зв.); а понеже в времени и обыходѣ солнечном и мѣсечном, ради несогласия, премѣну еси сотворити ухитрил, да ни в чесом любве и единости с православными не имаши, и уже от всѣх частей тѣла церковнаго и съборной апостолской церкви отсѣклся еси и отщепил (1588-1596 *Виш.Кн.* 140); И мы прагнемъ и зычимъ собе того, абыхъмо зъ людми тыми... // въ единости и сполечъности,... застановятися (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 501-502); Черезъ тисечу летъ близко Кгрекове зъ своимъ патриярхою въ единъности костельной... зоставали (окромъ часовъ геретыцкихъ...) (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 268); Ты́мъ спóсобомъ // єдиность, котóраѧ е́стъ нєроздѣльна, в҆ Тр҃(о)ци ро(з)ширáємъ. и Тр҃(о)ц8 котóраѧ оуме́ншона быти нє мóжєтъ, в҆ єдиность зл8чáємъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 17-18); зъ незличоныхъ... пастыревъ одинъ еи пастыръ... былъ розумѣнъ, который бы... единости своей нѣкгды не умалилъ и не умножилъ, але абы завше... одна зоставала церковъ и одинъ пастыръ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 526); При том осведчаюся, же... за вѣку жывота моего былом вѣры святое кафтолицъкое церкви соборное сыномъ и единост святую зъ церковъю Рымскою... цѣло и непорушъно заховалем (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 624);

згода: прото(ж) хр(с)тїанє мл҃ыи вынїсмо и мы ты(ж) слоужити єди(н) др8гом8. а во є(ди)ности мєшкати (к. XVI ст. *УЄ* №31, 35 зв.).

Див. ще **ЄДИНОЦТВО, ЄДИНСТВО, ЄДНОСТЬ.**

ЄДИНОСУЩИЙ *прикм.* (*цсл.* єдиносоущии) те саме, що **єдиносущный**: въ имѣ ѡц҃а и сн҃а и

ст҃го дх҃а т(р)ца ст҃аа єдиносоущиаа (!) и нєраздѣлима (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

ЄДИНОСУЩНЫЙ, ЕДИНОСУЩНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдиносоущьныи) єдиносущний, єдиний: Въ имѧ ѡтца и с[ы]на и с[вѣ]т[о]го д[оу]ха, троица с[вѣ]таа єдиносоущнаа и нєраздѣлимаа (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1); нєна́вистникъ добрȣ да бȣдє(т) ω(т)лȣчєнъ ω(т) ст҃ыя и живоначальныя и єдиносу́щныя и нєразделимыя тро(и)ца єдинаго в҄ єстєствѣ бг҃а на́шєго (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); будучи окрещеный по обычаю светое Восточное церкви, верую... во святую единосущную и нероздѣлимую Тройцу (Володимир, 1609 *АрхЮЗР* 1/VI, 392); кгды Іωа́нъ... кр(с)ти(л) бра́танича Миро́нова, тє́ды кр(с)ти́лъ,... єго. въ имѧ єдиносȣщ҄ныѧ Тр(о)ца (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 13); Сло́во Ѿ(т)чєє єдиносȣщноє. Рож(д)єнноє в҄ предвѣчности (Чернігів, 1646 *Перло* 28).

Див. ще **ЄДИНОСУЩИЙ.**

ЄДИНОТНЫЙ, ЕДИНОТНЫЙ *прикм.* Особливий, винятковий: А посполите власные имена ни кому иньшому, одно певнымъ и единотнымь особамъ бываютъ даваны (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 149).

ЄДИНОУМІЄ *с.* (*цсл.* єдинооумиє) однодумність: Дрȣжба: Ре́кшє єдинооумїє, това́риство (1627 *ЛБ* 33).

ЄДИНОУМНО *присл.* (*цсл.* єдинооумьно) однодумно: Сі́ѧ жє всѧ... вси єдинооу́мно и єдинодоу́шно положи́хωмъ, и записа́хωмъ, и пєча́тьми на́шими оутвръди́хωмъ (Львів, 1614 *Вил.соб.* 21).

ЄДИНОУТРОБНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдинооутробьныи) *(який має однакове походження)* спільний: Знайдєш҄ наωста́токъ єдиноȣтро́бноє съгла́сїє, я́къ по всѣх҄ Цр҃квахъ пора́днє и єдна́ково Бо́зскїє Та́ємници... ω(д)правова́тисѧ ма́ют҄ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5 зв.).

ЄДИНОУТРОБНѢ *присл., перен.* Неподільно, нерозривно: Въ всѣ(х) ты(х) єдна(к) прєємѣнє́нцїѧх҄ и титȣлах҄ прєложо́ны(х) нє єст҄ щєґȣлнаѧ го́дно(ст) и чє(ст) ȣфȣндова́наѧ, алє до ώны(х) єдиноȣтро́бнѣ привѧ́зана єст҄ працови́таѧ пови́нност҄, и стара́нє ω сп҃(с)нїи дȣшъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 2 зв.).

ЄДИНОХОДНИКЪ *ч.* (*стп.* jednochodnik) кінь-іноходець: Или нє вѣдаєшъ, я(к) на ты(х) грѣды(х) бадавѣѧ(х), ва́лаха(х), дрыкга(н)та(х), стȣпака(х) єдиноходника(х), колы(с)ка(х), лє(к)тыка(х)... трȣ(п) сво(й) прємєнаючи(и) ω животѣ вѣ(ч)но(м) мы́слити въмѣстити нє можє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 238 зв.).

ЄДИНОЦТВО, ЕДИНОЦТВО, ЕДИНОЦЪТВО *с.* **1.** Єдність, спільність, цілісність: Але ижъ до оное стародавное згоды, которая перъвѣй за единоцтва, была въ церкви Божій, своихъ ведемо! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 115); только некоторыхъ речей поправивъши, въ чомъ больше упору, а нижли истинъны держимося, згодитися съ тыми, съ которыми есмо и передъ тымъ въ единоцътве были (Вільна, 1599 *Ант.* 603).

2. Чернецтво: Ино́чєство: Єдино́цтво, чєрнє(ц)тво (1627 *ЛБ* 48).

Див. ще **ЄДИНОСТЬ, ЄДИНСТВО, ЄДНОСТЬ.**

ЄДИНОЧАДЕНЪ *прикм.* (*цсл.* єдиночадьнъ) єдинородний: з҄ обои́х҄ бовѣмъ прирожє(н)ѧ з҄ишли́сѧ и зкȣпилисѧ в҄ єдно́й ипоста́си, то́ є(ст) лицє́мъ нєпрємѣннымъ и нє змѣшанымъ, єди́нъ тѣ́й жє єдинорώдный ω(т) Оц҃а, и из҄ Мр҃їа єдиноча́дєнъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125).

ЄДИНОЧАДЫЙ, ЄДІНОЧАДЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдиночадыи) **1.** Єдиний: да(м) за тєбє // єдиночадоую мою дщ҃ерь (1489 *Чет.* 30-30 зв.).

2. Єдинородний: И то́й є(ст) Хс҃ Сн҃ъ Бж҃їй єдінорожо́ны(и) ω(т) Оц҃а, и ω(т) Мт҃рє єдіноча́ды(и) (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 126 зв.).

Див. ще **ЄДИНОЧАДЕНЪ.**

ЄДИНОЧЕСТНО, ЕДИНОЧЕСТНО *присл.* Праведно, достойно: Также на вси порядки... церкви божой потребные благословляем и во всем соединяем сему вышей менованому единочестно и единомысльно и правоверно жити водлуг взаконения светое... соборнее церкви (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9).

ЄДИНОЧИННЫЙ *прикм. (який відповідає єдиним правилам, вимогам)* уніфікований: До кото́ры(х) пора́дногω, присто́йногω и єдиночи(н)ногω ω(т)правова́нѧ, Ѿ(т)ци ст҃ыѣ Дх҃а ст҃ого по́л-

ныѣ. тꙋю ст҃ꙋю Книгꙋ // Леітꙋргіа́ріон спорадивши, намъ сꙋкцессивє прєпода́ли (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5-5 зв.).

ЄДИНСТВЕННЫЙ, ЕДИНСТВЕННЫЙ *прикм.* Який стосується однини як граматичної категорії: въ свѣдоцтвѣ Ефремовомъ слова "церкви" именителный множественный отмѣнили, а тамъ стоитъ именительний единственный "церковъ" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 438).

ЄДИНСТВО *с.* (*цсл.* єдиньство) *(тісний зв'язок)* єдність: Єдиномы́сліє: Згóда, єди́нство, съєдинéніє (1627 *ЛБ* 35).

Див. ще **ЄДИНОСТЬ, ЄДИНОЦТВО, ЄДНОСТЬ.**

ЄДИНЪ, ЕДИНЪ, ЄДИНЬ, ЕДИН, ЄДЫНЪ, ЄДІНЪ, ЄДІНЬ *числ.* (*цсл.* єдинъ) **1.** *(назва числа 1 і його цифрового позначення)* один: Личба єдинъ, два три чтыри (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.);

у складі складених числівників: Личба... єдинъ два(д)цати (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.); шє(ст)дєсѧ(т) и єди(н) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 1); два́дцать и єди́нь (Київ, 1627 *Тр.* 290);

(кількість із 1 одиниці) один: слꙋга нашъ, вла(д)... прода(л)... єдно сєло (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 255); ма(ти) до сєбє взѧла... є(д)но тєлѧ є(д)ну яловицу тоѣ сироты (Одрехова, 1579 *ЦДІАЛ* 37, 1, 8); за соро(к) дылє(в) и за сє(м) далє(м) єди(н) золоты(и) и грошє(и) шєсть (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1); тричѣ палицами битъ былъ емъ, единъ разъ камѣнюмъ били (XVI ст. *НЄ* 15); такъ долго мя мꙋчишъ мордꙋєшъ єднымъ штибромъ (к. XVI ст. *Розм.* 30); Хто бы пункт един в последнем родѣ до вѣры или приложил, или отнял, или отменил, да будет проклят (1608-1609 *Виш.Зач.* 216); А въ новое тежъ малая была утѣха: жита́ рвали и за диво единъ щобъ обачивъ хто снопъ жатый (1636-1650 *ХЛ* 78); єди́нъ тала́нтъ твóй далъ єси́ мнѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 170); Бо ґды стоѧчи анътифóны три ω(т)спѣва́ю(т); пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) ла́вочка(х) сєдѧчи... є(д)нóго спѣва́ючого слꙋхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.);

у знач. ім. (окрема, певна, одна особа) один, -ого: прошꙋ тєбє абысь ми присла́лъ два(д)ца(т) чєрвоны(х)... которыхъ... потрєбꙋю абымъ єдномꙋ заплати(л) которомꙋ винєнъ єстємъ (к. XVI ст. *Розм.* 65); гдє пришéдши єди́нъ гды́сѧ спыта́лъ ω доскона́лости Па́на, с такóю ωдишóлъ ω(т)повѣдъю (Київ, 1648 *МІКСВ* 350); **единъ единому** — *(взаємно)* один одному: и тамъ... зъ духовъными зємли тамошнее порозумевъшысе..., и оказавши... то имъ все, якое... уничиженье народъ... теръпитъ..., просечы и уживаючы ихъ, абы о томъ тщание сотворивъшы, яко уды единое главы Христа, единъ единому състраждающе купне и едьностайне зъ нами... траѳяли (Вільна, 1599 *Ант.* 581); **единъ в другого** — один в другого, один в одного: Єдны в дроўгихъ влєва́ютъ цнóтъ добро вóлность (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); **єдинъ зъ (со) другимъ** — *(взаємно)* один з другим: а та(к) того дн҃ѧ вши(ст)кы збиралисѧ до црк҃ви, и(ж)бы споминали дары избавитєлѧ нашєго и(ж)бы єди(н) з дроугы(м) любовь мѣли (к. XVI ст. *УЄ* №31, 86 зв.); заповѣдає(м) таковы(м)... абы дє(р)жали мо(ц)нє єдинъ со (д)рꙋги(м) братство спо(л)ноє и любо(в) правъдивꙋю мѣти (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); **єдинъ до другого** — *(взаємно)* один до другого, один до одного: бꙋдѣмω єди́нъ до дрꙋгóго добры, милосéрдни, ла́скавы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 99); **єдинъ другого** — *(взаємно)* один другого, один одного: приказанѧ новоє даю ва(м) абыстє любили єдинь дроугого (1556-1561 *ПЄ* 410); Та(к)жє ꙋчать на кожды(й) дн҃ь, абы дѣти єдинъ дрꙋгого пыта(л) по грє(ц)ку, абы ємꙋ ω(т)повѣдалъ по словє(н)ску (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8 зв.); пови́нни малжóнковє єди́нъ дрꙋгогω шанова́ти взаємнє (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 932); **єдинъ другому** — *(взаємно)* один другому, один одному: прото(ж) хр(с)тїанє мл҃ыи вынїсмо и мы ты(ж) слоужити єди(н) дрꙋгомꙋ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 35 зв.); а што до(л)гы нєбощика ихь зостали то ся ними наполы маю(т) подѣлити а єсли бы ко(т)ры(й) за нєдꙋ(с)тво(м) ма(л) пꙋщати в ы(н)шиѣ рꙋкы нє могꙋтъ пꙋ(с)тити єдьно єди(н) дрꙋгомꙋ и за тотꙋ сꙋмꙋ (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2, 23); Причи́ны иншєи нє ви́жꙋ, тылкω длѧ тѧжа́рωвъ малжéнскихъ, ώколо выгóды єди́нъ дрꙋгóмꙋ, ωколо выхова́нѧ дѣтω(к) (Київ,

1646 *Мог.Тр.* 925); **єдинъ з другого** — один з другого, один з одного: вси вобєцъ на пови(н)ность свою мало памаꙗтаю(т), колеблючисѧ дивными способы оу вѣрє. єди(н) з дрꙋгого бо(л)шꙋю слабость и згоршєнє бєрꙋчи (Острог, 1587 *См.Кл.* 5 зв.); **єдинъ ко (кꙋ, къ) другому** — *(взаємно)* один до другого, один до одного: Розʼмовлѧли бо в дорозѣ єдинь ко дроугомоу. кʼто єсть большіи (1556-1561 *ПЄ* 162 зв.); И прішол до капєрнаума. а як оужє въ домоу был. питаль их рєкучи. што єстє мєжи събою на пути розьмовьлялі. а ѡни млчали. розьмовілі бо вь дорози єдинь къ другомоу (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 60); Рѣчи которыи налєжа(т) прєистотномꙋ Бо(з)ствꙋ рожєнꙋ, нє ѡборочаю(т)сѧ вспа(к) єди(н) кꙋ дрꙋгомꙋ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 207); **єдинъ на другого** — *(взаємно)* один на другого, один на одного: єсли нє срожєй на(д) вѣтры єдинъ на дроугого нападаємо (Острог, 1607 *Лѣк.* 120); **єдинъ отъ другого** — *(взаємно)* один від другого, один від одного: пристои(т) бовѣ(м) всакомꙋ колѣнꙋ прє(д) // хо҃(м) кланѧтисѧ нб҃(с)ны(х) и зємны(х) и по(д)зє(м)ны(х) и ро(з)лꙋчи(т)и и(х) єди(н) ѡ(т) дрꙋгого (Вільна, 1596 *З.Каз.* 82-82 зв.); Начрътавателный: В которомʼ єстъ знакъ розности, якѡ знаки которими єди(н) ѡ(т) дрꙋгого роздѣлаются, напѧтнованы(й) (1627 *ЛБ* 164); **єдинъ по другомъ** — *(вказує на черговість у протіканні чогось)* один по другому, один за другим: Приємничество: ...кꙋмовство, єдногѡ по дрꙋгомъ настꙋпованьє (1627 *ЛБ* 97); **єдинъ противко другому** — *(взаємно)* один до другого, один до одного: того по васъ прагнꙋ, абы тє(ж) вы конє(ч)нє мѣли мило(ст) єдинъ проти(в)ко дрꙋго(м)у (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); **єдинъ со другимъ** — *(взаємно, разом)* один з другим: заповѣдає(м) таковы(м) мо(ц)ю бо(ж)ю... абы дє(р)жали мо(ц)нє єдинъ со (д)рꙋги(м) братство спо(л)ноє и любо(в) правъдивꙋю мѣти (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3).

2. *(який за числовим значенням відповідає кількісному числівнику 1)* один: продали... пѧть сєль, на добровєцъ, єдно сєло фєтєщи, другоє сєло алєксєщии,... трєтєє сєло мꙋнтѣнє (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259); Кгды бы ты(ж) хлопє(ц) во єдинъ дн҃ь до школы ходилъ, а дрꙋги(й) дєнь занєдбавалъ... тако(г) бо(л)шє нє при(й)мати (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 6 зв.); єди(н) внукъ Іваникувъ пупъ Ігнат, а другыи внукъ Абрамувъ Василъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 223); лєшко... зєзна(л) // и(ж) прода(л) ролю свою... мєжи мєжами зʼ єдно(и) строны лавра рома(н)ча(т) а з дрꙋго(и) стороны я(ц)ка пиливого (!) (Одрехова, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 17-17 зв.); А гдѣ єдинъ пастыръ — панъ, а другій пастыръ — слуга, нєровность тамъ єстъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 420); єдного року дє(н)ница, бѣжитъ прє(д) сло(н)цємъ, а дрꙋгого рокꙋ за сло(н)цємъ (серед. XVII ст. *Луц.* 540);

у знач. ім. один, -ого; одні, -их: єдныхъ бовѣмъ звязавши во тємность замкнулъ, а другихъ росказалъ гонити (1603 *Пит.* 68); Єдны яко снѣгъ бѣлымисѧ найдоуючи: А дроугіє принамнѣй, якъ вовна боудꙋчи (Львів, 1616 *Бер.В.* 94); Нє ѡпрєдѣлаєтъ тєды жєбы и такъ было, кромъ, жєсѧ нѣкоторымъ трафлаєтъ знагла зʼ сєго свѣта ѡ(т)ходити, и єдномꙋ оудавлєномꙋ быти, дрꙋгомꙋ оумєрєти (Київ, 1627 *Тр.* 40).

3. *У знач. прикм.* Один, єдиний: ты єси б҃ъ єдинъ (1489 *Чет.* 267); єдінъ правдивый, и нєсм҃ртєлный бг҃ъ, рєчій всѣхъ бꙋдовникъ, и творʼца (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 15 зв.); Моуситє то сами признати, ижъ дх҃ъ ст҃ый єдінʼ вѣчнаѧ правда (Почаїв, 1618 *Зерц.* 44);

(спільний) один, єдиний: ѡц҃ъ нб҃(с)ный... є(д)нꙋ зємлю да(л) намь всѣ(м) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 3 зв.); Понєва(ж) Єстєсмо З Народо(м) По(л)ским Єдного Права, И Єднако Ѡнєра во вшистко(м) Носимо. И ѡ(т) фꙋ(н)дацы(й) Лвова Справє Пропонова(т) маютъ Прє(д) Єго К(р) М(л) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1); см҃ртʼ и живо(т) зʼ єдногѡ мѣсца повстали (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 938); **єднымъ голосомъ** *див.* **ГОЛОСЪ; єднымъ сердцємъ** *див.* **СЕРЦЕ; єдными усты** *див.* **УСТА;**

(нероздільний) один, єдиний: єдин Богъ єст: Отєцъ, и Сынъ, и Духъ Святый (Вільна, 1600 *Катех.* 23); Нє дѣлитъсѧ бовѣ(м) таѧ, то єсть истность, а то жє єдинъ тойжє єстъ Ѡц҃ъ и Сн҃ъ и с(т). Дх҃ъ, длѧ чого и нє выливає(т)сѧ (Київ, 1619 *Гр.*

Сл. 243); Пр(о)ца; ве(д)лє трώхъ Пєрсώнъ рωздѣлныхъ, Ра́зꙋма и Сла́ва, и си́лы бω(з)кои; то єстъ Ѡ(т҃)ца, и Сн҃а, и Дх҃а Ст҃гω; а ве(д)лє єди́нои бы(т)ности, и истоты єи, єди́нъ Бг҃ъ (Чернігів, 1646 *Перло* 12);

у знач. ім. с. р. **єдно** — *(ціле, неподільне)* одно: глупы и нерозумни есте, небожента русинцы, иж не хочете до нас приступить, жебысмы были едно (1608-1609 *Виш.Зач.* 205); То́й Монома́хъ Всєволо́дови(ч)… Кна́зства Рώсскіи розо́рваныи зно́вꙋ дѣлностю своє́ю вꙿ єдно спои́лъ и злꙋ́чи́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 69).

4. *У знач. прикм. (одинокий, самотній)* один: Тилко я на семъ свѣтѣ естемь неща(с)ною, Ижемь ся една стала, Бж҃е, безъчадною (I пол. XVII ст. *Рєз.* 176); Совєръ Се́мовъ пра́внꙋкъ а сы́нъ Са́лїнъ то́й єди(н) то́лкω бы́лъ во́лнымъ ω(т) онои вєжи бꙋдованьѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 19); **самъ єдинъ** *див.* **САМЪ.**

5. *У знач. прикм. (певний або окремий з названих предметів)* один: тогды июда єдинь зꙿмєжи дꙿванадєсѧто(х) пришо(л) и съ ни(м) наро(д) многыи съ ороужїмꙿ (1556-1561 *ПЄ* 113 зв); ωн оумєр нє ломіли голєній єго а́лє єді́нь змєжі войска копі́єм рєбра єг проколол (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 96); пановє бра(т)ство… выписали єго с книгъ бра(т)скихъ и ꙋчинили єго яко є(д)ного ω(т) ω(т)стꙋпныхъ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4); Якω єди́нъ зꙿ староди́вныхъ Оучи́тєлей мо́витъ, Чого́сѧ бо́ѧтъ діаволи! (Київ, 1632 *МІКСВ* 275); То́й Гидими(н) зроди́въ се(д)мъ сынω(в): с ти(х) єди́нъ вєли́кїй и прєза(ц)ный Кнѧ(з) лито(в)скїй (Чернігів, 1646 *Перло* 4 ненум.); Адамъ ся билъ росхоровалъ, на смр҃тъ, и послалъ едного сн҃а своего. сиѳа до херовима (серед. XVII ст. *Луц.* 537); **не единъ** — *(кілька, багато)* не один: нє єди́нъ шлѧхти(ч) нє пришо́лъ до́домꙋ а че́рни бєз ли́чбы жолнирства нѣмцовъ всє та́мъ полєгло (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); Такова́ є(ст) вш҃а є(д)ность флє́рє(н)ти(й)ского собранья, на ко́торомъ нє єди́нъ живота своєго… доко́нчалъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 47); **ни (нї) єдинь** — *(жоден)* ні один, ніхто: и я єсми и(х) ωстєрєговаль такь ижє нї єдинь зꙿ ни(х) нє загиноуль (1556-1561 *ПЄ* 422 зв.); ни єдинь нє можє(т) дво(м) паноу(м) слꙋжити бо єдинаго лѣпшє бꙋдєть любити и слꙋхати, а дрꙋгаго занє(д)бає(т) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 58); **въ єдно слово, єдно слово, єднымъ словомъ** *див.* **СЛОВО; ни єдинь волось з головы вашей не погынетъ** *див.* **ВОЛОСЪ.**

6. *У знач. займ. (вказівний) (такий самий)* один: вода мо́рскаѧ сла́на є́стъ и го́рка… понєва́жъ мнώго стойтъ на єдно(м) мѣстѣ нєпостоу́пна и нєдвижи́ма (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15 зв.).

7. *У знач. займ. (неозначений) (якийсь, котрийсь)* один: слѣпєць єдинь слѣпыи сѣдѣль на поути (1556-1561 *ПЄ* 302 зв.); Ча(ст)… лю(д)и забиль аг҃гль єдной но(чи) в намєтѣхъ єго (Львів, 1585 *УЄ* №5, 6, на полях); И по тумъ каравъ Господь Бг҃ъ нарудъ увесь Веніаминувъ дѣля гаталму жоны едного попа жидувского, ꙁ҃ тисячій людій изъгыбло витяжныхъ (XVI ст. *НЄ* 222); которꙋю [сꙋмꙋ] мнѣ бы(л) винєнъ взглядо(м) єдного домꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 69 зв.); старший архіерей Іелий якъ Дагон, спадши // с престола, шію зломал, и Офный и Финн, законопреступники, єго сынове, єдного дня побити (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44-45); Бы́лъ є́ди(н) чл҃къ господа́рꙿ къто́ріи насади(л) ви(н)ницꙋ, и опарка́ни(в) єи (1645 *УЄ* №32, 122); **єдного часу** — колись, якось: Єдного часꙋ захоровалъ вєлми (поч. XVII ст. *Пчела* 26); Послали, мо́витъ, єдно́гω ча́сꙋ ста́рцы Нітри́йскїа горы, къ вєли́комꙋ Макарію вꙿ Ски́тъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 21).

8. *У знач. займ. (означальний) (сам)* один: іс҃… роспоустивꙿши народы вꙿшоль на гороу єдинь // помолитисѧ (1556-1561 *ПЄ* 67-67 зв.).

ЄДИНЫЙ, ЕДИНЫЙ, ЄДІНЫЙ, ЄДИНИЙ, ЄДИННЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдиный) **1.** *(лише один)* єдиний: єслі́ ώко твоє съблажняєт тя. избоді́ є́ добрійшші́ ті́ єсть. съ єдіным ώком въніті въ цр҃тво бж҃іє, нижли двѣ ώці́ маючи въвєрженьноу быті́ до ωгня пєкєлного (Волоимир, 1571 *УЄ Вол.* 61); Школки жє иныє покутныє, кромє єдиной съборнои бра(т)скои школы: …конє(ч)но мѣти заборонѧємъ (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188); ω єдинꙋ рє́чъ ва́съ напомина́ю, стєрєжѣтєсѧ анти́христа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 84 зв.); авраа(м) ты(ж) нє

мє(н)шє милова(л) // сътворитєлѧ своєго. ижє сн҃а своєго є(ди)ного мѣвши (к. XVI ст. *УЄ* №31, 164 зв.); Алє и(ж) єдиноу дра(х)мꙋ знашє(д)ши нєвѣста соусѣдо(в) зо(з)ва́ла, оуча(с)никами бы́ти своє́го вєсє(л)ѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 12); Ґва́лто́вная... по мꙋсꙋ оутрата. Ѡ(т)ца, ма́(т)ки, сына(ч)ка єди́ного, бра́та (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3); uni-c(us), єдиний (1642 *ЛС* 417); єстъ єдина ба́йка написана в҄ кни́гахъ на́шихъ рꙋскихъ, якѡ́бы анти́христъ мѣлъсѧ народи́ти въ єр҃(с)ли́мѣ с чєрни́цѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.); коли цр(с)твовалъ вымордовалъ вєсь домъ Гєрωвоамовъ, нє зоставилъ и єдиной дꙋши з насѣньѧ єгω (серед. XVII ст. *Хрон.* 308 зв.).

2. *(нероздільний)* єдиний: Напєрвєй полєцаю дꙋшꙋ мою Богꙋ Створитєлю, в Тройцы єдиномꙋ (Острог, 1539 *AS* IV, 206); да (б)дє(т) мл(с)ть г(с)да бг҃а всєдє(р)житєлѧ во тро(и)цы єдиного (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); Костанти́н жє єді́нꙋ собо́рнꙋю цр҃ковь писа́нієм въззвыси (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Духъ Светый походитъ отъ Отца и отъ Сына единымъ исхожденіемъ и единымъ дыханіемъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 121); Дх҃ъ Ст҃ыи єстъ пра(в)ди́вы(м) єдины(м) Бг҃о(м) з҄ Ѡ(т)цє(м) и Сн҃омъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 56);

суцільний: ω(т) ногъ до головы всє тѣло єдина ра́на (Острог, 1607 *Лѣк.* 4).

3. *(спільний для всіх, властивий усім)* єдиний, однаковий: Цр҃ковъ восто́чнаѧ и захо(д)наѧ до лѣтъ ты́сѧщи єди́ного в то(м) разꙋмѣніѧ были з҄ собо́ю (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 24); єдиный и той же — один і той же, той самий: нє и́(н)шаѧ бо-вѣ(м) є́стъ ω(т)цє́в҄скаѧ. а и́(н)шаѧ сыно́(в)нѧ во́лѧ, а́лє є́дина и та́ѧ(ж) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 82); **єдиными усты** *див.* **УСТА; єдинымъ серцемъ** *див.* **СЕРЦЕ;**

(однаковий для всіх, такий самий) єдиний, один: мє́ртвы(и) Въскрє́снꙋтъ єдини́мъ Во́зрастомъ, ста́рыи, и молωды́и (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.);

(той самий, спільний для обох) один: то(т) в҄стави(л) абы дх҃о(в)ныи з нєвѣстами во єді́но(м) до́мꙋ нє мєшка́ли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 87).

4. Одинокий, самотній: Мойсея єдиного противъ Фараона... послал... и Ноя против всего свѣта єдиного выставилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); **самъ єдиный** *див.* **САМЪ.**

5. *(один із багатьох)* окремий; спеціальний: Был пакъ і҃съ на єді́ном ω(т) съборі́щь (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 79); ст҃оє бра(т)ство посыла(т) вашєму хр(с)тїя(н)скому братолюбїю... пн҃а григо́рїя крєска єдиного з братїи вашихъ (Львів, 1588 *ЛСБ* 93, 4); зна́йдꙋютсѧ єдины пта́шєчки, кото́рыє зара(з) скоро з҄ яица сѧ вылоуплѧютъ, спѣва́ютъ, хо́дѧ(т) и гдѣ хо́чоу(т) бѣгаю(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 253); ю(ж) і҃са повєдє́но бы́ло до горы гол҄гоѳы єдиною оули́цєю (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 71); Єсть на мо́ри єди́на ры́бка нєвєли́ка... кото́раѧ такꙋю мо́цъ в҄ собѣ ма́є, ижь хо́чь набо́лшїй кора́бль... оухвати́вши дєржати бꙋдє по́ки хо́чєтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.);

анѣ, ни (нѣ, не) єдиный — жодний: ани единого пункту от учения его не толко не держиш, але еще... другим... забороняеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 229); А ωнь рєкль и вамь бѣда в҄ законѣ оучєны(м). ижє накладаєтє на ч҃лкы бєрємєна которы(х) носити нє могоу(т) а сами ни єдинымь пръстомь ваши(м) бєрємєнє до(т)кноутисѧ нє хочєтє (1556-1561 *ПЄ* 271); пишємо к тобѣ и заповѣдаємо, и дабы єси нѣвчємъ нѣ ко єдиномꙋ противного што мови(л) во лвовѣ бꙋдꙋчємꙋ бра(т)ствꙋ (Львів, 1587 *ЛСБ* 89); Проклятая то школа, которая ни единаго ученика... не научит, але всѣх студентов своих в погибель вѣчную посылает (1608-1609 *Виш.Зач.* 226); Ста́лосѧ тог(д)ы... такъ и(ж) нє бы(л) ни єди(н)ны(й) дω(м)... в ко́то́ро(м) бы ꙋмє́рлы(й) нє бы(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 19).

6. *(у конструкціях зі словом* другий *вживається для позначення послідовної зміни однакових предметів)* один: никто... нє можє(т) двѣма господинома, слоужити любо єдинаго възлюбить а дроугого възненавидить // єдинаго бо дръжи(т)сѧ а ω дроузѣм҄ жє нєд҄бати поч҄нє(т) (1556-1561 *ПЄ* 37-37 зв.); Оубо́гимъ бра́тїи Хв҃ой ялмꙋжнꙋ да́лъ, шпиталѣ єдины фꙋндова́лъ а дрꙋгїи нада́лъ (Ки-

їв, 1624 *МІКСВ* 100); Крє(с)тъ вє(с) срѣбны(и)… з ра(з)пятиє(м) ω(т)ливаны(м) и бцєю… по єдино(и) сторонѣ, а по дрѹго(й) то(л)ко д҃ камєнѣ про(с)тыє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4);

у знач. ім. (перший із названих) один: С чого подобно ча́сомъ єди́номѹ быва́єтъ марко́тно а дрѹгомѹ нєми́ло (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); єдины соу́тъ правди́выи, а дрѹ́гии ло́жныє (Почаїв, 1618 *Зерц.* 21); **єдинъ єдиному** *див.* **ЄДИНЪ;**

єдино (єдны) ку (ко) другому — *(взаємно)* один до другого, один до одного: То́тъ повѣда́єтъ я́снє, и(ж) воро́чає(т)сѧ єди́но кѹ дрѹгомѹ вспа́къ што є́стъ прєисто(т)ного Бо(з)ского рожє́нѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 208); выстєрєгайтєсь квасу фарисєйског, и квасу иродова, и мыслїлї рєкучи єдны ко дру́гому. ω тож хлѣба нє и́маємо (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 56); **єдиный зъ двойга** — один з двох: Кото́рыи оуи́мѹю(т), а́лбо што́ прида́ти ва́жатъсѧ до наѹки слώвъ Бω(з)скихъ, єдины(м) зъ двойга хорѹютъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 234); **єдиный з другимъ** — *(взаємно)* один з другим, разом: и єсли нє якъ в тє(м)ности на́ мори має(т)ность на́съ // єдино́го з дроу́ги(м) зважає(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 120-121); позволѧ́й жє зго́дѹ чини́ти мєжи подъда́ными. а нє єдино́го з дроу́гимъ зважати. або́вѣмъ гдє сва́ры и ростырки, // ω(т)то́лѧ бгъ ω(т)далѧ́єтсѧ (Острог, 1614 *Тест.* 177-178).

7. *У знач. числ. (на позначення кількості з 1 одиниці)* один: нєха(й) жє нє бѹдєтъ таки(м) подлы(м) а пло́хоѹмны(м), рѣчєй су(д)єю жє єди́нѹ то(л)ко сторону вы́слѹха(в)ши, похвали(в)ши з нє́ю пєрєста(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 2); ко(ж)ды(и) приводѧчи и даючи сы́на и прия́тєлѧ… на наѹкѹ, має(т) взя́ти з собо́ю сѹсѣда єди́наго или дво(х) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2); Навчи(ж)сѧ… кр(с)та стго оу́живати трєма пръсты а нє є́дины(м) албо двома на чоло на пра́воє ра́мѧ и на лѣвоє вѹзнаваючи стѹю троцѹ (XVI ст. *УЄ* №29519, 22 зв); фєдоръ шафарь и(з) сыно(м) своимъ иваномъ… продали… шопѹ єдинѹ з боищомъ (Одрехова, 1634 *ЦДІАК* 37, 2, 50); **по єдиному** — по черзі, по порядку: Грекове тое прызнали и ствердили, о которыхъ по единому, яко се отправуютъ, нижей послышышъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 193).

8. *У знач. займ. (неозначений)* один, якийсь: лєгъчѣй єсть нбоу и зємли прєминоути нижъли ω(т) закона єдиномоу словоу загиноути (1556-1561 *ПЄ* 293); Надъ отца и матерь единого родича не имаеме розумѣти (XVI ст. *НЄ* 217); коли [іс҃] ишо(л) чєрє(з) єдинѹ страноу, в которой єщє мало было знаємо стоє рж҃(с)тво є(г)… чл҃къ нѣкоторїй прївє(л) до нєго сн҃а своє(г) котрїй бы(л) нагабаный ω(т) дх҃а нєч(с)того (к. XVI ст. *УЄ* №31, 30); Іώта Єдина а́лбо єдина крє́ска ω(т) за́кона нє зги́нєтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 197); Пи́шєтъ Плюта́рхъ ω вєли́комъ Алєкса́ндрѣ, кото́рый пойма́вши єди́ногω збо́йцѹ мо́рскогω, пыта(л): Чомѹ бы по мо́рю такии шко́ды людє́мъ чини(л) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 945); **єдиного часу, часу єдиного** — колись, якось: Єдиного ча(с)у рознємоглсѧ дн҃ѧ єдиного… лазарь (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 1); Ча(с)у єдиного вшє(л) іс҃ во ієр(с)лимь (к. XVI ст. *УЄ* №31, 62 зв.).

◇ **нє о єдиномъ хлѣбѣ жити** *див.* **ХЛѢБЪ.**

ЄДÏНООБРАЗНЫЙ *прикм.* (*цсл.* єдинообразьныи) *(який має однаковий вигляд)* однаковий: Да проклѧти бѹдѹтъ вл҃дки… которїє… // …Прїатєлѣ обога́чѹю(т). карити зиждѹ(т). възники сытыє і єдїноωбразныє спрѧгаю(т). роскошъ свою Поганъскї испо(л)нѧю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 263 зв.-264).

ЄДÏНОРОДНЄ *присл.* Єдинородно: походѧ́чїй дх҃ъ чєрє(з) сєбє ис собо́ю сн҃ъ ока́зѹєтъ, оди́нъ єдїноро́днє ω(т) нєрож(д)є́нои свѣтлости засвѣти́вшисѧ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 42 зв.).

ЄДÏНОРОДНЫЙ *див.* **ЄДИНОРОДНЫЙ.**

ЄДÏНОРОЖОНЫЙ *прикм.* Те саме, що **єдинородный** у 2 знач.: Б҃ъ втѣлѧ́ємы(й) приоболо́късѧ зъ нєи ‹дв҃ы Мр҃їи› въ тѣло, и зоста(л) зъ нє́и Чл҃ко(м)… И то́й є(ст) Сн҃ъ Бж҃їй єдїнорожо́ны(й) ω(т) Оц҃а, и ω(т) Мт҃рє єдїноча́ды(й) (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 126 зв.).

ЄДÏНОЧАДЫЙ *див.* **ЄДИНОЧАДЫЙ.**

ЄДÏНЪ *див.* **ЄДИНЪ.**

ЄДÏНЫЙ *див.* **ЄДИНЫЙ.**

ЄДÏНЬ *див.* **ЄДИНЪ.**

ЄДЛИНА *ж.* (*стп.* jedlina) ялина: пла́чє(т) Єдли́на, понєва́жъ оупа́лъ Кє́дръ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 18).

ЄДЛОВЫЙ *прикм.* Ялиновий: Дє́рєва тꙑи сѹ́ть... высо́кїи, кото́рыи вє́длѹгъ с(т): Кирі́лла Патріа́рхи Алєксандрі́йского выкла́дѹ, розѹмѣю́т҄сѧ Іє́рє́ѡвє, и высо́цє сла́вныи и прєложє́нствы вынє́слыи ста́ны, з҄ кото́рыми то Єдло́выми и Кєдро́выми Прєложо́ными полєчи ма́ючими (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 18).

ЄДНАКИЙ, ЄДНАКЇЙ, ЕДНАКИЙ *прикм.* (*стп.* jednaki) однаковий, *діал.* однакий: та́к҄ бг҃ъ раствори(л) тѣло мє́н҄шємѹ пода(л) бо́(л)шѹю чє(ст) абы нє была ра́спрѧ в тѣлѣ, и абы всѣ єдна́коє в҄ боудова́н҄ю тѣла хв҃а чини́ли чло́(н)ки (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 202); Христосъ Господь по воскресеніи всѣмъ еднакую владзу далъ (1603 *Пит.* 23); Па́нѡвъ Воло́вичѡв Двоѧ́кїи, по(д) гє́лмомъ єдна́ки(м), клєйно́ты, Знамєни́тыи ...выража́ютъ цно́ты (Єв'є, 1616 *На г. Вол.*, тит. зв.); в҄ Свѧ́то и в҄ повшє(д)ный дє́нь єдна́кѹю ѡны ма́ютъ пова́гѹ и нагоро́дѹ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 243); Любо к҄ єдно́й налє́жатъ дш҃євной фикгѹры, Илє є(ст) ихъ в҄ животѣ; ро́зны, ро́зныхъ сма́ки, Бо тє́жъ нє є(ст) ихъ аффє́ктъ заро́вно єднакїй (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.); та(к) ѡ(т) строє(в) того свѣта має(т) бꙑти ро(з)ноє їночє(с)коє ѡдѣнїє, жєбы... было ѹ всѣ(х), во всє(м) є(д)накоє и є(д)носта(и)ноє (серед. XVII ст. *Кас.* 3 зв.).

Див. ще **ЄДНАКОВЫЙ, ОДНАКИЙ.**

ЄДНАКО[1], ЕДНАКО *присл.* (*стп.* jednako) **1.** Однаково, так само, *діал.* однако: аза годи́тсѧ єди́номѹ лю́дови хр(с)тиѧ(н)скомѹ нє єдна́ко и вєлкѹ мо́цъ, и бж҃є нарожє(н)є. и и́нъшыє свѧ́та прєзъ ца́лы(й) ро́къ трима́ти (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); Понєва(ж) Єстєсмо З Народо(м) По(л)скимъ Єдного Права, И Єднако Ѡнєра во вшистко(м) Носимо. И ѡ(т) фѹ(н)дацы(й) Лвова Справє Пропонова(т) маютъ Прє(д) Єго К(р) М(л) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1); В҄ раю єщє гнѣвъ зача́тый з Люципєро(м) чловѣка И прє́з҄ нє́го на вєсъ влѧ́ты Ро́жай лю́дскїй... Єдна́кѡ всѣхѣ прєслѣдова́лъ Ва́дѧчи и́хъ з҄ собо́ю (Київ, 1630 *Имнол.* 4); всѣ поспо́лѹ всѣмъ єдна́ко ста́вмѡсѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 931); еднако uniformiter (*Уж.* 1643, 50 зв.).

2. Однаково, все одно, все-таки,: вла́снє я(к) чюжїє псы, на того кто ихъ годоує(т) єдна́ко брє́шоу(т), та́къ и злꙑ́є, добродѣємъ ѧ́къ // нє́прїѧтєлємъ шко́дѧ(т) (Острог, 1614 *Тест.* 149-150); причи́ны як сѧ яснє... по(з)наваю(т) ґды ѡ ни(х) наоуки старши(х) слѹхаємо... // по́ки сѧ ѹ старши(х) нє довѣдѹємо ѡ ни(х), хо(т) ка(ж)дого з на́съ... псѹю(т) и пѹсто́ша(т)... є(д)на́ко та(й)ны соу(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 61 зв.-62).

Див. ще **ЄДНАКОВО, ЄДНАКЪ[1], ОДНАКО[1], ОДНАКОВО, ОДНАКОЖЪ[1], ОДНАКЪ[1].**

ЄДНАКО[2], ЕДНАКО *спол.* (*протиставний*) (*з'єднує частини складносурядного речення*) однак, проте, але: Яко подобает церкви божией правдивой ѡт диявольских слуг преслѣдованной быти, еднако звитяжитися не дати, аще и со смерть на брани поднятися прилучит (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 172); ѧ́ко то прїймова́ти и ѧ́късѧ с тꙑ́мъ ѡбходи́ти, то ю́жъ на твоє(м) бачє́ню налє́житъ. єдна́ко нє тоу́шѹ а́бы бꙑ́лъ кто та́къ нєвдѧ́чнымъ, а́бы до́брого злє оужива́ти мѣлъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 182 зв.).

Див. ще **ЄДНАКЪ[2], ОДНАКО[2], ОДНАКОВО, ОДНАКОЖЪ[2], ОДНАКЪ[2].**

ЄДНАКОВО, ЕДНАКОВО *присл.* **1.** Однаково, так само: одными жъ завсєгды однако потоужными єднако хвалоу бж҃ѹю милѹючими и є(д)наково тиранови тѹрє(ц)комѹ нєхѹтливыми былисмы, єстєсмы и бѹдємо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203 зв.); всѣ єдна́къ з҄ єи [манны] тоую(ж) ро́скошъ, той же сма́къ чоу́ли, и єдна́ково бꙑ́ли насыщени (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238 зв.); та́къ высо́ко ѡ(т) зємлѣ, и по(д) зємлє́ю: ѧ́ко и над҄ зємлє́ю, и з бо́кѹв҄ зємлѣ єдна́ково нб҃о высо́костю и далє́костю ѡ(т) зємлѣ ѡ(т)сто́итъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14); о том найпервей радили, яко бы согласніе вѣры православной всѣ еднаково розумѣли и содержали (Городок, 1640 *ПККДА* І-1, 70); Зна́йдєш҄ наѡс҄та́токъ єдиноѹтро́бноє сълга́сїє, ѧ́къ по всѣх҄ Црк҃вахъ порѧ́днє и єдна́ково Бо́зскїє Та́ємници, ...ѡ(д)правова́тисѧ ма́ют҄ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5 зв.).

2. Однаково, все одно, все-таки: а ѡнї того ба(р)зо жаловали и(ж) тѣла х҃а избавитєлѧ своєго нє застали. а рє(к)ли є(д)наково на(м) тоє миро и тыи ма(с)ти дорогыи прї гробѣ єго ст҃омъ ѡставити ѡбє(т)нїца(м) свои(м) досы(т) оучи-

ніти (к. XVI ст. *УЄ* №31, 60 зв.); Глєтъ бѣсъ рабꙋ своємꙋ... ещѐсь нн҃ѣ мо́лодъ, роскошꙋй, на па́ствискахъ на́шихъ, єдна́ково при старости пока́єш'сѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.).

Див. ще **ЄДНАКО[1], ЄДНАКЪ[1], ОДНАКО[1], ОДНАКОВО, ОДНАКОЖЪ[1], ОДНАКЪ[1].**

ЄДНАКОВЫЙ *прикм.* Однаковий: ѡ(т)цъ мо́й ꙋчинівши сл҃нцє та́къ длѧ злы(х) якъ длѧ добры(х) вшистки(х) людий єдна́ковою... добротю соустєнтоуєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 299); Што́ обо́є и помы́слити а нє ты́лько мо́вити єдна́ковои нєзбо́жности и пога́нскаѧ є́сть (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 239); Лєчъ а́бы тєжъ, и свѣцкіє Правосла́вныє оумѣючїи чита́ти, нєꙋмѣючимъ и простѣйшимъ с повинности Хрістїа́нскои, єднако́вымъ способомъ наꙋкꙋ прєподаючи заправова́ли (Київ, 1645 *Собр.* 2); гды всѣ є(д)на́ковою жа́лобою... забѣга́ли, а́бы́сѧ мѣсто нє запа́ло (серед. XVII ст. *Кас.* 5).

Див. ще **ЄДНАКИЙ, ОДНАКИЙ.**

ЄДНАКОСТЬ *ж.* Однаковість: ѡ Ро́вности и Єдна́кости Вла́дзы ѡ(т) Хр(с)та Прє́з' Дх҃а Ст҃гѡ да́нои Всѣмъ Ап(с)лѡмъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127).

ЄДНАКЪ[1], ЄДНАКЬ, ЕДНАКЪ *присл.* (*стп.* jednak) **1.** *(так чи інакше)* однак, все одно, все-таки: єднакъ ѡбовяза(в)ши болотовича во(и)та любє(ц)кого и и(н)ны(х) зємя(н) любєцьки(х)... абы ѡны справє(д)ливє то(т)... кгрꙋнътъ лишътви(н)ски(и) ѡбвєли и пр(в)дивꙋю границꙋ показали (Любеч, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 38 зв.); Але вы ...позычайтє нє чєкаючи с того зы́скоу жа(д)ного... Єдна(к) сѧ нє вы́мовишь абы(с) нє мѣлъ быти мл(с)рдны(м),... противь ка́ждомоу (Львів, 1585 *УЄ* №5, 268 зв., на полях); Єдна(к) жє... ма́ючи... кри́вдꙋ ѡ(т) єп(с)кпа своєго, ижъ всєгды имъ поповъ вѐдлугъ звыклого ѡбычая... ихъ бл҃гослови́ти нє хочєтъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); є́гда ва(с) вопрошꙋ, сороми́тисѧ бꙋдєтє. Єдна(к) ѧ ва(с) вопрошꙋ, хо́чъ вы сѧ за правдꙋ на мєнє фрасова́ти схо́чєтє (1598 *Виш.Кн.* 272); нє є(ст) воды исно(ст), кото́рая єсли зогрѣє(ш) зи́мно(ст) оутрача́єтъ, вода єдна(к) зоставꙋєтсѧ, а прє́то исно(ст) єстъ само прирожє́нѧ рє́чи(и) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 215); єдна́къ з' тоє соло́дкоє ро́зности цнѡ́тъ вдачнаѧ ѡздо́ба, и позо́ръ ми́лый повстава́єтъ (Київ, 1628 *Лим.* 7 ненум.); Єднакъ я тобѣ, жона моя, ѡзнаймꙋю, Ижъ ся тебе не рихло видѣть ѡбецꙋю (I пол. XVII ст. *Рез.* 176); Є(д)накъ по(д) ча(с) за настꙋпєньє(м) вєликого гонєнїѧ... а на(д)то за поводо(м) су(м)нє(н)я нашо(г)... назначили(х)мо собо(р) (Городок, 1640 *Гр.Мог.* 1 зв.); єдна́къ ѡсобли́вымъ спо́собо(м) Малжо́но(к) пови́нє(н) жонꙋ свою шанова́ти, вє́длꙋгъ Ап(с)ла Пєтра, я́кѡ сосꙋдъ нємощнѣ́йшїй (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 920).

2. *У знач. вставн. слова* однак, все ж таки, все-таки, все ж, проте: Кто(ж) єд'накь с ты(х) трєхь видит'сѧ тобѣ ближнимь быти томоу которыи то впаль быль мєжи раз'бойникы (1556-1561 *ПЄ* 265); вѣрꙋ єднакъ твои(м) словамъ (к. XVI ст. *Розм.* 34); та́къ єдна́къ мно́го зло́го прино́си(ш), жє на(с) з раю выганѧ́єшъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 192 зв.); алє в' то́мъ ча́сє єдна́къ в' є́дности прєбыва́ймо (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 19); Потреба ся еднакъ тому пилно и уважне присмотрѣти а моцъ оного писаня уважити (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 624); до тыхъ єдна(к) ꙋслꙋгъ и сщє(н)ника ми(р)ского я(к) припꙋщати маю(т) та(к) изъ ты(х) приходо(в) ча(с) пєвнꙋю давати мꙋ пови(н)ны (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 75); казали есмо, абы сторона поводовая... кождого з особна, поединкомъ пытали, обовезавши еднакъ кождого сумненемъ, еслибы кто о подраню тыхъ пчолъ ведомъ самъ былъ, албо одъ людей слышалъ, абы того... // ...на копе правдиве зезнавалъ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 79-80); Тогды ми еднакъ, утѣха въ сердцу трвала: Кгдымъ ся еще, на живого позирала (Львів, 1630 *Траг.п.* 164); А притомъ єдна(к) ведлугъ звычаю себѣ моцъ зупо(л)ную зоставую въ все(м), поты поки ми Гдъ Бгъ живота продолжи(т) (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); Маю є(д)накъ надѣю в' г(с)дꙋ бꙋ҃ жє и(х)... ѡб'ясни́ти бꙋдꙋ мо́глъ (серед. XVII ст. *Кас.* 62).

Див. ще **ЄДНАКОВО, ОДНАКО[1], ОДНАКОВО, ОДНАКОЖЪ[1], ОДНАКЪ[1].**

ЄДНАКЪ[2], ЕДНАКЪ *спол. (протиставний)* **а)** *(зв'язує члени речення)* але, однак, проте: мы ро(з)граничє(н)я с части своєє нє боронимы,

є(д)на(к) же бє(з) ста(р)шого уча(с)ника, пна по(д)судка, учинити того нє можємы (Житомирщина, 1599 *ККПС* 124); того(ж) часꙋ Па(н) Дмитръ красо(в)ски(и)... би(л) в бра(т)ствѣ, єднакъ вышо(л) и до ко(н)ца справъ нє хотѣлъ чєкати (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1); мно́гії оуча(т)сѧ жєбы оумѣли, єднакъ нє длѧ того жєбы до́брыми были (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211); Церковъ... преслѣдованья вшелякіи пріймуетъ, еднакъ незвитяжона зоставаетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 343); Ада́мъ бꙋдꙋчи на тѣлѣ наги́мъ соро́мѣлъсѧ хо́ть бы́лъ собѣ з' ли́стѧ дре́ва фі́го́вогѡ з'плѣлъ опра(т)кꙋ, єдна́къ запала́лъсѧ вствы́домъ позна́вши // нє(н)дзꙋ и на́гость свою (Вільна, 1627 *Дух.б.* 104-205); хотяй же былъ еси далеко ѡ(т) мора, єднакъ же риби з' нєго дивними способами ловилъ єси (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); ѡбꙋвє́нѧ на но́ги... ѡ(т) г(с)да по(з)во́лєного ꙋживаю(т); є(д)на́к' же оужива́ти єго нєдопꙋска́ю (серед. XVII ст. *Кас.* 8);

б) *(з'єднує частини складносурядного речення)* але, однак, проте: Што ачко́лвєкъ ре́чъ до оувѣрє(н)ѧ трꙋднаѧ быти здає́т'сѧ, єдна́къ Бгъ са́мъ томꙋ мꙋжꙋ тоє ѡ(т)кры́ти ра́чилъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 154); Ле́чъ, лю́бъ нє єстєм' Острови́дз в' то́й мѣрѣ; Єдна́къ ми ми́лость кꙋ ѡ(т)чистой вѣрѣ... Дає́тъ помо́чи (Львів, 1642 *Бут.* 9 зв.); єсли сꙋт' нєвѣ́рныє, нє ма́ють бы́ти крщєныє, єдна(к) же єсли́бы были ѡкрєщє́ныє, было́ бы ва(ж)ноє и(х) крщє́нїє (Львів, 1645 *О тайн.* 22).

Див. ще **ЄДНАКО[2], ЄДНАКЪЖЕ, ОДНАКО[2], ОДНАКОЖЪ[2].**

ЄДНАКЪЖЕ, ЕДНАКЖЕ, ЕДНАКЪЖЕ *присл.* (*стп.* jednakże) *(так чи інакше)* однак, все одно, все-таки: єдна(к)жє выбра(в)ши нѣкоторыє артикꙋлы ѡ(т) вм(с). на право(с)лавны(х)... хꙋлно рєчє́ныє, и на Ба го(р)ды(м) дꙋхо(м) рыгнєныє,... пытати вм(с) бꙋдꙋ,... я(к) то(т) дꙋ(х) зара(з)ливы(и) //...в пе́клѣ гнѣздо має(т), и та(м) почиває(т) (1598 *Виш.Кн.* 277 зв.-278); Єдна(к) жє в ти(х) замишани(х) часѣ(х) що мо(г)ло быти посилаємо на роботꙋ до цръквє свєто(и) (Ясси, 1601 *ЛСБ* 362, 1); Єдна(к)жє таковы(м) многым' народомъ ро́вноє дши, а́лбо сна́ть и зацнѣ́йшєи, абовѣ(м) лѣпшїй єстъ єди́нъ кото́рый чи́ни(т) во́лю бжїю, анѣжли тисѧча злости́вых' (Острог, 1607 *Лѣк.* 7); Еднак же, скоротивши наших тайных бѣд рѣчь, нѣкую маленькую отраду в мыслных движениях милостию христовою получивши, полакомихся пройти и видѣти скаржино злепление тое книжки (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); еднакъ же што далей послышимъ увѣдомити братолюбия вашого не омешкаемъ (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 275); Знат же то ведлуг волѣ Бжой ся справꙋешъ. Еднакъ же малая дщер, абы не тужила, Же при матери своей мало що пожила (I пол. XVII ст. *Рєз.* 177); Єдна́к'жє грѣши(т) смєр'тєльнє хто́бы сє ва́жал' бєз' потрє́бы нє бꙋдꙋчи иєрє́єм' кр(с)тити кого (Львів, 1645 *О тайн.* 19); єднакъ же // лѧхи хотѣли вє(р)хъ мати на(д) Москвою, почали и(х) знєважати (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165-166).

Див. ще **ЄДНАКО[1], ЄДНАКОВО, ЄДНАКЪ[1], ОДНАКО[1], ОДНАКОЖЪ[1].**

ЄДНАЛНЫЙ, ЕДНАЛНЫЙ, ЄДНАЛЪНЫЙ *прикм.* Єднальний. ◇ **єдналнымъ обычаємъ, обычаємъ єдналнымъ** *див.* **ОБЫЧАЙ; листъ єдналный (едналный, єдналъный)** *див.* **ЛИСТЪ[2].**

Див. ще **ЄДНАНЫЙ, ЄДНАЦКИЙ.**

ЄДНАНЄ, ЕДНАНЄ, ЄДНАНЬЄ, ЄДНАНЪЄ, ЄДНАНЯ, ИДНАНЄ *с.* (*стп.* jednanie) 1. *(дружні стосунки, союз)* єднання: алє того нє признава́ю абы́ то злѣпа́ньє є́дности и єдна́ньє з ри́мскими па́пєжами кꙋ по(д)по́рѣ єдиновла́дства костє́лного ри́мскихъ па́пєжѡвь потѧга́тисѧ могло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150); Мо́лимъ: Трєбꙋємъ, ходотайствꙋємъ, посла́нїє дѣємъ, єдна́ньє, посє́лство ѡ(т)правꙋємъ (1627 *ЛБ* 65).

2. Полюбовна згода, мировий договір: А што єсми прєзыскал на кнѧзю Василю... чєрєз єднанє нєбожчика пана Богꙋша... триста коп грошєй бєз трєх коп (Задиби, 1531 *AS* III, 393); и по то(и) є(р)моли(н)ско(и) пото(м)ки єє, права, єдна(н)ѧ и застановє(н)ѧ ѡколо того ро(з)дє(л)ку закрочити (!) мєнуючы, Того... приви(л)ѧми, листы, комисыѧми суды полюбовными и и(н)шыми справа(ми) и постꙋпки правны(ми) показы-

ва(л) (Городно, 1555 *ЛНБ* 103, 20/Id, 1989, 89 зв.); пан Загоровский... хотєчи сѧ к томꙋ рокꙋ поспєшити и подлꙋгъ єднанѧ в тых рєчах с Твоєю Милостью постановити, с Теплиц дєй на Волын єхалъ (Дубно, 1559 *AS* VI, 43); **єднанє держати** — дотримуватись полюбовної згоди, мирової: што ѡни ѡт королєвоє..., вдачнє принѧли и тоє єднанє на вєчныи часы дєржати мєжи собою ѡбѧзали (Краків, 1543 *AS* IV, 347); А тую вгоду постановє(н)є и є(д)на(н)є нш҃о, во (в)си(х)... а(р)тыкулє(х) ...пови(н)ни будємъ з обу сторо(н) твє(р)до и нєѡ(т)мє(н)но вє(ч)но дєржати сами дєти и пото(м)ки будучиє нш҃и (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25); **єднанє розорвати** — порушити полюбовну згоду, мирову: пан Василєй ѡноє єднанє розорвал... и ѡномꙋ записꙋ досыт нє вчинил (Кременець, 1547 *AS* IV, 553); **єднанє умоцнѧти** — юридично затверджувати мирову: А такъ мы рєчєй ѡповєданѧ их выслухавши, за призволєнємъ и прозбами их, ѡбєюх сторон ѡноє єднанє их ꙋмоцнѧємъ и потвєржаємъ симъ нашимъ листомъ (Львів, 1537 *AS* IV, 93); **с єднанѧ выступати** — порушувати полюбовну згоду, мирову: Маютъ ѡни... то томꙋ сѧ справовати, яко в сємъ нашомъ листє єст... вышбражєно, а с того єднанѧ жадными причинами выстꙋпати нє мають (Львів, 1537 *AS* IV, 93); **с єднанѧ выступити** — те саме, що **єднанє розорвати**: А хто(бы) з нас мєл с тєпєрєшнєго нашого єднанѧ выстꙋпити, тот маєт заплатити брат братꙋ триста коп грошєй (Задиби, 1531 *AS* III, 393);

укладення полюбовної згоди, мирової: послє ѡного єднанѧ пана Горностаєва большии кривды и шкоды ꙋ многих рєчах ємꙋ подєлал (Львів, 1537 *AS* IV, 990); на котором [листє] ширєй, а достаточнє вєс постꙋп ѡноє справы и єднанѧ их єст ѡписанъ (Краків, 1543 *AS* IV, 347); а сы(н) мо(й) па(н) янъ и приѧтєли которыє на то(м) є(д)на(н)ю бы(л и ѡ має(т)но(ст)и моє(й) рꙋхомо(й)... вєдомости жа(д)ноє нє мєли (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 129); я, видєчи прозбу ихъ, до того єдна(н)ѧ удалъ и то промє(ж)ку ихъ помєркова(л) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 82); ѡ(з)на(й)муємъ жє я(к) словы и пєвною обѣтницєю своє(ю) до того тѣ(ж) и(н)тє(р)зициєю дали на(мъ) на сєбє при єднанью, при бы(т)но(ст)и ѡ(т)ца а(р)хиєп(с)кпа та(к) тѣ(ж) и ѡ(т)ца єп(с)кпа слова нє хотя(т) дє(р)жати (Рогатин, 1591 1591 *ЛСБ* 162); **єднанє вчинити** — прийти до полюбовної згоди, мирової: ино сꙋди на тотъ рокъ выєжчали и вы дєй в инщихъ дєлєх єднанье мєжи собою вчинили (Краків, 1524 *AS* III, 260); мы..., початок того єднаня вчинили (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); **єднанє приняти, приняти єднанє** — те саме, що **єднанє вчинити**: кнѧ(з) а(н)дрє(й)... //...с тымъ помєнєнымъ сыномъ моимъ ка(к) тє(ж) из ыными приѧтє(л)ми моими ꙋгодꙋ и є(д)на(н)є принѧ(л) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 128-129); Олєкса признав, же били, и до Стецка коваля Пашко ставив; Данило не схотев. Еднане приняли (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); Мы томꙋ зрозꙋмєвши, кгдыж ѡн в час кꙋ правꙋ на рок нє стал,... и ꙋ в отказє кнѧзю Ковєлскомꙋ нє был, а принємши ѡ зємли єднанє и на конєц с ним ѡ тыи грабєжи ꙋгодити(сѧ) нє хотєл, знашли єсмо так (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368); **єднаня звести** (кому) — добитися полюбовної згоди, мирової: а видячи то княз Сокол-ский, иж єднаня звести собе не мог, отказал через пана... Скленского, иж дєй пан Дубравский болшей того по Волыни ездити не будет (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 85); **ку єднаню привести** (кого) — примирити кого-небудь, довести справу до полюбовної згоди: Гдѣж за призволєнєм ихъ, обєюх сторон в той розницы кꙋ слꙋшномꙋ єднаню и срєдкꙋ их єсмо привєли (Неполомичі, 1531 *AS* III, 386); **переняти єднанє** — те саме, що **єднанє вчинити**: па(н) Василє(и)... доброволнє пєрєнявши єдна(н)є, самъ на сєбє заруку положилъ сто копъ грошє(и) пану Басарабу (Житомир, 1584 *АЖМУ* 82); **прийти до иднаня** (з ким) — те саме, що **єднанє вчинити**: пришолє(м) з пастыро(м) свои(м) до про(с)бы, и иднаня (Глиняни, 1607 *ЛСБ* 416,1); **у єднанє въступити** — те саме, що **єднанє вчинити**: А потом Их Милост сами ꙋ єднанє въступили и на люди свои то дали (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368).

4. Перемир'я: Миротворе́ніє: Чинѣ(н)є покóю, єдна́ньє (1627 *ЛБ* 64).

Див. ще **ЄДНЕНЬЄ.**

ЄДНАНЫЙ, ЕДНАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Єднальний. ◇ **еднанымъ обычаємъ** *див.* **ОБЫЧАЙ.**

Див. ще **ЄДНАЛНЫЙ, ЄДНАЦКИЙ.**

ЄДНАТИ, ЕДНАТИ, ЄДЪНАТИ, ИДНАТИ, ѢДНАТИ *дієсл. недок.* (*стч.* jednati, *стп.* jednać) **1.** (що) *(з'єднувати одно з другим)* єднати: Кгды-(с)мо єздили з ω(т)цє(м) Василїє(м) до рꙋды га(н)кры еднати далє(м) фꙋрманови гро(ш) м҃ (Львів, 1613 *ЛСБ* 1043, 3).

2. (кого, кого за що, кого через кого) Мирити, погоджувати: я за то их был позывал пєрєд врадъ замковый до Луцка, ино кнѧз Иван стал и нє допꙋщаючи до права, почал мнѣ єднати чєрєз кнѧзѧ Василѧ... за тот квалт (Луцьк, 1536 *AS* IV, 60); єго кнѧ(з) корєцъки... ωдалъ (!)... юхънꙋ воронє єднаючи єго за бо(й) (1552 *ОЖЗ* 126); нємало шкодь и тому дєтати вь ма(єт)ности по ωтъцꙋ єго тамь починєно за шьто нась чольганьски(и) єдънаючи платиль (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); ходотаиствꙋю, иднáю, справꙋю (1596 *ЛЗ* 84); Крощꙋ: Оукрачáю, єднáю, ꙋкрочꙋю (1627 *ЛБ* 56); Ходотаю: ѣднáю, вставлаюсѧ, причынáюсѧ (Там же, 144);

(кого з ким, що з ким) *(створювати тісний зв'язок, зближувати)* єднати: бг҃ъ бы(л) в҄ христѣ свѣ(т) єднáючи з҄ собóю, нє причитáючи имъ грѣхо(в) ихъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); сщ҃єнници... чєрє(з) ωфѣрꙋ бєз҄крóвнꙋю людéй з҄ г(с)дємъ // бг҃омъ єднáютъ (Львів, 1646 *Зобр.* 72 зв.-73).

3. (кого) Просити, намовляти щось зробити: Изъ сего евангелія указуетъ намъ, якъ силовавъ и иднавъ апостолы, што бы увуйшли у корабль (XVI ст. *НЄ* 113).

4. (кого) Привертати до себе, робити своїм прибічником: поражéны полáци ω(т) казакóвъ. и мáло щó сѧ ωстáло вóи(с)ка лáцскаго, и мꙋсили єднáти козакóвъ, и примѣрьє взали (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); а кгды́ до цéсара прибѣгли // застáли оу нєго кардинáла... з҄ двѣма бискꙋпами ω(т) пáпы послáного, єднáючи и благáючи цéсара вєлúкими подáрки и обѣтницами (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50 зв.);

(що) набувати, здобувати що-небудь, домагатися чогось: панове Борзобогатые не хотечися в том правом обходити, трудности, шкоды, и незгод промежку себе еднати и приймовати, зволившися сами доброволне, нас приятелей своих к тому возвали (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); Для чогожъ вы до вызнавцовъ костела Римского удаетеся, и наукъ ихъ лапаете, и вшелякимъ способомъ ласкъ собѣ у нихъ еднаете? (1603 *Пит.* 104); Видте жь, православныи, апостольскую науку и разумѣйте, иж не собѣ славу еднают у людей, але Христови (1608-1609 *Виш. Зач.* 211); блѣдáѧ лоуна дóждъ на(м) знамєноуєтъ;... в бѣлоую фарбꙋ гдысѧ оубирáєтъ ясно(ст) иднає(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270 зв.); дáры оу Панóвъ єднáютъ Лáскꙋ лю́дємъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309); Што звыкло бє(з)смéр҄тнꙋю слáвꙋ и(м) єднáти, котóраѧ на свѣтє, пóты бꙋдє тр҄вáти Пóки м(с)ць и звѣзды... нóчныє тéмности бꙋдꙋть просвєщáти (Єв'є, 1611 *На г.Ог.К.* 2); Такóє и(х) набожєнство є(ст) проклѧтоє; и лáски ω(т) б҃а жа(д)ноє нє є(д)нає(т). ани ꙋмєрши(м), ани живы(м) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 102).

ЄДНАТИСЯ, ЄДНАТИСѦ, ЕДНАТЬСЕ, ИДНАТИСѦ, ИДНАТИСЬ *дієсл. недок.* **1.** (з ким) *(вступати в дружні стосунки, зближуватись, приятелювати)* єднатися: панъ крыни(ц)ки(й)... вси прєзыски врадовнє вказаныє на мєнє влилъ и то в шафꙋнокъ мнє подалъ врадовънымъ записомъ свои(м) даючи мнє моцъ того ꙋживати тымъ шафовати пн҃зи ω(т)бирати и єднатися ажъ до ωстатнєго стопня правного (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); оувѣщєвáюсѧ, иднáюсѧ, пє(в)ны(м) бываю (1596 *ЛЗ* 63); ωзна(й)мѣтє ми ω тако(й) ли то любви сп҃съ рéклъ, котраѧ в трапєза(х) мнóгопо(л)ми́сны(х), и питїá(х) ро(з)майты(х) со мꙋзика(ми) сѧ єднає(т) (1598 *Виш.Кн.* 304 зв.).

2. (з ким) *(приходити до згоди, годитися)* єднатися: єстли бы ко(л)ко бра(т)и або ꙋча(ст)нико(в) ...въ чо(м) бы видєчи собє с кри(в)дою до на(с) ωтозва(в)шися ωдє(н) з ни(х) або два зъ стороною зъєдналисѧ... а потомъ бы дрꙋгая сторона ωтозвꙋ ты(м) хотєла би (з) права ω(т)биваючи

ты(х) с которыми ся нє єднала... и зъ апєляцы(й) выпу(с)тила тогды таковы(й) ω(т)поръ ȣ права нє має(т) бы(ти) при(й)мованъ (1566 *ВЛС* 56); єго м(л)... нє подалъ сє о(д)накъ зара(з), а для того, жє по то(т) ча(с) є(д)на(л)сє с пн҃ы Трипо(л)скими ω тыє кри(в)ды, которыє сє вышє(и) припомнєли (Київщина, 1600 *ККПС* 134); И мы... маємъ...// За растлѣнїа и кгва(л)чєнѧ и за кровопролитїа досы(т) чинити, ты(ж) з҄ кажды(м) въ всє(м) иднати(с) (Київ, 1619 *Аз.В.* 311-312); мы... маємъ...//...за кровопролитїа доси(т) чинити, ты(ж) з҄ кажды(м) въ всє(м) иднати(с), хто... на тєбє штó маєтъ... упєрєжай до примирєнїа (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 311-312); має(т) и волєнъ бȣдє(т) пн҃ъ ма(л)жонокъ мо(й)... тȣю справȣ до ω(с)та(т)нєго стопъня пра(в)ного конъчи(т) зъ ними сє є(д)на(т) квитова(т) ι. яко хотєчи ωною шафова(т) (Кременець, 1627 *ЦДІАЛ* 181, 2, 132, 9, 1 зв.).

3. (з ким) *(про ворогуючі сторони) (припиняти воєнні дії)* миритися: татáрє... вєлúкїи шкóды починúли ѡколо ωстропóлѧ, а потымъ єднáлисѧ зъ ωстрополаны... пили. и ѣли з҄ ωстрополѧ́ны (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.); Казимерскій добрый пріятель пана воєводы... рекъ: пане воєводо, идешъ єднатися з гетманомъ, для тогож обецался тобѣ пріятелем быти и Никифора отискати з Мальборку, але мнѣвъ, же того не учинит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40);

(з ким) *(підлягати, підпорядковуватись комусь)* становити єдність, цілість: царигоро(д)скиє патрїархове... тую звє(р)хность столицы римскоє... ча(с) нємалы(и) знали и є(и) по(д)лєгали и ωт нєє бл҃гословєнство брали ω(т) котороє хотажъ многократнѣ ω(т)ступовали алє ωпѧ(т) з нєю єдналисѧ и до послушєнства єє ворочали (Берестя, 1596 *ЦДІАЛ* 131, 1, 627); Азажь то новина еднатьсе Грекомъ зъ светою столицою Рымъскою? (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 312).

ЄДНАЦКИЙ, ЕДНАЦКИЙ *прикм. (який служить для розв'язання і усунення суперечностей, розбіжностей)* єднальний. ◊ **єднацкимъ обычаємъ** *див.* **ОБЫЧАЙ; листъ єднацкий (еднацкий)** *див.* **ЛИСТЪ²**.

Див. ще **ЄДНАЛНЫЙ, ЄДНАНЫЙ.**

ЄДНАЧЪ, ЕДНАЧЪ, ЄДНАЧЬ, ИДНАЧЪ, ѢДНАЧЪ *ч.* **1.** Посередник: А хто(бы) з нас мєл с тєпєрєшнєго нашого єднанѧ выстȣпити, тот маєт заплатити брат братȣ триста коп грошєй, а тым нашим єдначом двєсти коп грошєй (Задиби, 1531 *AS* III, 393); мовили пану Ивану Хренницкому, абы имъ, ведле... знайденыя (!) пановъ едначовъ... местечко Буремль... отступилъ (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 7/I, 237); ходотáй, посрє(д)никъ, йдна(ч) (1596 *ЛЗ* 84); а повѣдаючи, бы намь была нє зоставлєна ωбє(т)нїца... ω ст҃о(м) идначȣ г҃ѣ нашємь ıс҃ѣ х҃ѣ. котрїй прєиднати мѣ(л). и за на(с) застоупїти мѣль то. мȣсили бы(х)мо быти оу бо(л)шє(м) страхоу нѣжли ωныи мѣста содо(м)скыи и гомо(р)скыи (к. XVI ст. *УЄ* 31, 42); Ходотáй: Посрéдникъ, ѣдна(ч) (1627 *ЛБ* 143).

2. Той, хто досягає чогось, здобуває щось: Ѡ(т)ишóлъ намъ оповѣдачъ слóва, ω(т)ишóлъ: И покóю влáсного йднá(ч), с свѣта зышóлъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 89).

Див. ще **ОДНАЧЪ.**

ЄДНЕНЬЄ, ЕДНЕНЬЄ *с.* Те саме, що **єднанє** у 2 знач.: Видечи брат их, што бы оттол урости могло, оные девки...//...арештовал и припоручил; а по учиненью протестацые их... внет их едненьемъ то таким, то оваким уходити хотел (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 509-510).

ЄДНО¹, ЕДНО *част.* **1.** *(обмежувальна) (вживається для позначення незначного ступеня вияву дії)* як тільки: коли сѧ врънєть з бракоу [з вєсєлѧ або свадьбы] абы ємоу бор҄зо ω(т)ворили коли єдно прїидє, а покольтає (1556-1561 *ПЄ* 276); Скóро бы(м) єднó хотѣ(л) тєбє́ и твоє́го стрáхȣ поз҄бы́ти, // и вы(т)хнȣвши ω(т) бóлю, сéрцєм҄ и оумы́сломъ тѧ́ забы́ти. Али внє(т) новинáми затрървóжишъ мóєго сéрца сúлы (Дермань або Острог, 1603 *Лям.Остр.* 22-23); Скоро едно бѣдный рȣсин лѧховицȣ возмет, то зараз до Римȣ ωт вѣрных ωтстȣпивше, праве згинет (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82);

(вказує на обмеження в кількості, величині) тільки, лише: Прида(л) тако(ж) нȣмна. полим҄пилиоу(с). к҄ дєсѧ́тє(м) м(с)цємъ, два. то є(ст) стычє(н), і лютóго. ибо пéрвѣй єдно ихъ дєсѧ́тъ бы́ло

(Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 72); пóкы кто в самой пéчи ро(с)кошїй лежи(т),... за рє(ч) нємóжнѡю здаéтсѧ емѹ вы́йти с тоé пéчи. áле скóро бы сѧ єдно малóго поча(т)кѹ ими(л) абы ѡ(т)тóль выходи́ти,... горѧ́честь ѡного ѡгнѧ зáразъ моу в ты́лъ зостáнєтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 15); Ра́звѣ: ѡ́прочъ, ѡ́кро(м),... тóлко, хи́ба, єдно (1627 *ЛБ* 105).

2. *(видільно-обмежувальна)* тільки, лише: па(к)ли(ж) бы єси в томъ которое сплошє(н)ство мє(л) а ѡному боѧрину кнгну здє до на(с) єхати росказа(ти) нє хотє(л) тогды веда(й) пє(в)нє и(ж) ни на комъ сѧ таѧ рє(ч) нє ѡбали(т) є(д)но на кгнгня (!) (Вільна, 1540 *ЛНБ* 5, II 4043, 3 зв.); а коли пришєль к нєи и нє нашоль ничого на нєи єдно листѧ бо єщє нє быль ча(с) смоква(м) [фик'гамь] (1556-1561 *ПЄ* 171 зв.); Кгды бы ты(ж) хлопє(ц) во єди́нъ днь до шкóлы ходилъ. а дрѹги(й) дéнь занєдбавалъ. и такъ єдно ча(с) бы собѣ трáти(л) в речи при школѣ. тако(г) бо(л)шє нє при(й)мати (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 6 зв.); нє хочоу ни(ч) бо(л)шє ѡ(т) ва(с) єдно л҃ срєбрьникъ (XVI ст. *УЄ Трост.* 47); нє є(ст) кто бы мѧ вы́бави(л). єдно ты б҃е мой (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 48); блишого нє было до того спа(д)коу єдно тє(н) ма(р)ко (Одрехова, 1626 *ЦДІАЛ* 37, 2, 42); и(х) та(м) нє мнóго вы́шло єд'но тыи котóрїи вѣрили (I пол. XVII ст. *УЄ* №91, 28).

3. *(підсилювальна)* тільки, лише: дєсѧтины даю зо всєго што єдно маю (15561-1561 *ПЄ* 300); куся(т)ся на на(с) и кы(й)ми и ѡ(т)повѣдью шляхтою и ми(р)но якъ бы є(д)но могли хо(т) хы(т)ро ѡбаваю(т)ся прє(д)ся соборѹ (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); рѣчи которые едно в церкви были, так его власные, як и церковные, побрал и полупилъ (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 315); гдє єдно дѹша разѹмнаѧ по(з)вóлит', та(м) // тѣло зарáзомъ въ мгновéнїю ѡ́ка стáнєтъ; съ Нбси нá зємлю (Чернігів, 1646 *Перло* 145-145 зв.).

ЄДНО², ЕДНО *спол.* **I.** *(зв'язує члени речення)* **1.** *(приєднувальний) (уточнює раніше висловлену думку)* а, та: Та(к)жє кого трѧ(с)цѧ дръжи(т). то оувари чо(р)нобы(л) тъпло пии... то выидє(т) блюватиною. а(л)бо задо(м). єдно даваи пити нащє (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11).

2. *(протиставний)* а, але: я ижє(м) нє ѡсєлая в то(р)чинє є(д)но в луцку по(д)вєзала(м)сѧ ѡ собє вѧдомо(ст) ѡ(т) врѧдѹ луцко(г) дати (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 41); въ Іерусалимѣ... книжки таковыи выдаютъ, въ которыхъ правды и справедливости не пишучи, едно вымислы... и небылицы змышляючи,... нещадно на насъ волаютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 317); Нє борóни(т) на(м)... іс, ижь бы́(х)мо нє мáли старáтисѧ ѡ покармѣ тєлєсно(м), єдно и(ж) бы(х)мо чини́ли всє... по мѣрѣ (1645 *УЄ* №32, 80 зв.).

II. *(зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину часу до головної)* тільки, ледве, щойно: іѡсифь ... //... хѡ́тѣль єи тáйно ѡ(т)поу́стити єдно ж(ь) тоє пóмыслиль яви́л(ь)сѧ ємоу агглъ гнь в снѣ (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.-23).

ЄДНОВЛАДСТВО *с.* Те саме, що **єдиновладство**: в' трєтєй части, гдє о єдновладствѣ костєлном' боудєть рєчъ, нѣкоторыи с тыхъ канѡновъ потрєбныє припоманѹти пріидєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 9 зв.).

Див. ще **ЄДИНОВЛАСТЇЄ, ЄДНОВЛАСТЇЄ.**

ЄДНОВЛАСНОСТЬ *ж.* Владицтво, верховенство, панування: Авва... всѣхъ ѡбдáрилъ човéкѡвъ Словéсною дшєю; с' котрóи похóдитъ Єдновлáсно(ст) всѣхъ смысло(в), бовѣм' ѡна рóдит' Нáймєншїє аффéкта, ѡбоихъ стрóнъ мѣры (Львів, 1642 *Бут.* 4).

ЄДНОВЛАСТЇЄ с. Те саме, що **єдиновладство**: Ты́є такїє чоты́ри зам'кнéньѧ за довóдами нáшими в' прóшлы(х) двóхъ роздѣлєхъ противъ єдновла(с)тїю ѡ(т) дѣєпи́са змы́шлєномѹ приточоными, з влáсныхъ припóмнєныхъ слѡ́въ єго выникáютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 108 зв.); а на остатокъ ани пєтръ стыи особливыми дары ѡ(т) бга обдароный старшє(н)ства і єдновластїѧ на(д) всѣмъ костєломъ собѣ нє привлаща(л) (Там же).

Див. ще **ЄДИНОВЛАСТЇЄ, ЄДНОВЛАДСТВО.**

ЄДНОВЛАСТНИКЪ *ч. (той, хто має необмежену владу, наділений повновладдям)* єдиновладний, -ого: Слы́шишъ дѣєпи́сє ты́є слова... бáчишъ я́къ сѧ за оказїєю твоє́й брєднѣ, штоу́ч-

нє и фортє́лнє а пыхо́ю па́хнꙋ́чіє твои́хъ на́й-сва(т)ши(х) панѡ(в) и єдновла́стниковъ кос-тє́лныхъ по́стꙋпки об'явили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139); за єдновла(с)тники цр҃ко(в)ныє почітаны быти нє мѡгꙋтъ (Там же, 143).

Див. ще **ЄДИНОВЛАДЦА, ЄДИНОВЛАСТЕЛЬ, ЄДИНОВЛАСТНИКЪ.**

ЄДНОГЛАСНО *присл.* (*цсл.* єдиногласьно) одноголосно, одностайно: ча(с) бовѣ(м) приспѣ(л), да є́го на срєдꙋ вы́тагнє(м), и плакати // и пла́кати на(д) ни(м), я(к) по наглє здохло(м) бꙋдє(м) і оу́чинѣ(м) всѣ єднога(с)но... томꙋ трꙋпови нє́вѣрїа папє(ж)ского погрє(б) (1599 *Виш.Кн.* 216 зв.-217).

Див. ще **ЄДИНОГЛАСНЕ, ЄДИНОГЛАСНО.**

ЄДНОИСТНЫЙ, ЕДНОИСТНЫЙ *прикм.* Те саме, що єдиноистотный: дх҃ъ ст҃ый єдно́истный єстъ сн҃ови, ѡ(т) кото́рого всє́ ма́єтъ, што́ ма́єтъ за ты(м) похо́ди(т) и ѡ(т) сн҃а (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 39 зв.); Надто еще блюзнилъ, ижъ гѣло Христосъ Господь нашъ едноистное принялъ,... але невымовне нѣякъ, ведлугъ Божества, тѣло сутелное принялъ (1603 *Пит.* 41); Х҃с з' Б҃а Оц҃а, прєдвѣчнєса ро́дитъ: С котро́го то Оц҃а и Дх҃ъ Ст҃ый похо́дитъ, На Сн҃ѣ єдно́истномъ ѡпочива́ючи, И ѡ Сн҃овствѣ єго́, на́мъ посвѣдча́ючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 92).

ЄДНОЛѢТОКЪ *ч. (тварина віком в один рік)* одноліток: Тє́лєцъ: Тєла́ єднолѣтокъ (1627 *ЛБ* 167).

ЄДНОМЫСЛЬНЫЙ, ЄДНОМЫСЛНЫЙ *прикм.* Те саме, що **единомысленый** у 1 знач.: бꙋдꙋчи в домꙋ божо(м) з вм҃(с)тами завшє єдномыслны(й). И в народє то(м) члонко(м) єдны(м)... и сєнаторо(м) в рєчы посполито(й), на(д)то ѡ(т) свєтѣ(й)шоє столицє Константинопо(л)скоє єстє(м) привѣлєюваны(й) Єкса(р)ха (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); на́баръзєй оусилꙋю: а́бы Ри(м)скиє блꙋды ѡ(д)кри́лиса: пра́вда, и здоро́вость Кафто-ли́ческои наꙋки, и цвичє́нья ѡ(т)вора́ласє Цр҃кви мно́гиє ѡ(д) на́шои Ри(м)скои, ѡ(д)кинє́ныє и ро(з)лꙋчо́ныє. в' Католи́чєском' єдномы(с)льном' розꙋмє́нью были задє(р)жаны (Єв'є або Вільна, 1616 *Прич.отех.* 16); такъ найвы(ш)шая згода, покой и єдномыслноє зєзволєн'є в' звазкꙋ любви можє(т) ихъ зобополнє задєржати, гды в' щирости в простотѣ Бг҃оꙋгоднє жити бꙋдꙋтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 22).

ЄДНОМЫСЛЬНОСТЬ, ЄДНОМЫСЛНОСТЬ *ж.* Те саме, що **единомысленость**: тымъ дєржаньємъса самого Х҃а оустєрєжєт'са тыхъ самоволокъ котѡрыє шатанъ... постави(л)... добрꙋю згодꙋ и єдномысльность вкинєньємъ спѡровъ и сєктъ рвати и псовати хотачи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 163); Аг҃гли на нб҃сєх' в' досконалой єдномыслности // трваючи, в' любви и покою згажаю(т)са (Вільна, 1627 *Дух.б.* 20-21).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛИЄ.**

ЄДНОНАЧАЛСТВО *с.* Те саме, що **єдиноначалїє**: с того што о пєтрѣ ст҃омъ рєчєно, кгды до тогожъ и иншіє налєжа(т), нєслоушнє єдноначалства по(д)пѡры бєрє(ш) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 102 зв.); показалоса жє розꙋмѣ(н)є о єдноначалствѣ цр҃ковно(м) папєжо(в) и(х) мл҃(с)тїй ри(м)ски(х)... ани в' исторїа(х) цр҃ковны(х) фꙋдамєнту нє має(т) (Там же, 215).

ЄДНОНОГЪ *ч. (той, що має одну ногу)* одноногий, -ого: соутъ та́ко(ж)... во афри́цѣ єдноно-го́вє, ѡ єди́ной вєли́ко́й нѡзѣ, што(ж) ѡ(т) сл҃нца. і нєпого́ды, засло́ни(т) ного́ю. і якъ шопо́ю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 86).

ЄДНООКИЙ, ЄДНООКЇЙ *прикм.* 1. *(який має одне око)* однооокий: И на то(м) жє мѣсцѣ бы(л) пафно́тїє єп(с)пь єгипє(т)ский єдноѡ́кїй (поч. XVII ст. *УЄ* №236, 38 зв.).

2. *У знач. ім. (той, хто має одне око)* одноокий, -ого: то́й прємѣнитъ ѡ(т) сказѝтєлости: в' ди́внꙋю красотꙋ... и та́къ въскр҃си́тъ пра́вє(д)ныхъ, и вѣрныхъ своихъ, в' цѣлыхъ тѣлахъ, бєз'рꙋкогѡ зє двѣм(а) рꙋка́м(а), и нѡга́ми, єдноѡ́когѡ, зє двѣма ѡчи́ма (Чернігів, 1646 *Перло* 144).

Див. ще **ЄДИНООЧИЙ.**

ЄДНОРОДНЫЙ *прикм.* Те саме, що **єдинородный** у 1 знач.: Ѿто чи́стаа па́нна жа́лостнє рыда́єтъ: // Ижъ єи а́гнца волки сро́гїи порва́ли, Єдноро́дного сн҃а мо́цно скрєпова́ли (Львів, 1631 *Волк.* 6-6 зв.).

Див. ще **ЄДИНОРОЖЕННЫЙ, ЄДИНОРОДНЫЙ.**

ЄДНОРОЖЕЦЪ *ч.* (*стп.* jednorożec) *міфол.* одноріг: Єдєнъ чл҃вкъ, оутѣкаючи прє(д) єдноро(ж)цємъ: хотѣлъ зомкнꙋтисѧ з҄ высокой скáлы: и падаючы, похвáтилъ сѧ за дрѣвцє з҄ скалы вырослоє (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); Єдинорóждъ: Єднорóжєцъ, тоє(ж) що и иноро(г) (1627 *ЛБ* 35).

Див. ще **ЄДИНОРОГЪ, ИНОРОГЪ.**

ЄДНОРОЖОНЫЙ *прикм.* Те саме, що **єдинородный** у 1 знач.: А потóмъ бáрзо вели́кою рáдостью и тéлца длѧ нéго закóлюєтъ оукóрмлєного, Сн҃а своéго єднорожóного Оц҃ъ (Київ, 1627 *Тр.* 29).

Див. ще **ЄДИНОРОЖЕННЫЙ.**

ЄДНОСТАЙНЕ, ЕДНОСТАЙНЕ *присл.* (*стп.* jednostajnie) **1.** Те саме, що **єдностайно**: тоты трє(и) потвєржую(т) рукоє(м)ство(м) вє(ч)ны(м) и става(т) єму роуко(и)мы прє(д) зоупє(л)ны(м) право(м) ѡлєшка а про(з)виско(м) маку(ха) и максима па(ш)чѧ которы(и) сѧ тоты дває сполє(ч)нє з собо(ю) єдноста(и)нє а нєроздѣлнѣ записоую(т) тому па(ш)кови на свы(х) має(т)ностѧ(х) по(д) соумою вы(ш)шє мѣнованою (Одрехова, 1580 *ЦДІАЛ* 37, 1, 12); которыє то при(н)ципаловє сполнє и є(д)носта(и)нє… з вєликою гаръматою з дѣлами з гаковницами… до за(м)кꙋ припꙋ(с)тили (Житомир, 1609 *ЦДІАЛ* 11, 1, 5, 40 зв.); Ѡ чóмъ згóднє тéж҄ и єдностáйнє ап҃(с)ловє и оуч҃тлєвє всѣ скꙋтком҄ тоє в҄прод҄ вы́полнивши, наꙋчи́ли, и оýчатъ,… всѣх҄ нáсъ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196); Тамъ єдностáйнє, прꙋдко завитайтє; Архїєрéѧ на ѳрѡ́нѣ витáйте (Львів. 1642 *Бут.* 7 зв.); тоу(т) ты(ж) хр(с)тїанє єсть и промє(ж)коу нáми нємáло такы(х) котры́и изложи́лисѧ єд҄ностáйнє и дрѫжа(т). та(к) яко то римлѣнє (1645 *УЄ* №32, 71).

2. Одноголосно, одностайно: заволáли всѣ єдностáйнє, кѡфаръ, кѡфáръ, то є(ст) нєзбóжники, нєзбóжники (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 29); А ижъ на соборѣ Флорентейскомъ о тотъ артыкулъ вси едностайне згодилися (Вільна, 1608 *Гарм.* 178); бра(т)я моло(д)шая ꙋстꙋпи(в)ши помоли(в)шися бг҃у є(д)носта(и)нє є(д)ными ꙋсты избрали… брато(в) чтырє(х) (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 13).

Див. ще **ОДНОСТАЙНЕ, ОДНОСТАЙНО.**

ЄДНОСТАЙНО *присл.* Одностайно, одностайне, згідно: Подоби́тъсѧ, ви́дит҄сѧ, к҃а, Згóдно єст҄, єдностáйно є́ст҄… слꙋшнє є́ст҄, годи́тъсѧ (1627 *ЛБ* 164).

Див. ще **ЄДНОСТАЙНЕ, ОДНОСТАЙНЕ, ОДНОСТАЙНО.**

ЄДНОСТАЙНОСТЬ *ж.* (*стп.* jednostajność) одностайність: Простотá: Простáцтво, щи́рость, єдностáйность (1627 *ЛБ* 102).

ЄДНОСТАЙНЫЙ, ЄДНОСТАЙНИЙ *прикм.* (*стп.* jednostajny) **1.** *(злагоджений, дружний, спільний)* одностайний: до того ты́жъ и мл҃итвъ ст҃ыхъ ап(с)ловъ, и мч҃нковъ припоминáютъ вєдꙋчи нáсъ ты́мъ до єдностáйного ѡ(т)дава(н)ѧ хвалы г҃оу бг҃ꙋ, и сполéчныхъ з ними мл҃твъ (Дермань, 1604 *Охт.* 8); и што томꙋ рóвнаа, жє всѣхъ цнѡтъ хр(с)тїáнскихъ єсть шкóлою, якѡ то Покóры, Послꙋшéнства… и иныхъ цнѡ́тъ, котóрыи… всѣхъ оучóны(х) єдностáйный єстъ гóлосъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 268); є(д)носта(й)нєго… ꙋфáлєного постановéнѧ, нє мáєт пєрєвы(ш)шати здáнїє нѣкоторы(х), анѣ то бы́ти бо(л)шей повáги (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.); **єдностайными голосы** *див.* **ГОЛОСЪ.**

2. *(однаковий)* одностайний: з҄ Синодѡвы(х) вы́рокѡ(в)… тóє жъ сѧ покáзꙋє… и сáмы(м) єдностáйнымъ и нѣкгды нєо(т)мѣнны(м) оуживанїємъ… вѣры (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 164); на ѡстаток҄, та(к) ѡ(т) строє(в) того свѣта має(т) бы́ти ро(з)ноє їночє(с)коє ѡдѣнїє, жєбы… было ꙋ всѣ(х), во всє(м) є(д)накоє и є(д)носта(и)ноє (серед. XVII ст. *Кас.* 3 зв.); Нє могꙋтъ всѣ єдноста(и)ны(х) пóсто(в) захова́ти… длѧ тóго и(ж) пóсты нє зави́сли на мóцности ꙋмы́слꙋ… // тá(к)жє и спóсобъ нє є(д)нáки(й), вє(д)лꙋгъ нєрóвности оуложéнѧ тѣлъ, лѣтъ… и стáнꙋ (Там же, 64-64 зв.);

(який нічим не виділяється серед інших) звичайний, простий: Прóстый: Простáкъ, щи́рый, єдностáйный, нєвѣжда (1627 *ЛБ* 102).

3. *(про тканину)* однотонний, глáдкий: двѣ штуцѣ пу(л)га(т)лася… є(д)на єдноста(й)ная, дрꙋгая шыховая (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 68).

4. *(єдиний, цілісний)* одностайний, неподільний: к(д)ыжь оумрътвимо злости нашѣ оу събѣ въ(з)мѣмо(ж) є(д)ностайноую вѣрꙋ до сєбє и пойдѣмо за... сн҃омь бж҃їи(м) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 143 зв.).

Див. ще **ЄДИНОСТАЙНЫЙ, ОДНОСТАЙНЫЙ, ОДНОСТАЛНЫЙ.**

ЄДНОСТАННЄ *с. (спільність, згода)* одностайність: тоу(т) жє... є(ст) и промє(ж)кꙋ нами нємало такы(х) которїи зложили на є(д)носта(н)нє. и дръжать яко то арїанє лютровє новокр(с)щє(н)нїци (к. XVI ст. *УЄ* №31, 100).

ЄДНОСТЬ, ЕДНОСТЬ, ЕДЬНОСТЬ *ж. (стп.* jedność) **1.** *(цілісність, нероздільність)* єдність: тє(н) привилє(й) на злꙋчє(н)є є(д)ности зє(м)ли киє(в)скоє даны(й) (Київ, 1571 *Вознlст.* фотокоп. 34); оузнай же єтоу чл҃чє каж(д)ый. и(ж) шоукаєть прєславный сн҃ь и б҃ъ хота(й) со ѡц҃ємь є(ст) єдинои є(д)ности славы и хвалы. и є(д)ного пр҃(с)тола (к. XVI ст. *УЄ* №31, 81 зв.); продкове короля его милости, короли Полские, такую едьность вже были... учинили (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 118); вє́лцє потрє́бнаꙗ црквє́й ст҃ыхъ є́дность настꙋпить (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 19); розумѣемо, зъ охотою ся подпишутъ и станется за ласкою Божею, не унiа, але унитасъ, не зъедночене, але едность! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 718); ꙋста твои зˀ ро́зꙋмомъ нєха́йсꙗ злꙋча́ютъ, Жа́ль за грѣхи, и Спо́вѣдь, нєха́й єдность ма́ютъ (1625 *МІКСВ* 133); **быти въ єдности** *див.* **БЫТИ**;

нерозривність зв'язку: Повѣ(ж)тє ми тоє ѡ҆ клєвєтници, того ли ра(ди) патрїа(р)шинъ нєсла́вны(й) и бє(з)пожито́чны(й) приє(з)дъ бы́ти сказоваєтє, я́ко овца своꙗ со ꙋзо(м) любвє, за́кона вѣры и є́диномы(с)лїꙗ єдностїю свꙗза(л) совокꙋпи(л) ꙋтвєрди(л) и ꙋгрꙋ(н)товалъ (1598 *Виш. Кн.* 289).

2. *(поєднання в одному цілому, об'єднання)* єдність: Вчора́ са(м) ѡ(т) єдности црковноє в то(м) оторва(л)сꙗ а нн҃ѣ ю(ж) на(м) тоє задаєть, зара́зомъ и при́тсꙗ и потварꙗ́єтъ. са(м) жє мо́вить жє сꙗ нє годитъ, самъ жє и ѡ(т) єдности црквноє ѡ(т)ско́чи(л) или ѡ(т)щєпи(л)сꙗ (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); Такова єст єдность вашего флоренского собору розбойнического, на котором не єдин живота своєго благословенiєм папѣзким доконалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Єдина церковная єдность, а не двѣ, о которой сам Христос молился Отцу (Там же, 46); Розумѣется унѣа, по просту рекши згода, то есть едность двомъ набоженствомъ, греческому и латинскому, которую предъ всѣми людми залецаютъ, абы до ней приступили (бл. 1626 *Кир.Н.* 9); Ѡ прихо́дѣ анти́христовѣ: мнѡ́гїи на́рѡды; розно розꙋмѣютъ ты́и лю́дє що нє́ єстъ вˀ є́дности; з ри́мскою с(т) цє́рквою апо́столскою,... ты́и лѡ́жнїи оучи́тєлѣ; титꙋлъ анти́христо(в), оуклада́ютъ на па́пѣжа Римскогѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.).

3. *(спільність, дружні стосунки, тісний зв'язок)* єдність: Которыє та(к)жє єдно(ст) народꙋ з кготами здавна былы, и с ними ся єдноста(й)нє на ро(з)маитыє во(й)ны до чꙋжи(х) краи(н) с ты(х) кутовъ зымны(х) выправовали (1582 *Кр.Стр.* 161а); до́брый є́сть поко́й, добра є́сть зго́да, добра є́сть є́дность, алє нє вса́каꙗ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 161 зв.); на(д) є́дностˀ и зго́дꙋ нѣчо́го нѣ машˀ пожитєчнѣйшого и вдачнѣйшого (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 215); Длꙗ того(ж) твєрдꙗ(т), жє инач́ѣй а́нѣ гнѣвꙋ..., звитꙗжити... //..., анѣ дꙋха нєчистости в собѣ оугаси́ти; а на́дто а́нѣ поко́ри пра(в)ди́вои..., а́нѣ є(д)ности або зго́ды є(д)носта(й)нои... з бра́тиєю захова́ти; а на конє́цъ и в манастыри до(л)го вытрвати нє мо́жє(т) то(й) кото́ри(й) сꙗ... прєслѣдовати в собѣ... волѣ... нє наоучи́(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.-37).

Див. ще **ОДНОСТЬ.**

ЄДНОХОДА *ж. (стп.* jednochoda, jednochód) однохід: нєда́рмо сла́вный... Полїтї(к)..., вˀ Кни́зѣ по(д) и́мєнємъ Мачꙋзского вы́даной, ꙗзы́къ Латїнскї(й), до оучє́нои Ко́нскои єдноходы: а Грє́цкїй до прирожє́нои ровна́є(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 74).

ЄДНОЧИТИСꙖ, ЕДНОЧИТИСЯ *дієсл. недок. (стп.* jednoczyć się) (з ким) *(одне з одним)* єднатися; поєднуватися: Первая бовѣмъ унѣя способъ добрый, которую святыи отцы постановили и узаконили, которая зъ Богомъ едночится мешкати въ святыхъ Его приказаняхъ (бл. 1626 *Кир.Н.*

23); Чл҃къ... на ко́ждый дєнь ста́раєт҆сѧ абы оуроскоши́лъ тѣло своє...: чимъ самым҆ до нєчистыхъ дȣ́хωвъ пристава́єтъ, и з҆ ними сѧ єдно́читъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 26).

ЄДОМАШКА *див.* **АДАМАШКА.**

ЄДЫНЪ *див.* **ЄДИНЪ.**

ЄДЬНОСТАЙНЕ *див.* **ЄДНОСТАЙНЕ.**

ЄЖДЖАТИ, ЄЖДЧАТИ, ЕЖДЧАТИ, ЄЖДАТИ, ѢЗДЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(рухатися, переміщатися у певному напрямку)* їздити: бояр путныхъ, што з листами еждчали... судити,... подлуг выступъковъ ихъ винами и горлом карати (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 158); и не будут ли потребны бояре путные, што з листами еждчали, служити, тогды вольно ихъ имъ с тое службы опустити, а на циншах осадити (Там же, 158-159).

2. *(бувати де-небудь)* їздити: a bolszy toho Woiewodowe w tot monastyr nemaiut ieżdczati (Вільна, 1546 *ЧИОНЛ* V-3, 155); та(м) были собωры всєлє(н)скіє всєго свѣта хр(с)тіѧно(м), та(м) и са(м) папѣ(ж) рімскій на собω(р) єжда(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 40); Хтожъ ее светилъ? хто анътимисы давалъ? пытайтеся: где по нихъ ежджано? (Вільна, 1599 *Ант.* 945); а о́нъ взѧ́вши ω(т) нє́й [гвоздіє] з҆ оучти́востю, каза́лъ єди́нъ до ша́пки сво́єи воє́нної // припра́вити, а и́ныи до оузды́ конѧ́ сво́єго ца(р)ского, з҆ кото́рою за́вжды ѣздждалъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 61-62).

Див. ще **ЄЗДИТИ, ЄХАТИ.**

ЄЖДЖЕНЄ, ѢЖДЖѢНЄ, ЕЗЧЕНЄ *с.* **1.** *(поїздка верхи)* їзда: зъ езченя твоего кон мой мышастый здох (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 146).

2. *(подорож)* їзда: с кото́рого жє́рєла (*на полях* исто(ч)ника. — *Ред.*) вы́никнȣли єжджє(н)ѧ до ри́мȣ по шап҆ки кар҆дина́л҆скіє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.); Ѧждє́ніє: ѣзда, ѣжджѣ(н)є (1627 *ЛБ* 160).

ЄЖДИТИ *див.* **ЄЗДИТИ.**

ЄЖДЧАТИ *див.* **ЄЖДЖАТИ.**

ЄЖДЧИВАТИ *див.* **ЄЗДЖИВАТИ.**

ЄЖЕ, ЕЖЕ *спол.* (*цсл.* єжє) *(зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну означальну частину до головної)* який, котрий: таковыи... да єст подобєнь їюдѣ и проклѣтомȣ аріи и да имаєть оучастїє съ ωнѣми їюдєє, иже възъпиша на господа христа, кръвь єго на них и на ч(ѧ)дѣх их, єже и єст (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); написана бы(ст) сїа книга в домоу прч(с)тыа бц҃а єже є(ст) лавра пры(д)бны(х) и бг҃оносны(х) ωц҃ь наши(х) (Київ, 1554 *ПИ* №1); подаемъ его [Кирила Терлецкого] вамъ отъ насъ быти ексархомъ, еже есть зовомо латинскимъ языкомъ кардиналъ, и благословили есмо его соборне, яко наместника нашого (Берестя, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 254); Сталося в дому бра(т)скомъ при бы(т)ности всѣ(х) купно єжє ω хр(с)тѣ брати(и) храма ȣспєния прєс҃тыя б(д)ца (Львів, 1591 *ЛСБ* 159); ваша пога(н)скаѧ вла́дно(ст) и нача(л)ство, вашє всє єжє вѣкъ сє́й внȣтръ сєбє крыє(т), сє(й) ва(м) слȣжи(т) и вами владѣє(т) (1598 *Виш.Кн.* 307 зв.); Благодари(м) ва(с)... поминаючи... трȣды съ подвиги и тє(р)пєниє єжє по благочєстїи (Кричів, 1600 *ЛСБ* 352, 1); Мнѣ вє(л)цє ла(с)кавы(и) А ми́лы(и) пн҃овє єжє ω хри(с)тѣ братия при ла(с)цѣ бг҃а ст҃го радости нєбє(с)но(и)... всѣмъ всєго добра ȣпрѣ(и)мє зычȣ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1); Смирє́нныи Послȣшници, Всѧ єжє ω Хр(с)тѣ Бра́тїѧ Капитȣла Тогожъ Мона(ст): Пєчєро-Кієвскогω (Київ, 1648 *МІКСВ* 351).

2. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної)* що: Паки и тот знак исправдивы костел римский призывает езовито, еже Христос Петру рекл (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 181).

3. *(приєднує підрядну частину умови до головної)* якщо, коли: зако(н) писа́ны(и) ȣчитъ єжє ти нє ми(ло) дрȣгȣ нє твори (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 287, 1); Не єсть то честь богу, еже грѣх творити, ниже нечистими жертвами вгоди́ти (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Добро есть, еже бога ради богословите, — рекл, — но лучше есть, еже освятити себѣ (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 244); нѣсть гл҃ють зло єжє глȣми́тисѧ, что зло тво́рѧтъ гȣсли, и про́чїѧ гла́сїй сосȣды (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 29).

4. *(приєднує підрядну порівняльну частину до головної)* як: И убо нѣции и в конец невозвратно и отчаятелно отпадоша, еже и наши епископи

(лакомячисе на латинскую хитрость,... и телесное покоище) пострадаша, — сами извѣстно вѣсте (1608-1609 *Виш.Зач.* 199).

◇ **єже єстъ** *див.* **БЫТИ; ни єже... ни єже** *див.* **НИ.**

Див. ще **ЄЖЪ²**, **ИЖЕ.**

ЄЖЕЛИ, ЕЖЕЛИ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину умови з часовим відтінком до головної) (без співвідносного слова у головній частині)* якщо, коли: вшакжє єжєли для правды бо(ж)я ꙋбиє(т) тѣло, дꙋши же ꙋбити нє можє(т) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); А ѡни рєкли: мы ю(ж) соудили єго, и ѡсоудили, а єжєли на(м) нє вѣри(ш), ѡво маємо на нєго свѣ(д)ки (XVI ст. *УЄ Трост.* 64); єжєли нємашъ принєси доброво(л)нє (к. XVI ст. *Розм.* 15); А ежели латынские мниси учат и проповѣдают, не лакомтеся на тое, ...але лакомтеся вы, руски народѣ, на свое мнихи, жебы ся спасали, и святили (1615-1616 *Виш. Поз.мисл.* 244); а єжєли ты(ж) братъ ста(р)шы(й) нє стави(л)ся на ча(с) и годинꙋ обѣщє(н)нꙋю двоякꙋю карꙋ має(т) прыняти (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 64); Єжєли те́ды Ца́рски(м) и Архієре́йски(м) ѡсо́бамъ та́ѧ нєво́лѧ смєрте́лности была припомина́на, на́ щожъ Пр(о)ркъ Бж҃їй оускаржа́єтсѧ, якобы на здраде́цтво (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937);

(зі співвідносними словами **то, теды** *у головній частині)* якщо: ежели... дѣтемъ своимъ... прикажешъ учинити и непремѣнно всегда заховати, то и панованіе ихъ и цѣлой короны въ тишинѣ... завше будеть (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73); А ежели научатся малых речей просити, теды южъ ихъ посылают до княжатъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); єжєли мєнє уже бо(г) с тоє хоробы,... нє (з)вєдєтъ и до хвалы своє(є) святоє поволати рачитъ, тєды ѡному дх҃а моє(г)[о] в руки єго... ѡдъдаю (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211).

2. *(приєднує з'ясувальну підрядну частину до головної)* чи: А ѡкаан'ныи Жидовє... рєкли: то мови(т), и Улїи кличє(т) на помо(ч), алє оузримо, єжєли моу што҃ поможє(т) (XVI ст. *УЄ Трост.* 72); я, возный, оного злочынцы пыталомъ: ежели такъ естъ, яко поведаешъ? — на што поведелъ, же такъ естъ а не иначей (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 460); трєтєго дня в пятокъ... братия питали ѡ(т)ца иѡсифа єжєли нє ра(с)каяся яжє и(з)рєчє нє началствовати бо(л)шє (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 41); зачымъ пан Тульковъский мусялъ... уежджати, о котором и тепер протестуючая ведати не можетъ, ежели жывъ где естъ, албо нитъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 69).

ЄЖЕЛИБЫ, ЕЖЕЛИБЫ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину умови до головної) (без співвідносного слова у головній частині)* якщо б, коли б: Єжєлибы хто зась... на то́мъ коро́ткомъ Собра́нїю, наꙋки ѡ Вѣрѣ Правосла́внѡкаѳоличєскои, потрєбовалъ, бо́л'шєи вѣдомости з' пи́сма ст҃о́гѡ... Таковый нєха́й тєрпли́вє на ма́лый часъ вытрває(т) (Київ, 1645 *Собр.* 2 зв. ненум.); ежели бы того потреба была, о приданъе возъного... на огледане... знисченя тыхъ добръ, и маетности рухомое забраня, просилъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 259); єжєли бы своєво(л)ны(ми) были таки(х) мы ро(с)казꙋє(м) сурово кара(т) (Чигирин, 1650 *Гр.Хм.* 14);

(зі співвідносним словом теды *у головній частині)* якщо б, коли б: а ежели бы ся от отца мело почати, тєды о томъ жадный человекъ не можетъ знати и повѣсти (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 710); А єжєли бы фо(л)кговалъ и справє(д)ливости нє чини(л), Тєды срокгости Воисковоє дознаєтъ (Київ, 1649 *ЦНБ* ДА/594, 1); ежелибы, стережы Пане Боже, такъ на князе его милости,... якие зыски и презыски станули, теды... о неважност тых зысков и презысъковъ..., соленитер протестовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 408).

ЄЖЪ¹, ѢЖЪ *ч.* (*стп.* jeż) їжак: Єже́вє нє да́ютсѧ пойма́ти п'со́мъ длѧ ѡстроти́нъ сво́ихъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 36); Хиро гри́лль: ѣж', ости́сты(и) зє(м)ны(и) (1627 *ЛБ* 240).

ЄЖЪ², ЕЖЬ *спол.* (*цсл.* єжє) *(з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину причини до головної)* оскільки, тому що:

ино є(ж) разумѣє(м) яко за такови(м) спомаганіє(м) нє скоро би пришла до ко(н)ца своєго таа стаа црко(в)... уми(с)лихо(м) ми сами дозидати и доко(н)чити тую стую црко(в) ко(ш)-то(м)... наши(м) (Сучава, 1598 *ЛСБ* 320, 1).

2. *(приєднує підрядну частину умови до головної)* якщо, коли: Милыи мои мнѣ, а я ему, ежь ся пасеть межи лиліами (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51).

Див. ще **ЄЖЕ, ИЖЕ.**

ЄЖЪ³, ЕЖЪ *част. (підсилювальна)* ж, же: то ежъ ся и въ Володимеру стало, же на устрашеніи, въ царскихъ дверехъ ставши съ келихомъ, единъ попъ унѣтъ и почекалъ поки скончили крылошане причастенъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 15).

ЄЗДА, ЕЗДА, ѢЗДА *ж.* **1.** Їзда: Яждєніє: ѣзда, ѣжджѣ(н)є (1627 *ЛБ* 160).

2. Кіннота, кавалерія: воеводичъ // Минъский, наехавъши пана нашего зъ войскомъ великимъ, такъ пешимъ людомъ яко и ездою, зъ делми, зъ гаковницами, до двора штурмовали (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 435-436); затегнулъ войска немецкого пехоты и езды тисячей десять (поч. XVII ст. *КЛ* 80); А его милост панъ староста Житомирский..., зобравши купу людий немалую, так езды, яко и пехоты, в килку сот чловека притягнулъ до Киева (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 587).

3. *(у сполуч. з іменниками, які означають час)* міра відстані: чотыри дни є(з)ды ѡ(т) ко(с)та(н)-тинополя мє(с)то вєликоє по гора(х) сє барздо широко ро(з)волокло (1582 *Кр.Стр.* 32).

ЄЗДЕТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **ездити** у 3 знач.: мы водлє жада(н)я ѹря(д)ника... та(м) до жо(р)нищъ є(з)дєли (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.).

ЄЗДЕЦЪ, ЕЗДЕЦЪ, ИЗДЕЦЪ, ѢЗДЕЦЪ *ч.* **1.** Візник, фурман: Ездьцомъ моимъ оу возехъ фараоновыхъ прировнала есмь тобѣ, пріетелко моя (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); Нє забывáй сказáній стáрчєскы(х), ибо и ѡни научи́шаса ѡ(т) оцовъ свóи(х) а є́щє ди́внѣй, ди́вны óны(й) є́з-дєцъ ѡгнéн҄ной колéсницѣ кры́кнѹ(л) мóвачи Іліа (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 208); И я тє(ж) мєжи издцами пєкéл҄ними пєрєстєрѣгалъ своєй пови(н)ности, а ти мя ѡ(т)толя вивєлъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); **конный ѣздецъ** — візник, фурман: Бы́л҄ тєж҄ Кóнны(и) ѣздєцъ áлбо оуправи́тєль вóза (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 27).

2. Їздець, верхівець: В тóй би́твѣ кóнь є́стъ тѣло, а дша є́здєцъ и воєвникъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 зв.); гдє́бы та(к) ѡ(д) єзд҄ца цви́чачи нє былъ вы́ѹчонымъ, нє бы́лъбы до войны спосóбным҄ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215); вивóдитъ Кона блѣдóгѡ плюгáвогѡ, страшли́вогѡ, на котóромъ єздє́цъ сѣди́тъ (Чернігів, 1646 *Перло* 135); Спѣвáймо г(с)дви слáвнѡ бо прослáвиса, кона и єздца єгѡ потопи́лъ въ мóри (серед. XVII ст. *Хрон.* 93); **конный ѣздець** — кіннотник, вершник: Кóнный ѣздецъ розѹмѣєт҄са Жолнѣръ дóбрый и Ры́цєръ дѣлный (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 28).

Див. ще **ЄЗДОКЪ.**

ЄЗДЖИВАТИ, ЄЖДЧИВАТИ, ѢЗЖИВАТИ *дієсл. недок.* Їздити, проїжджати, переїжджати: а они ѣзживали ровком возлѣ своего плетеня (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 161); свєтки... повєдили, иж пєрєд тымъ ѡни зємлами Вєрбичовскими єждчивали и то слыхали, тож єст граница стараа (Львів, 1537 *AS* IV, 85); za kniazia Iłyi, toho mostu ne było; bywał dey porom, a czasem w brod jezdżywali (Вінниця, 1546 *АрхЮЗР* 6/I, 22); И кгды-(м)... єхала дорогою звиклою... куды-(м) є(ж)дчивала за(в)жды... тєды... Ѡ(к)синя... мєнє ...из сы(н)ми... збила (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45).

ЄЗДИТИ, ЕЗДИТИ, ЕЗЪДИТИ, ЄЗДИТЪ, ЕЖДИТИ, ИЗДИТИ, ѢЗДИТИ *дієсл. недок.* **1.** *(переміщатися багато разів або у різних напрямках)* їздити: И тє(ж) гостємъ доброво(л)но бы со вси(х) панъствъ наши(х) имѣєтъ (!) ездити до того Єго мѣстє(ч)ка... и торговати (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); Я... досы(т) є(з)дило(м) з листомъ г(с)дрски(м) шукаючи ты(х) злочи(н)цо(в) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20); ты єст зрайца // альбо шпигъ, з листы єздишъ шпикгуючи землю нашу (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36-37); Федор Липка,... прибравши до себе козацтва..., по маетностях... шляхецъких... еждячи..., вси збераня шляхецъкие... плюндровалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72);

(подорожувати, мандрувати) ї́здити: А ижъ патріархове, ѣздячи черезъ панства... пана нашого милостивого,... надавали листовъ привильевъ розмаитыхъ, якъ на братства, такъ тежъ на розмаитые справы межи люди посполитые (Новогородок, 1594 *MCSL* I/2, 556); А такъ не мелесь, брате, слушное причины тыхъ ганити, которые ездятъ по свету видети то, што естъ годного ку виденью (Володимир, [1598-1599] *Відп.ПО* 1071); самого не было на то(т час) вдому, єзди(л) гдєсъ в дорогу (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471);

(здійснювати поїздки з певною метою) їхати: утраты... прыймуючи одъ непріятелей моихъ, и церкви Божое подымуючи на елекцею ѣздячи и на кождый сеймъ въ кривдахъ церкви Божое, на то есми мало не всю маетность... потративъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); знать, же не ездять на банъкеты, ани на опилства,... але штобы до скутку речей святобливыхъ и побожныхъ приходили (Вільна, 1599 *Ант.* 559); избавтє мя сȣдо(м) свои(м) ѡ(т)... бє(з)чє(с)тя, и шкоды и поволочє(н)я, понєва(ж) сще(н)ство моє ѡбє(з)чє(с)ти(л) и мусѣ(л)є(м) и(з)дити ко а(р)хиєппу нашєму до києва (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); то́та ѡлга ѣздила до коста(н)тинопо́лѧ... і та(м) сѧ ѽкр(с)тила (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 46); коро(л)... коли былъ вє Львовѣ, издилъ на произчщки ѡсмотривалъ вши(ст)ко (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172);

(користуватися якими-небудь засобами пересування) ї́здити: недавно паметаемъ, ижъ люде на Великъ день на саняхъ ездили (Вільна, 1599 *Ант.* 775); заздрости́выє... лю́ди..., навѣжа́ючи єго, зно́вȣ єго до пє(р)шого оутоплє(н)ѧ привєли, кото́рый... з҄ го́ръ за́ра(з) в посро(д) мѣста з҄стȣпи(л), и на кони є(з)дѧчи, слоу́гъ ма́ючи за собо́ю мно́ги(х), и та(к) ѡбхо́жовалъ всє мѣсто (Острог, 1607 *Лѣк.* 80); страши́тъ мѧ Вага́ та́ѧ, що ю в҄ рȣцѣ ма́єтъ, то(и) що на то(м) Коню чо́рно(м) изди(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.).

2. *(переміщатися в певному напрямку)* ї́здити: А потомъ и самъ есми по именьямъ нашимъ церковнымъ... ездилъ и тутъ до Киева тыми недавными часы приехалъ (Київ, 1557 *КМПМ* I, дод. 23); сами чє(р)нцы... повєдили и(ж) дє(й) до бары(ш)полѧ нє має(м) по што єзди(т) маємъ и(с) собою границу пє(в)ную ѡ(т) спольности (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); Попов до тои унѣи кгвалтом притягали, а тым, которыє изводитися не дали от ных, обезчестивали,... розными способами губити почали, издячи по мѣстех, церкви печатуючи за взятьєм власти у гетмана (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); Тых же часов и мисецей менованых подданые и громада села Жытына... в гае городисъкие ездъжачы, дерева на семъ тысячей вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 118);

(відвідувати кого-небудь, бувати де-небудь у гостях) ї́здити: и съ того Михель самъ маеть къ Намъ ѣздити и тежъ посылати для потребъ (Петрків, 1508 *PEA* I, 75); Я ач того нєпомалȣ з жалєм ȣживамъ, иж Ваша Милост... нє рачиш в домъ мой такъ свободнє єздитъ, яко прєд тым Ваша Милост был звык чинит (Белз, 1552 *AS* VI, 128); и(з) бра(т)ства нашєго є(з)дили навєжати и(х) ѡповѣдаючи долє(г)ливо(с)ти своє ѡ(т) лѧхо(в) (Львів, 1599 *Посл.Рог.* 6 зв.).

3. *(вибувати куди-небудь і повертатися назад)* ї́здити, здійснювати поїздку: Я, Яцко Лоза, а Тишко Проскура... Ездили есмо смотрѣти промежи архимандрита Печерского... и промежи ігумена Пустинского Макарія... о землю стого Воскресенія Звѣринскую (Київ, 1508-1509 *Арх ЮЗР* 8/IV, 159); я... за посланьємъ... вря(д)ника... того(ж) дня до... пановъ... єздилъ... ѡдно жъ єсми ни ѡ(д)ного... нє зостали (!) (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 66 зв.); Панасови выро(ст)кови, що с Стєфано(м) єзди(л) до Ва(р)шавы дали(с)мо грошіи иі (Львів, 1613 *ЛСБ* 1047, 3); матка поводовое стороны сама... за обетницею... // отца владыки, до Рожищъ езъдила (Луцьк, 1618 *АрхЮЗР* 8/III, 546-547); во(з)ны(и) єнєра(л)... з приданя урадового єзди(л) до помєнєного сєла Станишо(в)ки (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

4. *(користуватися шляхом для проїзду)* ї́здити: архима(н)дры(т) протасє(й) и тую дорогу и(м) ѡчисти(л) єздити и(м) по ро(л)и ѡзлє ро(в)ка

по тому (ж) вѣ(ч)но и непорȣшно (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. №28); и Протасей, архимандритъ печерскій, и тую дорогу имъ очистилъ, ездити имъ по роль и озлѣ ровка потомужъ вѣчно и непорушно (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 161); ту(т) на ме(ст)цу хотечы видети мунимє(н)та и ѡны(м) сє припатрити, чыє бы были пра(в)нє(и)шыє, нє по хворо(с)тахъ,... по болота(х) є(з)дєчы, ѡныє на коню сєдєчы, чытати и уважати (Київщина, 1639 *ККПС* 253).

5. ***(вирушати для виконання повинностей)*** їздити: ѡн вжо єстъ при старости и на слȣжбы наши нє можєть... єздити (Краків, 1525 *AS* III, 274); Зємѧнє чорънобыльскиє пови(н)ни противъ людє(й) нєприѧтє(л)ски(х) єзъдити при воєводє києвъскомъ (1552 *ОЧорн.З.* 55 зв.); Слȣ(ж)ба воє(н)ная пови(н)ны є(з)дити съ старо(с)тою проти(в) людє(й) нєпрыятє(л)ски(х) (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 2).

Див. ще **ЄЗДЕТИ.**

ЄЗДНО, ЕЗДНО *присл.* Верхи, кінно: ȣказалъ тєжъ староста слȣжєбниковъ своихъ є(з)дно збро(й)но пѧ(ть)дєсѧтъ моло(д)цовъ (1552 *ОЧерк.З.* 16); наслали дей есте... неякогось Войтеха Борка, и при немъ не мало слугъ, бояръ, гайдуковъ..., ездно и пешо, из возами и з розними бронями до бою належачими... на власный домъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 241).

ЄЗДНЫЙ, ЕЗДНЫЙ, ЄЗДЪНЫЙ, ЕЗДЬНЫЙ, ЄЗНЫЙ, ИЗНЫИ, ѢЗДНЫЙ *прикм.* **1.** ***(призначений для їзди)*** їздовий: малжонокъ мой,... кони ездные и возники... записалъ мне на вечность (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 29); а на́ ѡ́борє клѧ(ч) є(з)дны(х) робочи(х) чотыри́ (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 7); кнѧ(з) ку(р)пски(и) взѧ(л)... свєрєпо(в) три(д)цє(т) и двоє кони є(з)ныє (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 132); побрано: ...козловъ — шє(ст), ко(н) єздны(и) сивы(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 107); сънȣ(з)ны(и) ко́нь, и(з)ны(и) ко́нь вє(р)хо(м) вє(р)хо(в)ны(и) (1596 *ЛЗ* 77); взято... // ...Конє(й) єздъныхъ шєстъ (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.).

2. ***(який їздить верхи)*** верховий: сторожȣ польнȣю часȣ лєтнєго только длѧ пашъни дє(р)жать мєщанє... по два чл҃вки є(з)дны(х) (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); также и теперъ... на збудованье замку... хованьемъ уставичнымъ людей... ѣздныхъ и пѣшихъ для поѣздовъ непріятельскихъ... великій коштъ... стратити муситъ (Варшава, 1585 *Арх ЮЗР* 7/III, 287); панъ владыка Луцкий..., зобравши себе на помочь... Татаръ,... и при иншихъ людей розного народу езныхъ болшъ пяти сотъ чоловековъ... // наславъ... войско свое..., на тое имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 224-225); не ведать, якимъ духомъ и умысломъ приехали есте тутъ..., въ такихъ почтахъ пешихъ и ездныхъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 200).

3. *У знач. ім.* **а)** їздець, вершник: во(з) поро(ж)ни(й) маєть ȣстȣповати возȣ наложоному, пєши(й) єздному (1566 *ВЛС* 84 зв.); И собра́лъ собѣ соломѡ́нъ во́зы и ѣздныи, и имѣлъ ты́сєчȣ и чєты́рє ста возо(в) и в҃і. ты́сѧчь ѣздныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 291 зв.); **б)** кіннотник, кавалерист: была ли(ч)ба во(и)ска є(з)ны(х) двѣ(и)стєкро(т) тисєча тисєчий (XVI *КАЗ* 621); Състоа́нїє ...гȣфє(ц), почє(т) ѣз(д)ны(х) (1627 *ЛБ* 129).

Див. ще **ЄЗДЧАЛЫЙ.**

ЄЗДОКЪ *ч.* Те саме, що **єздецъ** у 2 знач.: выєздили на тоє полє єздоки... алє конца томȣ нє вчинили (Острог, 1506 *AS* III, 38).

ЄЗДЧАЛЫЙ *прикм.* Те саме, що **єздный** у 1 знач.: в ста(й)нє конє(й) єздчалы(х) шє(ст) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/1с, 1921, 6 зв.).

ЄЗДЬНЫЙ *див.* **ЄЗДНЫЙ.**

ЄЗЕРЕДЪ, ЕЗЕРЕДЪ *ч.* Ожеред: тые речы, выкрадшы... на три части подѣлили есмо, — двѣ части намъ зъ Иваномъ Кузкою, и въ земли тые двѣ части по середъ езереда соломъ поклали подъ кулѣ (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 458).

Див. ще **ОЗЕРЕДЪ.**

ЄЗЕРНИЙ *прикм.* Озерний: piscinalis, купє(л)ни(й), єзє(р)ни(й) (1642 *ЛС* 317).

Див. ще **ОЗЕРНЫЙ.**

ЄЗЕРО *с.* (*цсл.* єзєро) озеро: ѡнь стояль по(д)лєй єзєра гєнисарєтьского (1556-1561 *ПЄ* 226); Раздѣлѧ́ютъ жє сѧ вѡ́ды, мо́рѧ окїѧ́нъского, на однѡ́ги, и є́зєра, и малы́и мѡ́рѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15 зв.); Возми посохъ твóй, а простри

рꙋкꙋ свою на вóды єгипєцкіи, и на рѣки и́хъ, и на стрꙋги, и на калю́жи, и на вси є̂зє́ра вóдъ абы́ сѧ ѡборотили во крóвь (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.).

Див. ще **ОЗЕРО.**

ЄЗИНОВЫЙ *прикм.* (*стп.* jezynowy, jeżynowy) ожиновий: кꙋсто(к) нєвєли́кы(й) єзинóвый... ѡ выслоуханѧ проси(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 59).

ЄЗНЫЙ *див.* **ЄЗДНЫЙ.**

ЄЗОВИТОВЪ, ЕЗОВИТОВЪ *прикм.* Те саме, що **єзуитский**: Там тебя отсылаю, а теперь на езовитовых выроках и прейзреню его заумедлити хощу (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 179).

ЄЗОВИЩЕ, ЕЗОВИЩЕ *с.* Місце, на якому поставлені язи: Я Михайло Павша... записалъ есми... селище Климятинъ... Макарью... и съ осетрими луками, и съ езы и съ езовищи (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45).

ЄЗОКЪ *ч.* Невеликий яз: ѡказалъ намъ панъ во(й)тє(х) свєтицъки(й) ровокъ и воды троха в нємъ и єзъки малыє (1546 *ОГ* 23); ѡ(н)... по(д)мъкнꙋ(л)сє ближє(й) по(д) мо(й) зава(л) вышє(й) мо(с)тꙋ єзокъ заби(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 45 зв.).

ЄЗУИТА, ЕЗУИТА, ЕЗУВИТА *ч.* (*стп.* jezuita) те саме, що **єзуитъ**: Єдє(н) єзꙋита сѣль за трꙋмою прикри́всѧ (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); Тамъ же у олтара руского, въ келиху вино у кровъ барзо шпетную, смродливую обернулося, же тотъ езуита не поживалъ (1596 *МИВР* 71); видѣлє(м) і рапсака кли́чꙋчого. видѣлє(м) єзꙋитꙋ ѝисꙋсорꙋгатєлѧ бл(ю)знѧчого (1599 *Виш.Кн.* 215); нынѣ езувита тѣ пожиткт в земли вольной и спокойной будет (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 165).

Див. ще **ВЫЗУИТА, ВЫЗУИТЪ.**

ЄЗУИТАНЫ *мн. (члени католицького чернечого ордену)* єзуїти: а то всє справа тыхъ новоимєнъныхъ закон'ніко(в), которимъ ꙋпрїкрилосѧ звати хри(с)тияны, про(з)валисѧ єзꙋсїяны, или єзꙋитаны (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.).

Див. ще **ЄЗУСЇЯНЫ.**

ЄЗУИТКА, ЕЗУИТКА *ч.* Молодий єзуїт: о такихъ штукахъ нѣхто не можетъ знати въ кляшторѣ: нѣ молодые езуитки, а нѣ свѣцкіе люди (бл. 1626 *Кир.Н.* 21); А ежели бы довѣдалися на кого, хто бы о ихъ штукахъ почалъ шемрати, хочай езуитка молодый, хочай свѣцкій, теды заразомъ того порвавши одверный, который склепу пилнуетъ, и заразомъ вкинетъ того въ той склепъ, съ которого южъ нѣгды не выйдетъ (Там же).

ЄЗУИТСКИЙ, ЕЗУИТСКИЙ, ЄЗУИЦКИЙ, ЕЗУИЦКИЙ *прикм. (властивий єзуїтові)* єзуїтський: Не только с простых мирских людей, но и с твоего, рекомо духовнаго, лживо-лицемѣрнаго езуицкаго живота ни единаго не имѣеш, дабы который добровоние и запах,... от своего тѣла по смерти испустил (1608-1609 *Виш.Зач.* 220); Цнота езꙋитская власная, без мала не такая жъ рꙋская чернъцовъ, же завше в ненависти в них побожный (поч. XVII ст. *Вол.В.* 96); Прива(т)ныє тє́жъ спра́вы, и нєлє́гъкїє до справова(н)ѧ ча́сто крóть на мєнє в'клада́ли, и в' и́нъшихъ єзꙋи(ц)кихъ оу́слꙋгахъ, мєнє нєлєни́вым' това́ришомъ за́вшє мѣли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 5 зв.); Реляція о скрытыхъ штукахъ езуитскихъ нравовъ: где въ якомъ мѣстѣ почнутъ ся фундовати, то напередъ склепъ потаемный змурують (бл. 1626 *Кир.Н.* 20).

ЄЗУИТЪ, ЕЗУИТЪ, ІЕЗУИТЪ *ч. (член католицького чернечого ордену)* єзуїт: ѡна вдово́ю панова́ла, и нап'ꙋска́ла оу ѡстрóгъ єзꙋи́товъ (1509-1633 *Остр.л.* 130); Присмотритеся первому излишнему слову того езуита, яко богатшая Русь, книжки его повыкупавши, попалила (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 165); Папежъ... проповѣдъниковъ новых законовъ своих єзуитовъ по всему свѣту розсылаєт (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); для того... розныхъ способовъ уживалъ трактованя съ іезуитами и кармелитами босыми (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116); Хвалѧ(т)сѧ ты(м) ꙋ полѧкꙋ(в) єзꙋитовє, же да(р)мо ꙋча(т), и мóлодь цвича(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); Анътоний... и Иоанъ..., соленитеръ... оповедалисе на превелебныхъ в Бозе ксенъдзовъ ...и всих езуитовъ колеюмъ тутешънего Луцкого (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 590).

Див. ще **ВЫЗУИТА, ВЫЗУИТЪ, ЄЗУИТА.**

ЄЗУИЦКИЙ *див.* **ЄЗУИТСКИЙ.**

ЄЗУСЇЯНЫ *мн.* Те саме, що **єзуитаны**: а то всє справа тыхъ новоимєнъныхъ закон'ніко(в), которимъ ȣпрїкрилоса звати хри(с)тияны, про-(з)валиса єзȣсїяны, или єзȣитаны (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.).

ЄЗЧЕНЄ *див.* **ЄЖДЖЕНЄ.**

ЄЗЪ *див.* **ЯЗЪ**[2]**.**

ЄЗЫКЪ *див.* **ЯЗЫКЪ.**

ЄЙ *див.* **ЕЙ.**

ЄЙЦЕ *див.* **ЯЙЦЕ.**

ЄКЗАМЕНЪ *див.* **ЕКЗАМЕНЪ.**

ЄКЗАМЕНОВАТИ *див.* **ЕКЗАМЕНОВАТИ.**

ЄКЗАМЕРОНЪ *див.* **ЕКЗАМЕРОНЪ.**

ЄКЗАРТЕСКИЙ *див.* **ЕКЗАРТЕСКИЙ.**

ЄКЗАРХА *див.* **ЕКЗАРХА.**

ЄКЗАРХЪ *див.* **ЕКЗАРХЪ.**

ЄКЗАРШЕСКИЙ *див.* **ЕКЗАРШЕСКИЙ.**

ЄКЗЕКВОВАНЄ *див.* **ЕКЗЕКВОВАНЄ.**

ЄКЗЕКВОВАТИ *див.* **ЕКЗЕКВОВАТИ.**

ЄКЗЕКУТОРЪ *див.* **ЕКЗЕКУТОРЪ.**

ЄКЗЕКУЦИЯ *див.* **ЕКЗЕКУЦИЯ.**

ЄКЗЕМПЛИРЪ *див.* **ЕКЗЕМПЛЯРЪ.**

ЄКЗЕМПТЪ *див.* **ЕКЗЕМПТЪ.**

ЄКЗЕМПЦЫЯ *див.* **ЕКЗЕМПЦЫЯ.**

ЄКЗОРКИСТА *див.* **ЕКЗОРКИСТА.**

ЄКИЙ *див.* **ЯКИЙ.**

ЄККЛИСИАРЪХЪ *див.* **ЕКЛИСІАРХЪ.**

ЄККЛИСІАСТЪ *див.* **ЕККЛИСІАСТЪ.**

ЄКОВЫЙ *див.* **ЯКОВЫЙ.**

ЄКОНОМЇЯ *див.* **ЕКОНОМЇЯ.**

ЄКОНОМЪ *див.* **ЕКОНОМЪ.**

ЄКСАПСАЛМЫ *див.* **ЕКСАПСАЛМЫ.**

ЄКСКЛЮДОВАТИ *див.* **ЕКСКЛЮДОВАТИ.**

ЄКСКОМУНИКАЦИА *див.* **ЕКСКОМ-МУНИКАЦІЯ.**

ЄКСКУЗОВАТИСЯ *див.* **ЕКСКУЗОВАТИСЯ.**

ЄКСПЕДИОВАНЪЄ *див.* **ЕКСЪПЕ-ДИОВАНЪЄ.**

ЄКСПЕДИЦЇА *див.* **ЕКСПЕДИЦИЯ.**

ЄКСПЕДІЦЇЯ *див.* **ЕКСПЕДИЦИЯ.**

ЄКСПЕДІЦЇА *див.* **ЕКСПЕДИЦИЯ.**

ЄКСПЕДЫЦЫЯ *див.* **ЕКСПЕДИЦИЯ.**

ЄКСПЕРСЕНЦЇА *див.* **ЕКСПЕРСЕНЦЇА.**

ЄКСПИРОВАТИ *див.* **ЕКСПИРОВАТИ.**

ЄКСПЛИКАЦЇА *див.* **ЕКСПЛИКАЦЇА.**

ЄКСПУЛСИЯ *див.* **ЕКСПУЛСИЯ.**

ЄКСТРАКТЪ *див.* **ЕКСТРАКТЪ.**

ЄКСЦЫПОВАТИСЯ *див.* **ЕКСЦЫПО-ВАТИСЯ.**

ЄКСЪПЕДИЄВАТИ *див.* **ЕКСЪПЕДИОВА-ТИ.**

ЄКСЪПЕНСЪ *див.* **ЕКСЪПЕНСЪ.**

ЄКСЪПЕРИМЕНТЪ *див.* **ЕКСПЕРИМЕНТЪ.**

ЄКСЪТОРСИЯ *див.* **ЕКСЪТОРСИЯ.**

ЄКСЪЦЕПЪЦИЯ *див.* **ЕКСЦЕПЦИЯ.**

ЄКСЪЦЫПОВАТИ *див.* **ЕКСЦИПОВАТИ.**

ЄКТЕЗИСЪ *див.* **ЕКТЕЗИСЪ.**

ЄКТЕНЇЯ, ЕКТЕНІЯ *ж.* (*гр.* ἐκτένεια) *(молитва, яка виголошується в певні моменти богослужіння в супроводі хору)* єктенія: Діаконъ, гды припомнѣлъ имя папы… въ ектеніи, явный чудъ Богъ зъ высокости показалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1022); Што́смы те́жъ прєдъ поча́ткомъ пєрєсторо́ги Сщ҃енникѡмъ, и при концȣ положи́ли Мл҃твы и Єкте́нїа вєлми приго́дныи, а звлаща по(д) тєпє́рєшнїи а правє ѡплака́ныє ча́сы (Київ, 1639 *МІКСВ* 218).

ЄКЪСЪПЕДИЄВАТИ *див.* **ЕКСЪПЕДИОВА-ТИ.**

ЄКЪЦЕСЪ *див.* **ЕКСЦЕСЪ.**

ЄЛАМЕНТЪ *див.* **ЕЛЕМЕНТЪ.**

ЄЛАМИТОВЕ *див.* **ЕЛАМИТЫ.**

ЄЛАМИТЫ *див.* **ЕЛАМИТЫ.**

ЄЛЕҐХЪ *див.* **ЕЛЕҐХЪ.**

ЄЛЕЙ, ЕЛЕЙ, ЄЛѢЙ *ч.* (*цсл.* єлєи, єлѣи, *гр.* ἔλαιον) *(олія, переважно маслинова)* єлей: в колѣна(х) но́ги е́го знєдȣ́жа́ли ѡ(т) постȣ. тѣло єго измѣнило(с) е́лєа ра́ди (XVI ст. *УЄ* №29519, 14); трава гоунбина пражєна въ єлѣи дєрєва-но(м) (XVI ст. *Травн.* 209); к(д)ы са чл҃чє постишь оумый лицє твоє и гла(в)у свою єлєѡ(м) пома(ж) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 16); Елеемъ светымъ остат-ное помазаніе (Вільна, 1608 *Гарм.* 192); то́тъ кото́ры(и)са в' Бл҃гочє́стїи скончи́лъ, нє занєхи-ва́й Єле́а и Свѣчъ (Київ, 1627 *Тр.* 38); Вина лий проли́й, випива(й), налива́й, єлєю доста́токъ нєȣмалаємый (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.); коли

постишь помажи главꙋ свою єлєѡмь, и лицє своє оумыи (Височани, 1635 *УЄ* №62, 11); три рéчи бы́ли, в котори(х) ѡсꙋжáлє(м) братїю…, жє в҆ свои(х) кéлиѧ(х) кóца оуживали, жє єлє(й) на про(з)бꙋ свѣцки(х) люди(й) свѧти́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 81); Єлéй. Oleum, Oleamen (1650 *ЛК* 446);

єлей хворыхъ — єлей для передсмертного помазання: А елей хворыхъ завжды, коли хворый потребуетъ, можетъ его презъ рокъ и колко десятъ разовъ повторыти (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); ужываютъ того, коли кому остатнего помазованья потреба. И протожъ называютъ его елеемъ хворыхъ остатнего помазованья, а не здоровыхъ (Там же, 209).

ЄЛЕЙНИЙ *див.* **ЄЛЕЙНЫЙ.**

ЄЛЕЙНИКЪ *ч. (той, хто виробляє чи продає єлей)* олійник: Olearius, єлє(й)никъ (1642 *ЛС* 290).

ЄЛЕЙНЫЙ, ЄЛЕЙНИЙ *прикм.* Олійний, єлейний: Oleari(us), a, um, масли(ч)ни(й), єлє(й)ни(й) (1642 *ЛС* 290); Єлéиный. Oleatus. Oleosus (1650 *ЛК* 446).

ЄЛЕКТОВЫЙ *див.* **ЕЛЕКТОВЫЙ.**

ЄЛЕКТОРЪ *див.* **ЕЛЕКТОРЪ.**

ЄЛЕКЦИЙНЫЙ *див.* **ЕЛЕКЦИЙНЫЙ.**

ЄЛЕКЦИЯ *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЄЛЕКЦЇА *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЄЛЕКЦЫЯ *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЄЛЕКЪТЪ *див.* **ЕЛЕКТЪ.**

ЄЛЕМЕНТЪ *див.* **ЕЛЕМЕНТЪ.**

ЄЛЕНЕЦЪ *ч.* Назва черв'яка: Єлєнєцъ чéрвь. Scarabeus. Cornutus (1650 *ЛК* 446).

ЄЛЕНИЙ, ЕЛЕНИЙ, ЄЛЕНѢЙ, ЄЛЕНЪ *прикм.* Оленячий: не враться, милыи мои, подобенъ буди серне алюбо ланятъку еленему (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); оуказáлъсѧ óбразъ Распѧтїа Х҃ва в҆ посрéдкꙋ роговъ éлєни(х) (Київ, бл. 1619 *О об.* 14); Рꙋгъ: я́кѡ, кꙋзѣй, баранѣй, корóвѣй, єлéнѣй (1627 *ЛБ* 109); **єленая трава** *див.* **ТРАВА; єлений (єленїй) корень** *див.* **КОРЕНЬ; єлений щавъ** *див.* **ЩАВЪ; єлений (єленъ) языкъ** *див.* **ЯЗЫКЪ.**

ЄЛЕНИЦА *ж.* (*цсл.* єлєница) олениця. *Образно*: С҃мрть ѡкрꙋтнаѧ ґды на само(м) го(л)гоѳы мѣсцꙋ вєли́кого ѿного єлєнѧ і҃с х҃а зáбила, и та(м) жє пр҃(с)тоýю ѡнꙋю єлєницꙋ то є(ст) б҃цꙋ рáнила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.).

ЄЛЕНЬ, ЕЛЕНЬ, ЄЛѢНЪ *ч.* (*цсл.* єлєнь) олень: Заклинаю васъ, дочки Иерусалимскіа, черезъ серны а елени полные, абысте не будили… милое моее (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52); И всѧ сіа на потрéбꙋ ч҃лвкꙋ сътвори(в), и ѡ(т) ты(х) звѣрѡ(в) єдины на пóкар҆мъ яко éлєнѣ, сáръны… и прóчаѧ. Дрꙋги(х) жє на роботꙋ, яко волѡ́вє, вєл҆блю́ды (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.); Єлєнѣ стрѣлóю рáнєнныє на самы(м) оумирáти мѣсцꙋ зара(з) нє звы́кли, алє прє(з) пóлѧ оутѣкáючи,… далéко ѡ(т) мысли́вцовъ оумирáютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); За бы́стрымъ злоторóгимъ, Кто єлєнємъ гóнитъ, И з҆ Наꙋкъ в҆ свóй пожи́токъ, дорогїй чáсъ клóни(т) (Київ, 1632 *Євх.* 298); Коли шли до амóнова кáпища, забѣжáлъ на дорóзѣ єлéнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 402 зв.); Єлéнь. Ceruus (1650 *ЛК* 446); *Образно*: С҃мрть ѡкрꙋтнаѧ ґды на само(м) го(л)гоѳы мѣсцꙋ вєли́кого ѿного єлєнѧ і҃с х҃а зáбила, и та(м) жє пр҃(с)тоую ѡнꙋю єлєницꙋ то є(ст) б҃цꙋ рáнила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); *У порівн.*: скочи(т) хрóмый яко єлє(н) (XVI ст. *УЄ* №77, 22 зв.); нєсы́тыи грѣхолю́бъци, я́ко éлєнѣ рогатыи, бꙋѧ́ютъ в рѡ́скошахъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37 зв.); А по ты(х) слова(х) вы́шо(л) проу(д)ко оумрлый. яко єлѣнъ молóдый выскочи(л) из҆ грóба (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 53 зв.).

ЄЛЕНѢЙ *див.* **ЄЛЕНИЙ.**

ЄЛЕОМАЗАНЇЄ *с.* Єлеопомазання, Таїнство Єлеопомазання: Вопрóсъ. Мнóго єстъ сакрамéнтѡвъ албо таи(н). Ѡ(т)вѣтъ. Сéдмъ… а҃. …крєщéнїє… д҃. Покаѧнїє… є҃. Єлєѡмазáнїє (Львів, 1642 *О тайн.* 3); В Зáконѣ за(с) Нóвой блг(д)ти …сꙋт҆ оустáвлєнныє и подáныє длѧ ѡдпꙋщéнѧ грѣхѡ(в) Тáйны. Кр҃щéнїє… // …Ієрéиство ал҆бо с҃щєнство. Єлєѡмазáнїє, и Ма(л)жéнство (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 900-901).

ЄЛЕФАНЦІЯ *див.* **ЕЛЕФАНЦЇЯ.**

ЄЛИ *присл.* (*цсл.* єлѣ) ледве: ко(л)дрꙋ твою… насилꙋ тєбѣ зоставя(т); а пото(мъ) из҆ постєлѣ

твоєи єли живого вивє(р)нѹть и на землѣ голой тєбє положа(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268).

ЄЛИБЕРОВАТИ *див.* **ЕЛИБЕРОВАТИ.**

ЄЛИЗИЯ *див.* **ЕЛИЗИЯ.**

ЄЛИЙ *прикм.* Ялиновий: iliceus, ялинови(й), є(л)ни(й), єли(й) (1642 *ЛС* 224).

Див. ще **ЄЛНИЙ, ЄЛОВЫЙ.**

ЄЛИКИЙ, ЕЛИКИЙ, ЄЛИКЪ *займ.* (*цсл.* єликый) *(відносний) (у ролі спол. слова)* **1.** *(зв'язує частини речення)* який, котрий, хто: Христолюбивому братьству лвовскому и прочиим братиям,... и паном и простым, духовным и свѣцким, и еликим до зрака очес сие писание приникнет. Иоанн русин, реченно Вышенский,... от Христа Спаса спасения алчет и вседушно молит (бл. 1610 *Виш.Посл.Лв.бр.* 232).

2. *(з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну з'ясувальну частину речення до головної)* що: На́ нбси, и на́ земли,... Въ глѹбинахъ мѡрскихъ, и в' мѣстєхъ бєзвѡ(д)ныхъ. Вса єли́ка въсхотѣ и сътвори, якѡ Бгъ всємогѹщій, Въ вла́сти то свóєй ма́єш', якѡ вса́коє мѣсто наполнає(ш) (Чернігів, 1646 *Перло* 31).

ЄЛИКО[1], ЕЛИКО *займ.* (*цсл.* єлико) *(відносний) (у ролі спол. слова) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну означальну частину до головної)* скільки; що: дла чого ва(с) ...молю, абы єстє скоро выправи(ли)... ко мнє дву(х) братии дла совєщаниа... врѹчивши и(м) ѡ(т) сєбє вса єлико ко бл҃го(мѹ) сози(ж)данию во(з)можєтє (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); да посилѹю(т) мл҃(с)ть бж҃їю мл҃(т)вами про(ст)и(ми) такомѹ гд҃рѹ, Или кн҃зю, грѣхи єлико яко чл҃къ съгрѣши(т) з нєѡ́сторо(ж)ности ми(р)скоє заба́вы (п. 1596 *Виш.Кн.* 240 зв.).

2. *(приєднує підрядну частину міри до головної)* наскільки: ты́лко ѡ(т) ча́сти, ѡ то́й бы́тности мо́вимо; єли́ко Дх҃ъ ст҃ы́й дарѹє (Чернігів, 1646 *Перло* 11);

(із співвідносним словом килко *у головній частині речення)* скільки: у церкви зостался злодей... и пошолъ... до образа Пресвятои Богородицы, хотячи оборвати килко чирвоных было там на образе, але нѣякая божественная невидимая сила возбрани ему, килко разъ ударило его о землю отъ образа, елико хотѣлъ, паки его било (поч. XVII ст. *КЛ* 84).

ЄЛИКО[2], ЕЛИКО *част.* (*цсл.* єлико) *(модальна) (уживається для висловлення наказу, побажання)* щоб: по преставлении брати своей сиротами же и вдовами елико мощно пещися (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9).

ЄЛИКЪ *див.* **ЄЛИКЫЙ.**

ЄЛИНЪ *див.* **ЕЛЛИНЪ.**

ЄЛЛИНСКИ *див.* **ЕЛЛИНСКИ.**

ЄЛЛИНЪ *див.* **ЕЛЛИНЪ.**

ЄЛЛІНЪ *див.* **ЕЛЛИНЪ.**

ЄЛИТА, ЄЛѢТА *мн.* (*стп.* jelita) нутрощі, тельбухи: Са́жавка, Овчєю называєт'са, иж' в' нєй овє́цъ, на офѣрѹ вылѹчо́ных', и порѣзаных', внѹтрности, Єлѣта и ки́шки поло́каны быва́лы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 239); Возмє́шъ тє(ж) ло́й вє́сь кото́рый ѡкрива́єтъ єли́та, и одє́жѹ оутро́бы, и двѣ ны́рцѣ, и ло́й кото́рый на ни́хъ єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 106 зв.).

ЄЛНИЙ *прикм.* Те саме, що **єлий**: iliceus, ялинови(й), є(л)ни(й), єли(й) (1642 *ЛС* 224).

Див. ще **ЄЛОВЫЙ.**

ЄЛОВЫЙ *прикм.* Ялиновий: Омєла дѹбоваа то(л)чєнаа смѣшана є чистою смолою єловою с топленою (XVI ст. *Травн.* 38).

Див. ще **ЄЛИЙ, ЄЛНИЙ.**

ЄЛЪ *ч.* Назва рослини: heliphiton, смиляксъ, єл(ъ) трава (1642 *ЛС* 215).

ЄЛЬ *ж.* Ялина: epatilis, єль (1642 *ЛС* 180).

ЄЛѢЙ *див.* **ЄЛЕЙ.**

ЄЛѢНЪ *див.* **ЄЛЕНЬ.**

ЄЛѢТА *див.* **ЄЛИТА.**

ЄЛЮЦИДОВАНЫЙ *див.* **ЕЛЮЦИДОВАНЫЙ.**

ЄЛАМЕНТЪ *див.* **ЕЛЕМЕНТЪ.**

ЄМЕЛА, ЄМЕЛЯ *ж.* Омела: hyp(h)car, лєпъ, ємєла (1642 *ЛС* 222); Ємє́ля. Viscum (1650 *ЛК* 446).

Див. ще **ОМЕЛА.**

ЄМЕЦЪ *ч.* 1. Поручитель: pra(e)s, ємєцъ, спору(ч)никъ (1642 *ЛС* 327); Ємє́цъ. Vas. Fidei [i]ussor (1650 *ЛК* 446).

2. Вл. н.: И(л)ко ємє(ц) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 19); Игна(т) Ємєцъ (1649 *РЗВ* 154 зв.).

ЄМПИРЕЙСКИЙ *див.* **ЕМПІРЕЙСКІЙ.**

ЄМПИРІЙСКИЙ *див.* **ЕМПІРЕЙСКІЙ.**

ЄМПИРІЙСТИЙ *див.* **ЕМПІРЕЙСКІЙ.**

ЄМПИРЪ *див.* **ЕМПИРЪ.**

ЄНАЛОИЄЯ *див.* **ЕНАЛОИЄЯ.**

ЄНАРАЛЪНЫЙ *див.* **ЄНЕРАЛНЫЙ.**

ЄНЕАЛОГИЯ *див.* **ЕНЕАЛОГИЯ.**

ЄНЕАЛОҐІЯ *див.* **ЕНЕАЛОГИЯ.**

ЄНЕРАЛ *див.* **ЄНЕРАЛЪ.**

ЄНЕРАЛИТЕРЪ, ЕНЕРАЛИТЕРЪ *присл.* (*лат.* generaliter) *(без винятку, підряд)* загалом, взагалі: И для тогожъ, кгды о якій великій артыкулъ вѣры гра шла, не оденъ бискупъ, ани два... але... все крестіянство, яко и тотъ вторій Константинополскій повшехный синодъ одъ всѣхъ енералитеръ, сполне и згодне отправовался и кончилъ (1603 *Пит.* 18); тотъ монастырь ...отъ вшєлякихъ єнєралитєръ импєдимєнтовъ правныхъ и гвалтовныхъ... боронити // маю (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 77 зв.-78).

ЄНЕРАЛНЕ *присл.* Повно, докладно: ґды сщ҃єнникъ ма́єтъ ѡ(т)правова́ти Литꙋргію ст҃ꙋю с прє(д)сѧвзѧ́т'ємъ, // кото́роє Црковъ єнєра́лнє ѡписа́ла, и тє(ж) оудѣлнымъ свои́мъ, ма́єтъ мѣти приналєжи́тꙋю матє́рію и зꙋпо́лнꙋю (Львів, 1646 *Зобр.* 44-44 зв.).

ЄНЕРАЛНЫЙ, ЄНЕРАЛЬНЫЙ, ЕНЕРАЛЬНЫЙ, ЕНАРАЛЪНЫЙ *прикм.* **1.** *(який охоплює всіх, призначений для всіх)* загальний: перекладаютъ ихъ милость вашой королевской милости слушность декрету, противъ тымъ учиненого, прекладаютъ конфедерацию енеральную Варшавъскую (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 513); При єнєра(л)но(й)... всѣ(х) схадзъки ꙋ(з)нали ...абы до(л)ги цє(р)ковныє ꙋ кого сѧ ко(л)вєкъ ꙋкажꙋ(т) выправляти (Львів, 1618 *ЛНБ* 1043, 27); длѧ то́го тєпє́ръ в' зада́ткахъ запла́ты досконалои имъ в' цр҃(с)твѣ Нб҃(с)нѡмъ по єнєра́лномъ всѣхъ з' мє́ртвыхъ вста́ню нагото́ванои южъ ѡ(т)ча́сти тріꙋмфꙋючи, на́мъ мл҃твами свои́ми до тако́гожъ звитѧзства ср҃(д)ца додаютъ и ратꙋнкꙋ (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); выданыє с ка(н)цєлярии єго к(р) мл҃(с)ти ꙋнивє(р)салы... на зєха(н)є ся... ѡбꙋ(м) сторона(м) до Львова... на собо(р) єнєра(л)ны(й) всѣ(х) мл҃(с)тє(й) ваши(х) (Корець, 1629 *ЛСБ* 502).

2. Головний, найвищий: ꙋ ивана бу(р)цєвского возного єнєра(л)ного скри(н) двє ѡ(д)бивши взєли (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88); Которые книги зачынаютъся тыми словы: "Третяя контроверъсия енаралъная о найвысъшомъ епископе" (Вільна, 1599 *Ант.* 899); Обецал єго поставити до даня справы о собѣ, але не приватне, толко до кола єнерального; где бы сенат и послове земъскіє всѣ того слухали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); Або́вѣ(м) ско́ро сѧ о́ный сꙋ(д) єнєра́лный за́врє(т), а ка́ждый на назна́чєноє собѣ кара́нѧ мѣсцє бꙋдєтъ ѡ(т)прова́жєный, та́мъ ю́жъ... ходота́йства жа́дного нє бꙋдєтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 94); Да́итє мꙋ вы́рокъ з' оустъ свои́хъ кора́лныхъ, Зы́чачи збо́ровъ в' своє́й єнєра́лныхъ Діѡцє́зіи; ѡ(т)правлѧть щасли́вє (Львів, 1642 *Бут.* 8); **енералный судъ** *див.* **СУДЪ.**

ЄНЕРАЛЪ, ЕНЕРАЛЪ, ЄНЕРАЛЬ, ЄНОРАЛЪ *ч.* (*стп.* jeneral) **1.** Головний судовий слідчий окремої судово-адміністративної одиниці: а што мови(т) сторона и(ж) нє вєдає(т) єстли то(т) єнєра(л) шля(х)тичо(м) ѡсєлы(м) є(ст): ѡ тоє єстли кому надобє ꙋ нє(г) сє самого довєдає(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); для чого и тєпє(р) то(т) єнєра(л) коро(н)ны(и) шля(х)ти(ч) которы(и) з двєма свє(д)ками шля(х)тичи положєнъє того позвꙋ созна(л) слꙋшнє приня(т) быти має(т) (Там же); И тотъ самъ енералъ, панъ Бранский, поведилъ, же дей и тую мантию и клобукъ ведаю, же кгвалтомъ... владыка Луцкий не бралъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 357); ямъ ємꙋ прида(л) єнєрала воєво(д)ства бра(с)лавского..., Которы(й) того всєго ѡ(г)лєдавши... тыми словы со(з)на(л) (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, 4049, 122); Я, Пе(т)ръ Котє(л)ни(ц)ки(и), а я, Я(н) Милє(в)ски(и), во(з)ны(и) єнєраловє, со(з)наває(м) ты(м) нш҃имъ со(з)на(н)ємъ (Житомир, 1609 *ДМВН* 145); Пєрєдо (м)ною Сємєно(м) Ставє(ц)ки(м) по(д)старо(с)ти(м) ѡврꙋ(ц)ки(м)... возны(и) єнора(л) воєво(д)ства

києвского кꙋзма ла(с)ко ку записанъю до кни(г) …созна(л) (Овруч, 1614 *ЛНБ* 5, III 4047, 70); я, возны(и) и єнєраль, тотъ ма(н)датъ въ [в]орота двор(н)иє вот(к)нувши,… и войтови… Высокомскому… до вѣдомости привєлъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); Котороє(ж) то созна(н)є Єнєрала вє(р)хꙋ мєновано(г) до кни(г) Нинєшъни(х) є(ст) Принято и записано (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177 зв.).

2. Титул деяких старост і воєвод: Янушъ тишъкевичъ з лого(й)ша воєвода и єнєралъ, зємълъ Києвъски(х) Житомиръски(й) и старо(с)та ꙋрожоному єго м(л) Панꙋ михалу лозъцє… владзєю ꙋрядꙋ моє(г) воєводъского Приказꙋю абы вм(с)… // На рочъкахъ кгродъскихъ Києвъскихъ… Самъ ѡбли(ч)нє… Сталъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 139-139 зв.); Па(н) Даниєлъ… для въписанъя… подалъ ꙋниверъсалъ ѡ(д)… Пна Адама з Брꙋсилова Кисєля Воєводы и // Єнєрала Зємъ Києвъскихъ (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 74-75).

ЄНЕЦЪ *ч.* (*стп.* jeniec) бранець, полонений: Вспомню єщє… Па́вла Копистє́нского, стрыє́чного Бра́та В(ш) М(л): кото́рый… в' Тата́рахъ є́нцомъ є́сть (Київ, 1623 *МІКСВ* 84).

ЄНИЧАРЪ *див.* **ЯНИЧАРЪ.**

ЄННО *див.* **ЄНО.**

ЄННОКОЛВЕКЪ *див.* **ЄНОКОЛВЕКЪ.**

ЄНО, ЕНО, ЄННО *част.* (*стп.* jeno, eno) **1.** *(обмежувальна) (вказує на обмеження в кількості, величині і т. д.)* тільки, лише: сынове и цорки мои… не мают оное рушати зо всего именя,… ено пани Ганна, малжонка моя, маеть седети и того всего именья… во всем уживати (Ковель, 1559 *АрхЮЗР* 8/III, 37); Хто(ж) тєды фо́рта є́стъ: єно то́тъ што́ мо́вилъ, я є́стємъ двє́ри о́вцамъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 198); шькоды на ѡ(р)та(х) ко(т)рыє да(л) П(н) Рома(н) цє(р)кви за до(л)гъ по г(р). 19: А нє моглихмы и(х) ѡ(д)дати єно по г(р). 18 и fr. 25=26 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3).

2. *(видільно-обмежувальна) (служить для логічного виділення в реченні слова або кількох слів)* тільки, лише: нє хотєлбых, абых мал якиє злыє псы послат Вашей Милости, єно постарамса ѡколо того, иж яких добрых Вашей Милости псов достатнє, ижбы ми Ваша Милост за нє дакovалъ (Белз, 1552 *AS* VI, 129); Смотрѣ(ж) грѣшныи члчє щоса за чю́да дѣю(т)… якоса смꙋтило всє сътво́рєнїє… бо єси ты по́ро(х) и бо́лото. и нє́ иначѣи єно я(к) чрѣвъ лє́жишь прє(д) ли́цє(м)… сътво́ритєла (к. XVI ст. *УЄ* №77, 30 зв.); И о́ного бо́вѣмъ кіота, и Хєрꙋви́мѡ(в), и бла́хи золото́и,… нє злама́лъ Ца́ръ Ієзє́кїа, єно то́ злама́лъ, што за Ба поча́ли бы́ли хвали́ти (Київ, бл. 1619 *О обр.* 56); который то дворъ спаленый видили есмо до сченту — кулъ на кулу се не осталъ, ено есче на пожозе огонь курилъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 436); грѣхъ нѣчо́го и́нного нє є́ст', є́нѡ прєстꙋпство за́конꙋ и во́лѣ Бжєѣ (Львів, 1646 *Ном.* 4 зв.).

3. *(підсилювальна) (вказує на повне охоплення об'єкта дії)* тільки, лише: Непріятель нашъ Креуза, гдѣся ено зъ своимъ неправды перомъ обернетъ, всюды ярости огонь на церковъ… крешет (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1127); также и иншие речи мое рухомые, по мне // позосталые, яко стадо, быдло рогатое…, цинъ, мѣд, — ово зъгола, што бы се ено речъю рухомою назвати могъло, — то все… цорце моей… дарую (Руда 1646 *ПККДА* I-1, 86-87); а надто костелъ тамошний, двери вырубавши, злупили, то естъ меновите въ костеле келихи,… апъпараты, албы и што колъвекъ ено спряту костелного было (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563).

4. *У ролі спол. (протиставний)* однак, проте, але: Ja Miłochna… soznawaju… Sztoż kotoruju czast meła jesmi w seliszczach, w Bracławskom powete z brateju i sestrami moimi…, w Czeremosznom… jeno brat moj… żadał mene czerez ludej dobrych, sztobym tuju swoju czast materyzny… jemu postupiła (Вінниця, 1523 *AS* III, 250); ѡ(т)повѣдилъ єи хс, добрѣ мовишъ жє нє має(ш) мꙋжа. єно па(т) и(х) мала є(с) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 39 зв.); пановє братя обачивши прозбꙋ пана константого… позволили ємꙋ того до оного часꙋ яко жадалъ и просилъ почєкати по(д)… кондициєю абы ю(ж) вянцы(й) єсли бы ся

ꙋтскꙋ(л) (!) в словѣ и нє ꙋистилъ вєдлꙋгъ сꙋбмисеии своєи нє чєкати єно правнє з нимъ ото чинити за позволєня(м) всѣхъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

ЄНОКОЛВЕКЪ, ЕНОКОЛВЕКЪ, ЄНОКОЛЪВЕКЪ, ЄННОКОЛВЕКЪ *част.* (*стп.* jenokolwiek) *(підсилювальна) (вказує на повне охоплення об'єкта дії)* тільки, лише: Напєрвоє абы тоє вызналъ... прєдъ вм(с) пн҃ы мєщаны и(ж) гдє(ж) ко(л)вєкъ и прєд кимъ єнно ко(л)вєкъ ѡ мнѣ мови(л) тєды злє а нєпристо(и)нє ѡ мнѣ мовилъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 74); Илє єноколвєкъ ажъ до сихъ часовъ та́къ на́шего я́ко прє́шлого вѣкоу ѡ(т)цєвє... вѣры нашєи таємницы, хотѣли пи́лнѣй оува́жити, и тыми сѧ ба́дати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 152 зв.); Ку перестторозѣ, правовѣрный, оповѣдаю ти, ижъ... гдѣ еноколвекъ отступникъ вспоминаетъ о патріарсѣ, всюды овыи слова пришиваетъ "в послушенствѣ папежскомъ тръвалъ", чого нѣгды не было (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 723); Гдє тє(ж) мєжи ѡхє(н)до(з)тво(м) є(г)[о] в скриня(х), што єно колъвєкъ справъ и записовъ мє(л)..., при ро(з)битю [скр] є(г)[о] погинуло (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

ЄНОРАЛЪ *див.* **ЄНЕРАЛЪ.**

ЄНОХЪ, ЕНОХЪ *ч.* (*гр.* εὐνοῦχος) євнух: иліа прійде пред днем сꙋдным и для того чекают антихриста, що маеть, мовѧть илію и еноха забити (поч. XVII ст. *Вол.В.* 90); та(к) ижъ вѣрити мо́жемо же ѡна [бц҃а] нѣкды нє оумръла я́къ вѣри(м) нєвънтли́вє же єно(х) ї́ліа, і иѡа(н) єв(г)ли́ста см҃рти нє дозна́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275); Єно́хꙋ з҄ Илїє́ю тро́ха зфол҄кгова́ла, Єдна́къ ѡ́стрꙋю косу на нихъ зготова́ла (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).

Див. ще **ЄВНУХЪ.**

ЄОГРАФЪ *див.* **ЕОҐРАФЪ.**

ЄОКГРАФЪ *див.* **ЕОҐРАФЪ.**

ЄПАНЧА *див.* **ОПАНЧА.**

ЄПАРХИЯ, ЄПАРХЇЯ, ЄПАРХЇА, ЕПАРХІЯ, ЕПАРЪХИЯ *ж.* (*цсл.* єпаръхия, *гр.* ἐπαρχία) єпархія: Братъства жє... чинъ по всѣхъ єп҃(с)кіяхъ въ єпа́рхіи митропо́ліи на́шєи... єдино нра́вно въ всѣ(х) мѣстѣ(х) при цр҃ква(х) бы́ти ꙋхваля́ємо (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188); Вѣдомо твори(мъ) по всѣхъ єпи(с)копия(х) єпа(р)хиє нш҃єє всѣмъ бл҃гоч(с)тивы(мъ) ко(ж)домꙋ станꙋ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 253, 1); Глянь, што (другий) броитъ якись владыка вашъ ди́кий, (неслыханый,) Дорогобужъский въ епаръхии митрополитовой (Вільна, 1599 *Ант.* 861); каждая епархія маетъ мѣти своего начальника (1603 *Пит.* 32); Ѡвє́чки Па́стырми посвѧти́лъ и Оучи́тєлми... поста́вилъ, гды статє́чнє в҄ вѣрѣ Єпа́рхїа таѧ стоитъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); На годныи хвалы: єго мл(с)ти гн҃а ѡ(т)ца Арсєнія Жєли́борского... дꙋшє́вный скꙋтокъ: зда́вна єпа́рхїи єгѡ вєли́цє пожада́ный (Львів, 1642 *Бут.* 4).

ЄПЕНДИТЪ *див.* **ЕПЕНДИТЪ.**

ЄПЕТРАХЕЛЬ *див.* **ЄПИТРАХИЛЪ.**

ЄПЕТРАХИЛЪ *див.* **ЄПИТРАХИЛЪ.**

ЄПЕТРАХИЛЬ *див.* **ЄПИТРАХИЛЪ.**

ЄПАРХЪ *ч.* (*гр.* ἔπαρχος) *(правитель єпархії)* єпарх: єпархъ по҆чалъ повєда(т) цр҃ви (1489 *Чет.* 89); рєкъ цр҃ь кос҆ѧнтинъ євлавию єпархоу (Там же, 97).

ЄПАРШЕСКИЙ *прикм. (який стосується єпарха)* єпарший: той жє собѡръ никєйскій лєкарство на то объмыслилъ отозванье на соудъ нє до ри(м)ского папєжа, алє до синодꙋ єпаршєского, тоєє єпархіи, в҄ которо(и) бы сѧ тоє нєслоушнє ѡ(т)лꙋчєніє, або проклѧт҄є слꙋчило (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 135 зв.).

ЄПИГРАМА *див.* **ЕПИГРАМА.**

ЄПИКУРСТВО *див.* **ЕПИКУРСТВО.**

ЄПИКУРЪ *див.* **ЕПИКУРЪ.**

ЄПИКУРЫЙ *див.* **ЕПИКУРЫЙ.**

ЄПИЛИПСИЯ *див.* **ЕПИЛИПСИЯ.**

ЄПИРЪ *див.* **ЕФИРЬ.**

ЄПИСКОПИЙ, ЕПИСКОПІЙ, ЕПИСКОПЬИЙ *прикм. (який стосується єпископа, належний йому)* єпископський: Владыцтва и церкви рускіе,... и все духовенство, въ клюбѣ своей... абы на вѣки въ-цалѣ зоставали,... подъ владзою и благословенствомъ и подаваньемъ епископьимъ (Новогородок, 1594 *MCSL* I/2, 555); у въ Островѣ дворъ епископій знову увесь готовымъ грошомъ

и коштомъ не малымъ збудовалъ (Краків, 1595 *ACD* I, 199); Єдна́къ же за позволе(н)ємъ выра(з)нымъ, и злєцє(н)ємъ єп(с)копимъ мо́жєть сщ҃єнникъ дѣйствова́ть тꙋю та́йнꙋ (Львів, 1645 *О тайн.* 32).

ЄПИСКОПИЯ, ЕПИСКОПИЯ, ЄПИСКОПІЯ, ЄПИСКОПЇЯ, ЄПИСКОПЇѦ, ЄПИСКОПѢЯ, ЄПИСКОПЪЯ, ЄПЇСКОПЇЯ, ЄПИСКУПЬЯ *ж.* (*цсл.* єпископия, *гр.* ἐπισκοπία) єпископія, єпархія: споведаю ва(м) братья ѡ томъ вєлико(м) // чюдотворци х(с)вє николе, коли єщє живъ на семъ свѣтє былъ... в своєи єпискупьи (1489 *Чет.* 106 зв.-107); потвръдили єсмы тои нашєи свѧтои єпископїи ѡт Радовцєх єи правꙋю отнинꙋ, дааніє прєдкѡвъ, дѣдовъ нашихъ (Сучава, 1503 *BD* II, 225); да оутвръдим и оукрѣпим нашꙋ с‹вѣ›тою єп‹и›ск‹о›пію ѡт Радовцєх (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1); потом єпископъ Пахнотєй на инъшꙋю єпископъю зъєхал (Володимир, 1521 *AS* III, 211); А нє то(л)ко ѡбщы(х) людє(й) алє и єпископа зо всѣмъ дх҃овєнство(м) хотя(т) по(д) свои(м) росказованя(м) мѣти ку вєликому ꙋближєнию а правє ꙋпадку єпископии тоє Лво(в)скои (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); то все... на себе уживаютъ, до того часу, поколь тое архиепископъство... // ..., або епископия,... кому иншому, зъ ласки нашое, бываетъ отъдано (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 246-247); Бꙋдꙋчи на(м) на соборѣ... Бєрєстїйско(м), довѣдавшисѧ... и́жє въ єписко́піѧ(х) митропо́лїи нашєи, найдꙋютъся... многїи обычаи... проти́вныи вѣрѣ каѳоли́чєскіѧ (Львів, 1590 *Гр.Рог.* 1); по всѣх єпископѣях єпископы школы повинни постановить (Берестя, 1591 *ПІФ* 104); Іѡва Бо́рєцкого, на Мїтрополию, И Владыкь, на ка́ждого ихъ Єпїскопїю. Зоста́вившы тє́ды на́мъ Ст҃ыню въ Россіѣ Ст҃ѣйшїй Патрїархъ: са́мъ є́халъ до Кгрє́цїѣ (Київ, 1622 *Сак.В.* 46); Пꙋсти́лємсѧ, мо́влю, на Визитова́ніє и споражє́ніє, во всѣхъ Повѣтахъ, Мѣстахъ и сє́лахъ, знайдꙋючєѣсѧ єп҃(с)ко́пїѣ мо́єѣ (Київ, 1645 *Жел.Тр.* 1 зв.).

ЄПИСКОПСКИЙ, ЕПИСКОПСКИЙ, ЄПИСКОПЪСКИЙ, ЄПИСКОПЪСКІЙ, ЄПЇСКОПСКИЙ, ЄПЇСКОПЪСКЫЙ *прикм.* (*який стосується єпископа, належить або властивий йому*) єпископський: то собе сторона на першомъ року упустила и, черезъ декретъ вашей милости епископский, вже отъ того отсужона (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 168); пото(м) в сє(м) року идꙋчо(м) манасты(р) свт҃ого ѡнофрєя мо(ц)но кгва(л)то(м) на себє бꙋдучи ми(р)скими чл҃ки чого чинити и(м) нєналєжи(т) з моцы и властитє(л)ства єписко(п)ского ѡ(т)няли (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); єго м(л) єп(с)кп҃ъ Лвовски(й) та́къ ꙋчинилъ ѡ(т)повєдъ. И(ж) дє(й) то́є бра́тство водлꙋ(г) присто(й)ности єп҃скопъскоє мнѣ чє(с)ти чини́ти нє хотѧ(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); мітра, єпї́скопскаѧ корона и ты(ж) чєпє́цъ (1596 *ЛЗ* 57); оу нєго жє Пєча́тїй завѣшєныхъ Осмъ, Митрополи́това, и Єпїскѡпъскыє (Львів, 1614 *Вил.соб.* 22); А понєва́жъ вжє вла́стный мо́й оура́дъ Єп(с)копъскїй... ба́чилєм (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 6); Кото́рый [смѣхъ] ра́дость въ сє́рцꙋ ва́шомъ ро́дить; Кгды въ єписко́пской тєпє́ръ єгѡ скро́нѣ: Зритє Коро́нѣ (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.); Та́ѧ а нє што и́ншєє и мою поко́рность побꙋди́ла, а́бымъ, вє́длє поволя́нѧ и пови́нности моє́ѣ Єп҃(с)ко́пскоѣ, оуслꙋгова́лъ и выгажа́лъ бли́жнимъ моѣмъ (Львів, 1646 *Жел.Служ.* 3 зв.); На по(д)горю єп(с)пскомъ (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471).

ЄПИСКОПСТВО, ЕПИСКОПСТВО, ЄПИСКОПЪСТВО, ЄПЇСКОПСТВО, ЄПИСКУПСТВО *с.* **1.** (*сан і посада єпископа*) єпископство: братє приими єп(с)кꙋп(с)тво сє вєликоє (1489 *Чет.* 106 зв.); И онъ, о тое упоминанье ничого дбати не хотелъ, и вжо отъ немалого часу хлеба духовного вживаетъ, а на епископство // ся совершити не хотелъ, и до сихъ часовъ не хочетъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 29-30); Парафѣянє твои нє вѣмъ з яки(х) причы(н)... Поважаючы собѣ лєкцє законъ божы(й) и властитєлство єписко(п)ства моєго... вдаю(т)сѧ в дꙋховныи справы пастырства моєго до которого нє налєжа(т) (Львів, 1588 *ЛСБ* 92); амбросий на єпїско(п)ство настꙋпи(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 63 зв.); pontificat(us), єпи(с)копство (1642 *ЛС* 321); Єпи́скопства нє длѧ продкова́нѧ и панова́нѧ,

а́лє любвє ра́ди до́браго строе́нїѧ жела́ти на-ле́жи(т) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.).

2. *(церковно-адміністративний округ)* єпископство, єпархія: тоe епископство Володимерское и Берестейское,... со всею владзою зверъхностью и духовенствомъ... тымъ листомъ нашимъ даемъ... до его живота (Варшава, 1579 *АрхЮЗР* 1/I, 121); про то з владности, и налє(ж)-ности пасты(р)ства моєго духо(в)ного єпископъи лу(ц)коє, и ѡстро(з)скоє приказую, абы вм... самъ ѡбли(ч)нє... пєрєдо мною самы(м) пєрє(д) крылошаны духовє(н)ство(м) того єписко(п)ства моєго ку росправє ѡчивисто самъ сталъ (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); А кды нє става(л) три мц҃ѣ и двѣ нєдєли знову конє(ч)ны(м) дєкрєтѡ(м)... ѡ(т)цъ митрополи(т) зъ єп҃(с)пмъ лу(ц)кимъ ѡ(т)цємъ кирило(м)... конє(ч)ны(м) судо(м) здєкрєтова(л) и по мѣстє(х) повѣто(в) єп(с)пъства тутєшнего и по всѣхъ ѡколичъны(х) мѣстѣхъ листы своими ѡповѣ(д)ши(х) во цр҃квахъ ѡголосивъ (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31); Григо́рїй Вєли́кїй..., ·жє зна́чный былъ в' Мл(с)тнѣ, ѡ(т)да́вши А҆ггл҃у в' осо́бѣ оубо́гагѡ... оста́тнюю срєбрну́ю ми́су, в' нагоро́ду того́ на́ Єпкп(с)твѣ Ры́мско(м) ст҃ы́м' чу́до́вны(м) зоста́лъ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.).

ЄПИСКОПСТВОВАТИ, ЕПИСКОПСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Займати посаду єпископа, бути єпископом: а жадною // мѣрою канонне и пристойне епископствовати и священствовати немогучого чловѣка, за жадного епископа, яко тежъ и помененного нѣкогось Афанасія невѣдомого намъ патріархи, за патріарха сквапли善 немаючи, и мѣти не смѣючи и не важичися, а нѣпослушенства и данины жадное его мил, пану Попелеви не отдавали (Київ, 1634 *КМПМ* I, дод. 556-557).

ЄПИСКОПЪ, ЕПИСКОПЪ, ЕПИСКОП, ЄПИСКОПЬ, ЄПІСКОПЪ, ЄПЇСКОПЪ, ЇЄПИСКОПЪ, ЕПИСКУПЪ *ч.* (*цсл.* єпископъ, *гр.* ἐπίσκοπος) єпископ: а Мушатичы и тежъ Барсановичы и ихъ наслидки маютъ ему и потомкамъ, будучимъ епискупомъ, давати — Мушатичи по двѣ копѣ грошей, а Барсановичи полтори копы грошей (Вільна, 1513 *АрхЮЗР* 1/VI, 20); яко да оутвръдим... нашу с‹вѣ›тою єп‹и›ск‹о›пію ѡт Радовцєх идеже... єсть єп‹ис›к‹о›пь молєбникъ нашь кир Пахоміє (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1); А при том были... Господынъ и ѡтєцъ наш, нарєчєный єпископъ Луцкий,... архимандрит... Жидичинский (Луцьк, 1534 *AS* III, 473); я гєдєѡ(н) болоба(н) єп(с)пъ гали(ц)кїй львовскїй камє(н)ца по(д)лского вызнаваю жє(м) прода(л) ѡгоро(д) на крунтѣ цр҃квно(м) (Львів, 1578 *Юр.* 1); Нынѣшнєму жє єпїскопу Гєдєѡ́ну Боло́бану и по нє́мъ бу́дучимъ єпїскопѡмъ, ни єди́ноя вла́сти ни в чє́мъ... да нє будєт (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); новопоста(в)лєнный ви́нєнъ на їєпи́скопа и на єго дх҃овєнство (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 127 зв.); днесь корчмар и танцоводец, а заутра... святитель и епископ (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); котры́є кни́ги за живота єщє свато́є па́мати прєдърєчє́нного єпїскопа Льво́вского... соутъ пєрєложєны (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. нєнум.); Само́є има Єп҃(с)пъ, що и́ншогѡ // пока́зуєт'? тылкѡ труудъ и пра́цу Архїєрє́ѡвъ гды зна́читъ, з' высоты назира́ющагѡ, и оустави́чнє дба́ючогѡ ѡ цѣлости собѣ по(д)ручных' (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3-3 зв.).

ЄПИСКОПЪСКІЙ *див.* **ЄПИСКОПСКИЙ.**

ЄПИСКОПЪЯ *див.* **ЄПИСКОПИЯ.**

ЄПИСКОПЬ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЄПИСКОПЬИЙ *див.* **ЄПИСКОПИЙ.**

ЄПИСКОПЬСКИЙ *див.* **ЄПИСКОПСКИЙ.**

ЄПИСКУПЪ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЄПИСТОЛА *див.* **ЕПИСТОЛА.**

ЄПИСТОЛІА *див.* **ЕПИСТОЛІЯ.**

ЄПИСТОЛЇЯ *див.* **ЕПИСТОЛІЯ.**

ЄПИТИМЇЯ, ЄПИТЕМІЯ, ЄПІТИМЇА *ж.* (*гр.* ἐπιτιμία) єпітимія, покута: И жа́дєнъ нєха́й собѣ єпитє́мїи ѡ(т)лучє́нѧ ле́гцє нє ва́жи(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 167); Запрѣщенїє: Загрожє(н)є, бака(н)є,... лаа(н)є. Єпїті́мїа, исправле́нїє (1627 *ЛБ* 42); А҆ггл҃ъ: ...Лѣнивство... рєчєтъ: ...єщє и того нє хотѣлъ творити, // что тєбѣ назначилъ єпитємїю, и мовилъ єси тоє, жє Гдь Бг҃ъ мл҃остивъ прости(т) мнѣ вся моя согрѣшєнїя (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273-274); єсли наложє́нну́ю тобѣ

[набо́жный чл҃че] ѡ(д) дѹхо́вногѡ вы́коналєсь єпити́мїю, а́лбо покѹтѹ, и єсли нн҃ѣ вѣрный щи́рый и достате́чны(й) жа́ль за грѣхи в҆ ср(д)цѹ твое́мъ знайдѹєтсѧ, вспо́мни собѣ єсли́сь Де́сѧте-ро Бж҃єє Приказа(н)є в҆ца́лє захова́лъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907).

ЄПИТРАХИЛЬ, ЕПИТРАХЕЛЬ, ЄПЕТРАХИЛЪ, ЄПЕТРАХЕЛЬ, ЄПЕТРАХИЛЬ, ЕПЕТРАХЕЛЬ, ЕПЕТРАХЫЛЪ *ч.* (*гр.* ἐπιτραχήλιον) єпітрахиль: єди(н) єпєтрахи(л) зє злота тканы(и)... дрѹги(и) єпєтрахи(л) злотоглавовы(и)... трєти(и) єпєтрахи(л) зєлєны(й) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); тєбє ѡ(т) свщ҃є(н)ства ...ѡ(т)лучає(м)... абы єси нє смѣ(л) никако(ж) ани єпитрахєля на свою выю вложити и жа(д)ны(х) спра(в) црковны(х) справовати и начала жа(д)ному правилу цє(р)ковному нє чинити по(д) трєклятвє(н)ною клятвою конє(ч)но (Стрятин, 1591 *ЛСБ* 160); єпетрахылъ злотоглавый с крестами трема адамашки червоны (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295); Александрійскіи єпископове здавна въ двохъ діадимахъ и зъ двѣма єпитрахилями литоргисуютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1163); Єпєтрахилъ на чє(р)вономъ днѣ (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 54); Знову тафта чє(р)вона а та(к)жє лазоровы(и) єпєтрахє(л) (Львів, 1643 *Інв.Усп.* 79); хра(м) ст҃го... Гєѡ(р)гиѧ... обнажє(н) изо... съкрови(щ), рызъ єпитрахилє(в) кєлиховъ крєсто(в) събра(н) ни пры єдино(м) жє съсѹдѣ срєбрєно(м) и злато(м) ѡставлє(н) (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

ЄПІГРАММА *див.* **ЕПИГРАМА.**

ЄПІЛОҐЪ *див.* **ЕПІЛОГЪ.**

ЄПІСКОПСКИЙ *див.* **ЄПИСКОПСКИЙ.**

ЄПІСКОПЪ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЄПІТАФІОНЪ *див.* **ЕПІТАФІОНЪ.**

ЄПІТІМЇА *див.* **ЕПІТІМІА.**

ЄПІСКОПЪСКЫЙ *див.* **ЄПИСКОПСКИЙ.**

ЄПІСКОПЬ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЄПЇСКОПЇЯ *див.* **ЄПИСКОПИЯ.**

ЄПЇКУРЪ *див.* **ЕПИКУРЪ.**

ЄПЇСКОПЪ *див.* **ЄПИСКОПЪ.**

ЄРАТО *див.* **ЕРАТО.**

ЄРЕЙ *див.* **ИЄРЕЙ.**

ЄРЕЙСКИЙ *див.* **ИЄРЕЙСКИЙ.**

ЄРЕЙСТВО *див.* **ИЄРЕЙСТВО.**

ЄРЕКЦІЯ *див.* **ЕРЕКЦИЯ.**

ЄРЕСЬ, ЕРЕСЬ, ЄРЕСЪ, ЕРЕС *ж.* (*гр.* αἵρεσις) єресь: нѣколы было многи(х) злыхъ єретико(в), злѹю єресь въ свєтоую вѣрѹ вносили (1489 *Чет.* 41 зв.); Мєлє́тїи смотри́цкїи... Потóмъ тѹю свою є́рєсь, и пи́смо проклина́въ и пали́лъ и топта́въ оу манастырѣ пєче́р҆ско(м) при слѹжбѣ бж҃єи и при собо́рѣ (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); да́ска(л)... ма́єть быти... нє пособи́тєль є́рєсє(м), но блг҃очє(с)тїю поспѣшитєль (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); Бо ся имъ трудъно укрыти межы ними зъ своєю ересю: познають куколь межы пшеницою (Вільна, 1599 *Ант.* 665); А ту если папѣжник рѹский бы не хотѣл жоною мѣть, кгды бы не позволила... ерес его, то нехай ѡтлѹчаетсѧ ѡт него; волно ей (поч. XVII ст. *Вол.В.* 74); Были того́ жъ вѣкѹ ровє́нники томѹ с(т). Іѡа(н)нѹ... кото́рыи є́рєсь Иконобо́рскѹю ѡбали́ли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 147); такова́ѧ єре́съ єщє и до днє(с) волочє(т)сѧ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 429 зв.); ha(e)resis, єрє(с) (1642 *ЛС* 214); А хто таково́и вѣры нє ма́єть, таковы́й оу двѡа́кѹю єрєсь в҆пада́єт҆; або Сн҃а Бж҃їа, бєз҆ Дх҃а ст҃го поста́витъ навѣки: або по(д) ча́сомъ Дх҃а ст҃го бра́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 11 зв.).

ЄРЕТИКЪ, ЕРЕТИКЪ, ЕРЕТИК, ЄРЕТІКЪ, ЕРЕТІКЪ, ЄРЕТЇКЪ, ЄРЕТЕКЪ, ИЄРЕТИКЪ, ІЄРЕТИКЪ, ІЕРЕТЫКЪ *ч.* (*цсл.* єрєтикъ, *гр.* αἱρετικός) єретик: злыи єрєтици погибли (1489 *Чет.* 48 зв.); Гласъ церкви святои противъ кацеромъ а еретикомъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); з ва(с)ни а нє́нависти, выткну(л) на́ плацъ єрєтєковъ кгрєцки(х) (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); межи колко сотъ па́пежовъ ри́мскихъ жєбы нє мѣлъ быти жа́дєнъ злы(и) иєрєти(к), то рєчъ нєподобнаѧ (Там же, 7 зв.); нє дє(р)жимо мы з єрєтиками зо ѡ(т)щєпє(н)цы всѧкими, которыє ѡ(т)стѹпили хри(с)товы во(с)то(ч)ныє цє(р)кви и прилѹчилисѧ до свои(х) злонача(л)нико(в) поча(в)ши ѡ(т) ариѧ а(ж) и до фо(р)моса папы ри(м)ского и всѣ(х) на(с)лѣ(д)нико(в) и(х) ѡ(т)лѹчає(т)сѧ (Львів, 1599 *Посл.Рог.* 6); Іисусъ

Христосъ естъ Бг҃ъ вѣчный, не лише чоловѣкъ, якъ ужутъ еретикове Аріашъ и братъ его, Махаветъ (XVI ст. *НЄ* 45); Слышите, слышите, всѣ ку́пно наро́ды, и со єретики не мєвайте згоды (к. XVI ст. *Укр.п.* 85); кто не есть насажден вѣрою во истинной церкве, той есть еретик и отщепенец (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 167); внійдѣтє вси в тоую коупєль покоу́ты нєвѣрныи ієрєтици (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175); Диспутуй же о то з Ламентомъ, который вѣрный сынъ церкви Божое его (а не іеретыцы) писалъ. З ним ся то тамъ было стерти, не зъ своими бахурами! (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 276); Стефанъ абовѣмъ св. на збориску образоборцовъ стоячи а роспираючися зъ еретіками, не едного толко біскупа Римского вспоминаетъ, але и другихъ патріарховъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 564); Повѣжъ ми то ѡ Єрєті́кꙋ я́къ блꙋдница Дѣвою зоста́ла (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128); то́й зизаній проклатий єрєти(к), з бѣсѡвъ оуза(в) собѣ вѣрꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

ЄРЕТИЦКИЙ, ЕРЕТИЦКИЙ, ЄРЕТИЦКІЙ, ЄРЕТІЦКИЙ, ЄРЕТІЦКІЙ, ЇЄРЕТИЦКІЙ *прикм. (який стосується єресі)* єретичний: свєтии оц҃и почали са спирати... противоу є(г) єрєтицки(х) словъ (1489 *Чет.* 107); гєдіонє болобанє... твоа мл҃(с)ть... нꙋцє бж҃о(й) прєшкожова(л), шко́лꙋ ро(з)гана(л), єрєти́цки(м) нꙋка(м) пособла(л), пра(з)ники го(с)подскіа замꙋча́лъ (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); Чому ж єсьте марне вѣру отсктупили (!) и єрети́цкіи науки злюбили? (к. XVI ст. *Укр.п.* 86); Наша ꙋбо свѣтлость в те(м)ность незлꙋчона еретицкаа же злоба ѡбличена (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 102); Застанове́нюса Па́стыръскомꙋ..., проти́вко розмайтыхъ найздѡвъ пѡганьскихъ и єрєтіцкихъ, положи́лъ те́жъ Ст҃ый и Имарме́нꙋ, котра́а нєма́лꙋю троу́дность поно́ситъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 442); Ма́єш҄,... си́лꙋ звита́зства..., на штꙋрмы єрєті́цкіи м(д)рост҄ю Бг҃одꙋхнове́нною оузброє́ный (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 3 ненум.); лучшє єси почиталъ книги їєрєтицкїи, анѣжли Псалти(р) албо Новій Завѣтъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); єсли(с) кни́гъ єрєти́цкихъ нє чита́лъ и ѡныхъ блюзнѣрскои нꙋки нє слꙋхалъ, и нє бы́лєсь по́водомъ до похвалєна и́хъ блюзнѣрства (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 308); потваръ то єсть єрєтіцкій (серед. XVII ст. *Хрон.* 98).

Див. ще **ЄРЕТИЧЕСКИЙ.**

ЄРЕТИЦСТВО *див.* **ЄРЕТИЦТВО.**

ЄРЕТИЦТВО, ЕРЕТЫЦТВО, ЄРЕТИЦСТВО *с.* Єретицтво, єресь: мнѡго цєрквєй єстъ // єрєтицствомъ змазаныхъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 78-78 зв.); но єп(с)пъ взя(л) ѡ(т) мєнє повѣдаючи то быти за єрєти(ц)тва мєща(н) лво(в)ски(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Были и лживые пророцы въ людехъ, яко и въ васъ будутъ лживи учители, которыи внесутъ еретыцтва затраченя (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 315); Та́къ те́жъ на́ потлумле́н҄є и згꙋбꙋ Па́нствъ и вла́дзы нєчи́стоє махмєта́нскоє, а на выкорєнє́н҄є всѣ(х) Бг҃ꙋ нєнави́стныхъ и бри́дкихъ єрєти́цтвъ, и ѡ(т)стꙋпствъ ѡ(т) ст҃оѣ ап҃(с)лскоѣ Правосла́вноѣ Цр҃квє (Київ, 1634 *МІКСВ* 314).

Див. ще **ЄРЕТИЧЕСТВО.**

ЄРЕТИЧЕСКИЙ, ЕРЕТИЧЕСКИЙ, ЄРЕТИЧЕСКІЙ, ЄРЕТИЧЕСКЫЙ, ЄРЕТЫЧЕСКИЙ *прикм. (який стосується єресі)* єретичний: Въсє врє́ма лю́то и плача досто́йно, Оужаса́єтса сїє зра ср(д)цє бг҃обо́ино, Яки́хъ мно́го съпоста́тъ, яки(х) хи́щны(х) во́лковъ Бѣсов҄скихъ наважде́ній єрєти́чєскихъ по́лковъ (Острог, 1581 *См.В.* 7); вѣрꙋ на́шꙋ грєчєскаго правосла́віа єрєтичєскыми про́звисками вєздє имєновали (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); А вм(л) рачи(ш) сє ѡбражать... якобы(х) я мєлъ... бра(т)ство лвовъскоє прєнаслєдовати раны имъ задавати... школу ро(з)гоняти и єрєтычєски(м) нꙋкамъ пособляти (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); стрежися, абы еси не прочитал ни едино писание еретическое (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); Звита́жила зло́сти и прєвро́тности єрєти́чєскіи, гды прибра́на бꙋдꙋчи в҄ сл҃нцє Бг҃оразꙋміа, и в҄ коро́нꙋ з҄ двана́дєсати звѣздъ оуплє́тєнꙋю, то́ єстъ в҄ вѣрꙋ двана́дєсатьми артикꙋлами спора́жєнꙋю и замъкнє́нꙋю, Лꙋноу (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); Єрєти́чєских҄ кни́гъ нє чита́ти, до збо́рѡвъ и́хъ нє ходи́ти и Ка́зана нє слꙋхати (Львів, 1646 *Зобр.* 37 зв.).

Див. ще **ЄРЕТИЦКИЙ.**

ЄРЕТИЧЕСТВО, ЕРЕТИЧЕСТВО *с.* Те саме, що **єретицтво**: Што тръва́ло и стоя́ло ст҇бли́вє и побо(ж)нє... лѣтъ со́тъ нємáло, а є́слиса што нарꙋша́ло и кази́ло ро(з)нымъ єрєти́чєство(м) оного пєкє(л)ного во(л)ка, и ра(й)ского зміа спра́вою та(к) з стороны яко и посрє(д)кꙋ их҆ ѡни́ збира́ючи са собо́рно з҆ оною црко(в)ю многочи(с)лєно свт҇ы(х) прєп(д)бныхъ и бг҇оно́сных҆ ѡ(т)цєвъ... о́ныє во(л)ки и зміи ѡ(т)гона́ли, съ прєсто́ловъ змѣтовали (Острог, 1587 *См.Кл.* 10 зв.); Сло́ва, па́мети го́дные, Еласия, папы Рымъского, до Анаста́сія це́сара, вы́браные зъ листу его́, кото́рые писа́лъ до це́сара, ерети́чествомъ заражоного (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 983); *Образно*: ты(и) [агг҇лѡвє] и // здале́ка ѡба́чатъ, и позна́ютъ пра́вєдного, и нєчєсти́вого: и сна́днє почꙋ́ютъ смєрда́щого козла єрєти́чєствомъ и грѣшника смєр҆да́щого грѣхам(и) мнѡгимы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 69 зв.-70).

ЄРЕТІКЪ *див.* **ЄРЕТИКЪ.**

ЄРЕТЇКЪ *див.* **ЄРЕТИКЪ.**

ЄРЕТІЦКИЙ *див.* **ЄРЕТИЦКИЙ.**

ЄРЕТІЦКЇЙ *див.* **ЄРЕТИЦКИЙ.**

ЄРЕТЫЦТВО *див.* **ЄРЕТИЦТВО.**

ЄРИМИТА *див.* **ЕРИМИТА.**

ЄРМАКЪ, ЄРМЯКЪ, ЕРМЯКЪ, ЕРМЯК, ЄРМАКЪ, ЄРЪМЯКЪ, ЕРЪМЯКЪ, ЄРЬМЯКЬ, ЯРМАКЪ, ЯРМЯКЪ, ЯРМАКЪ, АРМЯКЪ, ГЕРМАКЪ, КГЕРМАКЪ, ГОРМАКЪ *ч.* (*тур.* ärmäk) **1.** *(довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна)* кобеняк: є(р)ма(к) бєлы(и) мура(в)ски(и) со шнурами чо(р)ными є(д)ва(б)ными (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); за ермяк блакитный люнский..., три копы грошей (Луцьк, 1566 *Арх ЮЗР* 8/VI, 184); Єрма(к) мои... новыи зъ шнурами (1571 *ЛНБ* 103/Іс, 1855, 1 зв.); кн҇зь ку(р)пски(и)... побраль ꙋ ѡлєксєя єрьмякь люнски(и) (II пол. XVI ст. *ЖКК* II, 131); а(р)мя(к) шары(и) мꙋра(в)ски(и)... коштова(л) по(л)трєти копы гр҇шє(и) (1581 *ЖКК* II, 102); шаты по(б)ра(л) с тлумко(м); є(р)мя(к) зєлєны(и) фалю(н)дышовы(и) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); кн҇зъ Воронєцки(и)... взялъ..., ярма(к) сєрмя(ж)ны(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76); пограбилъ..., ярма(к) и жупа(н) фа(и)лю(н)дишовы(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90); пограбили въ нихъ... // еръмякъ голубый, Лунский (Володимир, 1585 *АрхЮЗР* 6/I, 150-151); я(р)мякъ блаки(т)ны(й) люн(н)ски(й) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 24); побрати казалъ... невистий ермякъ чорный утерфиновый (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); взяли зъ нее... гермакъ люнский синий (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 116); кгермакъ лунъский коштовалъ двадцатъ золотыхъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 431); W dubrowicy Na trawicy Ja zakriju Hormakom Zupanom (1625 *П. про Кул.* 23); єръмякъ шипътуховы(и) лазуровы(и) куплєны(и) за ѡ(с)мъ копъ грошє(и) лито(в)[с]кихъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 205).

2. Вл. н.: У Данила Я(р)мака: спо(д)ниє рєчи (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

ЄРМО *див.* **ЯРМО.**

ЄРМОЛОЙ, ЕРМОЛОЙ, ЄРМОЛАЙ, ЕРМОЛАЙ *ч.* (*гр.* εἱρμολόγιον) *(нотна церковно-богослужбова книга)* Єрмолой, Ірмологій: Ермолаевъ шесть, семый стихираль (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); часословъ два, ермолоювъ два (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 160).

ЄРМЯКЪ *див.* **ЄРМАКЪ.**

ЄРМАКЪ *див.* **ЄРМАКЪ.**

ЄРОДИЯКОНЪ *див.* **ІЄРОДИЯКОНЪ.**

ЄРОДІЙ, ЄРОДЫЙ *ч.* (*гр.* ἐρωδιός) 1. Лелека або чапля: er[o]dius, єроды(й) птица (1642 *ЛС* 182).

2. *Перен. (той, що має лагідну, покірну вдачу)* добросердий, -ого: Бєрє́шъ в҆ рꙋки Крє(ст) хв҇ъ; пала́шємъ згорди́вши. Остроно́снє оубо́зство прїи́мꙋєтъ нє мѣвши. Живо(т) на(д) свѣтъ зацнѣ́йшїй, влюбилє(с) зако́нный. Єро́дїись кꙋ ма́тцѣ дх҇овной подо́бный (Львів, 1642 *Бут.* 5).

ЄРОМОНАХЪ *див.* **ІЄРОМОНАХЪ.**

ЄРОМОНАШЕСКИЙ, ЕРОМОНАШЕСКИЙ *прикм.* Ієромонаший: Кгды венцъ въ Александріи и въ Ѳракіи перемешковалъ, где и Евангеліе Христово тымъ, которые православно Христа наслѣдуютъ,... проповѣдалъ, // еще въ еромонашескомъ стану будучи, и гды на найвышій стопень архіерейства, на той, мовлю, апостольскій Ѳронъ Александріи вступилъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 49-50).

ЄРОРЪ *див.* **ЕРРОРЪ.**

ЄРУСАЛИМЕЦЬ *ч.* **1.** *(житель Єрусалиму)* єрусалимець: нє зовꙋ(т)сѧ вси языки крє́щєнныє... инши(м) имєнє(м)... А мєновйтє грє́ци, ара́пи, сѣвєрани... богда(н)ци, мосъква. и наша рꙋ(с), то(л)ко хр(с)тїанинъ. а чє(м) нє зовꙋ(т)сѧ патрїаръшни(к). црогоро(д)скїй; ани єр(с)лмє(ц), ани ѡлєксадрїєцъ, ани а(н)тїѡхїєцъ. гдє головныи столы патрїархо(в) нши(х) мѣсто содєржа(т). а то чє(м) нє зовꙋ(т)сѧ ты(м) имєнє(м) (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.).

2. Вл. н.: А по ты(х) прємова(х) свои(х) вмоцни(л) врадо(в)нє ѡ(т) сєбє єго мл(с)ть ѡтє(ц) владыка ѡ(т)ца сєливє(с)тра єрусали(м)ца... з нами на тыє кгру(н)ты послати рачи(л) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 2).

ЄРЧЫКЪ ч. *(назва літери "ъ")* єрик. Вл. н.: Ма(к)си(м) Є(р)чыкъ (1649 *РЗВ* 310).

ЄРШЕНЫ *мн.* (*мад.* erszény) сумка; гаманець: Чпа(г): кишє́нѧ,... бисáга..., тобола, калита, мѣшо(к), ꙋго(р)ски, єршє́ны (1627 *ЛБ* 157).

ЄРЪМЯКЪ *див.* **ЄРМАКЪ.**

ЄРЬ *див.* **ЯРЬ.**

ЄРЬМЯКЬ *див.* **ЄРМАКЪ.**

ЄРЬЧАКЪ *див.* **ЯРЧАКЪ.**

ЄСАУЛЪ *ч.* (*тур.* jesavul) осавул. Вл. н.: Ѡмєля(н) Єсаꙋлъ (1649 *РЗВ* 434 зв.).

Див. ще **АСАУЛА, АСАВУЛЪ.**

ЄСАЧНИСТВО, ЕСАЧНИСТВО *с.* (*від тюрк.* jasak) обов'язок платити ясак: Ктому штобы еси увъ иншыхъ речахъ, яко у добыткахъ татарскихъ... и в оныхъ куницахъ и лисицахъ..., и в есачнистве по старому ихъ заховалъ (1536 *АрхЮЗР* 8/V, 12).

ЄСАЧЪНИКЪ, ЕСОЧНИКЪ *ч.* (*від тюрк.* jasak) *(людина, яка платить або збирає ясак — данину натурою)* ясачник: А што ся дотычеть роботы городовое, передъ тымъ дей здавна на замокъ дрова воживали, и воду ношивали и кликивали особые есочники, на имя Шашко и Бебей (1536 *АрхЮЗР* 8/V, 10); єсачъники... пови(н)ни давати... мєдꙋ... д вєдєръца... Тєпєръ єсачъники... дають єсачъчи(з)ны копꙋ грошє(й) (1552 *ОЧорн.З.* 57 зв.).

ЄСАЧЪЧИЗНА *ж.* *(данина натурою)* ясак: Тєпєръ єсачъники тыє... дають єсачъчи(з)ны копꙋ грошє(й) (1552 *ОЧорн.З.* 57 зв.).

ЄСЕННЫЙ *прикм.* (*цсл.* єсєньныи) осінній: Єсє́нный. Autumnalis (1650 *ЛК* 446).

Див. ще **ОСЕННЫЙ.**

ЄСЕНЬ, ЄСѢНЬ, ЇЕСЕНЬ *ж.* (*цсл.* єсєнь) осінь: слнцє прєхѡ́ды своими, твóритъ прємѣнє́нїє. стоýдєни, и тєплоты, и покáзоуєтъ прєхóдомъ всѣ чєтйри чáсти, всєго рóкꙋ; зймꙋ, вє́снꙋ, лѣто, є́сѣнь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.); зáразъ пристáли [сарацини] при бє́рєгꙋ кꙋ Єїдѡ́мꙋ, ѡ(т)кóль вóйны по мóрю прє(з) всѣ дни на мѣсто бывáли, ѡ(т) Вєсє́ннаго чáсꙋ áжъ до є́сєни (Київ, 1627 *Тр.* 666); autumnus їєсє(н) (І пол. XVII ст. *Сем.* 34); Єсєнь. Autumnus (1650 *ЛК* 446).

Див. ще **ОСЕНЬ.**

ЄСЕТРЪ, ЕСЕТРЪ *ч.* (*чес.* jesetr) осетер: есетровъ шесть по золотыхъ шести (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 123).

Див. ще **ОСЕТРЪ.**

ЄСИКЪ *див.* **ЕСИКЪ.**

ЄСЛИ, ЕСЛИ, ЄСЛЇ, ЄСЛЫ, ЄСТЛИ, ЕСТЛИ, ЄСТЬЛИ (*стп.* jeśli, jestli) *спол. (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції, інтерпозиції або постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині)* якщо, коли: естли ѡни бꙋдут за кн‹ѧ›зѧ Михайла и за кн‹ѧ›зѧ Костѧнтина с повинности ꙋ поли сторожꙋ стєрєгивали и подводы до Брѧславлѧ даивали... и мы тыми разы им казали тꙋю сторожꙋ ꙋ поли стєрєч (Мельник, 1501 *AS* I, 146); естли Глинскій въ тыхъ золотыхъ сознается, тогды они, тыи золотыи въ него вземши, мають войту отдати (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72); а если Богъ милосердый одарить насъ дѣтками, и // дѣтямъ нашимъ того не искати (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45-46); розꙻка нє можє зростити плодоу сама ѡ(т) сєбє // єсꙻли нє боудє(т) на лозѣ (1556-1561 *ПЄ* 414 зв.-415); а єслї пакь ѡ́ко твоє лукаво будєт. то все тѣло твоє тємно будєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 48); а єсли кто хощє(т) старшѣ(и) быти да бꙋдє(т) всѣ(м) слуга по хвꙋ єв(г)лию (Пере-

мишль, 1592 *ЛСБ* 399); А єстли бꙋдꙋть кони чꙋжогородъцовы ино тотъ хто выгналъ маєть старостє дати... по вı҃ грошє(й) (1552 *ОЧерк.З.* 23); єсли хочєшъ заєдно можємъ поєхати (к. XVI ст. *Розм.* 36); Єстьли погу́бите души для мамоны, вже вам не помо́гуть римъскіи зако́ны (к. XVI ст. *Укр.п.* 86); єсли того не укрижуєшъ, не будешъ товаришом кесарови (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Вша(к)же єсли дида(с)кала пра́гнєтє мѣти, и школꙋ фꙋндовати, те́ды потрєба впро(д) ко́штъ на то ꙋсмотрити (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); Єсли́ хто всє пода́ніє Цр҃ко́вноє... ѡ(т)кида́єтъ, нєха́й бꙋ́дєтъ анаѳе́ма (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 219); єсли кто мєжи вами види(т)сѧ мꙋ(д)рый быти... то нєхай бꙋдє(т) разꙋмный за глоупого (Височани, 1635 *УЄ* №62, 57 зв.); А вжды выдимо якую пн҃ъ ка(з)нъ єдноста(и)нє. на ны(х) спустилъ Єслы ся Который грѣхꙋ яко(г) допꙋсти(л) (1636 *Лям. о прич.* 6-6 зв.); єсли схо́чєшъ ра́дости бо(з)кои достꙋпи́ти,... спѣва́йжє собѣ вєсе́ло въ ра́дости (Чернігів, 1646 *Перло* 8 ненум.); е́сли въ лѣво по́йдешъ. я сє вда́мъ въпра́во. е́сли въпра́во ѡборе́шъ. я́ вълѣво пойдꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 22 зв.);

у сполуч.: **єсли бо, єсли бо** — якщо ж: я́ мл҃юсѧ за ни(х) [хр(с)тїѧ(н)] быти по Па́влꙋ, а́щє бы в чєсо(м) на православіи пострадати мѣли, жєлаѧ с ни(ми) всѣгди сѧ знахо(ди)ти, и єсли бо ащє и нє пло́тїю, но вѣрою любо́вїю и дх҃о(м) всєг(д)а є(с)мъ съ ни(ми) (1598 *Виш.Кн.* 309 зв.); Если бо той лжи за правду вмѣнитися и поити имѣло, або всѣ в згодѣ и едности вѣры будучи, а един взбѣснѣвши и зеретичившися оторгнувся от лика или почту вѣрных, и назвалися в правду и вкупѣ стоящие — отступници и отметницы, а един збѣспѣлый и зеретичений — основание или фундамент, то бы и тая хула пала и на апостолы (1608-1609 *Виш.Зач.* 214);

у сполуч.: **єстли (єсли, єслї) же; єсли (єслы, єсьли) жъ (ж)** — якщо ж: єсли жє ѡ(т)поущоу ихь нє ядъших въ до́мы своа́ то пристаноуть на дорозѣ (1556-1561 *ПЄ* 155 зв.); Естлиже мовятъ Римяне, же антихрістъ мелъ только оденъ быти, и то не болшъ, одно полчверта року жити, а папежи... уже пануютъ полтораста лѣтъ (1582 *Посл. до лат.* 1134); єслї жє ѡко твоє правоє блазнїт тя выколї єго и кин ѡ(т) сєбє (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 45); Єсли ж христіанство добро, якож єст, прєбывайтежъ в нем, а єсли не добро, идѣте жъ вон (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); єсьли(ж) да(л) ти б҃ъ быти пано(м) винє(н) є(ст) єго спомочи (к. XVI ст. *УЄ* №31, 183 зв.); Єслыжъ послышитє жє зновꙋ з нами во(и)на ся почнє(т) тєди и ва(м) волно ти(х)жє нєприятєлє(й) ваши(х) и наши(х) скоро наступати (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31);

у сполуч.: **єсли засъ** — якщо ж: єсли за(с) ты што и́нокꙋ сказовати хо́щєши, нє ма́є(ш) ничо́го тако́вого въ ска(р)бѣ ср(д)ца сво́єго, чи(м) бы єсы и́нока плъзовати моглъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 247);

(уживається у вставних реченнях з умовним значенням) якщо, коли: Волно имъ тежъ будетъ бояре путные, если схочутъ, на чиншахъ осадит (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 168); длѧ того абы же́ньскꙋю пл(т)ъ во ѡ́гидꙋ и мръзо(ст) на сєбє въздви́гнꙋ(л), длѧ нєблажнє́нѧ възро́кꙋ, ѡ́быча(й) бо єстъ ми́ръски(м); на ѡблꙋ(плє)нꙋю го́ловꙋ но́сѧчого по(д)голє(н)ца... вымакглєвано(г) пилнє смотрѣ(т)и и мыслью похотною (єсли и нє самы(м) тѣло(м)) блꙋдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 230); вижꙋ вєжꙋ мѣйскую єсли нє мылюсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); Лечъ мѣлъ на то отступникъ памятати (если ему на речи добріи память быти могла), же правда тлумлена не можетъ быти (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 788); Мо́жємѡ або́вѣмъ єсли захо́чємѡ, зложи́ти зъ сєбє оучинки те́мныѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57).

2. *(приєднує допустову підрядну частину до головної)* хоч: та́ѧ стꙋ(д)нѧ, ї́ли исто(ч)ни(к): нє то(т) бы(л) ѡ(т) кото́рого чръпа(л), кото́рїй пи(в)ши(х) єсли і ма́ло, єдна(к) вє(л)ми та(к) напо(л)нѧє(т), и(ж) мꙋсѧ(т) єго в ро(з)пꙋщєнїє рѣ(к) дрꙋги(х)... испꙋсти(ти). алє бы(л) исто(ч)ни(к) скꙋ(д)ны(й) (1599 *Виш.Кн.* 213).

3. *(приєднує з'ясувальну частину до головної)* чи: на тых зємлах врꙋдник владычин и врꙋдник архимандрытов з людми стоали... и я их пытал, єсли я добрє вєдꙋ, а нѣтли им ѡт мєнє кривды

(Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); И пристоупили к нємоу фарисеи з'блажнаючи єго рєкоучи ємоу. єсли годи(т)ся члкоу поустити женоу свою ш'то ж' бы кол'вє завинила (1556-1561 *ПЄ* 82 зв.); задали дє(и) єму ра(н)у в голову а в руку лєвую и нє вєдати дє(и) єсли тою рукою... владнути будє(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 68); а што мови(т) сторона и(ж) нє вєдає(т) єстли то(т) єнєра(л) шля(х)тичо(м) ѡсєлы(м) є(ст) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); Я нигдє // нє бавилємъсє можєшъсє пытати нашого мистра єсли правдꙋ повѣдаю (к. XVI ст. *Розм.* 7-7 зв.); теды такъже пытаются, єсли католик альбо унѣят, и на то бачене мают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); От которого бою и зраненя неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); также стрелбою з мушкетовъ... шкодливе поранили, которые, не вѣдаем, естли живы будут (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 150); И ре́клъ г(с)дь до Мѡисе́а што я з'пꙋщꙋ ва́мъ хлѣбъ з' нба: нєха́й выхо́дитъ лю(д) а збира́єтъ..., а́бымъ єгѡ досвѣдчилъ, е́сли хо́дитъ в зако́нѣ моємъ а́бо нѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.);

у сполуч.: **если (єсьли) жє (жъ)** — чи ж: А ижем сам... был там... питаючи митрополита, єсли же хощет з нами переставати во благочестію, чили змешатися з ними, отступниками (Львів, 1605-1606 *Перест.* 34); а до на(с) ѡ(т)пишѣтє прєсъ писаря ншего єсли(ж) пошлєтє або нѣтъ нєха(й) бы єсмо вѣдали (Стрятин, [1561] *ЛСБ* 35); а хс ємоу ѡ(т)повѣ(л), єсьли(ж) ты можє(ш) вѣрити, бо всакаа рѣ(ч) мо(ж)на є(ст) вѣрꙋющємоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 29 зв.); Єслижъ то такъ страшєнъ Марі́йнъ снъ? Ово и я ѡ войско постараюся И добрє вибю ся зъ нимъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 17).

ЄСЛИБЫ, ЕСЛИБЫ, ЕСЛИБЪ, ЄСТЛИБЫ, ЄСТЪЛИБЫ *спол.* (*стп.* jeśliby, jestliby) *(з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину умову до головної) (у препозиції, інтерпозиції або постпозиції зі співвідносним словом або без нього у головній частині)* якщо б, коли б: я... записꙋю... тоє имѣньє сєстрєнцꙋ своємꙋ рожєномꙋ... и єго счадком, нижли єстлибых жонꙋ мѣлъ а с нєю далбы ми б‹о›гъ дѣти (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); приказали єсмо имъ обѣма сторонамъ под страчєнємъ права, єстлибы в тыйдєн по нашом приєханю к Вилни з них котораа сторона пєрєд нами нє стала (Вільна, 1507 *AS* III, 44); єсли бы [па(н) или слꙋга] ѡдєржа(л) соби ми(р)... ѡ(т)... кролѣ... ємꙋ бы слобо(д)но и доброво(л)но вєрнꙋтиса до своєго... кролѣ (Ясси, 1510 *Cost.DB* 472); а єслибы хто мелъ насъ о тые именя наши... ку праву позывати, тогды мы обадва, одинъ другому въ томъ допомогати,... и посполитымъ накладомъ нашимъ того боронити маемъ (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/I, 21); И вирєкльса... боронити тѡ(г) грица сна бры(н)цина грошє(м) свои(м). єслибы кто има(л) ємоу в' тѡ(м) покоу(и) нє дава(ти) (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); а єстъли бы прибꙋдовано къ нємꙋ [замку] пригородокъ могла бы и криница быти в пригоро(д)кꙋ (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); гдє(ж) дє(й) єсли в того каноника ꙋпомина(л)са листа пна моєго єстли бы мє(л) абы мнє показа(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 63); Потому (ж) жона, дєти..., єсли бы в чо(м) ко(л)вє(к) сюю продажу мою наруши(ли), заховати ся маю(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 141); за(т) лє(ско) єсли бы що хотѣ(л) бꙋдовати во(л)но ємꙋ боудоватиса (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); Если бы насъ кто извѣдовавъ,... у недѣлю годитъ ся робити, окремъ чотырохъ дѣлъ (XVI ст. *НЄ* 215); єсли бы ка(ж)ды(и) бы(л) такъ скꙋпы(и) яко ты // пристало бы крамъ замкнꙋти (к. XVI ст. *Розм.* 29-29 зв.); И то рокъ былъ тугі́й. Еслибъ не ярина, гречкі́ и проса́, то люде бъ зъ голоду помирали (1636-1650 *ХЛ* 78); И е́сли бы тєбє хотѣлъ намо́вить бра́тъ тво́й, або снъ,... нє призвола́й и́мъ ани слꙋхай (серед. XVII ст. *Хрон.* 153);

у сполуч.: **єстли ж бы, єсли ж бы** — якщо ж би, коли ж би: єстлижбы ѡн єщо к томꙋ котороє дѣло мѣл, ино мы права никомꙋ нє бороним (Вільна, 1506 *AS* I, 134); єсли(ж)бы которі́й члоно(к) мєжи нами мѣ(л) болѣти... тєды ви(н)ны є(с)мо всѣ болѣти из нѣмь (к. XVI ст. *УЄ* №31, 196);

(уживається у вставних реченнях з умовним значенням) якщо б, коли б: и то(т) ли(ст)... ѡ(т)-толѧ во(з)растє зєло смущатє(л)ны(й) и противны(й) цє(р)квє х(с)вє, ѡ которо(м) всу(м)нєваюсѧ и го(р)цє сѣтȣю ѡ вєлико(й) нєстатє(ч)ности и нєсталости (єсли бы та(к) было) па(т)рия(р)хи є(г) м(л) томȣ ннє конє(ц) (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); А еслибы тежъ то можная речъ была, пильне в.м. моего милостивого пана прощу: рачъ ми в.м. дати знати, где ся на тотъ часъ оборочаетъ отецъ владыка Луцъкий? (Вільна, 1599 *Ант.* 595); А прошȣ вм(с) ба(р)зо и ба(р)зо прошȣ таки єсли бы рє(ч) мо(ж)ная маю в дому дєрєва котроє стои(т) на до(ж)чу Абы зложєно та(м) ȣ цє(р)кви (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2).

2. *(приєднує з'ясувальну частину до головної)* чи: И кгдыж Ленковая и сынове ее перед нами поставили... свѣтков, пытали есмо,... кождих з особна, естли бы того свѣдоми, чие то озера суть? (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 42); въ Суботу порану пришли есмо зъ Мошкомъ... до пана Бенедыкта, пытаючи о тотъ выписъ, если бы наготованъ былъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); пила(т) пыта(в)-сѧ сотнїка // єслибы ю(ж) оумрълъ. к(д)ыжь до-(з)на(л) ѡ(т) сотнїка и(ж) ю(ж) оумрълъ и дарова(л) тѣлѡ іѡсифоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 58 зв.); А и́жъ пожи́токъ прино́ситъ дшáмъ, то́є што́ сѧ за ни́хъ ѡ(т)правȣєтъ, я́ко є́сть и з' и́ныхъ впрáвдѣ довóдѡ(в) мно́гих', áлє нємнѣ́й из' Істóрїи, котóраѧ є(ст) ѡ стѡмъ Макáрїи, котóрый мȣжа нєзбóжногѡ Єллїна... знашóлъ, и пытáлъ, Єсли́бы коли якȣю въ адѣ оутѣхи чоу́лость мѣль (Київ, 1627 *Тр.* 38);

у сполуч.: **если же бы** — якщо ж би, коли ж би: мы сє справȣю(чи) вє(д)лє при(с)то(й)но(сти) врадȣ ншо(г)... были(х)мы напро(д) ȣ єє м(л)... пытаю(чи) єє м(л) є(с)ли жє бы в то(й) сȣми тоє сєло Грȣ(з)кȣю вє(д)лє записȣ своє(г) пнȣ кнєги(н)ско(мȣ) ȣстȣпили и (в) посєсию по(з)воли(ли) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 33).

ЄСЛЇ *див.* **ЄСЛИ.**

ЄСЛЫ *див.* **ЄСЛИ.**

ЄСМИРИСМЕНЪ *прикм.* Який стосується смирни, мира, змішаний з миром, гіркий від мира: И давали ємоу пити єсми(р)исмєно // вино ѡнь жє нє прїаль (1556-1561 *ПЄ* 193-193 зв.).

ЄСНЫИ *див.* **ЯСНЫЙ.**

ЄССЕИ *мн.* Єсеї: Три тє́ж' бы́ли ȣ Єврє́євъ є́рєси. Єссєи. Фарїсє́и, и Саддȣкє́и (Київ, 1627 *Тр.* 11).

ЄССЪ *див.* **ЕСЪ.**

ЄСТВО, ЕСТВО *с. (природні властивості, натура)* єство: Подобáєтъ жє вѣдати ѡ єлємє́нътах', як нє соут' рáвны: єдины бовѣмъ лєгъкого и сȣптє́л'ного є(с)тва; яко о́гнь, и воздȣхъ: дрȣги́и жє тѧ́ж'шєго и гроу́бшєго: я́ко вода, и зємлѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.);

первоє єство — дух, свідомість, мислення: Стефанъ Усъ, любо на тѣли хоробою зложоны(й), и на ложу отпочываючы, але еднакъ на умысли будучы добре здоровы(м), и ведлугъ, пе(р)ваго Ества своего при памяти добро(й) зоставуючы, такъ свою остатнюю волю... роспоражае(т) (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 470).

ЄСТЕСТВЕННЫЙ, ЕСТЕСТВЕННЫЙ, ЄСТЕСТВЕННИЙ, ЄСТЕСТВЕНЪ *прикм.* (*цсл.* єстьствьныи, єстьствьнъ) **1.** *(зумовлений, спричинений законами природи)* природний, натуральний: а́щє и бра(т)скаѧ любо(в) правосла́вны(х) хр(с)тїѧ(н) с' прєдѣло(в) є(ст)ствє(н)ны(х) мѧ вытѧгає(т) я́ко и анаѳєма (1598 *Виш.Кн.* 309 зв.); naturalis, єстє(с)твє(н), приро(д)ни(й) (1642 *ЛС* 278); phisic(us), єстє(с)твє(н)ни(й) (Там же, 315);

(відповідний законам природи, продиктований законами природи) природний: В то́мъ ѡграничє-(н)ю двѣ рє́чы // на(й)пи(л)нєй ма́ют'сѧ оуважати, Пє́рваѧ прєстȣплє́нїє заповѣдєй бжых', кото́рыє сȣть троѧ́кїє, Прєєстєствє(н)ныє, якові́є сȣть ѡ трє́хъ добродѣтєлєхъ богосло́в'скихъ ѡ́ вѣрє, любви, надѣи, и вси(х) з. та́инахъ, єстєствє(н)ныє за́повѣди, а ты́є сȣть дєсáтєро Бжыє прыказа(н)ѧ в' пи́смѣ Бжомъ выражо́ныє, и лю(д)скїє (Львів, 1645 *О тайн.* 49-50);

який є, за християнським вченням, внутрішньою відвічною сутністю святої трійці, безвідносною до світу: и якъ вноу́тръ тро́йици стой пєрсо́нȣ ѡ(т)ца само́го зна́ти ма́єшъ єдє́нъ поча́то(к) всєго бо(з)ства... та́къ тє(ж) в нѣ тро́йици сами́й ты́лко єдєн' исто́тный, спо́лъ єстєствє́ннȣю и спо́лъ

бытнѹю трóйцѹ почáтокъ всѣхъ рéчїй створéныхъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 15 зв.).

2. *(закономірний, нормальний)* природний: Тогда естественным послѣдованием человѣцы видѣвше, и бога прославят, и тебѣ повиноватися... будуть (1588-1596 *Виш.Кн.* 137); То бо есть и воскресение в нынѣшнем вѣцѣ, да и во будущом получать и телѣса душ, сподобившихся востати божественного воскресения, естественного воскресения, — которого угождению крови и живота того да не пощадим (1615-1616 *Виш.Поз. мисл.* 246).

3. *(властивий, притаманний кому-небудь за природою)* природжений, природний: Се, мню, пострадати иноческому чину, иже на брань естественных похотей, в еже одолѣти плоти вооружается и исходят, вещми же чювственными побѣждаются (1588-1596 *Виш.Кн.* 145).

4. *(справжній, невдаваний, непідробний)* природний: Еднако же мнѣ повелѣнное от архиерея божия послушав, паче же естественною любовию вас, брати руского народа, палим, боячися да негдѣ нѣкий брат от моей любимое Руси в сети того писания,... не увязнет и от бога живого вѣчно не отпадет, прочитал есми несладко... скаржину лжу (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 160).

5. *У знач. ім. с. р.* єстественноє — визначальні ознаки статі, статеві органи: Всєли́л҄сѧ бовѣмъ в҄ живóтъ Дѣви́чїй Б҃ъ слóво, и нє ѡпали́л҄ óгнь Бо(з)ства єгѡ, члóнкѡ(в) Дв҃чого тѣла. áлє єднáкъ и захова(л) живóтъ Дѣви́чїй, нє покалáноє зостáвивши єст(с)твéнноє (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123 зв.).

ЄСТЕСТВО, ЕСТЕСТВО, ЄСТСТВО *с.* (*цсл.* єстьство) **1.** *(сутність, природа)* єство: мáло нє всѣ рѣчи створéныє ѡ(т) почáт҄кѹ свѣта... прємєнѧ́тисѧ и ги́нѹти мѹсѧ(т)... Ачъ єстєство или натѹра и(х) ги́нєть, кгды(ж) прóшломѹ подóбноє выростáєть, и рóдитсѧ єди́но з҄ дрѹгóго (Острог, 1587 *См.Кл.* 1); На щєли ѹбо ѡ(т) вси(х) всѣхъ яви(т)сѧ кто растлѣвáя(й) сия яко врагъ б҃жи(й) и ѹби(й)ца и нєнáвистникъ добрѹ да бѹдє(т) ѡ(т)лѹчєнъ ѡ(т) ст҃ыя и живоначальныя и єдиносýщныя и нєраздєлимыя тро(й)ца єдинаго в҄ єстєствѣ бг҃а нáшєго (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Трéтаѧ стихи́ѧ вода; éстєство(м) мóкра, тѧ́жка, лáцно порѹши́ма,... огнєви проти́в҄на (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); Котóрый тóє мóви(т), прирожéнѧ áлбо éстєства наѹчáє(т) нєѡ(т)дѣлности, а причины похожéнѧ жáднымъ спóсобомъ нє // впроважáєтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 262-263) И сѣдє ѡдéснѹю Ѡ(т)ца на высотѣ, И тáкъ по(д)лѡє єстєство нáшє възвєли́чивъ, И чéстїю бóл҄шєю почти́лъ, на(д) Хѡ́ры Агг҃лскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.);

(природні нахили, фізіологія) єство: Где бо в ных вѣра, где церков, где священство,... где славословие, где пост и обуздание естества, где дух? (1599-1600 *Виш.Кн.* 151); ни един роспинается за Христа или со страстьми и естеством борется и повседневную смерть страждет (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 244); **вышше єстества** — дуже, над міру: Бы(л) бовѣмъ вы́шшє єстєства чѹлый (Київ, бл. 1619 *О обр.* 21).

2. *(основний складовий елемент)* субстанція, речовина: бобъ свѣжє(й) прїато єст(ст)во(м) ѡ(н) є(ст) холодитєлєнъ и макчитєлєнъ (XVI ст. *Травн.* 210 зв.); Бл҃годарѹ тѧ Парáклитє; Дш҃є пр҃єс: просвѣщéнїє,... Просвѣщáѧ тѣхъ ѹмы,// оукрѣплáѧ, самовлáстїє; дарѹѧ нєпо(д)ви́жноє; ко злóмѹ; Над҄ всѣми простєртаѧ, съдєржи́тєлнаѧ сыло, всако начáлѡ бытногѡ; сѹщєства, и єстєства, Види́мои, и нєвиди́мои Тварѝ (Чернігів, 1646 *Перло* 34 зв.-35); éжєли слова Ил'и Прр҃(о)ка могли ѡгóнь з҄ нб҃а спровáдити, я́кожъ слова сп҃си́тєлєвы éстєства Хлѣба в҄ Тѣло Хв҃о, и єстєства Вина в҄ Кровъ сп҃си́тєлєвѹ нє мóгѹт҄ прєтвори́ти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 913);

(фізичні і духовні властивості людини) — тіло, єство: дх҃и бо нєч(с)тїи по(д)нєбєснїи вєздє во єстєствѣ зовéмыхъ хр҃(с)тїа(н) гнѣздатъсѧ, и ц҃рьствѹют҄ (до 1596 *Виш.Кн.* 263); Такождѣ и Григорий Богослов утекав в Понт, Василий Великий — в пустыню на исцеление страстѣй, не довлѣючися одиною словесною хитростию без врачеванья естества (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 238); А при тóмъ в҄ стáрости, покаѧ́нїє трѹдноє, єстє(с)тва нéмощъ (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

ЄСТЕСТВОСЛОВИТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* єстьствословити) (що) пояснювати, тлумачити щонебудь з природничонаукових позицій: Повѣ(ж), мо́витъ, ты нєрожє́ніє Ѡц҃є́вскоє, и я рожє́ніє Сн҃о́вскоє єстєствосло́вити бꙋдꙋ, и похожє́ніє Дх҃а (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 268).

ЄСТИ *див.* **ѢСТИ.**

ЄСТІХІЯ *див.* **СТИХИЯ.**

ЄСТЬ *див.* **ѢСТИ.**

ЄСЧЕ *див.* **ЄЩЕ.**

ЄСЪ *див.* **ЕСЪ.**

ЄСѢНЬ *див.* **ЄСЕНЬ.**

ЄТИМОЛОГЇА *див.* **ЕТИМОЛОГЇА.**

ЄТІКА *див.* **ЕТІКА.**

ЄТІМОНЪ *див.* **ЕТІМОНЪ.**

ЄФА *див.* **ЕФА.**

ЄФЕКТЪ *див.* **ЕФЕКТЪ.**

ЄФЕТЪ *див.* **ЕФЕТЪ.**

ЄФИРСКИЙ *див.* **ЕФИРСКИЙ.**

ЄФІОПЛАНЕ *див.* **ЕФІОПЛАНЕ.**

ЄФУДЪ *див.* **ЕФУДЪ.**

ЄФФЕКТЪ *див.* **ЕФЕКТЪ.**

ЄѲІОПЫ *див.* **ЕѲІОПЫ.**

ЄХАНЄ, ЄХАНЬЄ, ѢХАНЄ *с.* **1.** (*їзда, відправлення куди-небудь з певною метою*) виїзд: А кды ѡттол на иншоє мєстцо єханѧ вашого потрєба бꙋдєт вказывати, выбы водлꙋгъ росказанѧ єго // тамъ... з нимъ єхали (Краків, 1543 IV, 360-361); Мы рады дикгнитарє... маючи пєрє(д) ѡчима... потрєбно єха(н)є... на єлєкъцыю и ѡбиранье нового королѧ абы нихто бє(з) насъ пн҃а нє ѡбиралъ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 48); самъ єсми тамъ нє єхалъ, и пн҃а по(д)коморого ѡ(т) того єха(н)ѧ задєржа(л) (Вінниця, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 45); Ітєръ, ла(т): пꙋть: Доро́га, ѣха(н)є, ѣзда, вандрова(н)є (1627 *ЛБ* 213); вашє бл҃говєриє нєпоѡ(д)нокроть пишєтє... жєбы(х)мо єханьє(м) и бы(т)є(м) своимъ ва(с) вси(х)... посєтили (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); и ѡному пинязи,... ѡ(д)дати... мусивши, я(р)ма(р)ку всє(го) тєпєрєшнє(го) и то(р)гова(н)я на нє(м)..., такъ и єха(н)ю на я(р)ма(р)къ Ба(р)ски(и) с товарами своими попєхати... мусє(л) ку вєлико(и) шкодє и кри(в)да(м) свои(м) (Володимир, 1638 *ТУ* 307).

2. (*виїзд у похід*) виступ: А шля(х)та за // ѡбосла(н)ємъ старости(н)скимъ будꙋть ви(н)ни збро(й)но яко на во(й)нꙋ... єхати вы(й)муючи с того єха(н)я пн҃о(в) ра(д)... дво(р)ныхъ (1566 *ВЛС* 57 зв.-58).

ЄХАТИ, ЕХАТЪ, ЄХАТЬ, ИХАТИ, ІХАТИ, ѢХАТИ, ѢХАТЬ *дієсл. недок. і док.* **1.** (*переміщатися за допомогою яких-небудь засобів пересування*) їхати: Гєѡргіи... показалъсѧ єдоучи на кони (1489 *Чет.* 82); врѧ(д)ни(к) чє(р)нихо(в)ски(и)... єха(л) до пущи королє(в)скоє доброво(л)ною дорогою (Київ, 1501 *ЦНБ* II, 20651, 1); Бор҄зо приноудиль іс҃ оучєникы своа вступити в лодю абы єхали прє(д) ни(м) на ѡноую стороноу (1556-1561 *ПЄ* 67); коня того на которо(м) єсми єха(л)... взяли изъ собою повєли (Володимир, 1579 *ЖКК* I, 169); И трафило ми ся, в дорозє єдучи, господою ста(ти)... в пана... Щєниєвско(г)[о] в дому єго в ымє(н)ю Щєниєвє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 97); А што иха(л) на ѡсли́ци нєволной... котброую росказа(л) бы(л) ап(с)лѡ(м) свои(м) ѡ(т)вѧза́ти (XVI ст. *УЄ* №29519, 36 зв.); ѣдєшъ на коню (к. XVI ст. *Розм.* 36); А гды ся трафило пойти для потрєбы цєрковной, нѣгды на кони нє іхалъ, алє пѣшо ходилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1052); Они ѣдутъ з вєликою пыхою, на барзо оубраны(х) и дороги(х) конє(х) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 19 зв.); тоє приложи(л) пр(о)ркъ, я́ко поко́р҄нє и смирє́ннє и на єдино(м) хꙋдо(м) ѡсла́ти ихалъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* 29515, 57); Вста́лъ Валаа́мъ ра́но и осѣдла́вши осли́цꙋ свою ѣхалъ з ни́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 141 зв.); назад до дому свого... ехалъ колясою парою коней (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

2. (*вирушати (вирушити) куди-небудь з певною метою*) відправлятися (відправитися), виїжджати (виїхати), їхати (поїхати): ѡни єхали за нєю до вифлиєма (1489 *Чет.* 113 зв.); Што пєрво сєго жаловали нам ѡчєвисто Мѣлникꙋ, как єхали єсмо з отчизны нашоє,... до панства нашого, корꙋны Полскоє (Вільна, 1507 *AS* III, 44); так тєж на тот ѧръмарокъ... доброволнє єхать, бєз каждого гамованѧ и нагабанѧ старостъ и мытников наших,... мают (Вільна, 1529 *AS* III, 342);

росказали єсмо кнѧзю Федорꙋ..., на тоє место єхати и положити сѧ (Львів, 1537 *AS* IV, 88); Слꙋги пꙋтъные и мєщане ви(н)ни єхати на погоню татары зъ старостою (1552 *ОЖЗ* 122); хто бъ кольвє на черкасы єдеть повинєнъ дати старостє по грошꙋ (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); а потω(м) вѣсть в'зали в' снѣхь нє єхати къ иродоу ноу (!) ин'ши(м) поутє(м) ω(т)иш'ли в' страноу свою (1556-1561 *ПЄ* 24 зв.); потомъ трєтєго днѧ я єхалъ до Луцка,... длѧ потрєбы своєє на ярмарокъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 250); небого, не ед за мужом своим, иж дей тебе самую продасть и дети твои (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 442); в дорогꙋ єхати казано надъ надѣю прꙋдко (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); приказꙋє(м) абы є(с)тє на ча(с) назначоны(й)... та(м) на тыє кгрунты єхали и... водлє дєкрєту трибуна(л)ского ωтобра(в)ши его м(л) пну по(д)коморому... подали и єго в то ꙋвєзали (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 82); А Цари́ца Єлєна... кр(с)тъ Хвъ в' скры́ню срѣбнꙋю вложи́ла, и взя́вши гвоздіє, кото́рыми Гдь на́шъ на кр(с)тѣ приби(т) былъ, ѣхала до Константинопо́лѧ, и ω(т)да́ла сынꙋ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 61); на которое то поселство радъ-нерадъ Агапитъ мусѣлъ іхати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 636); А ты ди(и) є(д) ю(ж) до я(с) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); єхалъ за морє (*Уж.* 1645, 80); ѣдь на (с)потыканьє ємꙋ, а ωзнайми ємꙋ што з нимъ маєтъ дѣѧти (серед. XVII ст. *Хрон.* 24 зв.); она сє зєзволила ѣхать (Там же, 38 зв.).

3. Від'їжджати: жаловал намъ маршалокъ нашъ ω том, штож дєй нєбожчик брат твой, кнѧз Дмитрєй, єдꙋчи на Житомир, взѧлъ в нєго кꙋ потрєбє своєй кон гнєдый (Вільна, 1555 *AS* VI, 17); а єдꙋчи тєпє(р) на бли(з)ко пришлы(и) соборъ пє(р)вы(и)... має(м) всѣ привилиа... листы на всѧкиє... во(л)ности з собою ка(ж)ды(и) з на(с) взя(ти) Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); За всякоє жєлѣзо и мѣ(д) касиянꙋ из тымь зада(т)ко(м) гды до вго(р) єхаль на то дано зло(т) л всє(и) сꙋмы вы(ш)писано(и) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 21); На остатокъ збавивши его и зволокъши до дня оногодашнего... кгды протестанъсъ,... хотелъ с тамътол того дня ехати (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); **єхати прочъ, прочъ єхати** — *(від'їжджати звідкись геть)* забиратися: Гдє я знаючи такий ꙋпоръ, а противность пана Мышчинꙋ и слышєчи такиє ωтъ нєго слова... ωтказъ, єхалъ єсми ωтъ нєго прочъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 242); а никоторыє з ни(х) и лаяти на(м) почали абы(х)мо с ты(х) кгрꙋнтовъ зара(з) про(ч) єхали, грозячи на(м) кулєю в бокъ (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); **назадъ ѣхати** — повертатися: Оу єго жє зємли наза́дъ ѣдꙋчи. абы занєхалъ шко(д) чини́ти в па́нствѣ к(р). є(г) м(л) (1509-1633 *Остр.л.* 127).

4. Проїжджати: Ѡтъ кꙋпъцовъ... тꙋбы(л)цовъ кгды єдꙋть а листовъ бє(з)мытныхъ в сєбє нє маютъ мыта ωтъ воза по в грш(и) дають (1552 *ОЖЗ* 123); а хтобы мимо єхалъ тогды ωбєстъка з нєго идє(ть) (1552 *ООвр.З.* 104); я будучи ωкрутнє збиты(и)... до вряду єхати и то(г)[о] ωповєдати и ωжаловати нє могъ, алє трафи(л)ся в то(т) ча(с)... воєвода смолє(н)ски(и), чєрє(з) мєсто Коростєшо(в) *еха(л)*, то-(м) єго... млстъ ωповєда(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); кгды... протєстуючы(й)... прє(з) место Стєпанъ єдꙋчы скоро то(л)ко до брамы камєнєно(г) места... приєжджа(л) тєды мєнованыє при(н)ципаловє с помо(ч)никами своими... є(г) м(л)... лаяли лжили (Володимир, 1631 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.); Панъ хлєбовъски(и) з ма(л)жонкою своєю... єхалъ... до господы гдє пришло *єхатъ* чєрє(з) хворо(ст) мєжы дворо(м) а го(с)подою тамъ...,// ...ωколо хворо(с)тꙋ ста(л)сє... Крикъ (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.-3); кгды... панъ янъ ко(з)ло(в)ски(и)... прє(з) сєло кри(с)тиновку... єха(л) та(м)жє то(т) помєнєны(и) луко(м)ски(и)... с тыми всими... помочъниками своими... // ...є(г) стє(г)ну(в)шы с коня... ωбухами били мо(р)довали (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164-164 зв.).

5. Приїжджати: єсли жє найдєтє єго повѣж'тє и мнѣ да и ѧ єхав'ши поклонюсѧ ємоу (1556-1561 *ПЄ* 24); старостовє ꙋкра(и)ныє ни(х)то зъ шля(х)ти єздѧчи по дорога(м)... и на за(м)ки ꙋкра(и)ныє єдꙋчы... нє маю(т) шкодити стацє(и) и по(д)водъ брати (1566 *ВЛС* 8); Южъ у кроникахъ полскихъ, русскихъ читаемъ, же ледве зъ матки своее

дитя на светъ отворило ворота зъ живота, "татарове едутъ" закричало (поч. XVII ст. *КЛ* 87).

6. *(відправлятися у похід)* вирушати, їхати: коли наместникъ володимерскій едеть..., на войну, то онъ имъ велить съ собою на войну ходити (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 30); росказал Єго Милость всимъ подданымъ на войнѹ єхати (1533 *AS* III, 411); хто конѧ маєть кажъды(и) на слѹжъбѹ воє(н)нѹю єдеть при панѹ и при старостє (1552 *ОВін.З.* 141); Где бы тежъ вдова сына дорослого мела, а послати бы его на войну... не хотела, або онъ самъ ехати не хотелъ, и таковый кождый все именье тратить на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 402); пишє... кн҃зъ ку(р)пски(и) до яцка... абы єха(л) за єго мл(ст) кн҃зє(м) ку(р)пскимъ на во(и)нѹ вє(д)лѹгъ повинъно(с)ти своєє (1581 *ЖКК* II, 91); а кгды єщє была но́чъ, ста́роста є́дѹчи з҄ жол҄нѣр҄ми, стра́х҄ задава(л) абы жа́денъ нє заги́нѹлъ (Дермань, 1604 *Охт.* 13).

◇ **ѣхати** (на кого) — безпідставно звинувачувати когось у чомусь, котити бочку: николи бы геретикове, которые суть уды, слуги и предотечи антихристовы, такъ вельми на папежа, яко гетьмана своего, не ѣхали, ани штурмовали, але бы царество папезское,... множили и розстегали (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 161).

Див. ще **ЄЖДЖАТИ, ЄЗДИТИ.**

ЄХИДНА *ж.* (*гр.* ἔχιδνα) отруйна змія, єхидна: бѧшє бо то(т) борѧся съ єхидною (1489 *Чет.* 6 зв.); colotos, єхи(д)на зєлєная (1642 *ЛС* 130).

ЄХИНІЙ, ЄХІНІЙ *ч.* Назва риби: Єсть на мо́ри єди́на ры́бка нєвє́лика, зовѹтъ єхі́нїй, кото́раѧ такѹю мо́цъ в҄ собѣ ма́є, ижь хо́чь набо́лшїй кора́бль... оухвати́вши дєржа́ти бѹдє по́ки хо́четъ и нє да́сть ємѹ з мѣста постѹпи́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); За́сь коли на мо́рє ма́є нєпого́да бы́ть, тогды та́ѧ ри́бка єхи́нїи взлѣзши штонабо́лшїи ка́мєнь, и бѹдєтъ имъ хвїяти по́ты, ажь // са́мѹю ю ты(ж) во́лны мєта́ть бѹдѹтъ (Там же, 6 зв.-7).

ЄХІДНИНЪ *прикм.* Зміїний, гадючий: Грѣшници оужами и рожаємъ єхіднинымъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 310); Аха́тісъ: Гага́токъ, є(ст) ка́мє(н) жи́лками ро́зныхъ фа́рбъ роздѣлє́ны(и),... ѹсѣка́нї(а) въ(з)бранѧ́є(т) скорпіина и Єхїднина (1627 *ЛБ* 185).

ЄЧМЕНЬ *див.* **ЯЧМЕНЬ.**

ЄЩЕ, ЄСЧЕ, ЕСЧЕ, ЕЩЕ, ЕЩО, ИЩЕ, ИШЧЕ, ІЩЕ *присл.* **1.** *(додатково до того самого; знову, заново, повторно)* ще, іще: А што сѧ дотычєт позываньѧ ѡного Ивашъка, подскарбєго, ино нє бачим,... абы єго вжо была потрєба позывати и томѹ дворѧнинѹ нашомѹ, которого єщє єси был при собє задєржалъ, кдыж сѧ вжо тым рєчам,... конєцъ сталъ, там єго нє потрєба, до нас єхати казалъ (Краків, 1540 *AS* IV, 235); хто бы на дворє нашо(м) г(с)дрско(м) што ѹкра(л)... таковому маю(т) ѹши ѡ(б)рєзати, а пото(м) єстли бы єщє што ѹкра(л)... то(г)ды вжо горломъ має(т) кара(н) быти (1566 *ВЛС* 107 зв.); К тому... єщє ты(м) жє козакомъ зо млына казалъ взяти на страву муки ржаноє мєрокъ сє(м) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 122); Естъ намъ вѣдомо тото усѣмъ,... хотянь и умреме, ище намъ, вѣрнымъ, смерть будетъ, якъ сонъ, чомъ Бугъ нашъ,... насъ изъбудитъ у послѣдній день судный (XVI ст. *НЄ* 144); Сталося постановє(н)є мєжи братиєю..., абы нє ѹтрачати скарбѹ цр҃ковнаго, алє єщє примнажати и ро(з)ширѧти (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 3); Тѹю во́лность за клє́йнотъ дорогий хова́йтє, За(с)лѹгами сво́ими, єщє Причиня́йтє (Київ, 1622 *СакВ.* 39); рє́чєно и́мъ абы єщє ма́ло потєрпѣли, длѧ бра́тїи своѝ (Чернігів, 1646 *Перло* 136);

(крім того, понад те, також) ще, іще: а єщє сѧ кн‹ѧ›зю Андрѣю достало ѡпрочє города Каманѧ... дворъ Бужковичи (Кошир, 1502 *AS* I, 147); а єщє ми Єго Милость придал к тым моим имѣнам ·єі· коп грошєй Литовскоє мѡнѣты (Камінь, 1523 *AS* III, 256); Єщє приходить имъ на го(д) по г҃ копы грошє(и) а часомъ большъ з рѧдо(в)ни(ц) (1552 *ОКЗ* 38); Лѹки. Єщє ѡкромъ ты(х) ѹходовъ што лєтє а въ ѡсєнь ходять приходять ѹходники вєсною на ѡсєтри (1552 *ОЧерк.З.* 11); Хто бы колвєкъ тєбє примуша(л) кгвалтомъ ѡдну милю иди з нимъ єщє дрѹгоє двє (Хорошів, 1581 *ЄНег.* 6 зв.); моли ся Богу,

што бы тя усокотивъ выдъ усякого зла до смерти твоеи, а ты ище измагай ся у день и у нучъ познати спасеніе душевное (XVI ст. *НЄ* 8); су(д) головны(й) вырокъ кгродȣ ѡного ȣтвє(р)жаючи выби(т) кгва(л)товноє при(з)на(л) ѡ(д)накъ єсчє и на и(н)квизицию дава(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); Iscże bystry teper z lisá Vtiukłby myny do bysá (Яворів, (1619 *Гав.* 18); Чимъ се есче помененая пани братовая не контенътуючис,... с челядю помененого пана Чурила,... речи нижей менованые в неведомости небожъчиковской выбрала (Луцьк, 1631 *АрхюЗР* 8/III, 585); па(н) Пото(ц)ки(й)...//...ѡно(г)[о] по[и]ма(в)ши... нємилосє(р)дънє росказа(л) зби(т) и замо(р)дова(т)..., а єщє ты(м) ся нє ко(н)тє(н)туючи, протєстуючихъ Данила и Миска та(к)жє и дъругихъ ...каза(л) свои(м) бити, забияти и мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 198-199); *у сполуч.*: **до того єще** — до того ж: А до того єщє пилно прошу вм(с) яко приятєлє(й) свои(х)... жєбы при ты(х) литера(х) и зицєра якого в то(м) цвичоного а становитє касияновича... то(й) свѣдо(м) литє(р) вашы(х) кгрє(ц)ки(х) я(к) и(х) до фо(р)мы стави(ти) (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1); До того єщє всю зȣпо(л)нȣю половинȣ вшєляки(х) добрь мои(х)... до тои(ж) црькве и монастыря на вѣчныє часы даю дарȣю (Топільниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 644); **еще жъ (же, жь)** — до того ж: Єщє жь взали єсмо ȣ нєє... шаты (Єсковці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); твоа мл(с)ть... Єщє(ж) и монасты(р) стго Ѡнофріа ктито(р)ства, мєща(н) Льво(в)ски(х)... напада(л) и и́нокѡ(в) стого монастыра... ѡкова(в)ши волочи(л), и по яма(х)... сажа(л) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); Тобѣ... гєдиѡну болобану... ннѣ къ намъ... послушє(н)ства чинити нє хочє(ш)... и прє(д) судъ нашъ дхо(в)ны(и) становити са нє хочє(ш) єщє жє и ли(с)ты нєпри(ст)о(и)ныє... бє(з)чє(ст)нє справȣє(ш) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1); **еще къ тому, ку тому еще, ку тому ж еще** — крім того, до того, також: еще къ тому... Пустыньскому манастырю... записами есмо землю нашу бортную (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 56); Ку тому еще пытали есмо пана Олехна штобы на то за довод мел (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 13); Кȣ томȣ(ж) єщє потрє́бно єстъ вѣдати ѡ понȣрє(н)ю Новокрщє(н)скомъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 79); **еще мало, мало еще** — недостатньо: Аза́лимъ ва́мъ єщє ма́ло зоста́ви(л), зоста́вивши та́къ мно́го до́бръ и клє́йно́тѡвъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 32); Агглъ: мало єщє на томъ, алє бо(л)шъ, зъ лєда начи(н)я идалъ и пивалъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); **еще (єсче, єщо) надто, надто (надъто) еще (єщо)** — крім того, до того: онъ намъ за тотъ первый годъ свой выдалъ личбу сполна семъ сотъ копъ грошей, а ещо надто звышъ положилъ на личбѣ сто коп и тридцать копъ грошей (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); тєпєрєшни(й) староста ѡтъ каждого чл҃вка... бєрєть соли по два бєзмєны. А на(д)то єщє бєрєть староста тєпєрєшни(й) с каждого дєсятка соли по котлȣ дєсяточному и по ковшȣ (1552 *ОЧерк.З.* 6); А на(д)то єщє мѣни(т) са быти сно(м) бж҃іи(м) (XVI ст. *УЄ Трост.* 64); **еще повторе** — ще вдруге, другий раз: во(и)тъ коростєшовъски(и)... мєнє... самого єщє повторє збил и зрани(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); **еще раз** — ще раз: еще тя раз о похваленных школах и науках латынских спытаю (1608-1609 *Виш.Зач.* 226).

2. *(досі, до цих пір)* ще, іще: мы Жикимонтъ ...чиним знамѣнито... иж вбачивши вѣрнȣю... слȣжбȣ... // княза... Ѡстрозского, которȣюж ѡн чинил кȣ ѡтцȣ нашомȣ... и к нам и єщо чинить ...воловщинȣ людєм єго... ѡтпȣстили (Львів, 1509 *AS* III, 69-70); и рєкль юноша в'сєго чо́го жь єс'ми єщє нє докон'чаль того єс(ми) стєрєгль з молодости // моєи (1556-1561 *ПЄ* 84-84 зв.); и єщє и тєпє(р) єсть вєликая звада... мєжы кра(м)матиками (1582 *Кр.Стр.* 14); якъ мо(д)рицъки(й) ...мало што до зъдоровъя пришє(д)ши якожь єсчє мало што здоровымъ будȣчи... протє(с)товалъ противъко... во(й)тєхови сєлє(ц)кому (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 91);

(поки що; тим часом) ще, іще: ino wże desiat let wyszło, ony nam toie wołowszczyny ne dawały, a dwu hodow ieszcze toho roku niedoszło (Вільна, 1502 *ŻD* VI, 149); Стрєльба с нєє пєрє(д) сєбє и по бокомъ и въє(з)дъ в замокъ чєрє(з) нєє мостомъ закрывєнымъ чєрє(с) ровъ нижъли нєдо-

роблено еще и мостꙋ и бакъшты тоє к вє(р)хꙋ (1552 *ОВін.З.* 130); нє позно єсть кꙋпцы еще нє ѡтворили крáмовъ сво(х) // ани товаровъ розложили (к. XVI ст. *Розм.* 47-47 зв.); на то(т) ча(с) прєто ты(ж) нє могли были [апостолы] сталыми оу вѣрѣ єщє (к. XVI ст. *УЄ* №31, 215 зв.); Панъ Лꙋкашъ зосталъ єщє винєнъ рєшты зо(л) є҃. (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4); Трѡмá лѣты нє бꙋдєшъ збирáти óвоцꙋ єгѡ... ижъ еще дéрево нє дошлó до своéѣ сúлы, и ѡвоцъ єгѡ, дойзрѣлости єщє нє краснѣєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 293); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почуемъ, — и дома седити не будешъ !(1649 *ШКН* 180); нє ти(л)ко в дѣтє(х) котóри(х) нєви(н)но(ст) ꙋпєрєжаєтъ ро(з)сꙋдо(к) межи злы(м) и дóбри(м), áлє тє(ж) в нáмє(н)ши(х), котóрїи єщє пéрси ссоу(т)... мáю(т) в҄зрꙋшéна тѣла (серед. XVII ст. *Кас.* 100 зв.);

(зовсім, всього лише) ще, іще: Взывáлъ тéды Мѡисéй до г(с)да мѡ́вечи: штó жь мáю чúнить лю́дови томꙋ: еще мáло, а оукаменꙋєтъ мєнє (серед. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.).

3. *(давно, тоді)* ще, іще: Бѡгданъ воєвода... даем вашеи млсти знати, аж ишчє, коли бил пан исак, митником сꙋчавским, а ѡн сѣ имил порꙋкꙋ коснара ѡт лїѡв за антонїа тиж от лїѡва, за л҃з злат ꙋгръских (Гирлов, 1513-1515 *Cost.DB* 88).

4. *(значно, набагато)* ще, іще: Єще вышъшє(й) на(д) тою светлочъкою єсть вєръхъ брамы цєглою мꙋрованы(й) (1552 *ОКр.З.* 149); Єсли одного чл҃вѣка переступкомъ много ихъ погыбли, а ище бурше доброта Божїя и даръ (XVI ст. *НЄ* 195); єще бо(л)шїй ємꙋ своєє сїлы зна(к) оуказáл҄ (Острог, 1607 *Лѣк.* 21); В нóвой // зась лáсцє єще далéко чáстѣй и гꙋстѣй найдовалúса такóвыи обóєго пóлꙋ... лю́дє, котóрыи... зéмною ѡ(т) зємныхъ обывáтєлей... принóшоною слáвою нє тóлко гордúли, алє са тєжъ брúдили (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 1-2 ненум.); мовило(м) му же та(м) нє можєтъ быти такая ю(ж) сали(т)ра А ву(н) мови(т) єщє лѣпъшая (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); Теды роты жолнѣрства... Ажъ до Голгоѳы го съ Крестомъ провадили, И тамъ болшую еще тлущу звабили (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); єщє яснѣишєє // свѣдоцьтво покажоу ва(м) из писма ст҃го (Височани, 1635 *УЄ* №62, 52-52 зв.); потóм҄ єщє бо(л)шъ з҄ стрáхо(м) дивовáлиса, ґды єго... имєнє(м)... котóроє оу ни(х) было в҄ вєлúко(м) поважéню // помѣнúлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 53-53 зв.).

5. *У знач. част. (підсилювальна) (уже)* ще, іще: И кназъ Андрей поведил, ижбы ѡн єщє до выволанья слꙋжбы... господаръскоє до домꙋ своєго поєхал (1533 *AS* III, 411); а встав҄ши пошоль къ ѡ(т)цоу своємоу и єщє ѡнь далєко быль оуздрѣль є(г)[о] ѡ(т)ць єго (1556-1561 *ПЄ* 289 зв.); дошла вѣдомость пéвная,... яко бы ихъ мл(с)ть, якоу́юсь згóдꙋ... з҄ митрополúто(м) и с кúлка владúкъ ѡ(т)щєпéнцами костéла грéчєского, котóрыи єщє дн҃а вчорáшнего за вы́стꙋпокъ свой з҄ оурáдꙋ злóжени..., оучинúти и обволати мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 17); яко і самь х҃с мовить минѣ є(ст) го(д)ная рѣ(ч) чинїти дѣла на котрїи ма ѡц҃ь мой нєви(ди)мый посла(л). тєды мн҃ѣ є(ст) тоє го(д)но чинїти, покы єщє дн҃ь є(ст). абовѣмь прїйдєть но(ч) к(д)ы заидєть сл҃нцє. нє можєть жадєнь чл҃кь нѣчого чинїти к(д)ы ємоу сл҃нцє нє свѣтить (к. XVI ст. *УЄ* №31, 72); писа(л)... пн҃ъ Василє(й) Ворони(ч)... ѡповєдаю(чи)... ѡ то(м) и(ж) дє(й) єго м(л)... єщє поча(в)ши з лєта и (з) ѡсєни лєсы спо(л)ныє... бє(з) мєнє ꙋча(ст)ника своєго в ты(х) лєсє(х) попєлы пали(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 27 зв.); Поменєныє ѡсобы ѡбєдвє спольнє приставъши служи(т) рꙋкода(й)нє єсчє до нєкгды зошло(г) єго м(л) Пана Потоцкого в року тисєча шє(ст)со(т) чотыридєсатомъ малъжо(н)ка єє м(л): которымъ ꙋсє повєривъши и ꙋрядъ в мє(с)тє старо(м) и новы(х) народичахъ подавъши завєдова(т) казалъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131);

(навіть) ще, іще: и єщє ѡнь того нє домовиль оучинильса ѡболокъ и затѣниль ихь (1556-1561 *ПЄ* 257); роготи(н)ци... взявши до сєбє дє(р)зость такую вошли во цр҃ковь... воплє(м) во время ско(н)чания службы, и єщє св҃щенику нє потрєбивши таи(н) х(ст)выхъ прє(д) андидоро(н) на изаа(м)бонно(и) мл҃твє стрꙋтили св҃щєника зъ

а(м)бона и ѡ(т)пусту лито(р)ги(и)ного совръшити нє дали (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); Или не вѣдає(ш), я(к) в то(м) жи́тїи, ко(т)рого ты живе́ши, є́ще ни во снѣ тобѣ ѡ то(м) приснитисѧ нє мо́жє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.); Еще владыкове Кракова не доехали, алижъти въ Новомъ Месте поткано ихъ зъ листы одъ его королевъское милости (Вільна, 1599 *Ант.* 641); Што повѣдовали изъ святого писма, // не сокотивъ, не гадавъ, не вѣровавъ нѣчого, ище ненавидѣвъ тото усе (XVI ст. *НЄ* 148-149); А и́жєм҅ сѧ оуроди́лъ тє́дымъ бы́лъ єщє ви́нєнъ и оумєрєти (Дермань або Острог, 1603 *Лям.Остр.* 20); а пре́то(ж) прошоу, покись єщє нє втоноу́лъ в таково́є пѧ(н)ство, вы́рни и по(д)нєси́сѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 77); аще бы кто єще на то(м) ви́кладѣ нє прєстава́лъ, привєдꙋ и знамєни(т)ших, Иси́дора ст҃аго (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 30); Єщє бы́лъ в҅ собѣ словъ нє доко́нчилъ, а ѡто Рєве́ка выходи́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 37 зв.).

ЄѲІОПЫ *див.* **ЕѲІОПЫ.**

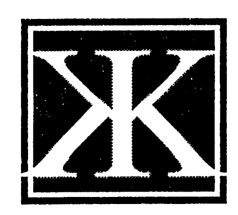

Ж¹ Восьма літера алфавіту, яка в староукраїнській мові вживалася для позначення звука *ж*. Числового значення не мала.

Ж² *див.* **ЖЪ.**

ЖАБА *ж.* **1.** Жаба: жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрята; кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)лє(т) на(и)дꙋю(т) в мулѣ живыє (1582 *Кр.Стр.* 73 зв.); Кто выдъ васъ такый члвкъ, коли проситъ сынъ его хлѣба, што бы камѣнь ему подавъ,... коли проситъ яйце, што бы ему давъ жабу? (XVI ст. *НЄ* 22); Христос Петра жабами нє коръмил, ани устеи єго гадом не сквернил (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); Простє(р)ль ааронъ рꙋкꙋ на єзєра и потоки, а кг(д)ы та(к) в'чини(л), пов'стáли жабы бє(з) мѣры, и закрúли в'ши(ст)кꙋ зємлю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); rana жаба (I пол. XVII ст. *Сем.* 148); Взѧлъ [Мωѵсєй] з' печи попѣл' и ро(з)пороши(л),... а были робаки и жабы (Вільна, 1627 *Дух.б.* 384); rana, жаба (1642 *ЛС* 344); и выпꙋститъ рєка жáби (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.); Жáба. Rana. Bufo (1650 *ЛК* 446).

2. Вл.н., *ч.*: Костѧ(н)ти(н) жаба ро(д) сво(и) ꙋписа(л) (Київ, к. XV-поч. XVI ст. *Пом.Печ.* 63); а жона моѧ тыми пѣнезми маєт выкꙋпити срѣбро моє и ланцꙋги ꙋ пана Скорꙋты и ꙋ пана Жабы (Острог, 1539 *AS* IV, 208).

ЖАБИЙ, ЖАБІЙ *прикм.* Жаб'ячий, жабиний: А Мнúхъ оурѣзавши шма(ш) (!) подꙋшки, и знáшовъ тáмъ жáбіи лáпки (1509-1633 *Остр.л.* 132); **жабія костка, жабяя костка** *див.* **КОСТКА.**

ЖАБИНЕЦЪ *ч.* Дорогоцінний камінь: пятый перстень съ каменемъ жабинцомъ, коштовалъ золотыхъ червоныхъ три (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 121); кнѧзь... побра(л)... пє(р)стєнє(и) золоты(х) три ωдєнь с тꙋ(р)кꙋсомъ дрꙋги(и) з рꙋбиномъ трєти(и) з жабиньцє(м) (1582 *ЖКК* II, 129); узял... перстенков шест // золотых с каменми:... четвертый зъ жабинцомъ (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 444-445); batrachites, жабинєцъ камы(к) (1642 *ЛС* 101).

ЖАБИЦА *ж.* Жабеня: ranuncul(us), жабица (1642 *ЛС* 344).

ЖАБІЙ *див.* **ЖАБИЙ.**

ЖАБКА¹, ЖАБЪКА *ж.* **1.** *(маленька жаба)* жабка: carch[o]quios, жабка (1642 *ЛС* 112); гди то слнце сво(ю) горачость хочетъ ωхолодити при ти(х) водахъ, тогди наберетъ влаги злой, нагле тягнучи к себѣ же мали(и) рибки и ж(а)бки в повѣтра по(р)вати маетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

2. Вл. н., *ж. і ч.*: моцне кгвалтомъ послалъ... слугъ и жолнеровъ... на... села, то есть: Буремецъ... Жабку, Сапоговъ (Володимир, 1584 *АрхЮЗР* 1/I, 190); Михайло Жабъка (1649 *РЗВ* 124 зв.); сꙋпрꙋ(н) жабка (Там же, 308).

ЖАБКА² *ж. (назва рослини родини хрестоцвітних)* зубниця: batrachium, я(с)ко(р) ша(р) и зєліє жабка (1642 *ЛС* 101).

ЖАБКА³ **ж.** *(назва хвороби коней)* жабка: batrach, жабка по(д) языко(м) нємо(щ) (1642 *ЛС* 101).

ЖАБКА⁴ *ж.* Защіпка, *діал.* жабка: жабо(к) до ωко(н) цє(р)ковъны(х) 8 па(р) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

ЖАБОЯСТНЫЙ *прикм.* Жабоїдний: Жабоястный народ влоскіи пастыри на Христа и Петра влагаютъ потвары (к. XVI ст. *Укр.п.* 84).

ЖАБРАКЪ *див.* **ЖЕБРАКЪ.**

ЖАБРАНИНА *див.* **ЖЕБРАНИНА.**

ЖАВОРОНОКЪ *див.* **ЖАЙВОРОНОКЪ.**

ЖАҐВА, ЖАГВА *ж.* (*стп.* żagiew) губка, трут: fomes, губа, жаґва (1642 *ЛС* 200); Жагва. то(ж) и труд. Fungus. Aridus arboris (1650 *ЛК* 446).

ЖАҐЕЛЬ, ЖАКГЕЛЬ, ЖАКЕЛЬ *ч.* (*стп.* żagiel) вітрило: по(д)нє(с)ши мє(н)шии(и) жакє(л) пу(с)тили сѧ по вѣтру к бєрєгу (II пол. XVI ст. *КА* 152); áлє бѣда ты(м), котрыє нє моцнєсѧ за жакглѣ, албо лашты ѡкрє(н)тꙋ ꙋ(и)мꙋю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); Вѣтри́ло: Жáґєль, пáрꙋсъ, полотно кораблю длѧ вѣтрꙋ (1627 *ЛБ* 24); Пáрꙋсъ: Жáґєль (Там же, 80); Артéмѡ(н): Цѣлъ, áбо заслóна лодѧнáа, жáґє(л) корабéлны(и) (Там же, 180); *Образно*: А нéшто розводѧ́чи слáвы жáглѣ, мóвлю: Ктó бовѣмъ нє ви́ди(т) жє вʼ тóмʼ цнóмъ ...Дóмꙋ Копистéнски(х) зʼ Лáски Бж҃еи нахóди(т)сѧ Мі́тра (Київ, 1623 *МІКСВ* 82).

ЖАҐЛЕВАТИ *див.* **ЖЕҐЛЕВАТИ.**

ЖАДАВШИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Спраглий, -ого: призывaє(т) ны г(с)ь б҃ъ нашь на свѣтлꙋю радость. дєржа вєнца // нб(с)ныѧ. алкавъшимъ и жадавши(м) и трꙋдившимсѧ оу молитвє (1498 *Чет.* 304-304 зв.).

ЖАДАНЄ, ЖАДАНЪЄ, ЖАДАНЬЄ, ЖАДАНѦ, ЖЕДАНЄ, ЖЕДАНЪЄ, ЖЄДАНЬЄ, ЖОДАНЄ, ЖОДАНЬЄ *с.* (*висловлені кимось прохання, вимога*) жадання, воля: и мы то на Ихь Милости жаданьє вдѣлали и листы свои сꙋдовыи на то им дали (Святе Озеро, 1509 *AS* III, 69); а то Єго Милость ꙋчинил длѧ прозбы и жєданѧ нашого (Володимир, 1533 *AS* III, 448); Мы на жеданъе их милости печати наши к тому листу приложили (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 31); мы водлє жада(н)я ꙋря(д)ника... пн҃а ясликовского, та(м) до жо(р)нищъ є(з)дєли (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); во(з)ны(и) єнєра(л) на мєнованыхъ протє(с)туючихъ жаданъє з придания урадового єзди(л) до помєнєного сєла Станишо(в)ки (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

Див. ще **ЖАДАНИЄ, ЖОДАНЄ.**

Пор. **ЖАДАТИ.**

ЖАДАНИЄ, ЖАДАНІЄ *с.* (*цсл.* жѧданиє, жаданиє) **1.** (*внутрішнє прагнення*) жадання, бажання: А Х҃с абы нáмъ свою щодробли́вость показа(л), нє то(л)ко сєбє дáлъ ви́дѣти жадáючи(м) єго, áлє и дотыкатися и ѣсти и вразити зꙋбы тѣлꙋ... и жадáніємъ сєбє всѣхъ насыти́ти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 198); той бóвѣ(м) жадáніє мáючи ви́дѣти Іс҃а, влѣзъ нá дєрєво (Там же, 311); имъ бóлʼшей... подавáно бываєтʼ, тымʼ болʼшєє жадáніє взрꙋшáєтʼсѧ, и єщє бáрзѣй жадáєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 434).

2. (*висловленні кимось прохання, вимоги*) жадання, воля: за жаданиє(м) и повєлєниє(м) єго мл҃(с)ти ми(т)рополита... ѡ вши(т)ки(х) рєча(х) досконалє далє(м) знати и ѡповѣдилє(м) г(с)пднꙋ алєкса(н)дрꙋ любиво(мꙋ) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); на и́хъже... пи́лʼноє жадáніє, вы́дрꙋковати казáлємъ Бг҃одꙋхновéннꙋю Ієрéйски(х) Моли́твъ и Чинодѣйствій Кни́гꙋ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3); на пи́лʼноє, вʼ Пáствѣ мóєгѡ смирéнія найдꙋючихсѧ Сщ҃єнникѡвъ жадáніє, Пꙋсти́лємъ на свѣтъ Бг҃одхновéннꙋю Кнꙋ́гꙋ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3 зв.).

Див. ще **ЖАДАНЄ, ЖОДАНЄ.**

ЖАДАТИ, ЖЕДАТИ, ЖОДАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що, чого, до чого і без додатка) Жадати, бажати, прагнути (чого, до чого і без додатка): А коли ю(ж) // быль часъ сѣль за столь, а дванадєсѧ(т) ап(ст)ловь с нимь. и рєкль имь жадаль єсми абы(х) тоую пасхоу яль с вами пръвѣи ниж'ли пріймоу мо(ꙋ)коу (1556-1561 *ПЄ* 318-318 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого (XVI ст. *НЄ* 19); Пилно ты(ж) и того жадалє(м)... абы мя панове братия мои навѣдили и при ѡно(м) ро(з)ряжѣню были (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); до такои згóды ѡ(т) мнóгы(х) лѣтъ жадáєтъ дш҃а кн҃жáти (Острог, 1598 *Отп.КО* 313 зв.); з вєликою жаж(д)ою жадалє(м) тои вє(ч҃)рѣ (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 11 зв.); Жєлáю: Зычꙋ, прáгнꙋ, жадáю (1627 *ЛБ* 36); мáтка..., Прє(д) врáты сѣди́тъ, сн҃а ви́дѣти жадáєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 15); Жадáю. Desidero. Cupio (1650 *ЛК* 446).

2. (кого, чого, чого від кого) (*домагатися чогось, просити щось у кого-небудь*) жадати (чого, чого від кого, у кого): у tymy razy żadały nas, aby-

chmo im dla toie ich skazy jeszcze k tomu na kolko hodow tuiu wołowczczynu odpustiły (Вільна, 1502 *ŻD* VI, 149); далъ его милость войту суполную моцу судити и осудити, карати и стинати,... якожъ то право... жадаетъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); И жадали нас Их Милость ѡ том... абыхмо им на то листы свои сѹдовыи дали (Святе Озеро, 1509 *AS* III, 69); Єв(г)листа выписоує, ижє х͠с ѡ(т) ѡц͠а своєго жадаєть ѡславєна (1556-1561 *ПЄ* 421); што хотєчи показати з мунимє(нт) и(ж) сє было спознило дылацыи до завтрєа на мунимє(н)та жада(л) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); К тобѣ чи́стаа Па́нно прибѣга́ю, ѡ(т) тєбє грѣшный ратѹнкѹ жада́ю (Львів, 1631 *Волк.* 22); Панове Приятєлє протєстѹючого жадали... абы и(х) м(л)... єхали на мє(ст)цє тоє (Кременець, 1637 *ЦДІАЛ* 765, 1, 24, 2); Жєда́ємо абы вда́чнє прина́та была, та́а Кни́га (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); протестантесъ... за справою и стражою ихъ, протестуючихъ, до росправы правно указалъ, в которой его заразомъ и осадили, жадаючи, абы,... // за таковый учынокъ свой злый былъ каранъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 601-602); Бо... хота(и) єдє(н) є(ст) зако́нѹ на́шєго конє́цъ, ѡбѣты є(д)на(к) ро(з)маитыє, кото́рыми та́гнємо до г(с)да бг͠а. Прє́то ѹва́ги... ѡ(т) ты(х) ѡсобли́вє жада́ти маємо... з кото́ры(х)... ты́и цно́ты... пливѹтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 64).

3. (кого) *(відчувати нестримну любов)* жадати: Яко же то яблонь межи древіемъ леснымъ, такъ милыи мои межи станы подъ тѣніемъ, его же то есмь жедала (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50);

Див. ще **ЖАЖДАТИ.**

ЖАДЕНЪ[1] *див.* **ЖАДНЫЙ**[1].

ЖАДЕНЪ[2] *див.* **ЖАДНЫЙ**[2].

ЖАДИНЪ *див.* **ЖАДНЫЙ**[2].

ЖАДЛИВОСТЬ *ж.* Пожадливість: и на жа(д)нѹю тєлє́снѹю жадли́востˁ сєбє нє ѡбороча́ймѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 802).

Див. ще **ЖАДУСТЬ.**

ЖАДНИЦА *див.* **ЗАДНИЦА.**

ЖАДНЫЙ[1], **ЖАДЕНЪ** *прикм.* (*цсл.* жадьнъ) **1.** Спраглий: Кто естъ жадный, нагай прійдетъ ко мнѣ и піетъ (XVI ст. *НЄ* 78); коли емъ бывъ жаденъ, давали есте ми пити (Там же, 163 зв.);

у *знач. ім.* спраглий, -ого: Прото(ж) братиє, коли види(м) оубогаго хоудого, нє минѣмъ, голо(д)ного накормѣмъ, жадного напои (1489 *Чет.* 19); чомъ было вамъ жалъ голодныхъ // и жадныхъ (XVI ст. *НЄ* 10 зв.-11); напоймо жа(д)ныа абысмо на водѣ покойнѣ ѡпочили (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 14).

2. *У знач. ім. (який дуже бажає чогось)* жадібний, -ого: што нинє има(м) оубогиє вчинити господинє ѡч͠є нашь, хто на(с) прийметь хто на(с) накрмить сироть. хто на(с) навчить жадны(х), до кого прибѣгнє(м) (1489 *Чет.* 109 зв.).

Див. ще **ЖАЖДЕНЪ.**

ЖАДНЫЙ[2], **ЖАДЪНЫЙ, ЖАДНЫЙ, ЖАДНІЙ, ЖАДЕНЪ, ЖАДИНЪ, ЖОДИНЪ** *займ.* (*стп.* żadny, żaden) 1. *(ні один)* жодний, жоден: Их Милость на тыи грани доводѹ жадного нє вчинила (Острог, 1506 *AS* III, 38); мною тогды ни жодинъ не погордить (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); и не́ смєєтъ жаде́нъ имєни своєго написа́ти (Там же, 46 зв.); огорожы зас около двору, гумна, огородовъ вси побраные такъ, же и кола жадного не зостало (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 119);

(про неокреслену особу) ніхто: мы,... застановляемъ..., абы южъ ѡтъ того часу жаденъ зъ васъ во чинъ иерейский нѣчимъ ся не вступовали (Острог, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 269); жади(н) рѹсинъ при́вєтѹ ємѹ нє вчи́нилъ, ани жадинъ вл(д)ка, ани па(н) потрєбє яко подо́ро(ж)номѹ сто́ро́нному нє далъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45).

2. *(будь-який, який-небудь; ніякий)* жодний, жоден: на(м) богданѹ воєводи да є(ст) ѡпа(т) слобо(д)но и доброволно и мирно и бєзпєчнє и бє(з) жа(д)нои шкоды выити из зємлъ королѣ полского (Ясси, 1510 *Cost.DB* 473); на ѹсихъ ихъ тѣхъ сєлъ да нє имаютъ ходити ни жаднїи соудци ни старости (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); Которыиж листы нє мают вжо жадъноє моцы (Краків, 1539 *AS* IV, 220); ѡ(н) прода(л) ролю свою грицєви... добровѡ(л)нє бєзь жа(д)нѡ(г) примоушѣна (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); роска(з)уємъ вам... абыстє с по(д)даны(х) цє(р)ковны(х) влады(ц)ства туро(в)ского жадны(х)

плато(в) поборо(в)... нє брали (Острог, 1577 *ЛОИИ* 52, 1, 1); жа(д)ноє ли(ч)бы ємꙋ бра(т)ꙗ мои чинити нє буду(т) пови(н)ни (Пашева, 1592 *ЛНБ* II 4047, 86 зв.); отступникове... голыи // слова надаремне ширятъ, которіи жадной ваги мѣти не могутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 724-725); нє было бо́лшєй жа́дной го́ркости в҄ горнцꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); **жадною мѣрою (мерою)** — жодною мірою: грїгорїꙗ шко́лници стꙋдєнти жадною мѣрою, з аѳинь нє хотѣли пꙋстити (XVI ст. *УЄ* № 29519, 269 зв.); тая справа вм҃ жа(д)ною мєрою ѡ(т)прави(т)сє нє могла (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); **жаднымъ обычаємъ** — те саме, що **жадною мѣрою**: чл҃вкъ..., жа́днымъ обы́чаємъ нє ма́є сє в҄ пы́хꙋ под҄носи́тъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 460); **жаднымъ способомъ** — те саме, що **жадною мѣрою**: на ѻ́ны(х) мѣсца(х) сꙋхи(х)... дро(в) жа(д)ны(м) спо́собо(м) нѣх(т)о мѣти нє мо́жє(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 45 зв.).

ЖАДУСТЬ *ж.* **1.** Пожадливість: Не гадай ничого за пожитокъ сего свѣта, лишень (што бы) есь лишилъ гадку, и розумъ твуй, и усю жадусть твою що бы есь убилъ (Там же, 32).

2. Похіть: И не скверни ся ни //...словомъ поганымъ,... тай не смотри на чужую жону и(зъ) жаду(стю) жытлянною, тай ни жона на чужого мужа (XVI ст. *НЄ* 18-19).

Див. ще **ЖАДЛИВОСТЬ.**

ЖАЖА *ж. (сильне бажання пити)* спрага: коли бы чл҃вкъ нє пилъ, и ѡнъ бы ѡ(т) жажи нє бы(л) живъ, но в҄пива чєрє(с) силоу нє вєлю (1489 *Чет.* 50 зв.); хто бо пьє(т) ѡ(т) си(х) бж(с)твєны(х) во(д) нє боудєть имѣти жажи ввѣкы (Там же, 163 зв.).

Див. ще **ЖАЖДА.**

ЖАЖДА *ж.* (*цсл.* жажда, жꙗжда) **1.** Те саме, що **жажа**: в жа(ж)доу мою напоиша мꙗ (1489 *Чет.* 254 зв.); Анисъ прїатъ часто тогда жаждꙋ тꙋши(т) (XVI ст. *Травн.* 21); пи́сано бо є́сть прїйдєтє жаждꙋщїи на сп҃сє́н҄ныꙗ сїꙗ быстрины, и почєр҄пѣтє и пив҄шє воз҄вєсєли́тєсꙗ и стꙋжа́ющꙋю жаждꙋ ва́шꙋ оутоли́тє (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 3); та́ꙗ стꙋ(д)нꙗ, іли исто(ч)ни(к): нє то(т) бы(л) ѡ(т) кото́рого чрѣпа(л), кото́рїй пи(в)ши(х) ...вє(л)ми та(к) напо(л)нꙗє(т), и(ж) мꙋсꙗ(т) єго в ро(з)пꙋщєнїє рѣ(к) дрꙋги(х) (на оутолє(н)є жа(ж)ды иньши(м) испꙋсти(ти), алє бы(л) исто(ч)ни(к) скꙋ(д)ны(и), // и толико нищїи ѡ(т) которого пїющїє и своєє жа(ж)ды ꙋгасити нє могꙋть (1599 *Виш.Кн.* 213-213 зв.); sitis, жажда (1642 *ЛС* 373); А дрꙋгі́и... прєтєрпѣва́ючи наготꙋ, гла(д), и жа́ж(д)ꙋ,... достꙋпили найвы́шогѡ дѡбра (Чернігів, 1646 *Перло* 2 зв. ненум.).

2. *Перен. (велике бажання чого-небудь, прагнення до чогось)* спрага: нє вм҃(с) ли прагнє(н)ꙗ... доста(т)кꙋ ми(р)ского жєрєло по́хоти(и) в҄ собѣ роспꙋсти́ли, и насытитисꙗ никако(ж) нє можєтє, и є́щє бо(л)шєю а́л҄чбою и жа(ж)дєю свѣцки(х) доста(т)ко(в) пра́гнꙋчи ѡболѣли єстє (1598 *Виш. Кн.* 272); Такі́й вєлики́й пра́вєдник҄ оумысли(л) на ср(д)цоу своє(м) рє́чъ до́брꙋю, свꙗтобли́вꙋю, а є́щє с та(к) вєли́кою ѡхо́тою и рє́вностю, и с тако́ю нєсы́тою жа́ждєю заприсꙗ́(г) мо́вꙗчи (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 214); з вєликою́ жаж(д)аю́ жадалє(м) тои вє(ч)рѣ (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 11 зв.); а когда нє моглъ єси вшєтєчной своєй жа(ж)дѣ догодити, то чини(лъ) єси сєбѣ при(с)маки дивними вими(с)лами (Чорна, 1629 *Діал.о см.* 272); нѣма́ш(ъ) хто́бъ хотѣл єго жа́ж(д)ꙋ оусмири́т(и) (Львів, 1631 *Волк.* 17); Прє́то... томꙋ догажа́ючи, то є(ст), коро́ткости, и жа(ж)дѣ або пожи́ткови // ты(х) кото́рїи в то(и) цно́тѣ вы́цвичитисꙗ пра(г)нꙋ(т); єщє єдє́нъ при́кла(д) подамо (серед. XVII ст. *Кас.* 51 зв.-52).

ЖАЖДАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* жаждати) **1.** Відчувати спрагу: Рєкль жаждоу [прагноу]... а ѡни наплѣнив҄ши гоубоу ѡц҄то(м)... принєсли до оусть єго (1556-1561 *ПЄ* 433); Нє вм҃(с) ли... пиво троꙗ́ко выбо(р)ноє ва́ритє, и в пропа(ст) нєсы(т)наго чрє́ва влива́єтє,... а сироты цє(р)ковныє а́л҄чꙋтъ и жа(ж)дꙋтъ (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.); ча(с) южъ абы(с) авраа́моу пастоушкови пи́ти да́ла,... бо ѡнъ пра́гнє(т), ѡнъ жа́ждє(т), дай моу пи́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185 зв.); Сн҃овє ії҃лєви в по́ущи жа́ждꙋщїи, в҄ єгипє(т) хотѣли сꙗ в҄рънꙋти, алє кды ѡба́чили во́дꙋ с камєнꙗ тєкоу́чоую ѡ(т)мѣнили зданꙗ своє (Там же, 187).

2. (чого) Прагнути: ѡзна(и)мѣтє ми со тако(и) ли то любви сп҃съ рє́клъ, котраꙗ в трапєза(х)

многóпо(л)мисны(х),... со мѹзика(ми) сѧ єдна-є(т), или котораѧ прáвды и сп͠сенїѧ лю(д)ского áлчєтъ и жа(ж)дєтъ ѡ(т)кры(и)тє ми (1598 *Виш. Кн.* 304 зв.).

Див. ще **ЖАДАТИ, ЖАЖИТИ.**

ЖАЖДЕНЪ *прикм.* (*цсл.* жаждьнъ) спраглий: алчен буди и жажден, кроток, привѣтливъ, неславохотен, незлатолюбец (Вільна, 1600 *Катех.* 81).

Див. ще **ЖАДНЫЙ[1].**

ЖАЖДУЩИЙ, ЖАЖДУЩЇЙ *дієприкм. у знач. ім.* (*цсл.* жаждоущии) **1.** Спраглий, -ого: сии жаждоущии на водоу сию прихода(т) (1489 *Чет.* 211 зв.); прїйдѣтє жаждѹщїи на сп͠сéн'ныѧ сїѧ быстрины,... и стѹжáющѹю жаждѹ вáшѹ оўтолитє (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 3); тáкъ ли боудє(ш) глоўпаѧ, та(к) плюгáваѧ, жє... жаждѹщємоу нє даси пи́ти? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185 зв.); всѣ жáждѹщїи прїйдѣтє до во(д) (Там же, 187 зв.).

2. *Перен.* Жадібний, -ого (на що), спраглий, -ого (чого): одна(к) чáю на б͠а, яко ал'чѹщи(х) и жа(ж)дѹщи(х) прáвдѹ видѣти достато(ч)нє напои(т), насыти(т) и ѹдовли(т) (1598 *Виш.Кн.* 309 зв.).

Див. ще **ЖАЖУЩИЙ.**

ЖАЖИТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **жаждати** у 1 знач.: хто жажєть. да идє ты ко мнѣ и пьєть (1489 *Чет.* 211).

ЖАЖУЩИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Спраглий, -ого: рєчєно бо та(к) блажєни алъчоущи и жажоущии. заноужь тыи насытатсѧ (1489 *Чет.* 212).

Див. ще **ЖАЖДУЩИЙ.**

ЖАЙВОРОНОКЪ, ЖАВОРОНОКЪ, ЗАЙВОРОНОКЪ *ч.* **1.** Жайворонок: alauda, жа(и)воронокъ (1642 *ЛС* 76); cassita, жаворонокъ (Там же, 114); terrane[o]la, за(и)вороно(к) (Там же, 396).

2. Вл.н.: Иванъ Жайворонокъ (1649 *РЗВ* 136 зв.).

ЖАКЕЛЬ *див.* **ЖАҐЕЛЬ.**

ЖАКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* żakować, *лат.* saccare) (що) грабувати: на доброволной дорозе заступивши его милость, напрод колясу жаковати почали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 683); козаки, въехавъши в место Четвертню, што застали, брали, жаковали и люде дренчыли, били и мучыли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 260); тамъ же заразъ маетност протестуючое жаковати почели, якож баръзо сила в розныхъ речахъ и достатъках шляхетскихъ пожаковали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67).

ЖАКОВСКИЙ *прикм.* (*стп.* żakowski) шкілярський, спудейський: колáдѹ ст͠го стєфáна, на гóрѣ їéр(с͠)лима, нє є(д)но пáпєжєвы(х) ѹста(в) наслѣдѹю(т), // алє и жако(в)ски(х), фрато(в)ски(х) пѣснїй мнóго в' костєлѣ спѣваю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 161 зв.-162).

ЖАКЪ *ч.* (*стч.* žak, *стп.* żak) **1.** Школяр, бурсак: тщали́вы(и), старáющїйсѧ и ты(ж) спѹдéй, жáкъ (1596 *ЛЗ* 80); шляхетный Юрий Кошиловский, Буркграбий замку Луцкого... протестовалъ на жаковъ школы костела головного тутошнего (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 127); зачимъ и двѡ(х) министрѡ(в) жацы и(з) школы ст͠ого яна и иншїй кгмѣнъ на оулици с погребѹ идоучихъ мало не оукаменовали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 31 зв.); И видишъ ми се подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые (въ комедияхъ) убравшися въ коштовную одежу, носетъ на собе особу царъскую, альбо кнежати якого (Володимир, 1599 *Відп.ПО* 1043); Подобéнство ѡ(т) жака по стóпнѧхъ досконалости наѹкъ постѹпѹючого (Вільна, 1627 *Дух.б.* 155, на полях); Тщáтєль: Спѹдéи, жа(к), стѹдє(н)т' (1627 *ЛБ* 135).

2. *(церковний служитель)* клирик: дня вчорашнего в понєдѣлокъ князъ Кгрекго(р), викари(и) Голо(в)ного костєла лу(ц)кого, изъ жаками и и(н)шими многими помо(ч)никами своими,... людє(и) тутошни(х) мѣстски(х) побили (Луцьк, 1586 *ТУ* 209); кгдысмы шли зъ ними мимо костелъ, менованный, тамъ же, выпадши съ того конвенту жаки зъ многими помочниками своими,... одного съ тыхъ вязновъ,... до конвенту пречоного одпровадили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 128).

ЖАЛ *див.* **ЖАЛЬ.**

ЖАЛИТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Жалити. *Образно*: гдѣ твоє дьяволє жало. чимъ єси жали(л) ро(д) ч͠лвчии (1489 *Чет.* 170 зв.); жало

дьяволово. чимъ на(с) жаливъ вже притоупило(с) (Там же, 171 зв.).

ЖАЛИТИСЯ, ЖАЛИТИСА *дієсл. недок.* Жалітися, скаржитися: имь стыи глѣбъ бра(т)я моя которое зло сотвори(х) вамъ, повєдаитє им, атъ нє жалюса, ащє крови моєя хочєтє насытитиса (1489 *Чет.* 245 зв.); **жалься боже** (чого) — борони боже (від чого): жа(л)ся божє и(х) глѹпства (1636 *Лям. о пр.* 4).

ЖАЛО *с.* **1.** *(гостра частина органа захисту або нападу деяких комах)* жало: сара(н)чи были подо(б)ны конє(м) готовы(м) к битвє...//... а голо(с) кры(л) и(х) якобы голо(с) возо(в) коли много конє(и) збєгаютса к битвє, а мѣла хво(с)ты подобны мє(д)вє(д)ко(м) и были жала ѹ хво(с)тє(х) и(х) (XVI ст. *КАЗ* 620); Ра́дѹйса Пщо́ло, котраа ме́дъ выпѹща́єшъ, А жало(м), блюзнѣрцю(в) на Дха затинаєш' (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Стрєка́ло, ц': Жа́ло, ѡсте́нъ, боде́цъ, остро́га (1627 *ЛБ* 122); комари,... бѹдѹчи та́къ вєли́ки я́к' ѡ́ссы: та́къ и́жъ всє тѣло єго жа́лами зра́нили, и́жъ мно́гим' зда́л'са бы́ти трѹдова́тымъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); acelus, жало (1642 *ЛС* 67); *Образно*: Ца́рство твоє мра́чноє разо́рєно, Грѣхъ жало сме́рти ннѣ спа́лєно (Чернігів, 1646 *Перло* 61 зв.).

2. *Перен. (про щось дошкульне, різке)* жало: Та(к) жє гнѣвѹ ѡстріи жа́ла... єщє в дитатє(х) жи́вы соу(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 100 зв.).

3. Вл.н., *ч.*: хо(д)ко жало (1552 *ОЧерк.З.* 13).

ЖАЛОБА[1] *ж. (заява з приводу незаконних дій)* скарга: А так я ѡнѹю жалобѹ и ѡповєданє кнєгини Єй Милости... Ѡлєны, казалом в книги записати (Луцьк, 1520 *AS* III, 197); Затым Фєдор Бокєй напротив жалобы кназа Андрєєвы мовил (Львів, 1537 *AS* IV, 84); А Жєлєхъ дєй жалобѹ свою на врадє господарскомъ Лѹцкомъ тогожъ часѹ записалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 251); ѹста(в)уємъ кгды судья выслуха(в)ши жало(б) и ѡ(т)пору сторо(н) // скажєть которо(и) ко(л)вєкъ сторонє дово(д) або ѡ(т)во(д) а ѡнаа сторона на ѡны(и) ча(с)... нє довєдєтъ або са ѡ(т)вєдєть таковая рє(ч) свою маєть тратити (1566 *ВЛС* 54 зв.-55); зємани(н)... валє(н)ты(и) ѡсо(в)ски(и)... позва(л) зємянина сєма(ш)ка яко(ж) напєрє(д) позо(в) жалобы своєє положи(л) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); ѹмоцованы(и) єго м(лсти) вмєсто ѹстноє жалобы по(д)нє(с)ши позо(в): проси(л), абы читанъ бы(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); Которы(и) позо(в) писаны(и) в жалобє пна Ивана Ко(р)дыша (Житомир, 1609 *ДМВН* 178); Порєчє́нїє: Ска́рга, ла́мєнтъ, жа́лоба, ѡскаржє́ньє (1627 *ЛБ* 88); росъказѹємо абысъ пєрє(д) сѹдо(м) нашимъ трибуналъсъкимъ... // сами... ѡчєвисътє станѹли на жалобѹ... панєє Тєрєнъции жабокри(ц)коє (Луцьк, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 119 зв.-120); всѣ є(д)на́ковою жа́лобою... забѣгали (серед. XVII ст. *Кас.* 5); **жалобу вчинити** (на кого) — оскаржити (кого): Такъ же есмо за нимъ сами до замку были пошли, хотячи... на врядника Берестецкого, Станислава Уса,... жалобу вчинити (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 6/I, 51); **жалобу класти** (перед ким) — вносити скаргу (кому): Выслухавши того запису, выписъ отъ него мѣти на то хотѣли и пилнє о тотъ выписъ просили, абы ничимъ не отмѣняючи, одно такъ власне яко они передъ нимъ жалобу клали и въ правѣ поступовали, подъ печатью своею дать имъ казалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); **жалобу покладати** (на кого) — оскаржувати (кого): ѡ чо(м) ѡни... покладáли на твою мл(с)ть жа́лобы (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1); **жалобу положити** (на кого) — оскаржити (кого): ино я на он час перед их милостъю жалобу положил на князя Корецкого (Володимир, 1542 *АрхЮЗР* 1/VI, 34); **жалобу чинити (чынити)** (на кого, про що і без додатка) — оскаржувати (кого, за що і без додатка): который то Гацъ жалобу чинилъ и инстыкговалъ на Ювка (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 212); Якож и того подданого Троецкого... передо мною врядом постановили, который в тыиж слова, якъ и оный священник, о кгвалтъ жоны своее Аннушки и о лупъ жалобу чинил (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 425); и(х) мл(с)ть... жалобѹ чы́ни́лъ тыми словы (Київ, 1613 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 341, 92 зв.); **жалобу вести** *див.* **ВЕСТИ.**

ЖАЛОБА[2] *ж.* **1.** Траур, жало́ба: сѣтова́нє, плачъ, жалобы ѡ(т)правова́ньє (1596 *ЛЗ* 74); Рыданіє: Ре́вный пла́чъ,... жа́лоба по́грѣбнаа,

смр͠тноє а плачли́воє спѣва(н)є (1627 *ЛБ* 110); Мєлпо́мєнє зоста́въ южъ сро́гїи жало́бы, Нє псѡ̂й пла́чємъ днѧ того свѣтлои ѡздо́бы (Київ, 1632 *Євх.* 301); Вчо́рас'мѡ были в' жа́лобѣ оуны́лы, а сєго́днѧ в' цвѣтных' шатахъ роско́шны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 190); З свѣцкой оздо́бы єго розвлѣка́єтъ, И во́ръ дȣхо́вной жа́лобы в'клада́єтъ; Тѣло в'богомȣ вєлмо́жноє Дх͠ȣ: Пода́єтъ в' скрȣхȣ (Львів, 1642 *Бут.* 10); А коли вы́шов' ча́съ жа́лобы, Ре́клъ Іѡсифъ до слȣгъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77).

2. Траурний одяг: вре́тище пла(х)та, жа́лоба, жа́ло(б)ны(и) ȣбиръ (1596 *ЛЗ* 36); Вре́тищє, власѧни́ца: Пла́хта, жа́лоба, жа́лобный оуби́ръ, вєре́то, рѧдно́ (1627 *ЛБ* 18).

ЖАЛОБЛИВЕ[1], ЖАЛОБЛИВѢ *присл.* (*стп.* żałobliwie) *(зі скаргою)* оскаржуючи: Пришедши обличнѣ предъ врядъ кгродскій галицкій... // возные земскіе... жалобливѣ освѣтчили и ускаржалися противко велебному князю (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 97-98); урожоный панъ... Кгойский жалобливе ся ускаржалъ и светилъ... на... отца Кирила Терлецъкого (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 349); Панъ Янъ Хлєбо(в)ски(и)... // чыни(л) ѡповєданъє и жалобливє Протє(с)това(л)сє (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2-2 зв.); ѡ которы(и) таковы(и) нєслушъны[и] и нє(з)божъны(и) по(с)тупокъ протє(с)та(н)тє(с) и по(в)торє ѡ(с)вє(д)чалисє и жалобливє ѡповєдали (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

Див. ще **ЖАЛОБЪЛИВНЕ.**

ЖАЛОБЛИВЕ[2] *присл.* (*стп.* żałosliwie) жалібно, жалісливо: всѧка ю(ж) заплата за грѣ(х) нѣчого иного нє є(ст) ѡ(д)но смєрть яко на(д) ни(м) жалобливє плачє(т) ѡнаѧ вдѧ(ч)наѧ мт͠и твоѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 202); то бы́лъ ди́въ и стра(х) на́ ѡныи лю(ди) ш'то(с) на то дивовали г(д)є мо́вили жало́стивє... або я́ко дѣти ма́лыи ѡ(т)цю своємоу, мовѧ(т) жало́бливє... яко бы та(к) рє(к) ми́лый пн͠є нє зоста́воуй на(с) сиро(т)ка́ми (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 93).

Див. ще **ЖАЛОБНЕ, ЖАЛОБНО.**

ЖАЛОБЛИВЫЙ[1], ЖАЛОБЪЛИВЫЙ *прикм.* Оскаржувальний: пани Катарина Чаплянка...// ...просила на тотъ часъ, абы тое ее жалобъливое осведъченъе до книгъ было принято и записано (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 588-589); **жалобливая сторона** *див.* **СТОРОНА.**

Див. ще **ЖАЛОБНЫЙ[1].**

ЖАЛОБЛИВЫЙ[2], ЖАЛОБЛИВИЙ *прикм.* Жалібний, жалісний: забѣжали є́мȣ ѡ́ніи троу(д)ва́тїи, а нє смѣли(с) бли(з)ко приближи́т(ї)сѧ до нє́го, а сполнє жалобли́вы(м) голосо(м) мовили, іс͠є... змилȣйсѧ на(д) нами (XVI ст. *УЄ* № 29519, 142); волаймо и кли(ч)мо до нєго жалобливы(м) и милє(н)ны(м) голосъ(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 189); Змилȣйся, ѡ Бж͠е мой, творче справедливий, ѡбачъ мой плач и лямент, пане, жалобливий (I пол. XVII ст. *Рєз.* 174).

Див. ще **ЖАЛОБНЫЙ[2].**

ЖАЛОБЛИВѢ *див.* **ЖАЛОБЛИВЕ[1].**

ЖАЛОБНЕ *присл.* (*стп.* żałobnie) те саме, що **жалобливе[2]**: Душа отповѣдаєть ему велми жалобне; Богъ бо такъ хотѣлъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); А г(д)ы погрѣбали тѣло єго прєнаист͠ѣйшєє, пороушили сѧ коу жалос'ти и почали жалоб'нє пѣти (XVI ст. *УЄ Трост.* 80); Пла́чтє жало́бнє, и вы осиротѣлыє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 7).

Див. ще **ЖАЛОБНО.**

ЖАЛОБНИЦА, ЖАЛОБНИЦЯ *ж.* *(заява з приводу незаконних дій)* скарга. ◇ **жалобницу скаржити** (на кого) — оскаржувати (кого): а вы, згоду любячи, от патріархи до папѣжа утѣкаете, а обѣ сторонѣ зражаете, подписавшися первей руками своими на всѣхъ декретах патріарших порядковъ на соборѣхъ берестейскихъ, як на вас жалобницу свою всѣ мѣста его королевской милости скаржили на сеймѣ прошлом (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); **жалобницю покладати** (на кого) — те саме, що **жалобницу скаржити**: твоя м(л)... прїятєлє(и)... и слу(г) свои(х) по мѣстє(х) насыла́ючи з домо(в) и по ȣлица(м) волочи(л) и бо́роды то(р)галъ, што на соборє на́шо(м) прє(д) нами жалобницѣ многїє на тєбє покладано (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1 зв.).

ЖАЛОБНІЙ *див.* **ЖАЛОБНЫЙ[2].**

ЖАЛОБНО *присл.* Те саме, що **жалобливе[2]:** Голошȣ: Жа́лобно пла́чȣ (1627 *ЛБ* 26).

Див. ще **ЖАЛОБНЕ.**

ЖАЛОБНЫЙ[1] *прикм.* **1.** *(який є предметом оскарження)* спірний: с которыхъ рє(и)стро(в) ѡбу(д)вѹхъ панове ко(м)промисары сѹдили єє с паномъ ки(р)дєємъ и зъ ма(л)жо(н)кою єго на которыхъ рє(и)строхъ ѡныє ко(м)промисарове рєчи нєкоторыє жалобныє мєжи ними на ѡбє сторонє ѹмораючи позакрєшивали ѡ которыє ѡни ѡбоя сторона вє(ч)нє мо(л)чати мєли (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 155).

2. Оскаржувальний. ◇ **жалобная сторона** *див.* **СТОРОНА.**

Див. ще **ЖАЛОБЛИВЫЙ**[1].

ЖАЛОБНЫЙ[2], **ЖАЛОБНІЙ** *прикм.* **1.** *(який заслуговує жалю, співчуття)* жалібний, жалісний: Што твоѧ Милость пишєшь до насъ въ рєчи старосты Житомирского, кнѧзѧ Романа Санкгѹшковича, зѧтѧ своєго, коло жалобноє въ домѹ єго пригоды ѹ пострєлєни въ забыти зъ аркабѹза брата єго (Петрків, 1564 *AS* VI, 268);

(сповнений жалю) жалібний, жалісний: ѽнїи жидо́вє... на(д) рѣками сидѧчи чєрє(з) о҃. лѣ(т) пла́кали и мо́вили жа́лобнїи сло́ва (XVI ст. *УЄ* № 29519, 46); Іва́нъ Чєтвєртє́нскїй... росказа́лъ сѹрмачо́ви... Исходѹ пѣснь собѣ заграти, и та́къ въ о́номъ жа́лобномъ загра́ню... полє́глъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); ты(с) теа́тро(м) ста(л) сѧ чоудо́вны(м), на кото́ро(м) смоу́тнаѧ жало́бнаѧ и смр҃тє́лнаѧ траѐдїа сѧ ѡ(т)правова́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297 зв.); О Царю царю, якъ бы намъ ту стогнати: // И жалобные лзы нинѣ выливати (Львів, 1630 *Траг.п.* 168-169); Лѣторо́сль Наѹкъ вто́раа, Мєлпомєнє, то єстъ цвич(н)є въ писа(н)ю Вѣршѡ(в) смѹтныхъ, и жало́бныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 301).

2. *(про одяг)* траурний: врє́тищє пла(х)та, жа́лоба, жа́ло(б)ны(и) ѹбиръ (1596 *ЛЗ* 36); а той самъ дєкрєтованы(и), абы ѡдѣꙗвши ся въ шаты жало(б)ныи, выходилъ з домѹ своєго (поч. XVII ст. *Пчела* 5); Потомъ третего дня..., пришовъ есми до панее, пле она кошулки жалобни крае (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 505); Врє́тищє, власѧни́ца: Пла́хта, жа́лоба, жа́лобный оуби́ръ, вєрє́то, рѧдно́ (1627 *ЛБ* 18).

Див. ще **ЖАЛОБЛИВЫЙ**[2].

ЖАЛОБЪЛИВНЕ *присл.* Те саме, що **жалобливе**[1]: панъ Рафахъ Давидовичъ..., жалобъливне урядо(в)не и урочы(с)тє свє(д)чєлъ (Київ, 1643 *ДМВН* 266).

ЖАЛОВАНЄ[1], **ЖАЛОВАНЬЄ** *с.* Жаль, співчуття, смуток: Бг҃ъ тєды кото́рый ср(д)ца лю(д)скїи вѣдаєтъ и ѡтвора́єтъ, и кото́рый да́єтъ дх҃а оумилє́нїа и жалова́нѧ, нєха́й доткнє́тсѧ ср(д)цъ ва́ши(х) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 300); агъ: Го́лосъ жа́лованьѧ (1627 *ЛБ* 5); Пла́чъ, ско́рбь, жа́лость, пла́чъ Вєли́кїй, жалова(н)є (Там же, 171); тєпє́ръ часъ слєза́мъ, и вздыха́ню, и жа́лованю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 577);

каяття, покаяння: Длѧ тои тє́ды причи́ны и при́повѣсть та́ѧ тѹ́тъ ѡ(т) Ст҃ыхъ Ѿ(т)цє́въ спора́жєна є(ст),... напомина́ючи за́сь до покѹ́ты и жалова́нѧ за грѣхи, того кото́рый я́къ о́ный блѹ́дный згрѣши́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 29);

Пор. **ЖАЛОВАТИ**[1].

ЖАЛОВАНЄ[2], **ЖАЛОВАНЬЄ** *с.* **1.** *(надання, дар)* пожалування: того есмо не слыхали, чтобы архимандритъ печерский Протасей к тому млынищу приуповѣдался... тое дей млынищо и с тым озером гдрское нам жалоėане великого короля Александра (Київ, 1508-1509 *АрхЮЗР* 8/IV, 160);

(винагорода за службу) плата: А кому дамо жалованьє нашє на квитацыя(х) в ни(х) изъ мыта, и ѡни тымъ маю(т) тоє жалованьє нашє выдати по тому (Берестя, 1505 *ТУ* 46); Михель вжо маеть тыми пенезми отбывати князей и пановъ, и дворянъ Нашихъ тыхъ, кому будемъ въ него давати жалованя Нашого на квитацеяхъ (Петрків, 1508 *РЕА* I, 75); нѣкоторые козаки Бѣлогородскіе... хочуть до земли Московское ити и службу свою намъ господару оказати, а мы жебыхмо имъ жалованье нашо дати велѣли (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 157); вєджє при замцєх наших знайдєт сѧ вам слѹжба наша, за которѹю жалованє кождый з вас ѡт нас ѡдєржит, кгды тоє своволности попєрєстанєтє (Варшава, 1568 *AS* VII, 305).

2. Милість, добродійство; прихильність: мы для такового ихъ впаду, въ томъ имъ ласку и жаловане нашо вчинили (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); мы... для сказы именей ихъ, в томъ имъ лас-

ку и жалованье нашо вчинили, тую подымщину имъ есмо вечно отпустили (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); На великомъ жалованьи твоей милости господину и брату моему милому низко чоломъ бью (Острог, 1511 *АЗР* II, 93); сє́(р)дє(ч)но сѧ томꙋ радꙋю на вє(ли)комъ жалова(н)и твоєи мл(с)ти г(с)днꙋ и бра(т)у моємꙋ низко чоло(м) бью (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); я Иван... бил єсми чолом господарю моємꙋ... абы Єго Милость рачил ласкꙋ и жалованє своє господарьскоє вдѣлати и тым влостным имѣнєм своим... мєнє, слꙋгꙋ своєго пожаловати (Острог, 1516 *AS* III, 138).

ЖАЛОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який викликає жаль)* жалісний: Ляментъ ѡ прыгодѣ нєща(с)но(и) ѡ зє(л)жыво(с)ти и мо(р)дєрствѣ мє(ш)ча(н) ѡстро(з)ки(х) що ся и(м) вла(с)нє прыдало на днъ ꙋрочы(с)та(г) свята з мє(р)твы(х) во(с)тания... которая то... жалованая пригода в ты(х) ры(т)мо(х) нижє(и) до(с)татє(ч)нє ся ѡкажє(т) прє(з) мєнє (1636 *Лям. о пр.* 1).

Пор. **ЖАЛОВАТИ[1].**

ЖАЛОВАНЬЄ[1] *див.* **ЖАЛОВАНЄ[1].**

ЖАЛОВАНЬЄ[2] *див.* **ЖАЛОВАНЄ[2].**

ЖАЛОВАТИ[1], ЖАЛОВАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (чого, о чім) жаліти, сумувати (за чим, через що): и позрѣль на ни(х) з' гнѣво(м) и жаловаль ѡ ѡкамєнє(ни)и ср(д)ца ихь (1556-1561 *ПЄ* 136 зв.); сѣтꙋю, смꙋчꙋ(с), жа́лꙋю, пла́чꙋ (1596 *ЛЗ* 74); ѡ(н) того часоу пошо(л) из двора и влѣ(з) до єдинои ѧмы; и та(м)жє за то плака(л) сѧ горко, // жалоуючи того запрѣтѧ вєликого, и нєпрєстан'но сѧ плака(л), такь до(л)го, а(ж) Хс и(з) мртвы(х) вста(л) (XVI ст. *УЄ Трост.* 60-61); ꙋвидѣвши я́ко и́сти(н)на ѡ(т) лжи попира́єтъ(с) погибєлными сынами, жалꙋ́й, пропла(ч), и бѹ сѧ помли (1599-1600 *Виш.Кн.* 203); то єсть дорогий обычай рицера жаловать И смерть его своею смертю откуповать (поч. XVII ст. *КЛ* 91); пла́кано ѡ(т) мно́гихъ людє́й, гды з' тогѡ свѣта прє(з) смрть // оустꙋпова́ли, понє́важ' и жє́нъ побо́жныхъ и хва́лы ꙋ пото́мства вѣкꙋ́истои го́дныхъ, гды оумира́ли, та́к'жє жа́ловано, и при По́грєбахъ и(х) ѡплакива́но (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 14-15); Жа́лую. Doleo. Acerbe f[e]ro (1650 *ЛК* 446).

2. (кого, чого і без додатка) *(відчувати, мати жаль з якого-небудь приводу)* жаліти, співчувати: єго стаа мл(с)ть... кажє на(м), ѡ(т) ни(х) прикрости // трьпѣти таковои ѡкрутнои моуки нашєго мл(с)тиваго избавитєлѧ, которого вши(т)ко сътворєнїє жалоує(т) (XVI ст. *УЄ Трост.* 61-62); ви́дѣвши то сꙋсѣдє єго, жалꙋючи того, повѣдали па́нꙋ своє́мꙋ, што(с) стало с ты(м) члко(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 98); Патрїа́рха Ию́сифъ, ѡкрꙋтноє тако́є тира́ньство на(д) свои́ми ви́дѧчи, жа́лова(л) того́ нєпома́лꙋ (Острог, 1598 *Ист.фл. син.* 51 зв.); Сами бьете, сами жалуете, самижъ бивши и плакати не даете! (Вільна, 1599 *Ант.* 861); Моє милыє пановє мєщанє Льво(в)скиє. ꙋкри(в)жєня..., котороє Вм тє(р)питє ба(р)зо жалꙋю (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); Кто днє(с) нє ѡпла́коуєть того бога́того, и нємл(с)тиваго, или ты(ж) нє жа́лꙋє поги́бєли єго (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 261 зв.); Хто(ж) що нєслъ в рꙋка(х) того нє жаловали Я(и)ца фарабованыє (!) ты(м) шаты смаровали (1636 *Лям. о пр.* 9 зв.); Якѡ ґды за́прит'сѧ това́риша, хотѧ́й ви́дитъ жє єго бьют', жє мꙋчатъ,... нє помага́єт' ємꙋ, нє боро́нитъ, анѣ жа́лꙋєт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123); ты ннѣ изгна́ный ѡ(т) сла́вы..., и нѣхто тєбє нє жа́лꙋєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 158);

(кого, по кому) оплакувати (кого): Мѣсѧца и звѣзды ни́нѣ ясносты свои ѡ(т)ложѣтє а мнѣ жа́ловати сы́на моє́го помозѣтє. Бо тє́жъ нє возсвѣтитъ стѣнъ мои́хъ в жа́лобꙋ оубра́ныхъ и за вшєлѧ́коє звы́клоє цоу́дности ѡ(т)дра́ныхъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 3); Лє́въ... лямєнтова́лъ жа́лꙋючи по Ста́рци (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 19); Пристꙋпѣтє и вы При́ѧтєлѣ, и внима́йтє жє тє́ж' помрєтє, а жа́лꙋючи по то́мъ ва́шєм' и́скриємъ, мо́втє о́ноє. Ла́заръ дрꙋгъ на́шъ оумрє (Там же, 43); Пришо́лъ Ію́сифъ, лицє з' слєза́ми цѣлова́лъ, з тѧ́жкогоркимъ в'здыха́н'єм', Родича жа́ловалъ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 9);

(кого) *(оберігати)* жалувати: Ѡ мл(с)тивы(і) сътворитєлю, Ги Бє, жалоує(ш) своихь ап(с)ловь и стєрєжєшь злакнєнїѧ ихь, А са(м) сєбє бє(з) жа(д)нои мл(с)ти албо жалости нє стєрє(ж)шь (XVI ст. *УЄ Трост.* 57); а Іс ѡба́чивши ихъ здалє́

ка, и жа́лѹючи свои(х) ап҃(с)ловъ, жебы не в'дарили на ни(х) спачи(х), абы ты(ж) са не з'ла́кли та(к) вели́кой во́йны вышо(л) из' виногра́дѹ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 65 зв.); Щади́тъ на(с), пече́тса на́ми, жа́лѹетъ (1627 *ЛБ* 159); Аранъ бра́тъ єгѡ Ло́товъ оц҃ъ жа́лѹючи свои(х) бг҃овъ и вскочи́лъ в' божни́цѹ, и хотѣлъ ретова(т) оныхъ болва́новъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20).

3. (чого) *(уболівати за чимось)* жалувати, жалкувати, шкодувати: ѡныи панїи тоє оуслышав'ши, ве(л)ми были смоу(т)ни..., жалоуючи разлоученїа ихь (XVI ст. *УЄ Трост.* 49); О, презацное княжа!... Изали того жалуешъ, же ся хитрости диявольские открыли (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 999); жалѹю ижъ не могле(м) рыхлей ѡ(д)дати (к. XVI ст. *Розм.* 67); ѡнї того ба(р)зо жаловали и(ж) тѣла х҃а избавитела своєго не застали (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 60 зв.); онъ на то маєтностями своими ратовати надoложеня на то не жалуєт (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); и такъ то розѹмєю же в҃м для того не ѡ(т)писовали чого ба(р)зо жалую же такъ кглухо сына своєго з люблина ѡ(з)му (Верба, 1607 *ЛСБ* 400, 1); самоилъ... жа́лоуючи же ча(с) войны оуплыва́єтъ, сщ҃ен'ническѹю повин'ность... взавши на се́бе ѡ(т)правилъ ѡфѣроу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.); ксюндзъ Миколай Пашъковский,... назавтре до мене в домъ приехал и мовилъ зо мною, жалуючи того, же такъ зацный манастыръ пустъкою стоитъ (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); ты... такъ в лако(м)стве своємъ былъ ѹтонѹлъ, ижъ ї того жалова(лъ) єси, что твои кгрѹ(н)та, поля, ѡгради,...//... и в гора(х) щироє злото не родило (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269-270);

(що, чого і без додатка) *(берегти, заощаджувати; щадити)* жалувати, шкодувати: я, самъ своею доброю волею умысливши,... выслугу мою, што есьмо выслужилъ... на кони моемъ // сидечи а горла моего не жалуючи на господарьской службе, селище..., даю и записую... на монастыръ (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 1/VI, 14-15); тоє(и) працѣ и кошту малого не будєте рачили жаловати для славы и памяти своє(и) несмерте(л)но(и) пото(м)ству своєму (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); това́рыши правди́вые,... живота своєго дла ми́лости това́рыскоє не жа́ловали (Острог, 1614 *Тест.* 142); Не жалѹй же часѹ кѹ читаню (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149); кды пла́щъ згоу́бишъ жалоуєшъ понєва(ж) твоу(и) былъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 226 зв.); члѡнка своє́го не жа́ловалъ в' бо́ю То́тъ си́лный Ри́мскїй Ри́церъ (Київ, 1632 *Євх.* 299); та́кєсь в' оной засмакова́лъ; Же́сь и здоро́в'а з' сѹ́мптомъ не жа́ловалъ (Львів, 1642 *Бут.* 9 зв.);

(чого, за що) *(розкаюватися)* жалувати, шкодувати: ѹтѣша́є(т) на(с)... гды за грѣхи жа́лѹє(м) и за ни(х) плачє(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 94 зв.); то́тъ... ви́дачи... по́мстѹ, жа́ловалъ оучи́нкѹ своєго (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 53 зв.); єсли(ж) тєды ...//... грѣ(х) сво́й ѡ(т)крыва́єшъ, алє хотачиса оуспраєє(д)лівити прє(з) покоу́ту, тєды боу́дєшъ мочи и дш҃ѹ кото́раа тєпє(р) того жа́лоує(т), нє допѹстіти абы в то(т)же грѣ(х) впа́ла (Острог, 1607 *Лѣк.* 89-90); Михаилъ Рогоза барзо жаловалъ своего упадку и хотѣлъ ся былъ навернути на свой правый першый путь (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1045); Я грѣшный признава́ю и́жъ тєбє оуби́лєм'... Лечъ того жа́лѹючи, к тобѣ прибѣга́ю, в' твои(х) пр҃ч(с)тых' ра́на(х) гнѣздо оувиа́ю (Львів, 1631 *Волк.* 22 зв.); двѣ ре́чи пови́нє(н) захова́ти ко́ждьи(и) ч҃лкъ покѹ́тѹючїй: На́про(д) пови́нє(н) сєрде́чнє жа́ловати и го́ркѡ пла́кати за грѣхи (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907).

Див. ще **ЖАЛѢТИ.**

ЖАЛОВАТИ² *дієсл. док. (виявити прихильність)* жалувати. ◇ **жаловати милостию** (кого) — виявити милість, ласку (до кого): знамєнито чини(м) и(с) си(м) листо(м) наши(м)... иже тоты исти(н)нии наши слѹги кръстѣ и вла(д) и лѹка жорица... жаловали єсми и(х) ѡсобною нашєю мл҃(с)тию (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131, 1, 282); тѣм мы видѣвши правоу вѣрною (!) слоужбоу их до нас жаловали єсмы их осѡбною нашєю милостію и дали и потврьдили єсми им ѡт нас... сєло на Проутѣ на имѣ Вєликіи Боан (Хуші, 1528*DBB* 26).

ЖАЛОВАТИ³ *дієсл. недок.* (кому, кому на кого, на кого о що, противко кому і без додатка) жалуватися, жалітися, скаржитися (кому,

кому на кого, на кого за що); оскаржувати (кого): И здєсє были в нас зємљнє полонскии и мѣщанє и люди волосныи и жаловали нам на тєбѣ, штож дей ты им вєликии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Жаловала намъ винограднична на имя Ѳеодосія из зятемъ своимъ... на игумена (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); Жаловали намъ зємљнє господарьскиє... на зљтєй своих (Луцьк, 1517 *AS* III, 153); Жаловал намъ кнљзь Василєй... ѡ том, што єсмо присѹдили вамъ имѣнє Грѹшовоє... подлє близкости вашоє (Львів, 1624 *AS* III, 267); игѹмє(н)... з нєкоторою братьєю... жаловали мнѣ на чє(р)касцо(в) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П*-216, 101); Єв(г)листа выписоуєтъ якь законници жалоую(т), жє оучнци нєоумытыми роуками ядять хлѣбь (1556-1561 *ПЄ* 152); Тєжъ ѹста(в)уємъ и(ж) гдє бы сљ трафило жаловати которому шлљ(х)тичу на по(д)даны(х)... ѡ раны и ѡ голо(в)щины тогды ѡ то судити врљ(д) мє(с)ки(и) має(т) (1566 *ВЛС* 12); жаловали намъ... мєщанє мєста нашого лѹцкого ѡ то(м) и(ж) дє(и)... княз(з) ма(т)фє(и) чєтвє(р)тєнъски(и) бєзъ... позволєнья... про(д)ковъ наши(х) грєблю ста(в)у своєго Ярови(ц)кого кѹ власномѹ кгрунту нашо(мѹ) ...присыпалъ (Краків, 1588 *ЛСБ* 3, 121); жаловав и оповєдав Кузма, на Демидиху, иж овечка моя прилучила ся до овечокъ ее (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7); янъ мо(д)рицъки(и)... пєрєдо мъною ѹрядомъ стоячи жаловалъ... противъко славє(т)ному во(и)тєхови сєлє(ц)кому (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 91).

Див. ще **ЖАЛОВАТИСЯ.**

ЖАЛОВАТИСЯ, ЖАЛОВАТИСЉ, ЖАЛОВАТИСЕ, ЖАЛОВАТИСЬ *дієсл. недок.* (на кого, кому на кого, перед ким, перед ким на кого і без додатка) Жалуватися, жалітися, скаржитися; оскаржувати (кого): я вжє бѹдѹ вєдати, яко маю справєдливости подданым своим доводити и чєрє(з) то на них болшєй того Вашєй Милости жаловати сљ нє бѹдѹ (Острог, [1520] *AS* III, 196); Тотъ же Солуянъ Сидоровичь,... жаловалсе мнѣ на Федора и Андрея... о сосну, которая подле нивы его в завозю (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 60); Пєрєдо мною,... по(д)старо(с)ти(м) житоми(р)скимъ,... сє жалова(л) // панъ Стани(с)лавъ Кошко(в)ски(и)... и(ж), дє(и), сєно покра(л) сы(н) Пораино(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 48-49); Стан\u0479вши ѡбли́чнє пєрєдъ ва́ми на собо́рѣ нн\u0485ѣшнємъ на́шомъ дѹховномъ Бєрєсте́(и)скомъ ...мєща́нє Лвовскиє... жаловалисљ на Гєдєѡна Бала́бана (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); гражанє лвовскиє... жаловали(с) на єп(с)па... гєдєѡна болобана (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1); обычаєм моє овечки на мене жалуются и за пастыря мене не признавают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); нєдоси(т) на то(м) жє ся хто протєстѹєть и жалѹє(т) алє потрєба то(г) довєсти єсли ѡ своє вла(с)ноє жалѹєть (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.); Пред насъ Лаврентія Низолевского еромонаха економа монастыра Дерманского и Станислава Сщепановского... поданая (!) монастырская на імя Евдокія... жаловаласе на пана Стефана Негребецкаго (Дермань, 1645 *ВИАС* II, 263).

Див. ще **ЖАЛОВАТИ**[3]**.**

ЖАЛОВАТЬ *див.* **ЖАЛОВАТИ**[1]**.**

ЖАЛОМША *ж.* (*стп.* żałomsza) *(заупокійне богослужіння)* парастас: Смотри(ж) далѣй сєбє и свои(х) лати(н)ни́ковъ, и(ж) спѣвають ѡни жа́ло(м)ши, и млљт'сљ за ни(х) на ко(ж)до(м) каза́ни (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 118 зв.).

ЖАЛОСЛИВЕ *присл.* (*стп.* żałośliwie) жалісливо, жалібно: па(н)... Кани(н)ски(и)... жалосливє и пла(ч)ливє ѡповєдаючися и тоє ѡповєда(н)є, на писмє по по(л)ску писаноє... подалъ на вєлмо(ж)ного пана... ѡстрозско(г)[о] (Житомир, 1584 *АЖМУ* 117); А єи стаа мл(с)ть почала жалосливє плакати из нарѣканіє(м) вєлики(м) (XVI ст. *УЄ Трост.* 69); Чи́стаљ Панно, ты мљ ратова́ти, Ты скрѹху Ср(д)цѹ моє́мѹ ра(ч) да́ти, Бым' тљ(ж)ко стогна́л',... Смѹтныи пѣсни спѣва́лъ жалосли́вє (Львів, 1631 *Волк.* 16 зв.); ее милость пани Катарина Чаплянка... жалосливе ...сведчиласе и протестовала на... пана Яна (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 588).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСТЛИВО *присл.* Те саме, що **жалосливе**: прч(с)таа мти бжїа пала є(с) на(д) бл(с)венноє тѣло сна и ба своє́го пла́кала є(с) ве́л'ми жалостливо (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 13); Пискалисмо́ ва(м), нє та(н)цовали єстє, спѣва́ли єсмо ва(м) жалосли́во, а нє плака́ли єстє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 17 зв.).

Див. ще **ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛОСЛЫВЫЙ, ЖАЛОСТЛИВЫЙ *прикм.* **1.** *(сповнений жалю, суму, скорботи)* жалісливий: та́ковыи жа́лостливыи сло́ва го́ворѧчи, си́лно жалостно бо́лшє того голосѡ(м) пла́кала (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10); дш҃ѹ таковѹю, вси свѧты́и тѹго́ю и го́лосомъ жало́сливымъ ѡпла́кивають (Вільна, 1627 *Дух.б.* 126); Що видячы(и) с того барзо жалослывыи бѹдѹчы(и) ѡныи мордє нєщасливыи С попудливо(с)ти всѣ ся порвали (1636 *Лям. о пр.* 9).

2. Прикрий: вм(с) ѹжалившися таковой жалостливой крывды закону ст҃го и тоє ѹбогои єпископии тую мило(ст) прикладо(м) зацьны(х) и славны(х) про(д)ковь свои(х) ку нє(и) показати будєтє рачили (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); жалосли́воѣ згѹбы и та́жкого оупа́дкѹ оуйти з'мо́гѹ(т), и (з) грѣха вы́стѹпа(т) (Київ, 163 *УЄ Кал.* 726).

3. *(траурний)* жалобний: ласкавыи Па́нє. Котры́и єстъ в' ср(д)цахъ на́шихъ нєзно́снє обфитый. Пла́чъ выно́сѧчїй з' смоу́тныхъ ѡче́й знамени́тый. До оплаканѧ в' сво́ихъ жалѡсли́выхъ Трєнахъ Проу́дкоє з' свѣта зєстѧ Па́на в' Жєлибо́рахъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1 зв.).

Див. ще **ЖАЛОСНЫЙ[1], ЖАЛОСТИВЫЙ, ЖАЛѢСНЫЙ.**

ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСТНЕ *присл.* Те саме, що **жалосливе**: Ѡзнаємує(м) и(ж) вє лвовѣ ...цє(р)ковъ... и шпита(л) и домы цє(р)ковныє ѡгнє(м) погорѣвши ѹпадає(т) жалостнє всєму х(с)тианству нашєму, с порѹганиє(м) иновѣ(р)ныхъ людии (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); отецъ Кирило Терлецкий... жалосне оповедалъ на пана Яна Цилинского (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 398); Слѹшнє те́ды зайстє ма́єм' жало́снє вола́ти по нє́м': Ѡ(т)чє ѡ(т)чє, ѡ(т)шо́лєсь ѡ(т) на(с) оста́вилєсь на(с) сирота́ми (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 32); Пла́чтє: и зє́млю зємлѣ, жало́снє ѡ(т)да́йтє, Єго́ навѣкѹ, в' своє́й па́мати трима́йтє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 10); Ѡто чи́стаѧ па́нна жа́лостнє рыда́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 6); урожоный панъ Ерий Лукаревъский,... сведчилъ жалосне и обътяжливе протестовалъсе противко урожонои панеи Оръшули... Лукаревъскои (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 583); панъ Михаил Лисовицкий,... жалостне ся сведчилъ и протестовалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 595); єсли позри(ш) напра́во и лѣво, то на прави́ци агглъ стра(ж) тво́й жало(с)нє скар'жи(т) на тѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 267 зв.); урожоный пан Ярошъ Калусовъский... жалосне // скаржил се (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 371-372).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСНИЙ *див.* **ЖАЛОСНЫЙ[1].**

ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТНО *присл.* **1.** Те саме, що **жалосливе**: жалосно вси плакахоусѧ (1489 *Чет.* 243); си́лно жа́лостно бо́лшє того голосѡ(м) пла́кала (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10); спѣвайжє жа́лосно ѡ смрти сна... на ко́ждый па́то(к) (Чернігів, 1646 *Перло* 7 зв. ненум.).

2. Неприязно, незичливо; прикро: Тые принесли орацыи до нихъ, жалосно учинено, упорными зовучы; за тымъ декретъ отъ того наместника патриархового оферованъ (Берестя, 1596 *МИВР* 69).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСНЫЙ[1], ЖАЛОСНИЙ, ЖАЛОСТНЫЙ, ЖАЛОСТЕНЪ *прикм.* **1.** *(сповнений жалю, суму, скорботи)* жалісний: кнѧзь Романъ... надъ тѣломъ брата своєго... чинилъ на голосъ поволанє жалостными, а плачливыми словы (Луцьк, 1564 *AS* VI, 237); Въ суботу,... декретъ патриаршый и проклятство на митрополита... было по руску читано, переложено зъ кгрецкого барзо словы піенкными и досыть жалосными (Берестя, 1596 *МИВР* 69); таковые протестацыи ку великому жалю и кривде въ невинности его милости учинилемъ, будучи теперъ самъ съ того всего велце жалостенъ... тымъ теперешнимъ...

тые протестацыи,... касую (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293); А сна́ть и все́го свѣта кгмінъ вола́лъ мо́вачи: И го́лосомъ ба́рзо жа́лоснымъ заво́дачи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); плакала Цр҃ковъ, и запωны свои роздирала: выспѣвȣючи жалосныи пѣсни (поч. XVII ст. *Пчела* 39 зв.); Я Данїилъ, бы́лъ жа́лосный три нєдѣлѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 150); гды я́кїй чл҃вкъ бога́тый оумира́єт҆, з҆ спѣван҆ємъ жа́лоснымъ, ламєнтами, и пла́чємъ, прова́жєн҆ быва́єтъ з до́мȣ бра́тїєю своє́ю (Вільна, 1627 *Дух.б.* 126); На што мы поглαдаючи, ωко(м) смȣ(т)нымъ, сє(р)цємъ жало(ст)нымъ завшє ω то(м) промышлαли(х)мо яко бы то могло исправитисα (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 152); пане, ...Слиш плач і крик наших жалосних голосов (1648 *Єлег.* 152); Якъ важимо звоновъ голосъ, такъ в старо(м) законѣ важили Труби, котории знаменую(т) жалосние ωргани (серед. XVII ст. *Луц.* 546).

2. *(який викликає жаліcть, співчуття)* жалісний, нещасний; жалюгідний: нашолъ есми... отца епископа самого, толко съ хлопцемъ, жалостного, который // оповедался мнѣ возному, ижъ два дни хлеба не елъ (Володимиръ, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 294-295); жа́дноє вдовы в тако́мъ жа́лю нє зна́ю, // Кото́раα бы ра́зомъ ωпла́ковала и своє́ вдовъство́, и дѣто́къ своихъ малы́хъ жа́лостноє сиротъство (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 6-7); Ѡнъ бовѣ(м) є(ст) прѣвшїй, которого въ м(ч҃)ничествѣ жа́лосно(м) породи́лъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 28 зв.); Житло на́шє на зємли ро́вно комє́дiи, Албо ра́чєи жа́лосной свѣта трагє́дїи (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16); Бѣдє(н): Оубо́гї(и), жало́сны(и), мѣзє́рны(и) (1627 *ЛБ* 13); Пр҃ч(с)таα Мт҃и... гды наймилшогω Сн҃а сво́єго оузрѣла мр҃тва в҆ жа́лосной Пєрсо́нѣ, бєз҆ дыханїα,... тогда́ ωна́,... з нєвимо́внимъ жа́лємъ плачли́вє мо́вила (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.); панъ Петръ Станишевъскїй... Пану Богу духа оддалъ,... а малжонъку жалосную и детъки осеротелые позоставилъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 610).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛѢСНЫЙ.**

ЖАЛОСНЫЙ², ЖАЛОСНИЙ, ЖАЛОСТНЫЙ *прикм.* Оскаржувальний: пан воєвода... учинылъ жалосную мову до короля (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); На вряде кгродском,... п. Якубъ Медушевский, жалосне оповедане и осведчене таковым способом чинил (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158); шляхетъный панъ Кгрегор Парзъницъкий зъ повиту Радомского первый занеслъ жалосную протестацию свою напротивко... райцам миста Ратна (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 228); преоръ... закону светого Авкгустина Пустелъника,... заноситъ жалосную свою... протесътацию (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 429);

у знач.ім. скаржник, позивач: пан воєвода яко *жалосный* учинилъ жалосную мову до короля (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39).

ЖАЛОСНѢЙШИЙ, ЖАЛОСНѢЙШІЙ, ЖАЛОСТНѢЙШИЙ, ЖАЛОСТНЕЙШИЙ *прикм.в.ст. (який викликає більшу жалість і співчуття)* жалісніший: а надъ то еще жалостнейшого мнѣ возному оповедалъ, ижъ панъ староста,... морячи мя голодомъ,... всѣмъ гайдукомъ своимъ въ голосъ росказалъ..., на церковь Божию, стреляти (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 295); жа́дєнъ ми в҆ то́мъ, нєха́й нѣ ма́єтъ за́злє є́сли и над҆ ωпи́саный оу проро́ковъ ла́мєн҆тъ, ши́ршїи и бо(л)шїи напишоу, и жалостнѣйшȣю // оукажоу причи́нȣ пла́чȣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7-8); жалоснαα рєчъ тєрпѣти оутискъ ω(т) вы(ш)шого, жалоснѣйшαα ω(т) ровного, найжалоснѣйшαα ω(т) подлѣйшого (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 217); Нє стє́йты жє́с҆мωсα на смѣвиско ста́ли спол҆мєшка́нцωм҆ на́шим҆, ...абы́с҆мω на(д) грѣха́ми на́шими жалоснѣйшїй пла́чъ... оучини́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 953).

Пор. **ЖАЛОСНЫЙ¹.**

ЖАЛОСТЕНЪ *див.* **ЖАЛОСНЫЙ¹.**

ЖАЛОСТИВЕ *присл.* Те саме, що **жалосливе**: Янъ Куро(в)ски(и)... чини(л) ωповєданє, жалостивє и ωбътя(ж)ливє, на Григо(р)я Бутовича (Житомир, 1583 *АЖМУ* 50); то бы́лъ ди́въ и стра(х) на ωныи лю(ди) што(с) на то дивовали г(д)є мо́вили жало́стивє... я́ко дѣти ма́лыи ω(т)цю своємоу, мовα(т) жало́бливє (І пол. XVII ст. *УЄ* № 91, 93).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСНО.**

ЖАЛОСТИВЫЙ, ЖАЛОСТИВЪ *прикм.* (*цсл.* жалостивъ) *(сповнений жалю, гіркоти)* розжалоблений, зажурений: я... видєчи вєлики(и) ѹпадокъ кривду тоє(и) цє(р)кви светоє жало(с)тивъ с того будучы... взялємъсє... абы... манастыры...// нє ѹпадали (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1 зв.-2); Бо вижу, ижъ король его милость, будучы съ того баръзо жалостивый, и ображоный, не хочетъ того в.м. стеръпети (Вільна, 1599 *Ант.* 657).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛѢСНЫЙ.**

ЖАЛОСТЛИВЫЙ *прикм.* Прикрий: Якожь розѹмѣю то ѡ в(ш) м(л) пановь... ижь вм(с) ѹжалившися таковой жалостливой крывды закону стго и тоє ѹбогои єпископии тую мило(ст) прикладо(м)... славны(х) про(д)ковь свои(х) ку нє(и) показати будєтє рачили (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101).

ЖАЛОСТНЕ *див.* **ЖАЛОСНЕ.**

ЖАЛОСТНО *див.* **ЖАЛОСНО.**

ЖАЛОСТНЫЙ[1] *див.* **ЖАЛОСНЫЙ**[1].

ЖАЛОСТНЫЙ[2] *див.* **ЖАЛОСНЫЙ**[2].

ЖАЛОСТЬ, ЖАЛУСТЬ *ж.* **1.** *(сум, печаль, скорбота)* жалість, жаль: пришла работнымъ в нєвѣрии свобода... въ жалости плачющи(м) // оутєшѣниє и вєсєлиє (1489 *Чет.* 116-116 зв.); опять душа съ великою жалостію ко Христу говорить, всповедуючи свои пригоды (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); смѣ(х) ва(ш) нєха(и) сѧ ѡбє(р)нє(т) в смутокъ а вєсєльє в жало(ст) (II пол. XVI ст. *КА* 171); бголюбивыѧ // ср(д)ца, ѡ(т) жа́лости и стогна́нїй па́даютсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.-16); А за штожъ тую казнь Божую на собе отнесли, и теперъ (зъ жалостью всего хрестиянства) поносятъ (Вільна, 1599 *Ант.* 971); А ап(с)ли гды ѡба́чили, и(ж) и(х) оу҆чтє(л) ѡ(т) ни(х) възноси́тсѧ на нбо, зафрасова́лисѧ, и ста́ла(с) жало(ст) вєликаа (XVI ст. *УЄ* № 29519, 73); тогда есми от жалости великой и фрасунку и книжку скаржину поверг (1608-1609 *Виш.Зач.* 211); [Гєтманъ] Кѹ смерти сѧ ѡ(т) кил'кѹ нєдєль готѹючи, Спо́вѣдю, и жалостю грѣхи вєтѹючи. Тайнѹ сєдмъкроть принялъ Маслосщєнїя (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); Ахаі҆а: Бо́лѣсть, жа́лость, троска або смѹтокъ (1627 *ЛБ* 184); з'бави́тє(л) видѣв'ши и(х) та(к) смоу(т)ны(х) и в' жа́лости вєли́кой събра́лисѧ ити до ієр(с)ли́ма бо ю(ж) бы́ло исполоу(д)ня... и каза(л) ...ап(с)ло(м) изыйти (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 62 зв.); Дни вєсєлыє дни зацныє дни вєликои радо(с)ти, ѡбє(р)нѹли(с) в (с)мутокъ и вєликиє жалости (1636 *Лям. о приг.* 3); дѹша́ моѧ́ ѡ(т) жа́лости оумира́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 94); з вєликою жало(ст)ю дошло нас вѣдати ижъ ѡ(т) нє(з)бо(ж)ныхъ... людей, а ба(р)зѣ(и) погановъ мѣсца стыє Монастыра внѣвєчъ ѡбє(р)нули (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1); дитѧ нєха́й ѣдє з бра́тьєю своє́ю бо сѧ нє могѹ вороти́ти до оца моєгѡ бєз дитѧ́ти, абы́хъ свѣдкомъ жа́лости кото́раѧ оути́снє оца моєгѡ нє былъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 72 зв.).

2. *(співчуття; милосердя)* жалість, жаль: Яковъ причтовъ учитъ насъ Христосъ, якая великая и неисказаная жалусть и мл(с)ть Божая ико грѣшникомъ, которыи ся обертаютъ икъ нему, чомъ тотъ члвкъ, што ималъ два сыны — тото естъ Бгъ, а сынъ молодчій — тото естъ члвкъ грѣшный (XVI ст. *НЄ* 6); Ги Бє, жалоує(ш) своихь ап(с)ловь и стєрєжєшь злакнєнїа ихь, А са(м) сєбє бє(з) жа(д)нои мл(с)ти албо жалости нє стєрє(ж)шь, Алє сѧ выдаєшь на тѧ(ж)кїи моуки (XVI ст. *УЄ Трост.* 57); Ѿ наста́вничє добродѣтєли и поко́ры всѧ́кои, я́космы пе́ршє заживали жа́лости вєли́кои (Львів, 1591 *Просф.* 65); Рыцеръ неошацованый жалости Князь Семенъ Лыко, вожъ делный, Цнотъ, уместности... полный (поч. XVII ст. *КЛ* 91).

3. *(відчуття прикрості, образи)* жалість, жаль, біль: ростѹживсѧ яки(м), и в домъ свой нє пошолъ к жєнѣ своєи аннѣ пошо(л) въ поустиню... и та(м) вчинилъ собѣ коучю... // а жона є(г) анна двѣ жалости жаловала. и два плачи плакала (1489 *Чет.* 14-14 зв.); ѡнь засмоутив'шисѧ с тои мовы пошоль прочь з' жалос'ти, бо много богатьс'тва мѣль (1556-1561 *ПЄ* 166 зв.); Прото(ж) в(ш) м(л) всѣмь вобєць моимь ласкавымъ панамъ и братямъ з вєликою жалостию ѹскаржаюся и оповєдаю на ты(х) свово(л)ны(х)... людє(и) разоритєлє(и) закону стго (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); такїй пре́пыхъ з вєли́кою жа́лостью прина́вши до

слоуханьѧ посе́лствъ з ро́зныхъ сторо́нъ приступи́лисмы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13 зв.); мы, Греческое релиией люде,... зъ жалостью на то смотрымо ижъ много церквей естъ геретицътвомъ змазаныхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 849); недоста(т)ки твои // з жа́лостю и(з) вели́ки(м) ѡбри(д)женѧ(м)... постанови за(в)жды полѣпша́ти живота́ твое́го а кȣ лѣпшемȣ постȣповати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52-53).

ЖАЛУЮЧИЙ, ЖАЛУЮЧЫЙ *дієприкм.* **1.** Оскаржувальний. ◇ **сторона жалуючая** *див.* **СТОРОНА.**

2. *У знач.ім.* Скаржник, позивач: Єи Мил. з доброволъного пречечоныхъ жалуючихъ позволенъя... важилсе... панъну Катерину Потеевну... // в станъ малъженъскій отдати (Володимир, 1615 *ИКА*, дод. 111-112); а тых хлопов подданых жалуючого... одбили и не вѣдат где подели (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 616); кгды жалуючий... до Дубна приехал..., // помененый отецъ Касиянъ, ...везвал его до монастыра своего (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 729-730); а пры то(м) афекътовали жалуючые, абы(м) для даня року ѡбъвинионы(м) того (ж) возъно(г)[о] прыдалъ (Київ, 1643 *ДМВН* 267).

Пор. **ЖАЛОВАТИ[3].**

ЖАЛЦЕ *с.* Жальце: aculeolus, жалце (1642 *ЛС* 67).

ЖАЛЬ[1], ЖАЛЪ, ЖАЛ, ЖЕЛЬ *ч.* **1.** *(сум, печаль, скорбота)* жаль: Напродъ покорне прошȣ, абы ми въ томъ... яко(е) недбалости не было, же Ваша Милость первей сего ѡ томъ великомъ жалю домȣ нашого, а никгды неслыханой такъ нещастной пригоде, ѡкрȣтномъ замордованю... кнѧзѧ Ярослава, ведомъ быти не рачишъ (Турійськ, 1564 *AS* VI, 243); ѡ҆то ло́вцѣ полови́ли ва(с) я́ко шпа́ко(в) да́рмо, и оумори́ли в҆ пото́цѣ жи́во(т) мо(и), и вложи́ли на ме́не ка́ме(н) тѧ(ж)кїй жа́лю (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); па(н) и́ва(н) быковски(и)... смертю зшо(л), по которого... смерти... ѡна в жалю такъ вели́ко(м) вдовою зостала (Київ, 1612 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 341, 92 зв.); Єсли комоу слȣшнѣй, я́къ тобѣ, жа́ль ѡ(т)кри́ти, Єсли комоу присто́йнѣй бо́ль сво́й ознайми́ти. Опрочъ тебе презацный Лѣтинскій Ада́ме (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 1 зв.); Не дивъ Цна́я Малжо́нко жесѧ ѡблива́(є)шъ Слеза́ми, и ѡ(т) жа́лю пра́ве ѡмдлѣва́ешъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); Печа́ль: Фрасȣнокъ, бо́лесный жа́ль, печалова́нье, ско́рбъ (1627 *ЛБ* 81); іѡки(м) і анна... почали го́р҆ко пла́кати. и з велики(м) жале(м) връноулисѧ в до(м) сво́й (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 374 зв.); Ахъ жа́лю сро́гїй, ю(ж) ми всѣ смы́сла слабѣют҆ (Львів, 1631 *Волк.* 11 зв.); luct(us), us, плачъ, жал(ъ), сѣтованіе (1642 *ЛС* 258); Прч(с)таѧ Мти..., рида́телнїи словеса́ з невимо́внимъ жа́лемъ плачли́ве мо́вила (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.); Жаль. Dolor. Ma(e)ror (1650 *ЛК* 446).

2. *(співчуття, милосердя)* жаль: А умоцованый его милости,... будучи жалемъ взрушоный зъ такое легкости пана своего, мовилъ, до... пана старосты, же тые слова самъ ваша милость пану Борышовскому,... мовити росказалъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 313); яко позо́сталые снѡве дхѡвныхъ ѡ(т)цевъ ре́вно пла́чȣтъ кото́рое нелитости́вое ср(д)це без҆ жа́лю, кото́рое... о́ко без҆ розла́нѧ о́бфитыхъ сле́зъ опȣсти́ти тебе мо́жетъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 56); Жалемъ такового заслѣпѣнья нѣкоторыхъ будучи порушоный,... собралемъ нѣкоторые челнѣйшые артыкулы вѣры (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); Которое нелитостивое серце безъ жалю,... опустити тебе можетъ?! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1023); жалемъ знаты сынове Ізраилевы, над҆ братомъ своимъ веніаминомъ, почали мовитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 191 зв.).

3. *(невдоволення; кривда; образа)* жаль: пни ма(т)феевая сенютиная... поехала была сама до кремѧ(н)ца хотѧчи... ѡповедати жа(л) сво(и) и заби(т)е небо(ж)чика... ма(л)жо(н)ка своего (Луцьк, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 17); па(н) ѳедо(р) со(л)та(н) бутѧти(ц)ки(и)... не маючи до мене причины никоторое пере(д) многими лю(д)ми добрыми бе(з)ви(н)не мѧ // зсоромоти(л) и словы не(в)цтивыми на мене сѧ то(р)га(л) ку немалому жалю и со(л)живости мое(и) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 3-4); ѡсобы дȣховныя хотѧчы то мѣти подъ владзею своею, и тое мѣнѧчы якобы(х) я не мѣлъ мѣти до властителства

єпископского права жадного ку лєккому поважєню и нарушєню права моєго єписко(п)ского, що намъ єстъ з вєлики(мъ) подивєна(м) и жалє(м) (Львів, 1588 *ЛСБ* 92); то́є бра́тство водлꙋ(г) присто(и)ности єпскпъскоє мнѣ чє(с)ти чинити нє хота(т) и ѡ(т)толь мнѣ є(ст) жаль противъ бра(т)ства того (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); в чо(м) собє па(н) су(д)я... ѡ(т) твоє(и) мл(с)ти жа(л) кривдꙋ... быти мєнуючи ѡ то(м) ꙋсє(м) с твоєю мл(с)тю ѡчєви(с)то ꙋ права мовити хочє(т) (Брацлав, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 128); бо(л)ши(и) мнѣ жа(л) па(н) Красо(в)ски(и) зада(л) що я нѣкгды нє ѡ(т)жалꙋю (Львів, 1618 *ЛСБ* 1043, 27); панъ Щасны(и) Вонъсовъ[с]ки(и),... свє(д)чи(л) и солєнитє(р) з вєлики(м) жєлє(м) ѡповєдаючи, протє(с)това(л)ся напроти(в)ко шляхє(т)ному пану Янови Бєлєцъкому (Житомир, 1650*ДМВН* 192).

ЖАЛЬ², **ЖАЛ** *присудк.сл.* **1.** (чого, за кого і без додатка) жаль, шкода (чого, кого): Того ми вельми жаль, ижъ есми напрасно на жону Михелеву помовила (Краків, 1518 *РЕА* I, 95); жал намь вєлико..., иж Твоа Милость яко нашой, так тєж и своєй половицы мыта ꙋ в Острозє пєрєказꙋ вєликꙋю чиниш (Острог, б.1533 *AS* III, 433); жаль ижъ са то стало (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80); И не жаль бы намъ тое кривды терпѣти, бысмы людей до чого нового и школи неслыханого вели! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 115); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости... и жаль за тебе, якъ мовитъ Іаковъ апостолъ (XVI ст. *НЄ* 29); змило́вꙋюса, жа́ль ми, лю́то м(и) (1627 *ЛБ* 143); И мнѣ того жаль, ижъ єси той ча(с), которїй для хвалы Бжой, что(би) дава(лъ) з҄ свои(х) ска(р)бовъ, а то єси на тѣлє(с)нїє роскоши да(р)мо тратилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 266); а будетъ кому жаль, и ты пиши за тѣмъ до двора его милости самому пану хоружему (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); жа́ль на́мъ за пра́вды тогѡ, дла то́й кри́вды, кото́рꙋю та́жко тєрпи́тє (серед. XVII ст. *Хрон.* 418 зв.).

2. (чого і з інфінітивом) *(про небажання позбуватися чогось)* жаль: Єго м(л)... нє вєдаючи, яко того збыти, своєго жа(л) єму было... дати,... ну (ж) въ є(д)на(н)є з ними, и чужымъ кгру(н)томъ,... нагородилъ им шкоды (Київщина, 1600 *ККПС* 133).

ЖАЛѢСНЫЙ *прикм. (сповнений суму, скорботи)* жалісний: На што ты поглядаючи ѡко(м) смꙋ(т)ны(м), и сє(р)цємъ жалѣ(с)нымъ завшє ѡ то(м) промышляли(х)мо, Яко бы то могло исправитися и до обычаєвъ давни(х) про(д)ковъ нши(х) ...привє(с)ти (Городок, 1640 *Гр.Мог.* 1).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛОСНЫЙ¹, ЖАЛОСТИВЫЙ.**

ЖАЛѢТИ *дієсл. недок. (відчувати жаль, співчуття)* жаліти: indoleo, болѣзную, жалѣю (1642 *ЛС* 233); lu[g]eo, es, плачу, жалѣю (Там же, 258); perdoleo, жалѣю (Там же, 307).

ЖАРИТИ *дієсл. недок.* (що) *(підпікати щонебудь на вогні, на жару)* жарити. *Образно*: Зна́къ зайстє Пото́мка, на то́мъ гды всє Тѣло Нє то́лко рꙋкꙋ жа́рєтъ, на́шъ Сцє́вола смѣло (Київ, 1632 *Євх.* 299).

ЖАРКИЙ, ЖАРКЇЙ *прикм.* **1.** *(пекучий, гарячий)* жаркий: кгды оувєсь свѣтъ пла́щє(м) смоу(т)кꙋ, ско́рби, и в҄здыха́нїа приодѣва́тиса поча́лъ, кгды цвѣты красы и оутѣхи хр(с)тїанскои жа(р)кимъ огнє́мъ оусыха́лъ. Тогды Євгє́нїй па́па ри(м)скїй, посла(л) до цє́сара... послы (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 33).

2. *Перен. (переповнений горем)* гарячий, гіркий: Малжо́нка позоста́лаа... // Жа́ркїє Слє́зы свои го́йнє вылива́єтъ, И тымъ са тылко,... потѣша́є(т) (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 4-4 зв.).

ЖАРКО *присл., перен.* Дуже сильно, жагуче: А набарзѣй таа справа с того Пожа́рꙋ за ѡ(т)ступлє́нїє(м) Ста(р)ши́хъ дховны(х) ѡ(т) восточнаго Правосла́вїа жа(р)ко Па(л)нꙋла (Львів, 1609 *ЛСБ* 422 (1)); забороняю(т) и(м) пновє народа полско(г) людє ꙋживати, ани(м) барзѣи тая справа с того пожару. За ѡ(т)ступлєниє(м) старши(х) дховны(х) ѡ(т) восточнаго православия жарко палнула, чого и всѣ(м) вамь пилнє ѡбавлятиса потрєба (Львів, 1609 *ЛСБ* 422(2).

ЖАРЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* żarliwość) **1.** Вірність, відданість; щирість: Дла того звыклъ... Хс ...// томꙋ забѣга́ти: то́й... того Цара взбꙋди́лъ жарли́вость... ажєбы́ за помочꙋ ла́ски Га... вшєлакꙋю Хр(с)тѡ́выхъ ѡвє́чокъ вы́корєнилъ зара́зꙋ фа́лшꙋ, а заты(м) и́хъ оутꙋчилъ траво́ю пра́вды

(Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 132-133); По(з)наваючи велику́ю жа(р)ливо(ст) мл(с)тє(и) вши(х) ку цє(р)кви Сто(и) и ро(з)ширєню хвалы бжоє вєлицє ѡтѣшаюся (Литовиськ, 1633 *Мог.Л.* 1); Стрѣла, Ко́твица, кꙋ Црькви жарли́вость, Мєчъ, Грѡ́ты кꙋ ѡ(т)чи́знѣ ва́шꙋ ка́жꙋть ми́лость (Київ, 1637 *На г.Стетк.*, тит. зв.).

2. *Перен.* Пристрасність, палкість: Рєвнꙋю: Ми́лꙋю, горачє ми́лꙋю, за́здрꙋ, нєнави́ждꙋ, ма́ю хо(т), ма́ю жарли́вость, ма́ю жа́ль (1627 *ЛБ* 108); Кана́й, Кана(т): жарли́во(ст), а(б) нарѣка(н)є. а(б) Трости́на (Там же, 214).

ЖАРЛИВЫЙ *прикм.* (*стп.* żarliwy) **1.** *(про вогонь)* палкий, палючий: Той... ма́єтъ слѡва. Пр(с)тыхъ та́инъ приɴатіє, ѡ(т) тако́го... чл҃ка, яко ого́нь жарли́вый, и поломѣ(н) огɴа... гораɴчєю си́лою па́лачи, выганаєтъ дꙋха нєчи́стого, кото́рый члѡ́нки ѡсѣ(л) и в҆ ни́хъ са оутайти хо́чєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 304).

2. *Перен.* Пристрасний, палкий: Канани(т): Кананє́йчи(к), жарли́вы(и), а(ѿ) за́вистный (1627 *ЛБ* 214); Истно(ст), ло́жъ, гнѣвъ, любо(в), зло(ст), смꙋто(к) и вєсє(л)є, Жарли́воє до ка́ждой рє́чи роспа́лєн҆є (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.).

ЖАРЛОКЪ *ч.* (*стп.* żarłok) жерун, ненажера: Сюда ходи баламꙋтє, в҆ сиви́знѣ жарло́кꙋ, а в҆ ста́рости п҆я́ницє (Вільна, 1627 *Дух.б.* 19); Ласкосрѣдый: Поли́зачъ ми́со(к), талє́рѡвъ,... мѣрꙋ пєрєбира́ючі(и) в҆ ѣдѣню, ла́сы(и),... жарло́къ, стравца, пья́ница, ꙋтра́тни(к), тєлє́сный, роспꙋстный (1627 *ЛБ* 57); Акратоко́ѳо(н): Жа(р)ло(к), пяни(ца), вєли́кі(и) (Там же, 185); жарлокъ Helluo (*Уж.*, 1645, 24).

ЖАРТЛИВЫЙ *прикм. у знач.ім.* Жартівник: кощу(н)никъ жартливый (2-а пол. XVI ст. *ЛА* 184).

Див. ще **ЖАРТОВЛИВЫЙ, ЖАРТОВНИКЪ[1].**

ЖАРТОВАНЄ *с.* Жартування: Радостотво́рство: кощꙋнство, жартова(н)є (1627 *ЛБ* 104).

Пор. **ЖАРТОВАТИ.**

ЖАРТОВАТИ, ЖАРТОВАТ, ЖАРТОВАТІ, ЖАРЪТОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (з ким) *(пустувати, веселитися)* жартувати: О тыхъ вшисткихъ справахъ повѣдали намъ нашѣ послове, котрых есмо были до Вавилону мѣста послали на розвѣдки, и видѣли тое власное дитя, як з людми жартовало и чуда чинило великии (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 710);

(жартівливо залицятися) жартувати: Выглядаючи Авимєлєхъ црь палєстинскій окномъ, обачилъ // єгѡ жартꙋючого, з҆ Рєвєкою жоною своєю (серед. XVII ст. *Хрон.* 40-40 зв.).

2. (з ким і без додатка) *(легковажно, зневажливо ставитися)* жартувати: з бгомъ жа(р)това́ти оу вѣрѣ, о нє(м) ѡ(т)мєня́ючиса злє, а єщє го(р)шє со́бла(з)нъ ины(м) звла́ща сла́бы(м) подава́ти (Острог, 1587 *См.Кл.* 2); кощꙋнъствꙋю, жарътꙋю (1596 *ЛЗ* 53); Страшливая речъ естъ зъ Богомъ жартовати (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1031); оухова́й бжє жадны(м) спо́собо(м) нє змышля́ю анѣ жа́ртоу́ю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139); Кощꙋнствꙋю: Жартꙋю, трєфнꙋю (1627 *ЛБ* 55); жартоват - alludo (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); жартоваті - colludo (Там же).

3. (з кого і без додатка) *(глузувати, насміхатися)* жартувати: Czy żartuiesz z mene sobi (Яворів, 1619 *Гав.* 18); Ják ia báłamute tebe Pocznu palíciu wzbiraty Ne budeż ty żartowáty (Там же, 22).

ЖАРТОВЛИВЫЙ *прикм.* **1.** Жартівливий: Шꙋто́вная, радостотво́рнаа,... рє́чы дво(р)скіи и жартовли́выи (1627 *ЛБ* 158).

2. *У знач. ім.* Жартівник: кощꙋнѣникъ, блазєнъ, жа(р)товли́вый (1596 *ЛЗ* 53); Кощꙋнни(к): Бла́зєн҆, жартовли́вы(и) (1627 *ЛБ* 55).

Див. ще **ЖАРТЛИВЫЙ, ЖАРТОВНИКЪ[1].**

ЖАРТОВНЕ *присл.* Жартливо, жартівливо: Радостотво́рнѣ: Жарто́внє (1627 *ЛБ* 104).

Див. ще **ЖАРТОМЪ.**

ЖАРТОВНИКЪ[1] *ч.* Жартівник: Кꙋщꙋнникъ: Трєфнꙋючій: то́ єстъ, Бла́зєнъ, Жарто́вникъ (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.).

Див. ще **ЖАРТЛИВЫЙ, ЖАРТОВЛИВЫЙ.**

ЖАРТОВНИКЪ[2] *ч.* Те саме, що **жертовник** у 2 знач.: Запо́на ꙋ жа(р)товника моско(в)скаа, и поло(т)но з єдвабє(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* І-1, 258).

Див. ще **ЖЕРТВЕННИКЪ.**

ЖАРТОМЪ *присл.* Жартома: Та(к) жє гнѣвꙋ ѡстрї жа́ла... єщє в дитя́тє(х) жи́вы соу(т), понє́

ва(ж) пе́рвѣй, нѣм҆ вѣдаю(т) що є(ст) цно́та... показȣю(т) по собѣ же ȣзнава́ю(т) слова фȣклйвыє, х҃отя(ж) жа́рто(м) рєче́ныє (серед. XVII ст. *Кас.* 100 зв.); рєклъ: встантє выдитє з мѣста того, бо затратитъ г(с҃)дь мѣсто то, и здалъ сє имъ якѡ жартомъ мовилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 31 зв.).

Див. ще **ЖАРТОВНЕ.**

ЖАРТУЮЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм. (схильний до жартів)* жартівливий: Якъ бовѣмъ нє жа́ртȣючи(х) таковы́и ре́чи ра́дшей, анѣжли филосо́фїєю и наȣкою ба́вѧчихъсѧ людє́й го́дныи рєче́тъ хто (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 276);

дієприкм. у знач. ім. жартівник: чистою ѡ(т) пожадливости заховала єсми дш҃ȣ свою, николи єсмь сє з҆ жартȣючими нє мѣшала (серед. XVII ст. *Хрон.* 385).

ЖАРТЪ *ч.* **1.** *(дотеп, витівка)* жарт: Ѡ Пєрєстя до воло(х) На бы(т) Просити. Лєчъ то жартъ, Алє злы(и) то жа(р)тъ Панє Позна(н)ски(и) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); Мѣрность во всє́мъ, была ємȣ я́кобы приро(д)на: по́填кармъ и на́пой скро́мный и во(з)де́ржный,... жа́ртъ лєгкомы́слный нѣ в҆ мы́сли, сло́во нєркȣчи сромо́тноє (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.); Той жартъ взялъ Терлецкого за серце (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061); ѡ(т)пра́ви(в)ши спра́вы свои, вмѣсто жа(р)товъ нєпотрєбны(х), Кніги абы чита́ны были (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 47); спо́рѡвъ, смѣхова́лства, жа́ртѡ(в), и збы́тни(х) смѣхѡ(в), // ба́рзо стєрє́чисѧ налє́жи(т) (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 202-203); Глȣмъ: Подражнє(н)є, смѣх҆, жа́рт҆ (1627 *ЛБ* 25); жа(р)ти и смѣхи ȣ тєбє бывали (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); длѧ то́го само́го за рєчъ шко(д)ли́вȣю має(т) бы́ти почита́но, и за тако́вȣю кото́раѧ поро(ж)ность ра́чє(и) и жа́(р)то(в), нѣ(ж) цно́ты и побо(ж)ности зна́ко(м) є́стъ (серед. XVII ст. *Кас.* 3 зв.); **не з жартемъ** — насправді; цілком серйозно: serius, нє (з) жа(р)тє(м) (I пол. XVII ст. *Сем.* 158); **не жартъ (жарти)** — серйозно, важливо: Слȣзи тои пн҃еи и всѣ дворанє Видячы же нє жа(р)тъ кинȣлися на ны(х) єдноста(и)нє Шабє(л) добывшы (1636 *Лям. о пр.* 9); Амбой коло насъ нє жарти! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); **в жартъ обернути** *див.* **ОБЕРНУТИ.**

2. Глум, посміх, наруга: кощȣ(н)ство, жа(р)тъ (1596 *ЛЗ* 53); чого проси́ти ма́єшъ ѡ(т)ца, пе́ршє анѣжли(с) моли(л) ѡ(т)ца, дарȣєшъ сн҃а ѡблоу́днє на́ жартъ змышлѧєшъ про(з)бȣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139); Кȣди ся той Іс҃ъ повєрнєтъ, трєба намъ ѡ томъ знати; Вѣнъ бо кажєтъ, що из ними и намъ жарти (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20).

ЖАРУХА *див.* **ЖЕРУХА.**

ЖАРЪ *ч.* **1.** *(жара, спека)* жар: а лете великий жаръ былъ, жито, яри, трава, такъже ярины огородныя все погорело (1583 *МИВР* 52).

2. *Перен. (жагучість, пристрасність)* жар: та́къ сѧ люди ба(р)зо дивовали длѧ надо́бного малова́нѧ, та́къ го́днє хвалили, же млоде́нцо(в) атєнскы(х) пи́лнє мистє(р)ной робо́тѣ припатрȣючи(х)сѧ жа́ро(м) свово́лной мл҃(с)ти роспали́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 273).

3. Вл.н.: Трохи(м) Жа(р) (1649 *РЗВ* 395).

ЖАТВА *ж.* **1.** Жнива: яко в жатвȣ, росталъ лєдъ (1489 *Чет.* 144 зв.); коли приидоу(т) врѣмєна та послѣднаѧ, тогды жатвы нє боудє(т) (Там же, 373); ѡстав҆тє рости обоє въкоупѣ ажь до жат҆вы а в ча(с) жатвы рєкоу жєн҆цюмь вытрьгнѣтє прьвѣє плєвєлы (1556-1561 *ПЄ* 62 зв.); запу(с)ти сє(р)пь твои а жни бо при(ш)ла година жатвы (XVI ст. *КАЗ* 636); тыи котори познаютъ и оувѣрѧть той свѣтлости, боудоут сѧ радовати яко ѡныи роботници в ча(с) жатвы своєѧ (XVI ст. *УИ* 1911/2, 75); сътвори́въ прємоу́дрыи бг҃ъ,... полѧ же ра́вныи, на сѣа́твȣ и жа́твȣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14); спȣсти се́р҆пъ сво́й... и жни ю(ж) бо приближи(л)сѧ ча(с) жа́твы (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 195); messis, is, messio, messura, жатва (1642 *ЛС* 268); Жа́тва. Messis (1650 *ЛК* 446).

час жнив, літо: И сотвори(л) собѣ слȣже́бны(х) дх҃о(в), то є́сть... Аггловъ вѣтрами... зимо́ю, ѡ́сєнью, вєсно́ю, и жа́твою: та́къ же голоса́ми, гро́мами, и мо́лнією справȣючихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 1 зв.).

2. Урожай: тог҆ды рєкль оучєникомь свои(м) жатва бо є(ст) многа а дѣлатєлїй мало (1556-1561 *ПЄ* 48); жатва заправды єсть многа алє роботниковь мало (Там же, 260 зв.); В п[о]нєд[ѣлокъ]

аще прилꙋчитсѧ Рож[де]ство Хв҃о, боудетъ зима добра, весна и лѣто мокро, жатва богата (к. XVI - поч. XVII ст. *Яв.Рук.* 113).

ЖАТЄ *с.* Жаття: У жа(т)я жита и (з)бо(ж)я рокꙋ тепере(ш)него... жита ѡзимого... зложоно копь девя(т)сотъ (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 9).

Пор. **ЖАТИ.**

ЖАТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* жѧтель, жатель) жнець: и рекꙋ жа́теле(м) съберѣте прѣше плѣве́лы и свѧжи́те и(х) въ сно́пы (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 194 зв.); Жатель. Studium. Cupiditas (1650 *ЛК* 446); *Образно:* не лѧка́ймосѧ посполи́тои всѣхъ сме́рти, родза́ю лю́дзкого жа́телѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 278).

ЖАТИ, ЖАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що і без додатка) *(збирати урожай хлібних рослин)* жати: А пашню нашу толокою два дни мають орати и два дни жати (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); а вежде што бꙋдет вжал, ѡн то жал в сѣлех моих, а тое збоже люди ж мои пахали, а то прийдѣт на менѣ (Берестя, 1512 *AS* III, 98); цѣпкари и рядовники мають жито и ярини жати подле давного обычая (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 133); Жаловал намъ кнѧзь Кꙋзма... ѡ томъ, штож дей люди твои, Белотинцы... именѧ его Мокреца кгвалтовнымъ ѡбычаемъ посегают и пашꙋт и збожѧ тамъ на себе сеют и теперъ то жати хочꙋт (Неполониці, 1543 *AS* IV, 365); иншое збоже повозили, а иншое жнꙋт и жнꙋчи на возы берꙋт (Острог, 1546 *AS* IV, 503); Село дрꙋгое... По(л)тевцы... чл҃вковъ семъдесѧтъ... ходѧть... на толокꙋ день а два дни жати (1552 *ОВін.З.* 140); я вась послаль жати (1556-1561 *ПЄ* 356 зв.); тыежъ по(д)даные пово(р)ские тя(г)лые пашню всякꙋю пови(н)ни жати (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 57); жесто(к) еси чл҃кь. ж'не(ш), где не́ сѣѧ(л). збираешь где есь не росыпа(л) (Скотарське, 1588 *УЄ Скот.* 323); каждый господаръ даеть у рокъ двадцатъ чотыри грошей Литовскихъ, а по два дни жать ходятъ до Коилъна (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 207); спꙋсти се́р'пъ сво́й... и жни́ ю(ж) бо приближи(л)сѧ ча(с) жа́твы (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 195); а они тым часомъ..., жито и пшеницу жали (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 619); Ора́чъ сѣетъ из' вели́кою пра́цею из' слезами, а жне́т' з' веселіем' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); pectino, as, чешу, броню, жну (1642 *ЛС* 303); А та́къ прилꙋчи́лсѧ до дѣвокъ..., и та́къ до́лгѡ з ни́ми жа́ла а́жь ячме́нь и пшени́цꙋ до гꙋменъ схова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 195).

2. *Перен.* (що) *(користуватися наслідками зробленого, здійсненого)* пожинати: самъ еси собѣ вготовалъ мѣсто синоужное, чимъ еси сѣялъ, тоежь нине и жнеши (1489 *Чет.* 360); Хи́ба сѧ а́жъ на сꙋдѣ бꙋдемъ ѡглѧда́ти, Где ка́ждый з' на́съ што сѣялъ тꙋ, та́мъ бꙋде(т) жа́ти (Київ, 1622 *Сак. В.* 48); штоко́л'век' кто тꙋтъ посѣетъ, то и жа́ти в' при́шлом' вѣцѣ бꙋдеть (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 284).

ЖАТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зжатий, вижатий: Василей Ѳедорович Гꙋлевич,... на полѧ, стадо и быдло нагнавши, гречки потоптал, а жатой гречки взѧл // двесте коп (Луцьк, 1558 *AS* VII, 38-39); Хто бы земли в де(р)жа(н)ю бы(л) три годы а дрꙋги(и) право(м) не перепе(р)ши жито пожа(л) або жатое побра(л) або бо(и) ꙋчинилъ ...//...таковы(и) мае(т) плати(ти) кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 82 зв.); ве(л)мо(ж)но(ст) в҃ша... ꙋ по(д)даны(х) каменого(р)ски(х) збо(ж)я жато(г)...//.: забравши... на пожито(к) сво(и) ѡбе(р)нути веле(л) еси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 63 зв.-64); А въ новое тежъ малая была утѣха: жита рвали и за диво единъ щобъ обачивъ хто снопъ жатый: бо тои весны три мѣсяцы не было дожду (1636-1650 *ХЛ* 78).

ЖАТЬ *див.* **ЖАТИ.**

ЖБАНОКЪ *див.* **ЗБАНОКЪ.**

ЖБИРЪ *ч. (підвищення на місцевості)* пагорбок, *діал.* жбир: Воловачевскіе байраки, якихъ меемъ восемъ, с полемъ понадъ Цибулникомъ пахотнимъ и сеножатми, по обадва бока речки Цибулника лежачими, зъ нижшей головы, възідши от жбира, гдѣ могила, и от Грузкой балки,... мало не до скель... — то все синови моему Андрею (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14).

ЖВАНЫЙ *прикм.* Жований: Теле́сное бовѣ(м) цоу(д)ности мате́рїѧ, нѣчо́го и́н'шого не е́стъ, тылько сли́зъ,... флѧкгъма, и жо́лчъ, и жва́ны(х) потра́въ со́къ (Острог, 1607 *Лѣк.* 62).

ЖВАТИ, ЖВАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що) Жувати: то́й дѣвцѣ котораа идєтъ за́моу(ж), нє да́доу(т) єй ничь исти своими ѹсты, до третїаго дн҃є, є(д)на(к)жє, абы нє зомлѣла, котораа єй набли́ж'шаа в ро́дѹ, то́та єй боу́дє(т) мѧсо жвала, а кла́ла въ оуста єй, абы тол'ко прожи́лала (!), а нє жва́ла зоу́бами́ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.).

2. *Перен.* (о кім) Брехати (про кого), зводити наклепи (на кого): А естли бы... Мышка... хотѣлъ ...што переводити, чине́чи имъ якую зелживость мнѣ на деспектъ, яко ся тотъ злый человѣкъ здавна зъ нецнотъ своихъ наложилъ лотровства людемъ чинити, а о нихъ жвать не переставаючи ...прошу, абы ваша милость..., не рачилъ допущать ...таковыхъ лотровствъ чинить (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153).

ЖВАЧЪ *ч., перен.* Брехун, наклепник: естли бы тотъ жвачъ Мышка а невымытое губы чоловѣкъ...// хотѣлъ ми якій псій кусъ вырадитъ... тогды бысь мя... съ пріятеля... такого непріятеля удѣлалъ, же быхъ того вѣчне на вашу милость выжаловати не могъ (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153-154).

ЖГЛЄ *с.* (*пор. стп.* żglić — тліти, утримувати жар, жаріти) жар: И я́къ пѣчъ тре́хъ Млоде́нцѡвъ нє спали́ла, а́лє ра́чєй пѣчъ в' росѹ перємѣни́лаcѧ, а жгл'є я́къ Лилїа захви́тнѹло. Спо́ръ бы́лъ ме́жи огне́мъ и тѣлами, а єдна́къ при тѣлєхъ зоста́ло звитѧ(з)ство (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128).

ЖГУЧИЙ *прикм.* Пекучий, палючий: Хоздро́й Пе́рскоє Па́н'ство ма́ючїй, посла(л) Сарва́ра сво́єго Воєво́дѹ з' мно(з)ствомъ жол'нѣрства по всє́й Всхѡ́днєй Краи́нѣ,... абы пєрєшо́лъ и пєрєбѣгъ, я(к) нѣѧ́кaѧ огни́стаа бли́скавица палѧ́чaѧ жгѹчаа, и гѹбѧчаа (Київ, 1627 *Тр.* 658).

ЖДАТИ, ЖДАТІ, ЖДАТЬ, ИЖДАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, чого, на що і без додатка) *(очікувати)* ждати, чекати: на которойже зємли ждали єсмо кнѧзѧ Коширского вєсь дєн аж до ночи (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); а потомъ мы так долго ждавши, єхали єсмо до замкѹ кнѧзѧ Ковєлского, Ковлѧ (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); Которыє жъ [ѡсобы] и тєпє(р) ждѹть замъкѹ на томъ жє мєстъци хотѧчи садитисѧ засѧ на ѡтъчи(з)нахъ своихъ (1552 *ОБЗ* 143); И нє ждѹчи на то́є жа(д)ноє ѡ(т)повєди или ѡ(т)писѹ, зара́зомъ писа(л) и дєкре́тъ оучинилъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.); А такъ мы... для велико важныхъ и пильныхъ потребъ своихъ, далей ихъ ждать не могучи, тобою, пане возный... осветчамы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 346); на што па(н) халаимъ повѣди(л) єсли дє(и) того хочєтє ждитє до вєсны (Канів, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); са(м) сотворитєлєви своємоу тѧ(ж)кїи моуки завдаєшь, алє ждє(т) тѧ за то пєкє(л)наа моука (XVI ст. *УЄ Трост.* 63); asseruo ждаті (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); Търплю́: Зношѹ, чєка́ю,... ждѹ, ѡжида́ю (1627 *ЛБ* 132); Бєзрозѹ́мный а пра́вє быдлѧ́чїй то по́ст' єст', до ча́сѹ пе́вного жда́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 64); opperior, жду (1642 *ЛС* 293); Г(с)дь жє и́хъ ла(с)ка́вє, и любе́зно оутѣша́єтъ... И тогѡ повєлѣва́єтъ Въ єр(с)ли́мѣ жда́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 66 зв.); А коли жда́ли прїе́здѹ єгѡ, розбо́є(м) сѧ ба́вили бєрѹчи лѹ́пъ з' пєрєє́жди(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 180 зв.).

2. (чого) *(сподіватися)* ждати: Яко жъ дей они, взявши тотъ листъ отъ возного, загамовали, и были того року на вырумоване сведоми, ижъ сами того не ждали теперь а ни подавати очевисто хотѣли (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/I, 75); Чомъ ходивъ на сюмъ свѣтѣ усе изъ досадовъ и изъ слузствомъ, дѣля того овунъ иждавъ помоче лише выдъ Бога (XVI ст. *НЄ* 178); У добруй чести поживайме у нынѣшнюмъ вѣку, иждѣме доброи надежѣ и явленія // славы великаго Бога..., што давъ себе за насъ (Там же, 192-193).

ЖЕ[1], **ЖЪ, ЖЬ, Ж** *спол.* **I.** *(зв'язує члени речення) (зіставно-протиставний)* а: Бога́ты(и) надъ ѹбо́ги(х) в школѣ ничи(м) вы́шшии нє ма́ю(т) быти, то(л)ко само́ю наѹкою. пло́тїю (ж) ра́вно вси (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3); Да ра(д)ѹє(м)сѧ и мы ст҃лєви пролѣтїє бл҃говѣствѹющємѹ Лю́то(ст) жє зимы съ тѧ(ж)кими во́лки ѡ(т)гонѧ́ющємѹ (Львів, 1591 *Просф.* 70); А которая мудрость зъ высокости, первѣй есть чиста, потомъ же мирна, кротка, благопокорлива (1603 *Пит.* 106); Здє по всѧ дни съ Хм҃ъ жити тѧ являєтъ И крєстъ в' мо́лбах', лѹна́ жє в' чтє́нїих' вѣща́є(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 85); Ка́ѧ жи́знь ва́ша; па́ра оу́бѡ є́стъ,

я́же вома́лѣ явлѧ́етъсѧ, пото́мъ же ищезае́тъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 4); И правди́ве е́стъ чл҃къ, нб҃омъ: и землє́ю, ѡ(т) пѫпа го́рнаа ча́сть чл҃ка, е́стъ нб҃омъ: до́лнаа же землє́ю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 21 зв.); Че́стна сме́рть Пра́ведныхъ, грѣшныхъ же лю́та (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 16).

II. *(зв'язує речення)* **А.** *(з'єднує частини складносурядного речення)* **1.** *(приєднувальний) (приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом речення)* і, та, же: с пола прилегла бли(з)ко гора вы(ш)ша. Городище жъ старода(в)ное широко з валы немалыми (1552 *ОКан.З.* 19); Пра́ѡ(т)цъ своихъ изволе́нїю правосла́вныѧ вѣры, в немъ бо сѧ показа́ли бж(с)тве́нныѧ дары. Нам же преславно яви́сѧ всеми́рнаа ра́дость (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Церко́вное бл҃голѣпїе че́стнѡ ѹкраша́ти. И всѣми имѣнми церко́вными облада́ти и пещи́сѧ. Мило́стинами же церко́вными, и шпита́лны(ми) и бра́тъскими пра́ведно справовати (Львів, 1591 *ЛСБ* 134); чл҃къ нѣкоторїи бы(л) барзо богатый а ѡболока(л)сѧ оу красныи шаты... и весели(л)сѧ на ко(ж)дый дн҃ь завше кра(с)но бы(л) же тамь оубогїй нѣкоторїй которомоу то было імѧ лаза(р) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 208); Будте себѣ, мудрый латинниче, з своею вѣрою и мудростию кромѣ нас, мы жь з своею вѣрою и апостольским глупством кромѣ вас (1608-1609 *Виш.Зач.* 207); Христосъ змертвыхъ всталъ: всѣж зним нинѣ повставайте (Львів, 1630 *Траг.п.* 173).

2. *(перелічувальний) (нанизує речення в певній послідовності)* а, і: авраамь спло(ди)ль исаака исаакъ же спло(ди)лъ іакова іаковъ же сплоди(лъ) іоудоу и братїоу его (1556-1561 *ПЄ* 21).

3. *(зіставно-протиставний)* а: досе́лѣ были́сте; въ бѣда́хъ мі́ра сегѡ, нн҃ѣ же постиже ва́съ радость Нб(с)наѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 159 зв.).

4. *(протиставний)* а, але: И давали емоу пити есми(р)исмено вино ѡнь же не прїаль (1556-1561 *ПЄ* 193).

5. *(приєднує вставне речення)* що: В порѧ(д)коу тои ѡ(т)повѣди, Стосовалиесмисѧ яко найлепѣй могло быти до порѧ(д)коу, которого то(т) дѣеписъ (же его такъ звати почнемѡ) въ писанью своемъ зажилъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 5); Мо́влю те́ды тобѣ, и́жъ самы́хъ коха́ныхъ бра́тїи кото́ри(х) пре(д) очи́ма ма́етъ, бѹдѹтъ ли до о́нои любви перешкажа́ти, же та́къ рекѹ, ѡ(т)ве́рнетъсѧ и ѡ(д)ки́нетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 37); Теперъ,... Пѹстилемъ на свѣтъ Бг҃одхнове́ннѹю Кни́гѹ, и, же та(к) рекѹ, Шафа́рию оуслѹгова́нѧ, ст҃ыхъхъ и животдателъныхъ Пренасвѧтѣйшагѡ Тѣла и Пренадоро́жшеѣ Крве Х(с)вы Та́емницамъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3 зв.).

Б. *(з'єднує частини складнопідрядного речення)* 1. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину)* що: естли бѹдет врѧдник... повѣдити, же так много того збожа... вжал, Єго Милост мает казати толко того збожа Гринкѹ Ѡранскомѹ ѡтдати (Берестя, 1512 *AS* III, 98); знайдете ми моего милого, абысте ему оузъявили, же отъ великое милости по немъ не могу (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); А тыи подданыи мои повѣдили, же они зъ волы своими шли черезь Коруну Полскую (1537 *РЕА* I, 209); то(т) во(з)ны(и) ѡповеди(л) на(м), и(ж)... виде(л) есми же гребли сыплю(т) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); але тоу(т) зозна(л) х҃с же сталоую вѣроу показали оучнїкове противко х҃ѹ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 215 зв.); Тогды снадне познаешъ, же то книжки змышленые и неправдивые (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); Стецко ставши перед нами зознав, же дей Матвей Пашка ударив пястю у щоку (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); Здается намъ, же то трудна барзо речь водамъ вспакъ поити (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); Старожи(т)ность, то́ ти(л)ко якъ бы ѡ́бнови́ла же вѣкопомность явъно зновѹ ся ѡ(д)крыла (1649 *На г. Хм.* 1 зв. ненум.).

2. *(приєднує підрядну означальну частину до головної) (із співвідносним словом у головній частині або без нього)* який, котрий: ѡказыва(л) те(ж) мне возному то(т) ѡле(х)но на бе(н)дюзе дерево же в комазе ѹбудованое (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 71); але тѹ(т) хр(с)тїане мл҃ыи чинѣмо доброе покы(с)мы еще живы, бо е(ст) то проти(в)но ба(р)зо данѧ тое томѹ богатомѹ же мѣсто ро(з)маиты(х) мѹзы(к) або строуме(н)то(в) въздыханїе бе(з)престанї мѣсто бе(з)мѣръности пѧ(н)ства теды е(д)нои кроплѣ хоче(т) воды

(к. XVI ст. *УЄ* № 31, 212); Найдовалыся таковыє люде, же звели пана воєводу кіевъского до згоды з гетманом коронным (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); Любо(в)... єстъ квѣт҇, же на вѣки нє оувѧ́нет҇ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 513); Козаки вышодши з запорожа и того гри(с)ка ге(т)мана же злє пѣнезѣ рєкомо подѣлилъ, которы(и) на унѣю бы(л) присѧглъ са(м)сѧ признал которого стѧто, поты(м) зобравшихся почалисѧ купити зєвсю(д) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

3. *(приєднує підрядну наслідкову частину до головної) (із співвідносним словом або без нього у головній частині)* що: ѡ(т) тоє трєтеє вєжи ажъ до домꙋ дєрєвеного которы(и) стои(ть) ꙋ стєнє такъ же стєна всѧ стоить бє(з) ѡбла(н)кова(н)ѧ (1552 *ОЛЗ* 157 зв.); коли два тꙋ(р)чиновє пєрєво(з)ницы на мори чо(р)номъ вєзли ми вночи... далми панъ бо(г) такоє сє(р)цє же са(м) по(р)вавши трєтєє весло, ѡборони(л) и припꙋдило(м) их, *же* мєнє до бєрєгꙋ по(д) шꙋбєницꙋ // вишнєвєцкого привєзти мꙋсєли (1582 *Кр.Стр.* 6-6 зв.); коли сѧ тогды таѧ вѣ(ст) щєла (!) збєжалосѧ мно(з)ство людє(и) и сталосѧ в ни(х) замєша(н)є же ка(ж)ды(и) з ни(х) слыша(л) свои(м) ѧзыко(м) и(х) мовєчи(х) (к. XVI ст. *КА* 6); За чим за лѣтами оная грубость поганская и прироженьє влекущеє на марность того свѣта так поразило, же потомкове оных побожных благочестивыхъ самодержцовъ, княжат руских, свѣта сего красотами уведеныє, а науками не выученыє,... роздѣлилися (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Пото(м) ѡказова(л) ми то(т) Су(п)ру(н)... руки поби(ты) и вєзє(н)є(м) повыламаныє, же рука(ми) нє мо(г) влада(т) (Житомир, 1609 *ДМВН* 141); попъ... рану шкодливую оному задалъ,... же не моглъ жадною мерою до обороны прийти (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

4. *(приєднує підрядну частину причини до головної)* бо; тому, що; оскільки: Сїндѡ́нъ, с тонкого поло(т)на простира́ло албо ра(н)тꙋ(х). длѧ то́го та́(к) на(з)вано же на́пє(р)вѣ(и) в мѣстѣ Сїдо́нѣ поча́то тоє робі́ти (1596 *ЛЗ* 74); бо кто положить дш҃ꙋ свою за бли(ж)нєго своєго яко избавитє(л) нашь положи(л) дш҃ꙋ свою за на(с) а то нѣ длѧ чого є(д)но же на(с) оумилова(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 39); Крѡ́лєвє пога́ньскїє, ѡ́вацъ з сєбє да́ли: Презъ то́є, же Б҃а правди́вого позна́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 79); Жрънѡ́въ: Жо́рна, або млынны(и) ка́мєнь,... Жрънѡ́въ ослїй, или осє́лскїй, ка́мѣнь вє́рхнїй млыно́вый, а длѧ то́госѧ называ́єтъ ослїй, же осла́ми мє́лютъ (1627 *ЛБ* 37); которыхъ то мы на томъ местцу зараз поймать не смели з тыхъ меръ, же они з рушницами поготовю были (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/І, 81); за́ра(з) по(з)на(л) ца́ръ, же то бы(л) чловє(к) б҃жїй,... длѧ то́го, *же*... таковы(и) ꙋбю́ръ са(м) єдє́нъ Ілїѧ мѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 2); Вырви мєнє з рꙋки брата моєгѡ Ісава жєм҇ сѧ єгѡ вєлми бою (серед. XVII ст. *Хрон.* 50).

5. *(приєднує підрядну допустову частину до головної)* хоча, незважаючи на те, що: Ѡ вєли́къжесь ты Вєрте́пє, и та́къ выбра́ный, Же́сь нє є(ст) жа́дными ска́рбы ошацова́ный (Львів, 1616 *Бер.В.* 75).

ЖЕ[2], ЖЪ, ЖЬ, Ж *част.* **1.** *(підсилювальна)* же, ж: како да є(ст) ємꙋ ѡ(т) на(с) ꙋри(к) и съ въсє(м) доходѡ(м)... нєпорꙋшєнно, николи жє, на вѣки (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); а ѡнь рєкль имь дайтє жь што єсть цєсарєво цєсарєви а што єсть б҃жїе тоє дайтє б҃ви (1556-1561 *ПЄ* 311); нє рꙋгай же сѧ братє милый зъ инока (п. 1596 *Виш.Кн.* 247); Прова(н)дрꙋй же сѧ до Мо́сквы, та(м) тѧ вдѧчнє прїимꙋтъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 190 зв.); Нєха́й же ти стокро́тнє Б҃ъ то нагоро́дитъ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); А єжєли бы фо(л)кговалъ и справє(д)ливости нє чини(л), Тєды срокгости Воисковоє дознаєтъ, Кгды ж ѡсобливє на вас ускаржаю(т)сѧ (Київ, 1649 *ЦДАДА* 594, 1).

2. *(уточнювальна)* же, ж: а хотаръ... монастирꙋ... // дѣлом же (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260-261); болотцє вышло с тоиж рєчки (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); А гдє бы єщє и по(в)торє то(т)же за позва(н)ємъ до кгродꙋ а рамєни и зви(р)хности ꙋрядꙋ нашого г(с)дръского спротиви(л)ся, тогды ꙋрѧ(д) за(м)ковы(и)... на(м)... має(т) ѡзна(и)мити (1566 *ВЛС* 57 зв.); кото́ры(и) то сꙋ(д) докончилъся в мѣстє Ка́мєнци Подо́лскомъ в то́мъ же рокꙋ н҃ѡмъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); в то(т) же чя(с) и при ту(м) же правѣ фєдоу(р) лєцєвя зозна(л)

(Одрехова, 1605 *ЦДІАЛ* 37, 1, 32 зв.); Мєжи штꙋчнымъ фалши́выхъ розмѡ́въ ѡшꙋка(н)ємъ, А щи́рымъ ѡ(т) нєпра́вды пра́вды розєзнанємъ, Та́ѧ дає́тъ Наꙋка спо́собъ досвѣдчє́нъѧ, Тꙋжъ вѣдомость прино́ситъ скры́того створє(н)ѧ (Київ, 1632 *Євх.* 295); попъ рокитенский наперед, а вуйт билашовъский с кием до протестанта и челядника его прискочивши, наперед у протестанта шаблю, которую, на возе седячи, въ руках тримал, з пошвами выкрутили и его жъ шаблею, вырвавъши з рукъ у него… рану шкодливую оному задалъ (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

3. *(уживається для підкреслення тотожності)* же, ж, також: Замокъ… ѡтъ чотырєхъ годовъ лю(д)ми тꙋтошъными гд҃ръскими зємѧ(н)скими и цєръковъными справою зємєнина тꙋтошънєго жъ нєкгды заморєнъка роблєнъ з дєрєва (1552 *ОЧорн.З.* 54); Кꙋхъни двє дєрєвѧныхъ ѡдна з ни(х) драницами крыта а (д)рꙋгои половица драницами жъ крыта (1552 *ОЛЗ* 158 зв.); кажъды(и) с нихъ даєть на го(д) з домꙋ по г҃ гроши польскихъ а ω(т) вдовы або ѡтъ козака нєѡсєлого по полъ-тора гроша польского жъ (1552 *ОВін.З.* 132); кири(к)… другую половину ролѣ тоѣ // …та(к)жє прода(л) за ту(л)кую жь суму вы(ш)шє мѣновану (Одрехова, 1583 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19 зв.-20); да бꙋ́дꙋть и ꙋчє́ницы яко жє ꙋчи́тєль и(х) (Львів, 1587 *ЛСБ* 67, 1 зв.); Пє́тръ… и іншиє тоєи(ж) пова(ж)ности мꙋжїє, тако́го(ж) ѡдѣнѧ ꙋживали (серед. XVII ст. *Кас.* 1 зв.).

ЖЕБИ *див.* **ЖЕБЫ.**

ЖЕБРАКЪ, ЖАБРАКЪ *ч.* (*стп.* żebrak) жебрак: И на о́ко видѣломъ то, жє с тыхъ мѣръ, хро́момꙋ, за доброє здоро́вого на заводъ, нѣмомꙋ за красномо́вцꙋ на спо́ры, и ономꙋ жабра́кꙋ чюжоꙋ́ю кролє́вскꙋю на своє лицє вкладаючомꙋ пєрсо́нꙋ, маломъ нє былъ, або и бы́лъ подо́бный (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); накорми лакнꙋючого жєбрака (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 45); за́вжды мо́вити: Нє мо́й то ска́рбъ, и́нші́й хто́сь єго оу мєнє положи́лъ, а я́мъ жєбра́къ (1627 *Дух.б.* 151); Ни́щї́й: Жєбра́къ, нєдостатє́чны(и) (1627 *ЛБ* 78); mendicus жєбра(к) (I пол. XVII ст. *Сем.* 114); Былъ тєжъ и жєбра́къ нѣѧкі́й, и́мєнємъ Ла́заръ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 594).

ЖЕБРАНИНА, ЖАБРАНИНА *ж.* (*стп.* żebranina) жебрацтво, жебрання, жебракування: и та́къ за́сь до того на́мъ прійдєтъ, до чого лисици было пришло, кгды́сѧ з'бира́ла на жабрани́нꙋ з во́лко(м), кото́рій спо́собъ лисици дѣлꙋ такі́й оповѣда(л), што боу́дєтъ моє, то нєха́й боу́дєтъ моє, а што боу́дєтъ моє и твоє, то ѧ з'имъ обѡ́є (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); Яко́є онъ о ни́щихъ, оубо́гихъ стара́нє Мѣлъ о Вдова́хъ, маючи и самъ выхова́нє з' жєбрани́ны нє́ндзнои. Гроша нє бра́лъ в' рꙋки,… Мѣлъ в' Рєє́стрѣ в' па́мати всѣхъ бѣдныхъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 13); Марта и Настазия Закревские,… оповедалися и // сведчили на отца Никодима Шибинского… ижъ онъ… нашедши на мешканъе при церкви…, где они своим власным коштом и з жебранины помочю приятелъ своихъ побудовали и мешкали… росказал Исакиеви… повытручати з ихъ власного мешканя (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503-504).

ЖЕБРАТИ, ЖЕБРАТЬ *дієсл. недок.* (*стп.* żebrać) (чого і без додатка) жебрати, просити, випрошувати: нє маютсѧ въбозство чимъ живити и ѡкꙋпити и мꙋсит (!) по светꙋ жєбрать, а намъ докꙋкꙋ чинить (Варшава, 1566 *AS* VII, 105); слѣпый сѣдѣлъ прї поутї и просил жєбралъ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 65); воевода Киевъский …на своей власности…, хлеба и сукни не жебралъ (Вільна, 1599 *Ант.* 687); и по́то(м)ство твоє нє боудє(т) нико́ли жє́брати хлѣба (к. XVI ст. *УЄ* №77, 80); до́сы(т) того с тєбє жє тобѣ шафова́ти роска́зано, а нє жє́брати (Острог, 1607 *Лѣк.* 130); павперове школы брацъкое Луцъкое… водлуг звычаю жебручи собе пожывеня и штуки хлиба, ходили спиваючы в домах розных (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 753); нєлѣтости́во є́стъ, жєбра́ти кро́плѣ воды, и нє позыска́ти (Львів, 1642 *Час. Слово* 273 зв.).

Див. ще **ЖЕБРОВАТИ.**

ЖЕБРАЦСТВО *с.* Жебрацтво; бідність: кото́рыи сєго́днѧ в' бога́тствѣ за́втра то́й в' жєбра́цствѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 955).

ЖЕБРО *с.* (*стп.* żebro) ребро: та(м)жє є(г) ω(с)кочи(в)шы вколо… Капита(н) народи(ц)ки(и) шпакгою в бокъ лєвы(и) мєжы // жєбра

ꙋдари(л) ажъ навылє(т) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164-164 зв.); тамжє видєлъ Пн҃а яна ко(з)ловъского на по(с)тєли лєжачо(г)... на которомъ видєлъ в боку лєво(м) рану навылєтъ прє(з) жєбра знатъ жє шпадою ꙋдарєнꙋю жє ажъ єлита выпълынєли (Там же, 164 зв.-165).

Див. ще **РЕБРО.**

ЖЕБРОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **жебрати**: Прото што ѡни Постановили... То... грєки ...дє(р)жа(т) крєпъко и бороняться ѡ(т) поганъ ихъ нєволю тє(р)пять робєчи жєбрꙋючи По сторонамъ далєкимъ є(з)дєчи (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53).

ЖЕБРУЧИЙ *прикм.* Жебрацький: ꙋклони́ти сѧ ѡ(т) зла, єстъ поки́нꙋти злѡ́є бога́тство злѡ́стїй, жє́брꙋчимъ си́ламъ бѣсѡ́вскимъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 712).

ЖЕБЫ, ЖЕБЪ *спол.* (*стп.* żeby) *(зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує з'ясувальну частину до головної)* що, щоб: Што сѧ дотычєт... збожѧ, яко ѡн жаловал, жєбы збожѧ єго... кнѧзь... на сєбє пожал,... Єго Милост маєт казати толко того збожа Гринкꙋ Ѡранскомꙋ ѡтдати (Берестя, 1512 *AS* III, 98); намъ сѧ то нє видєло, жє бы ѡнъ бєз бытности твоєє, яко стороны противноє мєлъ сꙋдъ свой пєрєд нами ѡтказывати (Краків, 1538 *AS* IV, 139); просилъ мене панъ Василей, жебы вижъ былъ выслуханъ (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 8); вш҃и(х) мл(с)тє(и) прошꙋ жєбы в҃м рачили Єго до сєбє вдячнє приня(в)ши Ласкавє ѡ(т) сєбє ѡ(т)пускати (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1 зв.); ты то вѣда́єшъ... жєбы кто ради(л) тобѣ вєнцєй (к. XVI ст. *Розм.* 54); нє сподѣває(м)ся жєбы за таки(м) ихъ дѣломъ мꙋгъ быти ми(р) мєжи нами (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); Мы рєфєрꙋючисє во всє(м) до Права давного, Срокго напоминаєм, Хто то(л)ко товарышо(м) Наши(м) сє мєнує(т) изъ мєсчан жєбы жа(д)ноє пєрє(ш)коды ни ѡ(д) кого мана(с)ты(р) Густи(н)ский нє поноси(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1).

2. *(приєднує підрядну частину мети до головної) (із співвідносним словом або без нього у головній частині)* щоб, щоби: его милость... далъ мѣсту ...право Нѣмецкое,... жебы за его милости панованья,... могло бы пожиточнѣй ширитися... мѣсто Волковыйское (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); поганство Татаровє... на пороги чєрєз рєкꙋ Рось пєрєшли длѧ того, жєбы бєзвѣстно в панство нашо вторгнꙋти и шкодꙋ вчинити могли (Вільна, 1558 *AS* VII, 21); одна, свечу держачи, свитила, а иншие стерегли, жебы хто не подбачил (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 369); До Ва(р)шавы посла-ли(с)мо на ма(н)да(т) жєбы выправи(л) ꙋ к(р) є(г) м(л) чи(р)воны(х) злоты(х) три (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 9); стрѣлецъ не для того стрѣлы пускаетъ, абы толко повѣтряники билъ, але жебы непріятеля разилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 915); боты длѧ нєбєзпєчє́нъства на нѡ́ги єго взꙋва́ютъ, жєбы моглъ допта́ти по скѡ́рпїѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 33); А въ томъ алъки́рикꙋ абѡ оу гли́нѧнѡ́й храминѣ оучини́въ тѡ́й цр҃ици пѧ́ть ѡкѡ́нєцъ, жє́бы прє(з) тьіи ѡкна ви́дѣла и знала, всє створє́ноє въ домꙋ своємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3); по (с)мє(р)ти моє(и) жєбы жа(д)ны(х) сваровъ... мєжи кровъными бли(з)кими... моими [нє было]... ѡ(с)та(т)нєю волєю моєю тє(с)тамєнътомъ ро(с)поражаю (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211).

3. *(приєднує підрядну означальну частину до головної)* який: мови(л) х҃с до того кни(ж)нїка... я мовить хочоу оучн҃ико(в) таковы(х) мѣти жєбы сѧ ѡнї нє старали ѡ(т) має(т)ности свѣта того (к. XVI ст. *УЄ* №31, 134); Изали найдетъ такъ дурного Латинника, жебы допустилъ надъ собою таковое спросное кукглярство строити? (Вільна, 1608 *Гарм.* 198); Неподобная речь, жебъ коли мышей было болше (1636-1650 *ХЛ* 81); мл҃тивы(и) пн҃є да(и) поко(и), бо то вабъ на ва(с) жєбыстє нє програли за выграня, и бꙋдє(т) всты(д) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173).

4. *(приєднує підрядну частину способу дії до головної) (у постпозиції, із співвідносним словом у головній частині)* щоб: Абы то инакъ не было, же быхмо никоторое шкоды черезъ то въ томъ не мѣли (Краків, 1537 *РЕА* I, 211); хай жє нє вѣдаєт лѣвая рука твоя шьто дає правая роу́ка так жєбы была милостыня твоя тайнє (Володимир,

1571 *УЄ Вол.* 47); Нєга(и) нє бꙋдє(т) та(к), жєбы ѡ(т)цєвє или ква(с)ноє (XVI ст. *УЄ* № 29519, 69 зв.); Потóмъ... докончи Поклóны, тáкъ, жєбы бы́ло прєз' дéнь и прéз' нóчъ Ли́чбою три́ста (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 200).

5. *(приєднує підрядну частину ступеня вияву дії до головної) (у постпозиції, із співвідносним словом або без нього у головній частині)* що, щоб: Та(к) нищє(т)наѧ бы́ти має(т) ѡдéжа, жєбы жа(д)ной фáрбы, áбо крóю нóвого // нѣчóго нє мѣла ин'шого на(д) и́н'шїє (серед. XVII ст. *Кас.* 3-3 зв.).

6. *(приєднує підрядну частину умови до головної) (із співвідносним словом або без нього у головній частині)* якщо б: а єсли бы тє(ж) за дє(р)жа(н)я єго жєбы сѧ по(д)даныє розошли а(л)бо жєбы тоє имє(н)є яки(м) ко(л)вє(к) ѡбычає(м) спꙋстошало тєды па(н) станисла(в) крыни(ц)ки(и) жона ...єго маю(т) быти ѡ(т) того всєго во(л)ни (Юсковці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); Ѡ томъ всю(м) ширѡкѡ бы(м) на тымъ мѣс(т)цꙋ прави(л), Алє жє бымъ нє былъ при́кри(м), и васъ нє бави(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 77); Алє áни с' Кни́гъ, Ри́мско(и) наꙋцѣ проти́вны(х), жєбы(м) // мéлъ тꙋю мою рáдꙋ вы́чєрпнꙋть, нéхай жáдєн' нє розꙋмéєтъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 2-2 зв.).

7. *(приєднує підрядну частину причини до головної) (у постпозиції, без співвідносного слова у головній частині)* щоб: до покꙋты оутѣкáтисѧ мáємѡ, жéбы на(с) гóло(д) з'нáгла на(д)бѣг'ши, дꙋшъ нáшихъ нє поморилъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 25).

ЖЕБЫТО *спол. (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує означальну частину до головної)* щоб: мы сѧ об'ясназмо, жє на таковꙋю тєрпливость, жєбыто, коли болитъ, нє стогнати и нє о(х)тати здобытисѧ нє мѡжємъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214).

ЖЕГАВИЦА, ЖИГАВИЦА *ж.* Лихоманка, гарячка, вогневиця: тєды г҃ь б҃ь вєликꙋю карно(ст) допоусти(л) на ірода. жигавица ємꙋ // бывала, и свєрбь вєликы(и) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 143-143 зв.); febris, огнь, о(г)нєвица, жєгавица (1642 *ЛС* 195); Жєгáвица. Febris. Febricula (1650 *ЛК* 446).

ЖЕГАЛО *див.* **ЖИГАЛО.**

ЖЕГЛЕВАТИ *див.* **ЖЕҐЛЕВАТИ.**

ЖЕГЛОВАНЄ *див.* **ЖЕҐЛОВАНЄ.**

ЖЕГЛОВАНЬЄ *див.* **ЖЕҐЛОВАНЄ.**

ЖЕГЛАРЪ *див.* **ЖЕҐЛЯРЪ.**

ЖЕГНАНЄ *с.* (*стп.* żegnanie) прощання: при жєгнаню... ѡбєца(л) ємꙋ чал(м)ѣль а(н)кгꙋ(р)скии (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

Пор. **ЖЕГНАТИ.**

ЖЕГНАТИ, ЖЕҐНАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* żegnać, *свн.* segenen) **1.** (кого) Прощатися (з ким): А ижъ такъ барзо от єго королєвскои милости былъ скривжон... а сподѣваючися прудко з свѣтом розлученя, жєгнаєтъ кроля з упоминанємъ, абы ся обачилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); Жєли́борскимъ сѧ ю́жъ вѣчнє розставáючи, И з' жáлємъ ср(д)чнымъ, ѡ(т) всѣхъ жєгнáючи (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 4 зв.); Прєдъ тобóю Виѳлєéмє оупадáємѡ, И ты́ми тѧ слѡ́вы любóвнє жєгнáємѡ (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Южъ ся с тобою нинѣ вѣчнé розлꙋчáю Дорогáѧ Малжóнко, з' жáлємъ тя жєгнáю (Київ, 1622 *Сак.В.* 48).

2. (кого, що) Залишати, покидати: тєпéръ вáсъ ѡ ап҃(с)ли вáшъ оуч҃тль жєгнáєтъ, а што(ж) ва(м) ѡ(т)ходачи мóвилъ, якъ ва(с), потѣшилъ? што за наꙋкꙋ дáлъ? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 208); Жалосные лзы нашѣ выливаемо: и в томъ тя гробѣ всѣ жєгнаемо (Львів, 1630 *Траг.п.* 172); всю маéтно(ст) свою Б҃гꙋ ѡ(т)дают': и ѡстáтним' оубозство(м) всѣ, сєгосвѣтныи мáрности жєгнáют', цѣлкóм' згóла сєбє на Б҃жїй прóмыслъ спꙋскáютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 591).

ЖЕГНАТИСЯ *див.* **ЖЕҐНАТИСА.**

ЖЕГНАТИСА *див.* **ЖЕҐНАТИСА.**

ЖЕҐЛЕВАТИ, ЖЕКГЛЕВАТИ, ЖЕГЛЕВАТИ, ЖЕҐЛІОВАТИ, ЖЕҐЛОВАТИ, ЖАҐЛЕВАТИ, ЖАКГЛЕВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* żeglować) **1.** Пливти, плисти: в то(и) краинє а(р)кгонаꙋтовє (з народꙋ ѡны(х) рыцєро(в), што до ко(л)хи(м) по золотоє рꙋно жєглєва(ли)) — ѡсады своє ꙋкгрꙋ(н)това(ли) (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.); жа(д)ного нѣма(ш) кꙋпца абы длѧ є(д)нóго рáзꙋ потопéньѧ и страчє(н)ѧ товарꙋ, мѣ(л) пєрєстáти плáвати, алє зновꙋ прє(з) мóрє..., и

широ́кіє глꙋбо́кости // жєкглює(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 96-97); Свѣдокъ нєха(и) боу́дє(т) іѡна пр(о)ркъ; то(т) бовѣмъ ґды на мори жеґлювалъ... радилъ жєбы това(р) вє(с) з ѡкроутꙋ повыкида́ли в' мо́рє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 22); кгды жєкглєва́лъ до Кгре́ціи, єди́нъ с' ты́хъ котры́є на то́мъ жє мо́ри жакглєва́ли попєрєди́вши, и // пєрє́дъ ѡ(т)цє́мъ єго омыльнꙋю спра́вꙋ да́вши (Львів, 1614 *Кн. о св.* 437-438); *Образно:* бынамнѣ(и), а́лє жєбы жи́во(т) бє(з)пє́чны(и) и споко(и)ны(и) мл҃(с)тю спра́вовали, то(и) свѣ(т) слє(з) и оу́трапєна глꙋбо́ко(ст) вєсєлѣ(и) и милѣ(и) жєґлова́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.).

2. Веслувати: тымъ, которыи диспутуютъ, инструментомъ до показаня предсявзятой речи естъ раціоцинація, такъ якъ... весло тымъ, которыи жеглюютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 919).

Див. ще **ЖЕҐЛѢРОВАТИ.**

ЖЕҐЛІАРЪ *див.* **ЖЕҐЛЯРЪ.**

ЖЕҐЛІОВАНІЄ *див.* **ЖЕҐЛОВАНЄ.**

ЖЕҐЛІОВАНА *див.* **ЖЕҐЛОВАНЄ.**

ЖЕҐЛІОВАТИ *див.* **ЖЕҐЛЕВАТИ.**

ЖЕҐЛОВАНЄ, ЖЕКГЛОВАНЄ, ЖЕҐЛІОВАНІЄ, ЖЕКГЛІОВАНІЄ, ЖЕҐЛІОВАНА, ЖЕГЛОВАНЄ, ЖЕГЛОВАНЬЄ *с.* (*стп.* żeglowanie) плавання: На то(м)жє ѡкиянє гишпановє,... краины налєзли прєва(ж)ны(м) жєкглова(н)є(м) котороє тєпє(р) нови(м) свѣто(м) зовємо (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.); А кгды́ южъ нє бы́ло бєспе́чноє жєкгліова́нє, для то́го и́жъ и по́стъ ю́жъ бы́лъ минꙋ(л) (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 156); то́тъ бовѣмъ... в' ѡкєанъ стр(с)тїй былъ вгонне́ны(и), // абы дрꙋгыи поко́ю и жєґлова́на пого́дного зажива́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160 зв.-161); понєва́жъ кора́бль нє сты(р)ника то́лко, а́лє те́жъ и мѣрногѡ вѣтрꙋ, до пого(д)ного жєґлова́нья потрєбꙋєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 348); Якъ спа́чїѣ в' кораблѣ самы́м' вѣтрѡ(м) носи́мыѣ, хоть и са́ми ѡ плынє́ню своє́мъ нє вѣдаютъ, жєґлєва́нє ихъ єдна́къ до при́стани прибли-жа́єт'ся: такъ и ча́съ жи́тїя на́шєгѡ, нє оустава́ючимъ нѣякимсь постꙋпова́нїєм' идє́тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 741); а(ч)ко́л'вєкъбы ємꙋ тє(ж) и ѡ смє́рть ишло: я́ко ѡ́номꙋ кото́ры(и)ся на нєбє(з)пе́чноє жєкглова(н)є готꙋєт' (Львів, 1645 *О тайн.* 121); *Образно*: живо(т) на́шъ слуха́чє щи́роє якоє(с) є(ст) жєґліована, а то на моры свѣта того ро́зными нава́лностами ѡбоурєва́є-мый (Там же, 242 зв.); Такъ и Црк҃ви в' оутисказхъ, бѣдъ, прєслѣдованья. Ча́су клопотли́вого в' свѣтѣ жєглова́нья: ѡдна в' Бз҃ѣ надѣя, при статє́чной вѣрѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 1 зв.).

Пор. **ЖЕҐЛЕВАТИ.**

ЖЕҐЛОВАТИ *див.* **ЖЕҐЛЕВАТИ.**

ЖЕҐЛѢРОВАТИ, ЖЕКГЛѢРОВАТИ *дієсл. недок.* Плавати. *Образно*: мнѡ́го бѣдъствꙋємъ жєкглѣрꙋєм' на то́мъ стра́шно(м) бꙋрли́вомъ мороу (Почаїв, 1618 *Зерц.* 55).

Див. ще **ЖЕҐЛЕВАТИ.**

ЖЕҐЛЮЮЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Який здійснює плавання: Бо я́къ кꙋпци жєґлю́ючїи, хотя́й вѣтръ пого́дный и ти́хоє мо́рє ма́ютъ, по́ки єщє нє сꙋ́ть оу бе́рєга оустави́чнє по(д) стра́хомъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 339).

ЖЕҐЛЯРЪ, ЖЕКГЛЯРЪ, ЖЕҐЛЇАРЪ, ЖЕҐЛАРЪ, ЖЕКГЛАРЪ, ЖЕГЛАРЪ, ЖЕКЛАРЪ *ч.* (*стп.* żeglarz, *свн.* segeler) моряк; весляр: ѡколо по(л)ночи видєло ся жєкларо(м) и(ж) была бли(з)ко ни(х) нѣкоторая краина (ІІ пол. XVI ст. *КА* 150); жєкларє хотѣли... выбє(с)чи с корабля пу(с)ти(в)ши ло(д)ю на морє... ѡ(т)рѣзали поворозы в ло(д)и и дали єи ꙋпа(с)ти (Там же, 152-153); Свѣдокъ нєха(и) боу́дє(т) іѡна пр(о)ркъ; то(т) бовѣмъ ґды на мори жєгліовалъ жєглїара знайти пожитєчнѣйшого то́лко радилъ жєбы това(р) вє(с) з ѡкроутꙋ повыкидали в' мо́рє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 242); И якъ жєгларъ албо шты́рникъ прєз' мо́рє хо́тячи оупра́вити Коравєль, нє на пе́рєдней ча́сти корабля а́лє на за́днєй при ма́штѣ оусѣда́єтъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 167); про́сить жєґларѡ́въ,... жє бы... єго... погрєбли (Київ, 1631 *Син.Тр.* 815).

ЖЕҐЛАРСКІЙ *прикм.* (*стп.* żeglarski) моряцький: Ма́єт' та́я Книга и побо́жныѣ цнѡ́ти якѡ звѣзды жєґля́рскїѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7).

ЖЕҐЛАРЪ *див.* **ЖЕҐЛЯРЪ.**

ЖЕҐНАНЄСЯ, ЖЕКГНАНЄСЯ *с. (покладання знаку хреста на себе)* хрещення: єстъ чере́зъ позвѣрхо́вный Зна́къ албо Жєкгна(н)єса: кото́рый єстъ зна́ком' позвѣрхо́вны(м) и Пєча(т)ю Хрї́стїа́нства (Київ, 1632 *Мог.Проп.* 275).

Пор. **ЖЕҐНАТИСА.**

ЖЕҐНАТИСА, ЖЕКГНАТИСЯ, ЖЕГНАТИСЯ, ЖЕГНАТИСА, ЖЕКГНАТИСЕ, ЖОГНАТИСЯ *дієсл. недок.* (*стп.* żegnać się) **1.** *(покладати знак хреста на себе)* хреститися: А евангеликове... коли хто тымъ знаменіемъ жекгнается, посполите звыкли мовити, же "мухи оганяетъ" (Вільна, 1608 *Гарм.* 222); Tá sie wsi ták żegnaiut, Iak my v Corkwi (Яворів, 1619 *Гав.* 21).

2. (з ким) Прощатися: Tá iuż sia z wámi żohnáiu (Яворів, 1619 *Гав.* 22); Жєгна́ю са из ва́ми сла́вноє Ри́цєрство, Надъ кото́рими мѣлємъ то́є Прєложе́нство (Київ, 1622 *Сак.В.* 48); Пла́кали и Па́вла Ап(с)ла Оучнкωвє єгω, Ґды ω(т)хо́дачи до Ієр(с)лимꙋ,... жєгна́єт'са з' ни́ми, и Тєста́мєнтъ чи́нитъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 14); **зъ свѣтомъ жегнатиса** — прощатися зі світом, помирати: Не́ндзныи, жа́лоснєса з' Свѣтомъ жєгна́ючи: И в' Смро́дъ, а зєпсова́наса обєрта́ючи. Ѡ Сме́рти, то́жєсь ты ба́рзо нє литости́ва: И животоу лю́дъскому на́ддєръ зазрости́ва (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 3 зв.).

ЖЕДАНЄ *див.* **ЖАДАНЄ.**

ЖЕДАНЬЄ *див.* **ЖАДАНЄ.**

ЖЕДАТ *див.* **ЖАДАТИ.**

ЖЕДАТИ *див.* **ЖАДАТИ.**

ЖЕЖЛЪ *див.* **ЖЕЗЛЪ.**

ЖЕЗЛЕЦЪ *ч.* Паличка, посошок: virgula, жєзлєцъ (1642 *ЛС* 414).

ЖЕЗЛОВЫЙ *прикм.* Який стосується палиці, посоха: virgeus, жєзлови(й) (1642 *ЛС* 414).

ЖЕЗЛЪ, ЖЕЗЛЬ, ЖЕЖЛЪ *ч.* **1.** Посох, палиця, прут: Моисѣи простєръ роукꙋ на морє жєзло(м) чєрмєно́є морє раздєлилъ (1489 *Чет.* 12 зв.); ничого нє брали на поу(т) тлъко жєзль єдинь (1556-1561 *ПЄ* 147); мова(т) з двдомъ стымъ, жє розкга и жєзлъ нє смꙋта(т), алє тѣшать ихъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 158 зв.); Аа́роновъ жє́злъ заквитноу(л) и зара(з) ωво(ц) тоєжъ ночи принєслъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 253); То́агъ: По́сохъ, же́злъ (1627 *ЛБ* 133); нашли іωсифовъ жє́злъ соухї́й закви(т)лый (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 378 зв.); Же́злъ. Virga. Baculus (1650 *ЛК* 446); *Образно*: ап(с)тлωвє оупа́сли, мнώгихъ нарώдовъ и загна́ли до єдино́и ωвча́рнѣ; и во́лкωвъ мыслє́н'ныхъ ω(т) ни́хъ ω(т)гна́ли: жє́злъ жєлѣзный, вѣра твєрдаа, па́чє жєлѣза и адама́нътꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58); Зли́и Аа́роновъ на́званый є́стъ жє́зломъ або по́сохо(м), и́жъ пе́рвѣй бы(л) жєзло(м) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 206).

2. *(символ влади)* жезл: и ты́мъ но́вогω Ізра́иля во́жа, и вто́рωго Мωисе́а жєзло(м) оусолоди́ли, и способнѣ́йшими сє́бє до ωхо́тного по(д)на(т)а дрꙋго́и полови́цы по́стнои пра́цы оучини́ти могли (Київ, 1632 *МІКСВ* 272); claua, булава, жє(з)лъ (1642 *ЛС* 126); sceptrum, скипє(т)ръ, жєж(л)ъ (Там же, 363).

ЖЕКЛАРЪ *див.* **ЖЕҐЛЯРЪ.**

ЖЕЛАЄМЫЙ, ЖЕЛАЄМИЙ *прикм.* (*цсл.* жєлаємыи) **1.** Бажаний, очікуваний; дорогий: глѣбъ... оузрѣ(л) жєлаємого брата бориса (1489 *Чет.* 246); optabilis, жєлаєми(й), пожада(н)ни(й) (1642 *ЛС* 294); Жєла́ємый. Op[t]atus. Desideratus. Expete(n)dus (1650 *ЛК* 446).

2. *У знач. ім. с. р.* **желаємоє** — бажане, -ого: а до того свѣ(д)чило ва(м) вашє злоє сꙋмнѣна, и(ж) єстє са ωбѣщали вѣры ω(т)врєщиса,... и жєла́ємоє испо(л)ни́ли (1598 *Виш.Кн.* 293 зв.).

ЖЕЛАНЄ *с.* Бажання, прагнення: Ємꙋсь Бжє прєдо́брїй по єго жєла(н)ю Дати рачилъ насъ єси зоста́вилъ в' вздыха́н'ю (Вільна, 1620 *Лям.К.* 9).

Див. ще **ЖЕЛАНИЄ.**

ЖЕЛАНИЄ, ЖЕЛАНІЄ, ЖЕЛАНЇЄ, ЖЕЛАНЄ *с.* (*цсл.* желание) Бажання, прагнення: сє мольбоу вашю скончах. и жєланиє свєрших (1489 *Чет.* 281 зв.); бо есть силна яко смерть милость, а твердо яко пекло желаніе (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); та(к)жє жєланиє(м)... воєводы Києвско(г) пришли єсмо во гра(д) Лво(в) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1 зв.); с пе́рвои сѣа́твы моє́и жни́ва дхов'ного малы́й ко́лосъ чи́стои

пшєни́ци посылаю, абы́сь ни́мъ оутѣшивъ жєла́нїє дш҃ѣ твоє(и) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3 ненум.); в потрєбꙋ црквє Бж҃оє, которая є(ст) ꙋ ва(с) Ставропигїя Патриаршєского вєдлꙋгъ уси(л)ного жєланїѧ мл(с)тє(и) ваши(х) дꙋховнє ꙋбєдивши..., ты(м) же сами(м) рꙋкоположєнїє(м) дозо(р)... до вѣ(р)ны(х) рꙋкъ подало (Київ, 1627 *ЛСБ* 496); optatio, жєланіє (1642 *ЛС* 294).

Див. ще **ЖЕЛАНЄ.**

Пор. **ЖЕЛАТИ.**

ЖЕЛАТЕЛНЫЙ *прикм.* Доброзичливий: Жєла́тєлнаго приклонє́нїа по тєбѣ, и любо́вныѧ же по́мощи ча́ютъ сєбѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1 зв.); Любви́ твоє́й всѣхъ бл҃гъ жєла́тєлный братъ в҆ Х҃ѣ... Фїлоѳє́й Кїзарє́вичъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); Єра́стъ: Ми́лы(и), вдѧ́чны(и), прїє(м)ны(и) роско́шный, а́бо жєла́тє(л)ны(и) (1627 *ЛБ* 205).

ЖЕЛАТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* жєлатєль) доброзичливець: ва(с) вси(х) вє(р)ны(х) и бл҃гопослꙋшны(х) жєлатєлє(и) тою бы(т)но(ст)ю своєю посєтимъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); Спснїѧ вашєгѡ ва(м) исти(н)ный жєлатєль, Иѡанъ и́нѡ(к) з Ви(ш)нѣ ...// рꙋкою вла(с)ною писа(л) (1599-1600 *Виш. Кн.* 199 зв.-200); Вашему братолюбію всѣхъ благъ желатель и молитвенникъ (Київ, 1628 *КМПМ* I, дод. 302).

ЖЕЛАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* жєлати) бажати, хотіти: да сподоби(т) васъ христо(с) богъ на(ш) сєго жєлаю яко собє ꙋсє(р)дно прияти вамъ всємъ вкꙋпє (Оліта, 1591 *ЛСБ* 174, 1); Братствꙋ Львовскому ꙋспєния пр҃ч(с)тоє бц҃и матєрє божєи ѡ г(с҃)дѣ радовати(с) и ми(р)нє здравствова(ти) жєлає(м) (Дубно, 1592 *ЛСБ* 212); Почто но́выхъ вєщє́й вѣдѣти жєла́єтє, но́воу вє́щъ мєнє имѣѧ прєзира́єтє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1 зв.); Али, хрестіанине, смотри, ци можешъ учинити тулко дѣлъ, кулко бажитъ, желаетъ выдъ насъ Христосъ, ци нѣтъ, ци можешъ держати усѣ заказы до кунця г. (XVI ст. *НЄ* 11); Посем желаю, да сподобит нас господь, еще в живых совокупився, утѣшение другалюбное словом друг другу даровати (бл. 1610 *Виш.Посл. до Княг.* 236); При добро(м) здравіи въсяки(х) бл҃гословєни(х) утѣ(х) ѡ(т) всєси(л)наго всяки(х) бл҃гъ да(в)ци бг҃а полꙋчи(ти) жєлаємо (Кам'янець, 1612 *ЛСБ* 499); Похотствꙋю, въждєлѣва́ю, // жєла́ю, пожада́ю, хти́во(ст) ма́ю (1627 *ЛБ* 90-91); лꙋчшє жєла(лъ) єси ходити в҆ шовковой ѡдє(ж)ди, нѣжєли во власяницѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 275); князю Сємєну васи(л)євичꙋ Прозоро(в)ско(мꙋ)... воєводѣ... Пути(в)скомꙋ Си(л)вєстє(р) Косовъ... здра(в)ствова(ти) і радоватися многолѣ(т)нє жєлає(т) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

ЖЕЛВА *ж.* Черепаха: holot[hu]ra, жєлва (1642 *ЛС* 219).

Див. ще **ЖЕЛВЪ.**

ЖЕЛВИЙ, ЗЕЛВЫЙ *прикм.* Черепаший: concha, conchula, скорупа зєлвая, скору(п)ка (1642 *ЛС* 134); tesfudineus, жє(л)ви(и) (Там же, 396).

ЖЕЛВЪ, ЖЕЛЪВЪ, ЖОЛВЪ, ЖУЛВЪ *ж.* (*стп.* żółw) **1.** Черепаха: Жє́лвъ: ... чєрєпа́ха, ча́шка чєрєпа́шаѧ, чє́рєпъ єй, жо́лвъ, з҆ латі(н)ского єщє выкладає(т)сѧ склє́пъ, лю́тнѧ (1627 *ЛБ* 36); В дѣло зась мнѣ нє звыча́йноє, нєꙋмѣлоє и нєналє́жноє вдаючи́сѧ; я́кѡ бы прикла́домъ Ікара, скры́дла собѣ з҆ дє́рєва зро́блєныѣ приправꙋючи; и прикла́домъ жо́лва, лѣта́ти ѡ(т) ѡрла наꙋчи́тисѧ,... до... оупа́дкꙋ прїйти́ мꙋсѣлъ бымъ (Львів, 1639 *Ап.* 3 зв. ненум.); testudo, жє(л)въ, камара, гусли (1642 *ЛС* 396).

2. (*різновид молюсків*) черепашка: по(р)фира є́стъ жо(л)въ, а́лбо риба кото́раѧ з сє́бє пꙋща́є(т), ша(р)ла(т)ны(и) то є́стъ багровы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68); Чрървлєни́ца: Жꙋлвъ мо́рскїй, ї́ кото́рого крвє́ фа́рбꙋ шарла́тнꙋю чи́нѧтъ, ша́рлатъ (1627 *ЛБ* 156); lopas, die жєлъвъ (1642 *ЛС* 257); sepia, a(e), жєлвъ, риба, чєрнило (Там же, 369).

Див. ще **ЖЕЛВА.**

ЖЕЛЕЗЕНЪ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛЕЗНИКЪ *ч.* Залізні вироби: Поми(р)ноє зємѧ(н)скиє только люди даивали ѡтъ мєдꙋ ѡ(т) жєлєзника по в҃ пнзи (1552 *ОБЗ* 145); са(р)патыновъ жєлє(з)ны(х) стары(х) горєлы(х) вжє три разы зъ жєлє(з)никами г҃ (1552 *ОЖЗ* 119); жєлє(з)никовъ до вси(х) са(р)патино(в) ї҃ (1552 *ООвр.З.* 98 зв.).

ЖЕЛЕЗНЫЙ, ЖЕЛЕЗЪНЫЙ, ЖЕЛИЗНЫЙ, ЖЕЛѢЗНЫЙ, ЖЕЛѢЗЪНЫЙ, ЖЕЛЕЗЕНЪ, ЖЕЛѢЗЕНЪ, ЗЕЛЕЗНЫЙ, ЗЕЛИЗНЫЙ *прикм.* **1.** *(виготовлений із заліза)* залізний: црь... повєлѣ(л)... принести рожонъ ѡстръ жєлѣзный на чотыри грани (1489 *Чет.* 32 зв.); шроту до гако(в)ницъ жєлє(з)ного нєѡбливаного то а ѡ(б)ливаны(х) куль с (1552 *ООвр.З.* 99); Києвъ жєлєзныхъ... з (1552 *ОЧерк.З.* 6); вазовали єго оужищами и поуты жєлѣз'ными (1556-1561 *ПЄ* 249); двери сенные на завесех железныхъ (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); Про́то прика́зѹємы,... ѡныхъ манова́ны(х)... в' ланцѹха́хъ и поу́тахъ жєлѣзны(х)... до насъ пошлѣтє (Острог, 1598 *Отп.КО* 9 зв.); ѡ(т) ска(р)бнои... жєлѣзнои скринѣ и ѡ(т) замъку до склєпу Ивану шипѣ зо(л) в г(рш) ξ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 5); одному з них пану Верозубови якийсь студентъ незнаемый и именемъ неведомый кулею зелизною,... рану... шкодливую задалъ (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 595); взято варо(х) зєлєзных шє(ст),... карасювъ жєлєзъныхъ дєсятъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); мо́лота и сѣкѣры и вса́когѡ начи́нья жєлѣзного нє слыха́ть бы́ло в' цркви коли єи бѹдова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 297 зв.); *У порівн.*: Юж земля в неплодствѣ нѣби желѣзная, Котрая в час продком была збит жизная (1648 *Елег.* 152); *Образно*: Княжа Острозское Василий Константиновичъ... пресловутого Володимера... власный потомокъ;... муръ желѣзный на Украйнахъ страхъ и трепетъ Татаромъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1135).

2. *(який містить у собі залізо, багатий на залізо)* залізний: на рѹдахъ жєлє(з)ныхъ воло(с)ти нєсѹховє(ж)скоє боровє(н)скихъ ѡ(т) мєнє спра(в)цою и шафаро(м) бы(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 274).

3. *Перен. (дуже міцний, сильний)* залізний: Жєстоковы́йный: Запамата́лы(и), ѹпо́рный, твєрдо́гѡ ка́ркѹ, жєлѣзнои ши́и (1627 *ЛБ* 37); а жєлѣзный своє́го и и́хъ нєпріатєла ка́рк' всємогѹчєю своє́ю прави́цєю скрѹши́в'ши, а́бо оупамата́лого до позна́на сєбє єди́ного и́стинного в' Троицы хвали́мого Бга... потагнѹ(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 928).

ЖЕЛЕЗНЯКЪ, ЖЕЛѢЗНЯКЪ, ЖЕЛЯЗНЯКЪ *ч.* Залізняк, *діал.* желізняк. Вл. н.: Того жъ року... вышъ ѡписаного на (д)ругую має(т)но(с)тъ сєло-волицу Жєлє(з)някъ, которое та(к) в за(с)тавє ѡ(т) прєрєчоны(х) ѡсобъ має(т), на(с)ла(в)ши слу(г)... свои(х)..., на кгру(нт)... пна Соколо(в)ского, та(м) же двє сты(р)тє (!) (*Позн. вид. — ред.*) сѣна спалити ро(с)каза(л) (Житомир, 1609 *ДМВН* 175); Лаври(н) Жєля(з)някъ (1649 *РЗВ* 6); Ѡстапъ жєлѣзнякъ (Там же, 198); Жданъ Жєлєзнякъ (Там же, 432 зв.); Гри(ц)ко Жєлє(з)някъ (Там же, 448 зв.).

ЖЕЛЕЗО, ЖЕЛИЗО, ЖЕЛѢЗО, ЗЕЛЕЗО, ЗЕЛИЗО, ЗЕЛѢЗО *с.* **1.** *(метал)* залізо: такожъ золота, сребра, пенезей готовыхъ,... цынь, мѣдь, олова, железа маю, все, отъ мала до веля, даю, дарую... менованому сыну моему (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); Столъ и(з) скринєю и(з) защєпъкою жєлєзомъ ѡпра(в)ланыє двєри (1552 *ОКр.З.* 149); воевода волынский... речи рухомые маетности своее, то есть, злото, сребро,... олов, желизо,... записал мне на вечность (Сілець, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 48); такъ тежъ купуючи дерево, зелѣзо и каменье до того млина и иншие потребы,... за свои властные гроши,... хотечи тому монастыру... запоможене удѣлати (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 195); потомь дала ковалєви жєлѣза по(л)тора воза на завѣсы до воро(т) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 2); железа зъ рудни моее, моего возовъ петъдесятъ взялъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 158); Ровнє, и на́чинїє з' жєлѣза оуко́ваноє, гды до ча́стоѣ робо́ты оужи́вано быва́єт', чистѣйшим' става́єт'са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665); отец архиманъдрыт,... зоставил в манастире Четвертенъскомъ немало речей рухомых, то ест цыны, меди, зелеза (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 260); Адама́нтъ є́стъ таково́й твєрдости, и́жь ани ѡ(т) жєлѣза ани ѡ(т) ка́мєна нє мо́жє бы́ть покрѹшо́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 428 зв.); камє(н) магнесъ, тотъ къ себѣ желѣзо тягнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); *У порівн.*: И да́мъ ва́мъ нбо звє́рхѹ я́кѡ жєлѣзо (серед. XVII ст. *Хрон.* 128); **железо белоє (билоє), билоє (бѣлоє, бялоє) желѣзо** — *(листове залізо)* бляха: Палац

г(с)дъръски(и) // … кго(н)ты побить маковицы жєлєзомъ бєлымъ (1552 *ОВол.З.* 195-195 зв.); скрынку зеленую…, бѣлымъ желѣзомъ оправленую,… побрали (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 161); бялого желѣза бляхъ 111 (Перес̑опниця, 1600 *Арх ЮЗР* 1/VI, 297); **желѣзо угорскоє** — *(сорт заліза, виготовленого в Угорщині)* угорське залізо: жєлѣзо прывє(з) ѹго(р)скоє яно(в) сн҃ь (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 74); **мазовецкоє желѣзо** — *(сорт заліза, виготовленого в Польщі)* мазовецьке залізо: 7 шы(н) мазовє(ц)кого жєлѣза зробилъ стєфа(н) коваль… томѹ… за роботу… далємъ зло(т) 1 и 10 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5 зв.); побеляноє железо — те саме, що железо белоє: коляса новая,… скурами совито обитая, на пасахъ с побелянымъ железомъ,… побралъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654).

2. *(вироби із заліза)* залізо: Ло(и) и жєлєзо до млына того даєть млынаръ а направѹєть железа тыє млынаръ (1552 *ОВол.З.* 196 зв.); Жєлєзо. Шинъ двєстє и сорокъ склюты в҃… пилы в҃ свє(р)дловъ є҃ долото а҃ жєлєза ѡтъ дєлъ ѕ҃ штѹкъ (1552 *ОКЗ* 36); на ѡстроги далємъ жєлєза шинъ три (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 312); жєлєза вси млыновыє поѡ(т)бирано в то(м) млынє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); собота ѹ ча(п)лича жєлѣза кѹпили шта(п) п҃з (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 20); Келий белихъ с прибоями, з закрепками и з завѣсами, з желѣзы (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); потомъ двери до закрестии,… выламавъшы,… порътатели, патыны, зелиза и… вшелякие справы… сполни забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430); *Образно*: бл҃годарю тѧ г(с҃)и бє҃ мой яко младая моѧ кос(т)ь жєлѣзо(м) погибає и тонкоє моє тѣло оувѧдає (1489 *Чет.* 31); правди́вє єстъ да́ръ Бж҃їй при на(с). абѡ́вѣм' єсли́бысмѡ нє были самѡвла́стныи, събѡ́ю вла́днѹ́чїи: тогда бысмо бы́ли абѡ Ка́мєнїємъ, или Жєлѣзомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. *У мн.* Кайдани, ланцюги: Оверка… у везеню своем держал, который дей в желѣзех во имєню его сыпал гребли пят недел (1562 *Арх ЮЗР* 8/VI, 121); И ѡ(т)вязавши мя ѡ(т) возѹ, ѡковавши мя за шїю вєлики(ми) жєлѣзы и ѹвє(р)гъ мя во яму (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); *Образно*: Хс҃ъ… вси жєлѣза за грєха нашє(г) растєрзалъ и свободоу ѡ(т) дьявола чл҃вчю родоу да(л) (1489 *Чет.* 115 зв.).

4. Зброя: ѡ вывожє(н)є припра(в) воє(н)ны(х) и всѧкого жєлѣза до зє(м)ли нєприятє(л)скоє (1566 *ВЛС* 38); Мѣла о́наѧ цр҃ца возо́въ вое́нныхъ о́стрихъ, и жєлѣзъ напо́лнєныхъ,… вєлми мно́го (серед. XVII ст. *Хрон.* 459 зв.);

панцир: рєчє юда къ жи́до(м) збєрѣтє со́бѣ ѡ(т) старшии(х) кн҃зїй слоу(г) свои(х) войско вєли́коє, а вши(т)ко жо(л)нѣрє абы в жєлѣзѣ и збройнє съ мною йшли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 39).

5. Вл. н., *ч.*: отецъ Иванъ Желизо (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 1/VI, 764).

ЖЕЛЕЗЦЕ *с. (лезо, наконечник або інший предмет, виготовлений із заліза)* залізце, залізко: чѹръко платнєръ взявъ стали на жєлє(з)ца за грошє(и) два (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 312).

ЖЕЛЕЗЪНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛЖИВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЖЕЛИЗКО, ЖЕЛѢЗЪКО *с.* Залізко. Вл. н., *ч.*: Ильяшъ Жєли(з)ко (1649 *РЗВ* 68 зв.); Иванъ Жєлѣзъко (Там же, 195 зв.); Богда(н) Жєли(з)ко (Там же, 301 зв.).

ЖЕЛИЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЖЕЛИТИ *див.* **ЖАЛѢТИ.**

ЖЕЛИТИСЕ *див.* **ЖАЛѢТИСЯ.**

ЖЕЛОВАТИ *див.* **ЖАЛОВАТИ.**

ЖЕЛТОКЪ *див.* **ЖОЛТОКЪ.**

ЖЕЛТЪ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖЕЛТЯНИЦА *див.* **ЖОЛТЯНИЦА.**

ЖЕЛТАНИЦА *див.* **ЖОЛТЯНИЦА.**

ЖЕЛУДНЫЙ *прикм. (який стосується жолудів)* жолудевий: Желу́дный. Handarius (1650 *ЛК* 447).

ЖЕЛУДОРОДНЫЙ *прикм. (про дуб)* який родить жолуді:suber, ris, корокъ, древо жєлудородноє (1642 *ЛС* 383).

ЖЕЛУДЪ *див.* **ЖОЛУДЬ.**

ЖЕЛУДЬ *див.* **ЖОЛУДЬ.**

ЖЕЛЧАНЫЙ *прикм.* Жовчний: Жєлча́ный. Felleus (1650 *ЛК* 447).

Див. ще **ЖЕЛЧНЫЙ.**

ЖЕЛЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що **желчаный**: felleus, же(л)чаны(й) (1642 *ЛС* 195).

ЖЕЛЧЪ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖЕЛЧЬ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖЕЛЪЧЬ *див.* **ЖОЛЧЪ.**

ЖЕЛЬ *див.* **ЖАЛЬ.**

ЖЕЛЬЖИВОСТЪ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЖЕЛЬЧЬ *див.* **ЖОЛЧЪ.**

ЖЕЛѢЗЕНЪ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛѢЗНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛѢЗНЯКЪ *див.* **ЖЕЛЕЗНЯКЪ.**

ЖЕЛѢЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЖЕЛѢЗЪКО *див.* **ЖЕЛИЗКО.**

ЖЕЛѢЗЪНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛѢНЬ *ж.* Сум, скорбота, туга: Жєлѣдба: Жа́лоба, жєлѣнь, // пєчалова́ньє, фрасова́ньє (1627 *ЛБ* 36-37).

ЖЕЛѢТИ *дієсл. недок.* Жалітися, скаржитися: Ale ták teperże vczyniu Do korolá Sándrá borzo pobihnu. Tám iemu budu welmi żelity Iż powelit Popá bisowá vbity ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6 зв.).

Див. ще **ЖЕЛѢТИСЕ.**

ЖЕЛѢТИСЕ *дієсл. недок.* Жалітися, скаржитися: A koli sie pered mnoiu ná tebe żeliłá Wszychdych iey od toho odwodiła ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп., 2 зв.).

Див. ще **ЖЕЛѢТИ.**

ЖЕЛЯЗКО *с.* (*стп.* zelazko) залізний наконечник на стрілі або списі: того выростъка протестантис без даня собе жадное намнейшое причины з луку в самый крыжъ з боку левого шкодливе а немилосердне пострелилъ, же ажъ желязко въ самой кости в҄ немъ зостати мусело (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 268).

ЖЕЛЯЗНЯКЪ *див.* **ЖЕЛЕЗНЯКЪ.**

ЖЕМЧУГЪ, ЖЕНЧУГЪ, ЖЕМЧЮГЪ *ч.* (*цсл.* жємчоугъ) жемчуг; перли: жємчюгъ и(з) морѧ ѡ(т) нєвєдомы(х) знамєнии выходить (1489 *Чет.* 157); Образъ пречистое Богородицы о тебе радуетъсе, сребромъ оправено, позлотисто, каменей около нее деветь и жемчуговъ деветь (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 8); Жємчю́гъ находимъ в раковинахъ в мори (XVI ст. *Травн.* 521); Бисєръ: Пе́рла, жємчꙋ́гъ (1627 *ЛБ* 7).

ЖЕМЧУЖКА *ж.* Перлинка: на мене... пришлы отумерлые речи: ... перло великое, а две пугвицы золотыхъ, а чотыри жемчужки маленкихъ (Вільна, 1503 *АрхЮЗР* 3/I, 1).

ЖЕМЧЮГЪ *див.* **ЖЕМЧУГЪ.**

ЖЕНА *див.* **ЖОНА.**

ЖЕНАТЫЙ *див.* **ЖОНАТЫЙ.**

ЖЕНИНЪ *див.* **ЖОНИНЪ.**

ЖЕНИТБА, ЖЕНИТВА *ж.* (*цсл.* жєнитва) шлюб, одруження: бра́къ, жєни(т)ба, вєсє́л'є (1596 *ЛЗ* 31); О женитвѣ поповъ (1603 *Пит.* 4); Ото Соломо́нъ котро́го вѣнча́ла Ма́тка, в҄ жєни́твѣ днь҃ коронова́ла (Львів, 1631 *Волк.* 20 зв.); gamos, бракъ, жєнитва (1642 *ЛС* 206); Жєни́тва. Coniugium. Matrimonium (1650 *ЛК* 447).

ЖЕНИТИ *дієсл. недок.* (кого) Женити: пришло врѣ(м) жєнити є(г) [ѡтроча] (1489 *Чет.* 147 зв.); marito, as, жєню, даю в бракъ (1642 *ЛС* 263); Ісаакъ Іакова жєнитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 43 зв.).

ЖЕНИТИСЯ, ЖЕНИТИСѦ, ЖЕНЇТИСѦ, ЖЕНІТИСЕ *дієсл. недок.* (ким і без додатка) Женитися, одружуватися (з ким, на кому): иныє ни жєнатсѧ ни посагаютъ (1489 *Чет.* 374); рєкли ємоу оучєници єго єсли жє таковая вина є(ст) чл҃коу з҄ жоною то лѣп'шє є(ст) и нє жєнитисѧ (1556-1561 *ПЄ* 83 зв.); брачꙋсѧ, // жєню́сѧ, вєсєл'є справꙋю (1596 *ЛЗ* 31); а если бы на станъ духовъный неоженивъшися вступилъ, таковому вже невольно было женитися, будучы попомъ (, альбо диякономъ) (Вільна, 1599 *Ант.* 741); ѡпоустѣмо чл҃чє тыи жоны котрїми сѧ ча(с)токро(т) жєнїмо (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 20); Нєхай жє тѧ жа́дєнъ в то(м) нє ѡшꙋкꙋє(т) мо́вячи, и́жъ жєни́тисѧ нє заборонєно (Острог, 1607 *Лѣк.* 105); А Цр҃ковъ... Хв҃а жєни́тисѧ нє боро́ни(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 148); denubo, жєнюся, брачуся (1642 *ЛС* 158); а то́й, кото́рыйсѧ нє жєни(л), а́лбо кото́раѧ нє йшла за́мꙋ(ж), стара́єтсѧ ѡ ре́чахъ па́нскихъ, абы была ст҃ою тѣломъ и дꙋхомъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 923).

ЖЕНИХОВЪ *прикм.* Який належить жениху: голо(с) жєниховь то ра́дость моа єсть выплънєна (1556-1561 *ПЄ* 352); Кто по всѣхъ Рꙋскихъ Край-

нахъ,... ωзна́ймитъ,... же за выро(д)нымъ ωбюродѣнємъ, бл҃говѣствова́нїємъ роди́ти во мнѣ мѣвшихъ дрѹгώвъ Жєнихо́выхъ, нѣа́кω заматєрѣласѧ це́рковъ Рѹскаѧ ложєсна зача́тїѧ, и оутро́бѹ рожєнѧ нєпра́зд'нѹ нощѹ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 2 зв.); абы́с'мω нє были пости́гнєны ω(т) зво(д)ника дѹмъ на́ших', нє з' гото́выми, оучи́нками: и ω(т) ра́дости жєнихо́вы затво́рєны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 800).

ЖЕНИХЪ, ЖЕНІХЪ, ЖЕНЇХЪ *ч.* Жених, наречений: Кѹница ω(т) жєнихо(в) а ω(т) зводє(ц) Ѿтъ дє(в)ки кгды замѹжъ идєть... кѹница врѧ(д)никѹ (1552 *ОЧорн.З.* 56 зв.); Єгда ли имають сн҃овє брач'ни(и) плакати донєлѣ єсть ними жєни(х) (1556-1561 *ПЄ* 46); Рюкъ имъ Христосъ: "Якъ знаете, ци могутъ сватове поститися, доку изъ ними женихъ? Али прійдетъ часъ, штося выдойметъ выдъ нихъ женихъ, тогды будутъ ся постити" (XVI ст. *НЄ* 14); Потре́ба и сїє вѣдати, я́ко дѣви́ца пошлюбе́наѧ жєнихѹ свое́мѹ; всѣгды прєбыва́єтъ в' жа́лю и фрасоу(н)кѹ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 53); ω сїωнскїє дщє́ры... Го́ркїи з' зрѣни́ць свои́х' слє́зы испѹстѣтє, Ви́дѧчи и́жъ прєкра́сный жєни(х) возлюблє́нный, Стоить на́полы живы́й сро́дзє оуѧзвлє́нны(и) (Львів, 1631 *Волк.* 11 зв.); Żenich. oblubieniec (Жовква, 1641 *Dict.* 101); Жєни́хъ. Sponsus (1650 *ЛК* 447); *Образно (про Ісуса Христа)*: Пе́рвоє пришє́ствїє хв҃о на́ зємлю знамєноу́єтъ пошлюбе́нѧ, х҃с жєнихъ шлюбъ вза́въ з дш҃ами лю(д)скими, и прирожє́нѧмъ на́шимъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 52); б҃ъ на(ш) и вышнїй соу́дїа нашь ра́чи(л)сѧ ста́ти... жєни́хо(м) на́ши(м) (1645 *УЄ* № 32, 309); Радѹйтєсѧ вѣчною Ра́достю, И нєнасыти́мою сла́достю. Звѣдє́нїѧ Х҃а жєниха сво́єгω (Чернігів, 1646 *Перло* 54).

ЖЕНИЦА *ж.* Те саме, що жона: Tot że miel choroszeiu żenicu Juhu czesnuiu Popádycu ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); Oycze Mikitá os twoiá żenicá (Там же, 6 зв.).

ЖЕНИШОКЪ *ч.* Назва рослини: ageraton, жєнишо(к) зєлїє (1642 *ЛС* 75).

ЖЕНІТИСЕ *див.* **ЖЕНИТИСЯ.**

ЖЕНІТИСА *див.* **ЖЕНИТИСЯ.**

ЖЕННИНЪ *див.* **ЖОНИНЪ.**

ЖЕННЫЙ *прикм.* Спричинений пожежею: ти(ж). шкоды которыѣ сѣ стали с обѹдвѹ сторω(н), жєнныи и браныи,... вєликїи и тѣжкїи, а то та(к), абы было заложєно, абы ω(д)на сторона дрѹгой сторонє нє ѹспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost.DB* 456).

ЖЕНСКИ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНСКИЙ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНСКІЙ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНСКЫЙ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНЧИЗНА *ж. (особа жіночої статі)* жінка: ω(т) одногω м(с)ца ажь до пѧтагω рокѹ за мѹжчизнѹ дастъ е҃ сиклєвъ, а за жєнчи(з)нѹ г҃ (серед. XVII ст. *Хрон.* 127 зв.).

ЖЕНЧУГЪ *див.* **ЖЕМЧУГЪ.**

ЖЕНЬСКИ *див.* **ЖЕНСКИЙ.**

ЖЕПАНЪ *див.* **ЖУПАНЪ.**

ЖЕРАТОКЪ *ч.* Гарячий попіл: цр҃ь... оуглиє горѧщєє повєлѣ(л) просыпати по(д) нозѣ єго. и жєратка насыпати во вста єго (1489 *Чет.* 32 зв.);

(розжарене вугілля) жар: Толко трєтєго дня ды(м) постєрє(г)ши та(м) мѹ(р) выламавши жєрато(к) ѹголя добыто и водою ѹга́шєно (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.).

ЖЕРДНИЙ *прикм.* Жердяний: perticalis, жє(р)дни(й) (1642 *ЛС* 312).

ЖЕРДЬ, ЖЕРДЪ, ЖЕРЪДЬ *ж.* Жердина, жердь: а на жеръди сукмановъ шарихъ, Муравскихъ, два (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/І, 101); Є(с)ми прода(л)... комягу... и до нє(и) шє(ст) ко(п) жє(р)дє(и) (Володимир, 1583 *ТУ* 193); Гумно оплотомъ жердми огорожено (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); яко ώного що на́ морю... то́нє нє трє́ба много намовлѧти абы́сѧ хвата(л) того́, що ємѹ сѧ на ратѹно(к)... подає́ алє що на(и)прѹ(д)шє потрє́ба ємѹ пода́ти жє(р)ди, або до́щкы яко́и жєбы сѧ єи хвати(л) якона(и)рихлѣй хочє(т) ли на бє́рє(г) вы́плыти (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 3 зв.); помененые принципалове..., на улицы обскочившы, окрутне... збили, змордовали, киями, жердями, друками,... и мало на смерть не забили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 523); pertica, жє(р)д(ъ) долгаѧ (1642 *ЛС* 312).

ЖЕРДЬЄ *с., зб.* Жердя: Жаловала на ва(с) земѧ(н)ка гдр(с)кая Бгдановая… ѡ томъ што(ж) …врѧ(д)никъ ва(ш)… насла(в)ши мо(ц)но… по(д)даныхъ ваши(х)… на вла(ст)ны(и) кгру(нт) єє… на ѡгороды напє(р)вє(и)… проламавши и порȣбавши горо(д)бу плоты и жє(р)дьє (Берестя, 1566 *ЛНБ* 103, 401/IIIc, 1572, 24).

ЖЕРЕБЄ *див.* **ЖЕРЕБЯ.**

ЖЕРЕБЕЙ, ЖЕРЕБІЙ *ч.* **1.** Жереб, жеребок. ◇ **жеребей метати, метати жеребій** — кидати жеребок: Я Яцко Прȣский, а ѧ Петръ Кошевский …жєрєбєй єсми промєжкȣ сєбє мєтали ѡ наших людєх ѡтчизных (Жуковець, 1528 *AS* III, 326); роздєліли ѡдинє моє събѣ. а ѡ ѡдєжі мєталі жєрєбій (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 53); **жеребей палъ, палъ жеребій** — *(судилося, призначено щось кому-небудь)* випав жереб, жеребок: жєрєбє(и) па(л) на ма(т)ѳєѧ (II пол. XVI ст. *КА* 1); Па́лъ тєжь жє́рєбіи сновъ Іѡсифо́выхъ ѡ(т) Іѡрда́нȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 168); **врѣщи жеребій** — те саме, що **метати жеребій**: а того длѧ мовили мєжи собою нє роздираймо єго алє връзѣмо жєрєбіи ѡ нєго комоу(с) останє абы сѧ писмо выпол'нило (1556-1561 *ПЄ* 432).

2. Пай, земельний наділ: ȣбачивши єсмо вєрнȣю,… слȣжбȣ… кȣ ѡтцȣ нашомȣ… пожаловали єсмо єго, дали ємȣ люди наши данныи,… в Берєстєйском повєтє шєст жєрєбъєв з людми (Вільна, 1514 *AS* III, 108); ино мнѣ Яцкȣ зостали сѧ изъ жєрєбьѧ три чоловєки ѡтчизныхь (Жуковець, 1528 *AS* III, 326); то есть нива, на которой ваша милость теперь стоите, власная моя, жеребя Нестеровского, дядка моего, который жеребей его в ихъ рукахъ былъ, который жеребей тое зими прошлое, на великомъ валномъ сейме… мнѣ поступился (Невмиричі, 1552 *Арх ЮЗР* 4/I, 57); давы(д)ковичи дымовъ г҃ по(л) слȣжъбы дани з ны(х) г҃ кади и вє(д)ро тамъже жєрєбє(и) впȣстє лєжить (1552 *ООвр.З.* 112).

3. Вл.н.: Жєрєбє(и) Фєдо(р) (Житомир, 1609 *ЦДІАК*, 11, 1, 5, 20 зв.); жєрєбє(и) иля ста(н)ко(в)ски(и) (Там же, 34).

Див. ще **ЖРЕБИЙ.**

ЖЕРЕБЕЙНЫЙ *прикм. (який стосується паю)* пайовий: а потомъ мнѣ от брата моєго, Тихна половица того имєньѧ Крухиничь в дєлȣ вєчном и в жєрєбєйном достала (Володимир, 1535 *AS* IV, 6).

ЖЕРЕБЕЦЪ, ЖЕРЕБЕЦЬ *ч.* Жеребець, огир: стадо свирєпъ, жєрєбцов, возники, быдло… з людей тых дворов брал (Вільна, 1551 *AS* VI, 118); за трєтяка жєрєбца ѡ(т) робочи(х) свєрєпо(в) копа грошє(и) (1566 *ВЛС* 99); Што ся ткнетъ таляровъ…, тыемъ тежъ самъ на тотъ часъ роздалъ служебникомъ моимъ: …хлопятомъ: Оксентию… копъ две а жеребцъ зъ седломъ,… Гречце копу (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 25); нєбо(ж)чи(к) обѣца(л) дарова(ти) матєри мою(и) клѧ(ч) дала мнѣ за ню жона ва(с)кова жєрє(б)цѧ (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 16, 7); У Дємка Пивовара… взято: …ялови(ц) — двє,… жєрєбєцъ — ѡдє(н), трєтя(к) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 108); взято ȣ фолъваркȣ… молодєжȣ такъ жєрєбцовъ яко и клячъ сто тридца(т) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); стада пятдесятъ; жеребцовъ дорослыхъ осмъ, молодих тридцат шестъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117).

Див. ще **ЖРЕБЕЦЬ.**

ЖЕРЕБИЦА, ЖЕРЕБИЦЯ *ж.* Лошиця: в то(и) ѡборє кобыла вороная з жєрєбятємъ жєрєбица лонъшака тоє(ж) кобылы вороная (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 50); жалова(л)… пнъ лавринъ пєсочинъски(и)…, ижъ дє(и) по(д)данны(и)… зъ свєтца… промєнялъ слузє… госковъскому гриню… жєрєбицу гнєдȣю лысую прирєкаючи за вольную (Кременець, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 72); жєрєбиць три (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 241).

ЖЕРЕБІЙ *див.* **ЖЕРЕБЕЙ.**

ЖЕРЕБЦЪ *див.* **ЖЕРЕБЕЦЪ.**

ЖЕРЕБЯ, ЖЕРЕБА, ЖЕРЕБЬЯ *с.* **1.** Жереб'я, лоша: Цєна конємъ робочимъ: … за ло(н)скоє жєрєбя по(л)копы грошє(и), за лєтошнєє жєрєбѧ два(д)ца(т) грше(и) (1566 *ВЛС* 99); в то(и) ѡборє кобыла вороная з жєрєбятємъ (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 50); в Па(р)хома [клячу] гнєдую и(з) жєрє(б)ємъ лєтъни(м) узя-

ли (Житомир, 1583 *АЖМУ* 57); побрати казалъ... сверепа зъ жеребъям неходая, которая мене коштуетъ копъ десятъ грошей (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); тыє помєнєныє слꙋги... кгва(л)товънє пограбили...//... ꙋ грицъка пивовара кляча з жєрєбятємъ з возомъ (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 33-34).

2. Левеня: ω(т)почиваючи леглъ єсть яко Левъ, и яко лвица кто жь єгω [щєнѧ лвиноє] возбꙋдитъ; а той бꙋдєтъ ωжиданьємъ народωмѣ (!) привѧзꙋючи до виннńцы жєрєбѧ своє, а до винной матицы... ослѧ своє (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.).

3. Верблюденя: посла(л) дары братꙋ своємꙋ... вєлблюдицъ дойныхъ з жєрєбѧтами ихъ л҃ (серед. XVII ст. *Хрон.* 50).

Див. ще **ЖРЕБЯ.**

ЖЕРЕЛО *с.* **1.** Джерело: а потом привели нас до озера Миничова и до жерела Миничевского; тое дей жерело пошло в Татинец озеро (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 42); чи исто(ч)ни(к) з о(д)ного жєрєла выпущає(т) соло(д)кую и го(р)кую воду... та(к)жє ωдє(н) сто(к) нє можє(т) солоной и соло(д)кой воды выпущати (II пол. XVI ст. *КА* 168); спала з нєба звє(з)да вєликаѧ на кшта(л)т свєчи гораючаѧ и впала на трєтюю ча(ст) рєки и на жєрєло во(д) (XVI ст. *КАЗ* 617); А жєрєла и стꙋ(д)ни и кождоє згромажєньє водъ бꙋдє чисто (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

2. *Перен. (те, що дає початок чому-небудь)* джерело; начало: нє вм(с) ли прагнє(н)ѧ лихои(м)ства пѣнє(ж)ного, и доста(т)кꙋ ми(р)ского жєрєло похоти(и) въ собѣ роспꙋстили, и насытитисѧ никако(ж) нє можєтє (1598 *Виш.Кн.* 272); с которого жєрєла (*на полях*: исто(ч)ника. — *Прим. ред.*) выникнꙋли єжджє(н)ѧ до рымꙋ по шапъки каръдиналъскіє, по сакры, и по плащи бискꙋпіи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.); Смотри жь пилне, правовѣрный християнине, и розсꙋжай, чий то дꙋх от Скарги дышет и с котораго жерела воду мудрования разумным почерпалом черпнет (1608-1609 *Виш.Зач.* 210); Сталасѧ зранєною мл(с)тью и запалєньємъ вшєтєчнымъ к нємꙋ, и розмаитє жєрєло ωноє чистости ловила (серед. XVII ст. *Хрон.* 64).

ЖЕРЕЛОВЪ *прикм.* Джерельний: Пиґасій: Криничны(и), жєрєловъ (1627 *ЛБ* 227).

ЖЕРЕЧОКЪ *ч.* *(назва риби)* малий жерех; жерешок: саранча, ꙋсєница жєрєчокъ, и коничокъ, и кождоє подобноє имъ єсти нє маєтє (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

ЖЕРНА *див.* **ЖОРНА.**

ЖЕРНОВЕЦЪ *ч.* *(назва рослини, Stipa L.)* ковила: spartum, птичая рута трава, жєрновє(ц) (1642 *ЛС* 376).

ЖЕРНОВНИКЪ *ч.* Мельник: pistrinari(us), жє(р)новникъ (1642 *ЛС* 317); pollintor, мє(л)никъ, жє(р)новникъ (Там же, 320).

ЖЕРНОВНЫЙ *прикм., перен.* Жорновий: Шꙋмъ жєрновныи, всѧкои прєвротности и прємѣны, оутихнєтъ вѣка сєго, которіи подобє(н) камєню млынъскомꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 39).

Див. ще **ЖОРНОВЫЙ.**

ЖЕРНОВЦЕВЫЙ *прикм.* Ковильний: sparteus, жє(р)новцєви(й) (1642 *ЛС* 376).

ЖЕРНОВЪ, ЖОРНОВЪ, ЖРЪНОВЪ *ж.* Жорно: Єсли жона оу жо(р)но(в) нє бꙋдє(т) ωста(в)лєна, якъ бо(л)шє на(с) нє прєбачи(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78); єсли и в нєволю бꙋдєшъ да(н) до жєръно(в). мꙋ(ж) или жона, хота(и) и дѣти маєшъ,...//... нє прєбачи(т) тєбє, которій выводи(т) ωкованъны(х) мꙋ(ж)ство(м) (Там же, 78-78 зв.); жрънóвъ: Жорна, або млынны(и) камєнь, млынє(ц), рꙋчны(и) млы(н). Жрънóвъ ослій,... а длѧ тóго сѧ называєтъ ослій, жє ослами мєлютъ (1627 *ЛБ* 37); mola, molaris, мли(н), жє(р)новъ (1642 *ЛС* 271).

Див. ще **ЖОРНА.**

ЖЕРТВА, ЖРЪТВА, ЖРЬТВА *ж.* (*цсл.* жрътва) **1.** *(за релігійними обрядами — предмет або жива істота, яких приносили як дар богам)* жертва: въсѧкыи младєнєць моужєскаго полоу ωтворяючи ложє сн҃а ст҃о гви нарєчєтьсѧ абы даль жрътвоу за нєго... двоє горъличокь алъбо двоє // голоубѧть (1556-1561 *ПЄ* 214-214 зв.); Прішлі... нѣкоторіи... и повѣдалі ємꙋ ω галілєих. которых жє то пілат кровь змєшал изь жертвамі их (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 78); ꙋчинили тогды тє(л)ца и ωфєровали жє(р)тву

ба(л)ванови (II пол. XVI ст. *КА* 36); деколи давала по одно ягня на жертву за грѣхы свои (XVI ст. *НЄ* 63); сн҃а своєго є(ди)ного мѣвши и то(г) да(л) бы(л) на ѡфѣроу або на жє(р)твꙋ избавитєлю своємоу (XVI ст. *УЄ* № 31, 164 зв.); Пот чола своєго на жрьтву отдали и слезами лице своє омывали (XVI ст. *Укр.п.* 88); А другіе церкви прыносятъ въ жертву хлѣбы кислые (Вільна, 1608 *Гарм.* 202); Принóсъ, приношéнїе: Доброво́лнаа офѣра, тóє щó быває́(т) принóшєно ѡ(т) богáтства, ѡ(т) грóшєй. И тє(ж) жє́ртва, зарѣзанаа офѣра (1627 *ЛБ* 99); Бг҃ꙋ несꙋ ѡвчатко на жертву оддати (I пол. XVII ст. *Рєз.* 176); Victina, а(е), жєртва (1642 *ЛС* 412); ср(д)цє съкрꙋшєнноє Бг҃ъ лю́бит҄, єдина слєзá вáша, вєли́ка жє́ртва прєд҄ Бг҃омъ, пáчє всѣ(х) принѡшє́ній (Чернігів, 1646 *Перло* 167); Жє́ртва. Victima. Hostia. Sacrificiu(m) (1650 *ЛК* 447); *Образно*: гды хто живє́тъ Бг҃ꙋ во вшєлáкой свѧтобли́вости и справєдли́вости и прáвдѣ, и ставáєт҄сѧ жє́ртвою дх҃óвною блг҃опріѧ(т)ною бг҃ви (Вільна, 1620 *См.Каз.* 11 зв.); **жертва безъкровная, безкровная жертва** — *(у християнському культі — хліб і вино, які символізують тіло і кров Ісуса Христа)* безкровна жертва: И для тогожъ называемъ въ литуръгии светой тую светую (службу) — жертвою безъкровною (Вільна, 1599 *Ант.* 747); гды... до великой церкви Василій царъ вшолъ, абы ся безкровной жертвы причастилъ, отъ фотіа патріархи не былъ допущенъ, которій его мужеубійцемъ называлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 728); *Образно*: Тáѧ бовѣмъ Бж҃(с)вéннаѧ Трáпеза дш҃ѣ нáшей є́ст҄ си́лою жи́лами оума,... гды з҄ тогѡ свѣта воѡрꙋжє́нны тоє́ю бєз҄крóвною жє́ртвою ѡ(т)идє́мѡ, з҄ вєли́ки(м) дєрзновє́нїєм҄ до нб(с)нои вни́дєм҄ полáты, я́кѡ бы золоты(м) ниáкимсь приѡздóблєнни орꙋжіє(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915).

2. Жертвоприношення: Выдказъ: намъ, хрестянумъ // естъ потокмлена недѣля намѣстъ суботы, што бесме не держали у одно изъ жиды и много правъ Моисеовыхъ, якъ были и жертвы ихъ лише до рождества и приходу Христового (XVI ст. *НЄ* 164-165); **приносити жертву (жертвы)** — відправляти обряд жертвоприношення: доднесь жертвовал сатанѣ всѣ время вѣка сего, а нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таиньствует и жертву приносит (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192); И прышло до того, же вже тамъ ани жертвы светое беспечне приносити не можешъ,... ани крестного знаменія явне выставити (Вільна, 1608 *Гарм.* 187); покажѣтє ми нєхотѧщаѧ приносити жєртвы бг҃омъ наши(м) (1489 *Чет.* 61); **оставити жертвы** — припинити відправляти обряд жертвоприношення: та прєбыває(т) оу вѣрє распѧто(г). и потварила єсть весь горо(д) нашь многи(х) ѡ(т)лꙋчила оставити жертвы бг҃овъ нашихъ (1489 *Чет.* 61 зв.); **приношенїє жрътвы** — відправа обряду жертвоприношення: Саоулъ бовѣ(м) кды мѣ(л) воєвáти з филисти(н)чиками самоила пр(о)рка длѧ приношєнїа жрътвы за щасли́вый войны конє(ц) чєка(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.).

3. Служба Божа; моління: А ты, жиде, надѣешися на прелестника своего машияка, еже есть анътихристъ, иже онъ васъ зберетъ до Іерусалима, обновитъ жертвы ваша и храмъ воздвигнеть (1580 *Спис.* 5); Если жертву уставичную службу Божественную антихристъ маетъ згладити, якось вышей слышалъ, тогды сегоднешніе геретикове мусетъ быть не послѣднѣйшіе слуги антихристовы и посланцы (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 163); До того Грекове и Русь тотъ сакраментъ называютъ жертвою за жывыхъ и за умерлыхъ, а евангеликове съ того насмѣваются (Вільна, 1608 *Гарм.* 200); **жертвы (жертву) прыносити** — відправляти службу Божу, молитися: А тутъ нехай кождый ясне обачитъ еслиже пуркгаторія хто не вѣруетъ тогды напрасно за усопшихъ молитвы и жертвы прыносетъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); Другая: не верыти, ижъ естъ чыстецъ. А для чогожъ за умерлые молитвы делаютъ, памети справуютъ, И жертву светую прыносятъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 717);

◇ **жертва святыхъ** — самопожертвування, смерть за віру в Христа: Такъ оумєрєть мнѣ ми-

ло (мовитъ до насъ) якъ к' Бгꙋ жєртва стыхъ дорогꙋ бєрєтъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 12).

ЖЕРТВЕННИКЪ, ЖЕРТВЕНИКЪ *ч.* (*цсл.* жьртвьникъ) **1.** *(місце, де язичники приносили богам офіру)* жертовник, жертівник: оубью(т) єго на жєртвєницє(х) (1489 *Чет.* 373 зв.).

2. *(стіл, призначений для здійснення проскомедії)* жертовник: злодей... взялъ изъ жертвенника сребряный котелецъ и иные сосуды побралъ (поч. XVII ст. *КЛ* 84).

Див. ще **ЖЕРТВИЩЕ, ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖЕРТВЕНЪ *прикм. (призначений для принесення жертви)* жертовний: prachites, сосудъ жє(р)твєнъ (1642 *ЛС* 331).

ЖЕРТВЕЦЪ *ч. (той, хто приносить жертву)* жертвуватель: Жє́ртвєцъ. Immolator. Victimarius (1650 *ЛК* 447).

ЖЕРТВИСТИЙ *прикм.* Туфовый. ◇ **камень жертвистий** *див.* **КАМЕНЬ.**

ЖЕРТВИЩЕ *с.* (*цсл.* жьртвище) те саме, що **жертвенникъ** у 1 знач.: тогожъ и Божое помочи естъ обнажонъ, гды отъ идоложерцовъ поӥманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и далъ хвалу бѣсомъ (1603 *Пит.* 55).

ЖЕРТВОВАТИ *дієсл. недок.* (кому) *(приносити жертву богам)* жертвувати: Сей же, который брата простити не хотѣл, на первом вопросѣ мучения отскочил и Христа ся отрекл и идолом жертвовал (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 194); polluceo, бєсѣдую, жєртвую, жрю (1642 *ЛС* 320).

ЖЕРТОВНИКЪ, ЖЕРТОВЪНИКЪ, ЖЕРЪТОВНЇКЪ, ЖРЪТОВНИКЪ *ч.* **1.** Те саме, що **жертвенникъ** у 1 знач.: в црква(х)... двѣ мѣ(с)ца ма́ю(т) в олтари бы́ти, жєрто́вни(к) // и прєсто(л), то є́стъ, офѣрова(н)ѧ є(д)но, а посвѧчє(н)ѧ дрꙋгоє (Вільна, 1596 *З.Каз.* 41 зв.-42); трє́бни(к), жє(р)то(в)ни(к) (1596 *ЛЗ* 81); скопа в нє(м) точи́ло, то є(ст) жрърто́вни(к). гдє чинєва́ли жрътвы (XVI ст. *УЄ* № 29915, 103 зв.); мєжи ѡ(л)тарє(м) а жєръто(в)нїко(м) оубі́ли єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 167); Ѡчисти́лищє: Жєрто́вникъ, ꙋблага(л)ниц(а): Мѣ(с)цє на ѡфѣрова(н)є (1627 *ЛБ* 154); Пра́са, єстъ жєрто́вни(к): то єстъ мѣсцє ѡфѣръ, на кото́ромъ ко́лєно было розмаѣтоє бы́дло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 488); Жєрто́вникъ. Offertorium. Ara olinina (1650 *ЛК* 447).

2. Те саме, що **жертвенникъ** у 2 знач.: На жертовнику две приставки сребреныхъ (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); на жє(р)товнику покровє(ц) чи(р)воны(и) ба(р)ха(н) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); запо́на ѡколо жє(р)товника сѣтъковая з є(д)вабємъ и бляшкою (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 270); Багазия шка(р)латная...//... на жє(р)товникъ зажыває(т)ся (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 75-75 зв.).

3. *(спеціальна тарілка, якою користувалися під час літургії)* дискос, хлібоносець: Ді́скосъ, або лави́да... Блю(д)цє, жєрто́вни(к) малы(и) (1627 *ЛБ* 201).

Див. ще **ЖЕРТОВНИЦЯ.**

ЖЕРТОВНИЦЯ *ж. (спеціальна тарілка, якою користувалися під час літургії)* дискос, хлібоносець: А оны... мусѣли у иншом келиху на жертовницѣ з дому принести вина (Львів, 1605-1606 *Перест.* 35).

Див. ще **ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖЕРУХА, ЖАРУХА *ж.* (*назва рослини, Cardamine L.*) жеруха: Пръси оу жєны коли ѡтѣкаю(т). оуваривши з ѡцто(м). жєроухоу пити даи нащєср(д)цє оуздра(в)лѧє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.); nasturciu(m), жєруха, ка(р)димо(н) (1642 *ЛС* 277); thlaspi, тобо(л)ки, жєруха трава (Там же, 397); **воднаѧ жеруха (жаруха)** — водяна жеруха: Во(д)наѧ жєроуха є(ст) зѣлѧ доброє (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11); Во(д)наѧ жароухоу (!) (Там же); **полная жєруха** — польова жеруха: agriocardanum, по(л)ная жєруха (1642 *ЛС* 76).

ЖЕРЪДЬ *див.* **ЖЕРДЬ.**

ЖЕРЪТОВНЇКЪ *див.* **ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖЕРЦЬ *ч.* Те саме, що **жрецъ**: рєклъ илья, лживы(м) пр(о)ркомъ жєрцємъ (1489 *Чет.* 234).

ЖЕСТОКИЙ, ЖЕСТОКЫЙ, ЖЕСТОКЪ, ЖЕСЪТОКЪ *прикм.* **1.** Жорстокий, безсердечний, безжалісний: вѣдаль єси ижє єсть єсми члкь жєстокыи. бєроу то чого єсми нє положиль а пожинаю тамь гдє єсми нє рос'сѣва(л)

(1556-1561 *ПЄ* 305 зв.); Крѹпецкий... на перемыскую епископию наскочил...//...за годностю нѣкгды того не годен был, але як той менелай, также и той жестокъ душею, звѣроѡбразен гнѣвом (поч. XVII ст. *Вол.В.* 78-79); научила церковь христова вѣрнаго быти простым, а не хитрым; богобоязливым и мирным, а не жестоким, дивним и свирѣпым (1608-1609 *Виш.Зач.* 206); Macrimabilis, неѡплака(н)ни(й), же(с)токъ (1642 *ЛС* 225).

2. Твердий: ти... въ ѡдра мѣсто и трапезы. землю имѣлъ жестокѹ. а въ вина мѣсто водѹ чистѹю немоутащѹю (1489 *Чет.* 38 зв.); жестóкъ, тве(р)ды(и), закаманѣлый (1596 *ЛЗ* 46); durus, тве(р)дъ, жес(ъ)токъ (1642 *ЛС* 172); Жéстокъ. Durus. Solidus. Adama(n)tiu(us) (1650 *ЛК* 447);

перен. міцний, твердий, непохитний: радоуисѧ петре вѣро жестокая. красото црквъная. ты бога ради много терпѣвъ в темницахъ (1489 *Чет.* 229).

3. Відважний, хоробрий, мужній: ѡ жестокий моужю. крѣпкий храбре. неб(с)ный члвче земный аггле. великий оуме. добрый светилниче всемѹ мироу (1489 *Чет.* 38 зв.); Амѡсъ: чре(з) але(ф),... жесто(к), твéрдъ, ый, крѣпо(к). áбо мѹжны(и) дѣ(л)ны(и), си(л)ны(и), мо(ц)ны(и), дѹжі(и), недобыты(и) (1627 *ЛБ* 175).

4. Сильний, різкий, навальний: гды ѡна [ремора] сѧ прилѣпитъ сѧ до корабла. теды нигде // сѧ не постоýпитъ корáблъ з' своего мѣсца, хотéй жестóкїи вѣтры женоýтъ его (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 154 зв.-155).

ЖЕСТОКОВИЙНѢ *присл.* Уперто, міцно: pertinaciter, же(с)токови(й)нѣ (1642 *ЛС* 312).

ЖЕСТОКОВИННЫЙ *див.* **ЖЕСТОКОВЫЙНЫЙ.**

ЖЕСТОКОВИННОСТЪ *ж.* Упертість, непоступливість: pertinatia, же(с)токови(н)но(с)т(ъ), люто(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 312).

ЖЕСТОКОВЫЙНЫЙ, ЖЕСТОКОВИННИЙ *прикм.* (*цсл.* жестовыиныи) Упертий, непоступливий: pertinax, люти(й), же(с)токови(н)ни(и) (1642 *ЛС* 312); до того старозакóнные Сакрамéнта были подáны жестоковыйномѹ лю́дови Ізрáил'скомѹ тѣлѹ слѹжáчомѹ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 901).

ЖЕСТОКОВЫЙСТВО *с.* Упертість, непоступливість: Здойми одно, о(т)че владыка, жестоковыйство фарабнское або єгипет'скоє с кáркѹ (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.).

ЖЕСТОКОСЕРДЪ *прикм.* Твердий, упертий: А если хто жестокосерд и не вѣрит моему речению, сам досведчит и узрит их латынски костел во лжи сей (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 184).

ЖЕСТОКОСТЪ *ж.* Жорстокость, суворість: indementia, немилосе(р)дие, же(с)токо(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 230).

ЖЕСТОКЪ *див.* **ЖЕСТОКИЙ.**

ЖЕСТОКЫЙ *див.* **ЖЕСТОКИЙ.**

ЖЕСТОСЕРДЇЄ, ЖЕСТОСЕРДЬЄ *с.* (*цсл.* жестосердиє) жорстокість, безсердечність: єлена же црца рекла и(м)... вѣдаетель што ѡ хѣ пр(о)рци рекли ѡ немь же ннѣ. и ва(с) оупрошаю ѡ вашемъ жестосердьи. штожь вы завжды почитаете, а ннѣ мо(л)вите не вѣдаемъ (1489 *Чет.* 200 зв.); Прóто(ж) не мнимáючи жестосéрдїю и́хъ, и тó єще и́мъ покáже(м) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 60); чере(з) дóлгїй чáсъ тр'вáти в' я́рости éстъ ненáвисть, жестосéрдїє, и прáвала злóсть (Львів, 1645 *О тайн.* 62).

ЖЕСТОСЕРДЬЄ *див.* **ЖЕСТОСЕРДЇЄ.**

ЖЕСЪТОКО *присл.* Жорстоко, суворо: dure, жес(ъ)токо (1642 *ЛС* 172).

ЖЕСЪТОКЪ *див.* **ЖЕСТОКИЙ.**

ЖЕЧИ *дієсл. недок.* (*цсл.* жечи) **1.** (чим) *(знищувати вогнем)* спалювати, палити: Орéлъ: Птáхъ котóрый на пѧтсóтноє лѣто ѡбновлѧ́е(т)сѧ жегóм' слнце(м). и погарáа в' истóчницѣ вóднѣ, пáки ю́нъ бывáе(т) (1627 *ЛБ* 79).

2. (чим) Сильно пекти, припікати: гѣмонъ... повелѣ(л) свечами огными горѧщими жечи тѣло ее по ребромъ (1489 *Чет.* 65); макриянъ. повелѣлъ... свечами горѧщими жечи по рана(м) ее (Там же, 86 зв.).

3. (кого) *(викликати високу температуру тіла)* палити: теща симонова огне(м) жегома лежала (1556-1561 *ПЄ* 151 зв.); Пришовъ Христосъ

у хыжу Петрову и узрѣвъ тещу его, ажъ она лежитъ, жьжетъ еи (огнь), и ко руцѣ юй дотуливъ ся, и лишивъ еи огень (XVI ст. *НЄ* 91).

ЖИВ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖИВАТИ *дієсл. недок., многокр.* **1.** *(перебувати де-небудь)* поживати, проживати: Бы́ли тыжъ и в' Єгі́пскихъ скі́тахъ, што жива́ли в пєчє́рахъ, и з ни́хъ на свѣтъ ма́ло выхожа́ли (Київ, 1622 *Сак.В.* 43 зв.); *Образно*: Иванъ... большє жива(л) на нбси ѡ(т)коль ємꙋ даръ данъ (1489 *Чет.* 41).

2. *(проводити життя певним чином)* жити: ѡтрокъ... постомъ и млтвами бговгодно жива(л) (1489 *Чет.* 88 зв.).

ЖИВЕЛО *с.* Пожива, харчі, продукти: на которой колясе было..., барило меду, четвертъ мяся яловичого, и иншихъ живелъ: хлеба, сыра, масла (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/І, 366).

Див. ще **ЖИВНОСТЬ.**

ЖИВЕЛЪ, ЖЫВЕЛЪ, ЖИВОЛЪ, ЖИВІАЛЪ, ЖИВУЛЪ, ЖИВЮЛЪ *ч.* (*стп.* żywioł) *(одна з матеріальних першооснов буття)* стихія: которіи єлєме́нтъ або живѡлъ нє мнѣй є(ст) нєстатєчный, и ѡ(т)мѣнный, я́къ зємлѧ ца́лаѧ, статєчнаѧ и нєпорꙋ́шимаѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 247 зв.); И въ творе́нїю сєго ви́димого ми́ра, на́пєръвѣй закладає́тъ фꙋндаме́нъта; з чотырохъ єлєме́н'тѡвъ: а́л'бо живоулꙋвъ: то єстъ сътвори́въ на́пєръвѣй, свѣтло(ст) огнє́н'ноую; воздꙋхъ, во́дꙋ, и зе́млю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9);

(суспільне середовище, маса людей) стихія: здумѣло небо и барзо задрижало, и всѣ живела зъ собою... порушило (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 759); И гды затрꙋбѧтъ агглѡвє, прійдєтъ до кꙋпи з'громажо́ный ѡ(т) концѡ́въ зємли́, и ѡ(т) всѣхъ живіо́лѡвъ, ве́сь члч(с)кїй ро́жай до Ієр(с)ли́мꙋ, понєва́жъ то́т' сєре́днїй є(ст) свѣта (Київ, 1627 *Тр.* 58);

(явище природи як могутня сила) стихія: анєктавъ по́чалъ мо́вить, поднєси́сѧ мале́нько з столца твоего а́бо вѣмъ то́й годи́ны живю́лы ѡ(т) слнца прєнагаба́ны, и стало сє и́жь за́разомъ бо́лє(ст) ѡ(т) не́й ѡ(т)шла (серед. XVII ст. *Хрон.* 397 зв.);

(складова частина святих Тайн) елемент: До сакраменъту потреба (не мниманыхъ, але) видомыхъ жывеловъ (хлеба и вина) (Вільна, 1599 *Ант.* 749); А прєз живела розумѣй речи тыи видомыи, котории приналежат до тайны, яко при крещении вода, при причастии хлѣбъ и вино (Вільна, 1600 *Катех.* 48).

ЖИВЕЦЪ *ч.* Живець. Вл.н.: а тою долиною идє(т) пото(к) живєц (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П*-216, №27, 1).

ЖИВИЙ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖИВИНА *ж. (жива істота)* живина: сутъ люде, и инъшаа живина, // и марга (XVI ст. *НЄ* 151-152).

ЖИВИНКА *ж.* Худоба: ѡна была вогнала живи(н)кы о(д) оцѧ своє(г) тотоу часткоу засѧ взѧла свою вы(д) ва(с)ка и пꙋшла с нєю за ѧцька за маркова сна (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 18).

ЖИВИТИ, ЖИВИТЫ, ЖЇВЇТЇ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(підтримувати чиєсь існування їжею, кормом)* годувати; кормити: братъ... того брата своєго, нє маючого смыслꙋ и розꙋмꙋ в сєбє мєл, и єго живилъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); възри́тє на пти́цѣ нб(с)нїи и(ж) ни сѣю(т), ани жнѧ(т),... а ѡць и(х) нб(с)ны(и)... живи(т) и(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 88); ne chocz ho żywyty (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Ѡчє, Ѡ(т)чє,... Под' ча́съ мо́рꙋ, голо́дныхъ,... доста(т)нє живи́лєсь (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 11); aio, жївітї, ховатї ко(р)мітї (I пол. XVII ст. *Сем.* 19); Ди́вєнъ Бгъ на высотѣ Нб(с)ной, кото́рый..., жи́витъ и ко́рмитъ всє створе́нѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 59); Быдло,... продати, а мене живити (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); вода была бѣла я́кѡ молоко,... тѣла бѣлю́хны кро́мь пока́рмовъ и́нших живила и тꙋчила (серед. XVII ст. *Хрон.* 454).

2. *Перен.* (кого, що) *(підтримувати, сприяти розвиткові когось, чогось)* живити: бца... завжды сты(м) дхѡ(м) живлєна (1489 *Чет.* 52 зв.); А єстъ цнота людє́й богобо́йныхъ, кото́раѧ вѣчнє живитъ, и вѣчною сла́вою надѣлѧ́єтъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.); бо(з)скаѧ [натоу́ра]... ѡнꙋю ипоста(с) соустєнтꙋєтъ то є(ст) по(д)-

пира́єтъ або жи́ви(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 18); жа́дєнъ... нѣгды тѣла своєгѡ нє мѣлъ в нєна́висти, а́лє ѡ́ноє жи́ви(т) и загрѣва́єтъ, якъ и Хс Црковъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 933);

(підтримувати вогонь, не давати йому погаснути) живити (що): огонь на олтарꙋ завжды бꙋдє(т) горѣлъ, который бꙋдє живилъ сщєнникъ // подкладаючи дрова рано на кождый днь (серед. XVII ст. *Хрон.* 116-116 зв.).

3. (кого) Залишати живим: Зако́нъ... Мѡисє́овъ ко́ждого, кото́рый бы блюзнѣрство на Ба мо́вил', нє ка́жєтъ живи́ти, алє оубива́ти прика́зꙋєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 110-111); кгды небожъчикъ на землю палъ,... Бокгуцкие малжонъкове крикънули, абы его не живили (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787); А постерегшы то, ижъ зъле учынилъ, теды... протесътанта хотечы не живиты, по гори шукаты хотелъ (Луцьк, 1647 *АрхЮЗР* 1/VI, 812).

4. (кого) Оживляти: подобаєть бо боятися ба... многи(х) мєртвить и живить (1489 *Чет.* 30 зв.).

5. (що) Гоїти, лікувати: врачь масть прикладываєть, живить ра(н)у євжиноу (1489 *Чет.* 161).

ЖИВИТИСЯ, ЖИВИТИСА, ЖЫВИТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (чим) *(уживати в їжу)* споживати, живитися: звѣрми са жи́ватъ косма́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); а той пока(р)мъ такъ чи(с)ти(и), и(ж) ся ним живитъ дитя якъ росою сло(н)це (серед. XVII ст. *Луц.* 544); ты́и то оужо́вє живи́лиса пе́рцємъ и лазꙋромъ, бо сє та́мъ тоє родило (серед. XVII ст. *Хрон.* 461 зв.).

2. (чим, з чого) *(добувати засоби до існування, забезпечувати їх)* живитися, годуватися: а мы ѡ(т) на(с) дали бы(х)мо єму сп架оможє(н)є чи(м) бы до року живитися мо(г) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Ѿт Татаровъ, которыє войны нє слꙋжать, а рємєствомъ, ѳꙋрманствомъ, и иными рєчми живатса (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); ѡ(д) трына(д)цати ꙋбоги(х) што зъ вымолочку жывя(т)ся по грошє(и) два полски(х) ѡ(д) кола млынового (Вінниця, 1614 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1747, 2); нє ти́лко ап(с)лъ, алє тє(ж) и ты́и, кото́рии при нє(м) были робо́тою живи́лиса (серед. XVII ст. *Кас.* 139).

ЖИВИТЫ *див.* **ЖИВИТИ.**

ЖИВИЦА, ЖІВІЦА *ж.* Живиця: Лѡ́тъ; ѡбвинє́ный, а́бо зва́заный, а́бо ѡткры́тый, а́бо живи́ца дорога́а, кото́раа называ́єтса Ста́кти (1627 *ЛБ* 220); resina, жівіца (I пол. xVII ст. *Сем.* 150); bitumen, клє(й), живица (1642 *ЛС* 103); cedrium, кє(д)ровая смола, живица (Там же, 116); трапилиса кꙋпцы Ізма́илтовѣ о́ною доро́гою з' Галаа́дъ до Єгиптꙋ идꙋчи, и вєлблю́ды и́хъ нєсꙋчи корє́ньє и рєси́нꙋ (на полі: смо́лꙋ живи́цꙋ)... и... мастыкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.).

ЖИВЇОЛЪ *див.* **ЖИВЕЛЪ.**

ЖИВНОСТЬ, ЖИВЪНОСТЬ, ЖЫВНОСТЬ *ж.* **1.** Пожива, харчі, продукти харчування: пожаловали намъ, ижъ ты берешъ въ нихъ многіе речи, живности (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); он того всего казал осмотрети и чого бы на тотъ замокъ нашъ, яко брон, дел,... пушкарей и жывностей потреба вказывала, штобы он то все справил (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 8/V, 8); вымєлъковъ лє(д)во бываєть зъ жывность домовꙋю (1552 *ОВін.З.* 141); Вырозꙋмєли єсмо достаточнє... ѡ всихъ потрєбахъ и долєглостах замковъ и подданых наших..., к томꙋ ѡ стрєльбꙋ, ѡ порохи и ѡ живъности до тых замков (Варшава, 1566 *AS* VII, 104); збо(ж)є горо(х) пшоно и и(н)шиє жи(в)ности поро(з)сыпали и су(д) побы(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24); вшакъ жє пото(м) кгды ся змо(ц)ними а ѡбачили и з нєволѣ ся рꙋсако(м) виломили коза(ц)ство(м), живно(с)ти шꙋкали (1582 *Кр.Стр.* 65 зв.); роботою рꙋкъ свои(х) живности шꙋкаютъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 138); Пи́ща: Жи́вность, стра́ва, по́кармъ, ко́рмла, потра́ва (1627 *ЛБ* 82); нє ты(м) ли аггли бжїи слоужи́ли; пода́ючи имъ жи́вности з роу́къ свои(х) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 325); пришли́ на пѡ́ля ширѡ́кїи роскѡ́шныи, и бога́ты(и) в' жи́внѡ(ст) (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв.); И кгды поводове до тыхъ маетностей собе аренъдовных слугъ и челяд своихъ для живностей посылали, теды вы, подданые,... оных били, топили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 422).

2. Годування, харчування: жи(з)нь, живо(т), жи(в)ность, выхова(н)є́ (1596 *ЛЗ* 47); Жи́знь: Живо́тъ, жи́вность, выхова́ньє, помєшка́ньє (1627 *ЛБ* 37).

Див. ще **ЖИВЕЛО, ЖИВОСТЬ**[2].

ЖИВО, ЖЫВО *присл.* **1.** Живо, швидко, хутко: силєнъ єси оуздоровити. прирожєнья болѣзни, и раз(д)рѣшити грѣховноую ночь. и живо вчинити дѣло (1489 *Чет.* 160); єсли сє оу нєгѡ што оукралъ // найдєтъ, живо, любо вола, любо осла. або овцꙋ во двоє наоборотитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99-99 зв.).

2. *(у живому стані, живим)* живцем: побывши всѣ дѣ(т)ки свои, абы в нєволю вло(с)кꙋю живо нє пришли, самы ся пото(м) мꙋжнє з во(ло)хи до ꙋпа(д)кꙋ сѣкли (1582 *Кр.Стр.* 45 зв.); а мє(р)твꙑи ѡ х҃ѣ воскрє(с)нꙋтъ пе́ршє, пото(м) мы котрꙑи живо зоста́нє(м) вкꙋпѣ з ни(м) похва́чєни бꙋдємъ на ꙋ́болоцѣ(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 13 зв.); заразом҆ сѧ почала зе́млѧ трѧ́сти, а(ж) сѧ ро(з)стꙋпила. і пожи́рала живо авиро́на, и дафа́на (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 19 зв.); Та́мжє и тꙑє жи́во шєстьсо́тъ на пля́цꙋ зоста́ли. Алє ся́ жи́во пойма́ть нѣко́мꙋ нє да́ли (Київ, 1622 *Сак.В.* 40); Зємлѧ... ростꙋпи́вшисѧ всѣхъ тꙑхъ пожрєтъ жи́во до пе́кла (Чернігів, 1646 *Перло* 155); хто́бы жоны своє́й ма́ткꙋ по́налъ, жи́во з ни́ми бꙋдє(т) спале́нъ огнємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 123); в губу бьючи покривавили, хрибетъ ввесъ стлукли и разы синие,... позадавали и мало што живо зоставили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 476); **яко живо (жыво)** — зроду, зроду-віку, здавна: а ты(х) двꙋ тонь ꙋ возєрє ѡрєховъско(м) никгды яко жыво с корꙋны нє волочывали (1546 *ОГ* 17 зв.); єсли жъ бы то та́къ было, а чомоу́ жъ ихъ тоу́тъ..., ѡте́цъ па́пє(ж) нє спомина́єть, зна́ти жє и(х) в то́є фалшивє вда́но, о чо́мъ я́ко жи́во нє мꙑслили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 41); ѡ(д)тоє могилы, которая, жыво, нє ты(л)ко абы мєла бы(т) Бєлы(м) Камєнє(м) на(з)вана, але жа(д)но(г)[о] на(з)вы(с)ка нє мєла ...вло(ст)ныє ланы єє дво(р)ныє (Житомирщина, 1639 *ККПС* 209).

Див. ще **ЖИВЦЕМЪ.**

ЖИВОВАТИ *дієсл. недок.* Перебувати, поживати: вси... того всего... заживати маютъ..., под благословенствомъ... церкви восточное живуючи, а не подъ иншимъ римскимъ якимъ (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 478).

ЖИВОДАВЕЦЪ *ч.* (*цсл.* живодавьць) *(про Бога)* Творець життя: камєн҆ноє бы то было ср(д)цє, котороє бы слъ(з) нє поустило, жалоуючи такого срамо(т)ного а нєвин҆ного оумоучєнїа нашєго живодавца и добродѣѧ вєликого (XVI ст. *УЄ Трост.* 62); И кгды вложи́ли то́тъ кр(с)тъ, на кото́ромъ бы(л) распѧ(т) живода́вєцъ на́шъ Х҃с, ѡжи́ла ме́ртваѧ дѣви́ца (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 61).

Див. ще **ЖИВОТАДАВЕЦЪ, ЖИВОТОДАВЦА.**

ЖИВОКОСТЪ *ч.* (Symphytum L.) живокіст: symphiton petra(e)on, ко(с)тива(л), живоко(с)тъ, ѡма(н) трава (1642 *ЛС* 391).

ЖИВОЛУПИТИ *дієсл. недок.* (від кого) Здирати живцем, відбирати силою: Нє вм(с)ли сами... да́ни по́та и трꙋда ѡ(т) ны(х) вытѧгаєтє, ѡ(т) ни(х) живолꙋпитє (1598 *Виш.Кн.* 273).

ЖИВОЛУПЪ *ч.* Живолуп. Вл.н.: Васко Живолупъ (1649 *РЗВ* 165).

ЖИВОНАЧАЛНЫЙ, ЖИВОНАЧАЛЪНЫЙ, ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ, ЖИВОНАЧАЛЬНЇИ, ЖЫВОНАЧАЛЬНЫЙ, ЖИВОНАЧАЛЕНЪ *прикм.* (*цсл.* живоначальныи) *(який дає початок життю, переважно при згадці про Святу Трійцю)* життєдайний: Во имя святыя и живоначалныя Тройцы (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); Бл(с)вниє макария... мєщаномъ и всѧ(м) правосла(в)ны(м) хр(с)тьяномъ... вѣрꙋющи(м) бє(з) порока во с҃тую живонача(л)ную тро(и)цꙋ (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Смирєниє нашє ѡ(т) благодати и дара и области всєсвєтого и живоначалъного дꙋха даньныя ѡ(т) спаса христа свєтымъ єго ꙋчєникомъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); нєна́вистникъ добрꙋ да бꙋдє(т) ѡ(т)лꙋчєнъ ѡ(т) с҃тыя и живоначальныя и єдиносу́щныя и нєраздєлимая тро(и)ца (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Во имє Отца і Сына и свєтаго Духа, Свєтія Живоначальнія и Нероздѣлѣнія

Тройца, стается реч у вечной памети (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 13); светые Божые суть въ небѣ... и суть въ небѣ... и предстоятъ Светей Жывоначальной Тройцы и молятся за нами! (Вільна, 1608 *Гарм.* 182), ѡ Пр(с)то́й Живона́лной Тр(о)ци (Чернігів, 1646 *Перло* 11 зв.).

ЖИВОНАЧАЛЬНІЙ *див.* **ЖИВОНАЧАЛНЫЙ.**

ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ *див.* **ЖИВОНАЧАЛНЫЙ.**

ЖИВОНОСНЫЙ *прикм.* (*цсл.* живоносьныи) живоносний: В҃м ѡ(т)чє владыка оба́чъ пи́(л)но, єсли нє ты(м) шлако(м) (!) идєтє, нєвда́чны боу́дꙋчи ма́н'ны н҃б(с)ной, до которой жєла́ю(т) а́гг҃ли б҃жіи приникнꙋти,... кото́раа ѡ(т) са́мы(х) живоно́сны(х) ре́бръ животода́вца истѣка́ючи, жи́во(т) вѣчны(й) дароу́єтъ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216); ѡ(т) ст҃ы́хъ ѡ(т)цѡ́въ живоно́сный Кр(с)тъ (Київ, 1627 *Тр.* 472); ра́чъ ср(д)ца и мы́сли на́ши прє(з) заслꙋгꙋ сп҃си́тєлнои Мꙋки твоє́и, ѡ(т) всѣхъ злостє́й ѡчи́стивши, и Рає(м)... дꙋхо́внымъ в' розмышлѧ(н)ю Живоно́сныхъ смотрє́нія твоє́гѡ Та́инствъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 289); Роспрос(т)рѣмѡ прєтѡ ср(д)цъ наши(х) бо́розды, а пріймѣмѡ до ни́хъ живоно́сныѣ и збаве́нныѣ вѡ́ды пи́сма ст҃гѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 385).

ЖИВОПИСАНІЄ *с.* (*цсл.* живописаниє) Живопис, малювання: живописанїє. Pictura (1650 *ЛК* 447).

Пор. **ЖИВОПИСАТИ.**

ЖИВОПИСАТИ *дієсл. недок.* Малювати: expingo, живопишу (1642 *ЛС* 190).

Див. ще **ЖИВОПИСОВАТИ.**

ЖИВОПИСЕЦЬ, ЖИВОПИСЕЦЪ *ч.* (*цсл.* живописьць) живописець: а́лє хота́й и на́йбо(л)шє живопи́сцо(в), а́бо малѧро(в), кгды́ на єдноу́... ѡсо́боу гладѧчи малю́ю(т), всѣ о́бразы собѣ подо́бни быва́ю(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 201); Живопи́съ: Малѧ́ръ, живопи́сє(ц) (Київ, 1627 *ЛБ* 37); pictor, живописє(ц), ико(н)никъ (1642 *ЛС* 316).

ЖИВОПИСОВАТИ *дієсл. недок.* Малювати: Живописую. Pingo (1650 *ЛК* 447).

Див. ще **ЖИВОПИСАТИ.**

ЖИВОПРІЄМЪНЫЙ, ЖЫВОПРЫЄМНЫЙ *прикм.* Життєдайный: въ помыслномъ тѣла и души поводеню долголѣтняго здоровъя и благословенства отъ живопріємънаго // Владыки Христа гроба, ныне и въ безконечный вѣкъ зычимъ (Київ, 1623 *КМПМ* I, дод. 264-265); шолъ до святого мѣста Ієрусалима... жывопрыемному Владыки Христа гробу поклонъ отдалъ (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 274).

ЖИВОСТЬ[1] *ж.* (*стп.* żywość) 1. Життя, існування: кꙋ го́ркости приводи́ли живо(ст) и́хъ, робо́тами тѧ́жкими гли́ны и цѣглы, и вшєлѧ́кою слꙋжбою кото́рою ѡбтаже́ни в' робо́тахъ ѡколо зємли (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.).

2. Жвавість, завзятість: vigor, крѣпо(с)т(ъ), живо(с)т (1642 *ЛС* 413).

ЖИВОСТЬ[2] *ж.* Те саме, що **живность** у 2 знач.: а што ко(л)вє(к) єє мл(ст) жита на по(т)рєбꙋ свою вымолоти(т) и тє(ж) бы(д)ла ѡ(з)мє(т) и всяки(х) рєчє(й) на живо(ст) свою домовы(х) тогды я того всєго на кн҃гни ма(р)и... по(и)скива(т)и нємаю (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 117).

ЖИВОТАДАВЕЦЪ *ч.* Те саме, що **живодавецъ**: Приближи́л'сѧ до бра́мы мѣста Наїна Х҃с Б҃гъ нашъ, двѣръ живота и нєсмєртє́лности, и пла́чъ животада́вєцъ оутоли́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 573).

Див. ще **ЖИВОТОДАВЦА.**

ЖИВОТВОРИВЫЙ *прикм.* Животворний, живодайний: только потреба начинья, а по нашему, сосуда духу святому, иж бы ис тебѣ, Скарго, из твоего костела рода силою жывотвориваго духа духи ереси воздушных умудрителей,... молитвою повыгонял (1608-1609 *Виш. Зач.* 223).

Див. ще **ЖИВОТВОРНЫЙ, ЖИВОТВОРАЧІЙ, ЖИВОТВОРЯЩИЙ.**

ЖИВОТВОРИТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* животворити) животворити, оживляти: Якъ тая, которая животворитъ свое тѣло, роститъ и завжды его въ цѣлости... заховуетъ, можетъ речи ногамъ своимъ, же до ряду и справованя всѣмъ тѣломъ не суть ей потребны (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 491).

ЖИВОТВОРНЫЙ *прикм.* Те саме, що **животворивый**: ꙗ́къ Ма(н)нꙋ вѣчныхъ рóскошіи́ ѣсти, и вóдꙋ з᾽ кáмєна животвóрногѡ пи́ти бꙋ́дꙋ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 226).

Див. ще **ЖИВОТВОРАЧІЙ, ЖИВОТВОРАЩИЙ.**

ЖИВОТВОРАЧІЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Те саме, що **животворащий**: Понєва(ж) нáмъ кр(с)тъ животворáчій збавéнє показáлъ, пови(н)нисмы // всáкоє пи́лноє старáніє приложи́ти, абы óномꙋ прє(з) котóрый ѡ(т) дáвного оупа(д)кꙋ є́стєсмы збáвлєни, пристóйнꙋю оучти́вость выражáли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 74-75).

Див. ще **ЖИВОТВОРИВЫЙ, ЖИВОТВОРНЫЙ.**

ЖИВОТВОРЯЩИЙ, ЖИВОТВОРАЩИЙ, ЖИВОТВОРАЩІЙ, ЖЫВОТВОРЯЩИЙ, ЖИВОТВОРЯСЧЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*цсл.* животворащии) животворний, живодайний: Во има сватоє, животворащоє, нєроздѣлимоє Тройцы аминь (Вільна, 1514 *AS* III, 108); А потомъ причастившися святыхъ и животворящихъ таинствъ и подякoване учинивши, усѣсти (1603 *Пит.* 82); Ку тому, ижъ естъ светая, абовѣмъ одъ Іисуса Христа,... черезъ вѣру съвокуплена освещается, и одъ Пресветого Жывотворящого Духа бываетъ справована (Вільна, 1608 *Гарм.* 181); Намалю́ймо,... на пéрсєхъ, и на всѣхъ чєлóнкахъ Животворащій знáкъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 276); Воистину слово животворящее, добро рещи (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); А тело мое гришъное... въ церкви Воздвижения Честъного и Животворясчого Креста Господня,... поховано быти мает (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 83); Ажє нємовáтка нємогꙋ́тъ ѡсвѣдчити вѣры сáми прє(з) сєбє, въ бєзначáлнꙋю и животворащꙋю Тр(о)цꙋ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 904); *Образно*: тыхъ сло(в) живыхъ и животворащихъ, єѵ(г)лїстовє, ап(с)ловє, и вси истиннїи ꙋчитєлєвє, нѣкгды нє роздєлали, ани ѡ(т)мєнали (Острог, 1587 *Ключ.* 19 зв.).

Див. ще **ЖИВОТВОРИВЫЙ, ЖИВОТВОРНЫЙ, ЖИВОТВОРАЧІЙ.**

ЖИВОТДАВНЫЙ *прикм.* Те саме, що **животдателный**: была... и самóѣ живо(т)дáвноѣ Мꙋки и Смéрти єгѡ правди́вою оучáстницею (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 760).

ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ, ЖИВОТЪДАТЕЛНЫЙ, ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ, ЖИВОТОДАТЕЛЬНЫЙ *прикм.* (*який дає життя*) животворний, живодайний: Такаа то правда на Фотіа отъ отступниковъ... якобы соборуючіи напротивъ Фотіа отцеве... животодателною Христа... кровію, на зогнанє его зъ столицы подписовалися! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 737); Зажъ до писаня животдателная кровь Христова естъ подана, а не въ напой збавеный? (Там же, 738); вызволáючи нáсъ ѡ(т) нєвиди́мого фараѡ́на, животъдáтєлнымъ дрéвомъ ч(с)тнагѡ и животворáщогѡ кр(с)та, ѡсоложáєтъ гóркост᾽ (Київ, 1627 *Тр.* 473); Пꙋсти́лємъ на свѣтъ Бг҃одх҃новéннꙋю Кни́гꙋ; и, жє та(к) рєкꙋ, Шафáрию оуслꙋговáна, ст҃ыхъ и Животдáтєл᾽ныхъ Прєнасватѣйшагѡ Тѣла и Прєнадорóжшєѣ Крвє Х(с)вы Тáємницамъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3 зв.).

Див. ще **ЖИВОТДАВНЫЙ.**

ЖИВОТЕКУЧИЙ *прикм.* Швидкотекучий, швидкоплинний, бистрий: обáчмо ꙗ́кѡ є(ст) дóбрый Пан᾽, доброти и нєсмєртє(л)ности нєвычєрпáноє мóрє: вода солóдкаа и животєкꙋчаа, аж᾽ на(д)дєръ обфи́таа и з᾽ бєрєгѡ́въ выливáючаа (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 322).

Див. ще **ЖИВОТОЧНЫЙ.**

ЖИВОТИНА, ЖЫВОТИНА *ж.* (*цсл.* животина) свійська тварина, животина: принєсли вси с҃новє израилєви дары своя къ б҃оу, хто што имѣлъ. ѡ(т) овощовъ. и ѡ(т) животины (1489 *Чет.* 14); а хто бы животинꙋ маючи кона нє дє(р)жалъ того староста грабить, за ѡгꙋ(р)щинꙋ (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); На животинꙋ на ѡ(в)цы на тєлата и на свини шопы з лозы робать (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); пришодши поганство Татарове подъ Бѣлую Церковь, все стадо животины череду взяли и погнали до Бѣлагорода (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); Кони, жыботину и инъшыи домовыи статъки и збожъе пописати (Чорторийськ, 1584 *АрхЮЗР* 8/IV, 194); тое быдло або животина

власная манастырская естъ (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 162); нє могла животи́на ходи́ти на полє для снѣгꙋ и моро́зꙋ (1503-1633 *Остр.л.* 130); Животи́на. Pecus (1650 *ЛК* 447).

ЖИВОТИНИЩЕ *с. (міфічна тварина, яка має дивний і потворний зовнішній вигляд)* чудовище: Псúнъ: є́стъ животи́нище нѣкоє крилато Тонча(и)шє я́кожє прахъ, є́жє ра(ж)да́єтся ѡ(т) ди́вїи(х) смо́кѡ(в) (1627 *ЛБ* 241).

ЖИВОТИЩЪ *прикм.* Життєвий: Зѡїль: м(р) г҃. Живо́тє(н). Жи́знє(н), Животи́щъ (1627 *ЛБ* 207).

ЖИВОТНО *с.* (*цсл.* животьно) 1. *(жива істота)* живина: яко, всяко живо(т)но слове́сно є́стъ чл҃къ а іѡа(н) є́стъ живо́(т)но и слове́снѡ, оу́бѡ // іѡа(н) чл҃къ (1596 *ЛЗ* 65-66).

2. Тварина: Она́гръ, Ди́кій осе́лъ, живо́тно подо́бноє ло́сю (1627 *ЛБ* 225).

Див. ще **ЖИВОТНОЄ.**

ЖИВОТНОЄ *с.* (*цсл.* животьноє) **1.** Те саме, що **животно** у 1 знач.: єдинь ѡрєль зъ мєжи иныхь животъны(х) можє(т) съмотрыти противъко сл҃нцю нє помизаа око(м) (1556-1561 *ПЄ* 127); Сътвори́лъ бы(л) б҃ъ чл҃ка... на... подобе́нъство своє и своє́го ра(з)ума сподоби(в), и сло́во(м) вымо́вы на(д) всѣ живо́тныє оукраси(в) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215); Або́вѣмъ ты Ма́ткою; Цр҃ꙋ А҃гглскомꙋ зоста́ла, И того́сь Панїєнскимъ Мле́комъ пита́ла. Кото́рїй гойнꙋю Рꙋкꙋ свою́ ѡтворя́єтъ, Вся́коє живо́тноє жи́витъ, и пита́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 36 зв.).

2. Те саме, що **животно** у 2 знач.: Арістóтє(л) мо́ви(т) в книга(х) гдє ѡ живо́(т)ны(х) пишє(т), тро́й рѡ(д) пєлєка́нъскій (1596 *ЛЗ* 61); Ѡ(т)-толь Философъ оный выборнѣйшїй злосли́вого чл҃вка живо́тнымъ на́горши(м),... манꙋєтъ (Євʼє, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.); Ѡц҃ы... пꙋстынножи́тєлѣ ...по́стилися... ры́бъ, вина́, и ѡ(т) живо́тныхъ ма́сла нє коштꙋючи, кро(м) о́воцѡвъ ѡ(т) дре́въ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171); Ѡ створє(н)ю ското́въ звѣровъ и и́нши(х) живо́тны(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 4).

ЖИВОТНОРОЗУМНЫЙ *прикм. (властивий людині як живій особистості)* свідомий, розумний: Б҃гъ всємогꙋщїй, дш҃ꙋ животнѡрозꙋмнꙋю въ про́дка на́шого Ада́ма водхнꙋлъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 938).

ЖИВОТНОСТЬ *ж.* Життєдайність: дякоую то́бѣ з о́чтиваго и с пи́лна(г) за́хованя, и жи́во(т)-ности и с прїѡдѣанїа тѣла моєго (II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 7 зв.); по́ложи же́ ты свóй ѡпла́токъ прѣсный бєз(д)ꙋшный, ра́звѣ до по(л)ро́ку. ѡ сємь вѣдай ижє вашь збоу́тнѣєтъ, и въ пра(х) ѡбрати́тся, бо нє и́маєть въ се́бѣ жа́дноа живо́т-ности (к. XVI ст.-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 123).

ЖИВОТНЫЙ, ЖЫВОТНЫЙ, ЖИВОТЕНЪ *прикм.* (*цсл.* животьнъ) **1.** Життєдайний: О чомъ она яко ма́ти ваша... хлѣбомъ живо́тнымъ оуче́ниємъ єв(г҃)льскимъ воско(р)мивши, жєнихꙋ своємꙋ... ѡ(т)дати... надѣялася (Острог, 1587 *См. Кл.* 5 зв.); Вода съ всѣмъ живо́тнымъ въ собѣ содєржи́мымъ, такъ до... Челове́ка мо́витъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 935); **животная вода** *див.* **ВОДА;**

життєвий: Прч(с)тая па́нъна кды з назаре́тоу до вифлєѡма пло(д) живо́тный въ прч(с)той оутробѣ своє(и)... ма́ючи шла́... в стайню и в хи́ж-коу, по́длꙋю... моу́сѣла внїйти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 7); Зѡїль: м(р) г҃. Живо́тє(н). Жи́знє(н), Животи́щъ (1627 *ЛБ* 207); Живо́тный. Vitalis. Animans (1650 *ЛК* 447); **книги животныє** *див.* **КНИГА.**

2. Тваринний: ani[m]ab[i]lis, живо(т)ны(й) (1642 *ЛС* 83).

ЖИВОТОВЕЦЪ *ч. (мешканець або виходець з колишнього села Животів)* животовець. Вл. н.: А(р)тюхъ Животовє(ц) (1649 *РЗВ* 363).

ЖИВОТОДАВЦА *ч.* (*стп.* żywotodawca) Те саме, що **живодавецъ**: В м҃ ѡ(т)чє владыка оба́чъ пи́(л)но, єсли нє ты(м) шлако(м) (!) идє́тє, нє-вдячны боу́дꙋчи ма́нъны нб(с)ной, до кото́рой жєла́ю(т) а҃ггли б҃жїи приникнꙋти и нє та́кою, кото́раа на зємлю росо́ю па́дала, а́лє кото́раа ѡ(т) самы(х) живоно́сны(х) рєбръ животода́вца истѣ-ка́ючи, жи́во(т) вѣчны(й) дароу́єтъ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216).

Див. ще **ЖИВОТАДАВЕЦЪ.**

ЖИВОТОДАТЕЛНЫЙ *див.* **ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ.**

ЖИВОТОПЛАТЕНЪ *прикм.* Життєдайний: Хто зась и // Бга знаєтъ, и в цнωтахъ сѧ кохаєтъ, цнота и сєбє и чл҃вка того взглѧдо(м), якъ вѣчнославна и животоплатна, цнота ест҄ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2-3).

ЖИВОТОЧНЫЙ *прикм.* (*цсл.* животочьныи) чудодійний, життєдайний: Тóй єстъ Панъ створєнѧ, который ест҄ вєсъ роскошѹ, прагнєнієм҄ и напитко(м) животочным҄: вєликою, правдивою и завжды тєкѹчєю рѣкою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 322); **вода животочная** *див.* **ВОДА.**

Див. ще **ЖИВОТНЫЙ.**

ЖИВОТЪ, ЖИВОТЬ, ЖЇВОТЪ, ЖЫВОТЪ *ч.* **1.** Життя: оучитєлєвє оу добромь оучєнїи алє нє вь зло(м) животѣ мають наслѣдовани быти (1556-1561 *ПЄ* 97); хотя ємѹ панъ бо(г) и живота продо(в)жи(т) ты(х) вси(х) рєчє(и)... нє маю(т) пои(с)кивати (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); хто хочє(т) живо(т) миловати... нє хаи ѹстѧ(г)нє(т) ѧзыка своєго ω(т) злого (II пол. XVI ст. *КА* 187); а ижъ въ невѣдомости часу и годины таковогo припадку и доконченя живота нашого зъ прейзренія Єго Святого есть постановлено, про то повинне пристои кождому, абы... чоловѣкъ, о такомъ припадку своемъ уставичне мыслилъ (Краків, 1595 *АСД* I, 196); И все созданіє тому ся кланяет, от него бо живот и духа мєваєт (к. XVI ст. *Укр.п.* 72); повѣтрьє áжъ до самого нба сплюгавлєно є(ст) длѧ має(т)ности живо(т) занєволєный єстъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 126); отъ вшелякихъ непріятелей,... здоровья и живота своего не лютучы, послугу чинили (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 59); Ѡто оужє часъ минаєт҄, а живот҄ наш҄ до конца сѧ приближаєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 668); Живо(т) на(д) свѣтъ зацнѣйшій, влюбилє(с) законный (Львів, 1642 *Бут.* 5); ведлугъ звычаю себѣ моцъ зупо(л)ную зоставую въ все(м), поты поки ми Гдъ Бгъ живота продолжи(т) (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); Животъ. Vita (1650 *ЛК* 447); **въ животе** — при житті: кгды та(м)... приєхалъ пна ма(т)фєя сєнюту в животє нє зостал (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8); исъ которого збитья изъ мо(р)дованья якобы вже и (в) животє єє нєбыло (Луцьк, 1577 *ЖКК* I, 80); **въ животе (в животи) не стати** — те саме, що **животъ кончити**: А так, кгды вжо жоны моєє... в животє нє стало, Бог дѹшѹ єє зъ сєго свѣта взѧл, бѹдѹчи єсми в добром здорови... з особливоє ласки моєє ωтцовскоє дал и даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм (Острог, 1522 *AS* III, 237); Якож... ωн ω тѹю половинѹ мыта своєго,... з ним ω тоє правовати сѧ хотєл, нижли... єго в живoти нє стало (Берестя, 1544 *AS* IV, 396); **до живота (животовъ)** — до кінця життя, до смерті: пан Фєдор... дєржал тот замок... до своєго живота (Берестя, 1508 *AS* III, 56); трєтѹю часть всихъ имєнєй... нєбожчикъ кнѧзь Ѳєдор Санкгѹшковича, мѹж твой, записал тобє до живота твоєго дєржати и вживати (Вільна, 1552 *AS* VI, 130); А та(к) мы... ωны(х) Бѣликовичо(в) при... помєнєны(х)... пожи(т)ка(х) яко то ωни с про(д)ко(в) свои(х) дє(р)жатъ и ѹживаю(т) нинє(ш)ни(м) листо(м) наши(м) зоставѹє(м) ѹсѣ(х) и ко(ж)дого з ни(х) зособна до животовъ и(х) ко(ж)дого (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.); **до живота встати** — воскреснути: та(к) ты(ж) быти нє могло,... ижєбы снъ бжїй ω(т) смрти до живота нє всталъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 153 зв.); **до живота привернути** — оживити: Коли ми вже было дї лѣ(т) звоно(м) в головѹ забитого яко ωного моло(д)ца в наи(м) до живота привє(р)ну(л) (1582 *Кр.Стр.* 6); **до живота приходити** — воскресати, оживати: ꙗко сынъ бжїй правдівє по(з)наваны(й) быває(т), зєм(л)ѧ ся лѧкаєтъ, ωпоки сѧ падаю(т), грωбы ωтворєныє бываю(т), оумє(р)лыє до живота приходѧ(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 298 зв.); **за живота (животовъ)** — за життя: нє ωмєшкалъ былъ єщє за живота єго ω томъ до... Вашєй Милости... дать вєдати (Турійськ, 1564 *AS* VI, 243); имє(н)є моє... застави(л) ωтє(ц) мо(и) нєбощикъ за живота своєго... зємєнину... нєбощику... Нємєри(н)у (Житомир, 1584 *АЖМУ* 143); єсли тоу(т) за живото(в) свои(х) боудємо вѣ(ч)нє наслѣдовати волѣ єго стои. а заховатисѧ маємо ємоу та(к) яко на на(с) прїслѹшає(т), а зако(н) хр(с)тиѧнскый на(с) оучить (к. XVI ст. *УЄ* №31, 199); **животъ**

вырывати (вырвати) — позбавляти (позбавити) життя: ѡчи єй ѡты(и)моуєшъ, ѡчи ко́лєшъ, и живо(т) вырываєшъ // заслѣплѧ́єшъ єи з ла́ски б҃жєи и цно(т) вызоуваєшъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 176 зв.-177); Єсли срє́бро проти́вникъ ѡ(т)нѧ́ти захочє(т) єсли всє, на́вє(т), тогосвѣтнїй доча́сный живо́тъ вы́рвати пра́гнє(т), нє борони то́лко Вѣрꙋ свою захова́й (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129); **животъ выдирати** — те саме, що **животъ вырывати**: Нє ты́л'ко бовѣмъ до́бра их', алє и самый живо(т) выдира́ют', на жа́дныє контра́кты // з'го́дныє... з' ними нє позволѧютъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 346-347); **животъ вѣчный, вѣчный животъ, пришлый животъ** — життя в раю, вічне життя: кто коли длѧ х҃а богатєство опоустить, стократь большє возмєть, и животь вѣчный наслѣдить (1556-1561 *ПЄ* 82 зв.); Такъ возлюбил Богъ мир, же Сына своєго єдинородного послалъ, абы кождый, вѣруючи в него, не погинул, але абы мѣл живот вѣчный (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Та́къ то што́ розꙋмѣти потрє́ба ѡ нємъ, и ѡ всѣхъ рє́чахъ правди́вой наꙋки, я́ко ты(ж) и што́сѧ ткнє́тъ што спра́вилъ, зачи́мъ бы живота вѣчного достꙋпити могло́сѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 230); Прїйми(ж) прє́то зно́вꙋ вѣчный живо(т), вдѧ́чны(м) сѧ ста́нь оу б҃га и оублага́й єго (Острог, 1607 *Лѣк.* 94); Понеже... въ пришломъ животе, хотяжъ праведнымъ и добрымъ, восияетъ... неприкосновенъный светъ благословения оного, которого естъ Самъ Богъ, а грешныхъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 987); А ведьже я маю еще надею... абысь тежъ тоеречы учасникомъ былъ,... и на семъ свете въ маститой старости долго поживъши, а потомъ въ ономъ пришломъ животе царствия небеснаго венецъ неуведаемый... одеръжалъ (Там же, 1033); **животъ дочасный, дочасный животъ** — земне життя людини: А ты, костел латинский,... весь вѣк свой о том упражняеш,... абы ся не оного небѣснаго седалища допустил,... але жебы еси тя на земли в дочасном животе... ани чести, ани мѣста... бынамнѣй не снижил (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); тєды тобѣ ма́ю повѣдити,... ѡ нєсмєртє́лности д҃ши, ѡ ро́скоши пришлой справє(д)ли́выхъ, и ѡ постановє́нїю вѣрныхъ кото́рыи з' доча́сного живота схо́дѧтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 202); **животъ спросный (спростный), волочающий животъ** — розпутне життя: А кгдыжъ мєнє, малжонка своєго, и... дєтєй моихъ... нє ѡглєдаючисѧ на добрє мниманьє, што статєчныє жоны звыкли пєрєдъ ѡчима своима завжды мєть..., ѡпꙋстивши и домъ мой собє ѡгидивъши, а волочащий животъ ꙋлюбивши, тамъ, гдє сє єй подобало, мєшкаєтъ, а проєжчокъ ꙋживаєтъ (1577 *AS* VI, 73); Не такъ, яко продкове ихъ... во всемъ были славни; але сие волятъ радъшей животъ спросный въ срокгой неволи безъчестне провадити (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1017); живо́тъ спростный, свово́льный и збытє́чный, гдє тєпєрь всє сѧ то́є розлєтѣло (Острог, 1607 *Лѣк.* 36); **живота (жывота) доконати (докончити)** — померти, докінчити життя: гдє яки(м) способомъ жывота доконала (Житомир, 1649 *ДМВН* 185); А который хотѣлъ о Христѣ жити, кождый мусѣлъ... у монастыры живота докончити (Львів, 1605-1606 *Перест.* 500; Фотій волѣлъ въ безмолвномъ монастыру живота докончити, нежели на столици патріаршеской седѣти (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 755); **животъ кончити (скончати, скончити)** — померти: Стого Гєтмана кождый Ри́цє(р) нє́х' ся оучи́тъ Як'бы ты́ж' мѣл' на́ свѣтѣ то́т' живо(т) свой кончи(т) (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); на соборѣ, скоро по зложенню Флавіана, зъ направы Діоскора... заразъ немилостивно бито его,... По которомъ збитю, третего дня животъ блаженно скончалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 610); Бо́вѣмъ мно́гих' ѡ(т)клада́ючи(х) ро́къ ѡ(т) ро́кꙋ, д҃нь ѡ(т) днѧ покꙋтꙋ, ѡшꙋка́ло и омыли́ло, жє лєдаа́ко живо́т' сво́й скончи́ли (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 5); **животъ ѡтдавати** (кому) — жертвувати життям (заради кого): дрꙋгаѧ [причина] длѧ ты(х) єф'фє́ктовъ кото́рыє з нє́го выхо́дѧтъ, длѧ́ оучи́нко(в), длѧ тогожє́ ты(м) живо(т) ѡ(т)даєтъ кото́рыи ѡно(г) оутра́тили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 296); **живота позъбавити** — вбити: кгды подданые выконываючи, до болота приволокъши, живота позъбавити хотели, отъ чого заледве некоторая служалая

челяд отпросили и заумерлую подъ село Киверце отъвезти казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); **зъ животомъ розвязатися** — те саме, що **животъ кончити**: а ґды... з҅ животóм҅ ю́жъ мѣлъ розвѧза́тисѧ, оуста свои... ѡтвори́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 291); **на животъ** — для життя: Скажи ми любимы(й) рѹга́тєлю..., чомѹ тѧ та́ѧ ѡкаѧ(н)наѧ оутроба и вы́пѹстила, коли (на) смрть а нє на живо(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 231); **не мати живота** — *(про частини тіла людини)* відмерти: Члонки,... ни якого живота въ собе не маючи, ничого доброго делати не могли (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 993); **по животѣ (животе)** — після смерті: Ино по моєм животѣ ни на кого, ѡдно на сына моєго... тыи вси замки и мѣста, дворы... прийти мают (Острог, 1522 *AS* III, 237); абы ѡ має(т)но(ст)... лєжачую и рѹхомую, мєжи ма(л)жо(н)кою моєю панєю марєтою ла(с)чо(в)ною и бра(т)єю бли(з)скими моими по животє моє(м) яки(и) ро(з)рѹхъ и ро(з)ницы нє бы(ли) ѡ(с)тато(ч)ную волю мою на сє(м) тє(с)тамє(н)тє ѡ(з)на(и)мую (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86); **после живота** — те саме, що **по животѣ**: я Иван послє живота кнѧгини... бил єсми чолом господарю моємѹ... абы Єго Милость рачил... тым влостным имѣнєм своим... мєнє слѹгѹ своєго пожаловати (Острог, 1516 *AS* III, 138); **при животѣ (животе)** — за життя, при житті: А тепере еще при своемъ животѣ хочу тое имѣти все ку своему пожитку (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 11); А я сама при жи́вотє мои(м)... в тоє имє(н)є..., ничи(м) ся вступовати... нє маю и нє буду мочи (Житомир, 1584 *АЖМУ* 144); **прийти до живота** — *(відновити свою функціональну діяльність)* ожити: Чита́ємо впра́вдѣ в҅ цр(с)кы(х) книга(х), ижъ ко́сти оумрълóго єлисє́ѧ єдинóго оусопшого з҅ мртвы(х) в҅збѹди́ли, алє тыє кости самыє нє пришли до живота (поч. XVII ст. *Проп.р.* 154); **стратити животъ** — загинути: Кгды́жъ ле́пѣй є́ст҅ стра́тити живóтъ за ѡйчи́знѹ, Нѣжли нéприѧтєлю доста́т҅ сѧ в҅кори́знѹ (Київ, 1622 *Сак.В.* 41); *Образно*: Пристѹ́пѣм҅ тéды до тои Нивы: и ты́и бóрозны живот҅чи́нѧчїи прї́ймємъ, и пожнєм҅ ѡ(т) ншєгѡ Іс Ха, котóрый рéклъ до своúхъ Оу́чнкѡвъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); **животъ вести** *див.* **ВЕСТИ; древо живота** *див.* **ДРЕВО.**

2. Життєпис: Дай покóй, Клиѡ, прóшлы(м) в҅ дѣлности погáнѡ(м) Хвъ живóтъ ѡписѹ́й иди южъ за Пáномъ (Київ, 1632 *Євх.* 301); якѡ въ цркви бжєй маємо образы, абы намъ // были якѡ книги єв(г)лїи и животовъ стыхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97 зв.-98); **животы пророцкыи** — *(одна з книг Старого Завіту)* книги пророків: Стый єпифанїй и дорофєй м(ч)ни(к) в живота(х) пр(о)рцкы(х) оуча(т), ижъ а́ггли ґды в колы́сцє дитѧ(т)ко(м) єщє лєжа(л), ѡгнє(м) єгѡ прикри́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 256); **книга живота** *див.* **КНИГА**.

3. *(про засоби до життя)* майно, статки: живо(т): мєш҅ка(н)є, и ты(ж) ска(р)бъ, грошѣ (1596 *ЛЗ* 47).

4. Живіт: Кропива є(ст) зєлїє добро. коли въ которо(г) члка тѧ(ж)ко на животѣ. навари кропивы з вино(м) пїи здра(в) боудє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 9); aluus брѹ(х) жївот (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Трибѹхъ: Жолѹдокъ, живо(т), брѹхъ (1627 *ЛБ* 133);

(утроба жінки як символ материнства) лоно: жєна бо твоя анна. почала в животѣ своє(м) и родити имає(т) (1489 *Чет.* 15 зв.); коли стальсѧ голось поз҅доровлєнѧ твоєго въ оушохь моихь розыгралосѧ радостю ѡтроча в҅ животѣ моємь (1556-1561 *ПЄ* 208); На́гъ вы́шолєсь з҅ живота ма́тки твóєи, на́гимъ и ѡ(т)и́дєшъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129); Ижє зача́т҅є сна Бжогѡ в҅ животѣ Па(н)ны вéдлѹгъ чловєчéнства, ста́лосѧ спра́вою Дха стогѡ (Львів, 1646 *Зобр.* 18); Єстъ оу же(н)скомъ животѣ двѣ жили, тоне(н)ки(х) (серед. XVII ст. *Луц.* 544); **почати в животѣ своємъ** *див.* **ПОЧАТИ.**

ЖИВОТЪДАТЕЛНЫЙ *див.* **ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ.**

ЖИВОТЪЧИНѦЧИЙ, ЖИВОТЪЧИНѦЧІЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який творить, дає життя)* життєтворний, життєдайний: ѡ(т) Ни́вы жни́во и ра́дость: ѡ(т) виногра́да óвоцы покармóвыи, а ѡ(т) Пи́сма Наѹка живот҅чинѧчаѧ (Київ,

1625 *Сур.Сл.* 123); Патріа́рхъ Нерꙋкотворе́нный Хв҃ъ ѡбразъ, и чти́ го́дныи животъчина́чіи дре́ва, кꙋ томꙋ и ч(с)тнꙋю ша́тꙋ Бг҃омтр҃е но́сачи, по моурамъ чини́лъ Проце́ссіи (Там же, 681); В҆ сі́ю Н(д)лю (т)ре́тюю По́стѡвъ, поклоне́н҆е празнꙋемъ Ч(с)тнагѡ и животъчина́чогѡ Кр(с)та, для причи́ны таковой (Київ, 1627 *Тр.* 472).

ЖИВОТЬ *див.* **ЖИВОТЪ.**

ЖИВУЛЪ *див.* **ЖИВЕЛЪ.**

ЖИВУЧИЙ, ЖИВУЧІЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (який живе, існує)* живий: вода ꙋве(с) свѣтъ и ве(с) наро(д) лю(д)ски(й) зверата и всю ре(ч) живꙋчꙋю затлумила, затопила (1582 *Кр.Стр.* 20 зв.); заправды // про́жноса фрасоуе(т) вшела́кїй чл҃къ живоу́чїй (Острог, 1607 *Лѣк.* 118-119);

у знач. ім. живий, -ого; живі, -их: Ла́ска, мо́витъ, да́ткꙋ проти́вко вшела́кому живꙋчемꙋ, и на(д) оуме́рлымъ не заборони ла́ски (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 148); назвалъ Адамъ имя жоны своеи Євва то єсть Жизнь, иже она была маткою всѣхъ живꙋчихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 10);

у знач. ім. с.р. **живучеє** — *(все, що виявляє ознаки життя, що живе, існує)* живе, -ого; живуще, -ого: Абовѣмъ єсли то... єстъ пра́вда, же все живꙋчеє поко́ль живе́тъ, потребꙋєтъ по́кармꙋ призвоѣтого своє́мꙋ прироже́нꙋ (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

2. *У знач. прикм.* Безсмертний: Кды бовѣ(м) ада(м) створо́ныи, вза(л) дх҆не́на живота, дꙋноу(л) бовѣ(м) б҃ъ на лице адамоу, и ста(л) в҆ дш҃оу живꙋчꙋю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139 зв.); ство́рилъ бг҃ъ чл҃вка з҆ по́рохꙋ... и надхнꙋ во ѡбли́чїє єгѡ дх҃ъ живота, и ста́лъся чл҃вкъ в҆ дꙋшꙋ живꙋчꙋю, оучини́лъ ємꙋ тѣло звѣро(м) нѣчто подо́бноє але дш҃ꙋ оучини́лъ ємꙋ на о́бразъ сво́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.).

Див. ще **ЖИВУЩИЙ.**

ЖИВУЩИЙ, ЖЫВУЩИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*цсл.* живоущии) **1.** *(який живе, існує)* живий: Церковъ (поведа) не прыймуеть еще жывущого и дети родящого, и единое жоны мужа, але таковаго, который ся одъ единое повстегнулъ альбо у вдовст[в]е жылъ (Вільна, 1599 *Ант.* 743); **языкъ живущий** *див.* **ЯЗЫКЪ.**

2. *Перен.* Життєдайний, животворний: А если кто в раи, то есть церковном согласии и единомыслии, не обрѣтается, таковый животнаго древа покарму поживати не может, — а коли тою живущею пищею оживлятися не может, таковый смертию вѣчною невѣрия уже бится стал (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 168); **живущий хлѣбъ, хлѣбъ живущий** *див.* **ХЛѢБЪ.**

Див. ще **ЖИВУЧИЙ.**

ЖИВЦЕМЪ, ЖИВЪЦОМЪ, ЖЫВЦОМЪ *присл.* **1.** *(живим)* живцем: двѣ во(й)ска з великими таборами ихъ помогъ намъ г(с)дь бг҃ъ ѡпановати и трохъ гетъмановъ живце(м) взяти (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12); A skoro prywernuli, zaraz ohornuli, rozkopali nocnyie waly, Odnych postraliali, druhich porubali, tretich ziwcem w ordu pooddawali (1648 *П. про пор.* 201); на тотчас помененые инъкупати... родичов протестантов,... живъцом поймавъшы, окрутне и нелютостиве забили и замордовали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 366); Богда(н) Хме(л)ницкий з реестровыми козаками... по(д) Жо(л)тыми вѡдами збили... на порохъ ѡбозъ и жо(л)нѣре живцемъ зо всѣми добрами... захватили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. *Перен. (не звертаючи, не відхиляючись)* прямо, просто: которыи границы такъ се въ собѣ маютъ: почонши отъ дороги Бѣлоцерковскоѣ // на низъ рѣчъкою Шварковкою въ рѣчьку Юрьевку, а зъ Юрьевки в долину глубокую, тою долиною жывцомъ до дороги Запольскоѣ.., на низъ Встою до Юрьевки (Житомир, 1576 *АЗР* III, 195-196).

Див. ще **ЖИВО.**

ЖИВЫЙ, ЖИВИЙ, ЖІВІЙ, ЖІВЫЙ, ЖЫВЫЙ, ЖИВЪ, ЖИВЬ, ЖІВЪ, ЖЫВЪ *прикм.* **1.** *(який живе, існує)* живий: зъ дворца моего взято... чотыре вепрѣ живыхъ кормныхъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34); меновите... взели...//... ѡвецъ ше(ст)на(д)ца(т)... а ѡсобливе де(и) живыхъ чл҃вко(в) килку по(д)даны(х) пн҃а моего (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-89); гдѣ бы не были прекращены дни оные, не зосталъ бы жаденъ живый человѣк (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 161); при́несꙋ(т) очищен҆номꙋ двѣ коко́ши жи́вы(х) чис-

ты(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 171 зв.); з и́нши(х) мѣсть много лю(д)и приходи́ло ѡгладати лазара живого (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 2); Смєртъ... добраѧ (кды чл҃ка чыстоє сȣм(н)єніє ратȣєтъ) барзїй ȣтѣшаєтъ, анѣжєли иншыхъ жывыхъ людє(и) (Корець, 1618 *З.Поуч.* 172); По прóжнȣ фрасȣєтъ ся всякъ живый человѣкъ, Понєважъ корóткїй єстъ єго на свѣтѣ вѣкъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 40 зв.); uiuus жівій (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); єсли́бы в͛ ȣтрóбѣ матєри(н)ской зостáло живóє нємова(т)ко, а мáтка бы ȣмє(р)ла // тогды пови(н)ность хрєстїáн͛скаѧ вытагáєтъ, áбы было вы́нѧтоє роспорóвши мáтъкȣ ȣмє́р͛лȣю (Львів, 1645 *О тайн.* 16-17); Пекло естъ яма... пре(д) нимъ мгла и тма точи(т)ся и(ж) жадни(и) члвкъ живи(и) нє можє(т) тамъ дойти́ (серед. XVII ст. *Луц.* 525); зáразъ бы́ло трасє́ньє зємлѝ тáкъ вєли́коє áжь сѧ вє́сь гóродъ спáдалъ, зємлѧ тє́жь розстȣпи́вши всѣхъ людє́й живы́(х) пожє́рла (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.); *У порівн.*: ѡ(н) на ѡныє пта(ш)ки скóро дȣноу(л), злєтѣли на воздȣхъ яко живыи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 92); **єли (ледво) живого** — *(у надзвичайно важкому стані)* ледве живого: а пото(мъ) из͛ постєлѣ твоєи єли живого вивє(р)нȣтъ и на зємлѣ голой тєбє положа(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); Тамъ же видилъ пана Григорья Балабана барзо хорого и ледво одно живого (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 488); **въ живыхъ не зоставати** *див.* **ЗОСТАВАТИ; живоє души не зоставити** *див.* **ДУША; камѣніє живоє** *див.* **КАМЕНІЄ;**

(з допоміжним дієсловом у предикативній функції) бути живим, жити: Тогó жє рóкȣ ди(в) чл҃вчїи оуроди́лосѧ дѣтѧ. голова лвóва, пє́рсы космáтыє ... голосо(м) стрáшны(м) ричȣчи. жи́въ бы(л) годи(н) ·и҃· (1509-1633 *Остр.л.* 126); мы... старостȣ нашого Володимєрского маємъ заховати ажъ до смерти єго и покȣль ѡнъ живъ бȣдєть, нє маємъ того замкȣ ѡт нєго николи ѡтнимати (Краків, 1531 *AS* III, 389); слугу моєго..., ѡкру(т)нє зруба(ли), [ѡ(т)] которыхъ ра(н) нє вєдати, будє(т) ли живъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 84); али за то лѣпше бы, ажъ бы есте чинили мл(с)ть убогымъ доку есте живы (XVI ст. *НЄ* 56); то(т) лаза(р). коли бы(л) жи(в) тєды тє(р)пѣ(л) нєдостато(к), а тєпє(р) ты(ж) сѧ ис того смȣ(т)кȣ тѣши(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 210); Мои ȣчєници бȣдєтє. Яко а(з) живȣ и вы живи бȣдєтє (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); От которого бою и зраненя неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); котроє то наданя... моє яко са(м) поки живь єстє(м) повинє(н)ємъ здє(р)жати (Топільниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 646); длѧ тóго ѣси, и пїєшъ, абысь живъ былъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 657); Прє́то ты чл҃вѣчє,... си́мъ ма(р)нѡстѧмъ нє привáзȣйсѧ: но вѣчныхъ ищи́ пи́лно, и жи́въ бȣдєшъ въ вѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 123 зв.); И рє́клъ г(с)дь до нє(го) оучини змїѧ мѣдѧнагѡ а выставь єгѡ на знáкъ, котóры(и) оукȣшóный пойзри́тъ на нєгѡ жи́въ бȣдєтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 140 зв.); **якъ (яко) живъ** — зроду, ніколи: добры(й) єсть тєнъ аксами(т) которого якъ живъ нє видалє(с) (к. XVI ст. *Розм.* 53); Православный: Яко-живъ — о томъ Аѳанасій не мыслилъ, ани писалъ! (1603 *Пит.* 16).

2. *У знач. ім., перев. у мн.* живий, -ого, живі, -их: А хтобы мѣлъ тоє наданьє моє ѡтъ цєркви Божєй ѡтдалити... да бȣди проклатъ... ѡтъ мєнє... въ сєй вѣкъ и въ бȣдȣщий, в который бȣдєтъ сȣдити живыхъ и мєртвыхъ ȣ второмъ Єго сватомъ пришєствю (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); ш͛то г͛лѧдаєтє живого съ мр҃твыми нѣ(т) єго здє алє в͛сталь єсть (1556-1561 *ПЄ* 330 зв.); То живый ѡ ȣмерлих просит, абы их просбы богъ слȣхал, а не ȣмерлые за живых (поч. XVII ст. *Вол.В.* 89); И я(к) // мóви(т) Исаї́а, Шȣкáти живы(х) мєжи мєртвыми (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 268-269); А стóячи мєжи мє́ртвыми, и живы́ми. просилъ за лю(д) и пєрєстала плакга (серед. XVII ст. *Хрон.* 138 зв.);

у знач. ім.с.р. живоє — *(все, що виявляє ознаки життя, що живе, існує)* живе, -ого: к͛то коли вєда(л) понєха(в)ши гóловоу, або живоє, Мєртвого сє дє(р)жати (к. XVI - поч. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22); нóжє(м) щєр͛бáты(м) ни(ч) жи́вого нє рѣжєтъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.); sczo żywoie sia ruszyło Ot brátia tot sia my snyło (Яворів, 1619 *Гав.* 21).

3. *(про Бога)* живий, істинний, безсмертний: имѣйтє оу́бо вѣрꙋ і надеждꙋ в бг҃а жива крѣпкꙋ и нєпоколѣбимꙋ (до 1596 *Виш.Кн.* 262 зв.); ꙗсноє сло́во б҃а живого. котроє трьває(т) а(ж) навѣки (XVI ст. *УЄ* № 29519, 19); Стра́шно єсть впа́сти в҆ рꙋки Б҃а живо́гѡ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 37); Аллилꙋі(а): Хва́ла Б҃ꙋ. або прихо́ди(т) Б҃ъ,... въспѣва́йтє жива́го Б҃а (1627 *ЛБ* 174); Єдинꙋ ясно(ст) бѡ(з)тва съ ѡ(т)цєм҆, Пє́тръ вєрхо́вный ясно вызнаває(т), Той тѧ С҃нѡмъ Бг҃а живогѡ называ́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 72).

4. *Перен.* Життєдайний, животворний: Мы же, братие,... приступилъ къ хлѣбу небесному живому (1582 *Пис. до лат.* 1148); Чи такъ болшє вѣрятъ мєрътвымъ языкомъ своихъ дх҃овныхъ, анѣжъли живомꙋ словꙋ божємꙋ (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.); живо́ю ма́нною Євхари́стїєю ст҃ою, Мы Архїєре́є... звы҃клихмѡ дш҃и лю(д)скїи посила́ти (Київ, 1639 *МІКСВ* 215); **живая вода, вода живая (жива)** *див.* **ВОДА; живоє тѣло** *див.* **ТѢЛО.**

5. *(який справляє живе враження)* справжній, дійсний: Чо́мъ па́вє(л) ст҃ый пра́вє црк҃ви бж҃єє живый о́бразъ прє(д) ѡ́чи на́мъ выставлѧ́ючи нигдє о то́мъ дрꙋго́мъ,... змѣн҆ки нє чи́ни(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 94); кто живꙋю вѣрꙋ,... и любовъ звы́клꙋю мѣ(л) бы, досы(т) бы ємоу было (поч. XVII ст. *Проп.р.* 215); Ва́шъ былъ за́мыслъ живоу́ю црк҃овъ бꙋдова́ти, Ва́шє было стара́нѧ, оучє́ныхъ збира́ти (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1 зв.); Вигнаный патріарха, мужъ воистину апостолскій, шолъ зъ мѣста одною сукманиною приодѣтый, босый... ввесь убогій, живый Христа Збавителя образъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 777); Да ст҃ится имѧ твоє Пр(с)то́є, Прєзъ я́сноє и живо́є вызна́нѧ мо́є (Чернігів, 1646 *Перло* 14 зв.).

6. *(про свідків) (присутній)* особистий: Мы выслухавши тых всих вышей описаных доводов, слушне от пана Олехна показаных, яко листовных, так и живых, пытали есмо еще пана Олехны: естлибы хотел на то сам особою своею (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 14);

наочний: кгды бымъ живы́ми (яко мо́ватъ) хотѣлъ доводи́ти докꙋмє́нтами, мꙋсѣлъ бымъ до́лгого ча́сꙋ на то́є ѡ(т)ложи́ти годи́нꙋ (Львів, 1642 *Бут.* 2 зв.).

7. Реальний, підхожий: теды их мл. справедливости жадною жывою мерою чинити не хотели и не хочут (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 176 зв.); такъже тежъ в тотчасъ, кгды козацы заставали в нашим воеводстве, теды жадною живою мерою збожа озимого на рок тепершный протестансъ засеяти не моглъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 198).

8. Рухомий. ◇ **мостъ живый** *див.* **МОСТЪ.**

ЖИВЮЛЪ *див.* **ЖИВЕЛЪ.**

ЖИВЯЧИЙ, ЖИВѦЧЇЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** Живий, живучий: Єва: Жизнь, жыво́тъ, а́бо жи́ва, а́бо живѧчї́а (1627 *ЛБ* 205).

2. Життєдайний, животворний: Чємꙋ сѧ лакоми(ш) на ща(ст)є оубываючєє; лако(м)сѧ на блгословєнїє бж҃їє живѧ́чєє (п. 1596 *Виш.Кн.* 243 зв.).

ЖИГАВИЦА *див.* **ЖЕГАВИЦА.**

ЖИГАЛО, ЖЫГАЛО, ЖЕГАЛО *ч.* Жигало. Вл.н.: Василь Жигало (1649 *РЗВ* 184); Лаври(н) Жыгало (Там же, 315 зв.); Кꙋзъма Жєгало (Там же, 424 зв.).

ЖИДОВА *ж., зб.* Жидова, євреї: рєзоємци из жидовою ѡднꙋ моукꙋ имѣють (1489 *Чет.* 50 зв.); Земли жидова деръжали (1513 *АрхЮЗР* 8/IV, 300); А жидова того места его Острожецкого маютъ ся... обыходити тымъ правомъ, которымъ жидов... обходятъ, и справуютъ, и бываютъ сужоны (Вільна, 1528 *АрхЮЗР* 5/I, 37); Тотъ мостъ мєщанє и жидова лꙋцъкаѧ робѧть (1552 *ОЛЗ* 170 зв); Євглїста повѣдает як х҃с до пілата прївєден, як тєж їюда ѡбвєсился, як жидова варнаву пу҃сали а х҃а распялї (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 51); тойже нынѣ гнѣв божий постиг рꙋси за тоє, як тогды жидовꙋ, и выдал их тым же ляхом в неволю (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82).

ЖИДОВИНЪ, ЖИДОВІНЪ *ч.* (*цсл.* жидовинъ) жид, жидовин, єврей: сталъ прє(д) нимъ нѣхто жидовинъ имєнє(м) роувимъ (1489 *Чет.* 14); якь жє ты жидовино(м) боудоучи ѡ(т) мєнє жєны самаританьки просишь пити. бо жидовє к҆ самарѧномь нє приставаю(т) (1556-1561

ПЄ 353 зв.); Єсли теды жидови́нъ тобѣ рєчє(т), я́къ проклатый бл(с)вє́нство дарѹєтъ, томѹ ѡ(т)повѣжъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 132); жєрцы и́хъ злоре́чіли, и блю́знили называ́ючи єго, распа́тим' жидові́но(м) и чаро́вникомъ прє(д) мчнкы стыми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32 зв.); В сѹббѡтѹ... ты, жидови́нє, и слѹга́ твои,... нєха́й ѡ(т)починєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 208); Приве́лєсъ на свою и мою га́нбѹ тогѡ жидови́на (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.).

ЖИДОВІНЪ *див.* **ЖИДОВИНЪ.**

ЖИДОВКА, ЖИДОВЬКА, ЖЫДОВКА *ж.* (*цсл.* жидовъка) жидівка, єврейка: Который же адамашокъ мой лежалъ въ жидовки Берестейское Лунковое, въ Житки (Краків, 1518 *РЕА* I, 93); а то солодовня Мошковое жидовки (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); слугу... яна мє(ш)ко(в)ского ...погони(в)ши на дворє в жидо(в)ки ри(в)ки та(к)жє на влицу выволо(к)ши зби(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 31); шоука́ль собѣ жоны иншей... ѡбобра́ль собѣ двцю... жидо́вькоу (XVI ст. *УЄ* № 29519, 216); Махомєтъ бы(л) з' ѡ(т)ца ара́па пога́нина, з мат'ки измаи(л)тєйскои. агар'ры жидов'ки в'рож(д)єны(и) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); жыдовокъ чотырнадцет утопили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 3/IV, 26); о(т)писую, Долгъ Коса(н)цы Жидо(в)цы невѣрно(й) золоты(х) деся(т) (Холм, 1648 *Тест.* 471).

ЖИДОВСКИЙ, ЖИДОВСКІЙ, ЖИДОВЪСКИЙ, ЖИДОВЪСКІЙ, ЖИДОВЬСКИЙ, ЖИДОВЬСКЫИ, ЖЫДОВСКИЙ, ЖИДУВСКИЙ *прикм.* (*цсл.* жидовьскыи) жидівський, єврейський: полюбилъ бо былъ бъ ро(д) жидовъский (1489 *Чет.* 18); дал Єго Милость кназю Сємєнѹ Юрєвичѹ дом жидовский в мѣстє Лѹцком (Краків, 1507 *AS* III, 40); Єв(г)листа выписоує якь іс при праз(д)никоу жидовско(м) наоучаєть люди жидовьскыа (1556-1561 *ПЄ* 71 зв.); И почалі єго поздоровлати и мовіти радуис црю жидѡвскій (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 67); а ижь то дв(д)ъ нє кволи со́бѣ самомѹ чини(л), алє подобно кволи затвръдило моу... жидовъскомоу наро́довы (1598 *Розм.* 45); Алє нє помогло то прє(д)савза́тю ѡно(го) на́родѹ жидо́в'ского кѹ вымо́вѣ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 217); И по тумъ каравъ Господь Бгъ нарудъ увесь Веніаминувъ дѣля гаталму жоны едного попа жидувского (XVI ст. *НЄ* 222); коли бы(м) хотѣ(л). за́разь бы тѹ... и по́рохѹ // жидо́вскаго нє стало (XVI ст. *УЄ* № 29519, 242-242 зв.); Прибѣгаймыжь възлюблєннїи до того стго корабла... иже бы смы са нє ѡстали ѡною порожнєю лоудєю то єсть народо(м) жидовскы(м) нєвѣрнымъ (XVI ст. *УИ* 1911/2, 73); А Моисе́й... наѹчи́телє(м) и правода́вцєю Жидо́вскомѹ на́родѹ поста́влє(н) ѡ(т) Ба (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 272); болшая част мисъта домов такъ крестянскихъ, яко и жидовскихъ пустъками стоят (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 149); в нє(д)лю в ночи выгорѣло пєрє(д)мѣстя краковскоє... и жыдовская божница єдна (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

ЖИДОВСТВО, ЖИДОВЬСТВО *с.* (*цсл.* жидовьство) **1.** *(іудейська релігія, іудейська віра)* іудейство: дєтє(й) ихъ в жидо(в)ство ани (в) басу(р)манъство намовати ани ѡбрєзывати нє маю(т) (1566 *ВЛС* 95); чини(т) хорошую ѡборону проти(в) ѡ(б)винєнью якобы мєль ѡ(д)ступити ѡ(т) жидовьства (II пол. XVI ст. *КА* 30, на полях); кото́рїи бѹдѹ(т) в жидо(в)ствѣ, нєхай бѣжа(т) на го́ры (Вільна, 1596 *З.Каз.* 25); Имъ то признаваетъ, же они "сталися узоромъ всѣхъ вѣрующихъ" и наслѣдовцами церквей Божіихъ, которые сутъ въ жидовствѣ (1603 *Пит.* 5); Двѣ части перше гинуло... жидовствомъ и поганствомъ... а третяя спасается презъ огонь искушенія (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 819); просилъ,... абы того Патѣя отъ жидовства намовилъ на христіанство (1626 *Кир.Н.* 10).

2. *Зб.* Жидівство, жиди, єврейство, євреї: аггли и ар'хааггли и тыи нє ра́товали соу(т) свое́го сътво́ритєла. а мо́гоучи ѡди́нь с ни(х) всє жи́дов'ство порази́ти (II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 14); И понєва(ж) я звы(к) бы(л) поря(д)кови мєжи жидовство. И нє моглъ є(м) зносити га(н)бы ѡ(т) жидо(в) которыє поносі́ли нєпорядкови нашєму хр(с)тия(н)скому (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); агглы и арьхаггли, тыи нє ратовали сотворитєла своєго, а могочи (!) єди(н)

с ни(х) вши(т)ко жидо(в)ство загубити (XVI ст. *УЄ Трост.* 79); Явно є́стъ я́ко з҄ и́ныхъ мнѡ́ги(х)..., и́жъ нє ви́дѣны до того ча́сȣ абы комȣ грѣхи мѣли ѡ(т)пȣща́ти, а́лє и ѽвшє(м) проти́вко, оутѣка́ючи крылисѧ боѧчи́сѧ жидо́вства (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 238).

3. Жидівська (єврейська) країна, держава: То мо́ви(т) Ки́ръ цр҃ъ пе́рскій, Вси цр(с)тва зємны́й да́лъ мнѣ г(с)дь бг҃ъ нб(с)ный, и то́й мнѣ росказа́лъ, абыхъ ємȣ збȣдова(л) до(м) кото́рый єсть во Ієр(с)лімѣ в҄ жидо́вствѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 391).

ЖИДОВСТВОВАТИ, ЖЫДОВСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* жидовьствовати) визнавати іудейське віровчення, іудаїзм: Ныне вже рімляне писмо преслушали, и набожества их но́во позмышля́ли. Вже бо жидовству́ють з своими органы, любо пляса́ньци в бога поруга́ны (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Але еще мовите: ижъ хто опрѣснока въ сакраментѣ пожываетъ, тотъ Жыдовствуетъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 205).

ЖИДОВЫЙ *прикм. (який належить євреєві, жидові)* жидів, євреїв: свесченникъ Лука Явъменский,... просил нас всих парафиян своих, абысмо ему позволили на нашомъ кгрунъте церъковном..., побудоватися... над кгрунътом Мордушовым жидовым (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 523).

ЖИДОВЪКА *див.* **ЖИДОВКА.**

ЖИДОВЪСКИЙ *див.* **ЖИДОВСКИЙ.**

ЖИДОВЪСКЫЙ *див.* **ЖИДОВСКИЙ.**

ЖИДОВЬСТВО *див.* **ЖИДОВСТВО.**

ЖИДОКЪ *ч.* Жидок, єврейчик: за ты(м) по(с)ла(н)цє(м) зара(з) пришо(л) жидо(к) имєнє(м) Ицко (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

ЖИДОХРИСТІАНИНЪ *ч.* Жид-християнин, єврей-християнин, жид-вихрест: Можем вас пла́кати, милый римлянє, твердосердечніи жидохристіа́не. Чого Христос не любить, а вам тоє любо, але смире́ніє божіє не любо (к. XVI ст. *Укр.п.* 81).

ЖИДУВСКИЙ *див.* **ЖИДОВСКИЙ.**

ЖИДЪ, ЖЫДЪ, ЖИД *ч.* Єврей, жид: запродал есми имѣня свои отчизныи // ... жиду острожскому,... за пятдесят коп грошей литовское личбы (Вінниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 174-175); И докторовая того Товью жыда свѣткомъ собѣ приняла и рекла, нехай, дей тотъ Товья жыдъ, ...свѣтчитъ, если буду ему тутъ у Краковѣ то повѣдила (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); тот дєй жид Гошко Кожчич того попєлȣ нє бєрет (Володава, 1551 *AS* VI, 116); водєноє мыто г(с)дръ... всємȣ мєстȣ кромъ жидовъ отъпȣстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); Єв(г)листа выписоує, якь жидовє сѧ радѧть абы х҃а иѧли (1556-1561 *ПЄ* 109); жи(д) мєжири(ц)ки(и)... ѡповєдалъ ѡ то(м), што(ж)... па(н) Нємиричъ... правє на мясопусты Филиповы, запродалъ... ко(р)чму мєдовую (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); ізраилю жыдȣ за дрȣка(р)ню... зло(т) сто по(л)ски(х) дали (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 64); И опятъ каравъ Господь Бг҃ъ жиды, коли нарѣкали на Моисея (XVI ст. *НЄ* 218); не Господ там стоит в еврейской Быблеи, але Єгова, бо того имене божого Жидове не выкладали (Вільна, 1600 *Катех.* 25); А костє́лъ ри́мский иногда прєд жида́ми, иногдаж со жиди празднȣєтъ пасхȣ (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв.)* 27); жи́довъ єдна(к) кото́ріє были ро(з)ныє ѡ(т) самарѧ́нъ в҄ вѣрѣ и цєрємо́ніа(х) я́къ єрєтици якіє хорони(ш)сѧ и боишъсѧ и(х) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186); тыє рєчи принєсли до Лвова, и жыди во Лвовѣ пєрє(д)мѣскіи покупили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177).

ЖИЗНЕНЪ *прикм.* Життєвий: Зѡі́лъ: м(р) г҃. Живо́тє(н). Жи́знє(н), Животи́щъ (1627 *ЛБ* 207).

ЖИЗНОЛЮБІЄ, ЖЇЗНОЛЮБЇЄ *с.* (*цсл.* жизнолюбие) життєлюбство: всѣ бо бг҃а живаго и вѣры я(ж) в нєго ѡ(т)стȣпили. Прєлєсти жє єрєтической любви дх҃а // тщєславного жїзнолюбїю и лихои(м)ствоу сѧ поклонили (до 1596 *Виш. Кн.* 262 зв.-263); ѡхъ бѣдажъ зыскови, шкодоуючомȣ на дш҃и; ѡхъ жизнолюбію, єднаючомȣ смр҃ть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186).

ЖИЗНОСТЬ *ж.* Урожайність, плодючість: Лє́чь на(д) мѣрȣ гды бє́рєгъ вода прєвы(ш)ша́єтъ, Южъ в҄ то́мъ ро́кȣ жи́зности зємлѧ нє пȣща́єтъ (Київ, 1632 *Євх.* 295).

ЖИЗНЫЙ *прикм.* (*стп.* żyzny) родючий, урожайний, плодючий: Фараоново обявенье о жизныхъ и голодныхъ лѣтахъ презъ два рази семъ коровъ... правдою суть и стали ся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 869); Юж земля в неплодствѣ нѣби желѣзная, Котрая в час продком была збит жизная (1648 *Елег.* 152).

ЖИЗНЬ, ЖІЗНЬ, ЖЫЗНЬ *ж.* (*цсл.* жизнь) **1.** *(існування всього живого)* життя: Єва: Жизнь, жывóтъ, áбо жúва, áбо живáчїа (1627 *ЛБ* 205); Нáзвалъ Адáмъ úмѧ жоны своєй Євва то éсть жúзнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 10); Жизнь. Vita (1650 *ЛК* 447).

2. *(існування людини від народження до смерті)* життя: б҃ъ исполнитєль законꙋ пришо(л)... правдоу и жизнь намъ дати (1489 *Чет.* 166); Прийде убо сия снопреходящая жизнь, въскорѣ, прейде (1588-1596 *Виш.Кн.* 141); оныхъ [грѣшныхъ] еще вѣчный огнь не огорнулъ, але суть въ темностяхъ затримани, гдѣ ани свѣта, ани жизни человѣчскія немашъ, ани свѣтлость облича Божого ихъ не навѣжаетъ (1603 *Пит.* 66); Допровад꙽тє ю щаслúвє,... До бл҃женнои бꙋдꙋщагѡ вѣкꙋ жúзни (Чернігів, 1646 *Перло* 44 зв.); **жизнь безконечная** — вічне загробне життя у Царстві Божому: яко да готꙋєтъ поко(и), и мѣсто ѡ(т)поинє(н)ѧ,... идєжє присѣщає(т) свѣть тро(и)чнаго бж(с)тва, идєжє жизнь бє(з)конéчнаѧ радо(ст) нєизрєчєнънаѧ (до 1596 *Виш.Кн.* 267 зв.); **жизнь вѣчная, вѣчная жизнь** — те саме, що **жизнь безконечная**: чи нє лѣпшє тобѣ и(з)оучити часословє(ц), пса(л)ты(р)... и быти просты(м) // б҃гоу(го)днико(м), и жи(з)нь вѣчнꙋю полꙋчити (п. 1596 *Виш.Кн.* 224 зв.-225); идꙋтъ Прáвє(д)ницы въ жи(з)нь вѣчнꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 166); Ѡфанасєи(ж) принѧ(л) см҃рть ѡ(т) цр҃ѧ. пошо(л) оу вѣчнꙋю жизнь (1489 *Чет.* 179); **жизнь сея** — земне життя: ѡ ѡ́бразє бж҃їй по подобію зда(н)ным. како погрєбєсѧ ѡ(т) славы нєтлѣнъно(и) и вѣчно(и) // жúзни нб(с)наго цр(ства, во жи(з)ни сєи, скоро ищєзáющєи (до 1596 *Виш.Кн.* 264 зв.-265); Там смерть лютая и о той смерти в жизни сей старатися должни есмы, яко да не отпадем славы божия (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 169); **жизнь скончати** *див.* **СКОНЧАТИ; отъ жизни отходити** *див.* **ОТХОДИТИ.**

3. *(спосіб існування людини)* життя: За сію бл҃гословєн꙽ную жызнь, мч҃нцы ст҃ыи ѡтдали за ню наймилшеє здоровѧ своє (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83); Мы же нн҃ѣ... в꙽ рóскоши свѣта того хóчємо вы́лєжати цр(с)тво нб(с)ноє, и ѡ҆нꙋю бл҃жєннꙋю жі(з)нь (Там же, 83 зв.).

ЖИКОВИНА *ж.* (*цсл.* жиковина) перстень, *діал.* жуковина: алма(з) болши силꙋ имѣєтъ єгда вдѣла(н) єсть в жиковинꙋ злату или в срєбрєнꙋ (XVI ст. *Травн.* 486 зв.).

ЖИЛА, ЖІЛА, ЖЫЛА *ж.* **1.** *(кровоносна судина)* жила: всѣ люди. какъ жилы к тѣлоу привѧзаны (1489 *Чет.* 55 зв.); у... Раци(н)ского на право(и) руцє рана повє(р)ху пясты попєрєкъ тятая, всє жилы стятыє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); uena жіла (I пол. XVII ст. *Сем.* 175); Ѡ(т)кóль кóсти? жы́лы и пꙋлсы; ѡ(т)кóль тѣло,... крѡвъ и скꙋра? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 895); розсы́паны кѡсти, къ исцѣлéнїю, и кѡсть до кóсти и жúлы (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.); тáмъ мꙋжь борꙋкáлсѧ з нúмъ áжь до зарáньѧ. котóрый видѧчи, úжь нє мóглъ єгѡ прємочи, доткнꙋвсѧ жúлы бєдры єгѡ а на ты́хъ мѣстъ // оу́схла (серед. XVII ст. *Хрон.* 50-50 зв.); Жила. Vena (1650 *ЛК* 447); *Образно*: Тáѧ бовѣмъ Бж(с)вéннаѧ Трáпєза дш҃ѣ нáшєй єст꙽ сúлою жúлами оума, звѧ(з)ко(м) оуповáнїѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915); **пулсовая жила** — вена: Артїрїй, Грътáнь úмжє въхóди(т) внꙋтръ вода, и въ(з)дꙋ(х) ѡ(т)дꙋховаа жила, або пꙋ(л)совáа жúла, або жúлица (1627 *ЛБ* 180).

2. *(сухожилля)* жила: цр҃ь... повєлѣлъ єго растєгноути. и бити жилами сырымі по тѣлоу єго (1489 *Чет.* 176 зв.); И в꙽шо(д)ши і҃с в корабль прєидє и прїидє въ сво(и) градь и сє(и) принєсоша ємоу рослаб꙽лєн꙽ного жилами на одрѣ лєжачого (1556-1561 *ПЄ* 45); знашли... жи(л) воловы(х) два звѧзки (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); нѣмыхъ язы́къ розвѧзꙋє(т) глꙋхúхъ слоу́хъ ѡтворѧ́єтъ, раслаблéнных жúлы оукрѣплѧ́єтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24 зв. ненум.); ѡстро-

затвєрдѣлыє пазδрѣ, и нєпєрєлóманыє: ѡкрδтныє быдлѧ́чыє жылы (Львів, 1642 *Час.Слово* 273 зв.); neru(us), neruul(us), жила, жилица (1642 *ЛС* 279); рознєсєніи кóсти звѣрами, и птицам(и)... звѧ́жδтъ жи́лами, и повлєкδтъ шкδрою (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.); жидовє нє дають з жилами мѧса ажь до сєгω часδ (серед. XVII ст. *Хрон.* 50 зв.).

3. *(тріщина земної кори, заповнена якоюсь породою або водою)* жила: я́къ бовѣ(м) ѓды жрóдло и жи́ла чи(м) заражóнаѧ всѣ єго стрδмєнѣ або истóчники ω(т) котóрого малы́є риншто́ки походѧ(т), зара(з) оучастни(ц)ство бєроу(т) ω(т) зара́зы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 191 зв.); В мóри зась соу́тъ такóвыи мѣста, єврѣпи́ны, а́лбо поу́пы и прóпасти, котóрыми вода в'пада́єтъ в'ноу́тръ зємлѣ, и расхóдитъсѧ по жи́лахъ, и дѣра(х) óныхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); И мѣсцє óноє очи́стивши, и жрóдла самδю жи́лδ тó єстъ поча́ток' глδбóко вы́шδкавши, што кóлвє(к) было болóта и зємлѣ згδстлою // повымєта́ти постара́лъсѧ, и жрóдло зо всѣхъ сторóнъ бδдова(н)єм' мóцнымъ дóбрє ѡбварова́вши. Хра́мъ Б(д)цы вы́ставилъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814-815); *У порівн.*: Напродъ то оува́жити потрє́ба, и́жъ в'сѧ зємлѧ дѣры в' собѣ имѣєтъ, я́ко нѣякіи жи́лы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.).

4. Житло: Жили́щє: Плє́мѧ, або жи́ла (1627 *ЛБ* 37).

5. Вл.н., *ч.*: братъ нашъ Семенъ... черезъ воротного замкового Ивана Жилу, оповедане и жалобу до тебе донесъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/І, 17); А(н)то(н) жыла (1649 *РЗВ* 22).

◇ **отдуховаа жила** — Артірі́й, Гръта́нь и́мжє въхóди(т) внδтръ вода, и въ(з)дδ(х) ω(т)дδховаа жила, або пδ(л)сова́а жи́ла, або жи́лица (1627 *ЛБ* 180).

Див. ще **ЖИЛИЦА.**

ЖИЛИНЕЦЪ *ч.* Назва рослини: acidoton, жилинє(ц) зєліє (1642 *ЛС* 66); neuras, dis, жилин(є)цъ трава (Там же, 280).

ЖИЛИСТЫЙ *прикм.* Зсуканий з тваринного сухожилля: Котóрой ω(т)повѣдалъ Сампсώнъ: коли бы мєнє сємью поврозо(в) жи́листыхъ єщє нє оу́схлы(х) звѧза́но бδдδ сла́бы(м) я́кω и́ншїє лю́ди (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.).

ЖИЛИЦА *ж.* **1.** Те саме, що **жила** у 1 знач.: Артірі́й, Гръта́нь и́мжє въхóди(т) внδтръ вода, и въ(з)дδ(х) ω(т)дδховаа жи́ла, або пδ(л)сова́а жи́ла, або жи́лица (1627 *ЛБ* 180).

2. Те саме, що **жила** у 2 знач.: neru(us), neruul(us), жила, жилица (1642 *ЛС* 279).

ЖИЛИЩЕ *с.* (*цсл.* жилищє) житло, оселя: иді к достоиномоу моєму жилищу (1489 *Чет.* 159); и памѧть погибнєтъ, и жилища и(х) запδстѣнїєм' запδстѣю(т) (поч. XVII ст. *Пчела* 15 зв.); Ѡбитєлищєє: Мєшка(н)є, // домóвство, жи́лищє, кδща (1627 *ЛБ* 147-148); habitaculum, жилищє, домъ (1642 *ЛС* 213); **божїє жилище** — церква, храм: ѡ́ни нє бδдδтъ мѣти по смє(р)ти своє́й ни ω(т) кого помощи; Ра(д)уйсѧ сїóнє сты(и) мти цркваа(м) бжїє жи́лищє ω(т) сємисо(т) лѣ(т) и бó(л)шє(и) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225); **жилище небесноє** — рай: вготовае(т) и(м) бгъ жилища нб(с)ная (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.).

ЖИЛКА, ЖЫЛКА *ж.* **1.** *(кров'яна судинка)* жилка: Жи́лицѣ: Малє́нкіи жи́лки. албо артиріи, тóєстъ, стєжки́ дδха ѡгорнѣ(н)є дха (1627 *ЛБ* 37).

2. *(тонкий прошарок у каменях)* прожилка, прожилок: Ахáтісъ: Гаѓатокъ, є(ст) ка́мє(н) жи́лками рóзныхъ фа́рбъ роздѣлє́ны(и) (1627 *ЛБ* 185).

3. Вл.н., *ч.*: на другой сторонѣ,... мѣщенин живет Жилка (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); гри(ц)ко жы(л)ка (1649 *РЗВ* 316).

ЖИЛО *с.* Лезо, скальпель, *діал.* жилó: scalpellum, жило, сѣчиво, бри(т)ва (1642 *ЛС* 363).

ЖИЛОВАТИЙ *див.* **ЖИЛОВАТЫЙ.**

ЖИЛОВАТОСТЪ, ЖИЛОВАТОСТЬ *ж.* М'язистість: neruositas, жиловато(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 280); Жилова́тость. Neruositas (1650 *ЛК* 447).

ЖИЛОВАТЫЙ, ЖИЛОВАТИЙ *прикм.* Жилавий, м'язистий: Жи́лищный: Жилова́тый, мóцный, тδгі́й (1627 *ЛБ* 37); neruos(us), жиловати(й) (1642 *ЛС* 279).

ЖИЛОМЕЦЪ *ч.* Назва рослини: phrinio[n], жиломєцъ трава (1642 *ЛС* 315).

ЖИНА *див.* **ЖОНА.**

ЖИРАТОКЪ *ч.* (*стп.* żyrat) **1.** *(розжарене вугілля)* жар: быстровра́чыє смо́лы: смро(д)ли́ваѧ сѣрка: роспале́ныє // лѹжка о́ныє: нєѹгаса́ючїй жира́то(к) ча́дѹ по́лный (Львів, 1642 *Час.Слово* 273 зв.-274).

2. *Перен.* Пекло: справєдли́вїи в' ст҃ости, а грѣшнїи в' жира́ткѹ: справєдли́вїи... хлю́батсѧ, а грѣшници потѹпла́ютсѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 272).

ЖИРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* żyrować) **1.** *(про тварин) (досхочу, розкішно харчуватися)* жирувати: ко(н) по́ки в' лѣсѣ з' ди́кими бе́стїами жирѹєтъ в' лю(д)ской вла́дзы нє быва́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215); в те́бє мно́го пло́довь и жи́тницѣ простор́онныи сто́ги гнію(т) мы́ши в' ни(х) жироу́ютъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 279 зв.).

2. *Перен.* Розкошувати, раювати: И сама те́жъ ла́ска в' д҃ши жирѹєтъ, и в' наглѹбшїи єи ча́сти и мысли, ко́рєни в'пуска́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 333).

ЖИРОВНЫЙ *прикм.* 1. Багатий на пашню, пашнистий: Паства́нный: Жиро́вный (1627 *ЛБ* 80).

2. *Перен.* Благодатний, райський: Г(с)дь пасєт' мєнє... и нѣ на чо́(м) ми нє збѹдєтъ. На мѣсцє жиро́вноє тамъ мѧ запрова́дилъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 805).

ЖИРЪ *ч.* **1.** Корм: нє длѧ того ти бога(ч)у да(л) б҃ъ маε(т)ность жєбы(с) са(м) жи(л) в то(м) яко свинѧ на жирѹ, алє жєбы(с) мѣ(л) ты(ж) старанѧ ѡ ты(х)то оубогы(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209 зв.); вѣтро(м) ды́хати, и па́рою сы́ты бы́ти нє могѹтъ. то(л)ко то кре́тѹ, зємлѧ по́кармо(м): вѣтръ, хамєлєѡ́нѹ: саламα(н)дрѣ жи́ръ, ого́нь, вода, га(л)кїѡ́нѹ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 7 зв.); Жолудь: Же́лѹдь: Жо́лѹдь, жи́ръ (1627 *ЛБ* 36).

2. *Перен.* Здобич, пожива: єсли пре́то ро́зѹмъ єгѡ понѣкон'дъ ле́гкимъ бѹдєтъ, прира́зитьсѧ мы́слємъ нєчи́стымъ, наты́хъмѣстъ дѹховє з'дра́ды, жи(р) собѣ найдѹютъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 341).

ЖИТАРСКЪ *ч.* Пекар: siliginari(us), жита(р)скъ (1642 *ЛС* 372).

ЖИТЄ, ЖЫТЄ, ЖИТЬЄ *с.* **1.** *(існування людини від народження до смерті)* життя: И мы длѧ впокою и напєрєд длѧ лєпшого нашого житѧ,... на том єсмо мєжи сєбє тѹю рєч наконєц постановили и з обѹ сторон мєжи сєбє на том зоставили на вєчныи часы (Ковель, 1538 *AS* IV, 167); Для которого житья, теперешний игуменъ ...и братья чернцы,... во следъ Хрыстовъ пошли и жити во общини обецали (Клевань, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 493); А потомъ... ѡныхъ прє(з) про(д)ковъ п҃на протєстуючого... и(х) старосту ...ратєнъского... хоружого коронъного... пєрє(д) ки(л)кадєсятъ литъ анє до ѡста(т)нєго крису жы(т)я ѡны(х)... в правє посполито(м)... мєти нє могучи, ѡсєдати, привла(ст)чати и кгва(л)товнє ѡ(д)бирати посє(с)сиє,... колониє садити и лєсы пустошити (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 236).

2. *(спосіб існування людини)* життя: За чимъ ся межи людми великий нерядъ въ пристойномъ житю хрестянскомъ дѣетъ, такъ ижъ, ихъ прикладомъ, и иные добрые люде горшиться мусятъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 1/I, 118); Ни чимъ ми тежъ, зъ ласки Божое, нихто ока въ житью моемъ цнотливомъ запорошити не можетъ, хиба если бысь съ тою униею на пляцъ хотелъ выехати (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1119); пи́смо свѧтоє мо́ви(т), абовѣ(м) фѹндамє́нто(м) и столпо(м), живо(т) побо́жны и житѧ свѧтобли́воє, и на то́є зло́то найчистѣйшєє любвє и мл(с)ти бо(з)скои прїити маєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211 зв.); Албо в' лѣкарски(х) наѹкахъ найдѹючїисѧ лю́дє... ижъ ве́длѹгъ досвѣ(д)че́нѧ и наѹки пе́рши(х) майстрѡ(в), помѣркова́нїє скро́много житѧ на́продъ ѡповѣда́ютъ хѡ́ры(м) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 194); Пови́нности зась сщ҃енническїѣ, ачко́л'вєкъ сѹтъ нєзличо́нъє, ѡсобли́вє єдна(к) ѡ́вы́є,... абысѧ причинѧ́лъ до б҃га за люд'ми, а́бысѧ ѡ(т)далѧ́лъ ѡ(т) посполи́того жи́тѧ спо́собѹ (Львів, 1646 *Ном.* 3 зв.).

Див. ще **ЖИТИЄ.**

ЖИТЕЙСКИЙ, ЖИТЕЙСКЇЙ *прикм.* **1.** Житейський, буденний, повсякденний: На

которые слова, яко на напевънейшый цель погледаючы, мало прешедъшыхъ временъ, не славы ради житейское (Богъ весть!, (но не) токмо ситующцы падения церъкве Хрыстовы, але и наругания ради еретикъ (Вільна, 1599 *Ант.* 579); Живо́тъ або́вѣмъ Смысло́въ єстъ пожадли́вость тєле́снаѧ: а живо́тъ житє́йскїй, пожадли́вость єстъ очїй, и пыха свѣта сєгѡ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 12 зв.); Па́стырꙋ мой прєнастѣйшїй,... молю твоє милосе́рдїє, възищи ннѣ заблꙋдшꙋю, въ житє́йскихъ ма́рностахъ, я́кѡ въ пꙋстынѣ вѣка сєгѡ, идє́жє по́лно змиє́въ (Чернігів, 1646 *Перло* 97);

у знач. ім. с.р. **житейскоє** — світське, -ого: для которого [жития] они все позоставововавши житейское, в слѣдъ Христовъ пошлим жити се в общизни присягали (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 93); Для которого житья, теперешний игуменъ... и братья чернцы,... позоставивши все житейское, во следъ Хрыстовъ пошли и жити во общини обецали (Клевань, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 493).

2. Життєвий: молю́ Па́стырꙋ мо́й,... дꙋшꙋ мою́ блꙋднꙋю, възыщи, на пꙋти житє́иско(м), и принєси въ ѡгра́дꙋ Нб(с)нꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.); **житейскоє море** *див.* **МОРЕ.**

ЖИТЕЛКА *ж.* Жителька, мешканка: Я, Ѳеодора Яновна Андреевая, жителка чигринская, даю (писа)ніе мое... пану Івану Воліевачу (Чигирин, 1630 (?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

ЖИТЕЛНИЙ *прикм. (стосовно житла)* житловий: habitabilis, ѡбитє(л)ни(й), житє(л)ни(й) (1642 *ЛС* 213).

ЖИТЕЛСТВО, ЖИТЕЛЬСТВО *с.* **1.** *(місце проживання, мешкання)* житло, помешкання: Мовилъ намъ... митрополитъ кіевскій... и вси старцы... ижъ имъ для докуки мірское обчого манастыра жительства не мощно держати (1509 *АЮЗР* I, 40); Зане же устремишася от святыя Афонския горы монастыря Ксенова братия ити в предѣлы жительства вашего христолюбия, не здало ми ся задремати недбальством... не посѣтити вас словом начертателныи в хартии (бл. 1610 *Виш.Посл.Лв.бр.* 232); incolatus, житє(л)ство, пришє(л)ствиє (1642 *ЛС* 23).

2. *(спосіб існування людини)* життя: З па́мѧти сме́ртнои и то ємꙋ пришло, жє совєршє́нногѡ жи́тєлства и во́зраста бꙋдꙋчи, совєршє́нны(и),... Вєли́кꙋю Схи́мꙋ прина́ти сподоби́л'сѧ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 31); Сє тєбѣ Блгч(с)ти́вый, и Правовѣрны(й) Чита́тєлю, Прєсвѣтлоє Зєрца́ло съвръшє́ннагѡ Хр(с)тїа́нскагѡ жи́тєлства прє(д)лага́є(т)сѧ (Київ, 1628 *Дор.Поуч.* 519).

◇ **скончаниє жителства** *див.* **СКОНЧАНИЄ.**

ЖИ́ТЕЛЬ *ч.* Житель, мешканець: таковаго нє толико ꙋчи́тєлє(м), но ни́жє жи́тєлє(м) здѣ ѡ(т)инюдь да нє бꙋдєть (Львів, 1587 *ЛСБ* 67, 8); мнє вє(ли)цє ласкавыє пнове и єжє ѡ хри(с)тє братия бра(т)ства цє(р)ко(в)наго храма прєстыя бгоматєрє жителиє бгоспасаємо(г) града Львова (Вільна, 1591 *ЛСБ* 181, 1); Покайтєсѧ оу́бо всѣ житє(ли) тоѧ зємли пока(и)тєсѧ (до 1596 *Виш.Кн.* 262); мы рабы бжїє Я Стєфанъ Зозꙋлє(н)ко Хвєдоръ Вєличко... яко и всѣ житєлѣ сєла Попувские: чини(м) вѣдомо (поч. XVII ст. *УИ* 1911/2, 33); Єрємии Тисаро(в)ски(и)... Зацнє славєтнымъ Паномъ житєлю(м) Лво(в)скимъ... здра(в)ствова(т) зы(чет) (Путятинці, 1630 *ЛСБ* 511, 1).

ЖИТИ, ЖИТЬ, ЖЫТИ, ЖЫТЫ, ЖЇТИ *дієсл. недок.* **1.** *(бути живим)* жити, існувати: нє ввѣки намъ жити на сє(м) свѣтє (1489 *Чет.* 367); каждый который живє и вѣрить в мєнє нє о(ꙋ)мрєть навѣкы (1556-1561 *ПЄ* 396); скажи ми любимы(и) рꙋга́тєлю. чого дѣлѧ роди(л)сѧ єси и пришо(л) в' ми(р) се́и; да живєши, или да оумрєши (п. 1596 *Виш.Кн.* 231); Жилъ на свѣтѣ лѣтъ 82 (поч. XVII ст. *КЛ* 78); то що мо́ви(т) ни́нѣшнєго днє. прє(з) оувє́съ вѣкъ по́ки живє(т) члкъ то́ сѧ розꙋмѣє(т), и в само́й на́вє(т) ста́рости (Острог, 1607 *Лѣк.* 26); Нє тотъ живєтъ, хто живєтъ на свѣтѣ мизє́рнє: Ле́чъ хто свѧ́то, побо(ж)нє живо́тъ сво́и провадитъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 16); Жи́лъ або́вѣ(м) всєгѡ вѣкꙋ своєгѡ лѣ(т) о҃, и на́дто (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 26); Або́вѣмъ єсли то... єстъ пра́вда, жє всє живꙋчєє поко́ль живєтъ, потрєбꙋєтъ по́кармꙋ призвоѥтого своє́мꙋ прирожє́ню (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); Про́симѡ тєж' и ѡ то́й хлѣбъ доча(с)ный,... ѡ вса́кїє и́ншїє потрє́бы, бєз' кото́рыхъ члвєкъ жи́ти нє мо́жєтъ

(Львів, 1646 *Зобр.* 63 зв.); Пѧтна́тцєти локо́тъ была ѡ́наѧ вода... и потопи́ло всє што ко́лвє жи́ло на зємли (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.).

2. *(проживати, мешкати де-небудь)* жити: а хто иметъ въ томъ ихъ дворѣ Кононовскомъ жити, тотъ маетъ давати третій грошъ пословщини (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 14); нашимъ Печерскимъ людемъ в помощъ я со(л)та(н) албѣєви(ч)... прода(л) єсми зємлю бор'тнꙋю... ма(т)ѳєю игꙋмєнꙋ... и... старцє(м)... в' то(м) манастыри живꙋщи(м) (Київ, 1508 *ЦНБ ДА/П-216*, 170); Стацєю посломъ дають... мєщанє... вси которыє вмєстє живꙋть (1552 *ОВін.З.* 132); стє(ц)...//... имає(т)... б‹ра›та своє(г) при собѣ дє(р)жати в дом‹у› свои(м) до смє(р)ти є(г) а ѡ(н) в ко(т)ры(х) комора(х) будє(т) жити повинє(н) и(х) побивати (Одрехова, *ЦДІАЛ* 37, 1, 27 зв.-28); поєхала-м... была... для ѡ(т)проважє(н)я... листо(в) до двора житоми(р)ского в зъхованє которы(х) при собє, на сєлє живучи, на Украинє, дє(р)жати нєбє(з)пє(ч)но (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Сину моєму Антону ѡ(т)писую дво(р) сво(й) вла(с)ны(й) в Чи(г)ринє будучи(й) в которо(м) и живу (Чигирин, 1600 *ПИ* № 37); а в зємли гє(с)сєнъ гдѣ жи́ли іи҃лтанє нє была и єдна з гра́дꙋ кро́пля або гроу(д)ка, и нѣчо́го того нє зна́ла краи́на ѡнаѧ гє(с)сєнъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.); Гдє Тироха жи(в), то вши(т)кы(х) до воды (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); потреба было Петру святому по вознесеніи Христовѣ в 40 и 3 лета в Рымѣ жити (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); habimo, живу, ѡбитаю (1642 *ЛС* 213); Пе́рвоє абы́с то зна́лъ чл҃вѣчє, жєсь на то́мъ свѣтѣ стра(н)никъ, пе́л'ґримъ, в' чꙋжо́мъ домꙋ живе́шъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.).

3. *(проводити життя певним чином)* жити: нє живѣтє яко ско(т) (1489 *Чет.* 276); мєншїи сн҃ь... пошоль в' стороноу далєко(ꙋ)ю и та(м) потратиль в'сє своє имѣнїє живоучи ѡблоу(д)но (1556-1561 *ПЄ* 288 зв.); ѡ(н) сѧ имає(т) з брато(м) свои(м) добрѣ жити нє(з)ва(д)ливѣ (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27 зв.); А кто бы в братъствѣ и(х) въ єдиномыслїи нє хотѣлъ жити, тїи да нє имѣютъ власти въ всємъ строе́нїи цєрко́внаго братъства (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); Тото такыи суть люде, што... сами не могутъ изненавидѣти грѣхы свои, али живутъ у нихъ, у курварствѣ,... у усякуй злости (XVI ст. *НЄ* 146); Якъ можеш учити людей свято жити, єстли ты пред богом не хоч ся смири́ти? (к. XVI ст. *Укр.п.* 79); Былъ нѣколи часъ,... гды Римляне, въ неволи будучи, наукъ не мѣли, а въ невѣжствѣ и простотѣ жили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 902); Ле́чъ дꙋша́ єго́,... к' го́рнєй ѡ(т)чи́знѣ,... иде́тъ спѣшно Та́мъ с' Тво́рцємъ свои(м), бꙋ́детъ жи́ть ꙋтѣшно (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 19); самъ ѡтєцъ Іѡсифъ добрє свѣдомъ // абы то(л)ко прысто(и)нє захотѣли жыти (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52-52 зв.); А на́съ вѣрныхъ твои́хъ Х҃є Б҃же на(ш) мл(с)тивый,... сподоби... нн҃ѣ въ страсѣ твое́мъ ходи́ти: и по хр(с)тїѧнскꙋ бєз' грѣха в' покаѧнїю жити (Чернігів, 1646 *Перло* 154); зачымъ протестансъ муселъ жыты еменъдикатисъ суффракгиисъ и гойные лзы в том утрапеню своим вылевати (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV. 406); **о Христѣ жити, съ Христомъ жити** — вести побожне життя: А который хотѣлъ о Христѣ жити, кождый мусѣлъ панства отстрадати альбо у монастыры живота докончити, албо живота пострадати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); Здє по всѧ дни съ Х҃мъ жи́ти тѧ явлѧ́єтъ И крєстъ в' мо́лбах', лꙋна́ жє в' чте́нїих' вѣща́є(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 85); ѡ(т) Дх҃овного Соломѡ́на І҃са за тыи ємꙋ ми́лии пода́рки бє(з) вонтпе́н'ѧ оде́ржи(ш), жє и г҃ꙋ живꙋчи ѡ што єно проси́ти бꙋдє(ш) ѡ(т)нєсе́ш', и в' при́шлом' вѣцѣ ꙋпоми́нком' Живота Вѣчного... ꙋчче́на зоста́нєш' (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 6 ненум.); **в згоде жити** *див.* **ЗГОДА.**

4. *(перебувати з кимось у певних стосунках, вести спільне життя)* жити: была тыжь іан'на пр(о)рчица... тая сѧ старѣла в д'нє(х) м'ногыхь и жила из' моужємь своимь сєд'мь лѣть ѡ(т) двчьства своєго (1556 *ПЄ* 215 зв.); Братя мои, вы есте тѣло,... чомъ дастъ Господь благословенъства тымъ, котрыи чисто живутъ изъ своими жонами вѣнъчалными, розмножаючи ся (XVI ст. *НЄ* 223); с подворницею Андреевою Кравъцовою злегсе и з нею живетъ через тые

вси часы (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); Подданый... пана старосты... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляра,... который три годы живши зъ нею и дѣтки маючи... покинувши, прочъ пошовъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); А и(ж) я, жиючи ча(с) нємалы(и)... и(з) милою ма(л)жо(н)кою моєю... и до(з)на(в)ши я по нє(и) ку собє вшєлякиє зычъливо(с)ти...//... ма(л)жо(н)ци моє(и)... записую... вси(х) тро(х) ча(с)тєхъ маєтъно(с)ти моє(и) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212-213).

5. (з чого, від чого, чим) *(заробляти на прожиття)* жити (чим, з чого): Люди народꙋ шляхє(т)ского которыє имє(н)я попродали а (в)мєстє мєшкаю(т) и(з) ли(х)вы живу(т) (Люблін, 1569 *ВЗ* 120 зв.); и(н)шїи языци ѡ(т) ли(х)вы на свѣтѣ живоу(т) и тымь сѧ ба(р)зо богатѧ(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 36); нає(м)нымъ дѣло(мъ) живꙋтъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 1046, 7 зв.); Вєли́кая... то цнота,... з҆ справєдли́воѣ праци своє́ѣ жити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340).

6. *Перен. (мати місце, бути, існувати)* жити: новы(х) тєды нб҃съ и новоє зємли... ѡжидає(м), в которы(х) правда живє(т) (1598 *Розм.пап.* 35); мꙋси(т) ра́дость жи́ти, По смꙋткахъ в҆ свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308); нѡ́выхъ Нб҃съ ждє́мъ, и но́вои зємлѣ,... в҆ кото́рых пра́вда живє(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 145); Ибо нн҃ѣ по(д) Нб҃омъ, на́ зємли грѣх҆ живє́тъ и царствꙋє(т) (Там же).

ЖИТЕЛЬСТВО *див.* **ЖИТЕЛСТВО.**

ЖИТИЄ, ЖИТІЄ, ЖИТЇЄ, ЖЫТИЄ *с.* (*цсл.* житиє) **1.** *(існування людини від народження до смерті)* життя: прєдася... в законѣ хранити христоимєнитымъ... людємъ, да досто(и)но званию и нєпорочъно житиє поживщє благаго гласа... слышати на страшномъ сꙋдѣ сподобятъся (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); а єщє домы... побꙋдова(ти), дабы... в то(м) монастырю... стра(н)ници, ч(с)тно и бг҃оꙋгодно житиє своє провожаючи мєшка(н)є мѣли (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); поки въ семъ дочасномъ и смертельномъ жытию нашомъ пребываемъ, повинъни есмо старатися и заслуговати собе благословение Божое (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 987); Послѣдꙋйте и вы ст҃ы(м) ѡц҃емъ ваши(м), которы(х) житие е(сть) прикладо(м) нш҃и(м) (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 86); пѧ(т) ра́зъ хс҃ сп҃ситєль нашъ, прє(з) всє жи́тїє своє тоу(т) на́ свѣтѣ прєѡбрази́лсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 262); жи́тїє на́шє На́ нб҃си єстъ (Чернігів, 1646 *Перло* 166 зв.); **сєє житїє** — земне життя: было́ то в҆ оужива(н)ю и вєли́кой ѡхо́тѣ ѡ҆номꙋ Ст҃мꙋ мꙋжꙋ, за прєста́вльши(х)сѧ ѡ(т) сєго жи́тїа Мл҃твы чини́ти (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 154); **скончити житїє** *див.* **СКОНЧИТИ.**

2. *(опис життя святого)* житiє: ѡни вылꙋчоныхъ єрєтиковъ и про(ч): ѡ(т)ганѧютъ, ты(х)то ꙋра(д) и власть прочита́вши жи́тїє Іѡа(н)на Златоꙋстого, и Ам҆вро́сїѧ Мєдїѡла(м)ского, зна(и)дєш҆ (Львів, 1645 *Отайн.* 129); **жития (житїа) святыхъ** — житія святих: Спра́вы и житїа сты(х) длѧ того на писмѣ соу(т) на(м) ѡставлєны абы(х)мо и мы... ихь справовалисѧ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 178 зв., на полях); Прелогъ еденъ, на десту писаный; книга Соборникъ една на десту с празничными словами и з житиями святыхъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 296); Ст҃ы(х) житїѧ и Пи́смъ забавлѧ́тисѧ чита́ньє(м) є(ст) рє́чъ збавє́нная (Київ, 1623 *МІКСВ* 76).

3. *(спосіб існування)* життя: Хотящому же кому къ житию ихъ приступити, не скоро приемлютъ, но первѣй повелятъ ему жити въ гостиномъ дворцы, особно отъ нихъ,... поки явитъ искушеніе лѣто одно и воздер҆жаніе, тожь потомъ приемлютъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр. лют.* 179); Прийде убо сия снопреходящая жизнь, въскорѣ, прейде. Тѣм будем готовы на славное въскресение благым и очищенным житием, да десную страну получим и благословеннаго гласа, дарующаго живот вѣчный, слышати ся сподобим (1588-1596 *Виш.Кн.* 141); В тыє часы Ипатей володимерскій у княжати... у великой ласцѣ и баченю за оныє показаныє цноты и житіє побожноє былъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); Началницы тому были преподобніи святыи отци... а при нихъ и по нихъ многіи іеромонахове и монахове, общежителе и скитници, житіемъ святымъ и чудотворствомъ слынучіи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 774); и церков светого Духа, през мене

муровати зачатая,... а сами въ искусном, побожном и светобливом житию мешкали (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 716); нам ничого милшого не ест, якъ при вѣрѣ православъной горячую упреимост в молитвѣ и житіе христіянское видѣти в своих овечках (Городок, 1649 *ПККДА* I-1, 69); **иноческоє житиє** — чернецтво: островъ увесь... с полемъ и зо всимъ, якъ ся в собе маетъ,... на иноческое житие инокинямъ побожнымъ,... вечне отдаемо (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 90).

4. Житло, помешкання: Жи́тєлство // граждáнство, жи́тіє, рéчъ посполи́таѧ, поліі́ціа, помєшкáньє, мєшкáньє (1627 *ЛБ* 37-38).

◇ **общеє житїє** — монастирська община: Манасты(рѣ) н(а) блгч(с)тіє наданыє, ѡ(т) фо(л)ва(р)кового имєни, на ѡбщеє житіє прємєнѣтє (п. 1596 *Виш.Кн.* 226 зв.); я... умыслыламъ... монастырь... здѹбовати (!) и при нємъ... чєрнцовъ...//... рєгѹлы свѧтого Василія общого житїя мети (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 64-65).

Див. ще **ЖИТЄ.**

ЖИТЇЄ *див.* **ЖИТИЄ.**

ЖИТЛО, ЖЫТЛО *с.* **1.** *(існування людини від народження до смерті)* життя: Житло нáшє на зємли рóвно комєдíи, Албо рáчєи жáлосной свѣта трагєдíи (Вільна, 1620 *Лям.К.* 16).

2. *(спосіб існування людини)* життя: а коли выслухаютъ, лѣпше ажъ бы погубивъ иманя и голову, нѣжъ бы ся обернувъ опятъ на житло тото лихое (XVI ст. *НЄ* 147).

3. *(місце для проживання)* житло: Граждáнство, жи́тєлство: Мѣстское жи́тло, ѡбы́чностъ, áлбо смѣхотворство, трєфни́цтво (1627 *ЛБ* 28).

4. Пожитки: А тыхъ дей мужиковъ моихъ было парсунъ ихъ самыхъ презъ пятнадцать, а зъ жонами и зъ детьми ихъ колкодесятъ душъ, што зобравшися дей зо всимъ жытломъ своимъ, и зо въсею маетностю, и зо въсимъ статкомъ своимъ,... прочъ втекли (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 130).

5. Вл.н., *ч.*: Матвѣй житло (1649 *РЗВ* 323).

Див. ще **ЖИТЛУСТЬ.**

ЖИТЛУСТЬ *ж. (спосіб існування людини)* життя: Изъ такымъ вызнанюмъ негай живетъ наше сердце ико Богу, // што бесме усякыи поганы дѣла сегосвѣтніи выдъ себе выддалили, чомъ сегосвѣтъня житлусть прохудна (*в рук.* прихѹдна. — *Прим. вид.*), якъ дымъ, якъ холодъ (XVI ст. *НЄ* 77-78).

Див. ще **ЖИТЛО.**

ЖИТНИЙ *див.* **ЖИТНЫЙ.**

ЖИТНИКЪ, ЖИТЪНИКЪ, ЖЫТНИКЪ *ч.* **1.** *(приміщення, в якому зберігається зерно)* житниця, амбар: Въ житницѹ крѹпъ ѡвсаныхъ по(л) ·ѳ· бочькы гречи(ш)ныхъ ·в· ячъныхъ ·ѕ· и миръка (1552 *ОКан.З.* 21); близко воротъ жытникъ на столпехъ (1552 *ОЧерк.З.* 7); Житъникъ на сто(л)пехъ (Там же, 17).

2. Вл.н.: Миха(й)ло житъникъ (1649 *РЗВ* 171 зв.).

Див. ще **ЖИТНИЦЯ.**

ЖИТНИЦЯ, ЖИТНИЦА, ЖЇТНЇЦЯ, ЖЫТЬНИЦА *ж.* **1.** *(приміщення, в якому складають збіжжя)* стодола, клуня: И рєкль такь оучиню розмечоу жи(т)ницоу мою [клоуню або стодолоу] и большіи побоудоую и зберою до нєи всѣ жита мои (1556-1561 *ПЄ* 274 зв.); смотрѣтє на птицѣ ижє нє сѣють ани жноуть. и нє єсть в ни(х) ни спижарнѣ ани житницѣ а всєгда бъ ихь кръмить (Там же, 275); што маю чі́ніти. нє маю гдє бых зобрал жі́та мои [або пашню] и рєкль оучі́ню так. розмечю жі́тніцю мою [або стодолоу] и болшую збоудую. и збєрѹ до нєи всѣ жі́тá мои (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 75); а чáсѹ жнива рєкѹ жє(н)цо(м) збєрѣтє пє(р)шє плєвєлы и звѧжѣтє и(х) в снопы,... а пшєни́цѹ збєрѣтє в жи́тницѹ мою (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10); в тéбє мнóго плóдовь и жи́тницѣ просторóнныи. стоги гніо(т) мыши в ни(х) жироýютъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 279 зв.).

2. *(приміщення, в якому зберігається зерно)* житниця, комора, амбар: cumera комора жи(т)ная, жи(т)ница (1642 *ЛС* 149); Іѡсифъ зостáвши в Єги́птѣ Пáно(м), ѡтвирáєт наполнéныє Жи́тници, абы корми́лъ Хлѣбо(м) тєлєсны(м) Людъ

ла́кнꙋчый (Київ, 1648 *МІКСВ* 347); В пра́вдѣ по два́кроть ю́жъ прєрєчо́наѧ Жи́тница,... с' таковы(м) по́кармо(м), а́л'бо Хлѣбо(м) дш҃євнымъ ѡтвира́ласѧ (Там же).

3. *Перен. (духовні цінності, матеріальні багатства)* житниця, скарбниця: разорѣмъ блгоч(с)тивоє вѣры жит'ници (п. 1596 *Виш.Кн.* 253 зв.); чи(м) лѣп'шє разора́ти мєн'шіи жи́тницѣ, бога(т)ствъ свѣта того, а бо́(л)шїє боу́довати на(д) о́но. нич́ого... на то(т) свѣ(т), явно,... вы́нести нє мо́жємо (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 219); **литералная житница** — друкарня: И на(ш) Іѡсифє блг(д)тїю Бж҃їєю, зоста́вши въ... Ла́врѣ Пєчє́рской Кі́євской, намъ ѡ(т)цємъ и Па́стырємъ, ѡтвира́єшъ Литєра́лнꙋю Жи́тницꙋ, Типогра́фїю мо́влю пꙋтє́йшꙋю (Київ, 1648 *МІКСВ* 347).

Див. ще **ЖИТНИКЪ.**

ЖИТНЫЙ, ЖИТНИЙ, ЖИТЪНЫЙ, ЖЫТНЫЙ, ЖЫТЪНЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується жита)* житній: на то(й) стє(р)ни та(к) и за дорогою... та(к) много и(з)личи(т) єсмо снопо(в)я нє могли и(ж) копы жи(т)ныє ро(з)мєтано... и ни(в) во (ш)то ѡбє(р)нєно (Володимир, 1575 *ЖКК* I, 61); шляхъ возо(в) и конє(и) є(з)ныхъ нємалы(и)... чєрє(з) ѡвє(с) нєжаты(и) на тꙋю стє(р)нъ жи(т)нꙋю пришо(л) (Там же); siligine(u)s, жи(т)ни(й), пшєни(ч)ни(й) (1642 *ЛС* 372); Жи́тный. Soligineus. Farreus (1650 *ЛК* 447); **дань житная** *див.* **ДАНЬ; дякло (дѧкло) житноє** *див.* **ДЯКЛО;**

2. *(виготовлений зі зерна жита)* житній: обвезуюся, ижъ... платити повиненъ... викареемъ..., муки житное мѣры луцкое мацъ полътретѣ (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 67); побрати казалъ... муки житное мац чотыри — по коне грошей (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); пограбили ... муки житной полтретинъника (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 387); В то(и) жє коморє взяли... по(л)мє(р)ки мꙋки пшєни(ч)ноє... мєрка жи(т)ноє мꙋки (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 7 зв.); шпихлиръ одбили, в которомъ жита молочоного мацъ осмнадцатъ,... муки жытнои мац шеснадцатъ мери ковелское (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 49); взяли: конопляного поло(т)на аршино(в) двєстє,...//... муки житъноє миро(к) двє (Житомир, 1650 *ДМВН* 204-205).

ЖИТО, ЖЇТО, ЖЫТО *с.* **1.** *(злакова рослина)* жито: чл҃вкъ посѣявъ жито и пшєницю... молился (1489 *Чет.* 118 зв.); А што ‹люди› Роговицкого кнѧзѧ посѣали собѣ жита на которыхъ коли кнѧжих полахъ, тыи жита мають пожати (Краків, 1510 *AS* III, 73); дєсѧтъ копъ жита або ярины на замокъ жнєть (1552 *ОКЗ* 43 зв.); просєтє жь Г(с)дна которого то єсть жито абы посль (!) робот'никы на ж'ниво своє (1556-1561 *ПЄ* 260 зв.); вє(л)можно(ст) вш҃а... ꙋ по(д)даны(х) камєного(р)ски(х)... жита яро(г) копъ два(д)ца(т) двє...//... забравши... на пожито(к) сво(й) ѡбє(р)нути вєлє(л) єси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 64-64 зв.); Повинє(н) єи Ива(н) давати на каждыи рокь Полѧ по(д)корєц вꙋвьса,... два загоны на жито, заго(н) на коно(п)лѣ (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 44); У Потия съ поля... безъ причины жито побралъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 494); arinca, рожъ, жито (1642 *ЛС* 91).

2. *(про зерно)* жито: Того жє ро́кꙋ дорожи́на была жи́то по ві҃ зло́тъ, ячмѣ(н) по и҃ (1509-1633 *Остр.л.* 130); коли которыи мешчане киевские привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано на кляшторъ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а в тот час жито было на Волыню по дєсєти грошєй маца (Петрків, 1552 *AS* VI, 123); В свиръне жита бочокъ солѧнокъ двєстє (1552 *ОКЗ* 36 зв.); В жытникꙋ... жыта г(с)дръского н҃є бочокъ (1552 *ОЧерк.З.* 7); В того ж Го(р)дєя млы(н) [пограблєно], ѡ(т)бивши двєри, взяли пшєницы бочокъ ѡсмъдєся(т), жита — бочокъ пя(т)дєся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); а мєновитє... взєли...//... ꙋ сєдꙋна по(л)мацы жита ...ꙋ потєряла яловицꙋ... ꙋ жꙋка яловицъ чотыри (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-89); въ Литвѣ солянка жита по двѣ копы и по двадцати грошей литовскихъ была (поч. XVII ст. *КЛ* 75); жита в за(м)кꙋ чвє(р)тє(и) сє(м)дєся(т) и дєвя(т) ты(х) чвє(р)тє(и) три ꙋ соля(н)кꙋ (Варшава, 1616 *ООстр.З.* 2); Жито тогды было по ч҃тыри

злотыхъ осмака (1636-1650 *ХЛ* 81); вшакжє была бы ли потрєба того полная мѣновитє хлѣба, тєды имъ жыта купити (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52 зв.); жито было колода по зо(л) кв (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); У Бакия Высо(ц)кого:... жита ми(р)ка (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); Жи́то. Siligo. Frumentum. Far ador(eum) (1650 *ЛК* 447); **дакелноє жито** — данина житом: Дакєлноє жито кождого рокꙋ маєт ꙋрадникъ на сєвбꙋ ѡборочати и тым сѣати (1567 *AS* VII, 120).

3. *Лише мн. (рослини та зерно хлібних злаків)* збіжжя: што маю чинити. нє маю гдє быхь зобраль жита мои [або паш'ню] (1556-1561 *ПЄ* 274); з'бєроу до нєи [житницы] всѣ жита мои и в'сє добро моє (Там же, 274 зв.); розмєчю жїтніцю мою [або стодолоу] и болшую збоудую. и збєрꙋ до нєи всѣ жїта́ мои. и всє добро моє (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 75); соцєвицꙋ сѣємъ и ростє(т) по пола(м) яко(ж) и иныє жита (XVI ст. *Травн.* 328 зв.); Того жъ року неврожай великий былъ, хиба где падалица зродила жита, где табуры стояли (1636-1650 *ХЛ* 81).

ЖИТОМИРЕЦЪ *ч. (житель Житомира або виходець з нього)* житомирець. Вл.н.: Ха(р)ко Житоми(рє)цъ (1649 *РЗВ* 147).

ЖИТЬ *див.* **ЖИТИ.**

ЖИТЬЄ *див.* **ЖИТЄ.**

ЖИЧИТИ *див.* **ЗИЧИТИ.**

ЖИЧЛИВОСТЬ *див.* **ЗЫЧЛИВОСТЬ.**

ЖІВІЙ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖЇВЇТЇ *див.* **ЖИВИТИ.**

ЖІВІЦА *див.* **ЖИВИЦА.**

ЖІВОСРІБРО *с.* Живе срібло; ртуть: argentum uiuum жівосрібро (I пол. XVII ст. *Своб.* 25).

ЖІВЪ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖІВЫЙ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖЇЗНОЛЮБЇЄ *див.* **ЖИЗНОЛЮБІЄ.**

ЖЇЛА *див.* **ЖИЛА.**

ЖІЛОВАТИ *прикм.* Жилавий, мускулястий: neruosus жіловати (I пол. XVII ст. *Сем.* 119).

ЖЇТИ *див.* **ЖИТИ.**

ЖЇТНЇЦА *див.* **ЖИТНИЦА.**

ЖЇТО *див.* **ЖИТО.**

ЖЛОБЪ *ч.* (*стп.* żłób) жолоб: Причина то є(ст) жєбы на кшта́лтъ нємова́тка в пєлюшкы по́длыє былъ оувинє́ный... та́а рожєства причи́на єстъ жєбы кштал(т) оубого́го лєжа(л) в жло́бѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 6); Іро(д) єгѡ єщє в жлобѣ плачꙋчого хотѣ(л) забити, дїа́волъ в поущи спокꙋшати єго пришо(л), а ѡто и тєпєръ самаританка єго хо́чєтъ строфовати (Там же, 182 зв.).

ЖЛЪНѢРСТВО *див.* **ЖОЛНѢРСТВО.**

ЖЛЪНѢРЪ *див.* **ЖОЛНѢРЪ.**

ЖЛЪТЫЙ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖЛЪЧЬ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖМАКА *ч. Діал.* жмака "затискач", жмак "оберемок". Вл.н.: фєдо(р) жмака (Овруч, 1552 *ООвр.З.* 106); Сахъно Жмака (1649 *РЗВ* 343 зв.).

ЖМЕНЯ 1. Долоня: А щѡ́жъ ѡ всєго свѣта кро́лю (!), кото́рый дє(р)житъ нє ча́сть якоу́ю зємлѣ, а́лє оувє́сь ѡ́крꙋгъ свѣта, а́льбо ра́чєй всє то́є ѡго(р)ноу́въ го(р)стью всѣхъ людє́й жмє́нєю (Острог, 1607 *Лѣк.* 50).

2. *(міра прядива)* жменя: иншие тежъ, которые на дворищехъ седятъ, тые повинни даватъ по ползолотого, овса по дви маци,... прядива по десяти жменъ на кождый рокъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 342).

ЖМИНДА *ж.* Назва рослини: blitum, жми(н)да зєлиє (1642 *ЛС* 103).

ЖМИНДАКЪ *ч.* (*стп.* żmindak) скнара, скупий, -ого, *діал.* жмі́нда: Сквръна́вый. Сквръ́ный, плюга́вый, нєчи́стый,... пога́ный, жминда(к), мєрзє́ный: а́лбо єщє смро(д), плюга́вєцъ, вы́родъ, вы́стꙋпний, нєцно́та, ло́тръ, штꙋка лотро́вскаа (1627 *ЛБ* 114).

ЖМУРЕНЬЄ *с.* Мруження, *діал.* жмурення: Мжа́нїє: Жмꙋрє́ньє, зажмꙋрє(н)є (1627 *ЛБ* 63).

Пор. **ЖМУРИТИ.**

ЖМУРИТИ *дієсл. недок.* Жмурити: Мжа: Жмꙋрачи (1627 *ЛБ* 63).

ЖМУРЪ *ч. Діал.* жмурій, жмурко "той, хто постійно мружить очі". Вл.н.: Иванъ Жмꙋръ (1649 *РЗВ* 135 зв.).

ЖНЕЦЬ, ЖНЕЦЪ *ч.* Жнець: ѡстав'тє рости обоє въкоупѣ ажь до жат'вы а в ча(с) жатвы рєкоу жєн'цюмь вытръгнѣтє пръвѣє плєвєлы а

свяжѣтє и(х) в҆ снопы яко пожєчи и(х) а п҆щеницоу з҆бєрѣтє в҆ жыт҆ницоу мою (1556-1561 *ПЄ* 62 зв.); А до того дей еще женцовъ, роботниковъ его наемныхъ,... подъ тимъ дворцомъ его на полю на жниве,... кгвалтовне побили, помордовали и поранили (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); ви́жоу бовѣ(м)... ка́шоу жєнцо(м) наготова́ноую даниилȣ голо́дномоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 157 зв.); Жа́тєль: Жнє́цъ (1627 *ЛБ* 36); messor, жнєцъ (1642 *ЛС* 268); А бы́лъ Авва́кȣмъ пр(о)ркъ во Іȣде́йской зємли, а о́нъ бы́лъ ȣварилъ потра́вȣ,... и шо́лъ на по́лє а́бы нє́слъ жєнцѡ́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 371 зв.).

ЖНИВА *мн. (пора збирання хлібних рослин)* жнива: Бȣрѧ была вєли́каѧ ишла ми́мо ѡ́строгь ѡ(т) жасла́влѧ ѡ полȣ́дни я́ко но́чь, в жни́ва пȣщи крȣши́ла сады ломи́ла (1509-1633 *Остр.л.* 128 зв.); а коли сѣножниво, плевидло настанетъ, же пѣшо робити будутъ, теды пятъ дней и на толоку о хлѣби панскомъ пять разъ ве жнива прийти съ польланка (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 337); Пре́то ты нєдолȣжнымъ бȣдȣчи, а на(д) то на Жолȣдокъ хорȣючи, нє пій воды, хи́ба в҆ ча(с) жни́въ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 201); Бȣдȣтъ такъ вєли́кіи ȣрожа́и жє ѡ(т) жни́въ нє бȣдєтє могли пєрємолоти́ть до осєни (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

Див. ще **ЖНИВО.**

ЖНИВО, ЖНЇВО *с.* **1.** *(стиглі хлібні рослини)* жниво: Жниво па(н)скоє (XVI ст. *КАЗ* 634); Ѡ(т) ни́вы жни́во и ра́дость; ѡ(т) Виногра́да о́воцы покармо́выи (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); ре́клъ Авєсало́мъ слȣга́мъ свои́мъ вѣдаєтє ро́лью Іѡа́вовȣ подлє ро́льи моє́й кото́раѧ ма́єтъ жни́во ячмє́нѧ идитє те́ды спали́тє єгѡ огнє́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 264).

2. *(збирання хлібних рослин; також пора такого збирання)* жнива, жниво: просѣтє жь г(с)дна... абы посль (!) робот҆никы на ж҆ніво своє (1556-1561 *ПЄ* 260 зв.); по(д)нєсѣтє... ѡчи ваши а ѡглѧдайтє нивы ижє соу(т) южь плавы ко жнивоу (Там же, 356 зв.); кгды и(ш)ли сюда на... (ж)ниво ѡ(н) ихъ пєрєнє(с)ши... чоловєко(в) ко(л)кодєся(т) до ту(р)мы посажа(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 278); днъ з жнива днъ косити и з ынъшими повинъностями и(з) дровами возо(в) два (Пиянь, 1592 *ЦДІАЛ* 131, 615); А подъ часъ жнива у прошломъ року... жито,... на обшарахъ дворныхъ пожали (Луцьк, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 388); А на жни́во зо всѣхъ мѣръ, зо всѣхъ сторо́нъ ста́лѣ... Робо́тника члȣлого зєслатъ ра́чилъ ско́ро (Вільна, 1620 *Лям.К.* 20); Ора́чъ за́вшє часȣ жни́ва чєка́єтъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 40); Жа́тва: Жни́во (1627 *ЛБ* 36); И по нєвєли́комъ часє, коли надходили дни пшєни́чногѡ жни́ва пришолъ Сампсѡ́нъ хотѧчи навѣдить жонȣ свою, и принє́слъ єй козлѧ з ко́зъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 185 зв.); Жни́во. Messis. Mes[s]ura (1650 *ЛК* 447); *Образно*: бы бы́лъ па́пѣжъ ри(м)скій границъ свои́хъ нє пєрєска́ковалъ, бы бы́лъ в чюжє́є жни́во сєрпа своє́го нє в҆поущалъ... была́ бы нєрозє(р)вана єдность костє́лнаѧ трва́ла (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150 зв.).

3. *Перен. (здобуток, досягнення)* жниво, ужинок: Ре́чїй котрыє бы кȣ хва́лѣ Бжой бы́ли, И людій до цєлю збавєньѧ приводили. Нє взгоржа́ючи пра́цєю слȣги́ твоє́го, Малы́й ко́лос оубо́гого жни́ва моє́го (Львів, 1616 *Бер.В.* 66).

Див. ще **ЖНИВА.**

ЖО *див.* **ЖЕ.**

ЖОВНЕРСЬКИЙ *див.* **ЖОЛНѢРСКИЙ.**

ЖОВНѢРЪ *див.* **ЖОЛНѢРЪ.**

ЖОВОТЪ *див.* **ЖИВОТЪ.**

ЖОВТОБРУХЪ *див.* **ЖОЛТОБРУХЪ.**

ЖОВТЫЙ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖОВЪНА *див.* **ЖОЛНА.**

ЖОВЪТЫЙ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖОГНАТИСЯ *див.* **ЖЕҐНАТИСЯ.**

ЖОДАНЄ, ЖОДАНЬЄ *с.* (*стп.* żądanie) *(прохання; вимога)* жадання, воля: ннѣ прозба и залєца(н)є а паки враждова(н)є ннѣ жода(н)є а пото(м) што и(н)шого (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1); мы на жоданье ихъ маемъ тую архимандрію дати кого они оберуть (Київ, 1624 *КМПМ* I, дод. 269); Стєфанъ томашєвъски(и) возны(и) єнєралъ ...доброво(л)нє зознал. ажъ... за жоданємъ ȣрожоного пана Миколая Пєнъского маючи при собє сторонȣ двохъ шля(х)тицовъ... были на

справе его м(л) (Чернігів, 1637 *ЛСБ* 5, II 4061, 125).

Див. ще **ЖАДАНЄ, ЖАДАНИЄ.**

Пор. **ЖОДАТИ.**

ЖОДАНЬЄ *див.* **ЖОДАНЄ.**

ЖОДАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* żądać) (кого, о що) просити (кого, про що): И те(ж) ва(с) жодае(м) штобы естє слу(ж)бꙋ бжию служи(ли) за врѣмѧ и(ж)бы лѧховє нє пришли до цр҃кви (Ясси, 1565 *ЛСБ* 41); пи(л)нє за то дякꙋє(м) што жодаєтє на(с) жєбы(х)мо та(м) ꙋ галичꙋ были (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); жодаю ва(с) пилно да пошлєтє ми ли(ст) (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); онъ за тымъ до уряду се втеклъ и оный кгвалтъ, именемъ ее, будучи о то отъ нее жоданый, на уряде оповедалъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* I/1, 421).

Див. ще **ЖАДАТИ, ЖАЖДАТИ.**

ЖОДИНЪ *див.* **ЖАДНЫЙ[1].**

ЖОДНЫЙ *див.* **ЖАДНЫЙ[1].**

ЖОЛВЪ *див.* **ЖЕЛВЪ.**

ЖОЛД *ч.* Жовч: жолд, fel (I пол. XVII ст. *Своб.* 25).

Див. ще **ЖОЛОДЪ.**

ЖОЛДЪ *ч.* (*стч.* żold, *стп.* żołd, *свн.* solt) плата військовикам: Кто коли воюетъ за свой власный жолдъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 201 зв.); просилисмы се у княжати... одъ послугъ своихъ (отпустилъ?), кгды жъ есмы княжати... за умовеный жолдъ одслужили (Луцьк, 1619 *Арх ЮЗР* 6/I, 397); алє досытъ мѣйте на оурочномъ вашем҆ жолдѣ: з҆ того собѣ вшєлѧкихъ потрєбъ набывайтє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* I, 49); Цр҃ь Антїóхъ ...зобра́лъ вó(и)ско всєго цр(с)тва своєгѡ́, обóзы вєлми мóцныи и ѡ(т)ворилъ ска́рбъ свóй, и да́лъ жóлдъ на рóкъ вó(и)скꙋ и росказа́лъ имъ бы́ть поготóвꙋ на всє (серед. XVII ст. *Хрон.* 480).

ЖОЛНА, ЖОВЪНА *ж.* (*цсл.* жлъна) **1.** *(дятел)* жовна: apiastra, жо(л)на птица (1642 *ЛС* 25 зв.).

2. Вл. н., *ч.*: засталъ тамъ... Бориса Жолну зъ жоною (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 6/I, 37); филонъ жовъна (1649 *РЗВ* 344); Яцко Жо(л)на (Там же, 395 зв.).

Див. ще **ЖОЛОЧКА.**

ЖОЛНЕРОВАЯ *ж. (дружина жовніра)* солдатка: Ѡпана(с) Баха(р) и Пѣтръ хмє(л)... признали тыми словы и(ж) дє(и) бꙋдꙋчы на(м) в домꙋ... Єфимъи жо(л)нєровоє и сн҃а єє миха(и)ла жолнєровича... домъ и(х) с кгру(н)томъ лежачы(и) в мєстє тутошнємъ Києвскомъ... проданыи (Київ, 1612 *ЦДІАК* 221, 1, 57, 1).

ЖОЛНЕРСКИЙ *див.* **ЖОЛНѢРСКИЙ.**

ЖОЛНЕРЪ *див.* **ЖОЛНѢРЪ.**

ЖОЛНИРСКИЙ *див.* **ЖОЛНѢРСКИЙ.**

ЖОЛНИРСТВО *див.* **ЖОЛНѢРСТВО.**

ЖОЛНИРЪ *див.* **ЖОЛНѢРЪ.**

ЖОЛНѢРСКИЙ, ЖОЛНѢРСКЇЙ, ЖОЛНѢРЪСКИЙ, ЖОЛНЕРСКИЙ, ЖОЛНЕРЪСКИЙ, ЖОЛЪНЕРЪСКИЙ, ЖОЛНИРСКИЙ, ЖОВНЄРЬСКИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується жовніра або належить йому)* військовий, *діал.* жовнірський: жолънєръскиє домы в мєстє (1552 *ОКЗ* 41 зв.); нє будучи єсмо можны в гроши за ꙋставичными воинами и лєжами жовнєрьскими..., позычили и възяли єсмо... пинєзє(и) детяти сына пана гнєвовша (Єскївці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); То пак онъ... жону свою... в домъ мой прислал,... едучи на службу господаръскую жолнирскую до Киева (Луцьк, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 891); ты́є котѡ́рыє з҆ аѳана́сїємъ были, ча́стью соу́ть з дѡ́бръ всѣхъ злоу́пле́ни, ча́ст҆ю з҆ зє(м)лѣ вы́волани, ча́ст҆ю жолнѣрскими нога́ми потє(р)ты (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 119 зв.); въ томъ склепѣ розмаитыхъ шатъ естъ и жолнерскихъ и бѣлоголовскихъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 21); алєсь самъ собѣ залѣцє́нѧ здобылъ, зъ молоды(х) лѣтъ своѣхъ, забавлѧ́ючисѧ за́вшє оуслꙋгою жолнѣрскою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6); On hlianuł iak zwir, wnet kryknuł iak łew na zołnirskie słowa...Zaraz synaczka, swoieho iedynaczka szłet na Zołt(u)iu Wodu (1648 *П. про пор.* 201).

2. *У знач. ім. ж. р.* **жолнѣрская.** Військова служба: теж листы заслужоные гроши князя его милости, коли его милост жолнеръскую служивал, припоминалные, иж и заслужоное не заплачено (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 131); Штожбы́м҆ рє́клъ и ѡ за́цной осóбѣ В(ш) М(л): в҆ Рóтахъ Цєса́ра Родóлфа жолнѣрскꙋю слꙋ-

жи́лъ, где дѣлне собѣ за по́мочꙋ Бж҃ею постꙋпова́лъ з҄ Тата́ры и Тꙋрки (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); на таковы(х) игри́ска(х) з мо́лоди мꙋжъской, кото́рыисѧ є(д)но на жол'нѣрскꙋю цви́чити ꙋмыслили;... ꙋзнава́лъ ро(з)сꙋдо(к)... посполитого чл҃вка (серед. XVII ст. *Кас.* 69).

ЖОЛНѢРСКО *присл. (будучи жовніром)* як військовик: п(н) нікифо(р) покиевичъ... за спасеніє своє жо(л)нѣ(р)ско слꙋжачи в во(и)скꙋ полско(м) принесъ и ѡ(т)далъ злѡ(т) 100 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.).

ЖОЛНѢРСТВО, ЖОЛНИРСТВО, ЖЛЪНѢРСТВО *с.* **1.** Військові сили, військо: Были те(ж) в жо(л)нѣрствѣ ри́церѣ хр҃(с)тїане, котрїи слꙋжи́ли при цѣсари (XVI ст. *УЄ* №29519, 192 зв.); Дости́гши те́ды Сарва́ръ а́жъ и до Халкідѡ́на, и ѡблѣгши єгѡ жолнѣрство(м), все што єно ко́лвек҄ кꙋ збꙋре́ню тогѡ Вели́когѡ Царствꙋючогѡ Мѣста нале́жало, з҄готовлѧ́ет҄ (Київ, 1627 *Тр.* 658); Пристꙋпи Гелікѡ́не, дай че́сть познай Па́на! Ѡпꙋсти́вши Жолнѣрство привита́й Гетма́на (Київ, 1632 *Євх.* 294); Тогды даниї́лъ пыта́лсѧ ѡ пра́вѣ и ѡ вы́рокꙋ ѡ(т) Арїѡ́ха гетма́на жолнѣрства цр҃(с)кого (серед. XVII ст. *Хрон.* 358).

2. *Зб.* Вояцтво, *діал.* жовнірство: че́рни без ли́чбы жолнирства, нѣмцовъ все та́мъ полегло (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); во́и(н)ство, жо(л)нѣрство (1596 *ЛЗ* 33); Жа́денъ ся́ чл҃къ сме́рти неможетъ ѡ́перти... Не бойться Жолнѣрства, в҄ крꙋгъ Царѧ стоѧчого (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); на плѧ́цꙋ па́ло жолнѣрства єго бо́лей ни́жъ подва́кроть сто ти́сѧчей (Київ, 1627 *Тр.* 667); што все, з҄ само́го в҄ѣздꙋ єгѡ зна́чне пока́зꙋет҄сѧ, ижъ в҄ѣжджа́лъ,... не ма́ючи з҄ собо́ю жадного жолнѣрства (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 182).

3. *Зб., перен. (самовіддані захисники)* воїнство, лицарство: ѡ(т)цъ... Єліссей... оустꙋпи́лъ з҄ тогѡ свѣта,... // до тѣла єгѡ... не ма́лый гоу́фтъ Хр(с)тїа́нскогѡ жолнѣрства тꙋтъ пришо́лъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 1-2); **небесное жлънѣрство** — небесні сили: ча́со(м) нб҃(с)ного жлънѣ(р)ства гетма́но(м) и во́йска створи́телѧ // вѣка́риєю головны(м) называ́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 287-287 зв.).

ЖОЛНѢРЪ, ЖОЛНЕРЪ, ЖОЛНИРЪ, ЖОЛНІРЪ, ЖЛЪНѢРЪ, ЖОВНѢРЬ *ч.* (*стп.* żołnierz) **1.** Військовик, *діал.* жовнір: за сто копъ Лядскихъ сукна на жолнери взяти (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 116); жидове... во(л)ностє(и) немалы(х) вживаю(т) га(н)дли веду(т) ку(п)ча(т) то(р)гꙋю(т) лифы берꙋ(т) а николи на во(и)нꙋ не є(з)дять и пода(т)ковъ на жо(л)неры ꙋфалены(х) не даю(т) (1566 *ВЛС* 37); во́инъ, жо(л)нѣ(р) (1596 *ЛЗ* 33); самъ позваный, особою своею, зъ жолнирми,... на туюжъ церковъ... нашолъ (Володимир, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 339); пр҃(о)ркъ ѡны(х) жлънѣровъ до сама́рїи запрова́дилъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 189); tyго молоды жо(л)нір (I пол. XVII ст. *Сем.* 173); При тꙋ(м) было право зꙋпо(л)ное... и пань ѡдрехо(в)ски(и) жо(в)нѣрь (Одрехова, 1648 *ЦДІАЛ* 37, 2, 55); жолнире поветовые неповинни были жадных становискъ мети (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 349).

2. *Перен. (самовідданий захисник)* воїн, лицар: тепе́ръ ю́жъ не е́стесь па́но(м) собѣ, таково́мꙋ кро́леви бꙋдꙋчи жол'нѣро(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 106); ѡба́чте жъ ѡ жлънѣре хвы... ѡба́чте ва́шего гетма́на спанѧлостъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 19).

3. Вл. н.: пограбили... ꙋ грицъка жо(л)нера пшеници Копъ семъ (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 35 зв.).

ЖОЛОБКОВАТЫЙ *прикм.* Жолобкуватий: Шинъ двесте и сорокъ склюты в҃ просеки чотыри жоло(б)коватыхъ пилы в҃ (1552 *ОКЗ* 36).

Див. ще **ЖОЛОБЯСТЫЙ.**

ЖОЛОБОВАТЫЙ *прикм.* Жолобчастий: Тогды нѣкоторый ри́церъ... нашо́лъ во одно(м) ка́меню жолобова́томъ тро́ху воды́, котѡ́рая се та́мъ зтекла́ з росы нб҃(с)ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 436).

ЖОЛОБОКЪ *ч. (невеликий пристрій для пересипання чого-небудь)* жолобок: Мера порохꙋ до него жолобокъ железны(и) (1552 *ОЧерн.З.* 5 зв.).

ЖОЛОБЪ *ч.* **1.** *(корито для годівлі тварин)* жолоб: А в҄ Мѣстѣ Дв҃(д)вꙋмъ нн҃ѣ сѧ то ста́ло, И в҄ Верте́пѣ Виѳлее́мскомъ показа́ло,... И в҄ жо́лобѣ сѣномъ пове́рху прикри́тое. З Ма́ткою

вла́сною, а́лє ѡ(т)цє́мъ мнѣма́нымъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 71); *Образно*: голова твоя яко Кармилъ, а волосы головы твоеи якъ багоръ златъткaныи царевъ, причиненыи къ жолобомъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55).

2. *(ринва)* жолоб: горо(д)нѧ... на (д)ва жолобы поправълєньѧ потрєбѹє(ть) (1552 *ОЛЗ* 173); жолобы чотыри над вороты стає(н)ными (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4).

ЖОЛОБЯСТЫЙ *прикм.* Те саме, що **жолобковатый:** ѡбрѹчка в сєрєдинѣ вколо жолобястаѧ (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 18 зв.).

ЖОЛОДЪ *ч.* Те саме, що **жолд**: bilis, жоло(д) (І пол. XVII ст. *Сем.* 37).

ЖОЛОДЪКОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*стп.* żołądkować się) (о що) хвилюватися, турбуватися (чим): Певне и въ томъ, яко ся годило, сумненъѧ своего не завели. Нехай ся о то не жолодъкуютъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 703).

ЖОЛОМІЙКА *ж.* (*свн.* schal(e)mi(e), *нвн.* Schalméi) *(сопілка)* жоломійка: Со́пль: Сопѣль, пища́лка, флє́тнѧ, фѹа́ра, дѹда, сѹрма, жоломѣйка (1627 *ЛБ* 119).

ЖОЛОНКА *ж. (дятел)* жовна, *діал.* жолонка. Вл. н., *ч.* Ива(н) Жоло(н)ка (1649 *РЗВ* 15 зв.).

ЖОЛОТОКЪ *див.* **ЖОЛТОКЪ.**

ЖОЛТАВЫЙ, ЖОЛТАВИЙ, ЖОЛТАВИ, ЖОЛТАВІ, ЖОЛЪТАВИЙ, ЖУЛТАВЫЙ *прикм.* Жовтявий, жовтавий: flauus жолтави (І пол. XVII ст. *Сем.* 85); luteus жолтаві (Там же, 111); Рѹфъ, Лисоваты(и), жо(л)та́вы(и) (1627 *ЛБ* 229); flauus, жолътави(и) (1642 *ЛС* 198); ochra, ша(р) жо(л)тави(и) (Там же, 188); на тєлє впро(д) Данила Малиє(н)ка, то є(ст) на хрибътє и // по рукахъ єго разо(в) ба(р)зо сила сыны(х), спухълыхъ, жу(л)тавыхъ, кро(в)ю набє(г)лыхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 199-200).

ЖОЛТИЙ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖОЛТОБРУНАТНЫЙ *прикм.* Жовто-брунатний: Ризы комховыє едвабю жолто-брунатною (1619 *АрхЮЗР* 1/XII, 15).

ЖОЛТОБРУХЪ, ЖОЛЪТОБРУХЪ, ЖОВТОБРУХЪ *ч.* Жовтобрюх. Вл. н.: а жовтоброухъ лоуцкїй вл(д)ка доро́гѹ слалъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 87); Матфей Жолтобрухъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 249); шляхетный панъ Анъдрей Шимановъский... протестовалъ на противъко... Яскови Жолътобрýхови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486).

ЖОЛТОГОРЯЧИЙ, ЖОЛТОГОРѦЧИЙ *прикм.* Жовтогарячий: ѡсмы(и) ризы жо(л)то горѧчаѧ дѹкла а ѡкла(д) на ни(х) злотоглавовы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); орарион кытайкы жолтогорячой, на немъ кресты едвабом шитые (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295); Стихарико(в) два жо(л)тогорячихъ (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 257); Фєло(н) ка(м)ховы(и) на днѣ жолтогорячо(м) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 54 зв.).

Див. ще **ЖОЛТОҐОРОНЦИЙ.**

ЖОЛТОҐОРОНЦИЙ, ЖОЛТОКГОРОНЦИЙ *прикм.* (*стп.* żółtogorący) те саме, що **жолтогорячий**: лє(т)нико(в) пятъ, ѡди(н) турєцъки(и), жо(л)токгоро(н)ци(и), други(и) чє(р)воны(и) турє(ц)ки(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

ЖОЛТОКЪ, ЖОЛТОК, ЖЕЛТОКЪ *ч.* Жовток: Тако(ж) кого кила нападє(т) яєць ѡзми ско(л) ко коурѧчи(х). и выбєри з ни(х) жо(л)тки... и вари (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); тогды́ зємлѧ́ была́ посрє́дѣ вѡ(д) нєвѣдо́ма, яко жєлто́къ в посро́дкѹ яйца (Почаїв, 1618 *Зерц. 15);* locyothos, жолтокъ в я(й)ци (1642 *ЛС* 257); Жолто́к. Vitellus. Lutem oui (1650 *ЛК* 447).

ЖОЛТОЧЫРВОНЫЙ *прикм.* Жовто-червоний: Кили(м) вєлики(и) жо(л)точы(р)воны(и) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 77).

ЖОЛТЫЙ, ЖОЛТИЙ, ЖЛЪТЫЙ, ЖОВТЫЙ, ЖОВЪТЫЙ, ЖЕЛТЪ *прикм.* (*цсл.* жльтъ, жлъть) **1.** Жовтий: цвѣтъ... жє(л)тъ аки шаѳра(н) (XVI ст. *Травн.* 21); Жидовє в ко(ш)то(в)ныхъ шата(х)... ходити... нє маю(т), Алє ѹбє(р) ихъ має(т) бы(ти) зна(ч)ны(и), ша(п)ки або бирєты жо(л)тыє (1566 *ВЛС* 94 зв.); побрано... боты сафяновые жовътые, новые (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/І, 277); то(т) сєми циркоу(л) або по(л)ѡбрѹ(ч) пѧтма припра́вными фа(р)бами, то є(ст) тє́мночръво́ною зєлєною, жлътою,... ро(з)дѣлє́ный выво́ди(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270); тимец жовтый (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

ботовъ двоє новыє о(д)ня(ли) му(з)киє сафяновыє жовътыє (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 125); **жолтая понявица** *див.* **ПОНЯВИЦА; хороба жолтая** *див.* **ХОРОБА.**

2. *У знач. ім.* Золотий. ◇ **угорський жолтий** — угорський золотий: Тоє село прода(ли)... великомꙋ по(с)тє(л)никꙋ ра(дї) дваста и пє(т)дєсѧ(т) ꙋго(р)ски(х) жѡ(л)ти(х) (Ясси, 1610 *МЭФ* фотокоп. 106).

3. *У знач. ім. ж. р.* **Жовтая**. Вл. н.: Богданъ Хмелницкий... побилъ ихъ... перше на Жовтой (1636-1650 *ХЛ* 79);

у складі вл. н. **Жолтая вода**: On... swoieho iedynaczka szłet na Zołt(u)iu Wodu (1648 *П. про пор.* 201).

ЖОЛТѢТИ *дієсл. недок.* Жовтіти: flaueo, жо(л)тѣю (1642 *ЛС* 198).

ЖОЛТЯНИЦА, ЖОЛТАНИЦА, ЖОЛТАНИЦЯ, ЖЕЛТЯНИЦА, ЖЕЛТАНИЦЯ *ж.* **1.** *(хвороба)* жовтяниця: Та(к)жє на которо(м) ч҃лцѣ жо(л)таницѣ, съкь з(д)ави кропи(в)ныи вити(с)ноувши з вино(м) ча(с)то піи здра(в) боудє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 9 зв.); Ікте́ръ: Жолтани́ца, хоро́ба жо́лтаѧ (1627 *ЛБ* 212).

2. *(назва рослини)* жовтяниця: хотай баранокъ смачєнъ, и опрѣсноки добри, вшакъ же жолтаница прикра (Вільна, 1627 *Дух.б.* 367); Б҃гъ... ѡ(т)ложе́н҆є вшєла́когѡ ква́сꙋ, а оуживáнє при́крыхъ з҆ жєлтани́цєю и горчы́цами з҆мѣшаныхъ ѡпрѣснокѡвъ,... сро́гѡ приказа́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 276); esopos, жє(л)тяница (1642 *ЛС* 183); meconis, dis, жо(л)тяница, салата (Там же, 265).

Див. ще **ЖОЛЧЕНИЦЯ.**

ЖОЛУД *див.* **ЖОЛУДЬ.**

ЖОЛУДКОВАНЬЄ *с.* (*стп.* żołądkowanie) гнів, роздратування: Гнѣвъ: Ядови́тость,... нєтєрпли́вость, жолꙋдкова́ньє (1627 *ЛБ* 26).

ЖОЛУДОКЪ *ч.* Шлунок, *діал.* жолудок: Жолꙋдки три свиныи (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); Та(к)жє кто нє можє(т) на жолодо(к) навари оу винѣ. и пии тъпло пораноу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1 зв.); Єстъ бовѣ(м) ис҆сопъ зѣлѧ я́коєсь нєвєли́коє,... пожитє́чноє на ѡчищєнїє жолоу́(д)коу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174 зв.); ч҃лка хо́рого жолꙋдка, ...нє годи(т)сѧ припꙋща́ти до тои та́йны (Львів, 1645 *О тайн.* 45); *Образно*: Длѧ то́го Хризо́стомъ С҃тый свящє́нникѡвъ, жолꙋдкомъ Цєрко́вным называ́єтъ, в҆ кото́рый сло́во Б҃жїє, якѡ найкоштовнѣ́йшїй по́карм҆ в҆клада́но быва́єт҆; абы иншїє чло(н)ки, ты́м же по́кармо(м) посила́лисѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 9).

ЖОЛУДЬ, ЖОЛУД, ЖЕЛУДЬ, ЖЕЛУДЪ, ЖУЛУД *ч.* **1.** Жолудь: люди твои, свини свои по ѡной пꙋщи єго паствꙋт и жолꙋд травꙋть, а за то дєсꙋтины ѡт ѡных свинєй,... давати ємꙋ нє хочꙋть (Краків, 1539 *AS* IV, 194); пло(д) того дрєва, сирѣ(ч) жєлꙋди пристои(и) ясти тѣ(м) жо(н)ка(м) кои лишноє тєчєнїє мє(н)стровꙋ имѣю(т) (XVI ст. *Травн.* 38); подданыхъ ее милости, которые жолуд збирали, заставши, побили, поранили тые насланцы (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603); Żulud: żołądz (Жовква, 1641 *Dict.* 101); Жєлу́дь. Glans (1650 *ЛК* 447).

2. Вл. н.: Мєщанє... тишко кꙋ(з)нєцъ... жолꙋ(д) (1552 *ОКан.З.* 31).

Див. ще **ЖУЛУДЄ.**

ЖОЛЧЕНИЦЯ *ж.* Те саме, що **жолтяница** у 2 знач.: до того и ква́съ з҆ ко́ждого до́мꙋ ро(з)каза́лъ вы́кинꙋти, а зарѣзаногѡ Бара(н)ка з҆ ѡпрѣсноками и жол҆чєни́цєю ді́кою ѣсти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 365); по помаза́нью, ка́жєтъ к҆ вє́чєрꙋ ѣсти бара(н)ка, и ѡпрѣсноки з҆ жо(л)чєни́цєю, ѡпоꙗса́вшисѧ, ѡбꙋвши бо́ты, и кі́й а́лбо по́сохъ в҆ рꙋ́ка́хъ ма́ючи (Там же, 367).

ЖОЛЧЬ, ЖОЛЧЪ, ЖЕЛЧЬ, ЖЕЛЧЪ, ЖЕЛЬЧЬ, ЖЛЪЧЪ *ж.* **1.** Жовч: д҃вдъ жє рєклъ. даша вмѣсто ядєнія жолчь (1489 *Чет.* 173 зв.); Єв(г)листа выписоує... якь мєжи двѣма разбойниками роспꙗть єсть. ѡцтомь и жєльчїю напоєнь єсть и оумрътвєнь (1556-1561 *ПЄ* 324); прєѡкаꙗн҆ныи Жидовє, злє платитє с҃ноу и б҃оу моємоу, а сътворитєлєви своємоу, за ма(н)ноу жлъ(ч), за водоу ѡцє(т) (XVI ст. *УЄ Трост.* 71); Тєлє́сноє бовѣ(м) цоу(д)ности матє́рїѧ, нѣчо́го и́н҆шого нє є́стъ, ты́лько сли́зъ, и кро́въ, фла́кгъма, и жо́лчъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 62); товїины ѡчи оулѣпи́лъ а҃гглъ ри́бною жлъчоу (поч.

XVII ст. *Проп.р.* 194 зв.); Да́ли в҅ ѣствꙋ мою жо́лч҅, и́ в҅ прагне́н҅є моє напойли ма оцтомъ (Київ, 1625 *Сур.сл.* 124 зв.); Да́й же ми Тѣло Іи҃са Назаре́а Чоу(д)ногѡ стра́нника; и зра́нєнноє, ѡплєва́нноє, же́лчꙋ го́ркою напоєнноє (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

2. *Перен. (гнів, злоба)* жовч: пока(и)са... а проси бг҃а а чє(и) тобѣ будє(т) ѡ(т)пущєна мы(с)лъ ср(д)ца твоєго, бо та вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи, и въ зва(з)ку зло(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 41); до ты(х) ра́нъ пріи́дѣтє хвы҃(х) голоубицы ѡныи про́стыи и бєз же́лчи поко́й зна(и)дѣтє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 162 зв.); Богъ... тымъ невстыдливымъ потварцомъ нехай судитъ! Которіи, маючи на... Фотіа жолчемъ отеклое сердце... до лженья и шкалованя св. Фотіа удались (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 741); Крꙋчи́на: Възгорѣньє съ напыще́ніем҅, жо́лчъ, прєно́снѣ, гнѣвъ (1627 *ЛБ* 56).

ЖОЛЪНЕРЕЦ *ч.* Військовий кінь: Сѣрый находъникъ, а чалый жолънерец (1584 *АрхЮЗР* 8/IV, 195).

ЖОЛЪДАТЪ *ч.* (*стп.* żoldat) *(рядовий військовик)* солдат: Панъ... Сосницъкий занеслъ протестацию, противко... капитанови, албо рачей поручникови тогожъ пана пулковника, дракганскому и зъ нымъ будучимъ дракганомъ, жолдатомъ (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 391).

ЖОНА, ЖЕНА, ЖИНА *ж.* **1.** *(особа жіночої статі)* жінка: лист свой господарь... пописавши достаточнє на рєєстръ в тых имѣнах имєны люди, жоны и дѣты и статки ихъ... княгини... Ильиной Ѡстрозкой далъ (Острог, 1546 *AS* IV, 463); И іш҅ло // за нимь множество народа, людіи, и жєнь, которыи(ж) то плакали и ридали (1556-1561 *ПЄ* 326 зв.-327); Коли пришла кончина Лѣтумъ, пуславы Бг҃ъ сына своего однороднаго, што ся родивъ отъ жены,... абы пудзаконныя выкупивъ (XVI ст. *НЄ* 194); заволала на вас христіанская жона з нареканямъ великим (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Пꙗтма хлѣбами и двѣма рыбами пꙗть тысачъ мꙋже́й насыти́лъ, кромѣ жє(н) и дѣте́й (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 913); Пн҃ъ лащъ до Кієва шє(д)ши лисѣнку мѣстє(ч)ко... вши(ст)ко выстина(л): якъ мужѡвъ, такъ и жѡ(н), такъ и дѣтій в цр҃кви бꙋдꙋчи(х) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

2. Дружина: С поутивла, сотникова жєна, хотѣньскаго... вписала рѡ(д) сво(и) а҃і дш҃ъ (Київ, к.XV-поч. XVI ст. *Пом.Печ.* 39); ино тєпєрачи я со жиною моєю подлугъ запису тєстя моєго... втося имѣніє нє вступаємъ (Луцьк, 1512 *ПВКРДА* IV-1, 32); па(к) ли бы тє(ж) которы(и) шла(х)ти(ч) нє шла(х)тя(н)ку собє нєро(в)ную поня(л), тогды яко тую нє шла(х)тя(н)ку жону свою та(к) и дети свои з нєю... за пра(в)дивыхъ шля(х)тичо(в) быти маю(т)(1566 *ВЛС* 5 зв.); хто бы... ѡпустилъ жону свою а поня(л) бы и(н)шую, чужоложи(т)' проти(в) єє (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 46 зв.); изъ жоновъ твоевъ, изъ дѣтми твоими пуйди до церкве (XVI ст. *НЄ* 165); А доброму и богобойному священникови жона не зашкодитъ (1603 *Пит.* 87); У Тулчинѣ много панства погинуло; тамъ и Четвертенскій зъ жоною згинулъ (1636-1650 *ХЛ* 79); Та(м) єгѡ погрєбли, и Са́ррꙋ жєнꙋ єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77); **мужняя жона** — заміжня жінка: мужніи жоны хвалили соуть ю (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); **нешлюбнаа жона** — нешлюбна дружина; коханка: Зало́жница: Нало́жница, по(д)ложница, нє шлю́бнаа жона (1627 *ЛБ* 41); **взяти за жону** *див.* **ВЗЯТИ; поняти (пояти) жону (за жону)** *див.* **ПОНЯТИ; приняти за жону** *див.* **ПРИНЯТИ.**

Див. ще **ЖОНКА.**

ЖОНАТИЙ, ЖОНАТИЙ, ЖОНАТЪ, ЖЕНАТЫЙ *прикм.* **1.** Жонатий: Каспо(р) нємєцъ с филакꙋнова при(с)ла(н) жонатъ... а слꙋжъба и(х) стрє(л)бы пильнꙋють поро(х) роба(т) (1552 *ОВін.З.* 132); по(д)даныє єго з мєстє(ч)ка воронина на (и)мє наꙋмъ зъ сыно(м) жонаты(м) сємєно(м), бори(с) мухоє з жонами з дє(т)ми... про(ч) пошли и поꙋтєкали (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 52 зв.); maritus, a, u(m), жонати(и) (1642 *ЛС* 263); Жєна́тый. Maritus. Nuptus (1650 *ЛК* 447).

2. *У знач. ім.* жонатий, -ого: ато мо́влю кꙋ пожи(т)кови ва́шємꙋ, ба́чиш҅ // ли, жє и тоу(т) ѡ(т) жона́того вы́шши(м) є́стъ, кото́рыйса ста́рає(т) ѡ свѣта поко́уты (Острог, 1607 *Лѣк.* 113-114).

ЖОНЕЦКИЙ *див.* **ЖОНОЦКИЙ.**

ЖОНИНЪ, ЖЕНИНЪ, ЖЕННИНЪ *прикм. (який належить жінці, стосується жінки)* жінчин: а на жерди... жониныхъ сукней две (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/I, 101); у Вакулы... взято: портки каразєи бєлоє..., жєнины(х) суко(н)..., шубка бєли(н)ная (Житомир, 1584 *АЖМУ* 106); Іовъ,... вѣривъ у Бога, ажъ дѣля насѣня жониного будетъ ему мл(с)тивъ (XVI ст. *НЄ* 69); в мене взято: ...шати вси, так // жонины дей, яко и мои вси (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 92-93); вшистци пȣстили тоє имѣня... сєстрѣ своє(и) Зосцѣ и кȣнашови зятєви своємȣ за вȣ(т)чи(ж)нȣ (!) жєнинȣ которая приходила на ню на кгрȣ(н)тѣ мѣсцкȣ(м) (Львів, 1595 *Юр.* 19 зв.); leuir, дѣвєръ, братъ жєнинъ (1642 *ЛС* 254); Пришла тєж по сєми дніи Сарра жона єгω, и всѧ чєлѧдь здорова, и быдло и вєлблюдовє, и пѣнѧзи жєнниныхʿ много (серед. XVII ст. *Хрон.* 389 зв.).

Див. ще **ЖОНОЦКИЙ, ЖОНСКИЙ.**

ЖОНКА, ЖОНЪКА, ЖУНКА *ж.* **1.** *(особа жіночої статі)* жінка: Чєлѧ(д) нєвольнаѧ. Янъко и(з) жоною катєриною а сынъ ихъ ивашъка дє(в)ка наталъка а жо(н)ка ωвъдотка (1552 *ОЛЗ* 177); ωны(и) жи(д) нахи(м)... выручо(н) є(ст) з вєзє(н)я... чєрє(з) пору(ч)нико(в) жидо(в) тамошни(х) и што пєрє(д) ни(м) мужики и жо(н)ки свє(т)чили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58); Зъ чого то пошло, толко съ папежа Яна, нерадницы жонки (1582 *Посл. до лат.* 1137); Sut tám y lichoie żunki Sut ne welike ditonki (Яворів, 1619 *Гав.* 22); сѣмѧ кропово... вє(л)ми пристои(т) жо(нка(м) кои дѣти ȣ гроудєи кормѧтъ (XVI ст. *Травн.* 20); Жонокъ тєжъ бєлыхъ головъ двє з дво(и)ма дєтє(и)..., утєкаючы, потонули (Люблін, 1633 *ТУ* 299).

2. *(дружина)* жінка: А вы и въ томъ рядити, церквами Божыми справовати хочете: якожъ (на вас смотречы), не только вы, але и жонъки ваши церъквами справуютъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 681); Скоро едно бѣдный рȣсин лѧховицȣ возмет, то зараз до Римȣ ωт вѣрных ωтстȣпивше, праве згинет..., бо до чȣжоложника и противника божого — папѣжа для жонки приступил (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82); тотъ-то мужъ мой..., самъ мене, уцтивую жонъку, до речей непристойныхъ и вшетечныхъ хотел бы привести (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578).

Див. ще **ЖОНА.**

ЖОНОЦКИЙ, ЖОНЕЦКИЙ *прикм.* **1.** *(який належить жінці)* жіночий: сȣкня блакитная люнская жоноцкая (1582 *ЖКК* II, 130); взято... саянъ жоно(ц)ки(и) чирвоны(и) лю(н)ски(и) зъ ωксамито(м) (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 82); тамже у мене..., взяли..., сукню блакитную люнскую, жонецкую, зъ оксамитемъ, шапокъ жоноцкихъ оксамитныхъ двѣ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 116); а съ коморы взято:... хустъ белыхъ мужскихъ и жоноцкихъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 391); хустъ белыхъ, жоноцкихъ и музскихъ, на золотыхъ семдесятъ побрали (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 507).

2. *(заснований жінкою)* жіночий: и такъ и для распустницы невѣсты, хочай была и папежомъ, а такъ важилася самому Господу Богу честь отняти и крещеніе Єго святое загубити, которымъ крещеніемъ всѣ христіане крестимося, а они, Христа оставивши, жоноцкую вѣру нестатечную держатъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 22).

Див. ще **ЖОНИНЪ, ЖОНСКИЙ.**

ЖОНОЧКА *ж.* Жіночка: uxor, ris, uxorcula, жєна, жоно(ч)ка (1642 *ЛС* 419).

ЖОНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКІЙ, ЖЕНСКЇЙ, ЖЕНСКЫЙ, ЖЕНЪСКИЙ, ЖЕНЬСКИЙ, ЖѢНЬСКИЙ, ЖУНЪСКЫЙ, ЖЕНСКИ, ЖЕНЬСКИ *прикм.* **1.** *(який належить жінці)* жіночий: в мєнє побрали... //...кошулє(к) жє(н)скы(х) колє(н)ски(х) шє(ст) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); зєзнава(м) и(ж) є(м) взѧ(л)... сорочо(к) є҃ жє(н)скы(х) шиты(х) (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6); Мѧтоу свѣжȣю сырȣю толчєнȣю прикладыває(м) к ти(т)ка(м) жєнски(м) ко(и) ωпȣхаю(т) (XVI ст. *Травн.* 294 зв.); андрогóнє... маю(т) прáвоє пєрси моу(з)чи(н)скоє, а лѣвоє жє(н)скоє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); Видѣніємъ своимъ лучшє єси взирал на лицє жє(н)скоє, анѣжєли на страсти Хр҃тови (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); Єсть оу́

же(н)скомъ животѣ, двѣ жили, тоне(н)ки(х) (серед. XVII ст. *Луц.* 544); кожухъ же(н)ски(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 205).

2. *(властивий жінці)* жіночий: Проклятъ тотъ, которыи бы тыи книги чолъ, а тые бы слова на похоти женьски собѣ складалъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); Такъ естъ путь жунъскый, который ся объмыютъ, а ротомъ своимъ та мовлятъ: Не учинила я нѣчого лихого (в рук. — лихое. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НЄ* 64); Видѣнїемже, наслаждаєтсѧ красоты жѣнъскои; и ѡздобѹ шатъ свѣтлыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 21); оукраса жѣнскаѧ ѡблѹднаѧ, и нєпотрєбнаѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 270); що збываєтъ на(д) прирожєнѧ в тѣлѣ, тоє нє воскрєснєтъ, якѡ монстра, и дивовиска с хоробы жєнскои, и з мыслєй нєчистои пожадливости (Чернігів, 1646 *Перло* 144).

3. *(призначений для жінок)* жіночий: показали на(м) кгрѹнты, и матери(и) нємало наготовлєно(и) на шпита(л) мужє(с)ки(и) и жєнски(и) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); при то(мъ) же мана(с)тыри и дрѹги(и) мана(с)тырєцъ ѡкромѣшни(и) жєньски(и) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 253); келию мою новую въ монастыри женскомъ Михайловскомъ для богомыслности и уединеня зо всѣмъ на все даю и отказую (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

4. *У складі вл. н.* **женски камень**: ѡт дѣл Хоморски що єст за лєтованиє и пакь ѡпчєною до женски камении (1583 *DBB* I, 86).

◇ **женская (женьская) плоть (плъть)** *див.* **ПЛОТЬ; женский полъ, полъ женскїй (жѣньский)** *див.* **ПОЛЪ; женский рожай, рожай женский** *див.* **РОЖАЙ; женский станъ, станъ женский** *див.* **СТАНЪ.**

Див. ще **ЖОНИНЪ, ЖОНОЦКИЙ.**

ЖОНЦА *ч.* (*стп.* rządca, rząca) управитель, урядник: има(л) жо(н)ца єго м(с) та(к) тє(ж) и вси(м) су(к)цєсоромъ хтобы до добръ... налєжа(л) до готовоє справы до апєляци(и) з кгродѹ києвского... чєля(д)ника надво(р)ного (Люблін, 1618 *ЦДІАЛ* 181, 2, 322, 4).

ЖОРАВЕЛЬ *див.* **ЖУРАВЕЛЬ.**

ЖОРАВИЙ *прикм.* Журавлиний, *діал.* журавій: Юрє(и) ха(р)ватъ вє(н)кгри(н) мєлъ... пє(р)ѧ жора(в)его за ко(п) н҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 57).

ЖОРАВЪ *див.* **ЖУРАВЪ.**

ЖОРНА, ЖЕРНА *мн.* Жорна: панъ воевода ...таковою границою описалъ: почавши отъ рѣки Днѣпра... до колодезей у вербъ граничныхъ, в якихъ колодезяхъ были и знаки граничные положены, два сошники у жорна (Городно, 1568 *АЗР* III, 146); Ѡполночи выидѹ до єгиптѹ, и оумрє всѧкоє пєрворѡднагѡ фараѡновогѡ..., ажь до пєрворѡднагѡ нєволницы, котораѧ єсть при жорнахъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 88 зв.); была манна якѡ насѣньє коріандрово... И ѡбходилъ людъ и збираючи єгѡ мололъ в жєрна гѡ, або толкъ в стѹпахъ (Там же, 133); *Образно*: Пристѹпѣтє ѹбогїи и нищїи, братїа найближшаѧ Хв҃а, а внимайтє тє(ж) ѡ своєй смєрти, жє помрєтє: а набарзѣй в памѧтєхъ ѡбносѣтє оноє Хв҃о. Двѣ мєлющїи в жорна(х), єдна возмєтсѧ, а дрѹгаа останє(т). То є(ст), єдинъ оубогїй сп҃сєтсѧ, а дрѹгїй погибнєтъ (Київ, 1625 *Коп.Пал.* 43).

Див. ще **ЖЕРНОВЪ.**

ЖОРНИКЪ *ч.* *(маленький млиновий камінь)* жорно, *діал.* жорник. Вл. н.: Ѡлєшко Жо(р)никъ (1649 *РЗВ* 154 зв.).

ЖОРНОВЪ *див.* **ЖЕРНОВЪ.**

ЖОРНОВЫЙ *прикм.* Жорновий: Лѣпшє бы ємоу было абы камєнь жорновыи оувѧза(н) быль на шїю єго (1556-1561 *ПЄ* 295); жєлѣзными ѡковами вмѣсто ѡны(х) сєбє ѡковалєсь а на(д)то і камє(н) жо(р)новыи повѣсилєсь на своєй шїи (Острог, 1607 *Лѣк.* 12).

Див. ще **ЖЕРНОВНЫЙ.**

ЖРАТИ[1] *дієсл. недок.* (*цсл.* жрѣти) **1.** (що і без додатка) *(їсти)* жерти: жидовє... опрѣсноки ...и до сєго днѧ жрѹ(т), нѣчого на офѣрѹ нє колючи (Вільна, 1569 *З.Каз.* 49); овцы, албо вєлблюды, нападши на травѹ лакомє и хтивє жрѹт: и живность в сєбє набирают (Вільна, 1627 *Дух. б.* 296); жрѹ ого (*Уж.* 1645, 66).

2. *Перен.* (що) *(спалюючи, нищити)* жерти: Дєрєво тє(ж) кєдрово, и иссопъ, и кармазинъ два кротъ фарбованый сщ҃єнникъ кинєтъ в поломє, который коровѹ жрєтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 139 зв.).

ЖРАТИ² *дієсл. недок.* (*цсл.* жрѣти) (кого) *(приносити в жертву)* офірувати: ѡвии сн҃ы своя жрахꙋ. а ѡныи дщери своя (1489 *Чет.* 305); Чомъ уже пасха наша за ны жренъ бывъ Христосъ, та ужъ не живеме у давнумъ правѣ, и у давнуй лихуй дяцѣ (XVI ст. *НЄ* 193).

ЖРЕБЕЦЬ *ч.* (*цсл.* жрѣбьць) жеребець: сказа(л) и(м) ити а привєсти жрєбца и рє(к) єсли ва(м) кто бꙋдє(т) боронúти вы́жє мо́втє я́ко богъ трєбꙋє(т) єго и допꙋстѧ(т) ва(м) (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 11 зв.).

Див. ще **ЖЕРЕБЕЦЬ.**

ЖРЕБИЙ, ЖРЕБІЙ, ЖРЕБЇЙ *ч.* (*цсл.* жрѣбии) **1.** Жереб, жеребок: Суть еднакъ апостолове... и епископове головами и пастырьми церквій своихъ помѣстныхъ, собѣ жребіемъ или удѣломъ припалыхъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 486); **жребій палъ** (кому) — випав жереб: Петръ святый апостолъ не самому Рымови, але вселенной апостолъ былъ и не до поган, але до обрѣзанных жребій служенія єму палъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); **метати жребїй (жребїа)** — кидати жеребок: Роз(д)ѣлили одѣнѧ єго и мєтали ѡ нѣ ж'рєбїа (1556-1561 *ПЄ* 119); остєрєжѣтєсѧ сн҃ы сїѡн'скїє, я́ко выда́єте и за нєро́змыслъ прода́єтє..., свою ѡ(т)чúзноу, в роу́ки ты́є, кото́рїє ѡ ва́шо(и) матúсмѣ,... є́щє за живо́то(в) ва́ши(х) мє́чꙋ(т) жрє́бїа, а́лбо лю́сы (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 226).

2. Спадщина: стра́тили єстє пра́дѣднїй жрє́бїй, поварїова́ли єстє ѡ(т)чєскїй тєстамє́нтъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 16 зв.); Наслѣдїє: Дѣдицство, ѡдѣдичє(н)є, спа́докъ, ѡ(т)чúзна, жрє́бїй (1627 *ЛБ* 71).

3. *Перен.* Доля, призначення: Хто правосла́вной вѣры отступа́єт, такїй съ светими жрєбїа нѣ маєт (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); Прє́то вы па́стырѧ собѣ та́ко(г) úзбира(и)тє; // Прє(ж)дє назнамєна(и)тє нѣко(ли)ко ѡ́собъ,... и сътворѣтє бдѣнїє съвокꙋпи(в)шисѧ въ цр҃квъ, и млтєсѧ бг҃ꙋ, да ва(м) да(ст) ї ѡ(т)крыє(т) па́стыра: єго жє жрєбїє(м) ѡ(т) си(х) рєчє́ны(х) искꙋша(и)тє (п. 1596 *Виш.Кн.* 225 зв.-226); Цр҃(с)твꙋючїй псал'мúст'... прєз' жрє́бїй дни живота свѡ́єгѡ розꙋмѣєть, кото́рыє сꙋтъ в' рꙋка́хъ Бж҃їихъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 940).

Див. ще **ЖЕРЕБЕЙ.**

ЖРЕБЯ, ЖРЕБА, ЖРѢБА, ЖРЕБЄ *с.* (*цсл.* жрѣбѧ) те саме, що **жеребя**: Четвертое: занужъ сидѣлъ на усляти, чомъ вусля назнаменовало нарудъ жидувскый, сидѣлъ на жребяти, и насъ учитъ, чомъ тото жребя назнаменовало нарудъ поганскый (XVI ст. *НЄ* 44); Радꙋйсѧ зѣло сиѡнова дщери, и ѡ(т)ве(р)зи свои прекрасныя двери. Тому иже и тобѣ покорне въеждчжаетъ на жребяти (к. XVI ст.-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 62); наидєтє о́слѧ и жрѣбѧ съ ни(м) на которо(м) єщє никто нє сѣдѣль ѡ(т)вєзавши привєдѣтєжъ го до мєнє (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 2 зв.); eguuleus, жрєбє (поч. XVII ст. *Сем.* 78); burdo, мє(с)къ, жрєбя (1642 *ЛС* 106).

ЖРЕЦЪ, ЖРЕЦЬ, ЖРЪЦЪ *ч.* (*цсл.* жьрьць) жрець: Дн(с)ъ бо во лѧ(д)ско(и) зємли сщ҃єники всѣ, яко(ж) дрєвлє нѣкогда є(л)завєлины (а нє нб(с)наго бг҃а) жръцы чєрєво(м), а нє дх҃о(м) ѡфѣрꙋю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261); ѡбридлúвость є́стъ,... // ѡ́наѧ хꙋла и злорєчє́нїє на х҃а сн҃а бж҃єго, кото́ро(г) пога́ни, и жєрцы úхъ злорє́чїли (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32-32 зв.); úмєна бо твоѧ мно́га и вєлúка сꙋт,... па́сты(р), воєво́да, сꙋдїа, власти́тє(л), жрє(ц) (Львів, 1642 *Жел.П.* 6); mactator, жрєцъ, заклатє(л) (1642 *ЛС* 260); И взы́йдє Аа́рѡнъ жрє́ц' на горꙋ Оръ повєлє́нїємъ Г(с)днимъ, и оумрє тꙋ в' м҃ лѣтъ изшє́ствїа сн҃ѡвъ Ізра́илєвъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 6 зв.).

ЖРОДЛО, ЖРУДЛО, ЗРОДЛО *с.* (*стп.* źródło) **1.** *(потік води з-під землі)* джерело: аза мо́жє(т) єдно́ жро́дло го́р'кꙋю и соло(д)кꙋю во́дꙋ точúти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 223); на гѡра́хъ, быва́ютъ жроудла и исто́чники вѡ́д'ныи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); Истѡ́чникъ: Здрой, жрꙋдло, а́(л)бо крынúца (1627 *ЛБ* 51); на(д) тымъ болотомъ... з ро(з)ны(х) сторонъ ро(з)ныє жро(д)ла припали и сходилисє (Житомирщина, 1639 *ККПС* 212); Нн҃ѣ ѡстá́втє на фúлю пєщо́нє Жро́дла крышта́лнє (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.).

2. *Перен. (основа чого-небудь; вихідне начало)* джерело: любо́въ єстъ исто́чникъ або жро(д)ло ѡгнѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); для чего глупы

и нерозумни есте, небожента русинцы, иж не хочете до нас приступить, жебысмы были едно, гдѣ есть зродло разуму и науки, чого вы не имѣете? (1608-1609 *Виш.Зач.* 205); В доброти и мл(с)рдїю ве́лико(м) твои(м) ȣфа́ючи пристȣпȣю хо́рый до лѣкара и и(з)бави́тела, лакнȣчи(и) и прагнȣючїи до жро(д)ла живота (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 39); Дхъ стый ѡ(т) само́гѡ ѡ(т)ца персоны, якѡ ѡ(т) жро́дла и поча(т)кȣ в Бо(з)ствѣ з и́стости пре(д)вѣки похо́ди(т) (Львів, 1646 *Зобр.* 28 зв.).

ЖРЪНОВЪ *див.* **ЖЕРНОВЪ.**

ЖРЪТВА *див.* **ЖЕРТВА.**

ЖРЪТОВНИКЪ *див.* **ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖРЪЦЪ *див.* **ЖРЕЦЪ.**

ЖРЬТВА *див.* **ЖЕРТВА.**

ЖРѢБА *див.* **ЖРЕБЯ.**

ЖУҐА, ЖУКҐА *ж. Діал.* жуга "незгода, чвари". Вл. н., *ч.*: Федо(р) жȣкга (1649 *РЗВ* 26 зв.).

ЖУДЕ *ч.* (*молд.* жуде) *(урядник з адміністративними і судовими повноваженнями)* суддя: Анȣшка дочка Марȣшкини внȣка Михаила Мисича... лишила сѣ... поноу Гаврилоу вистѣрникоу... двѣ села на имѣ Михаиловци где сѣ снимають Сирѣтове где быль жȣде Петринка (1517 *DBB* I, 7).

ЖУЖЕЛИЦА *ж.* Жужелиця, жужіль: antispoda, мѣдяное жужелица (1642 *ЛС* 86).

ЖУЖЕЛЇЕ *с.* Те саме, що жужелица: cadmia, жужелїе мѣдяное (1642 *ЛС* 107).

ЖУКЪ *ч.* Жук. Вл. н.: пан ѳренцъ Жȣкъ (Рожана, 1571 *AS* VII, 400); Василии Жȣкъ (1649 *РЗВ* 397 зв.).

ЖУЛВЪ *див.* **ЖЕЛВЪ.**

ЖУЛТАВЫЙ *див.* **ЖОЛТАВЫЙ.**

ЖУЛУДЕ *с., зб.* Жолуддя: balanus жȣлȣде (I пол. XVII ст. *Сем.* 35).

Див. ще **ЖОЛУДЬ.**

ЖУНКА *див.* **ЖОНКА.**

ЖУНЪСКЫЙ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖУПА *ж.* (*стп.* żupa) соляна копальня, *діал.* жупа: пыталъ панъ Семенъ Круневи(ч)... усихъ прасоловъ, которые соль привезли з ро(з)ны(х) жупъ, //... яко се тое збите и зраненье тивуну... стало (Луцьк, 1592 *ТУ* 222-223).

ЖУПАНЪ, ЖЕПАНЪ *ч.* (*стп.* żupan, *іт.* giubonne, diuponne, *араб.* dżubbah) *(верхній одяг, оздоблений хутром та позументом)* жупан: жупа(н) пахолико(в) блаки(т)ны(и) лу(н)скй(и)... побра(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 20651, 1 зв.); пограбили... жупанъ сукна чорного люнского (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34); пограбили //... жȣпа(н) каразии зеленое (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89-89 зв.); Жукъ Белий виненъ тридцет пет копъ грошей, застава его — жепанъ аксамитний чирвоний (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); яцку зво(н)нїку мȣравско(г) су(к)на а(р) 6 1/2 на жупа(н) (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 5 зв.); При которы(м) ѡны(х) би(т)ю взято у Ивана,... жупа(н) лонъдышовы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

ЖУПЕЛНЫЙ *прикм.* (*цсл.* жоупелныи) *(який стосується пекельної смоли)* жупельний: смра(д)ногѡ и горко́гѡ ды́мȣ жȣпелногѡ, або сѣрчаногѡ, та́мо вѣтры бȣрли́выи стра́шнагѡ сапа́на (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

ЖУПЕЛЪ, ЖУПЕЛЬ, ЖЮПЕЛЪ *ч.* (*цсл.* жоупелъ) *(смола)* жупел: не вѣдаєте бѣдници, если бы не бы́ло и́сти(н)ны(х) и́ноко(в) и богоуго(д)нико(в) межи ва́ми; оу(ж)бы да(в)но яко(ж) содо́ма и гомо́ра жȣпело(м) и ѡгне(м) оу ла(д)ско(и) земли есте ѡпо́пелѣли (п. 1596 *Виш.Кн.* 227); всѣмъ лжи́вымъ, ча́сть имъ во е́зерѣ гора́щемъ ѡгне́мъ и жю́пеломъ: еже естъ смертъ вто́раа (Вільна, 1620 *См.Каз.* 13 зв.); egula, жупелы (1642 *ЛС* 175); сам архистратигъ Михаил ѡгнем и жȣпелем такого бȣдет гȣбылъ (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); Жу́пель. Sulphur (1650 *ЛК* 448).

ЖУПИЦА, ЖУПУЦА *ж.* (*стп.* żupica, *іт.* giubba, giuppa, *ар.* dżubbah) камізелька: боарин твой, Яцко Патрикѣевич з отаманом Гнойницким... побрали,... // ...жȣпицȣ Лунскȣю со срѣбромъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 473-474); ѡбачили межи ты(м) по(ч)томъ пна васи(л)я сына пна владычина ȣв о(д)но(и) жȣпȣце лосино(и) бе(з) шапки и бе(з) брони едучого (Луцьк, 1563 *ЖКК* II, 245); с комо(р) и с скрыни в мене побрали... //... тузи(н) гаѳто(к) сребраны(х) велики(х) жупица

ло(с)я (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); А тому которы(и) ся хочє(т) правовати и жупицꙋ твою взѧти пусти ему и плащъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); Гостеви не до сну, але до господарской жупицы (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061).

ЖУПИЩЕ *с.* (*цсл.* жоупищє) вогнище: bustum, жупищє, гробъ, огнищє (1642 *ЛС* 106); rogus, i, купа дровъ, жупищє (Там же, 356); Жупищє. Bustum (1650 *ЛК* 448).

ЖУПИЩНИЙ *прикм.* Який стосується вогнища; який горить на вогнищі: rogalis, купни(и), жупищни(и) (1642 *ЛС* 356).

ЖУПНИКЪ *ч.* (*стп.* żupnik) (*урядовець у жупі*) жупник: Конъституцыею року тисеча петъ сотъ деветдесетъ девятого описано есть достаточне повинность жупника Руского (1606 *АрхЮЗР* 6/I, 62).

ЖУРА *ж.* Журба, *діал.* жура: Сокотѣтъ ся, што бы есте не отяготилы сердца ваша... пянствомъ, и сегосвѣтневъ журовъ (XVI ст. *НЄ* 15).

турбота: Не была юй жура за святусть небесную, али за воду земную (XVI ст. *НЄ* 63);

скорбота, туга: Призови мя у день журы твоеи, избавлю тя, и прославишъ мя (XVI ст. *НЄ* 117).

Див. ще **ЖУРБА.**

ЖУРАВЕЛЬ, ЖОРАВЕЛЬ, ЖУРАВЛЪ, ЖУРАВЛЬ *ч.* **1.** (*птах*) журавель: в дворе... пав пят,... журавлъ один, каплунов шест (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); взяли... журавлювъ осмъ выхованыхъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); зъ оборы... гуси и жоравлѣ — тое все побрано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Пигмєи... стрѣлѧю(т) з лꙋко(в) на жꙋравлѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.); grues, журавли (1642 *ЛС* 212).

2. (*жердина біля колодязя*) журавель: за жꙋравє(л) далося Пу(л)тора золотого (Львів, 1607-1645 *РДВ* 9); Водова́жда: Капа(р), Смо́къ што во́дꙋ вытѧга́єтъ в'горꙋ, и те́жъ жꙋраве́ль (1627 *ЛБ* 16); tollenon, nis, водовожда, жоравє(л) кладяжни(й) (1642 *ЛС* 399).

3. Вл. н.: Фєдоръ жꙋравє(л) (1649 *РЗВ* 171).

Див. ще **ЖУРАВЪ.**

ЖУРАВКА *ж.* Журавка, жоравлиця. Вл. н., *ч.*: Роман жꙋра(в)ка (1649 *РЗВ* 157); Фєдоръ Жꙋра(в)ка (Там же, 392).

ЖУРАВЛѦ *с.* Журавленя: grues, жꙋра(в)лѧ (I пол. XVII ст. *Сем.* 89).

ЖУРАВЪ, ЖОРАВЪ *ч.* Журавель, журав: жора(в) домовы(и) тры копы грошє(и) (1566 *ВЛС* 99 зв.); Пигмєи... ва(л)ча(т) и(з) жꙋра́вми (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.); Такъже и пти́цѣ єдины на по́кар'мъ яко жꙋра́вѣ, кꙋрꙋпа́т'вы, па́ръдвы, и про́чаѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.).

Див. ще **ЖУРАВЕЛЬ.**

ЖУРБА, ЖУРЪБА *ж.* **1.** Журба: Пєча́ль: Фрасоунокъ, бо́лєсный жа́ль, пєчалова́ньє, ско́рбъ,... жꙋрба́, смꙋтокъ. о(т) сєго́ попєчє́нїє (1627 *ЛБ* 81).

2. Вл. н., *ч.*: Гаврило Жꙋрба (1649 *РЗВ* 204 зв.).

Див. ще **ЖУРА.**

ЖУРИТИ *дієсл. недок.* **1.** (*викликати в когонебудь важкі почуття; печалити, засмучувати*) журити: Першаа наука: учитъ насъ Христосъ, якъ сегосвѣтнего прятаня не прятати, чомъ воюетъ на сердце и на душу нашу, и журячи померкаетъ сердце и розумъ нашъ (XVI ст. *НЄ* 92).

2. (що) Турбуватися (про що), цікавитися (чим): А котрый укопавъ у землю, потуливъ таланътъ, то естъ, што журитъ свою хосну лише, не другого, туй будєтъ и осуженъ (XVI ст. *НЄ* 138); гадаютъ, ажъ досыть имъ, занужъ вѣруютъ они гораздъ и держатъ право, а другыи не журятъ (Там же, 139).

Див. ще **ЖУРИТИСЯ.**

ЖУРИТИСЯ, ЖУРИТИСѦ, ЖУРИТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** (*печалитися, сумувати*) журитися: тва́рь гнѣвли́вꙋю спозналь ѻ҆ный за́цнїй чл҃кь, и шє(д)шѝ... жоурилсѧ (XVI ст. *УЄ* №29519, 297 зв.); Марѳо, журишъ ся и хрупишъ много (XVI ст. *НЄ* 42); Jużesz zie ne żury miły Báteńku Budesz ty żyty z swoiu Popádeńku (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2 зв.); Postuy postuy Holubonko rozmowlu z toboiu Ne zury sia moy milenki budum zyty zo mnoiu (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 132).

2. (на що) Скаржитися, нарікати: Потомъ покладалъ... вызнанъе барбѣра Свинюского... // в

которомъ пишет, иж... был при небожчику... мало не три недели... ино дей по вес час нѣ на кого жадное речи не поведал... одно все ся журилъ на полгакъ, с которого стрелялъ намернымъ набитемъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 376-377); перси собе барзо подле руки правое шкодливе былъ розбилъ и в плечѣ в томъ же правомъ кост ось зламалъ, и на то ся... горшей журилъ (Там же, 377).

Див. ще **ЖУРИТИ.**

ЖУРНЕЙКИЙ *прикм.* Журненький, *діал.* журнейкий: Czomuieś tepier ták żurnejká, Nie pomiłuiesz swoho báteńka (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 3).

Пор. **ЖУРНЫЙ.**

ЖУРНЫЙ, ЖУРНЫ *прикм. (сумний, печальний)* журний: Ale sztoby nam dorohá ne żurna była Zápoymo sobi czesnomá hołosomá (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 5); Ty Pope lichy á durny Znáiu ia szcom ies teper żurny (Там же, 7).

ЖУЧОКЪ *ч.* Жучок. Вл. н.: Иванъ жꙋчокъ (1649 *РЗВ* 114 зв.).

ЖЪ[1] *див.* **ЖЕ[1].**

ЖЪ[2] *див.* **ЖЕ[2].**

ЖЪГРЕБНЫЙ *прикм.* (*стп.* zgrzebny) ряднинний, зрібний. ◇ **полотно жъгребноє** *див.* **ПОЛОТНО.**

ЖЪЖЕЧИ *див.* **ЗЖЕЧИ.**

ЖЫВЕЛЪ *див.* **ЖИВЕЛЪ.**

ЖЫВИТИСЯ *див.* **ЖИВИТИСЯ.**

ЖЫВНОСТЬ *див.* **ЖИВНОСТЬ.**

ЖЫВО *див.* **ЖИВО.**

ЖЫВОНАЧАЛЬНЫЙ *див.* **ЖИВОНАЧАЛНЫЙ.**

ЖЫВОПИСЕЦЪ *див.* **ЖИВОПИСЕЦЪ.**

ЖЫВОПРЫЄМНЫЙ *див.* **ЖИВОПРІЄМНЫЙ.**

ЖЫВОТИНА *див.* **ЖИВОТИНА.**

ЖЫВОТЪ *див.* **ЖИВОТЪ.**

ЖЫВЦОМЪ *див.* **ЖИВЦЕМЪ.**

ЖЫВЪ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖЫВЫЙ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖЫГАЛО *див.* **ЖИГАЛО.**

ЖЫҐУНЪ, ЖЫКГУНЪ *ч.* Джигун. Вл. н.: Иванъ жыкгунъ (1649 *РЗВ* 434).

ЖЫДОВСКИЙ *див.* **ЖИДОВСКИЙ.**

ЖЫДОВСТВОВАТИ *див.* **ЖИДОВСТВОВАТИ.**

ЖЫДЪ *див.* **ЖИДЪ.**

ЖЫЗНЬ *див.* **ЖИЗНЬ.**

ЖЫЛА *див.* **ЖИЛА.**

ЖЫЛКА *див.* **ЖИЛКА.**

ЖЫТЄ *див.* **ЖИТЄ.**

ЖЫТИ *див.* **ЖИТИ.**

ЖЫТИЄ *див.* **ЖИТЄ.**

ЖЫТНИКЪ *див.* **ЖИТНИКЪ.**

ЖЫТНИЦА *див.* **ЖИТНИЦА.**

ЖЫТНЫЙ[1] *прикм. у знач. ім.* Мешканець, житель: Жытнымъ меду и пива въ манастыры томъ не держати (1509 *АЮЗР* I, 41).

ЖЫТНЫЙ[2] *див.* **ЖИТНЫЙ.**

ЖЫТО *див.* **ЖИТО.**

ЖЫТЬНИЦА *див.* **ЖИТНИЦА.**

ЖЫЧИТИ *див.* **ЗЫЧИТИ.**

ЖЫЧЛИВЫЙ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЖЬ[1] *див.* **ЖЕ[1].**

ЖЬ[2] *див.* **ЖЕ[2].**

ЖЬ[3] *див.* **ЗЪ.**

ЖѢНЬСКИЙ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖЮЖЕЛИЦА *ж. (хижий жучок)* жужелиця: Варвара проклѧла пастырѧ того. и стали ѡвци єго жюжєлицами (1489 *Чет.* 86).

ЖЮПЕЛЪ *див.* **ЖУПЕЛЬ.**

ЖЯТИ *див.* **ЖАТИ.**

ЖѦДНЫЙ *див.* **ЖАДНЫЙ.**

ЖѦЛОВАТИ *див.* **ЖАЛОВАТИ.**

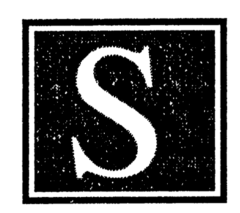

S* **1.** Дев'ята літера алфавіту на означення приголосного звука "з".

2. Має числове значення: s҃ — 6, ҂s҃ — 6000, а також значення порядкового числівника "шостий": Того́ же ро́кѹ дорожи́на была жи́то по в҃і зло́тъ. я́чмѣ(н) по и҃. а ѡве́съ по s҃ (1509-1633 *Остр.л.* 130); бычков двулєтних s҃ (Володава, 1553 *AS* VI, 13); дальємъ на пиво .s҃. гро(ш) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20 зв.); за го(н)товоє великоє гвоздє г(рш) s҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); рахѹнє(к) пиѧзѣи гдє што выда(л) до мысцова зло(т) в҃і на сорови(ч)ны .s҃. зло(т) (Одрехова, к. XVI - поч. XVII ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 19); Дѣялося прє(д) пн҃о(м) и при правѣ зѹпо(л)нѹмь рокѹ бж҃и ҂ а҃хs в пято(к) трєтєиѣ нєдєлѣ постѹ святого велико(д)ного (Одрехова, 1606 *ЦДІАЛ* 37, 2, 4); Ѿ(т) направи ру(ч)нички далє(м) гро(ш) s҃ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 6); выро(ст)кови далє(м) гро(ш), s҃ що стєрѣгъ дєрєва (Там же, 33); Выдали(с)мы Пано(м) Посло(м) наши(м) до ва(р)шавы на сєимъ... сто зо(л) чоты(р)дєся(т) зо(л) и три зо(л) и гро(ш) s҃ (Львів, 1609 *ЛСБ* 1046, 9); Рокѹ бж҃и ҂а҃хі дн҃я s҃ мисєця ма(р)ца (Одрехова, 1610 *ЦДІАЛ* 37, 2, 15); а єслибы до того ча(с)у ѡрє(к) сву(и) продати ма(л) тє(н)то кузѧ(н). тєды ты(х) s҃ зло(т) має(т) положыти до скри(н)кы права ѡ(д)рєхо(в)ского (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2, 22); в зємли воло́ской тѹрковъ и тата́ръ бо́лшє ҂ s҃ поразили (1509-1633 *Остр.л.* 128); оучини́шъ s҃ столпо́въ: и за́сь и́ншіѧ два, кото́рыи на оу́глахъ нєха́й бѹдѹтъ постановлє́ны назадѣ наме́тѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103 зв.); Ра́да вѣщковъ ѡ кіѻтѣ. Гла(в) s҃ (Там же, 203);

у складі складних і складених числівників: ро(к) ҂ а҃фо҃s (1576 *Остр.л.* 127); за глинѹ що в пято(к) привєзєно s҃і гро(ш) (Львів, 1607-1645 *РДВ* 3 зв.); прихо(д) взяли(с)мо за трѹннѹ зо(л) в҃ и г(р) к҃s (Там же, 6 зв.); ива(н) сы(н)... фєдика скробаля(т) зєзна(л) ижє прода(л)... половицю ролѣ ѡчизны своєиѣ лє(ш)кови макѹхови за сѹмѹ. зло(т). вѹсмьдєсѧ(т) и s҃ (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 2, 8 зв.).

---

* Слова, що починаються на "S" *див.* під буквою "З".

З 1. Десята буква алфавіту на означення приголосного звука **з**.

2. Має числове значення: з҃ — 7, а також значення порядкового числівника "сьомий": Село выползовъ чл҃вковъ з҃ дають (1552 *ООЗ*-1, 52); з҃ В ка́жды(и) пора́нокъ ма́еть пи́лнє смотрѣти да́ска(л), єсли которо(г) бы хло́пца нє было (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); наша чєля(д) тєсалї єго камєнє, штѹ(к) цы(р)клєвы(х) ѳ҃... а штѹ(к) ро(в)ны(х) з҃. ло(к) ѳ҃i (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); видалє(м) хлопу що кла(л) камѣня гро(ш) з҃ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 35 зв.); возмѣтє собѣ се́мъ быко́въ и з҃. барано́въ а идѣтє до слѹги моєго Іωва (серед. XVII ст. *Хрон.* 58).

ЗА[1] *прийм.* **I.** *(з род.) (виражає часові відношення) (вказує на час, протягом якого щось відбувалося)* за: дєржал бы єси их по томѹ, как было за кн‹а›за Михайла... конєчно, а инак бы єси того нє вчинил (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Тыє вси дворы и сєла ро(з)даны за староства кн҃за костє(н)ти(но)ва в лѹцькѹ (1552 *ОЛЗ* 191); є(ст) на(с) нємало што ту(т) на то(м) кгрѹ(н)тє... за пн҃а пєсочи(н)ского... на куницы стоивали (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); пречудная церковъ св. Софіи въ Кіевѣ посвячена естъ за царя... Ярослава, который тую церковь муровалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1008); записую... ма(л)жо(н)цє моєи... яко є(с)чє тєпє(р) за живота моє(г)[о] такъ и по (с)мє(р)ти моєє зо (в)сими пожи(т)ками и приналєжъно(с)тями (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

II. *(зі знах.)* **1.** *(виражає об'єктні відношення) (вказує на особу або предмет, на які спрямована дія)* за: проси(м) вашѹ мл(с)ть за никои слѹги наши... щоби єсти и(х) лишили и(с) покоє(м), щоби пришли до на(с) (Гирлов, 1526 *Cost.DB* 564); То па(к) мы з пови(н)ности нш҃оє пасты(р)ское ѹчинили, вшє(д)ши тѹ(т) литоргию бж(с)твєнѹю за Короля єго м(л) и пано(в) радъ єго К.М. та(к)жє и за ктиторы ωбитєли тоєя служи(ли) єсмо (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); костел латынский... за... изобрѣтенный философский... разум // ухватився, от чего всего Павел перестерегал... и учил, дабы в поганские науки ...не впасти (1608-1609 *Виш.Зач.* 224-225); про́сѣтє за́ мєнє всѣ Г҃а Бг҃а, Би ми во́лнаѧ была до Нє́ба доро́га (Київ, 1622 *Сак.В.* 48 зв.); А вси тые вышей мененые свещенники, кождый неделю свою служили въ // тои церкви соборнои светои Пречистое, за господаря короля Господа Бога просили (поч. XVII ст. *КЛ* 83-84); єсли дрѹго́го за рѹкѹ во́змє... В тако́выхъ вы́стѹпка(х)... кара́нїє дѹхо(в)ноє... быва́єтъ назначе́но (серед. XVII ст. *Кас.* 42);

для: И как выгнали были єсмо их с панства нашого... и в тот дєй час кн‹а›зь... Жєславский тоє мыто... за сєбє взѧл бєз дозволєнѧ нашого (Вільна, 1506 *AS* I, 133); Жаловал... кнѧзь Андрєй... на... кнѧжнѹ Ганнѹ ω побраньє рєчєй своих, иж ωна, бѹдѹчи за сыном єго... многиє рєчи их *за* сєбє забрала (1533 *AS* III, 410); кнѧзь Василєй... повѣдил пєрєд нами, иж ωн ничого зємли нашоє за сєбє нє забирал (Краків, 1538 *AS* IV, 170); врадники єго всю маєтност єго, кони, быдло и всѧкиє домовыє рѣчи за сєбє забирают и нє маютсѧ въбозство чимъ живити (Варшава, 1566 *AS* VII, 105);

про: просили на(с) зато абы(х)мо ѡ то(м) до вш͠е(и) мл(с)ти за ними в причинє листъ на(ш) писати казали (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Хрестіане мои милыи! Туй дознаваеме, де Христосъ мовитъ у евангеліи за пустъ (XVI ст. *НЄ* 13); Сє́й лис(т) попа Николи Бєнєдикувскаго за зємлю..., що на орєкъ куповалъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 221); Та́кжє за мѹзы́кѹ; сла(д)коє спѣва́нꙗ А҃гглскоє и цвѣтъ бєз͛с͠мртїꙗ на тѣлѣ сво́ємъ; на ѡхла́дѹ дѹши сво́єй, и сї́а вса́ зра́щи; възвєсєлитъса Пра́вє(д)никъ ѡ Г͠дѣ, и възра́дѹєтъса вѣчною ра́достїю (Чернігів, 1646 *Перло* 166);

(вказує на об'єкт оплати) за: кн‹ѧ›зь Михайло и кн‹ѧ›зь Костантин посылывали их на тѹю сторожѹ и даивали под них кони свои и за то тєж даивали им пѣнази (Мельник, 1501 *AS* I, 146); тєпє(р) да(л)є(м) на трє(х) нєдєлѧ(х) мацѹ пшеницѣ за погрѹбъ (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); А за мыто и за горєлъкѹ давано на го(д) по н҃ копъ грш͛ (1552 *ОБЗ* 144); за го(н)товоє вєликоє гвоздє г(рш) ѕ҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); жа́днаа абовѣ(м) завада В па́ствѣ са нє нахо́дитъ сторо́жи твоє́й: За́ що да́стъ ти коро́нѹ Б҃ъ хва́лы своє́и (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); записую *за* працу и *за* сорокоустъ; абы з мило(с)тивоє своє[є], с ла(с)ки своєє за душу мою гришъную ѡ(д)правили пя(т)дєсять золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212); ◇ **зубъ за зубъ** *див.* **ЗУБЪ; око за око** *див.* **ОКО;**

(вказує на особу, предмет, які виступають або приймаються в ролі кого-, чого-небудь, як хто-, що-небудь) за: взал єсми собѣ за сына кнѧзѧ Илю (Луцьк, 1534 *AS* III, 471); А вє(д)жє и таковы(и) є(с)ли бы ши(н)къ и рємєсло мє(с)коє а хло(п)скоє покину(л) а ѡпусти(л) а по(с)тупко(в) шлахє(т)скихъ и рыцє(р)скихъ наслєдова(л) то(г)ды прє(д)сѧ за шлѧ(х)тича почита(н) быти маєть (1566 *ВЛС* 5 зв.); Але теперъ не толко Лютеранове, Колвинистове, але и тые, которыхъ евангеликове самижъ за геретики маютъ, новокръщенцы, ебионитове, тройбожане... суть противъ Рымскому папѣ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 161); Нєха(и) засъ жа́дєнъ за ба́йкоу нє розѹмѣєтъ тыхъ сло́въ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 203); тая унѣа не кажетъ мѣти Христа за голову церкви, тылко одного человѣка на всюмъ свѣте рымского папежа, о которомъ вѣрныи пытается (бл. 1626 *Кир.Н.* 14); взяли жону его,... которую змучивъши и збивши, покинули за умершую (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569);

(вказує на особу, за яку хтось виходить заміж) за: А какъ панъ Быка татарове вбили и онъ понялъ за себе дочку его и имѣня его вся третяя часть ему ся достала по тои дѣвци (Люблін, 1506 *АЛМ* I/2, 175); ѡтъ вдовы котораѧ идє(т) за чѹжогородъца жъ старостє к҃ грошє(и) (1552 *ОВол.З.* 200 зв.); вѹ(н)чакова дѣвька... пѹш͛ла... за маркова с͠на (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); шлѧ(х)тяно(к) и всѧкого иного ста(н)у рожаю жє(н)ского яко людє(и) во(л)ны(х)... кгва(л)томъ ни за кого нє маємъ ихъ давати (1566 *ВЛС* 11 зв.); По-то(м) боу́дє(т) єи винє́нъ дати́ ли́стъ розво́дѹ. и(ж) мо́жє(т) за иного и́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); и(х) м͠(л) пановє Алєкса(н)дє(р) и якубъ пясочи(н)скиє // ...в ста(н) свєтобливы(и) ма(л)жє(н)ски(и) сєстры своєє... за єго м͠(л) п͠на тєѡдора тишѹ быко(в)ско(г) нє ѡ(д)дали и ѡ(т)дати нє хотєли (Вінниця, 1618 *ЛНБ* 5, III 4056, 13-13 зв.); Подданый... пана старосты... зъ волости Черниговское зъ деревни Бокровици... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляря (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157).

2. *(виражає причинові відношення) (вказує на причину, підставу якої-будь дії або стану)* за: и мы дєй тогды з ласки нашоє за єго к нам вѣрную службѹ тоє мыто... вєрнѹли ємѹ (Вільна, 1506 *AS* I, 133); хто бы шля(х)тича ѡ(б)вини(л) ѡ злодє(и)ство бє(з) лица и бє(з) кождоє причины тогды за таковоє ѡ(б)винє(н)є будє(т) єго повинєнъ навѧзати яко єго рани(л) (1566 *ВЛС* 104); папы нечистые блудницы на столицы Римской были. Паршивые то быша главы, а не церковныя и не повшехнии, кгдыжъ толко Римъ ихъ чтитъ, а иные церкви... ни знати ее не хотятъ за гордость (1582 *Посл. до лат.* 1126); та(к) и су(д) того доводу и возного нє бачачи

ку бо(л)шо(и) тоє справы во(нт)пливости в то(м) актє нє ѡзначи(л) и за нєвєдомо(ст) ȣчинити того нє мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); А в тых часех тыж панство кгрецкоє в свѣцкоє пришло, в руки сарацинскіє, за грѣхи христіанскіє (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Але речъ такъ ся маетъ, же якъ Ігнатіа Барда кесаръ несправедливе съ престола зогналъ, ижъ за тѣлесность его зъ невѣсткою въ церковъ пустити не казалъ, такъ потомъ и Фотія... царъ зогналъ зъ престола, ижъ его въ церковъ не впустилъ за мужебойство (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 614).

3. *(виражає кількісні відношення) (вказує на суму, вартість чого-небудь, реалізовану при купівлі, продажу)* за: та продали тоть монастирь и тоти пѧть сєль господствȣ мы, за тисѧщоу и пѧть сьть злать татарскых (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259); Ѿтєць мой... продал имѣнє своє на имѧ Ростоки... кнѧзю Сємєнȣ... за полтораста коп широких грошей ѡбєл вѣчно (Острог, 1516 *AS* III, 137); чи нє пѧ(т) ли п'таховь продають за два пѣнєзѣ (1556-1561 *ПЄ* 273); тамъ жє... взято...// ...сѣрки за сорокъ гршє(и) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23-23 зв.); той... грунтъ зо всѣми угодіями продолемъ (!) его милости пану Воліовачу,... за добру монету литовской личьби за тисечъ две копъ грошей без десети (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); мєновитє взято...// ... возъниковъ цȣкговъ чотыри єди(н) цȣкгъ кȣплєны(и) за золотыхъ полъскихъ дванадъца(т)сотъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104-105 зв.); При которы(м) ѡны(х) би(т)ю взято у Ивана Миксово(г)[о] паро(б)ка,... шапку за золоты(и) ѡди(н) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

4. *(виражає відношення мети) (вказує на мету дії)* за: и оучинили єсми и възадоушіє свѧтопочивших прєдкѡв и родитєлєи наших и за нашє здравіє и спасєніє и за здравіє и спасєніє госпожди нашєи, маріи, и за // здравіє и спасєніє дѣтєи наших (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259-260); присылалъ до мєнє... кнѧзь Романъ Фєдоровичъ Санкгȣшковича... слȣжєбника своєго..., жєдаючи мєнє за то, абымъ я кȣ Єго Милости, до двора Загоровского на Чєрнчичи приєхалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 233); Съвєршися книга Єг҇гєліє... и поло(ж)сѧ оу ц҇ркви... оу Ганиковцє(х) стѧжаніє(м)... добры(х) людій, котории помоцни были заплати(т) [и] положили въ ц҇ркви въ ч(с)тъ и въ сла(в)ȣ Го(с)ȣ Б҇у и с҇томȣ вєликомȣчєникȣ Домитрію за своє здравіє и за ѡ(т)поущєніє грѣховь свои(х) и за свои(х) родитєлє(и) (Ганиківці, к. XVI-поч. XVII ст. *Яв.ИЗ* 13); єг҇ліє... записа(л) є(м) єго на прєстолъ къ ц҇рви святого ар҇ла Михаила до сєла Бєнєдиковєцъ за своє отпущєніє грѣхо(в) и за свои(х) родитєли (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225).

5. *(виражає часові відношення) (вказує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося)* за: А за тыє два годы и за три недели стравилъ 60 копъ и 2 копе и 5 грошей (1521 *АЛРГ* 172); чотырьдєсѧ(т) и шєсть лѣ(т) є(ст) боудована тая то ц҇рковь а ты за три дни хочєшь възъдвиг'ноути єи (1556- 1561 *ПЄ* 348); и пакъ є(м) наялъ 3 парубкы, та копали ко(р)чувя за три дны (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); А до того, же Церковъ мѣлъ зепсовати, А за три дни, знову еи збудовати (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); поводъ тєпєрєшъны(и)... // до заплачєня и ѡ(т)даня тоє сȣмъмы... и провизии за лѣтъ килкана(д)цатъ с тоє сȣ(м)мы приходячоє подлȣгъ выналєзъкȣ сȣдового на вышє(и) мєнованыє рочки... пана Києвъского запозъвалъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.-148);

протягом: пытали тыє мє(ш)чановє ку(п)ци и(л)во(в)скиє длѧ котороє причины и(х) гамую(т)... и (в)жє за ко(л)ко дє(н) и(х) задє(р)живаю(т) (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, 1, 15, 104);

(вказує на часову межу дії) (через) за: ино два годы выйдуть тому року передъ Узвѣстованьемъ Матки Божей прійдучое, нынѣшнего индикта десятого, за три недѣли (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); И рачил Єго Милость томȣ выєханю рок зложити, ѡт вказанѧ того листȣ господарского и нашєго комисарского, за дванадцат нєдѣль (Луцьк, 1542 *AS* IV, 323); А такъ я, ви-

дячи по(с)тупокъ правны(и), казали є(с)мо ...Гораинови, и(ж)бы сына своєго стави(л), котори(и) сєно покра(лъ), за (д)вє нєдєли, на што Гораи(н) при(з)воли(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 48); приказує(м) абы єстє пєрє(д) судо(м) наши(м) головны(м)... ω(т) пода(н)ѧ албо положе(н)ѧ ва(м) того припозву за шє(ст) нєдє(л)... ωбли(ч)нє... станули (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); приказує(м) абы(с)тє... на трибуналє голо(в)но(м)... ω(д) положе(н)я то(г) по(з)ву за нєдє(лъ) шє(ст)... стали на жалобу (Київ, 1640 *ЦНБ* II 23271, 1).

6. *(виражає просторові відношення) (вказує на напрям руху або межові лінії)* за: И на тω(т) ро(к) с лю(д)ми до(б)рыми на ты(и) сєножати єсмо выєхали за днѣпрь проти(в) мостырѧ (!) стго николы (Київ, 1508-1523 *ПИ* №5); и пошоль ωпѧть за иωр҄дань на ωноє мѣсцє, гдє то пєрє(д) тымъ іωан҄нь людь кр(с)тиль и тамь пєрємєш҄каль (1556-1561 *ПЄ* 393); а от того врочища Лукъ Щербовыхъ дубровую аж за реку Олшанку (Брацлав, 1570 *АрхЮЗР* 8/І, 264); вл(д)ка луцки(и), и вл(д)ка лвόвски(и) патриа(р)хꙋ за границꙋ... выпровадили (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45); В школѣ штося ко(л)вєкъ мовити а(л)бо дѣяти бꙋдєтъ, жадє(н) за порогъ шко(л)ны(и) выносити нємає(т) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 88); [помочники] раны ему синие спухлые позадавали и за плотъ протестуючого выгнали (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 603); Єхалъ за мόрє (*Уж.* 1645, 80); Ро(к) ҂ахл гє(т)ма(н) конєцпо(л)скій ходи(л) за Днѣпръ козакω(в) зносити (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

III. *(з ор.)* **1.** *(виражає просторові відношення) (вказує на місце знаходження чогось)* за: и повѣдили передъ нами, штожъ купили землю къ церкви Божьей у мѣщанина у Митька Григорьевича, за Днѣпромъ, на имя Григоревскую (Люблін, 1506 *АЗР* I, 369); Замокъ ωстєръски(и) за днєпромъ а за дє(с)ною (1552 *ООЗ*-1, 47); к тому двору церковѣ две: одна в селе перед двором, другая за селомъ (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); вша мл(ст)... за рєчкою собко(м)... зємли кгрꙋ(нт)... а(ж) до границы и(х)инъскоє... всѣ кгрꙋнты пана по(д)коморого на сєбє забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); Недалеко отъ Дуная рѣки, пять днѝй ходу, за мѣстомъ великимъ Софіею, естъ у горахъ... монастыръ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 844); стѣна // *за* зво(н)ницєю спо(л)ная з домо(м) Ко(н)ста(н)того... ро(з)рꙋиновала ся ба(р)зо (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.-51); пановє при(н)ципаловє з помо(ч)никами свои(ми), жє бы(л) нєбо(з)чикъ *за* мєсто(м), вси ωра(з) з чєля(д)ю... до нєго скочи(в)ши, та(м) жє єго... нємилосє(р)днє... сєкли (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

2. *(виражає об'єктні відношення) (вказує на особу або предмет, на які спрямована дія)* за: а и панове рада наша за ним насъ просили, ижъ быхъмо его чимъ пожаловали (Краків, 1512 *АрхЮЗР* 8/IV, 221); А ωнь вышо(д)ши соборища в҄шоль до домоу симонова а тєща симонова была // нємоц҄на ωгнємь вєлики(м) и просили єго за нєю (1556-1561 *ПЄ* 226); яко они молятся *за* нами, такъ и мы за нихъ (1603 *Пит.* 60); проси(ли) на(с) за ты(ми) то Бѣликовичами нѣкоторыє пановє рады и ꙋря(д)ники наши (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.);

(вказує на особу або предмет, услід яких спрямована дія) за: а хотя бы и хотели откуль собе людей прибавити в тые именя свои, ино дей для тое подымщини не смеють люди за ними садитися (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); И мы за ними єдꙋчи по тым мѣстом, границы поклали и копцы покопали (Ковель, 1519 *AS* III, 188); а протω(ж) за ісомь иш҄ли многыи народовє з҄ галилєи и из҄ дєсѧти мѣсть и изь ієр(с)лима (1556-1561 *ПЄ* 30); И гонили, дє(и), слєдо(м) за ты(м), воло(м) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 38); жидове выйшли за Христомъ, и служили ему (XVI ст. *НЄ* 41); И хотѣмω всѣ Хви Ч(с)томꙋ быти, И за нимъ простою дорόгою ходи́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 94); А понєва́жъ всѣмъ дόмом҄, тόєстъ // з҄ всєю чє́лѧ(д)кою, и з҄ дѣт҄ми за нимъ шли; всѣм҄ тєжъ дόмомъ и добродѣйствъ єгω зажили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 429-430); А ктобы смѣлъ и важи(л)ся, того на Судъ Бжій страшны(и) позываю, абыся становилъ

за мною яко непослушныкъ воли моєи остатнеи (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471);

(вказує на об'єкт чи суб'єкт заступництва, підтримки) за: На то указалъ артикулъ четвєрты(и)... и(ж) слуга противко пана, ани за пано(м) свє(т)чить нє можє(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 94); знаю що(м) тоє мови(л), алє(м) тоє з великого жалю своєго мови(л) для того жє за никифоро(м) сторонꙋ дє(р)жа(л) (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 5 зв.); А нн҃ѣ ѿто идєтъ, абымъ пока́залъ ижъ авгꙋсти́нъ за каѳоли́ц'кою цр҃ковью (яко слоу́шна є́стъ) противъ ри́мского двора́ стои́тъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 21 зв.); Дивова́лисѧ жидо́вє... слы́шачи то ѡ(т) слѣпо́го, а з' пи́(л)ности пыта́ли єгѡ: Што мо́вишъ? А о́нъ смѣлє свѣдчилъ за пра́вдою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 279);

(вказує на особу, за якою беруть придане (віно) або спадщину) за: а та(к) которы(и) посаго(в) готовы(х) пѣнѧзє(и) триста копъ грошє(и) мѣло па(н)у я(н)у затю нш҃му за до(ч)кою нш҃ою при(и)ти... пѣнѧзє(и) нє маючи поступили єсмо єму имє(н)я нш҃го кокорєва (поч. XVI ст. *Арх.Р.* фотокоп. 71); кнѧзь Юрєй Жєславский давал дочкꙋ свою за пана Сємєна Ѡлизаровича и за тою дочкою своєю вѣно дал и того всєго вѣна ємꙋ нє достало (Краків, 1537 *AS* IV, 78); я маю Єго Милости за дєвъкою своєю посагꙋ дати (Берестя, 1558 *AS* VII, 34); а ѡдинъ кꙋбочокъ позлотистый жє зъ накрышєчкою и двѣ чарки срєбрныхъ, штомъ всє за маткою єє взѧлъ былъ (1577 *AS* VI, 76); кнєгини домонътовая ѡчєви(с)тє повєдила пєрєдо мъною коли матъка наша мєнє заму(ж) давала то(г)ды за мъною дала шубъку кунюю (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 1 зв.);

(вказує на особу, за яку хто-небудь виходить заміж) за: кнѧгини... за кнѧзєм дватцат лєт (была) (Вільна, 1507 *AS* III, 44); Єстьлижьбы ѡна замуж пошла, тогды ѡна маєть толко дєржати тотъ замокъ и имѣньє, бꙋдꙋчи за дрꙋгимъ мꙋжомъ, до живота своєго дєржати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); дочка моя пани Василевая Загоровская Марина, будучи в малженстве за паном Василемъ Загоровским, в животе своемъ з нимъ детя почела и естъ бременъна (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155); князя Володимерского Ярослава сестра, именемъ Збислава, за королемъ Кривоустовымъ Болеславомъ была (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1014).

3. *(виражає причинові відношення) (вказує на причину, підставу якої-небудь дії або стану)* за (чим), з (чого), через (що): служєбни(к)... жалова(л)... ѡ то(м) што за до(з)волє(н)ємъ врѧ(д)у житоми(р)ского врѧ(д)ни(к) чє(р)нихо(в)ски(и) є(р)мола єха(л) до пущи королє(в)скоє доброво(л)ною дорогою и трафилосє єму ѡ(б)ночова(т) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); Пахивали... на поли ꙋ столъпцы а ты(х) часовъ пашънѧ тамъ ѡпꙋщона за нєвъпокоємъ ѡтъ таtаръ (1552 *ООЗ*-1, 50); А такъ я, за прозьбою его милости, отца архимандрыта манастыра Печерского, тотъ листъ..., до книгъ кгродскихъ Луцкихъ записати казалъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 67); и положили жєрє(б)и и(х) и па(л) жєрєбєи на ма(т)фєѧ которы(и) за спо(л)ны(м) всѣ(х) зволє(н)є(м) прилучо(н) є(ст) ко ѡди(н)нацати апо(с)толо(м) (II пол. XVI ст. *КА* 5); Я, пане, естемъ християнинъ и християнскій потомокъ за ласкою Божіею (Єгипет, 1602 *Діал.* 52); Я Пєтръ Могила... за поводомъ власной воли моєй // ...оумыслилємъ фꙋндовать школы длѧ того, абы молодєжъ во вшєлѧкой побожности, въ обычаєхъ добрыхъ и въ накꙋкахъ вызволіоныхъ цвичєна была (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 93-94); ѡ(т)цъ Макары(и) Симоновы(ч)... вча(с)нє того тєстамє(н)ту кгроду нинє(ш)нєго подати нє могъ, тєпє(р) тєды подаючи, за у(с)покоєнє(м) ся того нєбє(з)пєчє(н)ства, проси(л), абы бы(л) приня(т) и до кни(г) уписа(н) (Житомир, 1650 *ДМВН* 217).

4. *(виражає часові відношення) (вказує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося)* за; під час: Што перво писалъ до насъ воевода киевский, гетманъ нашъ дворный свицлецкій ...повѣдаючи о великой нерадности и неправе монастыра печерского, которoя ся дѣетъ за архимандритомъ теперешнимъ Софронемъ (Кра-

ків, 1540 *КМПМ* I, дод. 1); бодай господаръ цесаръ нашъ здоровъ былъ, же мы Кгрекове за Єго панством в покою сѣдимо (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Власнє такъ, и на(д)то прызна́ти а̂ мо̂шо̂ И абы хто ѡ(т)мѣннєй ѡ нимъ ре́клъ, нє то̂шо̂ Истинно нєпорочна, Пастырастє мѣли, Го́лодо̂стє до̂шного за ни́мъ нє тєрпѣли (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 15); И ре́клъ г(с)дь...: Ра́но повста́нь и ста́нь пєрєд' фарао́номъ, и рєчешъ до нєгѡ... по̂сти лю́дъ мо́й а́бы мнѣ ѡфєрова(л) бо за ты́мъ ра́зом по̂що̂ вси пла́кги мои на // ср(д)цє твоє (серед. XVII ст. *Хрон.* 86-86 зв.); а тым се не контентуючы, гумьна дворные, которых отцеве печарские киевские за першимъ наездомъ недобрали,... пограбил и на пожытокъ свой обернул (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 55);

(вказує на часову межу дії) після: то(г)ды то(т) хто кри(в)ди чини(л) бли(ж)нему ѡтогна(л) єго мовєчи х҃то(ж) тєбє по(с)тави(л) кн҃зє(м) або су(д)єю на(д) нами, або мѧ хочєшь забити яко є(с) вчора заби(л) єги(п)тѧнина за ты(м) слово(м) мо(и)сє(и) побѣ(г) и мєшка(л) го(с)тє(м) в зє(м)лѣ мєдиѧ(м)ско(и) (II пол. XVI ст. *КА* 34); ни(з)шє в' Скарѣ пасха(л)но́й в'сѣ и́н'шїи пра(з)ники, котры́и за Па(с)хою идоу(т) зна́йдєтъ (Острог, 1612 *Час. Табл.* 312); По со̂хо́мъ лѣтѣ Ѡсѣнь, за тою тє́ж' хо́дитъ Зима и ча́съ троскли́вый з' со́бю приво́дитъ (Київ, 1632 *Євх.* 300); А за сємы́мъ ра́зо(м) ста́лъ ѡ́болочокъ ма́лый я́ко стопа ч҃лвча выстôпова́ла з мо́рѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 312);

(вказує на послідовну зміну чого-небудь) за: а ты(м) поря(д)ко(м) тоє выко̂плє(н)є с того имє(н)я н҃ш(г)о... ро(к) за роко(м) идо̂чи в ѡ(д)ложєнью со̂мы п҃нзє(и) розо̂мяно быти маєть до зупо(л)ного ѡ(т)да(н)я и заплачє(н)я ты(х) дво(х) со(т) и сорока копъ грошє(и) пану станиславу крини(ц)кому (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); При́кро го́ркїй фрасо̂но́къ, се́рцє тѧ(ж)ко щи́плєтъ, Слєза сє, за слєзо́ю, з' зрєни́цъ ско́ро сы́плєтъ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12);

(вказує на заняття, при якому проводять час) за: Але подобно рыхлей (где) въ корчме за горилкою научилесь ся тое диялектыки! (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1117).

5. *(виражає відношення способу дії)* за: Ино я нє з ымє(н)ѧ манасты(р)ского алє з ымє(н)ѧ моєго влосности своєє тую да(н) за вижо(м) врѧ(д)ничи(м) побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, №38, 1); гдє а хто кольвєкъ в сєми милѧхъ ѡколо замъко̂ млынь маю(ть) яко ихъ горо(д)ничи(и) ѡбошлєть ви(н)ни при(и)ти и робити за своєю стравою и кромъ жа(д)ноє помочи (1552 *ОЛЗ* 170 зв.); допусти(ли) миряно(м) нѣки(м) до(м)ковъ стары(х) монасты(р)ски(х), в которы(х) за ровны(м) чиншє(м) жили, для поправы монастыря того старо(г) бо̂дова(н)я поправляти (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); яко я сама, такъ и они... проса копъ пятъдєсятъ на выживєнє ихъ нє одволочнє, скоро пожавши, за квитомъ ихъ давати маютъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 78); оу́жє тєпе́рь тогѡ мѣть нє бо̂дєшъ, а́лє за пра́цою и в по́тѣ чо́ла твоєгѡ бо̂дєшъ єсти хлѣбъ тво́й по вси дни живота твоєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

6. *(виражає означальні відношення)* за: А на то дал єсми кн‹ѧ›зю Андрѣю сєй мой листъ за пєчатю своєю (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); А што еси присла́лъ до насъ листокъ, писаный до тебе отъ козаковъ зъ Низу, въ которомъ пишуть, абыхмо листъ нашъ имъ дати казали, за которымъ бы вольно было имъ до паньства нашого прыйти (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 156); показа(л) тє(ж) и кви(т): при позвє за пєча(т)ю того(ж) єнорала (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); протє(с)това(л)сє па(н) Во(и)тєхъ... на п҃на Валє(н)того... и дали мєжи сєбє и(н)тє(р)цызы за по(д)писо(м) ро̂къ свои(х) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 27); поводъ хотєчи тыє добра илє на ча(ст) єго налєжи(т) в позъваного правънє вишукатъ по(з)ваного с ча(с)ти своє до показанъя права на тыє добра за которимъ бы позъваны(и) тыє добра дє(р)жалъ (Люблін, 1630 *ЛНБ* 103, 2010, 10 зв.).

ЗА² *част. (підсилювальна) (у сполуч.* **что за, что же за, што за, што то за, щожъ за)** (що) за: Мы пытали Смѣдинцов, што то за копєцъ старый, кѹ которомѹ кнѧзь Ковєлский привєл нас? (Шайно, 1538 IV, 174); повѣжь на(м) коли то боудє(т) а ш'то соу(т) за з'намєнїа твоєго пришєствїа, и докон'чанїє свѣта (1556-1561 *ПЄ* 101); панъ лаври(н) пєсочи(н)ски(и) ѹжившы приятє(л) свои(х)... посыла(л) ѡповєдаючы то што єму буча(и)ски(и) завинилъ, и што за рєчы въ домъ єго въвєзъ (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); Что же за чюдо, яко согласны твои латынники по всѣх странах суть, когда о правдѣ искати и исповѣдати не смѣют? (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 180); Го́лосъ Ѡ(т)ца до Сыно́въ. Што́ то за Пла́чъ... што за гѹ́къ; ди́вно ми той трво́зѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 15); Щожъ теды за скарги на Пана вносили: И на горло пред судомъ, дужо просили (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); Подо́бнѡ нє ко́ждый домысли́тсѧ ла́тво, што хлѣбови з' Лилі́и за ѡздо́ба (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

ЗААРАСТОВАТИ *див.* **ЗААРЕШЪТОВАТИ.**

ЗААРЕНДОВАТИ, ЗААРЕНЪДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zaarendować) (що) *(дати чи взяти в оренду)* орендувати: волно будетъ его милости съ потомками его милости тые добра мои,... кому хотячи, за тымъ же правомъ завести и заставити, албо ихъ тежъ зааренъдовати (Луцьк, 1587 *АрхЮЗР* 6/І, 163); Я Ива(н) васи(л)єви(ч) порошко... заарє(н)дова(л) є(с)ми... в повєтє лу(ц)ко(м)... сєло прозываємоє ко(р)ш с по(д)даными того сєла (Кунин, 1614 *ЛОИИ* 238, 2, 69/13, 1); Скоро тєды... ѡтошлємо... збожа... на жаданя ваши(х) посла(н)ны(х)... ѹваживши собѣ и то за рє(ч) слѹшную лю(б) запродати а(л)бо заарє(н)довати бє(з) бо(л)шє(и) праци и накладо(в) (Устя, 1634 *ЛСБ* 521, 1).

ЗААРЕНЪДОВАНЪЄ *с.* (чого) Орендування: О(н), Кгє(и)ча(л), за заарєнъдованъємъ ѡ(т) вл͠дки єго мл(с)ти нєдєли дєсятоє и за роскаанъємъ вл͠дки єго мл͠(с)ти мыта нєзвыклыє,... на владыку єго мл(ст) вытєгаєтъ ку нємалому утиску людъскому (Володимир, 1587 *ТУ* 214).

Пор. **ЗААРЕНДОВАТИ.**

ЗААРЕШЪТОВАТИ, ЗААРАСТОВАТИ *дієсл. док.* (що) *(накласти арешт на майно)* заарештувати: Гєдиманъ..., того жита сє(м)дєсятъ и по(л)трєтя лашта за до(з)волє(н)ємъ пн͠а бу(р)мистра заарастовалъ (Володимир, 1580 *ТУ* 183); Томашъ солєнитєр имєнємъ пн͠а своєго протєстовалъсє и ѡсвєдъча(л)с (!) на..., жида позъна(н)ского, иж: ѡ(н),... товари пн͠а єго заарєшътовалъ, жє ихъ въ яръмаръкъ спродати нє моглъ (Володимир, 1613 *ТУ* 253).

ЗАБАВА *ж.* **1.** Справа, заняття: на ѡстато(к) бы набо(л)шими справами забавами г(с)дръскими... нє боронячися ѹсправє(д)ливити повинє(н) буду а су(д) и ѹрадъ... нѣ маєтъ мєнє судити (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 94 зв.); Та́къ сѧ тыхъ, прєславныи, до́мѡвъ, блища(т) спра́вы И высо́ким ихъ станомъ го́дныи заба́вы (Єв'є, 1616 *На г.Вол.*, тит. зв.); Єсли́ ты́жъ нє позволитъ ча(с), або яка́ѧ пи́лнаѧ забава нє допѹсти(т) // бы́ти в' црк͠ви; то и до́ма на особливомъ мѣсцѹ... конєчнѣ пови́ннисмо налєжї́тоє ѡ(т) насъ ьыхвалєнѧ Гд͠ѹ Бг͠ѹ ѡ(т)да́ти (поч. XVII ст. *Пчела* 18 зв.-19); поки мєнє благодать Божїа на томъ Свѣтѣ задєржитъ, вшє́лако во всємъ онымъ опєкѹномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здольность и забавы Архимандричєскїи допѹщати бѹдѹтъ (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 96); его милост отецъ метрополита поведилъ, ижъ я маю иншие мое забавы, зачимъ тое справедливости на тотъ час чинити не могу (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 269); по́кармѹ... бє(з)... ѡсторо(ж)ности нє ма́ємо ѹжива́ти... абы́смо... ѡ(т) дх͠о(в)ны(х) заба(в)... ѡторва́ными сѧ бы́ти нє чѹли (серед. XVII ст. *Кас.* 71).

2. *(розвага, задоволення)* забава: цѣса(р) // єго... чти(л)... а́лє ѡ́н сѧ за всє ва́рова(л) дворски(х) забавъ (XVI ст. *УЄ* №29519, 274-274 зв.); Вєсє́лоє вы(и)тѧ ча́сто смѹ(т)ноє вє(р)танѧ ро́ди(т), а вєсє́лаѧ заба́ва вєчєрнаѧ смѹ(т)ный зара́нокъ чи́ни(т) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 20 зв.); Нн͠ѣшнаѧ Н(д)лѧ Ст͠а́ѧ, кончаючи запѹстъ, роско(ш)ныхъ потравъ, тє́лєсныхъ покармовъ, та́къжє банкєтовъ, пїа́тикъ, та́нъцовъ, и инны(х) за́бавъ свѣтовыхъ приводитъ намъ на па́мѧтъ

(поч. XVII ст. *Пчела* 22 зв.); Що за скѹтокъ спѣва(н)ѧ в' то́тъ часъ показѹєтъ Терпсіхорє, гды Лютню длѧ Пѣснїй пріимѹєт', Слодкомыслныхъ, вєсо́лыхъ, и на(д)дєр' оутѣшны(х) Южъ та(м) Заба́въ дозна́єш' (Київ, 1632 *Євх.* 303); тєωлїо́гїѧ... жи́є оу сла́вѣ свѣторо́дной,... ѹ свѣтлости своω(и) сла́вы, Бє́з по́єтицко(и) заба́вы (Чернігів, 1646 *Перло* 9 ненум.).

3. Затримка; перешкода, *діал.* забава: є(ст) ...волно и слобо(д)но и ѹси(м) кѹпцє(м) прїити к на(м) до нашєи зємли, съ ѹсими своими торговлѣми и товаро(м) кѹповати и продавати бєз никоторои забавы и шкоды (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); ωни тє(ж) якъ хр(с)тїа́нє правовѣрныє, бѹдѹчи пови(н)ни свта свой црковныє да́вныє о(б)ходи́ти и свѧти́ти мѹсѧтъ, в чомъ нємáлыє забавы трѹ(д)ностїй ѹтра́ты въ свои(х) справахъ... мѹсѧ(т) ω(т)носити (Острог, 1587 *См.Кл.* 15 зв.); єсли бы красного што на собѣ носи(л), ты бы на нєго милє(и)ко поглѧдова(л), и говорити з ни(м) прагнѹ(л) и поро(ж)ными бєсѣдами // зачєпа(л), а в то(м) бы ємѹ пєрєшко́дѹ, и забавѹ, мысль ω(т)торъгаючи ω(т) памѧти бжїѧ чини(л) (п. 1596 *Виш.Кн.* 234-234 зв.); Мо́вить нєкды(с) пр(о)ркоу бъ. Напиш(и) видє́нѧ... абы пєрєбѣглъ читаючїй ωноє, то є(ст) хто боудє(т) чита́ти, абы бє(з) заба́вы прочита́лъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158); Нєпра́з(д)нь нѣкаа: Заба́ва нѣ́каа, затрѹднє́ньє (1627 *ЛБ* 75).

Див. ще **ЗАБАВЕНЄСѦ, ЗАБАВКА, ЗАБАВЛЕНИЄ.**

ЗАБАВЕНЄСѦ *с.* (*стп.* zabawienie się) затримка: Закоснѣнїє: Ѡ(т)лага́ньє: забавє(н)-сѧ, замєшка(н)є, ω(т)клада(н)є (1627 *ЛБ* 41).

Див. ще **ЗАБАВА, ЗАБАВЛЕНИЄ.**

Пор. **ЗАБАВИТИСЯ.**

ЗАБАВИТИ, ЗАБАВЇТЇ *дієсл. док.* **1.** (чим, в чому) Зайнятися (чим); взяти участь (у чому): просимъ, абы Ваша Милост... бѹдѹчи на томъ воєводствє своємъ влодарємъ и наставцѹ, рачил сєздє // зьєхати, длѧ ωбороны часѹ нєбєзпєчного, гдє бы был Ваша Милост забавєн тамъ иншими потрєбами Єго Кролєвской Милости (Вінниця, 1569 *AS* VII, 323-324); Ба́рзо бо́вѣмъ пло́хи и сла́бы та́къ, жє паѹчи́нной сѣти приро́вна́тисѧ могѹ(т). Алє про́то жє ча́сѹ анѣ стылко абы ωдотхнѹти нє ма́ю, заба́влєный пра́цєю пєрєкла́дѹ Псалты́ри (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 187); По доко́нчє́нїю Црко́вної Посполи́той Слѹжбы, ани до розмо́вы сѧ яко́и за́ра(з) оудава́й,... алє ра́чєй оупорожни сєбє и заба́въ на то́й коро́ткой, в' ро́зѹмѣ млтвѣ, кото́рѹю вѣдаєшъ, то́ є(ст), Ги Ісє ...помлѹй мѧ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 198); панъ Дроботъ,... упатривши собе час и оказию до выконаня того учинку, з рана, кгды вшистци люде // и сама протестуючая набоженствомъ в костеле в Луцьку забавеною была,... урожоную панъну Марианъну... до дому... брата своего завезълъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 588-589).

2. (кого, кого що, кого чим) Затримати, забарити, *діал.* забавити: ωбаваючисѧ ω(н) того абы в то(и) нєбытности своє(и) бѹдѹчи забавє(н) тою послѹгою нашою якого ѹпа(д)кѹ шкоды и ѹближє(н)ѧ ѹ справа(х) и постѹпка(х) свои(х) пра(в)ны(х)... росказѹємы ва(м) абы є(с)тє єго нє сѹдили (Вільна, 1581 *ЖКК* I, 202); В ка́жды(и) пора́нокъ ма́єть пи́лнє смотрѣти да́ска(л), єсли которо(г) бы хло́пца нє было... єсли нє заба́ви(л) и́ндє игра(н)ємь, или до́ма сѧ ωблєни(л),... привєсти єго маю(т) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); Хороба пна ѹрякого... на(с) забавила, жє(с)мо г(с)дря єго мл(с)ти а(ж) на прѹтѣ послышали (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1); Ово дроугїй в' кро́тцє за мє́нє то ω(т)пра́витъ, И васъ нє до́лго мо́вою ω томъ заба́витъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 77); demoror, забавїтї (I пол. XVII ст. *Сем.* 67).

3. *(силоміць тримати, привласнювати щонебудь)* затримати: Срєбро моє, котороє єсть ѹ жидовки Городєлскоє, ѹ Єсковоє, нєвиннє забавлєноє, мают... ωпєкѹновє правом выискивати, на котороє єсть рєистръ с подписом руки нєбожчика Єсковы (Камінь, 1571 *AS* VII, 387).

4. (що) *(час) (використати)* провести: розбо́йникъ нє за якiє до́лъгiє лѣта в ра́й оувойти достоупи́лъ, алє то́лькїй часъ єдно заба́вилъ, по́ки сло́во вы́рѣкъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 26); И

на наꙋцѣ в҆ве́сь вѣкъ свóй молодый стра́вилъ; И дны свои з людми́ оуче́ными заба́вилъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 87).

Див. ще **ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВИТИСА, ЗАБАВИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** (чим) Зайнятися: А пан Мышка в час принятя того року ся колвек послугою господаръскою забавен и до Вилна по пенези на служебных послан был, для чего на оный рок ставитися и права вести з ними не мог (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); абы(м) нє на ко(ж)дꙋю рѣ(ч) мовѧчи писанѧ(м)-сѧ до(л)ши(м) забави(л), потрєба ва(м) во всю(м) та(к)сѧ заховати, илє рє(ч) тѧѧ по ва(с) потрєбꙋє(т), в҆ ро(з)множе(н)є и двигнє(н)є наукъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); мнѣ снать ра́чєй простóѧло молчанїєм҆сѧ заба́вити; а нижєли бóлю сєрде́чного Ва́шой Кнѧжóй Мл҃(с)ти ра́ны ѡ(д)новлѧ́ти (Київ, 1641 *МІКСВ* 363).

2. Затриматися, *діал.* забавитися: молодчій сынъ,... нѣцятъ ся не забавилъ тамъ, тай не пушовъ ико иншому нѣкому, лише ико отцу своему (XVI ст. *НЄ* 8); янє што жъ єсть жє(с) сѧ такъ долго заба́вилъ (к. XVI ст. *Розм.* 17); Илє било моци и си(л) старалє(м)сє аби братѧ вашєй мл҃(с)ти зара(с) били ѡ(т)правлєни ѡ(т) єго гп(д)р(с)кои мл҃(с)ти, алє за нєдо(с)та(т)кꙋ ска(р)бꙋ и за трꙋ(д)но(с)тѧми є(г) гп҃(д)р(с)кои мл҃(с)ти мꙋсєли та(к) длꙋго сє заба(в)вити (!) ѡ чи(м) и сами вашєи мл(с)ти дадꙋ(т) справи (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); алє кды самоилъ на(д) слоу́шно(ст) забавилсѧ, ѡ(н) нє хотѧчи трълѣти да́лєй, и жа́лоуючи жє ча(с) войны оуплыва́єтъ,... ѡ(т)правилъ ѡфѣроу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.); Замєдлѣлъ: замє́шка(л), заба́вилсѧ, задє́ржалсѧ (1627 *ЛБ* 41).

Див. ще **ЗАБАВИТИ, ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВЇТЇ *див.* **ЗАБАВИТИ.**

ЗАБАВКА *ж.* **1.** *(неважка справа, нескладний чин)* справунок: оупра(ж)нєніє, за́бав҆ка (1596 *ЛЗ* 64); ѡни... // ...ты(л)ко ґды злóє здорóвѧ прийдє,... на то(и) ча́съ ноги свóи... ѡбꙋваю(т): ты(м) самы(м) выкладáючи собѣ ѡноє позволє́нїє г(с)днєє..., хо(т) малóю заба(в)кою ѡною, нѣщо ємꙋ догажáючи (серед. XVII ст. *Кас.* 7-7 зв.).

2. *(розвага)* забава: ѡ(т) которои прє(д)ся взятои науки жа(д)ныє рєкрациє и забавки в молодо(м) вѣку Вм҃(с) ѡто(р)вати нє могли (1636 *Лям.о пр.* 2).

3. Спокуса: бы́смо... догажáючи тѣлꙋ, в заба(в)ки пóхотєй нáши(х) нє вдáлисѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 66 зв.).

Див. ще **ЗАБАВА, ЗАБАВЛЕНИЄ.**

ЗАБАВЛЕНИЄ, ЗАБАВЛЕНЬЄ, ЗАБАВЪЛѢНЬЄ *с.* **1.** Задоволення, втіха, насолода: Болши есть бог от короля и царя; сии толко властию сородство людское превосходят, а плотию и кровию, и смертию всѣм ровни суть; тѣмже безмѣстно и безсловѣсно есть от сих, иже у властѣх земных забавление имут, веселитися (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 243).

2. Затримка; перешкода, *діал.* забава: коснє́нїє, забавълѣньє (1596 *ЛЗ* 53); мє(д)лє́нїє, забав҆лє́ньє, // замє́ш҆ка(н)є (Там же, 57-58); Мєдлє́нїє: Омєшка(н)є, забавлє(н)є, продолжѣньє, нє поспѣшє́ньє (1627 *ЛБ* 62).

Див. ще **ЗАБАВА, ЗАБАВЕНЄСѦ, ЗАБАВКА.**
Пор. **ЗАБАВИТИ.**

ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВЛАТИ, ЗАБАВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим) *(робити, виконувати щось)* займатися: Стась... жадное повинности не чинитъ, одно послугою дворною забавляетъ (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 205);

(що) *(час) (використовувати)* проводити: дети его,... умели мне... служити, забавляючи лета свои при мне на службахъ моихъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 114); А ты, костел латинский,... весь вѣк свой в том упражняеш и забавляеш и подвиг жизни сея проходиш (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); ꙋпраж(д)нѧ́ю: Забавлѧ́ю (1627 *ЛБ* 140).

2. (що) *(тішити)* забавляти, бавити: пан Юрко на бѣглости речей толко разум свой забавляет и вѣшает, а власного разума и ведомости истинное во писании не досягает (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192);

(до чого) спокушати, зваблювати: Впа́дши за́сь вре́чи // все́мъ животѣ сла́вный, кото́рїй бы и́хъ до прина́ды тѣла, бога́тствъ, сла́вы, албо ро́скоши забаваꙇи, нєлнѹ̂ти до ни́хъ, ле́чь оутѣка́ти якъ ѡ(д) ѡгнѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 145-146).

3. (кого) Затримувати, *діал.* забавляти: Новинами нє забаваꙇм Вашєй Милости (Варшава, 1568 *AS* VII, 307); твоѧ м(л)... црковному бѹдованю братство забавлѧ(л) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1 зв.); не забавляючи вашу милость // писанемъ долгимъ,... пилно жедаю..., жебы ваша милость ...для всихъ насъ, постерегаль и правне боронилъ (Новогородок, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 451-452); вє(д)жє нє заба(в)лѧючи та(к) вшє(и) м(л), пнє по(д)коморы(и),... зъ шє(ст)ма свє(т)ками, которы(х) я ѡбєру, са(м) сємы(и) присѧ(г)нєть, тогды и присєги свои и засыпа(н)я копцо(в),... уступлю (Житомирщина, 1584 *ККПС* 59);

(чого) *(силоміць утримувати, привласнювати що-небудь)* затримувати (що): я того жита его не забавлялъ; хотяж бы дей и так было, иж бых того жита подданым своим с причинъ слушных отдават заказал, алемъ его до себе не бралъ и в том кгвалту, а ни грабежу не вчинил (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 286).

Див. ще **ЗАБАВИТИ, ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВЛЯТИСЯ, ЗАБАВЛАТИСѦ, ЗАБАВЛЯТИСЕ, ЗАБОВЛАТИСА, ЗАБАВЯТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (чим, коло чого) *(робити, виконувати щось)* займатися: марѳа забавлѧласѧ ѡколо ро(з)ли(ч)нои слоужбы (Львів, 1585 *УЄ* №5, 552, на полях); нѣкоторы(и)...//...жа(д)ною сѧ рѣчью нє забавлѧли ѡ(д)но в повєда(н)ю а в слуха(н)ю ѧки(х) нови(н) (II пол. XVI ст. *КА* 94); я́ко(м) оупєрєди́лъ ре́чи, ча́сѹ нє ма́ю сты́лко ты́мъ забавлѧ́тисѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 305); людє купє(ц)киє...//...раху(н)ками своими купє(ц)кими прє(з) годи(н) три а(л)бо чотыри забавляючисє, вно(ч) сєдєли (Володимир, 1638 *ТУ* 308-309); то(и) котóри(и)сѧ писа́нїє(м) забавлѧ́є(т) зача(в)ши в то(м) колата́ню писа́ти лѣте́рѹ, дописа́ти єй до ко(н)цѧ нє смѣе́ (серед. XVII ст. *Кас.* 39);

(ким, чим, о кому, в чому, на чому, коло чого) *(проводити час певним чином, у якомусь занятті)* займатися (чим): комедийник... в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует (1588-1596 *Виш.Кн.* 130); Тогѡ Стгѡ Оучтлѧ Пи́смъ Кни́гами забавлѧ́тисѧ, є́стъ ре́чъ збаве́ннаѧ (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Блг(с)ве́ны кото́рїє бго(м) забавлѧ́тисѧ пра́гнѹ(т), и ѡ(т) всѧ́кои зава́ды свѣта сєбє ѡстєрѣгаю(т) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 31); ѡ́ный за(с) єго́ товаришъ нє знаючи и(ж) сѧ той в҄ црκви на млтва(х) забавлѧ́єтъ: бѣжалъ ско́ро до ка́та (поч. XVII ст. *Пчела* 7); священникъ Серафионъ,... пьянствомъ се збытнимъ забавляетъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 215); сѹ̂ть никото́рыи, кото́рыи... ѡ́коло п҄ѧ́нствъ и вшєтєче́нствъ забавлѧ́ючисѧ,... до страче́н҄ѧ надѣи ѡ спсе́нїи своє́м҄, прихо́дѧт҄ (Київ, 1627 *Тр.* 28); ма́єть мо́вити [кающийсѧ], жємъ съгрѣшы́лъ,... жє(м)сѧ забавлѧ́лъ пьѧ(н)ствомъ (Львів, 1645 *О тайн.* 76).

2. (чим, в чім, з ким і без додатка) Затримуватися, *діал.* забавлятися: коло того нє потрєба єст ничим сѧ забовлати (Вільна, 1541 *AS* IV, 279); косню, забавлѧ́юсѧ, нєры(х)лѡ идѹ̂, а́л҄бо нєры(х)лѡ што справѹ̂ю (1596 *ЛЗ* 47); Нє хотѣлє(м) бы́лъ та́къ мнѡ́го в то́мъ по́стѹ̂пкоу забавлѧ́тисѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 137 зв.); ѣдѹ̂чїи до мѣста в҄ навѣди́ны при́ѧтєлєй и зна́ємыхъ свои́хъ, бы те́жъ и мнѡ́го з҄ ярмаркѹ̂ ѣдѹ̂чихъ потыка́ли, нє забавлѧютсѧ з ни́ми, ма́ючи цѣль замѣро́ный (Вільна, 1627 *Дух.б.* 137); Мєдлю́: Забавлѧ́юсѧ, ѡмє(ш)кѹ̂ю (1627 *ЛБ* 62); спѣшнѡ идѣтє за прє(д)води́тєлємъ ва́шимъ:... нє забавлѧ́йтєсѧ въ плачли́вомъ па́долѣ вѣка сєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 167 зв.).

Див. ще **ЗАБАВИТИ, ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИ.**

ЗАБАВЛАТИ *див.* **ЗАБАВЛЯТИ.**

ЗАБАВЛАТИСѦ *див.* **ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВНО *присл.* Довго, тривало, *діал.* забавно: Ко́снѡ: Продолжа́ючи, заба́внѡ (1627 *ЛБ* 55).

ЗАБАВНОСТЬ *ж.* Трудність, незручність: Нєѹ̂до́бство: Трѹ̂дность, нє ла́цность, затрѹ̂днє(н)є, потрє́бнаа а нє прїє́мнаа спра́ва, заба́вно(ст) (1627 *ЛБ* 76).

ЗАБАВНЫЙ *прикм.* **1.** *(який не має вільного часу)* зайнятий: насмѣва(л)сє з ни́хъ иліа мо́вачи: вєрєще́тє го́лосо(м) бо́лши(м), бо бг҃ъ є́сть, а подо́бно є(ст) заба́вный чи́мъ, а́бо оуснꙋлъ є(ст): а́бы сє очꙋти́лъ (серед. XVII ст.*Хрон.* 311).

2. Забавний, веселий: А того не вѣдает пан Юрко, что святии над всѣ чюдотворства спасти кому себѣ (не толко в градѣ забавном, мятежном и многомолвном, але и в самой пустыни, в памяти несмутной и отлученной будучи от мира) покладают (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 193); Алє за сказѝтєлными ты́ми и по гра́зи вала́ючимиса лапа́чками марно заба́внои мꙋдрости свѣцкои оуда́вшиса, потѣши́тєлєвꙋ досто́йность єдиноисто(т)ного похоже́на ѡ(т) Ѻ҃ца, двѡма поча́тками, ба́рзо глꙋпє, абы(м) нє ре́клъ нєзбо́жнє и пога́нско ѡпи́сꙋютъ и знєважа́ютъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 200).

ЗАБАВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст. (який має менше вільного часу)* більше зайнятий: ꙋважили(с)мо, же… ѡ́бщє житиє зако(н)никовъ… фꙋндовати пи(л)ная є(ст) и гва(л)товная потрєба. А то дла того, жєбы…, Мы Братїа црковная нємощнѣ(и)шаа и ѡколожитє(и)скихъ забавнѣ(и)шаа в є́дно(м) ярмѣ по́слꙋшания хв҃а тягнꙋчи, и єдє(н) дрꙋгомꙋ помогаючи и заровно працꙋючи двоя́ко на(д) иныхъ бо(л)ши(и) ѡ́воцъ в вин(н)ици Хв҃о(и) ꙋчинити (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 57).

Пор. **ЗАБАВНЫЙ.**

ЗАБАВЪЛѢНЬЄ *див.* **ЗАБАВЛЕНИЄ.**

ЗАБАВЦА *ч.* (*стп.* zabawca) *(людина, дуже віддана якійсь справі)* ревнитель: И я, ижъ за великими трудъностями моими, маючы на собе бремя тяготы внѣшнихъ вещей, хотяжъ не могъ быть конечнымъ милосникомъ (и упразнителемъ) альбо забавцою около помноженья ѳалы Божее, — одънакъже, съ повинности моее,… была у мне хуть такая, которая и до тыхъ часовъ еще не устаетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577).

ЗАБАВЯТИСЯ *див.* **ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВАТИ *див.* **ЗАБАВЛЯТИ.**

ЗАБАРЯТИ *дієсл. недок.* (що) Забаряти, затримувати: тые всѣ листы маю я тому служебнику…, ничимъ у себе не забаряючи, поотдавати в руки ему (Вільна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 77).

ЗАБАЧАТИ *дієсл. недок.* (що) Забувати: Такжє, абы писма своєго Рꙋского и мовєньа Рꙋскими словы и ѡбычаєвъ цнотливыхъ и покорныхъ Рꙋскихъ нє забачали, а наболшєй вєры своєє… николи… нє ѡпꙋскали (1577 *AS* VI, 74).

Див. ще **ЗАБАЧИТИ**[2].

ЗАБАЧИТИ[1] *дієсл. док.* (кого) Обрати, вподобати: г(с)дь и́жь заба́чилъ Лію, ѡ(т)вори́лъ живо́тъ є́й, а сєстра нєплꙋ́дною зоста́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 45 зв.).

ЗАБАЧИТИ[2] *дієсл. док.* (кого, чого) Забути (кого, що): яко повиноватому приатєлю и(х) водлє звыклыхъ давныхъ бу(н)товъ и ꙋпоровъ своихъ противъ на(м) г(с)дру запомнєвъши и забачи(в)ши єси воли божєє и зви(р)хности нш҃оє г(с)дръскоє нарушаючы поко(и) и право посполитоє надъ повинъность свою шляхєтьскую // чого са николи ка(ж)дому чинити и допущати нє годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); тыхъ королєвствъ хтивость и(х) оувєла жє забачили того ижь той костєлъ єсть кламцєю спочаткꙋ и гачкою показаною, которою людєй до сєбє звыклъ вабити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 199); Нєхай жє ма в живыхъ звєръца́длахъ сыно(х) мой(х) ба́читъ, а ла́скавє на и́хъ малый в᾽зро́стъ позрѣвши спомано́ути ма нє заба́читъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 9); Нє бы́ли бовѣмъ єщє з᾽ высо́кости мо́цю доскона́лє приѡдѣны. Про́тожъ и кꙋ лове́ню ры́бъ нѣкоторыи ѡбєрнꙋлиса, приказа́на Па́нского нѣшто заба́чивши (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 238).

Див. ще **ЗАБАЧАТИ.**

ЗАБВЕНИЄ *с.* (*цсл.* забъвєниє) забуття: И колись ми тую книжку, силою принудивши себѣ, праведно вам прововѣрным глаголю, иж есми от страха и ужаса в забвение и изступление мыслное пришол (1608-1609 *Виш.Зач.* 209).

ЗАБВЕННИЙ, ЗАБВЕНЪ *прикм.* Забутий: двдъ… нє до конца забвєнъ боудєть (1489 *Чет.* 246 зв.); obliui(us), забвє(н)ни(й) (1642 *ЛС* 285); oblit(us), забвєнъ (Там же).

ЗАБВЕННО *присл.* У забутті: Кара́й Сла́дкій Іс҃є, бо то на́мъ спс҃е́ннѡ. Ле́чъ в᾽ то́мъ гнѣвѣ, з᾽ мл(с)ти, нє зоста́въ забвєннѡ (1625 *МІКСВ* 133).

ЗАБВЕНЪ *див.* **ЗАБВЕННИЙ.**

ЗАБЕГАНЬЄ *див.* **ЗАБѢГАНЄ.**

ЗАБЕГАТИ *див.* **ЗАБѢГАТИ.**

ЗАБЕГЧИ *див.* **ЗАБѢЧИ.**

ЗАБЕГЪ *ч.* (*стп.* zabieg) *(місце, в якому можна сховатися від погоні)* криївка, притулок: сыновъ моихъ,... которыємъ въ малыхъ дєтачихъ лєтєхъ ихъ, зъ маєтностъю моєю рȣхомою, въ замкȣ..., въ забєгȣ пєрєдъ Татары,... при хлопцє Сидорє Засадковичȣ, єдȣчи на послȣгȣ воєнъньȣю за Татаръми, зоставилъ (1577 *AS* VI, 71).

ЗАБЕГЪЧИ *див.* **ЗАБѢЧИ.**

ЗАБЕЖАНЬЄ *див.* **ЗАБѢЖАНЄ.**

ЗАБЕЖАТИ *див.* **ЗАБѢЖАТИ.**

ЗАБЕЖАТИСЯ *див.* **ЗАБѢЖАТИСА.**

ЗАБЕЖЕНЄ *див.* **ЗАБѢЖЕНЄ.**

ЗАБЕРАНЄ *див.* **ЗАБИРАНЄ.**

ЗАБЕРАТИ *див.* **ЗАБИРАТИ.**

ЗАБЕРЕЖЪНЫЙ *прикм.* Забережний: ѡзєръ ȣстȣпъныхъ и забєрєжъныхъ в͠і (1552 *ОКан.З.* 26).

ЗАБЕЧИ *див.* **ЗАБѢЧИ.**

ЗАБИВАНЬЄ *с. (про віск)* пресування: даровалъ прερеченому мѣсту... воскобойню на забиванье воску (Краків, 1507 *АЗР* II, 11).

ЗАБИВАТИ[1], ЗАБИВАТЬ, ЗАБЇВАТИ, ЗАБЫВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(позбавляти життя)* забивати, убивати: тамъ... вєликии злодѣйства... повстали... явно на сєла наєждчают и людєй бьют и забивают (Петрків, 1538 *AS* IV, 129); є(г) мл͠(с)ть каза(л) єго пєрє(д) собою постави(ти) кара(л) єго и соромоти(л) злє приказа(л) єму абы са нє похвала(л) забива(т) (Київ, 1555-1568 *Гр.Мат.* 1 зв.); єдины ѡ мєжа(х) зе́мныхъ сва́ра(т)са, а дроу́гіє ѡ бȣдова́ньє домо́въ ра́ны собѣ задаю́т', и єди́нъ дроу́гого забиваю(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); Тєды... иѡсифъ и мріа... // закрыли єго такъ дольго, а(ж) прєстаноу(т) младєнцѣ и дѣточкы оныи забивати (Височани, 1635 *УЄ* №62, 142 зв.-143); Рȣві́мъ, старѣлса выбавить єгѡ з рȣкъ и(х) и мо́вилъ: нє забыва́йтє дш͠ы єгѡ, а ни розлива́йтє кро́ви бра́та своєгѡ, а́лє вки́нтє єгѡ до колодєза живо́гѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 60); убогих подданихъ бьютъ, мордуютъ,... в року теперешнемъ... такъ шляхту, шляхтанокъ, яко и служалых забывали, добра их брали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475).

2. *Перен.* (що) Знищувати, руйнувати: Папежъ, всѣхъ ведучи до послушенства своєго, ...войска насилаєт, панства и церкви забиваєт, вольности всякіє отимуєт (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48).

Див. ще **ЗАБИВАТИСА, ЗАБИТИ[1], ЗАБИЯТИ.**

ЗАБИВАТИ[2] *дієсл. недок.* (що) *(заповнювати що-небудь чимось цілком)* забивати, наповнювати: Нєха(и), дє(и), тєпє(р) с тымъ попєломъ тыє по(д)да(н)ныє кн͠за твоєго єду(т), што наложоно, бо, дє(и), єщє и(н)ши(и) попєлъ нє зготованъ и нє шма(л)цова(н), которы(и) буду шма(л)цовати и (в) бочки забивати а(ж) по Вєлицєдни, пришълом свт͠є рускомъ (Луцьк, 1565 *ТУ* 113).

Див. ще **ЗАБИТИ[2].**

ЗАБИВАТИСА, ЗАБЇВАТИСА *дієсл. недок. (позбавляти себе життя, покінчувати життя самогубством)* забиватися, убиватися: Тїи за́сь кото́рыи... ѡ(т)чаяваютса ѽ сп͠сєнїи своє(м)... забиваю́тса, то́патса,... вѣшаютъса; и дїа́воломъ на сєбє́ писаня даю́тъ (поч. XVII ст. *Пчела* 15);

(позбавляти життя один одного) забиватися, убиватися: наибо(л)шєє бл͠словє(н)ство, и ласкȣ на свѣтє оу б͠а а тво́рца своєго ѡ(т)но́сать ты́є, в' кото́ры(х), ѡ(т)чєствѣ, и до́бра(х) по нихъ нє дѣдичитъ обцы(и) и нє убѣгають ани забива́ютса о́ то чȣжиє (Острог, 1587 *См.Кл.* 1 зв.); А прихо-ди́ли до тогѡ ижь са ѡ ѡднȣ нєвѣстȣ колкодєсать // мȣже́й забива́ло (серед. XVII ст. *Хрон.* 13 зв.-14); впȣсти́лъ г͠(с)дь мє́чь на ве́сь обо́зъ, и са́ми са мє́жи собо́ю забива́ли оутєка́ючи (Там же, 178);

(позбавляти життя кого-небудь) забивати, убивати (кого): много такы(х) єсть, жє забїваю(т)са троую(т), право(м) позыщє(т) хва(л)шивє, прє(з) иныє хва(л)шѣ а зрады доходать має(т)ности свѣта того (к. XVI ст. *УЄ* №31, 111 зв.).

Див. ще **ЗАБИВАТИ[1], ЗАБИТИ[1], ЗАБИТИСЯ, ЗАБИЯТИ.**

ЗАБИВАТЬ *див.* **ЗАБИВАТИ.**

ЗАБИВЕНЄ *с.* Опір, спротив: тѹю тєды смртъ крє(ст)нѹю найспроснѣйшѹю, доброволнѣ бєзъ наймєньшого забивєнѧ: рачилъ притєрпѣти Хс (поч. XVII ст. *Пчела* 39 зв.).

ЗАБИГАТИ *див.* **ЗАБѢГАТИ.**

ЗАБИЙСТВО, ЗАБІЙСТВО, ЗАБОЙСТВО *с.* Убивство: Сщє́нни(к) // хотѣлъ да́ти зна́ти людє(м), и збоѧ́всѧ, бо было бы забі́йства нєма́ло (1509-1633 *Остр.л.* 131-131 зв.); пєрєд такими розбои и злодєйствы нє толко шлѧхтє, алє и кѹпєцкимъ людєм вєликии трѹдности и забийства по дорогамъ сѧ становѧт (Петрків, 1538 *AS* IV, 129); мы... длѧ вывєданьѧ тоє рєчы и забийства... кнѧзѧ Ярославова посылали тамъ... ѹрадниковъ нашых значных (Вільна, 1565 *AS* VI, 279); ѡ(т) нєбли(з)кого часѹ было застьє бои забо(и)ство раны нає(з)дь кгва(л)ть и грабєжи (Ковалин, 1599 *ЦНБ* ДА/П-216, 99); при которо(и) ѡ(т)правє хотя бы сє якоє... забо(и)ство з стороны моєє... стало того... на сѹдє... доходити... нє бѹдѹ мо(г)лъ (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32); Лишѣмѡсѧ чѹжоло́жства, забо́йства, крадѣжства, фалшивого свѣдо́цства (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 711); тыєжъ хлопи подъ сумъненъемъ перед ним оповедалы, которое забойство, кривды и шкоды менили собе быт сталые през наездъ... его мл. пана Яна Шклинского (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 352);

побоїще: И было чомѹсѧ дивова́ти знамєни́томѹ Воєво́дствѹ Вл(д)чцы на́шєи Бцы та́къ, жє и ма́лыи дѣты, и нєвѣсты пѹдом великим шли на ва́рвары, и мєжи самы́и жо(л)нѣрє нєпріа́тєлє(и) свои́хъ впада́ли, и та́къ вєли́коє забо́йство ва́рварѡмъ ѹчини́ли, я́къ вєли́кого нємо́жнаа є́стъ ре́чъ и сло́вомъ пораховати (Київ, 1627 *Тр.* 662).

Див. ще **ЗАБИТЄ, ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБОЙ[1], ЗАБУЙСТВО.**

ЗАБИЙЦА, ЗАБІЙЦА, ЗАБОЙЦА *ч.* Убивця: дво(х) злочи(н)цо(в) а заби(и)цо(в) пна... сєнютины(х) на (и)мѧ луцика а гринєви(ча) а ми(с)ка ста(н)кови(ча) на кгру(н)тє имє(н)я во(и)нигo(в)ского по(и)мано (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 20 зв.); тотъ ѹбоги(и) чоловє(к) фєдо(р)... ѹпа(л) в нєла(с)кѹ и гнє(в)... // рачъ вм ємѹ гнє(в) сво(и) ѡ(т)пѹстити... кгды(ж) зродѹ и народѹ вм ни(х)то забо(и)цє(м) и мо(р)дєрє(м) нєбы(л) чого и (в)ша м(л) ѹчинити нєра(ч) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 280-281); которого(ж) с пр(о)рко(в) нє выгнали ѡ(т)ци ваши помо(р)довали ты(х) которыи ѡповєдали при(шст)є справє(д)ливого которого вы є(с)тє выда(в)ци и заби(и)ци (II пол. XVI ст. *КА* 37); Постъ, мови(т), є́стъ стра́стєй забо́йца, а нє чєловѣкоѹбі́йца (Київ, бл. 1619 *О обр.* 170); помѣненому забойци на том же терміне през прозбу людѣй годныхъ... отпустілі тот его злый учинок, толко штобы за душу его, ведлугъ звычаю христіянского отправовано было (Дермань, 1639 *ВИАС* II, 262); я́кѡ забі́йца повстає(т) бра́тѹ своємѹ и́ забіє́тъ єгѡ, та́къ сє и дѣвцє прида́ло: одна была на по́лю, и крича́ла, и нихто нє прибы́лъ, хто́ бы ю́ выба́вилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 156 зв.).

ЗАБИРАНЄ, ЗАБИРАНЪЄ, ЗАБИРАНЬЄ, ЗАБЕРАНЄ, ЗАБЫРАНЄ *с.* Відбирання; грабунок: жаловал Их Милости кнѧзь Андрей Коширский на кнѧзѧ Василѧ Ковєлскѡго ѡ кривдах своих, яко ѡ кгвалтєх, ѡ боєх, о головщинах, так и в забирани зємль (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); штожъ дей которую землю маютъ они зъ вами судеревную, вы дей въ той земли имъ кривды и утиски въ забирани земълъ, пашъныхъ и сеножатей, дерева бортного деланого и крывды делаете (Яблучна, 1554 *АрхЮЗР* 3/І, 322); вєлєбны(и) ѡтє(ц)..., свє(т)чилъсє... ѡ забыра(н)є кгру(н)ту (Київщина, 1600 *ККПС* 129); Двѣ части перше гинуло... а третяя спасается презъ огонь искушения, презъ терпливость... маетности забиранья, справедливости гамованя, свободы отыймованя, правъ и волностей ламаня (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 819); ихъ милостъ, не контентуючися розными такъ анътецессорови пана его, яко и пану протестуючого, въ забиранъю кгрунтовъ чинячими кривдами,... зъ рознымъ оружъемъ на село пана протестуючого наехали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/І, 535); не конътетуючисе

перед тым, иж давных часовъ розными кривдами,... в забераню кгрунътовъ власныхъ Былицъких, пooраню границъ и копцовъ,... але яко скоро в року прошломъ... наступила ребеллия хлопъская, теды подданые грабовицъкие...// ...незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469-470).

Див. ще **ЗАБРАНЄ.**

Пор. **ЗАБИРАТИ.**

ЗАБИРАТИ, ЗАБИРАТЬ, ЗАБЕРАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що, що в кого) *(насильно брати, віднімати силою)* забирати, грабувати: князь Богуш ...збоже людей церковныхъ с тых пол... забирает (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 22); ты... имє(н)ѧ нищишъ маєтности вєликиє в по(д)даны(х) забираєшъ и прочъ и(х) ро(з)гоняєшъ (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 3); кнѧ(з) янушъ збара(з)ки(и)... забира(л) кгруньты пн҃а моєго (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 61); права и прывилеа нашы, нам на тые шинки наданые, то в собе замыкают, жебысмы шынки вшелякие покутные..., забирать моц мели (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469); право посполитоє... сурово по(д) винами заказує(т), жєбы жадє(н) рєчє(и) чужи(х) в моцъ нє(с)лу(ш)ного цла нє забєралъ (Володимир, 1632 *ТУ* 296); Противкω Дєсѧ́тогω, ты́и грѣша́тъ, кото́рыи рєчи бли́жнагω, я́кω жонꙋ, дѣти, слꙋги, ґрꙋнты, бы́дло, и тымъ подо́бныє нєслꙋшнє забира́ютъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 908); пан Ерый Бобрыкович ...протестовалсе противко урожоному пану Войцехови Дубискому о то, иж он року нинешнего... збожа, кгвалтовне и безправне забираючы... на пожытокъ свой обернул (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 55); **забирати подъ себе** — привласнювати (що-небудь): по(д)даны(и) твоє(и) мл҃ти... кгру(нт) зємли єго по(д) сєбє дє(и) забираюҍ (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/IIIc, 819, 1).

2. (кого) *(заарештовувати, затримувати)* забирати: и хто бы проти(в)ку тому бы(л) такові(х) єго кролє(в)ска мл҃(ст) рачи(л) дозволи(т) забира(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 38).

ЗАБИРАТИСЯ *дієсл. недок. (мати намір робити щось)* збиратися: судъ... наказалъ... в поступованю абыстє в.м. на нєвєдомо(ст) того зыску яко(с)тє ся забирали на ωнъ ча(с) инъ инъстанти присягу выконали, наказалъ, во(з)ного придалъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

ЗАБИРАТЬ *див.* **ЗАБИРАТИ.**

ЗАБИТЄ, ЗАБИТЪЄ, ЗАБИТЬЄ, ЗАБИТѦ, ЗАБЫТЄ, ЗАБЫТЪЄ *с.* Убивство: корол... рачил росказати Вашей Милости... ω забитє слꙋжєбника (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); па(н) сєнюта... ω забы(т)є брата своєго пыта(л) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); скоро по забитью ма(л)жо(н)ка моєго... домъ и має(т)но(ст) мꙋжа моєго... злєцы(л) бы(л)... кн҃зь ку(р)пски(и) слꙋжєбникꙋ своємꙋ єсифꙋ пѧтомꙋ // тороканов҆ до часꙋ пи(л)новати абы таѧ вся має(т)но(ст) была вцєлости (1583 *ЖКК* II, 139-140); Сиса́роу нєвѣстїою роукóю ягєли(с) заби́ла, тоє забитѧ Сиса́ры свои́хъ нóвый звы́чай воє(н)ный называ́єтъ, нєзвыча(и)ный и нєслыха́ный то(т) мовлє́нѧ спóсобъ, прє(д)сѧвзѧтю на́шємоу ба́рзо сли́чнє слоу́жи(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302); Панъ Янъ Хлєбо(в)ски(и)... взѧ(л) вєдомо(ст) ω забитю брата своє(г) (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2); обадва попы... паробъковъ своих... на забитъе самого его милости пана Кгавъловского, засадили били (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 476).

Див. ще **ЗАБИЙСТВО, ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБОЙ[1], ЗАБУЙСТВО.**

ЗАБИТИ[1], ЗАБЫТИ, ЗАБЇТИ, ЗАБІТІ, ЗАБИТЬ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(позбавити життя)* забити, убити: колиж за поступъкомъ статутовым... пан Иван Семенович в тую помененую суму пенезей увязыватися почал, ино там его через заруку... мало не забито (Володимир, 1531 *АрхЮЗР* 8/IV, 130); ωсмѣють єго... и бив҆шї забїють єго. а в҄ третїи дн҃ь въскр(с)нєть (1556-1561 *ПЄ* 302); ωныи робо(т)нїци поима(в)ши слоугы єго тєды ωдино(г) били, а дроугого забїли (к. XVI ст. *УЄ* №31, 166); caedes, забіті (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); Єлєаза́ръ нѣколись хотѧчи заби́ти Єлєфанта по(д) царє́мъ сам сѧ положити Въ грóбѣ мꙋсѣлъ (Київ, 1630 *Имнол.* 5); братьѧ Іωсифа... мыслили єгω заби́ть (серед.

XVII ст. *Хрон.* 60); добашови своєму... па(н) ро(т)ми(ст)ръ каза(л) конє(ч)нє шию дотяти, которы(и) з росказа(н)я пана своєго нєбо(з)чика палаше(м) дотя(в) и заби(в) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

2. (що) *(внаслідок удару ушкодити яку-небудь частину тіла)* забити, побити: Дмитровои вдове Пострыгацце, домомъ своимъ при шпиталю мешкаючой, в голову каменем окрутне забито (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687).

Див. ще **ЗАБИВАТИ¹, ЗАБИВАТИСА, ЗАБИЯТИ.**

ЗАБИТИ² *дієсл. док.* **1.** (що, в що) *(прибиваючи що-небудь, закрити наглухо отвір, прохід)* забити: дворенин господарьский панъ Василей Мацкович..., // знашол тыи ворота забиты (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 164-165); видячи двери не тылко замком замкненые, але и прибоемъ в ретяз забили, пыталемсе о ключах, абы ми яко епископуви до церкви отвороно (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310).

2. (що до чого) Прибити: Євагрїй Стый за єдєнъ грѣхъ тєлєсный: забил клиномъ // рѹки свои до стоѧчого пнѧ (поч. XVII ст. *Пчела* 28-29 зв.).

3. (у що) *(засипати чим-небудь)* забити, заповнити: пыталъ тежъ... пысаръ ѹрядника Городецкого... где бы се збоже молоченое,... крупы, въ бочкахъ забитые,... съ того двора Городецкого подело? (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 356).

4. (що) Збудувати, спорудити: Є(з) тамъ на дєснє хто забьєть даєть на замокъ бєлѹгѹ кажъдѹю ѡсєтра // дєсѧтого (1552 *ОКЗ* 41-41 зв.); алє ижъ мостъ новы(и) на своємъ кгру(н)тє вла(с)номъ ѡ(т)далєно(м) нєбожъчи(к) па(н) а(н)дрє(и) и па(н) миха(и)ло кунє(в)скиє давно сами забили и мыто брали, и такъ ся то панѹ пєсочи(н)скомѹ ѡ(т) нємалого часѹ ѡ(т) ни(х) достало (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); ѡ(н)... по(д)мъкнѹ(л)сє ближє(и) по(д) мо(и) зава(л) вышє(и) мо(с)тѹ єзокъ заби(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 63).

Див. ще **ЗАБИВАТИ².**

ЗАБИТИЙ *див.* **ЗАБИТЫЙ¹.**

ЗАБИТИСЯ, ЗАБИТИСА, ЗАБЫТИСЯ *дієсл. док. (умерти від нещасного випадку)* забитися, убитися: панъ дей, упившися с попомъ, с полгака стрелялъ и самъ ся забилъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 382); коли бы єи тыи жєны нє по(д)хопили забилаcѧ бы была (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10);

(покінчити життя самогубством) забитися, убитися: Вытсюдъ научайме ся за пилду Іюдову, кулькый грѣхъ лакумсво пѣняжное, чомъ Іюда моркоталъ... на тоту жону, що мастила ногы Христовы, а овунъ забылъ ся... //..., чомъ помагалъ ему чортъ, що бы былъ изъдавця пану своему, за тото погыбъ овунъ тяжко (XVI ст. *НЄ* 42-43); Нєронъ... //...хѡтѣ(л) сѧ са(м) забити, алє нє моглъ, бо ємѹ роуки дръжали... припа(л) єдн с чєтырє(х), котѡрїй ємѹ роукѹ постави(л) дръжачѹю, а(ж) сѧ са(м) заби(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 35 зв.-36); Забилъсѧ ножємъ (*Уж.* 1645, 77 зв.).

Див. ще **ЗАБИВАТИСА.**

ЗАБИТЪЄ *див.* **ЗАБИТЄ.**

ЗАБИТЫЙ¹, ЗАБИТИЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм.* Убитий: а другого забитого тело Матфея Бойка не ведати, где подети казал (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 180); въ... костеле... забитыхъ стало 137 человѣка зацныхъ (1582 *Посл. до лат.* 1130); я видє(л) и ѡглєда(л) єсми ѹ забито(г) кѹрила ранѹ в головє ѡкрѹтнє вєликѹю (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 72); Панъ Янъ Хлєбо(в)ски(и) бра(т) рожоны(и)... забитого валє(н)того хлєбовъского //...чыни(л) ѡповєданъє (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2-2 зв.); Которыє раны и ура(д) нинє(ш)ны(и) на тєлє забити(м) ѡфициѡзє ѡ(г)лєда(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

2. *У знач. ім.* Убитий, -ого: свещеникъ самъ доброволне до нас пришолъ, и мысмо его поймали и при томъ забитомъ осадили (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 433); братя забитого, то єст, утопленого, просили пословъ земских, абы у причинѣ были за ними у єго королевскои милости (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); а гды забитый здо(х)нє, то ѡни знову до своихъ коры(т) наврътаютъсѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ*

№29515, 267); помєнєно(г) Пна Яна Ко(з)ло(в)ско(г) за забито(г) мєжы колоды вкинули и ломa(ми) накидали (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

ЗАБИТЫЙ² *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** *(закритий наглухо)* забитий: Алєкса(н)дро... ѡтъдалъ побо(р) стары(и) и новы(и) ѡ(т) пѧтидєсѧ(т) камєнє(и) лою, которы(и) мє(л) забиты(и) у двохъ бочкахъ (Луцьк, 1567 *ТУ* 121); панъ Бєлєцъки(и)... побра(в)... ма(с)ла вє(д)ро, ху(ст) бєлы(х) скрыня и бочъка забитая (Житомир, 1650 *ДМВН* 193.)

2. *(устромлений, заглиблений у ґрунт)* забитий: тые пали забитые в болоте за // границу вѣчную держати мають (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 370-371).

ЗАБИТЬ *див.* **ЗАБИТИ¹.**

ЗАБИТЬЄ *див.* **ЗАБИТЄ.**

ЗАБИТѦ *див.* **ЗАБИТЄ.**

ЗАБИЯКА *ч.* Забіяка. Вл. н.: судья зє(м)ски(и) києвъски(и), на(с)ла(в)ши слугъ свои(х) на (и)мя Анъдрє(и)ка Забияку а Щасного до имєнъя моєго мєста Топорищъ, у по(д)даны(х)... мои(х)... воло(в) дєся(т)... покра(д)ши... до имє(н)я єго чє(р)нєхова ѡтогнали (Житомир, 1584 *АЖМУ* 57); забияка рома(н) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 20).

Див. ще **ЗАБІѦК.**

ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБІЯНЄ, ЗАБЇѦНЄ, ЗАБЇѦНЇЄ *с.* (*стп.* zabijanie) убивство: оное вѣры, которую въ собѣ мѣли, жадные покусы, жадные тръвоги... огни, мечи, утрапеня, забіяня,... звитяжити не могли (1603 *Пит.* 22); заты(м) до того забиянья нє прышло и тую смє(р)ть пнъ богъ ѡ(д)дали(л) (Київ, 1621 *ЛНБ* 5, III 4057, 19 зв.); зáбіанїа, лако(м)ства, сва(ри), зазрости пов'стали мєжи ни́ми (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 87); чáсто выдаємо на богаты(х) погрєба(х). Нє млтвы за ȣмрлого, алє піѧтыки, вызывáнѧ, поєди(н)ки, забїѧнѧ (Височани, 1635 *УЄ* №62, 102).

Див. ще **ЗАБИЙСТВО, ЗАБИТЄ, ЗАБОЙ¹, ЗАБУЙСТВО.**

Пор. **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБИЯТИ, ЗАБИАТИ, ЗАБІЯТИ, ЗАБЇѦТИ, ЗАБІѦТИ, ЗАБЇѦТИ, ЗАБИЯТЬ *дієсл. недок.* (*стп.* zabijać) (кого) *(позбавляти життя)* забивати, убивати: ȣстави(л) тєжъ панъ бо(г) на то(т) ча(с) право, абы мȣжобо(и)цовє бы(ли) тоєю жъ смє(р)тъю забияны якъ ѡны и(н)ши(х) забива(ли) (1582 *Кр.Стр.* 21); бурмистри, радцы и лавники... // похвалки и отповеди на домъ Божий чинили, насъ самыхъ и всѣхъ слугъ костелныхъ имать, забиять и всякие противности намъ чинить грозили (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 1/I, 185-186); бѣдныє мáткы длѧ гóлодȣ дѣто(к) малы(х) на покармъ забїаютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 157); abneco забіѧти (I пол. XVII ст. *Сем.* 4); И зайстє нє шкóдитъ дóбрым', гдь забїáны бывáютъ, албо сѧ нáглою смéртю поривáютъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 39); та(м) жє єго [нєбозчика] каличили и забияли (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

Див. ще **ЗАБИВАТИ¹, ЗАБИВАТИСѦ, ЗАБИТИ¹.**

ЗАБИЯТЬ *див.* **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБИѦТИ *див.* **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБІѦТИ *див.* **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБІЙЦА *див.* **ЗАБИЙЦА.**

ЗАБІТИ *див.* **ЗАБИТИ¹.**

ЗАБІТІ *див.* **ЗАБИТИ¹.**

ЗАБІЯНЄ *див.* **ЗАБИЯНЬЄ.**

ЗАБІЯТИ *див.* **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБІѦК *ч.* Забіяка: interfector забіѧк (I пол. XVII ст. *Сем.* 100).

Див. ще **ЗАБИЯКА.**

ЗАБІѦТИ *див.* **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБЇѦНЇЄ *див.* **ЗАБИЯНЬЄ.**

ЗАБЇѦТИ *див.* **ЗАБИЯТИ.**

ЗАБЇВАТИ *див.* **ЗАБИВАТИ.**

ЗАБЇВАТИСѦ *див.* **ЗАБИВАТИСѦ.**

ЗАБЇЙСТВО *див.* **ЗАБИЙСТВО.**

ЗАБЇТИ *див.* **ЗАБИТИ¹.**

ЗАБЇѦНЄ *див.* **ЗАБИЯНЬЄ.**

ЗАБЛУДИЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм., перен. (який збився з праведного шляху)* заблудлий, заблуканий: Церковъ зась Римская радовала би ся и веселила, ижъ, згиблая бывши, нашлася; ижъ заблудилая въ ограду церковную ввелася; ижъ, мертва бывши, ожила (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 709); Пожитокъ намъ былъ бы

радость, веселіе и утѣха, ижъ ся драхма — церковъ Римская — згинулая нашла; ижъ отъ ста овецъ заблудилаа сотнаа овечка отискана и до овчарнѣ Христовы впроважена была бы (Там же).

Див. ще **ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУДИТИ *дієсл. док.* **1.** *(збитися з правильного шляху)* заблудити: аще хто на поутєхъ заблуди(т), а оуспоменетъ има єго стоє. И ѡнъ наведєтъ на путь правыи (1489 *Чет.* 199); што сѧ ва(м) бачи(т) єсли боудє(т) в нѣкоторого члка сто ѡвєць и заблоуди(т) єдина ѡ(т) ни(х) чи нє ѡстави(т) ли дєвѧ(т)дєсѧ(т) и дєвѧ(т) на гора(х) и шє(д)ши ищє(т) заблоуж'дьшаго (1556-1561 *ПЄ* 79 зв.); За(с) коли(м) в пѹщѹ выєхавшы з ба(л)хано(в)... ѹстѹпи(в)ши з дороги, ѡ(д) свои(х) заблѹди(л), прєдсє мєнє на про(с)тѹю дорогѹ привє(л) (1589 *Кр.Стр.* 6 зв.); чинѣтє стє(ж)ки про(с)ты ногами вашими да нє хра(м)лючи заблудитє з дороги (II пол. XVI ст. *КА* 583); овечка ...блоука́ючисѧ заблѹди́ла, и нєбли(з)ко и нєла́цно, алє на го́ры и бєски́ды,... зашє(д)ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 28).

2. *Перен. (збитися з праведного життєвого шляху)* заблудити: нє ви́дѣтєли и(ж) подєти́нѣлистє, а нє то(л)ко подєти́нѣли, алє смѣлє мовлю што и побѣснили; понє(ж) в' прє́лє(ст) заблоудили (п. 1596 *Виш.Кн.* 250); Братя, ажъ дакто выдъ васъ заблудитъ выдъ правды, та кто его обернетъ выдъ заблуженія, нагай знаетъ, ажъ избавитъ душу его отъ смерти и попрыетъ множество грѣхувъ (XVI ст. *НЄ* 62); єп(с)пы и попы маю(т) быти прав(д)ивыми сторожами и па(с)тѹхами // стадо хва, ѡвєчо(к) єго маю(т) и(х) стєрєчи пи(л)нє якобы з нихъ жа(д)наѧ нє заблоу(ди)ла ани (з)гиноула (к. XVI ст. *УЄ* №31, 181 зв.-182); Христосъ Господь,... всихъ Грековъ, которые отъ старожытное веры заблудили,... възрушитъ (Вільна, 1599 *Ант.* 735); розѹмною дѹшєю зажива́й тыхъ да́рѡвъ бѡ́зкихъ; абы́сь в' ни́хъ нє заблѹди́въ въ тмѹ грѣха (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.).

ЗАБЛУДНЫЙ *прикм.* Те саме, що **заблудилый**: євгє́нїй па́па... зачи́мъ и на(с) до того приво́дитъ, жє про(д)ковъ и ѡ(т)цо́въ свои́хъ, кото́ры(х) сла́ва, побо́жность, и по́стѹпки по всємоу свѣтѹ слынѹла и свєти́ласѧ, заблѹдны(х) оу вѣрє и нєпобо́жны(х) и за вла́сны(х) гєрєтико́въ розѹмѣти... моуси(м) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47 зв.).

Див. ще **ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУДШИЙ *дієприкм.* 1. *У знач. прикм.* Те саме, що **заблудилый**: Па́стырѹ мо́й прєнастѣйшїй, и прєдобрѣйшїй, молю твоє́ милосє́рдїє; възищи ннѣ заблѹдшѹю; въ житєйскихъ ма́рностахъ; ... // ...дѹшѹ мою (Чернігів, 1646 *Перло* 97-97 зв.).

2. *У знач. ім.* Відступник: єсли прє(з) оборонѹ заблоу(д)шихъ и прєл'щающи(х) пєрєконаньє єсли прє(з) мл(с)ть, добродѣтєль онѹю законъ выполнѧючѹю розѹмѣє(т), на таковой наоуцѣ, порѧдкѹ оборонѣ, и мл(с)ти... людємъ вѣры грєчєской нє сходило и нє сходитъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 181); Я Петръ Могила... //... хотячи отъ православія заблудшихъ позыскать, умыслилемъ фундовать Школы (Львів, 1631 *ОЛ* 15-16).

Див. ще **ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУЖДШИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУДАЩИЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який заблукав, загубився)* заблудлий, заблуканий: Не лѧкайсѧ: бѹдеш честней ѹ бога над дорогое каменѧ,... хоть як ѡвца едина будеш заблудѧщая, але вѣры своее не отпадай (поч. XVII ст. *Вол.В.* 79).

Див. ще **ЗАБЛУЖДШИЙ.**

ЗАБЛУЖДАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* заблоуждати) *перен. (впадати в оману, помилятися)* блудити: Еслибы якіи противныи выданыи похотѣлися указати писма, не дивоватися и не // соблазнятися, гды нѣкоторыи заблуждаютъ и розумками своими ся уносятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1149-1150).

ЗАБЛУЖДЕНЇЄ *с.* (*цсл.* заблоуждєниє) заблуд: Єв(г)листа выписоує... ѡ злы(х) виноградарє(х). якъ ты(ж) бгъ вєли(т), абы людє царє(м) дань. давали, ты(ж) са(д)доукєйскоє заблоуждєнїє

посоромочоваѥ(т), и покрытость, ѹчитєлєи (1556-1561 *ПЄ* 308).

Див. ще **ЗАБЛУЖЕНЄ.**

Пор. **ЗАБЛУЖДАТИ.**

ЗАБЛУЖДШИЙ, ЗАБЛУЖДЪШИЙ, ЗАБЛУЖДЬШИЙ, ЗАБЛУЖЬДШИЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (який заблукав, загубився)* заблудлий, заблуканий: лєпѣ(и) сна(т) боу́дє(т), єсли да́лєй постоупишъ, жєбы(с) заблоу́ждшєє ѡвча // знашо(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 181 зв.-182).

2. *У знач. ім., перен.* Заблудлий, -ого, заблуканий, -ого, відступник: што сѧ ва(м) бачи(т) єсли боудє(т) в нѣкоторого чл҃ка сто ѡвєць и заблоуди(т) єдина ѡ(т) ни(х) чи нє ѡстави(т) ли дєвѧ(т)-дєсѧ(т) и дєвѧ(т) на гора(х) и шє(д)ши ищє(т) заблоуж'дьшаго (1556-1561 *ПЄ* 79 зв.); жалѹй, пропла(ч), и бо҃у сѧ помл҃и, яко да дастъ всѣ(м) заблѹждъши(м) на пѹтъ сп҃сєны(и) возъвратитисѧ, и во разѹ(м) исти(н)ны(и) пріити (1599-1600 *Виш.Кн.* 203).

Див. ще **ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУДАЩИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ.**

ЗАБЛУЖЕНЄ, ЗАБЛУЖЕНІЄ, ЗАБЛУЖЕНЇЄ *с.* Те саме, що заблуждєнїє: Пов'ста(н)-жє ѡ(т) тако́го сноу заблужєнѧ. навє(р)нѣтє сѧ къ чоу́дномѹ въстокѹ свѣта, в'стѹпѣтє въ виногра(д) сїо́н'скїй (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); Братя, ажъ дакто выдъ васъ заблудитъ выдъ правды, та кто его обернетъ выдъ заблуженія, нагай знаетъ, ажъ избавитъ душу его отъ смерти и попрыетъ множество грѣхувъ (XVI ст. *НЄ* 62); Мо́вилємъ… по ѡ́но(м) заблоужє(н)ю єє конє́чномъ, абы́сѧ до мєнє навє(р)ноу́ла, и нє навєр'ноу́ласѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 72); такова́го хѹле́нїѧ и заблѹже́нїа ѡ(т)ню(д) нє прїйма́єтъ цр҃квъ на́ша (Почаїв, 1618 *Зерц.* 18 ненум.).

ЗАБЛУЖЕНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм.* Те саме, що **заблудилый**: и выйшовъ Іисусъ… и пришовъ ико колодязи, што бы добывъ тоту жону грѣшную заблуженую (XVI ст. *НЄ* 62).

2. *У знач. ім.* Грішник; відступник: Ажъ не метъ пупъ носити журу за заблуженыи (XVI ст. *НЄ* 62); "Мовивъ Христосъ: на сесе емъ пришовъ, котрыи очи не имаютъ, што бы видѣли, а котрыи очи имаютъ, што бы слєпы были", и другыхъ заблуженыхъ пъхаютъ у яму (Там же, 109).

Див. ще **ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖДШИЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУЖШИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Те саме, що **заблудилый**: г(с)и прєст҃ыи цр҃ю. возищи мєнє заблоу(ж)шєго ѡвчатє (1489 *Чет.* 280).

Див. ще **ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ.**

ЗАБОБОННЫЙ *прикм.* Єретичний: Надѹтостю пыхи, назвискомъ новымъ, нєоуважнымъ, глупымъ, пышны(м), помпє оуслѹгѹючи(м) злы(м) забобоннымъ свѣтскимъ, злосливымъ, до того имєнємъ блоудѹ марности, лє(г)кости, облѹды и блюзнѣрства, нє называє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 111).

Див. ще **ЗАБОБОНЪСКИЙ.**

ЗАБОБОНЪСКИЙ *прикм.* Те саме, що **забобонный**: "церъковъ светая вселенская апостольская… мусить быть або Всходъная або Заходъная". Што такъ естъ, якобы реклъ, або Латинская або Кгрецъкая. Бо иныхъ не найти, окромъ тыхъ, [и] сутъ иные окромъ тыхъ, забобонъские фалшивые сынакгокгы и качеръства польные (Вільна, 1597 *РИБ* XIX 302).

ЗАБОБОНЫ *мн.* **1.** Міф, легенда: литоргія або служба Божія не потребуетъ // жадныхъ забобоновъ и пстротинъ людскихъ (1603 *Пит.* 81-82); иные вси,… боронятъ того, чого не вѣрятъ, и што посполите плетками и уставами людскими и забобонами называють (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); баїо́къ поро(ж)ніхъ и забобо́нѡ(в) та́ѧ была прічина, жє ґды нєкгды(с) фра(н)цѹзовє тає́мнє бо(ж)ніцѹ капито́лиоу(м) назва́ноую ѡпанова́ти хотѣли, псы кото́рыє мѣли прищє́ковати длѧ ѡсторо́жности, мо(л)ча́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301 зв.).

2. Єресь; нехристиянське віровизнання: вѣдаѥ(т) побо(ж)ный роу́скїй наро́дъ, што́ сѧ в' ри́мъ и в' мєшка́нцы єго влива́єтъ, вѣдаєтъ жє нєда́рмо єго амбро́сїй голово́ю забобо́нѡвъ назва́лъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 160 зв.); ст҃ыи… єго мѹкою свѣжо пєрєстра́шєны, цѣлои но́чи нє спа́ли… // звла́ща ты́и кото́рїи з жида́ми и (з) и(х)

забобо́нами нѣчо́го мѣти нє хотѧ(т) спо(л)ного (серед. XVII ст. *Кас.* 31-31 зв.); Забобо́ны. Superstitio. Ficta religio (1650 *ЛК* 449).

3. *(звичаї, пов'язані з єрессю, нехристиянським віровизнанням)* забобони: Пе́р'вѣє да ѡчиститє црко(в) ѡ(т) всѧки(х) прєлєстє(и) и забобоно(в) єрєти(ч)ски(х) (п. 1596 *Виш.Кн.* 222 зв.); Вспомни євге́нїй... я́ко про(д)ковє твои... забобо́ны и(х) с косте́ла бжого выпровадили (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48); если што естъ гдѣ хрестіянъ, тогды нѣтъ ничого иного, одно божницы, блудъ и ролья зарослая розмаитымъ зелищемъ розличныхъ ересей и забобоновъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 186); причаще́нїє Агі́азною и́стаѧ е́стъ нєпотре́бница, и ста́рый забобо́нъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5 зв.).

4. Ворожбитство, чаклування: хтожъ не ведаетъ, яко великое грубиянство, упоръ и забобоны суть в народе Московъскомъ?! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1017); ты́и грѣша(т),... кото́рыи ба́вѧ(т)сѧ забобо́нами и ѡ́ны(м) вѣрꙋют', я́кѡ то ба́бѣм' ше́пта(м), вылива́ню во́скꙋ и ѡ́ловю, и ты(м) подо́бны(м) розма́йты(м) воро́жка(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907).

5. Помилка, гріх: Аболи цр(с)тва зємного в' забобонахъ, изали сѧ кохалъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 190 зв.); Самово́лнаѧ слꙋжба: Забобо́ны (1627 *ЛБ* 111).

ЗАБОВЛАТИСѦ *див.* **ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБОГАТѢТИ, ЗАБОГАТЕТИ *дієсл. док.* Розбагатіти: Цесаръ, досить чинячи присязе своей, пожитки великие привлащилъ, съ чого костелъ... забогателъ (1582 *Посл. до лат.* 1131); Нє бо́йсѧ, Гды забогатѣєтъ чл̃вкъ, а́бо Гды оумно́жи(т) сѧ сла́ва до́мꙋ єгѡ, аза́ж' Гды оумира́єт' нє зоста́вит' ли всєгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 733).

ЗАБОЖАТИСѦ *дієсл. док.* Забажатися: затымъ привлащаючи собѣ самымъ во всѣхъ рєчахъ дх̃ѡвныхъ и свѣтски(х)... оудержаніа потопєніѧ, спсєніа и иншїє вшєлѧкїє тымъ подѡбныє розмаитыхъ, якїє сѧ одно забожатъ речи чинєнѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.).

ЗАБОЙ[1] *ч.* Убивство: та́каа [жєна] ни́ мꙋжа нє бойт'сѧ ни в'стыдꙋ нє знаєтъ... наоу́чит'сѧ... чꙋж(д)олож'ства, з чого и за́бой пло́дит'сѧ (поч. XVII ст. *Пчела* 9).

Див. ще **ЗАБИЙСТВО, ЗАБИТЄ, ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБУЙСТВО.**

ЗАБОЙ[2] *ч.* Укриття, окоп: дєлъ с ними было вєлики(х) и малыхъ ѡ по(л)трєтѧ(д)цать стрєлѧно с ни(х) на замок с чотырєхъ сторонъ а нашкодлив(и) з дальшого ша(н)цꙋ зъ забоѧ(ж) (1552 *ОБЗ* 143).

ЗАБОЙ[3] *ч.* Загорожа: адъ затворилъ ворота, твєрдыми заклєпы, и замки, и забои затвєрдилъ (1489 *Чет.* 323).

ЗАБОЙСТВО *див.* **ЗАБИЙСТВО.**

ЗАБОЙЦА *див.* **ЗАБИЙЦА.**

ЗАБОЛѢТИ *дієсл. док.* Захворіти: Востогна́хъ: Заболѣлємъ (1627 *ЛБ* 23); *Образно:* Только коротким показанием тебѣ, православному, ознаймити то хощу, яко перст либо палец старший в той правителной кормила руцѣ заболѣл и мертвостию гнильства заражен был, иж его имѣло тѣло здоровое, то есть собор, и рука правителная с четырмя перстами, то есть патриархи (1608-1609 *Виш. Зач.* 215); **заболѣло сердце** (кого) — заболіло серце (кого, у кого): Такъ тотъ чинивъ сынъ молодшїй за голодъ силный и узявъ собѣ на розумъ, ажъ бывъ у добрѣ и потумъ погубивъ честь, и заболѣло его сердце лихо за што изгрѣшивъ (XVI ст. *НЄ* 7).

ЗАБОРОЛО *с.* **1.** *(захисні щити на мурах фортеці)* заборола: єп(с)къ... почал ходити с вѣрными людьми, по заборolo(м) города того (1489 *Чет.* 269).

2. *Перен.* Захист, оборона: Вы бо єста роуськоє Зємли застоуплєниє заборола (1489 *Чет.* 249 зв.).

Див. ще **ЗАБРАЛО.**

ЗАБОРОНА *ж.* Заборона, заказ: И зо всим с тым мает ее милост держати тые люди мои и вживати... платы, доходы и роботы на себе брати и през жадное переказы и забороны ажъ до середопустъя свята теперешнего (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 152); в заминꙋ помєнєномꙋ са(с)кови даємо которыи плацъ є(с)ковски(и)... варꙋючи є(д)накъ то... вшєлякоє пєрєшкоды и забороны в то(м) пляцꙋ є(с)ков(с)ки(м) арєндарєви

нашомꙋ печє(р)скомꙋ (Васильків, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1);

перешкода: а҃ггл... скрóзѣ в'сѧ́кое тѣло без' заборóны прохóдитъ: нє задéржатъ єго нѣ стѣны моу́ро(в) кáмєнныхъ: нѣ двéрѣ жєлѣзныи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 2); Вєли́кою бóвѣм' заборóною до збавé(н)ѧ нéмочъ богá(т)ства бывáєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 733); сꙋптéлностю и тóнкостю тѣло ст҃ыхъ бꙋдє и прꙋдкостю подóбно А҃гглови: бєз' жáдноі заборóни, // прóйдє всѧ́коє тѣло матєрѣѧ́лноє; и мꙋры кáмєнныи, и врáта жєлѣзныи (Чернігів, 1646 *Перло* 165-165 зв.).

Див. ще **ЗАБОРОНЕНЄ, ЗАБРОНЕНЄ.**

ЗАБОРОНЕНЄ, ЗАБОРОНЕНЪЄ, ЗАБОРОНЕНЬЄ, ЗАБОРОНѢНЬЄ *с.* Заборона, заказ: неякій розрухъ и забороненьє святити святъ сталося было отъ его милости ксѣнза арцибискупа Львовского (Варшава, 1585 *АЗР* III, 291); възбранєнїє, заборонєньє, ѡборóна (1596 *ЛЗ* 36); А та(к) мы видячи таковоє заборонє(н)є ꙋвяза(н)я прєрєчоно(г)... п҃на крако(в)ского,... ку да(л)шо(мꙋ) посту(п)кꙋ до трыбуналу любє(л)ского... ѡдослали є(с)мо (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111); Прєпóна: Пєрєшкóда, заборонѣньє (1627 *ЛБ* 95); росъказꙋємо абысъ пєрє(д) сꙋдо(м) ...станꙋли... до присꙋжєня... вины баниции... // взглядомъ спротивєнясє ѡномꙋ до заплачєнъя поводовоє стороны пєрєпалы(и) На тыхъжє помєнєныхъ маєтъностяхъ ваши(х) нєдопусчєнъя и заборонєнъя чинєня єкъзєкꙋции (Луцьк, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069 120-120 зв.).

Див. ще **ЗАБОРОНА, ЗАБРОНЕНЄ.**

Пор. **ЗАБОРОНИТИ.**

ЗАБОРОНЕННЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Заборонений: А жебымъ речъ тую о забороненной аппеляціи Римскому епископови, и въ своей діецезіи выразне указалъ, речъ якъ ся въ собѣ точила, для тебе, православный, прекладаю (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 582).

ЗАБОРОНИТИ, ЗАБОРОНІТИ, ЗАБОРОНЇТИ, ЗАБОРОНИТЬ *дієсл. док.* **1.** (що, в чому) *(заказати)* заборонити (що, чому і без додатка): пришла соубота, тогды нє заборонєнъ имъ бы(л) законъ (1489 *Чет.* 327); мнє в то(и) цє(р)кви служи(т) заборонили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 10); нихто з насъ волномꙋ шлѧхтичови в кождом правє заборонить нє можєть (Несухоїже, 1571 *AS* VII, 389); Бо якъ каждую з особна особу Богом и Господом вызнавати хрестиянскою правдою примушени бываемо, так три Боги, албо три Господы повѣдати католицкимъ набоженством заборонены бываемо (Вільна, 1600 *Катех.* 64); На ѡстáто(к) длѧ тоє(ж) прычи́ны заборонéноє éстъ с҃щенство ты(м) котóрыє длѧ якóго зна(ч)ного нєдоста(т)кꙋ на тѣлє шкара(д)ныє áбо оулóмныє сꙋть (Львів, 1645 *О тайн.* 144).

2. (що, що кому, кому) Перешкодити: тóє то éстъ котóроє на(с) далéкими чи́нитъ ѡ(т) б҃га, ро(з)мєчѣмо тоу́ю злоу́ю пєрєгорóдꙋ, и жа(д)наѧ рѣчъ нє заборóнитъ намъ бли́з'кими бы́ти оу б҃га (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); мѣли єсмо ва(м) давно ѡ то(м) всє(м) и ѡ многи(х) цє(р)ковны(х) справа(х) писа(ти) алє повєтрєє смє(р)тоносноє намъ заборонило (Краків, 1609 *ЦНБ* II 21039, 1); дꙋшѣ ...стѣны, мꙋры и и́ншїи пєрєпоны до назнáчєного éи охолоды и вєсєлѧ мѣсца пєрєйти нє заборони́ли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 102); аґари́новє... заборóнєны бы́вши ѡ(т) жєлѣзногѡ ланцꙋха, котóрый є(ст) протѧ́гнєны(и) ѡ(т) Галáты áжъ до сáмого мꙋрꙋ мѣсцкого, занєсєны бывáютъ на мѣсцє назвáноє Сѡстéнїой (Київ, 1627 *Тр.* 682); богá(т)ство и маéтность, нѣчóго до збавéнѧ Закхéєви нє заборони́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 733).

3. (що, кому) *(не дати згоди)* відмовити: хто просїт оу тєбє дай ємоу́, а хто бы хотєл выпозычїти вь тєбє нє заборонї ємꙋ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 46); на(д) оумéрлымъ нє заборони лáски (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 148); Кꙋ благословéнью привєдéнъ éстєсъ, благословéн(с)тва заборони́(т) нє могꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 144).

Див. ще **ЗАБОРОНЯТИ.**

ЗАБОРОНИТИСЯ *дієсл. док.* **1.** (що) *(заказатися)* заборонитися: в ц҃ркви... // ...éслибы што выкинꙋти, придати а(л)бо ѡ(т)мѣнитиналєжало, має(т) игꙋмє(н) всѣ(х) и д҃ховныхъ и свѣцкихъ зобравши то прє(д)ложити... Што éсли нє бꙋдєтъ д҃хꙋ с҃томꙋ и розꙋмови противно нєѡ(т)мовнєся

позволи(т), А є́сли иначє(и), справєдливєся заборони(т) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 64-65).

2. (чого) *(не дати згоди)* відмовитися (від чогось), заперечити (щось), не погодитися (з чимось): а тє(ж) єго па(н) старо(с)ти(ч)... каза(л) до (д)вора моєго привє(з)ти и въ бронє по(с)тавити ...алє ся и того па(н) Мощеницки(и) заборони(л) и арєштѹ приняти нє хотє(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38 зв.).

Див. ще **ЗАБОРОНЯТИСИ, ЗАБРАНЯТИСЕ.**

ЗАБОРОНИТЬ *див.* **ЗАБОРОНИТИ.**

ЗАБОРОНІТИ *див.* **ЗАБОРОНИТИ.**

ЗАБОРОНЇТИ *див.* **ЗАБОРОНИТИ.**

ЗАБОРОНѢНЬЄ *див.* **ЗАБОРОНЕНЄ.**

ЗАБОРОНЯТИ, ЗАБОРОНѦТИ *дієсл. недок.* (що, чого, кому і без додатка) *(заказувати)* забороняти: стыи ап(с)лъ паоулъ пишє(т)... нє заборонѧю дєи ясти, коли бы члвкъ нє ялъ, а чимъ бы живъ бы(л) (1489 *Чет.* 50 зв.); И ты бы ему не заборонялъ мое корчмы держати (Краків, 1510 *АЮЗР* II, 125); ic жє рєкль и(м) нє хайтє дѣтїи а нє заборонѧйтє имь прійти до мєнє (1556-1561 *ПЄ* 83 зв.); Наконецъ и церымоней церъковъныхъ забороняютъ порадне отправовати! (Вільна, 1599 *Ант.* 605); ѡ ты(м) вѣдаючи нєпрїатєлѣ заборонѧ́ли жєбы жа́дєнъ нє смѣ(л) рѹкы по(д)нєсти на нєго (поч. XVII ст. *Проп.р.* 162); Костє́лъ ри́мскїй свѣтски(м) дховны(м), то єстъ плєба́но(м), заборонѧ́єтъ жє́нъ имѣти, а подло́жници позволѧєтъ (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв.)* 31); твоя речъ церкви гледити, а не забороняти рыбаком, ани на сторожу намъ гамовати (1649 *ШКН* 180).

Див. ще **ЗАБОРОНИТИ.**

ЗАБОРОНЯТИСЯ *дієсл. недок. (не давати згоди)* відмовлятися (від чого): верност ваша... з подданых грибовицьких справедливости учинити и тыхъ шкодъ менованых нагородити поводови не хочете и забороняетеся (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

Див. ще **ЗАБОРОНИТИСЯ, ЗАБРАНЯТИСЕ.**

ЗАБОРОНАТИ *див.* **ЗАБОРОНЯТИ.**

ЗАБОРОНѦЮЧІЙ, ЗАБОРОНѦЮЧЇЙ *дієприкм. у знач. ім.* Той, хто забороняє: възбрани́тє(л), заборонѧ́ючїй, ѡборонца (1596 *ЛЗ* 36); Възбрани́тєль: Заборонѧ́ючїй (1627 *ЛБ* 18).

ЗАБОРЦА *ч.* (*стп.* zaborca) збирач податків: я за росказа(н)ємъ пана своєго, пна Ма(р)тина Кобы(л)ского, дворєнина гсдрьского и забо(р)цы промы(т) гсдрьски(х) в зємли Волы(н)ско(и), єзди(л)... до кнзѧ А(н)дрѣя Тимофѣєвича Капусты (Луцьк, 1565 *ТУ* 113).

ЗАБОЧЬ *ж.* Узбіччя: Василей повѣдил, ижъ то есть озеро звечистое церковное Брызнѣл и з забочю того озера и з залозным, а есть то за одною закотою жерела Брызнеля аж до Золотчи (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 41).

ЗАБРАЛО *с.* (*цсл.* забрало) забрало, заборало: забра́ло, па(р)ка(н) (1596 *ЛЗ* 47); lorica, loricula, броня, вапно, забрало (1642 *ЛС* 257).

Див. ще **ЗАБОРОЛО.**

ЗАБРАНЄ, ЗАБРАНЪЄ, ЗАБРАНЬЄ *с.* Забирання, захоплення, віднімання: ѡни на иншихъ местъцахъ в забрани зємль и сєножатєй ѡт кнѧзѧ... кривдъ собє нє повєдили (Краків, 1535 *AS* IV, 63); сємє(н) ю(р)єви(ч) го(л)ша(н)ски(и) ...позва(л) былъ... ку правѹ... ѡ подра(н)є бчо(л) и ѡ забра(н)є дєрє́ва бо(р)тно(г) пущи цє(р)ко(в)ноє (Вільна, 1555 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 42); его мил... не хотечи, абы есмо его милость о забранье кгрунтов... докучали... приняли есмо з его милостю рок на тые вси кгрунты... выехати и то межи собою вѣчне успокоити (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 367); одна з нас особа другою ся не вымовляючи, не збиваючи ничим позву..., а ни ся вымавляючи... забранъем або поламанъемъ мостовъ, успраеедливит (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 169); за которы(м) то забранємъ слу(г) з ба(р)вою и с пнзми мєнѹютъ собє шко(д) протєстуючиє на чотыриста золоты(х) по(л)ски(х) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.); которая маетност през таковую дезоляцию забраня подданых, спаленя двору, вымолоченя гумна, жадного пожытку протестуючому не чынит (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 427).

Див. ще **ЗАБИРАНЄ.**

Пор. **ЗАБРАТИ.**

ЗАБРАНЯТИСЕ *дієсл. недок. (не погоджуватися)* відмовлятися: якожъ и возъный, зъ уряду прыданый, зъ шляхътою тые кони... у обвиненыхъ заставъшы, оных о выдане ихъ реквировалъ и приарештовалъ, чого одни выдати забранялисе, а другие... поворочали протестанътови и подданымъ его (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361).

Див. ще **ЗАБОРОНИТИСЯ, ЗАБОРОНЯТИСЯ.**

ЗАБРАТИ, ЗАБРАТЬ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(взяти що-небудь або кого-небудь собі, з собою)* забрати: тыи стар'ци рєкли ты(м) суграни(ч)никω(м) вы сѹграни(ч)ники што были єстє забрали сосо(н)є с҃того николы ка(к) тая зємлѧ попѹстє была (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); нє по многыхь пакь днєх мєншїи с҃нь всє забрав'ши и пошоль в' стороноу далєко(ѹ)ю (1556-1561 *ПЄ* 288 зв.); княз Юрий Михайлович Чарторийский, маючи затяг правный... // ...попа впродречоного самого, жону и дети и въсю маетностъ его забрати казалъ (Володимир, 1615 *АрхЮЗР* 8/III, 542-543); засѣвок, што ему с права наказано, тилко тое мает забрати (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26); манифє(с)та(н)съ, уносєчи здоровє своє зъ дє(р)жавы своє(и) з ча(с)ти сєла Мизиновъки... ти(л)ко... нєкоториє рєчи потрошє забравъши... до По(л)ски уходилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 210); *Образно*: и такь жє было въ дни прєж(д)є потопа или и пили ожєнѧли(с) и замоужь давали... и нє оувѣдали ижь приш'ла вода, и забрала в'сѣ (1556-1561 *ПЄ* 103 зв.);

(що, кому кого) *(украсти, пограбувати)* забрати: маєть подстаростий... кнѧзю Алєксандрѹ..., постѹпити со всимъ на всє, с чимъ бѹдєть на ωнъ часъ тоє имєньє з моцы єго вынато и вси рєчи забраныє сполна ємѹ поωтдавати (Краків, 1538 *AS* IV, 154); па(н) василє(и) радогощски(и)... нємало рєчє(и) п҃на по(д)коморого ...забра(л) и пограби(л) (Ляхів, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 42); комъпрынъципаловє...//... до цє(р)кви вошли... и всє што колвєкъ та(м) нашли забрали (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 37 зв.-38); пани Соколовая...//... упатрывшы час, кгды протестуючого в дому не было, забрала протестуючому деты... и все домовъство з ними забрала (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 619-620);

(що) *(відняти, захопити якусь територію)* забрати: Бил намъ чоломъ дворенинъ нашъ кнѧзь Василей Мунча и поведил перед нами, штож ωтчину его неприятел нашъ великий кнѧзь Московский забрал и посел (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); князь Богуш моцне кгвалтом земли... забрал и кажетъ на себе пахати (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 22); пан Олехно, з ыменя своего Галичанского властной земли его именя Бородчицкого, на милю забрал (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 11); є(г)[о] м(л):... на ки(л)кана(д)ца(т) ми(л) кгру(н)товъ и має(т)ностє(и) чужи(х)... усє забра(т) усилуєтъ (Київщина 1639 *ККПС* 248); **подъ себе забрати** — захопити, привласнити що-небудь: собѣ кривду быти менилъ земянинъ господарский... въ забраню земли своей власное пашенное и дубровъ, засевковъ, сеножатей и о дерево бортное,... которое подъ его знаменемъ подъ себе забрали и въ свой подводъ подписали (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 57).

2. (кого) *(полонити)* забрати: Тогó жє рóкѹ в синѧ́вѣ татáрє были з воло(х), и ω полтора кро(т) ҂р҃ полóнъ забрáли (1575 *Остр.л.* 127); подданыхъ тамъ того мѣстечка... въ руки непріятелскія забрано (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 282); многω Погáнинъ кр'вє Хр҃(с)тїáнской розлѧ́лъ, А жи́во Позо(с)тáлыхъ ты́хъ в' нєвóлю забрáлъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 39); манифє(с)туючо(г)[о] з ма(л)жонъкою, з дєтъками... забрано и до ω(р)ды взято (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

3. *Перен.* (кого, що) *(про життя)* забрати, відняти: ω смéрти нєсподѣвáнєсь нá мѧ оупáла, и всé дóброє мóє забрáла вчéра в' домѹ мóємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 122 зв.); смéрть...//... всѣхъ слáвныхъ вѣка сєгω; до тємни́цѣ свωи забрáла (Там же).

4. (кого) *(звести докупи, разом)* зібрати: пілат' пак' забравшї архієрєи, кьняжата... рєкль к ним', прївєлї єстє мї тог(о) ч҃лка (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 82); тот тиран..., забра(л) поганин люд до купы (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Гендрикъ Пиусъ у Лекгници, люду нѣшто забравши, съ татарами зразился (поч. XVII ст. *КЛ* 73).

5. (що) *(підняти краї одягу)* підібрати: єслиже нєωсторожне мѣстца // оныи трѹдныи минѹти, забравши рѹками и ногами ω(т)всюль сѹкню, жєбыса ω тєрня и хворостъ нє завадила, болотом' нє поплюскала (Вільна, 1627 *Дух.б.* 26-27).

Див. ще **ЗАБИРАТИ.**

ЗАБРАТИСЯ, ЗАБРАТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(перебратися, переїхати куди-небудь)* забратися: Его милость князь Коширский зо всими тыми речми его забравшися с того фолварку вонъ выехати казалъ (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 161).

2. *(дійти, наблизитися до чого-небудь)* добратися: видечи дей толко остатки, которые се уже къ селу совсимъ забрали и до пасеки... тая погоня моя за ними жъ въ тотъ же следъ, через тую реку вплавъ на коняхъ переправивши, а тыхъ збеговъ подданыхъ... взяти хотечи, тогдѣ тотъ Вербята зъ оными помочниками своими... //... тую погоню мою... зъ села Ивачкова выбилъ и выгналъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 6/I, 275-276).

3. *(підготуватись у дорогу)* зібратися: зостала жєна осиротѣлаѧ бєз двохъ сн҃овъ и бєз' мѹжа, и забраласѧ абы шла до оч҃изны з' обѣма нєвѣстками своими з краю моавицкогω (серед. XVII ст. *Хрон.* 193).

4. *(зійтися докупи, разом)* зібратися: Іωананъ сн҃ъ карієвъ ω(т)громилъ ихъ, а забравшисє оныи остатки Іѹдєωвъ по забитью годоліѧ ωдошли до єгиптѹ перед халдѣйчики, бо сє ихъ боѧли (серед. XVII ст. *Хрон.* 355 зв.).

ЗАБРАТЬ *див.* **ЗАБРАТИ.**

ЗАБРИМѢТИ, ЗАБРЪМѢТИ *дієсл. док.* *(зазвучати, залунати)* забриніти: П҃ѣ(с) на(м) таѧ ω(т) Пастѹхω(в) забръмѣла с' полѧ (Львів, 1616 *Бер.В.* 70); Коли тєды вєсь людъ кричалъ, а в трѹбы трѹблєно, скоро во оушахъ множства и голос и трублєньє забримѣло на ты(х) мѣ(ст) мѹры оупали, и вшолъ каждый прє(з) мѣстцє, котороє проти(в) ємѹ было (серед. XVII ст. *Хрон.* 163).

ЗАБРНУТИ *дієсл. док.* (*стп.* zabrnąć), *перен.* *(у моральний бруд)* забрести, влізти: Гдыса многихъ грѣховъ допѹстили, а нє каѧлиса в' такіи грѣхи забрнѹли, жє и зємлѧ всѧ дощат'кѹ // згинѹла (Вільна, 1627 *Дух.б.* 43-44).

ЗАБРОДЄ *с.* *(місцевість за бродом)* забріддя: перший полланокъ одъ Крымна подле стины, до него надъдатокъ,... подъ ставомъ у Тириску, и другий, на подлости кгрунту писковатого, на забродю въ застѣнку, — Грину Литвину (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 321); другий полъланокъ — Ивану Полищику, подданому пана Костюшковича Хоболтовского, наддатокъ также за стиною подъ ставомъ, и другий на забродю (Там же).

ЗАБРОСИТИ *дієсл. док.* (що) *(припинити займатися чим-небудь)* покинути: помененый ...Хмельницкий,... завзявши передъ себе злый, злосливый, непристойный и крвавый замыслъ, въ тылу забросивши дебитумъ абъ омни креатум аморем Деи... а роспасавши се на всякое безправе, до себе велико мнозства розного хлопства... затегнулъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138).

ЗАБРОНЕНЄ *с.* (*стп.* zabronienie) заборона, заказ: Для ѹтиско(в) вшєляки(х), А правє вынищєня Народѹ нашого вєлико имєнитаго ро(с)сіискаго: ω(т) ωбыватєлства здє во Львовѣ и при Львовѣ, для ω(т)нятѧ и забронєня вшєлякихъ кѹпє(ц)твъ и ω(б)ходовъ и рємєслъ, ω(т)кѹ(л) бы ω(д)но цнотливєся ωбходячи ч҃лкъ жи(в) быти моглъ, забороняю(т) и(м) Пановє Народа По(л)ского людє ѹживати (Львів, 1609 *ЛСБ* 422, 358); вкротце о том осведчене и протестацию до книг занесши, а ширшое... его милости отцу владыце и капитуле, за данем знати о том, чинене зоставивши, о придане очевистое возных до огляданя от них того замкненя, запечатованя, зграбеня и набоженства волного заброненя имере отнятя и выбитя их з нее просили (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 557).

Див. ще **ЗАБОРОНА, ЗАБОРОНЕНЄ.**

ЗАБРУКАНЫЙ *прикм.* (*стп.* zabrukany) забруднений: таѧ шпєтная(ж), и забрѹканаѧ миса, сѹтъ нєчистыи, и Б҃гѹ мєрзкіи дѣла твои: которыми ты д҃шѹ, и тѣло твоє сплюгавилєсь (поч. XVII ст. *Пчела* 26).

ЗАБРУКАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zabrukać się) забруднитися: ωдѣн'ѧ ихъ, гдыса забрѹка-

ют҆, нєѡмываютъсѧ водою, але ѡгнємъ, и ставаютъсѧ чистѣйшіми и свѣтлѣйшіми (Вільна, 1627 *Дух.б.* 122).

ЗАБРЪМѢТИ *див.* **ЗАБРИМѢТИ.**

ЗАБРЫСТИ *дієсл. док. (зайти куди-небудь)* забрести: тыє ново(т)ныє оторванцы слꙋшнѣ бы сѧ бг҃а боѧти и людєй встыдати мѣли, кгды(ж) ниж҃ъ и сидоръ былъ вє Флорєнціи зашолъ, далєко // глꙋбєй забрыли, яко сѧ то в҆ пє(р)шой ча(с)ти, в҆ ро(з)дѣлє сємомъ показовало (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 154-154 зв.).

ЗАБУДОВАНЄ *с.* Забудування, будівлі: тотъ непріятель... клуни, стодолы, фольфарки, хлѣвы, бровары, винницы и взи (!) забудованя, при тымъ замку будучие,... попалилъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 220).

Пор. **ЗАБУДОВАТИ.**

ЗАБУДОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Забудувати: повѣдилъ передъ нами урожоный Яцко Бутовичъ, хоружій земли Кіевское, ижъ онъ, за листомъ и позволеньемъ нашимъ,... во властномъ имѣнью своемъ... забудовавши // тамъ коштомъ... своимъ, для отпору непріятелю панствъ нашихъ... мѣстечко, назвискомъ Брусиловъ, осадилъ былъ (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 281-282).

2. (що) Збудувати, побудувати: a hdyby ludy peneżnyi zawżdy obecne meszkały, tohdy jak zamok onyi Zwinohorodski może bezpieczne zabudowan byty (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 23); мы... тєпєрєшнєго лєта ѡный замок наш, Брѧславль, знові росказат забꙋдовати (Олбенг, 1552 *AS* VI, 124); я... ворота, жєбы зємли Волы(н)ско(и) упоко(и) бы(л), забудова(л) (Луцьк, 1567 *ТУ* 120); сн҃ъ палємоно(в)... замо(к) ѡди(н) ни(ж)ни(и), дрꙋгы(и) на ко(п)ци ви(ш)ши(и) забꙋдова(л), которы(и) вє(д)лꙋ(г) лѣтопи(с)цє(в) во(л)комирию на(з)ва(л) (1582 *Кр.Стр.* 85 зв); грєблю засыпавши млы(н) забудова(в)ши пожи(т)ки з нє(г) собѣ бєрєтє (Київ, 1618 *ЦДІАК* 221, 1, 68, 4).

ЗАБУДОВАТИСЕ *дієсл. док.* Забудоватися: Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ, ижъ мы... хотѣчи, абы при томъ замку нашомъ мѣстечко забудовати и осадити се могло... даемъ вольности отъ всякихъ платовъ (Неполониці, 1583 *АЗР* III, 277).

ЗАБУЙСТВО *с.* (*стп.* zabójstwo) убивство: теды вышъ менованые принципалес,... южъ вызданые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезъды, морды, забуйства,... скоро се доведили, же слуги вышъречоные... // приехали,... мешъкане в ночы оточывшы оных способомъ тыранъским,... позабивали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535-536).

Див. ще **ЗАБИЙСТВО, ЗАБИТЄ, ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБОЙ[1].**

ЗАБУРЕНЄ, ЗАБУРЕНЇЄ, ЗАБУРЕНЬЄ, ЗАБУРЕНА *с.* (*стп.* zaburzenie) **1.** Буря: Тоу сѧ правє на(д) народомь лю(д)скы(м) выпо(л)ниласѧ ѡнаѧ давнаѧ пріповѣсть и(ж) по смоу(т)коу радость, а по вєликомь // забоурєнію ра(дост) ясно бываєть (к. XVI ст. *УЄ* №31, 41 зв.-42); по смоу(т)кꙋ быває(т) вєсєліє и по вєлико(м) забꙋрєнію быває(т) свѣтлость вєликаѧ (поч. XVII ст. *УЄ* №236, 20 зв.); Присмотрисѧ єдно найми(л)шій, єсли нє морю подобны соут҆ лю(д)скіє справы... єсли нє барзѣй на(д) водныє на соуши забꙋрєньѧ тєр҆пимо, єсли нє срожєй на(д) вѣтры єдинъ на дроугого нападаємо (Острог, 1607 *Лѣк.* 120);

збурення: дивноє страшноє забоурєнѧ того морѧ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 106); Влънєніє: Влъна, забꙋрє(н)є водноє гды бываєт, фалѧ на водѣ, навалность (1627 *ЛБ* 20); забꙋрє(н)є повѣтрѧ, нєпогода (Там же, 143).

2. *Перен. (неспокій, заколот)* збурення: тые таковые заистья и забуренья на обѣ стороны уморили и умораютъ ихъ заразъ, вѣчными часы (Варшава, 1585 *АЗР* III, 291); а(ч) сѧ можє(т) корабль заколысати, то є(ст) цр҃ко(в)... ѡ(т) забꙋрєніа якого, але єго ст҃аа мл(с)ть того пилнє стєрєжє(т), абысѧ нѣкды нє затопила (к. XVI ст. *УЄ* №77, 103); при воеводе Киивскомъ,... оказался якийсь царъ;... Тогожъ року сѣлъ на царстве и коронованъ заразомъ, а за якимсь забуренемъ забыто его року 1606, мая 9 дня (поч. XVII ст. *КЛ* 78); забꙋрєн҆ѧ пріймꙋєтъ Црк҃въ, алє нє потоплєна бываєтъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130); видєхъ Нб҃о ново, и зємлю новꙋю, пєрвоє Нб҃о, и пєрваѧ зємлѧ

мимо идетъ и мора к томꙋ нѣст҄... или мора чꙋвственногѡ; или тєжъ забꙋрєна тогѡ свѣта, ибо тогда вся новая, и спокойная; настꙋпитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

3. *Перен. (надмірне збудження)* шал, шаленство: колибы хто з҄ запа(л)чивости великоє, ал҄бо з҄ гнѣвꙋ оудари(л) кого, мнѣй з҄грѣши(л)бы, ни(ж)ли тотъ, которыйбы ро(з)мысльнє: єдна(к) єслибыся постєрєглъ в том҄ забꙋрєнїи же злє чинитъ, а чинилъбы, тогды вымовки нє маєть ѡ грєсѣ своє(м) (Львів, 1645 *О тайн.* 68).

Пор. **ЗАБУРИТИ.**

ЗАБУРЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який буває під час бурі)* буремний, буряний: мы оуставичнє днємъ и ноч҄ю плаваємѡ, в҄ нєпогоды, в вихры, и по забꙋрєномъ морю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102);

перен. (неспокійний, тривожний) буремний, буряний: єлорꙋ(с) выгнаны(и) промышля(л) тєж ѡ собѣ, гдє бы ся мо(г)... прє(д) ѡны(м) забꙋрєны(м) криваво(и) домово(и) во(и)ны, выхро(м) бє(з)пєчнє захова(ти) (1582 *Кр.Стр.* 79 зв.); в оны(х) крывавострашны(х)... забꙋрєны(х) внꙋтръны(х) во(и)на(х) ры(м)ски(х) нє то(л)ко до жмонды... алє и до пєкла... ра(д) бы ся бы(л) кажды(и) схрони(л) (Там же); потомъ зъ неуваженья и зъ необаченя моего а наболъшей съ подущеня въ тых забуреныхъ часехъ неприятелъ его милости, которые... ми дорогу указали и радили,... учиниломъ протестацыю на вряде тутошнемъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 292).

ЗАБУРЕНЬЄ *див.* **ЗАБУРЕНЄ.**

ЗАБУРЕНА *див.* **ЗАБУРЕНЄ.**

ЗАБУРИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zaburzyć) *(про море)* стати неспокійним, буряним: Коли(ж) плыва(л) х҃с... и(з) оучнїкы // своими на мори тивєриа(д)ско(м), котороє то было баръзо забꙋрило алє то вши(с)ко было справою б҃жєю прꙋбоуючи и(х) х҃с с҃нъ б҃жїи, є(с)ли ты(ж) ѡнї боудоу(т) сталыми в прїгодѣ своюй (к. XVI ст. *УЄ* №31, 215-215 зв.).

ЗАБУРИТИСЯ *дієсл. док., перен. (про пошесть)* розповсюдитися; розгулятися: тамъ ся, дє(и) повєтриє моровоє забурило,... немало людє(и)... помє(р)ло (Кременець, 1568 *ТУ* 128).

ЗАБУТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, чого і без додатка) *(перестати пам'ятати)* забути: Поки свѣтъ тѡ(т) стои(т) и поки нарѡ(д) рꙋскїй тръвати бꙋдє(т), // вшєлякого станꙋ чоловѣкъ прошоу нєхай мя нє забоудє(т) (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 17-18); Рано радость настанет҄. Свѣт҄ смꙋткꙋ забꙋдєт҄ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3); obacratus забути (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); А хтожъ оу мєнє єщє бꙋдєть, Той до скончания вѣка мєнє нє забꙋдєть (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 16); на вѣки васъ дрꙋзы мои нє забꙋдꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 67);

(перестати робити що-небудь) забути: забудетъ зъ отцевской наготы проклятый Хамъ насмѣватися, которая естъ якобы мусовая! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 925).

2. (кого і без додатка) *(перестати турбуватися кимось, стати байдужим до когось)* забути (кого, про кого): Дѣля того научай ся, хрестянине // члвѣче, познавай... любусть Іисусъ Христову, якъ овунъ естъ икъ тымъ, котрыи вѣруютъ у него, чомъ Христосъ нѣякъ не забуде, тай не изненавидитъ нѣ у вубожествѣ, нѣ у неволи (XVI ст. *НЄ* 101-102); Б҃гъ... Не забудетъ насъ (Там же, 143); Ѿ(т)цємъ, Паномъ, Пастыромъ, завшє нашимъ бꙋдє(ш), Єсли насъ в҄ твоєй ласцє нѣгды нє забꙋдєшъ (Київ, 1632 *Єв.* 298);

(чого, о чім) *(перестати відчувати пошану, вдячність)* забути (що, про що): гды змєжи наши(х) хр(с)тїянъ ѡбєроу(т) кого на якїй оуря(д), або яко ко(л)вє(к) повышшє(н) бꙋдє(т) то напрє(д) ѡ б҃зѣ забоудє(т), пото(м) бли(ж)ных свои(х) сꙋсѣ(д) ѡстоупи(т) (XVI ст. *УЄ* №29519, 59); Псал҄миста нєгды(с) познаваючи, штобы мѣлъ за такъ вєликїє добродѣ(и)ства паноу своємоу ѡфѣровати и ѡбѣцати такъ мови(т): въвѣки нє забоудꙋ ѡправданїй твои(х), якѡ въ ни(х) оживилъ мя єси (поч. XVII ст. *Проп.р.* 305 зв.);

(кого) *(знехтувати кимось)* забути: И злато и папа там тебе забуде, и горе и плачи с тобою пребуде (к. XVI ст. *Укр.п.* 80);

(кого) *(втратити почуття кохання до когось)* забути: Boday boday moy milenki buwal zdorowenki Sczo nezabul sczo nezabul swoiey milenenki (серед. XVII ст. *Лір.п.* 133);

(що) *(простити, вибачити)* забути: за́вше вызнава́й пере(д) бгомъ свое грѣхи, и забоу́дешъ тобѣ оучи́неныє ѡ(т) бли́жнего вы́стоупки (Острог, 1614 *Тест.* 143).

Див. ще **ЗАБЫВАТИ[1], ЗАБЫТИ[1], ЗАБЫТИСА.**

ЗАБУТИСЕ *дієсл. док. (виключитися в думках з навколишньої дійсності)* забутися: видишъ ми се подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые, (въ комедияхъ) убравшися въ коштовную одежу, носетъ на собе особу царъскую,... а коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы поважное смеху и шидеръства полно зъ себе начинять (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1043).

ЗАБЫВАТИ[1] *дієсл. недок.* (*цсл.* забывати) **1.** (чого і без додатка) *(переставати пам'ятати)* забувати (що, про що): зазнѧя забываимо а на пережьнаѧ готовимсѧ (1489 *Чет.* 168); чл҃къ... оубоги(и)... ча́сомъ за ты́ми бедами не толко па(н)ского нового св҃та не памѧта́єтъ але и своего ста́рого забыва́єть (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); Не забыва́й сказа́ній ста́рческы(х), ибо и ѡни научи́ша сѧ ѡ(т) о́цовъ свои(х) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208); Въ проро́це(х)... зна́шолемъ дв(д)а моу́жа Ієсеѡва... пра́ведны(и) и кро(т)кій,... по́сто(м) дш҃ꙋ оупокорѧ(л), ѡ(т) гла́са въздыха́нїа, хлѣба я́сти забыва(л) (Там же, 214); длѧ то́го(ж) Х҃а... на ѡпо́на(х) выѡбража́ємо и малю́ємо, абы на́ ни(х) оустави́чне позира́ючи памѧта́лисмы, и не забыва́ли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 23); не забывайте, за што вѣчную память и нагороду отъ Христа мѣти будете (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265); obliuiscor, забываю (1642 *ЛС* 285).

2. (кого, що) *(переставати турбуватися ким,- чим-небудь, ставати байдужим до кого,- чогонебудь)* забувати (кого, що, про кого, про що): сами в҃ша мл҃(с)ть пиите а є(ж)те и на(с) не забываите (Ясси, 1566 *ЛСБ* 43); в темнѣцѣ сидѧщаго потѣшмо и дх҃овны(х) свои(х) не забываймы и(м) требꙋющаѧ подаваймы (к. XVI ст. *УЄ* №31, 14);

(кого, що) *(переставати відчувати пошану, вдячність)* забувати: чини дѣла добрыи, не забывай Бога (XVI ст. *НЄ* 8); При нб҃(с)номъ зе́много не забыва́й во́жа (Київ, 1632 *Євх.* 301); Мл҃(с)рдїа Бо́зского... моли́те, и потрꙋди́вшихъсѧ Тре́тїе, въ изда́нїи Ти́помъ се́ѧ Книги не забыва́йте (Київ, 1648 *МІКСВ* 347);

(кого, що) *(нехтувати ким-, чим-небудь)* забувати: злодѣеве сутъ дяволы, ворогы и перелестникове, розъволокаютъ насъ, коли забываеме усю доброту, та не видиме чистоту (XVI ст. *НЄ* 160); кроплѣ медовы(и) роскоши сꙋть то́го свѣтныи, за которыми оуганѧючисѧ, ѡ в'шитки(х) тыхъ пригода(х) забыва́ємо (поч. XVII ст. *Пчела* 8); за(д)нѧя забыва́ѧ, а на пре(д)нѧя простира́ѧсѧ, спѣшачи́сѧ до замѣре́ного закла́дꙋ небе(с)наго... з надѣєю вызнава́єшъ: по(д)виго(м) до́бри(м) по(д)виза(х)сѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 73).

Див. ще **ЗАБУТИ, ЗАБЫТИ[1], ЗАБЫТИСА.**

ЗАБЫВАТИ[2] *див.* **ЗАБИВАТИ[1].**

ЗАБЫВАТИСЯ *дієсл. недок. (нехтувати чимнебудь)* забуватися: Дуже грѣшаютъ и сутъ у слѣпотѣ великуй, котрыи не знаютъ нѣчого, та не извѣдуютъ и забываютъ ся научати // за пожитокъ вѣчный (XVI ст. *НЄ* 123-124).

ЗАБЫРАНЄ *див.* **ЗАБИРАНЄ.**

ЗАБЫТЄ[1], ЗАБЫТЪЄ, ЗАБЫТЬЄ *с.* **1.** *(втрата згадки про кого-, що-небудь)* забуття: за(б)венїе, забы(т)е (1596 *ЛЗ* 49); Забве́нїе: Забы́тье (1627 *ЛБ* 40); **въ забытє приходити** — відходити в забуття: Кгдыжъ на свете, межи людми,... выдано, абы всякие речи и справы, доткливые и потребные, и до порадного шафованя а пристойного вживаня належачие, такъ при животѣ, яко и по животѣ каждого родича, кревнымъ, съ паметей людскихъ, сплывати и въ забыте приходити мусели (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 31); **забытю отдаватисѧ** — покриватися забуттям: Каждаѧ речъ света того подлꙋгъ бегꙋ чловеченства ведома єст кꙋ сталости, котораѧжъ николи єст впевнена и в памети трывала, але часомъ забытю ѡтдаєт сѧ и с памети выходит (Вільна, 1514 *AS* III, 108).

2. *(неприйняття до уваги чого-небудь)* забуття: ве́сь рожа́й лю(д)скій... ѡбыймꙋєтъ неста́лыми мы́слѧми: а ро́скошами свѣта и хмꙋрами невѣдомости, слѣпоты, и забы(т)ѧ, оуловлѧ́ючи ср(д)ца лю(д)скіи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 51).

3. *(виключення з навколишньої дійсності)* забуття; транс: Чи за́вжды захо́дить чл҃вкъ в҆ тако́є забытьє (Вільна, 1627 *Дух.б.* 73).

Див. ще **ЗАБЫТИЄ, ЗАБЫТНОСТЬ, ЗАБЫТЬ.**

ЗАБЫТЄ[2] *див.* **ЗАБИТЄ.**

ЗАБЫТЄСА *с.* *(найвищий ступінь виявлення якого-небудь почуття, збудження, захоплення і т.ін.)* забуття: Изѹмѣнїє: Забы(т)єса, задѹмѣва(н)є са, з҆жахнє́ньє са (1627 *ЛБ* 47).

ЗАБЫТИ[1] *дієсл. док.* (*цсл.* забыти) 1. (кого, що, чого і без додатка) *(перестати пам'ятати)* забути: чи забыла єси, но мы нє забыли, оускорє написахомъ ваша дѣла (1489 *Чет.* 356); тоты жоны,... были забыли слово его; дѣля того ихъ покортавъ ангелъ (XVI ст. *НЄ* 57); Ско́ро бы(м) єдно́ хотѣ(л)... // ...се́рцєм҆ и оумы́сломъ та́ забы́ти (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 22-23); Таковы́и а́бовѣмъ по(д) ча́съ на Чловѣка Жа́ли, смѹтки быва́ютъ, же ихъ и довѣка Лєдвє мо́жєтъ забы́ти (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3); єсли́бы хто с прагнє(н)а вєли́кого, по по(л)ночы тро́ха воды напи(л)са, тогды нє мо́жє(т)са причаща́ти, хи́бабы забы(л), же по по(л)ночы пи́лъ (Львів, 1645 *О тайн.* 46).

2. (кого) *(перестати турбуватися кимось, стати байдужим до когось)* забути (кого, про кого): ѡ прєс҃таа дв҃о мт҃и х(с)ва, нє забоуди рода чл҃вчаа (1489 *Чет.* 262 зв.); чі нє пят҆ лі пташков҆ продают҆ за два пѣнєзи... а ні ѡ́дин҆ с них нє єсть забытым҆ оу́ бога (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 74); Ѡ г(с)ди ю(ж) ма є(с) забы(л) ѡ(т)на(л) є(с) ми рѹки або ногы (к. XVI ст. *УЄ* №31, 210 зв.);

(кого, чого) *(перестати відчувати пошану, вдячність)* забути: пастырєвє мѹсєли опѹстити заходъного костєла вожа. Который..., забы(л) бг҃а сп҃са своєго (Острог, 1587 *См.Кл.* 18); Здра́въ бѹди́ ст҃лю, тєбє а́ сла́дкими, нє забѹдѹ нѣгды, стишка́ми моими (Львів, 1591 *Просф.* 66); Нехай же заплаты сеа ѡ́жидаю(т), и(ж) х(с)а и це(р)ковъ бѣдни ѡ(т)ступають Титуло(м) христовы(м) злости и(х) покрыли, А истинны его и любови забыли (к. XVI-поч. XVII ст. *ЛДПИ* 182, 106);

(що, чого) *(знехтувати чимось)* забути (що): Понєжє нєнаѹчения ради ѹмалѣстє всѣхъ благъ нєбрєжєния ради закона божия, забылъ єси закона бога твоєго (Львів, 1586 *ЛСБ* 72); Ино твоа м(л) всє забы(в)ши запрєщє́нїє, и своє ѡ́бєща́нїє, и по(д)пи(с) сво(и)... по докончано(м) сѹдє то па(к) є(с) монасты(р) братски(и) ста(в)ропигїонъ попра(в) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); Приказа́на твоѣ знєва́жилис҆мѡ,... сѹдовъ твоѣхъ... забы́лис҆мѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 258); Бѣда грѣшникѡ(м): ...я́къ забы́ли ѡ При́стю Па́на и Бг҃а (Львів, 1642 *Час.Слово* 274 зв.).

3. *(перестати, припинити робити що-небудь)* забути: Му́сите забыти па́пу Христом звати (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); O stuyże ták bisowá durnicá...// Zábudesz teperże vtykaty k lisu (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6-6 зв.).

Див. ще **ЗАБУТИ, ЗАБЫВАТИ**[1]**, ЗАБЫТИСА.**

ЗАБЫТИ[2] *див.* **ЗАБИТИ**[1]**.**

ЗАБЫТИЄ, ЗАБЫТІЄ, ЗАБЫТЇЄ *с.* (*цсл.* забытиє) *(втрата згадки про кого-, що-небудь)* забуття: докончана быст сиа книга рєкомаа минєя... ащє оу котором стихѹ из грѹбых слов или ѡписал са бу[ду], или съ дроугомь гл҃аль и помизаниєм ѡчима, или отъ забытии оума,... прош[у] в.м., чтѣтє исправлаючи, а мєнє грѣшнаго ни клинѣтє (Дрогобич, 1563 *ЗНТШ* CX, 158); **въ забытіє привести** — покрити забуттям: Чомѹ проти́вачиса нѣкоторыи, а про́сто, хотачи́ то затлѹмити и в҆ забытіє́ привєсти смѣю(т) мо́вити, я́кобы тыхъ книгъ... Црк҃овъ... нє принала́ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 107); **въ забытїю ставити** — те саме, що въ забытіє привести: дїа́волъ хи́траа покѹса; кра́дєтъ сїа вра́та, с па́мати лю(д)скѡи; и в҆ забы́тїю ста́витъ (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

Див. ще **ЗАБИТЄ**[1]**, ЗАБЫТНОСТЬ, ЗАБЫТЬ.**

ЗАБЫТИСЯ *див.* **ЗАБИТИСА.**

ЗАБЫТИСА *дієсл. док.* *(перестати пам'ятати)* забутися, забути: жєны... никомоу нє рєкли какъ бы забылиса. какъ ан҃гли видѣли (1489 *Чет.* 328).

Див. ще **ЗАБУТИ, ЗАБЫВАТИ**[1]**, ЗАБЫТИ**[1]**.**

ЗАБЫТІЄ *див.* **ЗАБЫТИЄ.**

ЗАБЫТЇЄ *див.* **ЗАБЫТИЄ.**

ЗАБЫТНОСТЬ *ж.* Те саме, що **забытє**[1] у 1 знач.: Всакии рєчи цнотливых справъ, кото-

рыиж дла годности заслѹгъ ѡт высоких панов ачкольвє заплатѹ знамєнитѹю щєдрє, а годнє приймѹют, а вєджє дла нєвставичности свѣта часом с памати бы сплынѹли и в остаточнѹю забытность сошли, кгдыбы вєчностю писма на пришлыи часы кѹ памати нє были привєдєны (Вільна, 1522 *AS* III, 235).

Див. ще **ЗАБЫТИЄ, ЗАБЫТЬ.**

ЗАБЫТЪЄ *див.* **ЗАБИТЄ.**

ЗАБЫТЫЙ *прикм.* **1.** *(який не зберігся в пам'яті)* забутий: Ста́раєтъса абовѣмъ вы́стѹпокъ, жє́бы забы́тымъ и оутає́ны(м) бы́лъ в' мыслахъ чл҇чихъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 140); Забвє́нъ: забы́тъ, забы́ты(и) (1627 *ЛБ* 40); Прє́то ѡ(т) такѡвы́хъ чл҇вѣкѡвъ; тыи вра́та чєтвєра́кїи, далє́ко стоа́тъ ѡ(т) па́мати ихъ, якѡ Нб҇о; ѡ(т) зємлѣ, и дла то́гѡ я поклада́ю; лѣка́рство правдивоє, тако́вымъ чл҇вѣкомъ; на забы́тѹю па́мать, ты(х) чтирѡ́хъ вратъ, прєз кот́ѡрїи пѡ́йдѹтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

2. *(занедбаний, погорджений)* забутий: Ґды засъ слы́шимо, жє и(х) ѡвє́чкѡ(м) приподобла́єт', абы́смо, нє розѹмѣли, ижъ хр(с)тїа́нѡмъ, якѡ́бы забы́тым' и бєз'розѹмным', лѣни́вы(м) и нєдбалым' всюды быти присто́ало (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 339).

ЗАБЫТЬ *ж.* Те саме, що **забытє**[1] у 1 знач. ◇ **в забыть положити** (що) — покрити забуттям: вѣдаючи мы... премудрость в которой и сам Павел забаву учинил... потом же, озарившися и просвѣтивши духовным разумом христовым, оную хитрость и мудрость мирскую поверг и в забыть положил (1608-1609 *Виш.Зач.* 205).

Див. ще **ЗАБЫТИЄ, ЗАБЫТНОСТЬ.**

ЗАБЫТЬЄ *див.* **ЗАБЫТЄ**[1].

ЗАБѢГАНЄ *с.* (*стп.* zabieganie) запобігання, старання: Прока́зы нє́мочъ, єстъ понєво́лна,... до оулѣчє́на нєподо́бнаа, и забѣга́ню лѣкарскомѹ згола нєподлєглаа (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 694).

Див. ще **ЗАБѢЖАНЄ, ЗАБѢЖЕНЄ.**

Пор. **ЗАБѢГАТИ.**

ЗАБѢГАТИ, ЗАБИГАТИ, ЗАБЕГАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zabiegać) **1.** (чого, чому, від кого, від чого і без додатка) *(не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане; упереджати щось)* запобігати (чому): топак я забегаючи так великому впаду и шкоде своей,... ужилем прозбами моими того коморника его кролевъское милости и иншихъ некоторых приятелей и слуг его милости пана троцкого (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 362); который дей возница,... почал подо мною коня моего бичем бити и от броны Глушецкое забегати (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 1/VI, 60); то есть повинность наша королевская,... подданныхъ нашихъ отъ непрiятель... опатровати и забигати (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 284); а забегаючи, абы ихъ хто опачне не вдавалъ, розумѣлисмо за речь потребную, тымъ нынѣшнимъ писаньемъ, короткую о нихъ справу дати (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 520); Але ижъ подобно до остатъка ихъ выгубити зъ геретиками умыслили есте, протожъ забегаете тому, абы ихъ нихто не боронилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 685); а можєшь забѣгати того с пи(л)ностю жєбы єго б҇ъ нє ѡсоуди(л) вє(д)лє оучи(н)ко(в) єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 157); годится бовѣмъ и у далекихъ доброе славы своей постерегати а уданямъ злымъ забѣгати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 624); хто масо якѡ́є на до́лгїй ча́съ мѣти хотєчи пи́лность ѡ́коло нєго чини́лъ, а со́лью бы, кото́раа роба(ц)ствѹ, смро́дѹ, и гнит'ю, забѣга́єтъ нє осоли́лъ, пє́внє жє́бы са засмєрдѣло (Вільна, 1627 *Дух.б.* 219); пото́м' бл҇гословє́ни сѹтъ и ты́и, кото́рыи мєжи люд'ми зго́дѹ чи́натъ, а мєнови́тє, ґды забѣга́ют', а́бы бєз' потрє́бы кровь хрїстїа(н)скаа нє пролива́ласа (Львів, 1646 *Зобр.* 73); помененый панъ Шыленъ...//..., штобы мел, яко преложоный, в месте страж заводити,... бунътови забегати, о обороне мыслити (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 307-308).

2. (кому, чому, чого і без додатка) Старатися, дбати (про кого, що), добиватися (чого): И если которыи панъ маеть матку въ себе, слуга его мусить матце его услугувати, и забега́ти, и о причину просити (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 75); Оучить на(с) в томь словѣ... абы єсмо славы сєго свѣта нє прагноули и многы(х) имѣнь или бога(т)ства нє забѣгали, абовѣмь срєбролюбїє є(ст) нєдоугь или троу(д)

велікый и пагꙋба (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 17); мо́же(т) ты(ж) ис пи́смъ стыхъ... и оу мно́ги(х) прр(о)ков҅, погорже́ного его́ и перева́ченого, и зно́вꙋ забѣга́ючого и оугона́ючогоса за ми́лостью ты(х), кото́рые оутѣка́ю(т) ѡ(т) не́го (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); Марно(ст) те(ж) є(ст) го(д)ностє(м) забѣгати, а на высо́кїйса ста(н) выносити (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 11); комꙋ и то е́сть та́йно, же на пꙋбли́чныхъ з҅ѣздахъ стара́носа промышлано, и забѣга́но, а́бы и са́моє правосла́вноє набоже́н҅ство,... млтвы,... и без҅кро́вныѣ ѡфѣры... ѡ(т)дава́ны и ѡфѣрова́ны не были (Львів, 1639 *Ап.* 5 ненум.).

3. (кому що) *(перебігати, перетинати дорогу, шлях і т.ін.)* забігати: Слоуха(и) же я́кими сло́вы голо́сы вда́чними то(т) наро(д) многый, пре(з) дха стго справле́ны(и), кли́кали, забѣга́ючи е́моу дорогоу, витай мл(с)тивый црю (XVI ст. *УЄ* №29519, 37 зв.); а пото(м) срѣта́ю(т) его два бѣснова́ты(и) ѡ(т) гро́бовь вы́шли лютыи ба́р҅зо злы́ми дхи гони́мыи забѣга́ютъ проти́въ хꙋ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 168).

4. (чому) Жадати, прагнути (чого): яко не мовити яко томоу не забѣгати маемѡ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 78 зв.); Жа́ждꙋ: Пра́гнꙋ, жада́ю, хо́че(т) ми са пи́ти, пи́ти хочꙋ, пра́гнꙋ пи́ти. Та́кже недостае́т҅ ми. Метафо(р): забѣга́ю чомꙋ, есте(м) лакомый на́ що (1627 *ЛБ* 36).

5. (до кого о чім) Сприяти (кому в чому): обецалъ с каждой мѣры томꙋ сторожемъ в коронѣ быти, и забѣгати о всемъ до мене и до вашей к(ж) м(л) вѣдомость штобы заслыша(л) давати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 18); Припорꙋча́ю... кажꙋ, роска́зꙋю, полица́ю, порꙋча́ю, певнѣ́йшого чиню, забѣга́ю (1627 *ЛБ* 165).

Див. ще **ЗАБѢЖАТИ.**

ЗАБѢГАТИСЯ *дієсл. недок.* (чому) *(не допускати, заздалегідь відвертати від себе що-небудь неприємне, небажане)* застерігатися, оберігатися (від чого): Пре(з) то́є тро́акоє лека́рство ба́рзо слꙋшне забѣгает҅са ѡ́ны(м) тре(м) хоро́бамъ (Львів, 1645 *О тайн.* 98).

ЗАБѢГНУТИ, ЗАБѢГЪНУТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Зважити (на що); взяти до уваги (що): Забѣгньмо(ж) теды ласкавꙋю тва́ръ его вызнава́ючиса. вы́ліймо пере(д) ни́м҅ ср(д)ца на́ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 88).

2. (чому) Попередити (що), запобігти (чому): ѡ блгонравии вашемъ... то лю(б)ве ради и послꙋшанія проти(в) пастиро(в) свои(х) хꙋ(т)не ꙋчините же то(и) зло(и) шкарадѣ забѣгънете (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); мнѡ́гіи хоро́бы за причи́ною грѣха повстава́ютъ, а пре́тожъ при́чинѣ забѣгнути и тꙋ́ю первѣ́й оулѣчи́ти потре́ба (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 376).

ЗАБѢГНУТИСА *дієсл. док.* (чому) Застерегтися, запобігти: уже новотный способъ обира(н)а папежѡвъ настꙋпи(л) а такій, которымъ всемоу са стокꙋпствꙋ забѣгнꙋло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 174 зв.); Га́ґгрена: ... Ча́сти кото́рои тѣла змертвѣ(н)е: чомꙋ ґды завча́сꙋ не забѣгне(т)са, теды ве(с) чолове(к) зопсꙋе(т)са (1627 *ЛБ* 197).

ЗАБѢГЧИ *див.* **ЗАБѢЧИ.**

ЗАБѢЖАНЄ, ЗАБЕЖАНЬЄ *с.* **1.** Запобігання: дла забежанья облꙋженью людей хр(с)тіанскихъ на стражницахъ патріарши(х) седачи з небе(з)пече(н)ство(м) здоро(в)а своего ѡ(т) стада собѣ повѣреного, волки котѡрими есть обточена, словомъ правды, на ни(х) са не огладаючи смѣле оустави(ч)не ѡ(т)гонаю(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 183 зв.).

2. Затримання: идѣте на забѣжа(н)е а оупереди́те во́ды ажь до вефи́ра и Іѡрда́нꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 178).

Див. ще **ЗАБѢГАНЄ, ЗАБѢЖЕНЄ.**

Пор. **ЗАБѢЖАТИ.**

ЗАБѢЖАТИ, ЗАБѢЖАТЬ, ЗАБЕЖАТИ *дієсл. док.* **1.** (чому) Запобігти: И(ж) кгды бы... па́пежъ... тому не забежи(л), те́ды за небаче(н)емъ и глꙋпствомъ пополи́того лю́дꙋ вошло бы было бже нарооже(н)е оу веснꙋ, а ве(л)ка ноцъ в лѣто (Острог, 1587 *См.Кл.* 12 зв.); в онъчасъ, коли тому пожарови воеводство нашое Волынъское забежати хотело, лянъдо привато посполитое // рушене, яко напрудъшое бытъ бы могъло, ухвалили и подъ Луцькомъ згромаженъе назъначили были (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 394-395).

2. (кому) *(перебігти, перетнути дорогу, шлях і т.ін.)* забігти: и забѣжали є́мꙋ ѡніі троу(д)ва́тїи, а нє смѣли(с) бли(з)ко приближи́т(ї)сѧ до не́го, а спол'нє жалобли́вы(м) го́лосо(м) мо́вили, І҃сє... змилꙋ́йсѧ на(д) на́ми (XVI ст. *УЄ* № 29519, 142); Бо ва́мъ нє хотѣли забѣжа́ть з' хлѣбо(м) и водо́ю на доро́зѣ коли єстє вы́шли з' єги́птꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157); Оуслы́шавши то ц҃рь фили́ппъ забѣжа́лъ ємꙋ в' по́лю з тро́хою лю́дꙋ, а ви́дѧчи вєли́кость кото́рꙋю навсо́нъ вє́лъ, ты́лъ подавши инѧ́лъ оутєка́ть (Там же, 401 зв.).

Див. ще **ЗАБѢГАТИ, ЗАБѢЧИ.**

ЗАБѢЖАТИСѦ, ЗАБЕЖАТИСЯ *дієсл. док.* запобігтися (чому), оберегтися (від чого): тотъ же запалъ уже праве до упреймостей и верностей вашихъ доходитъ, которому, кгдыбы ся не забежало, тожъ, бы ся, чого не зычимо, маетностямъ... отъ тыхъ своволныхъ людей деяло, што ся по тые часы... при Украине стало (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 85); Фаґєдє́ны бовѣмъ и Ґанґрє́ны хоро́бы та(к) назва́ныи, жє Пє́ршаа тѣло ч҃лвчєє з'грыза́єт', а Дрꙋ́гаѧ оумръщвлѧ́єтъ, та́къ, ґды́сѧ томꙋ нє забѣжи́тъ вча́снє, нє то́лко ча(ст) та́ѧ тѣла кото́раа хорѣєтъ, а́лє и дрꙋ́гїи побли́жнїи ча́сти, и са́м' вє́съ ч҃лвкъ на по́тымъ ги́нєтъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 816).

Див. ще **ЗАБѢЧИСѦ.**

ЗАБѢЖАТЬ *див.* **ЗАБѢЖАТИ.**

ЗАБѢЖЕНЄ, ЗАБѢЖѢНЄ, ЗАБЕЖЕНЄ *с.* (чого) Запобігання, відвертання: оу насъ жє з ласки б҃жей вєлми громадноє зобраньє было, длѧ забѣжєньѧ мѣшанины потрєбно єсмѡ такіє осѡбы мєжи собою обрали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 90 зв.); Прє(д)прїа́тїє: Забѣжѣ(н)є, в'пе́рє(д) ѡдєржа́ньє, вѣдомо(ст), зна́ємо(ст), звы́чай, звы́кло(ст), ѡбы́чай (1627 *ЛБ* 93); Поста́раймо (ж) сѧ з' навєрнєньємъ ч҃стого Ср(д)ца до нєго присту́пити... з' розмышлѧ(н)ємъ ѡ забѣжє́ню грѣхѡвъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 45); На што длѧ... знєсє(н)ѧ ты́хъ ѡмы́лныхъ по́вѣстєй, а забѣжє(н)ѧ да́лшємꙋ розсѣва(н)ю того... и сє́сь ли́стъ... дали́смѡ (Київ, 1628 *Апол.* 8); панъ Янъ Сосницъкий... занеслъ протестацию,...// для затрыманя въ добромъ порядку войска Запорозкого Козаковъ и, для забеженя своеволи (Володимир, 1645 *Арх ЮЗР* 3/I, 390-391).

Див. ще **ЗАБѢЖАНЄ.**

Пор. **ЗАБѢЧИ.**

ЗАБѢЧИ, ЗАБѢГЧИ, ЗАБѢЧЬ, ЗАБЕЧИ, ЗАБЕГЧИ, ЗАБЕГЪЧИ *дієсл. док.* **1.** Те саме, що **забѣжати** у 1 знач.: за то покорне... вашу милость... просимо, абы ваша милость..., ужалившисе того всего, яко въ листѣ архимандричомъ стоитъ, тому всему забѣчь и зъ милостивого баченья своего панского ратунокъ вчинити рачилъ (Київ, 1575 *АСД* IV, 15); А пры то(м)... брати(и) мои(х) покорнє прошꙋ..., абыстє ся... рачили за такую кривдꙋ... и тоє(и) ꙋбогои єпископии взяти и того пєрєстєрєчи а тому злому вча(с) забѣчи (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); шкодамъ подданыхъ нашихъ забегъчи, писали есмо до гетмановъ, жебы войско противко неприятелемъ коронънымъ поступили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 85); Зычылъ бымъ того я, абы ваша княжацкая милость радъшей ся о то старалъ и тому въ часъ забегъ, якобы вашой княжацкой милости съ кролемъ его милостью въ шранъки вступовати не прыходило (Вільна, 1599 *Ант.* 661); Ты са́мъ Б҃жє всєси́лный рачъ забѣчи знамꙋ, Нє дай дозна́тъ на́пасти, з' хрїстиа́нъ нико́мꙋ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 18); Я Пєтръ Могила... // хотѧчи забѣчи такъ вєликой оутраты..., оумыслилємъ фꙋ́ндовать школы (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 93-94); Кроль Ассирі́йскїй, знєво́лєныхъ ста́рцѡвъ Ізра́ил'ски(х) ѡ причи́нꙋ тогѡ Б҃жогѡ кара́нѧ пыта(л), и ѡ пора́дꙋ, // якъбы томꙋ забѣ́чи, проси́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 255-256); Той пале́мо Ли́ба; хотѧчи́ забѣчи ѡ́номꙋ зло́мꙋ: абы рє́чъ по(с)поли́таѧ Рі́мскаѧ нє ꙋпа́ла задє́ржалъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 ненум.).

2. Те саме, що **забѣжати** у 2 знач.: для то́го смоть (!) та(к) до(л)го зборонѧ́ли по́стригꙋ, нє и(ж) бысмо твого... сп(с)нїѧ щири(м) ср(д)цємъ нє зычи́ли, и ты(м) кото́рїи... до г(с)да... при(и)ти пра́гнꙋтъ, здале́ка забѣгчи на дорогꙋ нє бы́ли ѡхотны, алє абысмо... тєбє єщє тѧ́жшого прєстꙋпства... нє набавили (серед. XVII ст. *Кас.* 54);

(швидко зайти збоку, бігом випередити кого-небудь) забігти: где впєрєдъ нєяки(с) ры(ж)ко(в)-ски(и) слѹга пана Єрого голѹба забє(г)ши с тылѹ тя(л) в головѹ шко(д)ливе Пана хлєбо(в)-ского (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3).

3. *Перен.* Поширитися: Тая унѣа, недавныхъ часовъ, забѣгла тутъ до нашое Руси и по околичныхъ сторонахъ зъ Рыму (бл. 1626 *Кир.Н.* 9).

ЗАБѢЧИСА *дієсл. док.* (чому, чим) Запобігтися (чому), забезпечитися (чим): томѹ всємѹ абы са звирхностью нашєю забѣгло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37); Тó штó са ѥжъ стáло прє(з) дрѹкъ, розстáтиса нє мóжє(т): вшáкъ жє абы са то по всéмъ тóмъ Пáнствѣ нє розлєтѣло, забѣчиса томѹ єщє мóжєтъ... нє шúрачи ты́хъ рéчїй (Київ, 1628 *Апол.* 2 зв.); грѣхъ, котóромѹ лáцно забѣчиса мóжєтъ и напрáвити. срóжшєє осѹжéнїє и тажшїи мѹки принóситъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 464).

Див. ще **ЗАБѢЖАТИСА.**

ЗАБѢЧЬ *див.* **ЗАБѢЧИ.**

ЗАБЮРЪ *ч.* (*стп.* zabiór) *(награбоване майно)* здобич: котловъ горелчаныхъ дванадцатъ и одинъ затиралный... свиней надворныхъ въ личбе сто шестдесятъ... качки, гуси, яко тое особънымъ реестромъ тотъ забюръ и шъкоды спецификованые и часу права показаные будутъ, — кгвалтовне позабиравъши... до вуйта..., отвезти и запровадитъ розказали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 566).

ЗАВАБАТИ *дієсл. недок.* (чим) Заваблювати: Головны́мъ єстъ окрѹтникъ //...Ав'торъ злóсти. Свавóли, Тырáномъ на цноты,... Овчихъ к собѣ ча́чкою штѹчнѣ завабáєтъ, Всѣхъ вшєлáко зводúти нє пєрєставáєтъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 24).

ЗАВАДА *ж.* **1.** Завада, перешкода: тылко, же зъ гистории бачимо, ижъ таа светая згода, яко частокротъ завирана была, такъ ся тéжъ часто за неупратненьемъ вшелякихъ завадъ, розривала (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 525); тáа ст҃áа згóда я́ко чáстокрóть замыкáна была, тáкъ са тє(ж) частокрóть за нєопратнéньємъ всáки(х) зава(д) розрывáла (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14 зв.); жáднаа абовѣ(м) завада В пáствѣ са нє нахóдитъ сторóжи твоéй: Зáщо дáстъ ти корóнѹ Б҃ъ хвáлы своéи (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Нє бѹдєшъ злорѣчилъ глѹхóмѹ, ани пєрєд слѣпымъ нє бѹдєшъ клáлъ завáды (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.); Завáда. Impedimentum. Obiectaculum (1650 *ЛК* 449).

2. Перегородка, переділка: ѡ(т) завады ѡ(р)цлю(в) и҃ а ѡдни(х) фо(р)мо(н) ѕ҃і гро(ш) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 2 зв.); obiectaculum, препора, завада, ставило (1642 *ЛС* 285).

3. Вл.н.; *ч.*: Приходили до мєнє... Кали(ш),... Стє(ц)ко Сухоносовичъ,... жалуючи... на бу(р)мистро(в) володимє(р)скихъ Васи(л)я Каплю, Стєпана Заваду (Володимир, 1569 *ТУ* 136); Еремия Михал Корибут ...//...дае моц и зуполную пленипотенъцию их мл. паном... Якови Заваде... Якови Суслови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187); Данило Завада (1649 *РЗВ* 17 зв.).

ЗАВАДИТИ *дієсл. док.* **1.** (кому, чому) Завадити, перешкодити: озми ваша милость его [листъ] отъ мене до себе, ведъже вашей милости ничого не зашкодить, ани завадить (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 480); а та(к) то(т) прєстѹпо(к) и грѣ(х) завáди(л) и прєшкоди(л) вши(т)комѹ свѣтѹ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 22); Єслись тє(ж) злы́й, абы с҃нъ твои(м) старáньє(м), зостáвши по тобѣ бóжи(м) поволáньємъ. Всю нєслáвѹ про(д)ковъ цнóтами заглáдилъ, и то всє напрáвилъ щóсь ты́ бы(л) завáдилъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 184 зв.); Чомѹ всємѹ пóстъ нє завáдилъ, алє єщє пóмочєю бы́лъ, бó спосóбность óномѹ чинúлъ в' смы́слахъ и в' тѣлѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175); Изъ всѣхъ потомковъ нѣхто мнѣ нє завадилъ: Адама пєрвозданна [я в пєкло] спровадилъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15).

2. Затриматися, зупинитися: Чáсє дорогїй часє нєпєрєплачóный, нáзбыть скѹпóю вагóю мнѣ оузычóный. Быстрѣй на(д) морскїй корáбль живóтъ мóй провадишъ, нѣгдє дла спочинєн'а з нáми нє завáди(ш) (Острог, 1607 *Лѣк.* 2).

Див. **ЗАВАДИТИ.**

ЗАВАДИТИСА *дієсл. док.* (о що) Зачепитися, *діал.* завадитися (за що): єслú жє нєѡсторóжнє мѣстца // óныи трѹдны́и минѹти, забрáвши

рѹка́ми и нога́ми ѡ(т)всю́ль сѹкню, жебыса ѡ те́рна и хворо́стъ не зава́дила, боло́томъ не поплю́скала (Вільна, 1627 *Дух.б.* 26-27).

ЗАВАЖАТИ *дієсл. недок.* Заважати, перешкоджати: которому молчанье и поблажанье вм барзо хота незначне заважаетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 219 зв.); венцей дати не могѹ штрофовано бы... если бымъ тане пѹстила единъ штибръ // перешкожае(т) заважае(т) недопущае(т) встыдъ есть ижъ такъ долго мя мѹчишъ мордѹешъ еднымъ шти́бромъ (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.-30); Повреж(д)а́ю: шко́жѹ, заважа́ю, зашко́жѹю (1627 *ЛБ* 84).

Див. ще **ЗАВАДИТИ.**

ЗАВАЖАТИСА *дієсл. недок.* Перешкоджати: а зась слышѹ ωт тыхъ што з влохъ приеджають же и теперъ предса таа са симонѣа заважаетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 174 зв.).

ЗАВАЖАЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Той, хто заважає, перешкоджає: доброволне офѣрованымъ вывешеньемъ и почтеньемъ якъ заважаючимъ до найвышшого // нб(с)ного гордѣли, иныи бгобойныи люде помнячи на онѹю г(с)нюю повѣсть, хто са вывышаетъ, боудетъ пониженъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 199 зв.-200).

ЗАВАЖИТИ *дієсл. док.* **1.** *(визначити, з'ясувати вагу)* заважити: Та́къ мно́го ва́жи(т), я́къ ты са(м) зава́жи(ш): да́й себе само́гω, а бѹде(ш) е(г) мѣти (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм.) 6 зв.); еде́нъ ω(т) штѹки що два фѹн́ты заважи(т) не чѹе насыще́на; дрѹги(й) ω(т) фѹнта... ωтажѣе(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 64 зв.).

2. *(визначити вартість чогось)* оцінити: Стати́ръ: Чты́ры дра́гмѣ. вага, стои(т) за черво́ный золоты(и). а замыка́етъ въ собѣ сі о́болω(в), // то́есть о осмакωвъ. о́воль рахѹючи по ше́люгѹ. зава́житъ та́ларъ, філі́покъ стати́ръ, и сі́кль, по(л)та́лера (1627 *ЛБ* 233-234).

ЗАВАЛА *ж.* Завала. Вл.н., *ч.*: Евхи(м) Завала (1649 *РЗВ* 312 зв.).

ЗАВАЛЕВАТИ *дієсл. недок.* (що чим) *(привалювати, закладати чимсь)* завалювати: Іа́ковъ пришо́въ до земли на всхо́дъ слнца: и оузрѣлъ коло́дезь на по́лю,... з него напоевано ско́ты, а ве́рхъ егω вели́кимъ ка́менемъ завалева́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 44 зв.).

ЗАВАЛЕНЄ *с.* Обвал, розвал, руйнування: Дозна́ли того на собѣ сынώве блже(н)ногω Іώва, кото́рыи банкетѹючиса оу ста́ршогω бра́та з жона́ми // свои́ми по(д) часъ само́и оутѣхи ω(т) завале(н)а до́мѹ мизе́рне поги́нѹли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 941-942).

ЗАВАЛЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зруйнований: манастыр заваленый пустый зостали (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 538).

ЗАВАЛИТИ, ЗАВАЛІТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(привалити, закласти чимось)* завалити: заперши дей жону и дети мои у коморе и челядь мою у въ ызъбахъ, и заваливъши всехъ, дворъ и маетъность мою зо въсихъ сторонъ огънемъ запалили (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129); А тутъ маешъ тую нещастливую колоду, которая завалила дорогу (Вільна, 1599 *Ант.* 653); detrudo заваліти (I пол. XVII ст. *Сем.* 70); вше́дши та́мъ Іереміа нашо́лъ мѣстце пече́ри. и наме(т) и олта́рь каже́нья. вне́слъ та́мъ и завали́лъ двери (серед. XVII ст. *Хрон.* 355); *Образно*: ѹ латины лжеиме(н)ные Пастыре, целы(м) бе(р)вено(м) вымысло(в) но́вы(х), зѣницѹ спсенїа лю(д)ского зава́лили,... и промовити за исти(н)нѹ нѣма(ли) ко(му) (1598 *Виш.Кн.* 284).

2. (що) *(обмазати, ущільнити глиною)* завалькувати (?): за соломянки гроши(и) и хлопомъ що завалили на кгрѹнтѣ дверѣ, г(рш) в (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4).

ЗАВАЛИТИСЯ, ЗАВАЛИТИСА *дієсл. док.* *(упасти, обвалитися)* завалитися: за радою всѣ(х) П.П. брати(й) прытво(р) стары(й) которы(й) ю(ж) трѹ(д)но было направити... ωбавляючыса абы са не завали(л) а кого не заби(л) росказали розобрати (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 19); в ты(м) же року... новинѹ было принесено ω(т) заходѹ же... в едно(м) мѣстѣ косте(л)... по(д)ча(с) каза(н)я завали(л)ся,... и вши(ст)ки(х) люде(и)... побило (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

ЗАВАЛІТИ *див.* **ЗАВАЛИТИ.**

ЗАВАЛЪ *ч.* Гребля: па(н) Ива(н) григо(р)еви(ч) жалова(л) на Наѹма Климовича... ω то(м)

и(ж) дє(й) я маючи зда(в)на с прє(д)ко(в) свои(х) тѹ(т) на рєцє тєтєрєви вышє(й) мо(с)тѹ зава(л) є(з) сво(й) а того то Наѹма Климовича зава(л) нижє(й) моєго ѡдалєки был которы(й) то наѹмъ... ѹмы(с)лнє пєрєказѹ и шкодѹ мнє чинєчи гдє далє(й) то по(д)мыка(л)сє по(д) мо(й) зава(л) з свои(м) завало(м) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 45 зв.).

ЗАВАЛѢЙ *ч.* Неповоротка людина; незґраба, *діал.* завалий. Вл.н.: Макси(м) Завалѣ(й) (1649 *РЗВ* 186 зв.).

ЗАВАЛЯТИ *дієсл. док.* (що чим) Те саме, що **завалити** у 2 знач.: Кгды-жъ есмо первыхъ воротъ пригородковыхъ пришли, тогды насъ сторожа у пригородокъ не пустили и великимъ протесемъ ворота заваляли (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 6/I, 51); adobruo, замѣтаю, заваляю, засыплю (1642 *ЛС* 70).

ЗАВАРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zawarować) обороняти, захищати. ◇ **заваруй творцо святый** — не доведи Господи, борони Боже: тєды ѹсмотрили братия абы заварѹ(й) тво(р)цо сты(й), и далє(й) до ѹпа(д)ку рєчы нє приходили алє прє(з) собла(з)нъ старѣ(й)шыхъ брати(й) тую сєсию за ба(р)зо потрєбнѹю ѹ(с)мотрыли (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43 зв.).

ЗАВАРТЄ, ЗАВАРТЬЄ *с.* (*стп.* zawarcie) **1.** Складення, укладення; заключення: Спрáвы и намóвы бра(ц)кїє в своємъ зава(р)тю зоставати маю(т) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 47); также мемрамы... отца метрополиты... на листы и на квиты, на выдеркафъ служачие и на иншие вси справы, яко особе духовной повереные, до заварте контрактов певных служачие, а надто сумы пинежные, од // велможного его милости пана Ерого Немирича тисечу золотых... з собою побрал (Київ, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 784-785); по(д)даныхъ ...южъ по зава(р)тю пакътъ по(д) Збара(ж)ємъ постановлєныхъ...//...нємало намови(в)ши члка сто два(д)ця(т) з мєнованыхъ сєлъ... выпровади(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 192-193).

2. Кінець, висновок: а то тымъ умысломъ, абы до порадного въ милости сыноду отправованья и до згодного, а всимъ хрестианскимъ людемъ потешного его завартья, дорога услаться бить могла (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 520); на концѹ тоєй конституціи, тыи слова мѣсто завартьѧ приписано (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25).

3. (*все, що перебуває де-небудь*) вміст: илєсѧ в завáртю Океа́на найдоу́єтъ, каждый южъ Твóрцѹ своє́мѹ нєха́й голдоу́є(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 94).

ЗАВАРТИ *дієсл. док.* (*стп.* zawrzeć, zawrzyć) **1.** (що і без додатка) Скласти, укласти: То розумѣю, же тотъ календаръ, который отъ первого Никейскаго вселенского синоду згодне отъ всѣхъ въ Духу Божомъ постановленъ и завартъ не потребовалъ жадное поправы, ани отмѣны, ани тежъ причинъ, ани уменшеня (1603 *Пит.* 89); И то южъ так з нимъ заварши, застановивши, перепомневши боязни Божое... месеца августа шостого дня... взявши пулгак... тихо и таемне до... покою... его вшедши... до головы просто змераючи стрелил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 498); тыє то помєнєныє купъцы..., з нимъ власнє тор(г) учынивъшы впро(д) прєзъ факъторы своє на жыто по золоты(х) тры(д)цати и шєсти,... а пото(м) сами зава(р)ли и до своихъ шпихлировъ ро(з)ны(х) сыпа(т) каза(ли) (Володимир, 1624 *ТУ* 272); Вси створе́ньѧ по(д) єгѡ влáдзою, єднакъ нє збѹдова(л) собѣ в҄ ни́хъ трóнѹ ани товáриш҄ства з҄ ни́ми принáлъ, // алє з҄ чл҄вѣком҄ в҄ котóромъ самóмъ ємѹ оуподобáлосѧ: и зава(р)ши з҄ ни́мъ приáзнь в҄ нéмъ ѡ(д)почи́нѹлъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 355-356).

2. *Перен.* (що) Припинити, закрити: кгды(ж) зношє(н)ємъ позву то(л)ко вла(с)ностъ добръ єго ѡстєрєгло алє ты(м) до справованъя ся пну чо(л)га(н)скому дороги нє зава(р)ло и проси(л) абы су(д) то на сторону отъложи(л) (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/1с, 1860, 17 зв.);

ЗАВАРТЬЄ *див.* **ЗАВАРТЄ.**

ЗАВАРТЫЙ *прикм.* (*стп.* zawarty) **1.** Складений, укладений, заключений: а ни тымъ будучы контенти, надто водлугъ воли своее, мимо позволене протестуючихсе, артикулъ праву посполитому, конституции и пактомъ завартымъ противный, взглядомъ релии кгрецкое и владицтва Премыского, в инструкцию вписали (Луцьк, 1638

АрхЮЗР 1/VI, 737); поты(м) свєдє(ц)тва и(х) поря(д)нє списа(в)ши, в зава(р)тыхъ ро(т)ула(х), та(к)жє и мапъпы,... достато(ч)нє и выра(з)нє вымалова(в)ши, ѡбудву(м) сторона(м), руками нашими по(д)писаныє ѡ(д)дали є(с)мо (Житомирщина, 1639 *ККПС* 218).

2. Закритий, зачинений: Нашедши там немалую громаду хлопъства, так мещан его королевское милости, яко и подданых панов Загоровских, которые были тую церков, якобы катушу якую, оступили, а слышачи там бытъ завартого чоловека невинного, збитого и змордованого, болшей такой соромоты и желживости церкви Божое не могучи терпити, отбилом замокъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310).

ЗАВАСНЕНЄ *с.* (*стп.* zawaśnienie) суперечка, сварка: на которо(м) привє(л)ю нашо(м)... того доложоно же ѡ таковыє зъ зава(с)нє(н)я помовы ѡ дєти и ѡ сакрамє(нт) гдєбы сѧ ко(л)вє(к) в па(н)ствє нашо(м)... притраѳило на жиды нихто ины(й) ѡдно мы сами... того дєлѧ на со(й)мє ва(л)но(м) має(м) досмотрєва(ти) и суди(ти) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 57).

ЗАВДАВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кому що) *(заподіювати)* завдавати: О прєбєзакон'ный ар'хиєрєю, боу(р)мистрю, стєрєжє(ш) аггл'скои лег'кости ал'бо ган'бы нб҃(с)нои, а са(м) сотворитєлєви своємоу тѧ(ж)кїи моуки завдаєшь, алє ждє(т) тѧ за то пєкє(л)наа моука (XVI ст. *УЄ Трост.* 63).

2. *(піднімати тягар, ношу на плечі, спину)* завдавати: Задѣва́ю: Наклада́ю..., запле́чи завда́ю (1627 *ЛБ* 40).

Див. ще **ЗАВДАТИ.**

ЗАВДАТИ *дієсл. док. (заподіяти)* завдати: Задѣша: Завдали. Мєта(ф): примȣсили (1627 *ЛБ* 40).

Див. ще **ЗАВДАВАТИ.**

ЗАВДАТОКЪ *ч.* Завдаток, задаток: А взѧли єсмо въ Єго Милости завдаткȣ на тоє пѧт коп грошєй (Луцьк, 1518 *AS* III, 180).

Див. ще **ЗАДАТЕКЪ, ЗАДАТОКЪ.**

ЗАВДЯЧНЕ, ЗАВДѦЧНЕ, ЗАВДЯЧЪНЕ *присл.* Завдячливо, вдячно, з вдячністю: а сєго постановє(н)я доброво(л)нє пєрє(д) и(х) мл(ст)ю па҃ны и приятє(л)ми н҃шими з обу сторо(н) за(в)дячнє приня(ли) (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25 зв.); Нє вє(м) бы наубо(ж)ши(и) і напросто(й)шї(и) (!) и нахво(р)ши(и) ѡ(т) лѣкара тєлєсного завдѧ(ч)нє тоє принѧ(л), хотѧ см҃рт' дочаснаѧ каждомȣ пєвна (Острог, 1587 *См.Кл.* 19); Правду было писати, Ѳилялете! Не мелъ бысь такового отказу. Але якось заробилъ, таковый тежъ и ответъ маешъ. (Приймижъ завдячне) (Вільна, 1599 *Ант.* 949); Прийми тєды тȣю працȣ нашȣ которȣю на тво(и) пожитокъ и славȣ ѡхотнє понєслихмо завдячнє што єсли зрозȣмѣємо тобѣ вдячно быти приложимъ вєнцъ працы (к. XVI ст. *Розм.* 4); Тые цвѣточки прошу вас от мене завдячне прииметѣ (1608-1609 *Виш.Зач.* 203); В то́й моє́й мєст'ца ѡ(д)мєнє, и достоєн'ства, и має(т)ностєй оутра́тȣ прий́мȣю завда́чнє, понєва́жъ я́ком' ре́къ нє своє́го чого, а́лє І҃с Х҃вого шȣка́ю (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 3 зв.); Его милости отцу метрополитови тисечу золотых полскихъ, просячи, абы завдячъне принявши духовныхъ моих капитулных, мнѣ и церкви Божой потребъных, в ласце своей отцовъской заховалъ (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 626).

Див. ще **ЗАВДЯЧНО.**

ЗАВДЯЧНО *присл.* Те саме, що **завдячне**: жалую же нє машъ вєнцє(и) лєчъ вы то примѣтє завдячно пристоинє вправдѣ мовишъ (к. XVI ст. *Розм.* 13 зв.).

ЗАВЕДАНЄ *див.* **ЗАВѢДАНЄ.**

ЗАВЕДАНЬЄ *див.* **ЗАВѢДАНЄ.**

ЗАВЕДАТИ *див.* **ЗАВѢДАТИ.**

ЗАВЕДЕНЄ, ЗАВЕДЕНЬЄ, ЗАВЕДѢНЬЄ *с.* **1.** *(примусове запровадження)* заведення: Якъ бовѣмъ в' Ієр(с)лїмѣ ѡ́лтарєви оуслȣгȣючїй ѡго́нь, ча́сȣ заведе́н'ѧ а́лбо по́лонȣ, засы́панъ бы́лъ в' я́мѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 90);

перен. (доведення, допровадження до чогось) призведення: А и(ж) тая легко(ст) и на(с) на стронє зъ жалостю ѡ(б)ходи(т), а нє мнѣ(й) стра(х) и боязнь стрє(ж) божє заведенѧ тоє столицы въ ѡ(т)стȣплєниє чини(т), бы сє на(м) рєвностю жадною нє хвалити тылко... потѣхами вашими сє тѣши(л) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1).

2. Розгляд судової справи: И мы глѧнꙋвши в листы господарскии, до нас писаныи и к томꙋ добрє зрозꙋмєвши, што ѡни свѣтков подлє пєршого завєдєнѧ ставити нє хотѣли, кнѧзѧ Василѧ… в том знашли єсмо правого (Шайно, 1538 *AS* IV, 176); менованые чотыри братя,…// … маютъ и повинни будутъ,… передъ судомъ… стати и тую продажу, правное заведене свое,… до книгъ… явне сознати и записати дати маютъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 107-108).

3. Ошуканство, обман: изали съ, да Богъ, найдетъ таковый побожный католикъ, который, ужалившися цнотливого народу Росейского и заведенья ихъ невинъного, откажетъ достаточне тому щекарови геретическому на тые вси потвары и выкруты его (Вільна, 1599 *Ант.* 899); Ко́знь: Скри́тоє а зрадли́воє ѡшꙋка́ньє, хитрость, зра́да, заса́дзка, вы́мысло(м) прохи́рство(м), завє́дѣньє (1627 *ЛБ* 54); про то судъ головный… наказуетъ, абы позваный панъ Ерий Чапъличъ зборъ тотъ арианский въ Киселине, маетности его, съ которого такие се погоршеня и заведеня сумненя людского деяли, при бытности суду земского Володимерского… на тое приданого, зъ кгрунту знеслъ и напотомъ никгды не реставъровалъ ани фундовалъ (Люблін, 1644 *Арх ЮЗР* 1/VI, 795).

Пор. **ЗАВЕСТИ.**

ЗАВЕДЕНЫЙ, ЗАВѢДЕНЪ *дієприкм. у знач. прикм.* Ошуканий: а хотя што и было маетности и готового гроша передъ тымъ, тогды то, якомъ зосталъ на тый столицы Епископіи Луцкой, которая правѣ зо всихъ сторонъ была ошарпана и завѣдена, имѣня церковное розобраные, а меновитѣ дворъ имѣніе Полоную, Забиже… и Губинъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); За но́воє ѡ́лово // до боулъ прикла́даноє, што днь҃ золото ѡ(т) люде́й заве́дєныхъ лоу́пѧтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.-172).

ЗАВЕДОВАНЄ *див.* **ЗАВѢДОВАНЄ.**

ЗАВЕДОВАТИ *див.* **ЗАВѢДОВАТИ.**

ЗАВЕДЫВАНЄ *с.* Відання, розпорядження: тые вси речи до шафунку и заведываня ей самой и челяди вышей речоной отдалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615).

Див. ще **ЗАВѢДАНЄ, ЗАВѢДОВАНЄ, ЗАВЯДЫВАНЪЄ.**

Пор. **ЗАВѢДЫВАТИ.**

ЗАВЕДЫВАТИ *див.* **ЗАВѢДЫВАТИ.**

ЗАВЕДѢНЬЄ *див.* **ЗАВЕДЕНЄ.**

ЗАВЕЗАТИ *див.* **ЗАВЯЗАТИ.**

ЗАВЕЗКА *ж.* (*стп.* zawiązka) висновок, підсумок: На остатку кладетъ ѳилялетъ завезку тое справы тыми словы: "то естъ правдивая вера, безъ которое нихто спасенъ быти не можетъ" (Вільна, 1599 *Ант.* 757).

ЗАВЕЗТИ, ЗАВЕЗЪТИ *дієсл. док.* (кого, що) *(доставити за допомогою транспорту)* завезти: А старого свинъцꙋ пєрвє(и) тамъ завєзєного ꙁ҃ штꙋкъ (1552 *ОЧерк.З.* 6 зв.); Потом…, кгды сторожа уснула, до подданого своего ушла есми, который мя ночю ажъ до Олыки завезлъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); а, вломавшисе до избы, самого пана Залесского збили, змордовали и,… за килка милъ въ Полесе завезли (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 222); И такъ двомъ слугамъ своимъ злецилъ, которіи Силверіа на выспу Палмаріи завезли и тамъ его голодомъ уморили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 739); подданые грибовицъкие… двор зрабовавши, речей, которых повод з собою завезти не моглъ, кгды перед ребеллиею хлопъскою уходил, з скринями, в коморе замъкненые скрыни поодбиявши, забрали и двор на остатокъ спалили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

ЗАВЕЛИКО *присл.* Понад міру, занадто: Што ѧ собє нє завєли́ко ма́ю: лю́цкоє бовє́мъ всє мнима́ньє, якожъ и ма́єть бы́ть, оу мєнє є́стъ вꙿзго(р)жє́но: хи́ба бы до хва́лы Бж҃ои што ко́лвєкъ налєжа́ло (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 5 зв.); Розгнѣва́вши бовѣмъ та́къ вєлꙿми твою ды́броть, и бога́тꙿство добродѣиствъ твоѣхъ роспороши́вши, и то ѡ(т) тє́бє завєли́ко пріймꙋ ґды ми зꙿ на́ймитами Твоѣми грѣхочисти́тєлны(х) дѡ́бръ твоѣхꙿ причасти́тисѧ позво́лишꙿ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 30).

ЗАВЕРАТИ *див.* **ЗАВИРАТИ.**

ЗАВЕРАТИСЕ *див.* **ЗАВИРАТИСЕ.**

ЗАВЕРЕЧИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(із силою закинути)* завергти: и тыхъ убили, якъ Исаію,... оглумили, Еремѣю завергли у одно мѣсто калъное (XVI ст. *НЄ* 130); *Образно:* симо(н) ѡ(т)повѣдаючи ємоу рє(к). оучитєлю прє(з) цѣлоую нощь працовали є(с)мо. и нє оуловили нѣчого. а вша(к)жє на слово твоє завє(р)жємь сѣти (к. XVI ст. *УЄ* №31, 190 зв.).

2. (що) *(припинити займатися чим-небудь, робити щось)* закинути: и скóро бы нáмъ росказáно вє(д)лѹгъ звы́чаю костéлного, болóто(м) и сóлью кр҃щеныхъ мáзати, то ижъ стародавныи црквє ст҃оє порáдокъ кр҃щеніа ст҃го мѹсѣлъ бы быти завéржєнъ, тóєжъ тéжъ и ѡ инши(х) порѧ(д)кахъ и кни́га(х) розѹмѣй (Острог, 1606 *Нал.Мол.* 3); гнéтъ ємоу г҃ъ б҃ъ вы́пѹсти(л) вóдѹ, с' чєлюсти котóрѹю ю(ж) бы(л) завéргль вы́рвавши с нєи чрéнóвыи зоубъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20 зв.).

ЗАВЕРЕЩАТИ *дієсл. док.* Заволати, закричати: Пото(м) є(с)ми видє(л) другого а(н)гєла которыи мѣ(л) мо(ц) вєликую // та(к) и(ж)сѧ зємлѧ ѡ(с)вєтила ѡ(т) хвалы єго. и завєрєща(л) вєлики(м) голосо(м) (XVI ст. *КАЗ* 646); завєрєщáлъ вéсь лю́дъ, и рéклъ: нєхáй живéтъ цр҃ъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 209).

ЗАВЕРНЕНЬЄ, ЗАВЕРНѢНЄ *с.* Заворот. ◇ **заверненьє (завернѣнє) головы** — запаморочення: Бѣснованíє, нєистóвство: завєрнéньє головы́, шалéнство, одоурѣньє (1627 *ЛБ* 13); Изѹмлéніє: Ѡшалѣньє, захожѣньє в' гóловѹ з' горя́чки, албо ѡморочѣньє ѡ(т) піáнства, завєрнѣ(н)є головы́ (Там же, 47).

ЗАВЕРНУТИ *дієсл. док.* (кого, що і без додатка) *(змінити напрямок руху, зробити поворот)* завернути: яко дей мя дошла ведомость, подданыхъ моихъ у браме кийми бити росказалъ, же дей муселы возы всѣ назадъ завернути прочъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 300); Они... помє(н)ны(х) прасоло(в),... кгва(л)то(м) с поля забра(в)ши и завє(р)нувъши, до мєста вогна(в)ши, мыто... ѡдобрали (Володимир, 1603 *ТУ* 237); панъ Калуский, завернувши до Коростешова, становши въ господе, самъ шолъ до его милости пана Олизара (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 527); вшедши, заразъ войта и месчанъ Носовъскихъ зъ юрисдиции замковое взявши, казали собе быти // посълушънымъ, подводы, которые ишъли зо зъбожемъ до Лоева, до Днипру, въ личбе чотыриста, завернули, презъ што, до великое шкоды, ижъ тое збоже, которое сплынути мело до Борысова, зостало, приправили (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/І, 392-393); Ажно б҃гъ всємогѹщи(й) здаривъ на(м) ѡ(т) твоєго ца(р)ского вєличєства посланцѹвъ... которихъ товаришѣ нашѣ козаки в дорозѣ натрафивши до насъ до во(й)ска завє(р)нѹли (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

ЗАВЕРНУТИСЕ *дієсл. док. (повернутися)* завернутися: протестантъ, дуфаючи обытныцы его милости пана Олизаровой, завернулъ се знову, ачь пилно дорогу маючи, сподиваючи се справедливости, завернулъ се до Коростышова, — кгды приехалъ, тамъ справедливости съ товариствомъ жадалъ (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 526).

ЗАВЕРНѢНЄ *див.* **ЗАВЕРНЕНЬЄ.**

ЗАВЕРТАТИ *дієсл. недок.* (до кого) *(приваблюючи, спрямовувати рух кого-, чого-небудь в інший бік)* завертати: Ѡ Сірúнахъ ты́жъ бáснь éстъ такáа,... котóрыє то на вы́спѣ сидѧчи, мúмо нúхъ жакглю́ючихъ, роскóшнымъ спѣвáньємъ своúмъ до сєбé завєртáютъ, и тáкъ и́хъ тáмъ затѧгноу́вши, áжъ до Смрѣти дръжáтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439).

ЗАВЕРТАТИСЯ *дієсл. недок., перен. (переходити до попередньої теми)* повертатися: Завертаюся до щасливаго костела латинского и для чого есть щасливый — всѣм во обец, а не самому Скарзѣ ознаймити хощу (1608-1609 *Виш.Зач.* 227).

ЗАВЕРТНИЙ *прикм.* Вихровий: turbine(us), завє(р)тни(й) (1642 *ЛС* 405).

ЗАВЕРТЪ *ж.* Вихор, смерч: typhon, nis, вихоръ, завє(р)тъ (1642 *ЛС* 400); Завéртъ. [T]urbo. Procella (1650 *ЛК* 449).

ЗАВЕРУХА *див.* **ЗАВѢРУХА.**

ЗАВЕРШЕНЪ *дієприкм.* Завершений, вивершений: з гумъна пшеницы стыртъ две, в которыхъ было копъ сто, а одна жытомъ завершена копъ петънадъцатъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96).

ЗАВЕСА[1] *див.* **ЗАВѢСА**[1].

ЗАВЕСА[2] *див.* **ЗАВѢСА**[2].

ЗАВЕСИКЪ *ч. (заслона з тканини)* завіса: Пото(м) жє выкрадєно,... завєсикъ кита(и)чаны(и) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53).

Див. ще **ЗАВѢСА**[1], **ЗАВѢСЕЦЪ.**

ЗАВЕСИСТЫЙ *див.* **ЗАВѢСИСТЫЙ.**

ЗАВЕСИТИ *див.* **ЗАВѢСИТИ.**

ЗАВЕСКА *ж. (заслона з тканини)* завіса: Образъ светого Николы сребромъ оправный, на немъ каменей 2, завеска злотоглавовая гафтарское роботы (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); завеса китайчаная червоная, на той завесе крестъ перловый, около креста перлы сажено на тойже завесце пукликовъ сребреных 79 (Там же).

Див. ще **ЗАВЕСИКЪ, ЗАВѢСА**[1], **ЗАВѢСЕЦЪ.**

ЗАВЕСТИ, ЗАВѢСТИ *дієсл. док.* **1.** (кого і без додатка) *(відвести, супроводжуючи когонебудь кудись)* завести: И покѹл тыи люди Сєрєховицкии завѣдѹт и присѧгнѹт, мают тѹды, по тым мѣстцом границы положоныи быти (Краків, 1538 *AS* IV, 150); панъ ратомъски(и)... за по(д)воды мєщанъ ималъ и вєзалъ и за тєтєр(вѹ) рєкѹ завє(д)ши пѹгами билъ (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); а и(ж) дє(и) тыє по(д)даныє ѡ(т) вєликого зби(т)ѧ и (з)мо(р)дованьѧ далє(и) з нимъ ити нє могъли тогды завєдши дє(и) ихъ за сєло скѹли(н) в лѣсє нєподалєкѹ ѡ(т) сєла за мє(р)твы(х) покида(л) (1577 *ЖКК* I, 88); коли мѧ завѣ(л) на пу(с)тыню духо(м) видє(л) є(с)ми нєвє(с)ту (XVI ст. *КАЗ* 643); а помененые Шылневичъ ис Константымъ и инъшыми своими помочъниками... малжонъце пана Ясчурского,... // оповедивъшы в способъ якобы пожалованя о забитю малжонъка ее, а оную вркомо в здоровю остерегаючы, на баню ее церковную завели (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 332-333).

2. *Перен.* (кого у що, кого до чого) Затягнути, залучити: мт҃и наша євга согрѣшила и моужа во грѣ(х) завєла (1489 *Чет.* 155); сатана на мы́сли змацнѧ́єт҆сѧ, // жєбы и́хъ до тро́скъ сєгосвѣтнихъ и зє́мныхъ рѣчі́й завѣлъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 94-95).

3. (кому що) *(узаконити що-небудь, встановити)* завести: И то его милость завелъ ему на оргишовомъ мытѣ Кіевскомъ: маеть онъ то собѣ заплатити съ половины мыта оргишового, а другую половину мыта оргишового маеть на его милость брати къ вѣрной руцѣ (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); єстлибы хто хотѣл кнѧзю Роговицкомѹ в тыхъ имѣньѧх кривды дѣлати, тогды кнѧзь Михайло з дєтми своими то ємѹ мѣлъ ѡчищати и границы завєли, по которымъ границамъ мѣл кнѧзь Михайло Роговицкий тыи имѣньѧ ихъ дєржати (Краків, 1510 *AS* III, 72).

4. (що кому) *(передати комусь що-небудь у володіння, користування)* відвести: а тыи ѡколичныи боѧрє, чии зємли ємѹ завєлъ кнѧзь Сонкгѹшковичь, нє дають зємль своихъ кнѧзю Роговицкомѹ пахати (Краків, 1510 *AS* III, 72); ино я Єго Милости и зємлю Пєсочєнскѹю завєл и граници вказал (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); мает... пан Михайло Корытенский оное млынарство... держати и вживати... ведле воли, мысли и налепшого уподобаня своего, завести, тоест отдати,... заменити и на костелъ надати (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 272); К тому маючи я бра(т)ю мою рожонѹю... // тогды по моє(и) добро(и) воли записую и(м)... на имє(н)яхъ мои(х) доброво(л)ны(х) нико(мѹ) жа(д)ны(м) право(м) ѡ(т) мєнє нє завєдєны(х) ани записаны(х)... сѹмѹ п҃нзє(и), яко пє(в)ного до(л)гѹ двана(д)ца(т) тисєчє(и) ко(п) грошє(й) лито(в)ски(х) (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86-86 зв.); Єго м(л)... приспособивши... на ѹчино(к) нижє(и) мєнованы(и) тыхъ то слѹгъ... моцно кгвалътомъ наслалъ на маєтно(ст) Єго власнѹю ѡ(т) часѹ нємалого въ споко(и)но(и) посєсыи Єго бѹдѹчѹю, Ємѹ правомъ пєвны(м) заставнымъ въ сѹмє сорокѹ и сємъ тисєчє(и) золотыхъ польскихъ... завєдєнѹю (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060,

103); Лє(ч), и(ж) за живота єє при(и)ти нє мо(г)лъ, тєпє(р) за ужы(т)є(м)... пана Мо(с)чєницкого во(д)лугъ запису, ωному служачого... до рєа(л)но(и) посєсыє(и) и споко(и)ного дє(р)жаня и ужываня пода(л) и завє(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182).

5. *Перен.* (кого від чого) *(відвернути когонебудь від чогось)* відвести: Нє подобаєт нам слабовѣръними быти, да не заведутъ нас от вѣри блудити (к. XVI ст. *Укр.п.* 74).

ЗАВЕСТИСЯ, ЗАВЕСТИСѦ, ЗАВЕСТЫСѦ, ЗАВѢСТИСѦ *дієсл. док.* **1.** Початися: якъ ихъ признали, встыдъ и повѣдати, ωднакъ же сѧ завєло повѣмъ, а то тымъ мѣсто замкнєн҆ѧ приданымъ вырокомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 45); **зори завелисѧ** — завелося на світ, почало світати: ѹ пято(к) июня дня а҃ скоро єщє зори завелисѧ стало(м) прє(д) намєто(м) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1).

2. *(почати виконувати що-небудь)* затіяти: на вєсєлю та(н)цѹю(т). на покла́дина(х), но́вожєнѧ ма́є(т) ω(б)ѧви(ти) єсли ю(ж) досы(т) в҆чи́ни(л) то́мѹ што сѧ за́вѣ(л), тогды бѹдѹ(т) вши(т)ци спѣва́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95).

3. (з ким) З'єднатися: па(н)... Нємєричъ, нє заховываючи ся водлє листу доброво(л)ного запису своєго, завє(д)ши ся сєго року... єщє ω(т) вєликодня зъ... кнзє(м) Корєцки(м), принявши козаковъ для ωбороны чє(р)ниховскоє ки(л)кадєся(т) члвка, бавилъ ихъ при собє нєдє(л) чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 122).

4. *(випасти на чиюсь долю)* дістатися: на росправенъе слугъ, челяди моеи, которымъ никгды не завелося ничого так в соляриумъ, яко и в сукнѣ барвяномъ, вподил, ведле уваги заслугъ кожъдого, тисечу золотых назъначаю (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 627).

5. *Перен. (піддатися спокусі)* завестися: Нєха́й сѧ завєсты́ даютъ и засоромѣю(т) на вѣкы вѣко(м), нєха́й боу́доу(т) поганбє́ны, нєха(и) згиноу(т) жє имѧ тобѣ панъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 145 зв.).

Див. ще **ЗАВОДИТИСЯ.**

ЗАВЕСТЬ *див.* **ЗАВИСТЬ.**

ЗАВЕСЪ *див.* **ЗАВѢСЪ.**

ЗАВЕТЪ *див.* **ЗАВѢТЪ.**

ЗАВЕШАТИ *див.* **ЗАВѢШАТИ.**

ЗАВЕШЕНЄ *див.* **ЗАВѢШЕНЄ.**

ЗАВЕШЕНЪЄ *с.* Відтермінування: я,... малостью летъ потомковъ и завешенъемъ до летъ ихъ не вымовляючисе,... заруки сто копъ грошей литовских,... запълатити маю (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 437).

Пор. **ЗАВѢСИТИ²**.

ЗАВЕЩАВАТИ *дієсл. недок.* (кому) *(наказувати, веліти)* заповідати: мы звє(р)хности нашоє тобѣ ты(м) вторы(м) по(з)во(м) на́ши(м) приказѹє(м) и... завєщаває(м) дабы єси станѹ(л)... до дєкрєтѹ всєлєнского патриа(р)хи (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 2); Про́тожъ мы звєрѣхности на́шоє ты́мъ трє́тимъ позвомъ... прика́зѹємъ и... завєщаваємъ, дабы єси до назначоного тєрминѹ... во всємъ справитисѧ станулъ конє(ч)нє (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2).

Див. ще **ЗАВЕЩЕВАТИ, ЗАВѢЩАТИ.**

ЗАВЕЩАТИ *див.* **ЗАВѢЩАТИ.**

ЗАВЕЩЕВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **завещавати**: Сия своима рукама написавше..., уверение со клятвою // творымъ, яко убо отнюдь вся сия не преступити, но иже по насъ нашу хотящимъ прыяти деръжаву, сохранити неповреженъне завещеваемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 552-553).

Див. ще **ЗАВѢЩАТИ.**

ЗАВЖДИ, ЗАВЖДЫ, ЗАВЖЪДЫ, ЗАВЪЖДЫ, ЗАВЪЖЪДЫ, ЗАВЬЖДЫ *присл.* Завжди: семиωнъ. бл҃гоч(с)тивъ сыи бы(с) в чєрнєчєствѣ прєбывая и завжьды моля(с) бо҃у (1489 *Чет.* 94 зв.); а онъ намъ подвязался съ тыхъ корчомъ сторожу въ поли отъ поганства татаръ завжды держати (Краків, 1510 *Любав.* дод. XVIII); В тыхъ ωзєрахъ рыбъ досы(т) завжды (1552 *ОЧерк.З.* 11); Гото́ви бу(д)тє за(в)жды кѹ ω(т)повѣди ка(ж)домѹ пыта́ючомѹ ва(с) (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.); Знать, ижъ Ѳилялетъ не Русинъ, бо не знаетъ ключа пасхалного и не бачитъ того: коли кольвекъ ключъ пасхальный на А, альбо на Б стоитъ, завжды Великъ день муситъ зимы займовати (Вільна, 1599 *Ант.* 773); А прє(д)ся

то(т) нашъ запи(с) при зѹпо(л)но(и) моцы захова(н) бы(ти) маєт(т) завъжды ѹвє(з)дє вє(ч)ными часы (Кременець, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 35); мы... за(в)жъды... Томѹ записови нш҃ому досы(т) чинити маємо (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112 зв.); Абы ко́ждый инокъ... мл҃ил'сѧ тє(ж) на́ ко́жды(и) дн҃ь за́вж(д)ы // по двана́дцати ра́зѡвъ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196-197); Завжды (*Уж.* 1643, 49 зв.); я(в)нє... со(з)наваю и вєдомо чиню ...комѹ бы ѡ то(м) вєда(т)и належало тєпєръ и на потомъ завъжъды ѡзъна(и)мѹю и(ж) што славъно(и) памєти... ѡтєцъ мо(и)... въ сєлє Станишовъцє на рєцє тєтєрєви, свои(м) кошъто(м) // млы(н) збудова(л) (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31-31 зв.); Ѡ бз҃ѣ не смѣю читати́, а нѣ мовити. бо про(с)тии люде входятъ в блѹдъ. ґди глѹбоко речъ слишатъ а не добре розѹмѣютъ, и такъ вѣрити ижъ билъ бг҃ъ зав(ж)ди и бѹдетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 524).

ЗАВЖДЫБЫТНЫЙ *прикм. (постійний)* повсякчасний, завжденний: збаве́ннаѧ єгѡ наѹка єст҄ завждыбы́тна, и по всємъ свѣтѣ росхо́дит҄сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 274); до завждыбытнои онои правдивой и бж҃(с)твєнной свѣтлости ѡтошли **(Там же, II , 6).**

ЗАВЗЕТИСЕ *див.* **ЗАВЗЯТИСЕ.**

ЗАВЗЯТИ, ЗАВЗЯТЪ, ЗАВЪЗЯТИ *дієсл. док.* (*стп.* zawziąć) **1.** (що) Забрати, загарбати: позваные... през тые ж люде...//... белы головы кгвалтили, добра... в посессию свою завзяли (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 158-159); въ той же Рудце дворищъ не мало попалено, подданые одни презъ непріятеля сутъ завзятые, а другимъ за допущенемъ панскимъ сами померли (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 220); тые хлопы..., шабълю одну протестуючого, другую выростка его завзяли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 537);

(кого) *(незаконно, самовільно забрати)* взяти, захопити: воловъ в ли(ч)бє сто,... єє м(л) панєє воєводичовоє бє(л)скоє...//... вє(с)по(л) зъ своими волами до Кгда(н)ска зъ сєла Кгрушъна, маєт(т)ности своєє, єго м(л). па(н) бє(л)ски(и) завзявъши, спродалъ (Володимир, 1632 *ТУ* 296-297); забрали... хому(т)... сєръмягу новую... завъзяли жону (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 125).

2. (кого) Дізнатися (про кого): а потом противко роботъным: Данилови войтови, Иванови Куросчупикови,... и въсей громаде села Болъболъ,... которых скаржачая именъ и прозвискъ не могучи других завзяти, волную однак спецификацию въ позвахъ оных зоставуючи, принципалом, конпринципалом умыслъным, подчас своеволи, бунътовъником и збойцом, жалосне се сведчила и протестовала (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 66); **ведомости (ведомость) завзяти (завзятъ), завъзяти ведомость** *див.* **ВѢДОМОСТЬ.**

3. (на кого) Викликати, стягнути, натягти: за чимъ тымъ таковымъ своимъ безправнымъ,... поступкомъ, менованый Хмелницкий, право посполитое зневаживши,... въ вины за то въ праве, на таковыхъ слугъ ухваленые,... попавши, и оные на особу свою завзявши и затегнувши, шкоды его милости протестуючомусь... учинилъ (Володимир, 1637 *АрхЮЗР* 3/I, 361); которимъ таковимъ своимъ поступъком менованые подданые право посполитое зневажили, верностъ подданъства паном своим зламали, зачым въ вины, в праве написаные, попали и оные либере на себе и особы свои завъзяли и затягнули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 113).

4. (що) *(пройнятися якимсь почуттям)* відчути: верность твоя, не обавляючись права посполитого и онымъ се не контетуючи, и ни тежъ респектуючи на конституцие о добрахъ церковныхъ ухваленое, и вины за таковыхъ обостроное, завзявши якуюсь нехутъ и ранкоръ въ невинности поводовъ, розные кривды... подданымъ и добрамъ церковнымъ чинячи, смелъ и важилъсе (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 504); помененый Хмель,... завзявши передъ себе злый... и крвавый замыслъ, ...до себе велико,... мнозтва розного хлопства... затегнулъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138); теды пречоные обвиненые... завзявши похопъ на выузданую своеволю, а ведаючи добре, иж тежъ протестансъ, зъ иньшою братею конъвенту своего...//...в полские краи, ничого з собою праве не взявши,... одехалъ был (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 429-430).

ЗАВЗЯТИСЕ, ЗАВЗЕТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zawziąć się) **1.** (з ким, на що) *(виявити намір до ворожих дій)* завзятися, заповзятися: теды он, стороны того учиненя присеги еи през которое не мог до тых там добръ прийти, и стороны инших замысловъ, на которые се завзялъ, такъ собе поступилъ (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 488); Трыпо(л)сцы, завзя(в)шисє з вы(ш) помєнєны(м) зами(с)ло(м) свои(м)... дє(с)пє(к)това(т) почєли (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

2. (на що) Удатися (до чого): а сторона позваная, чуючи невинне себе быти позваную, заразъ // се завзела на евазию, яко тое тканки не грабила (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 364-365).

ЗАВЗЯТТЯ, ЗАВЗЯТЯ *с.* Завзяття: и таки(м) способо(м) Панъ Єри(и) голȣбъ с помєнєны(м) брато(м) свои(м)... пана хлєбовъского с того свѣта згладили, и кгды южъ панъ хлєбо(в)ски(и) бȣдȣчи смє(р)тєлънымъ нє ȣставаючи в завзятю свои(м) и до господы стрєляли (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3 зв.); немнѣй и то Мил. В. вѣдати належитъ, ижъ и тотъ самый тамъ неслыханный и невѣдомый патріарха Афанасій... въ... листѣ... Ивану Попѣлеви... одного (!) часъ благословеніе взятъ указуетъ, которому еднакъ на подпору завзяття своего приспособленному отъ того тамъ Афанасія // листови Его м. панъ Попѣль противнымъ тежъ себе быти указуєтъ (Київ, 1634 *КМПМ* I, дод. 557-558).

ЗАВЗЯТЪ *див.* **ЗАВЗЯТИ.**

ЗАВЗЯТЫЙ, ЗАВЪЗЯТЫЙ *прикм. (непохитний у злобі)* завзятий, запеклий: А кгды его с плачомъ малжонка протестуючегосе словы лагодными,... просила, теды оны малъжонку протестуючогосе словы непрыстойными,... сромотилъ, а потом прыводячы до скутку замыслъ свой завзятый,... до изъбы зъ челядю своею вълизъ (Луцьк, 1647 *АрхЮЗР* 1/VI, 812); а далей свой завзятый умыслъ виконываючи, двери костелные выламавъши,... олътари роботы снитерское три въ нивечъ потовъкли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430); пречечоние войтъ, буймистрове,... подчас ребелией а бунтовъ на тотъ час козацких,... а здавна противъко // протестантови завъзятого ранкору сотнями,... на двор, фолварокъ, гумъно а пасеку наеждаючи, на той двор и будинки в нем розние на возы порозбирали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 487-488).

ЗАВЗЯТЯ *див.* **ЗАВЗЯТТЯ.**

ЗАВИВАНЬ *ж.* Завивало: Другую дей скрынку зеленую взял, в которой дей было: // ...завываней перлових на золоте двѣ, одно дей коштовало петнадцет коп, а другое десет коп грошей литовских (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/ЇII, 244-245).

Див. ще **ЗАВИВКА, ЗАВИТЄ[2], ЗАВИЯДЛО.**

ЗАВИВАТИ *дієсл. недок.* (що) *(обмотувати чимсь)* завивати: Там есмо дей пошли зараз и знашли есмо вже, а пани з дѣвками Воцею и // Параскою и хлопцемъВаскомъ рану завиваютъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 380-381).

Див. ще **ЗАВИЯТИ.**

ЗАВИВКА *ж.* Те саме, що **завивань**: К томȣ тєж ȣзѧл єсми ȣ Их Милости рȣхомых рѣчєй: ...завивки за шєст коп грошєй, шата ѡдамашковаѧ чєрлєнаѧ з олтабасом (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5).

Див. ще **ЗАВИТЄ, ЗАВИЯДЛО.**

ЗАВИДА *ж.* Зависть, заздрість: offensa, поврєждєніє, завида, прє(т)кновєніє, стужєніє (1642 *ЛС* 290).

ЗАВИДЕЦЪ *ч.* Заздрісник: Мѡкій: Завидецъ (1627 *ЛБ* 223).

Див. ще **ЗАВИДИТЕЛЬ, ЗАВИСНИКЪ.**

ЗАВИДИТЕЛЬ *ч.* Заздрісник: inuisor, зави(с)тникъ, завидитє(л) (1642 *ЛС* 247).

ЗАВИДИТИ *див.* **ЗАВИДѢТИ.**

ЗАВИДОВАТИ *дієсл. недок.* (кому і без додатка) Завидувати, заздрити: а жидовє которыи слухати нє хотѣли завидуючи набра(в)ши нѣкоторы(х) ѡшу(с)то(в) людє(и) злы(х) и вчини(в)ши гук збурили мѣ(с)то (II пол. XVI ст. *КА* 92); любо(в) добрѣ зычи(т) любо(в) нє завидоуєть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 195 зв.); бѣсъ, завидуючи христіаномъ православнымъ, же на его мѣйсцу, съ которого зъ высокости и спалъ и съ полкомъ своимъ, же христіанами православными Христосъ маетъ наполнити, а для того на грѣхъ

изводитъ, жебы на его мѣсцу не были (бл. 1626 *Кир.Н.* 15).

Див. ще **ЗАВИДѢТИ.**

ЗАВИДОСТЬ *ж.* Заздрість: нєлицємѣрноую мысль имаꙋоу ѡ прочихъ завидости и злобы ѡ(т)толѧ бо нѣшто оудивитисѧ. розоумоу слоугъ ѡны(х) (1489 *Чет.* 131 зв.).

ЗАВИДѢТИ, ЗАВИДИТИ *дієсл. недок.* (кому, чого, чому) Те саме, що **завидовати**: аще види(т) брат своєго в добрѣ живоуща, или дроуга или сусѣда. нє завидь... ємоу (1489 *Чет.* 337 зв.); А еретики яко славе святыхъ завидятъ, такъ и мертвыхъ ласки Божеи не взычаютъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 121); Ѡто(ж) нє кажє(т) намь слоужити такы(м) злы(м) рѣча(м) и завидѣти томоу алє слоужити і͠с хоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 36); нѣкоторыє в своєй зависти, котѡрыє намъ волности и повожєньѧ завидѧтъ ты(м) бы сѧ оутѣшили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 221 зв.); нє зави(д)тє ты(м) которыи злє чинѧ(т)... кто злє чини(т), таковы(и) нєнавиди(т) б͠а (Височани, 1635 *УЄ* №62, 9); Нєрєвнꙋй, ѡсвѧщєнный Читєлникꙋ, лꙋкавнꙋющимъ, ни завиди тайнѡ прєкословѧщимъ и съпротивлѧющимсѧ Архієрєйской власти нашой (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 6).

ЗАВИЙКОВЫЙ *див.* **ЗАВЫЙКОВЫЙ.**

ЗАВИЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zawiły) *перен.* Заплутаний; темний, неясний: Значытъ то: не толко вера и сумненье твое завилое, але и овое пудло твое безъмозкгое, на которомъ ся поврозы покрутили, которые суть знакомъ яко веры твоее завилое геретическое, такъ и цноты покрученое! (Вільна, 1599 *Ант.* 923).

ЗАВИНИТИ *дієсл. док.* **1.** *(зробити прикрість, шкоду кому-небудь, стати, бути винним перед ким-небудь; провинитися)* завинити: И пристоупили к нємоу фарисєє з҄блажнѧючи єго рєкоучи ємоу. єсли годи(т)сѧ ч͠лкоу поустити жєноу свою ш҄то ж҄ бы кол҄вє завинила (1556-1561 *ПЄ* 82 зв.); я который єсмь згрѣшилъ я который єсмь злє оучинилъ, а тыи овцы што завинили (серед. XVII ст. *Хрон.* 279 зв.).

2. (що кому) *(бути в боргу перед ким-небудь)* заборгувати: еслибы который козакъ што кому завинилъ, жебы ся зъ него справедливость неодволочная кождому стала (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); И иж таковый подступъ подо мною тотъ Иванъ Терлецкий учинилъ,... не учтивши мене,... и не заслуживши того, што мнѣ и церкви Божей завинилъ а ни ся мне и капитуле с тыхъ семисотъ золотыхъ не зистивши,... в небытности моей зникнулъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 282).

ЗАВИНУТИ *дієсл. док.* (що) *(загорнути в щонебудь, обмотати чимсь)* завинути: панъ Борис ...//...по ономъ стреленъю, завинувши рану, зас знову лег (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374-375); за которꙋю причинꙋ то(му) особѣ, зави(в)ши в папѣрєцъ сто или ѧкъ сѧ трафи(т) чи(р)воны(х) золоты(х) в рꙋкꙋ тыць, дрꙋго(му) за(с) ты(х) жє шафра(н)цювъ ѡчєлюбны(х) зави(в)ши та(к)жє в рꙋкꙋ тыць (1598 *Виш.Кн.* 293); Самарѧнинь жє нѣѧкїйсь ишо(л)... и вм͠(с)рди(л) сѧ на(д) ни(м) и пристꙋпи(в)ши, завинꙋ(л) раны єго (XVI ст. *УЄ* № 29519, 131 зв.); Ѡвый... ишолъ в҄ домъ катовъ ни ѡ чємъ нє знаючи, и знашє(д)ши тамъ статого ворога своєго, вєл҄ми дивовалисѧ которѡго голѡвꙋ завинєнꙋю прє(д) ц͠рѧ в҄ простиралѣ принєслъ (поч. XVII ст. *Пчела* 7).

Див. ще **ЗАВИВАТИ.**

ЗАВИНѢНЄ *с.* (*стп.* zawinienie) вина, провина: Крєстомъ называєтсѧ порꙋчанїє, ѡ(т)ѧтїє славы бє(з) завинѣнѧ (поч. XVII ст. *Пчела* 27 зв.).

Пор. **ЗАВИНИТИ.**

ЗАВИРАТИ, ЗАВѢРАТИ, ЗАВЕРАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) Постановляти, ухвалювати: завираю, застановлѧю (1596 *ЛЗ* 47); ѡныє пє(р)шїє... синоды бывали, на которы(х) што сѧ и(м) оуподобало, тоє становили і писали і завѣрали, а наши ѡ(т)цєвє складати и(м) моусѣли (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.); ожидали исидора митрополита, за намовою євгєнїа папы, ачъ засѣда(н)ѧ ...чинили, алє ничого нє завирали, шєст҄ м(с͠)цєй (Там же, 57);

(що) завіряти, засвідчувати: имена наши... зо всими людми тяглыми и нетяглыми..., з данъми

медовыми и десятинами вшелякими... вси пожитьки посполитостъю завираючи... — Якубови Миклашевскому (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 167); всѣ огулом перечоные добра село Белый-Сток и кут албо островъ поля, от села Гати одорваный, посполитостю завираючи, так, жебы меноване неменованому, а неменоване менованому ничого не уближало,... на монастыр и законников... дарую и тым записом моим записую (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 715).

2. (що, чим) Закінчувати, завершувати: Наконецъ, завираючи тое писанье мое до вашое... милости, а богдай — не остаточное, тое еще прыдаю (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1031); сторона поводовая такъ повєдєла: "правъда є(ст), жє-мъ я того в посєсѣи тєпє(р) нєдавъно... Алє прє(д)ки мо(и) были того в споко(и)номъ ужыва(н)ю... То завираючи, показа(л) а(р)тику(л) три(д)ца(т) шосты(и) (Київщина, 1600 *ККПС* 138); Толко тымъ завираючи, мовлю: ижъ церковъ Божія соборная естъ одна, прото и пастыръ еи соборный естъ одинъ (1603 *Пит.* 40); Завираючы тое короткое писанье мое, утвержаю оное знаменіемъ креста Господня (Вільна, 1608 *Гарм.* 221); Который то тестаментъ остатнее воли моее конъчачы, завираючы, хотечы, абы по смерти моей в моци и вази зуполънои зоставалъ (Луцьк, 1641 *ПККРДА* I-1, 75).

3. (що) Замикати, зачиняти: А они ани ка́мєнѧ нє ки́нꙋли на ни́хъ, ани завира́ли мѣстцъ тає́мныхъ, мо́вєчи: помрє́мо вси въ простотѣ на́шой, а бꙋдꙋтъ на́мъ свѣдками нбо и зємлѧ, жє на́съ нєсправєдли́вє тра́титє (серед. XVII ст. *Хрон.* 478 зв.);

перен. (що) *(блокувати, перекривати шлях для якихось дій)* закривати: отступил есми собѣ самому и потомству своему, вечне до зновеня и вернeняся до них и до иныхъ поступковъ правныхъ дорогу завираю (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293); На которыхъ то такихъ синодѣхъ артикулы о вѣрѣ головные подъ анаѳемою завирано, абы о нихъ не придавати, ани уймовати (1603 *Пит.* 18); мы... дорогꙋ собѣ до попира(н)я вшєляко(г) правъного до ты(х) протє(с)таци(и) завѣраючи и о(в)шє(м) оныє касуючи ꙋморяючи и в нивє(ч) ѡборочаючи вѣчными часы (Вінниця, 1616 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860, 1); то всє вєчъными часы ꙋморяючы и дорогꙋ до дохожє(н)я и ви(н)дикова(н)я того всєго завираючы на што є(с)мо тотъ квитъ нашъ... мєжи сєбє дали по(д) пєча(т)ми и(с) по(д)писами рꙋкъ наши(х) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27); до дохоженя южъ тое справы, вечъное мильчене на вси пришлые и потомные часы завираетъ, и, то зознавъши, просилъ, абы тое его сознане принято и до книгъ записано было (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/I, 386).

4. (що) *(офіційно домовлятися про щось)* укладати, складати (що), доходити (чого): тая святая згода, яко часто есть завирана, такъ се теж часто, за неупрятненемъ вшелякихъ завадъ, розрывала (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 510); завада... Другая, уважаючи ихъ милость поступокъ некоторыхъ владыковъ, которые..., не смеють трактатовъ стороны того зъедноченя духовнымъ своимъ, яко подойзренымъ, поверати и оного в тыхъ часехъ заверати, абы се не зали на зломъ фундаменте будовати (Там же, 511);

(що) *(нав'язувати певні стосунки)* установлювати, заводити: Грѣхи з҄ оумыслꙋ по́лнача́їи з҄ дїаволо(м) при́ѧзнь завѣраю(т) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 252); ты́и кото́рїи во́лю свою ѡ(д)да́ютъ зло́сти, в нє́й сѧ коха́ютъ, и при́ѧзнь з нє́ю завира́ютъ (Там же).

5. (що) Містити: Тоє(ж), што и позовъ въ собє ѡриина(л)ны(и), завєрає(т), и... матъ быти ѡбъсє(р)вованы(и), вє(н)цъ єщє нєправнє, и приватънє (Вільшанка, 1639 *ККПС* 227).

ЗАВИРАТИСЕ, ЗАВЕРАТИСЕ *дієсл. недок.* Містити, становити: помененый пляцъ мой зо всими прилеглостями и околичностями, такъ яко се самъ в собе в широкости и долгости своей маетъ и завираетъ, власно своимъ титуломъ вернымъ... тому братству даю, дарую и симъ листомъ записомъ моимъ доброволнымъ вечне записую (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 514); яко здавна то(т) кгрунтъ в свои(х) ѡколи(ч)ностя(х) и граница(х) сє має(т) и завєрає(т), та(к)жє и сє(л)[а] до то(г)[о] мє(с)та... нале́жачиє,... зо всими

и(х) ѡколи(ч)ностя(ми), урочы(с)чами и прозвисками в… споко(и)ную по(с)сєсыю… пода(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 183).

ЗАВИСА *див.* **ЗАВѢСА**[2].

ЗАВИСЕЦЪ *див.* **ЗАВѢСЕЦЪ.**

ЗАВИСИТИ *див.* **ЗАВѢСИТИ.**

ЗАВИСНИКЪ, ЗАВИСТНИКЪ, ЗАВѢСТНИКЪ *ч.* Заздрісник: злыи зависници нєразоумнии, ани покорилисѧ ємоу (1489 *Чет.* 164 зв.); Да́ска(л) или ѹ҆чи́тє(л) сєя шко́лы ма́єть быти бл҃гочє(с)тивъ, разѹ́мє(н), смирє́номудры(и),… нє блу́дникъ,… нєгнѣвли(в), нє завистникъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); Або́вѣмъ ото нє́пріатєль и за́вистникъ рожа́ю лю́дского, всѣѧлъ въ ср(д)цє рє́вность злоую (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47); іѡан… бѹ҆дѹ҆чи в красомо́вьствѣ барзо сла́вны(м) профєсо́ромь ималь въ аѳино(х), зави́стника своєго (XVI ст. *УЄ* № 29519, 276 зв.); Лечь шатанъ и завистникъ згоды и милости братерское… позазрѣлъ оной ихъ едности и любве (1603 *Пит.* 41); Леч тому неприятел душъный, добру завѣстникъ по вси тые часы прешкоды чинил (Городок, 1640 *ПККДА* І-1, 69); inuisor, зави(с)тникъ, завидитє(л) (1642 *ЛС* 247); х҃с… то́є чи́ни(л) и(ж) бы́сѧ нє пока́зоваль ты(м) за́вист҆нико(м) (1645 *УЄ* № 32, 98 зв.).

Див. ще **ЗАВИДЕЦЪ, ЗАВИДИТЕЛЬ.**

ЗАВИСНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(повиснути, зачепившись за що-небудь)* зависнути: двери… зъ гаковъ спали и вывалилися, только на засчепъци зависли (1591 *АрхЮЗР* 1/І, 317); на правой руцѣ на щыколоткахъ рана шаблею тятая, барзо шкодливая, пальцовъ три только на скурѣ зависли (Київ, 1595 *АСД* ІІІ, 59); Єгда(ж) ѡныи дѣткы в скринцѣ на рѣкоу поу҆щєны были и плынѹ҆ли на до(л), и пото(м) зависли по(д) єдины(м) брєго(м),… почѹ҆ла во(л)чица́ пла(ч) и(х) и вытѧгноула скри́нкоу на брє́гь (XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 110); **на шіи зависнути** — *(стати тягарем для кого-небудь, завдати клопоту комунебудь)* повиснути на шиї: я дей тое жито продал и гроши побрал; и повѣдил: и самъ дей то знаю, иж тое жито до сего часу на моей шіи зависло (Володимир, 1566 *СИМКЦА* 58).

2. *(триматися в повітрі над землею)* зависнути: так҆ до́лго моли́лъсѧ, по́ки а́жъ оучинилъ жє на повѣтрѹ҆ зави́слъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (*Передм.* ІІ), 7 зв.); оува́зла голова єгѡ на дѹ҆бѣ, бо о(б)вили́сѧ во́лосы єгѡ о́коло го́ліѧ. а коли о́нъ зави́слъ мєжи н҃бомъ а мєжи зємлєю, мѹ҆лъ на кото́ромъ сѣдѣлъ пробєжа́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 270 зв.).

3. (у чому, на чому) Затриматися, залишитися невиконаним: а єсли бы заразо(м) нє заплачоны были, тогды на томъ имє(н)ю,… ѡ(т)коля кривду собє па(н) су(д)я мєни(л) бы(ти), за двє нєдєли мєла бы(т) ѡ(т)права чєрєзъ возного вчинєна, а ѡ самую рєчъ тогды въ апєляцєи з пєрвши(х) рокохъ зави(с)ла, ѡдослали были на розсудокъ єго кролєвскоє мл(с)ти (Житомир, 1584 *АЖМУ* 71); Дошло на(с) писа(н)є ѡ(т) ѡсобы в(ш). к(н) м(л)… яко бы(с)мо мы бра(т)ство мѣли лє(г)цє собѣ поважати ла(с)ку в(ш) к(н) м(л)… в ро(с)писа(н)ю рокѹ҆ мєжи ни(м) и нами ѡ справѣ котораѧ зави(с)ла на рєляции єго к(р) м(л) (Львів, 1596 *ЛСБ* 302, 1-1 зв.); до чого уже и поступки правные з нею зачатые ест и на певных стопнях // правных зависли и стоят (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 508-509); а инъшиє всѣ справы до вла(с)ны(х) воєво(д)ствъ ѡдо(с)лалъ и рокъ… захова(л) ѡ чо(м) помєнєная ѡ(р)динация дєкрє(т) трибѹ҆на(л)ски(и) и ро(с)пи(с) в то(и) справє зошлы(и) ширє(и) в собє обмовляю(т)… на которы(х) тая справа зо(с)тала и зави(с)ла (Люблін, 1634 *ЛНБ* 103, 2010, 14 зв.).

4. (у чому, на чому) Ґрунтуватися (на чому), опиратися (на що): Нетъ такъ глупыхъ на свете, ани такъ дикихъ людеи, которые бы не видели, ижъ добре ихъ и задержанье всего щастья… ихъ на згоде и едности умысловъ зависло (Вільна, 1597 *РИБ* ХІХ, 306); прото(ж) щонайлѣпшєй рѣчи нє ма(ш) мєжи нами мл(с)ти братє(р)скои котораа сѧ г҃ѹ б҃оу подобає(т) бо то є(ст) всѣ (!) прі̂казанії // б҃жіи(х) почато(к) и конєць абовѣмь на то(м) всѣ рѣчи и вє(с) зако(н) и прр(о)ци зависнѹ҆ли (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 195 зв.); Абовѣмъ тое-то таковое церкви вселенское едность найболшей въ томъ зависла, же маетъ едину голову

Христа Господа (1603 *Пит.* 25); то́тъ зо́шлый захова́лъ три цно́ты Бгосло́вскіи, на кото́рыхъ всє сп(с)ніє зави́сло, вѣрꙋ,... Надѣю,... Любо́въ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 159); тєрпливоє зноше́ніє; котро́є по(д)ле́гло мо́цы твое́и, и на твоє(и) вла(с)-но(и) во́ли зави́сло: ма́єшсѧ єи сподѣвати (серед. XVII ст. *Кас.* 60 зв.).

5. (на кому) Увійти в чию-небудь компетенцію, стати чиїм-небудь обов'язком: ѡ(т) того часꙋ якъ почали быти хрстіанє цєсарами црковныє справы на ни(х) зависли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 144).

6. (при кому) Стати властивим, притаманним (кому): А и́нїи всѣ имєна при Бзѣ; якѡ то Пра́вда, До́брость, Во́лѧ, Прємоу(д)рость, Вєли́чєства, Свѣтлость, и про́чаѧ. Ты́и всѣ на́звиска, при ты́хъ тро́хъ Пєрсо́на(х) сполнє зави́сли, принале́жностю ихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 12 зв.);

(на чому) міститися, становити суть: прика́заноє єстъ, Нє чꙋжоло́жъ, нє забивай, нє кра(д) //..., и иншїѣ всѣ приказа́нѧ на само́мъ ѽвомъ сло́вѣ зави́сли, ꙋлюбиш҄ бли́жнєго своєго якъ сам҄ сєбє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 558).

Див. ще **ЗАВІСАТІ.**

ЗАВИСНЫЙ, ЗАВИСТНЫЙ *прикм.* Заздрісний, *діал.* зависний: Люди прє(д)мѣстъскиє инoє вмѣсто ины(х) почали глати мєж(д)о собою, єдєны (!) по нєвѣжєству, дрꙋгиє по ѡбычаю своєму дрєвнєму лєстному или завистно(мꙋ) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); таки́ми и вла́сными ты́ми словы, лю́дє оумыслꙋ, и ср(д)ца за́вистного, прєложо́ныхъ црkви въсто́чноє щи́плю(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 223); Дїа́во(л) жє зави́стныи пора(до)вавшє(с) на́шєй по́гыбєли оу бо́л҄шꙋю ль(ст) лю́ди при́вѣль. и наꙋчи́ль пїа(н)ствꙋ... оубїиствꙋ и нєчи́стотѣ. зави́сти и лъжи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 188); И на́съ (ѡ Правовѣрный) за́вистнаѧ любо́въ и ре́вность до́мꙋ Ба на́шєго гри́зла (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Аггль: ... хотѣлъ, абы над тєбє нє бꙋло, розꙋмѣлъ єси сєбє на(д) доброго лꙋчшимъ,... в҄ посидѣню высокоми(с)льный,... во в҄сякой по(с)татѣ тѣлє(с)ной ба(р)зо зави(ст)ный (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); aemulus, зави(ст)ны(й) (1642 *ЛС* 72); Зави́стный. Inuidus. Liuidus. Maleuol(us) (1650 *ЛК* 449).

Див. ще **ЗАВИСТЛИВЪ.**

ЗАВИСТВО *с.* Заздрість: Завиство. Inuidia. Inuidentia. Liuor (1650 *ЛК* 449).

ЗАВИСТЛИВЪ *прикм.* Заздрісний, *діал.* зависний: Любовъ долготерпелива и милостива, любовъ не завистлива, любовъ не мечетъ себе, не пышна (XVI ст. *НЄ* 11).

Див. ще **ЗАВИСНЫЙ.**

ЗАВИСТНИКЪ *див.* **ЗАВИСНИКЪ.**

ЗАВИСТНЫЙ *див.* **ЗАВИСНЫЙ.**

ЗАВИСТЬ, ЗАВЕСТЬ, ЗАВИСТЪ, ЗАВИСТ *ж.* Заздрість: дьявол... навчи(л) ихъ братооубииствоу блоужєнию. зависти и лжи (1489 *Чет.* 251 зв.); рєк имъ пілат которог хочєтє. змєджі тых двох ѡ(т)пущу вам. варраву їлї їса нарєчєньног ха. бо вєдал шьто для завєсти выдалі єг (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 52); та́къ мєжи пшєни́цꙋ, по зоста́лои любви, кꙋко́лю нєзго́ды за́висти, розорва́ньѧ в҄сѣѧлъ (Острог, 1598 *Ист.фл. син.* 56 зв.); Про то мы, братя, выдложѣмъ усякую лихоту выдъ сердецъ нашихъ, ненависть, зависть, убійства и // злодѣйства, чужоложства и ненави(с)ти, говорѣмъ по правдѣ ико ближнимъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 220-221); То подобно и на святаго Павла апостола нанесут хулу клеветницы, яко от зависти Павел остерегает коласяны (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 190); ку скуткови про завист и ненавист от вселукаваго діавола прийти, тѣсенъ пут и жесток барзо (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528); на жа(д)ныи пєрєшко́ды за́висти нє дбаючи... жє за́зрость оущипли́ваа зга́снєтъ, а пра́ца моа́ та́ѧ ꙋ пото(м)ны(х) в҄дѧ(ч)ност҄ ѡ(т)нєсе́тъ (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); maleuolentia, нєприя(з)н(ъ), зави(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 262); ѡ Пила́тє..., старѣйшино Ри́мскѡи вла́сти; молю́ тѧ, да́й ми Тѣло Іса пра́вє(д)ника, ѡ(т) Іюдей ѡболга́нноє, и за́висти ра́ди; нєпра́вєдно сме́рти поно́снѡи пода́ноє (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

2. Ревнощі: Рєвноѡбразіє: За́вистъ, горли́ваѧ ми́лость, а́лбо горливо(ст) в҄ ми́лости (1627 *ЛБ* 108).

ЗАВИСЪКА *див.* **ЗАВѢСКА.**

ЗАВИТАНЄ *с.* (*стп.* zawitanie) прихід, прибуття: Єги́пєтъ ѡсвати́лъ, и з҄ зло́стїй вызволилъ своѣмъ завита́нїємъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 864); *Образно*: завита(н)є до срдцъ на́ши(х) Хво,

и телєсныи пожа(д)ли́вости ѡ(т)го́ни(т), и дѹ̈шє(в)ныи намѣтности ѡ(т)далѧ́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57).

Пор. **ЗАВИТАТИ.**

ЗАВИТАТИ *дієсл. док.* **1.** *(зайти, заїхати, прибути куди-небудь, відвідати когось)* завітати: У четвергъ завитали княжа воевода киевский изъ сыномъ (Берестя, 1596 *МИВР* 66-67); Зави-та́йтє южъ до на́съ на Триѹмфъ вєсо́ло: Вы ѡ(с) Мѹзы, зъ Парна́ссѹ прєсвѣтлоє ко́ло (Київ, 1632 *Євх.* 303); Та́мъ єдноста́йнє, прѹдко завитайтє; Архієрє́а на ѳрѡ́нѣ вита́йтє (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.).

2. *(опинитися де-небудь)* потрапити: ты црѹ̑ цр̑є(м)... боу(д) мл(с)рдны(м), грѣхы на́шѣ зглá-дивши спра(в) абысмы до того(ж) мѣсца гдѣ ты тєпє(р)... щасли́вє кролю́єшъ по см̑рти на́шєй завита́(л)и (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); оучи́-тєль... стрѹ̑ами злототѡ́чныхъ слѡвъ свои(х)... Гре́чєскій на́родъ свой оучилъ, а потомъ за прєложє(н)ємъ тыхъ єго шкри́птѡвъ на языкъ Словє(н)скій, пра́вє якобы повто́рє на́родови на́шємѹ Словє(н)скомѹ ѡжи(в)ши, и до ты(х)... на́ши(х) кра́євъ... завита́вши... пожи́точє(н) бы(л) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 6 ненум.); Робо́тникѡвє,... квѣты... зъ ро́зныхъ зіолъ, и зъ дєрєвъ... по(д)часъ заквита́на ихъ, збира́ючи, Панѡ́мъ своѣмъ, а́бо завита́лымъ гѡ́стємъ ѡхо́тно при́носатъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 509); Вѣры намъ Правосла́вноѣ зє Всхо́дѹ до насъ щасли́вє, зъ прєйзрє́на єгѡ ст̑го, завиталоѣ, жа(д)нымъ гєрєтицкимъ прєвро́тностамъ зъ скри́нѣ ср(д)цъ на́ши(х) вы́рвати нє допѹсти́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 157).

ЗАВИТЕ *присл.* (*стп.* zawicie) безумовно, беззастережно: приказую тобе, абы еси... передъ урядомъ моимъ засажонымъ, завите самъ особою своею сталъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 303); прото абы єстє пєрє(д) ты(м) жє су-до(м) головны(м) трибуна(л)ски(м) на року ва(м) вышє(и) назначоно(м) завитє стали (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); росказѹє(м) абы(с) пе-рє(д) судо(м) нашы(м) зє(м)ски(м) києвъски(м) на рока(х) сѹдовы(х)... са(м) ѡчєвисто и завитє ста(л) (Київ, 1622 *ЦНБ* II, №23265, 1); моєю по(д)комо(р)скою владзою приказую, абы(с)-тє... сами... завитє стали на жалобу и правноє попа(р)тє... ѡсвєцоного кнєжати (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 256); моею владзою старостинскою приказую, абысте ваша милость передо мною самымъ... сами обличне и завите стали (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 819).

Див. ще **ЗАВИТО.**

ЗАВИТЄ *с.* Завивало: Сиби(л)ла. Єѵро́пє́а... была възростѹ цѹдно́го. пло́ти рѹма́нои. вда́чнои тва́ри. въ зави́тю кра́сно(м). въ злотогла́вѣ хо(ди)ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 78).

Див. ще **ЗАВИВАНЬ, ЗАВИВКА, ЗАВИЯДЛО, ЗАВИЯНЄ.**

ЗАВИТО *присл.* Те саме, що **завите**: приказую, абы есте в.м. передъ судомъ моимъ кгродскимъ Вѣницкимъ... очевисто и завито стали на жалобу и правное попиране мене самого (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 386).

ЗАВИТОСТЬ *ж.* Реальність, дійсність, беззастережність: Тогды су(д) нинє(ш)ны(и) кгро(д)-ски(и)... тоє справы выслуха(в)шы в да(л)шомъ єє поступкѹ за домовєнє(м)сє и пра(в)ными поступками стороны поводовоє а за нєстанє(м) позвано(г) по ѡбъзыскѹ за бє(з)пра(в)ны(и) грабєжь чєрєзъ позваного поводови... дєланы(и) порахова(в)шы тотъ грабє(ж) завитостю и з винами пра(в)ными во(д)лє права приходячими, сѹмою всєю полъторы тисєчы(и) сорокъ золотыхъ... сторонє поводово(и) на по(з)ваномъ... присѹдилъ (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 2).

ЗАВИТЫЙ *прикм.* (*стч.* zavitý, *стп.* zawity) остаточний. ◇ **завитый рокъ, рокъ завитый** *див.* **РОКЪ.**

ЗАВИЯДЛО *с.* (*стп.* zawijadło) Те саме, що завивань: мєщанє... та(к) тє(ж) скры(н)кѹ и шъкатѹлѹ з ры(д)вана взали в которо(и) скры(н)-цє были ѹбєры жоны моєє тка(н)ки брасєлики пє(р)ловыє ла(н)цѹхъ золоты(и) пє(р)стєни завия(д)ло зъ золотомъ (Луцьк, 1571 *ЖКК* I, 33).

Див. ще **ЗАВИВКА, ЗАВИТЄ, ЗАВИЯНЄ.**

ЗАВИЯНЄ *с.* Те саме, що **завивань**: и(х) жоны въ золотє въ сєрє(б)рє, ходити... нє маю(т), Алє ѹбє(р) ихъ має(т) бы(ти) зна(ч)ны(и), ша(п)ки або бирєты жо(л)тыє па(к) тє(ж) и завия(н)я

бєлы(х) голо(в) поло(т)но жо(л)тоє (1566 *ВЛС* 94 зв.).

Див. ще **ЗАВИВКА, ЗАВИТЄ, ЗАВИЯДЛО.**

Пор. **ЗАВИЯТИ.**

ЗАВИЯТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zawijać) те саме, що **завивати**: А коли дей пани раны завияла, тогды она не была, одно Воця, а Федор Дюгот, приехавши, тамъ в ызбе и не былъ, одно постѣль з воза зобралъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 382).

ЗАВІДУЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Заздрісник: нѣма́ш' та(м)... кто бы кри̃вди(л); ани оукривжоного ѡба́чи(ш). нѣ ѡбража́ючого, анѣ ѡбража́ючогоса. анѣ гнѣваючогоса, анѣ завїдꙋючого. анѣ пожа(д)ли́востю нєпристо́йною роспалє́ного (Острог, 1607 *Лѣк.* 44).

ЗАВІСАТІ *дієсл. недок.* Зависати: ꙋвішити завісаті (I пол. XVII ст. *Сем.* 74).

Див. ще **ЗАВИСНУТИ.**

ЗАВІСІТИ *див.* **ЗАВѢСИТИ.**

ЗАВЇАТИ *дієсл. док.* (що) *(засипати кучугурами)* завіяти: снѣгь вы́палъ та(к) вєли́кіи. жє ни(х)то нє мо́гъ... з' домꙋ вы́йти нє проки́давши лопа́тою, ѡ́кна и двє́ри завіало. и моро(з) лю́тыи бы́(л) (1509-1633 *Остр.л.* 130).

ЗАВОДИТИ[1] *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(відводити, супроводжуючи когось куди-небудь)* заводити: Которы(и), за вказа(н)є(м) мои(м),... з свє(т)ками своими на то(м) кгру(н)тє, яко то є(ст) вла(с)тивы(и) єго, по(д)лу(г) того завожє(н)а своєго, куды на(с) заводи(л), присєгати хотє(л) (Івниця, 1582 *ККПС* 81).

2. *Перен.* (кого в що, до чого) Затягати, заманювати: Ты и(ж) нѣ маючы прє(д) ѡчыма страха божыя... в погибє(л) вѣчную сєбє и дш̃ѣ хрєстиянскиє заводишъ (Львів, 1594 *ЛСБ* 249); Научил нас господь таких вълков знати, именем таким их досто́ить называ́ти. Кото́рыє тылом а не дверми входять, и з собою народ до пе́кла заводять (к. XVI ст. *Укр.п.* 71); Перєста́нтє жъ зводи́ти людєй нєнаꙋ̀чѡ́ны(х), и тыхъ кото́рыи на свой ро́зꙋмъ са́да(т)са, и нє заводѣтє и(х) да́лєй в' поги́бѣль (Київ, бл. 1619 *Обр.* 53); В зємлю живы́хъ заво́дитъ Мы́сли на́ши (Вільна, 1620 *Лям.К.* 27);

(кого, кого до чого) зваблювати: Такъ же унѣтове, своему лживому богу-антихристу моцно служачи, заздрятъ христіаномъ, отступивши отъ вѣры христіанской, заводячи ихъ и обецуючи имъ дигнѣтарства, маетности и роскоши розмаитые (бл. 1626 *Кир.Н.* 15); Єсли та завода(т) мысли злыи до ѡ(б)жи(р)ства // піанства... вытрва(и)... дла цр̃ства нб(с)ного (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 18-18 зв.);

(що, на що) спрямовувати: Якъ вѣтры // сро́дзе вѣючїи всє створєньє, кото́роє по(д) нє́бомъ є́стъ хвѣютъ, и тꙋ́къ а шꙋ́мъ нємалый чи́натъ: та́къ мо́цъ нє́приатє(л)скаа, ло́митъ, но́ситъ мы́сли, и колы́шєтъ глꙋбо́костами ср(д)ца, вє́длꙋгъ оуподоба́ньа своє́го, а на свою послꙋгꙋ заво́дитъ мы́сли (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342-343); Въ бєзако́нїи зача(т) єсмъ и въ грѣсѣхъ роди ма мти моа а та(к) нє ма́ємо мы́слїи инших на то заво́дити (I пол. XVII ст. *УЄ* № 91, 94 зв.).

3. (що, чого) *(передавати що-небудь у заставу, у володіння)* відводити: и вскызывалъ к намъ кназь Андрей, штожъ дей в обычаи права зємли Волынскоє того нєтъ, хто са ѡ зємли правꙋєть, абы малъ самъ присагати, нижли дєй свєдки годныи присагають и зємлю заводать (Петрків, 1527 *AS* III, 319); а естли бых был потребен грошей тогды того имени своего Любина не маю никому продати на вечность а ни заставою заводити, одно тым листом своим застановляю и певное постановене чиню в том имени своем Любине (Володимир, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 130); ѡны(и) запи(с) то(л)ко нєбо(ж)чика князя фєдора... брата єго тєстамєньто(м) своимъ ствє(р)ди(л) алє ча(с)ти своєє яко никгды ємꙋ нє заводи(л) та(к) тє(ж) то(т) тєстамєнть на нєє сє стєга(т) нє можє(т) (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 69 зв.); чи́начи тєды до́сы(т) вырєчєнномꙋ びловꙋ абы бє(з) заста́вы пє́вной сꙋмы цєрко́вной нє заводи́ти, понєва(ж) Панъ Янѣй нє має(т) щобы дла пє́вности в' заста́вꙋ бра́тїа(м) да́лъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.);

(що) *(границі володіння)* визначати: А по то(м) заводє Бараново(м) пановє Трипо(л)скиє заводи(ли) свою границу (Житомирщина, 1595 *ККПС*

62); Сȣ(д) наказȣє напєрє(д) акторови дȣктъ сво(и) заводи(т) а пото(м) по(з)ваномȣ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17 зв.).

4. (що) *(запроваджувати, встановлювати)* заводити: помененый панъ Шыленъ...//... штобы мел, яко преложоный, в месте страж заводити, порядку перестерегати, бунътови забегати, о обороне мыслити (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 307-308);

(кого з ким) *(починати, затівати що-небудь)* заводити; заводитися: и нє хотѧчи Єго Милость далєй в том з нами сєбє заводити и в наклады нам ѡбєюм сторонамъ приходити вчинил єсть Єго Милость змовȣ з нами (Звиняче, 1553*AS* VI, 9);

(що) *(провадити, виконувати)* вести: та(м) жє пєрєдо(м)ною возны(м) па(н) мє(ш)ко(в)ски(и) врѧ(д)нику хотѧчо(в)скому... которы(и) на то(т) ча(с) ѡ(т) дзєкана лу(ц)кого... то(т) врѧ(д) заводи(л) // мови(л) абы допусти(л) єму ȣ гумнѣ того збо(ж)я (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 1-2).

5. (що) *(насаджувати що-небудь на щось)* набивати: Хи́щникъ: Драпѣ(ж)ца, лȣпѣжца, разбо́йникъ, и ты́жъ на́чи(н)є бо́днарскоє, га́къ котрымъ обрȣчѣ заво́дѧтъ на фа́сы (1627 *ЛБ* 143).

6. (що) *(робити запис)* заводити, вписувати: прото нєха(и) бы дє(и) тая жалоба и ѡповєда(н)є нашє до за(в)трєя до кни(г) нє завожоно за чи(м) то(т) паробо(к) дома будє(т) абы и єго раны во(з)ны(и) або ви(ж) ѡглєдє(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 28).

7. (що і без додатка) *(запізнюватися з виконанням чого-небудь)* зволікати: Чєлѧди дворноє заплата маєт быти з мєстцких панщизных пинѧзєй, котораѧ чєлѧд длѧ быдла маєт быти хована, а конєчнє абы кождого рокȣ той чєлѧди плачєно, нє заводѧчи (1567 *AS* VII, 119); Дворникомъ, дворничкамъ и наймытамъ наймȣ, наймєншоє рєчи нє заводѧчи, платити (1577 *AS* VI, 84).

8. (кого) Губити, занапащати, мучити: И нє та́к҅ далє́цє зло́сти и грѣхи, я́ко погрѣхȣ дивъныє и ѡпачныє розоумє́ньѧ на́ши, ѡ на́ши(х) грѣха́хъ на́съ а́лбо заво́дѧтъ а́лбо тр҅во́жатъ, зачи́мъ и до полѣпшє(н)ѧ // живота на́продъ и стара́ньѧ ѡ оулѣчє́нью зло́стей про́шлыхъ, нєла́цно здаєтсѧ намъ приходити (Острог, 1607 *Лѣк.* 4-4 зв.).

Див. ще **ЗАВЕСТИ.**

ЗАВОДИТИ[2] *дієсл. недок. (голосно плакати, голосити)* заво́дити, *діал.* заводи́ти: А сна́ть и всє́го свѣта кгмінъ, вола́лъ мо́вѧчи: И го́лосомъ ба́рзо жа́лоснымъ заво́дѧчи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89).

ЗАВОДИТИСЯ, ЗАВОДИТИСѦ *дієсл. недок.* (з ким) *(затівати сварку)* заводитися: А такъ я, Яхно, яко братъ старшый, не хотячи зъ братею своею въ томъ ся заводити, але братскій роздѣлокъ приняти и то на вѣчность ровнымъ дѣломъ, яко зъ братею своею рожоною роздѣлити (Луцьк, 1565 *РЕА* II, 141); алє з҅ вєли́кою скро́мностю и покорою в҅ѣжджаєтъ... намъ... при́кладъ даю́чи, и зоставȣючи, жєбы́с҅мо...//... нѣко́мȣ ѡбра́зы нє стро́или и нѣ с҅ кимъ сѧ, длѧ ма́рныхъ доча́сностій... нє заводи́ли, и в҅ сва́ры нє вдава́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 182-183).

ЗАВОДНИКЪ *ч.* (*cmn.* zawodnik) спортсмен: ѡто слоу́хай нѣкоторого спра́вє(д)ли́вого моу́жа мо́вѧчого, лѣта мои́ проу(д)шє бѣжа(т) нѣжъ за́водникъ або́вѣ(м) я́къ ѡни́ пе́ршє ни́жли ста́ноу(т), крєсъ пєрєска́коую(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); Риста́тє(л): Ка(л)вака́то(р), заво́дни(к) (1627 *ЛБ* 109); *У порівн.*: гонятся и один одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгают и упережают, власнѣ як конские заводницы для закладу (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191).

ЗАВОДНИЦКИЙ *прикм.* Спортсменський: По́чєсть, а́лбо по́чє(ст) побѣднаа: Нагоро́да за́водницкаа, а́лбо гєрцирєва, запа́сницкаѧ (1627 *ЛБ* 91).

ЗАВОДНИЧИЙ *прикм.* Загальноприйнятий (?). ◇ **милѧ заводничаѧ** *див.* **МИЛЯ.**

ЗАВОДНОЄ *с.* (*cmn.* zawodne) дохід за дозвіл косити на певній території: Заводное с поля от волок подлугъ реесту своего игуменъ предъ братию и ктиторми личбу чинити мае (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 300).

ЗАВОДНЫЙ *прикм.* (*cmn.* zawodny) спортивний: Рє́тный: заво́дный, звла́ща тотъ во́зъ на ко́торомъ сѧ збива́ютъ, то́тъ що налє́жи(т) до тако́вои вы́тѣчки и зва́ды (1627 *ЛБ* 108).

ЗАВОДЦА *ч.* (*стп.* zawódca) **1.** Управитель, принципал: кгды сѧ на рокъ, ѡтъ господарѧ Єго Милости зложоный, в томъ мнє право сточило, кнѧз Андрей... заводцей своихъ нє поставилъ, панове сȣди присȣдили мнє тȣю часть нєбожчика Грицка... водлє росказаньѧ господарского (Мирків, 1539 *AS* IV, 192); Мы... зложили есмо им рокъ тамъ на тую землю выехати и справедливость вчинити и того заводцу войту казали есмо тамжо на той землѣ поставити (Київ, 1560 *АрхЮЗР* 8/IV, 167); А такъ я... и тȣю часть имєнє(и), за ты(м) жє ся мнє и принъцыпа(л)у або заво(д)цы моємȣ панȣ крыницкому по(д)лугъ ѡписȣ кнзя ружинского и жоны єго... досыть стало, зара(з) ѡ(т) єго милости... постȣпую в моцъ и в дє(р)жаньє єго подаю (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31 зв.).

2. Особа, від якої ким-небудь одержана вкрадена річ: который дей тотъ Денисъ, мене поймавши, ставши яко заводцу, оному Семену Чикалу и тому Гацу Борисовичу, чий то естъ конъ (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 213).

Див. ще **ЗАХОДЦА.**

ЗАВОДЪ, ЗАВОДЬ *ч.* (*стп.* zawód) **1.** Змагання: И на о́ко видѣломъ то, жє с ты́хъ мѣръ хро́момȣ, за до́брє здоро́вого на за́водъ, нѣмо́мȣ за красномо́вцȣ на спо́ры, и ономȣ жабра́кȣ, чюжо́ую кроле́вскȣю на своє лицє вклада́ючомȣ пєрсо́нȣ, ма́ломъ нє бы́лъ, або и бы́лъ подо́бный (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); Ста́дїонъ, ста́дїй, ста́н, го́ны: ркє, кро́кѡ(в), си, стȣпєні(и), По и́нѣхъ, до дво́хъ ми́ль чи́ни(т). за́водъ, пла́цъ до за́водȣ, або до гони́твы (1627 *ЛБ* 121); Риста́нїє: Вы́тѣчки, Гарцова́нїє, Гони́твы, Заво́ды, Бѣганїє ко́ньми (Львів, 1642 *Жел.П.* 8).

2. Незгода, чвари: што бы то на небожчику за знаки были и от кого бы, — звлаща же ни с ким в неприязни а ни в жадным заводе небожчик не жив, — за таковым окрутным... замордованъемъ брат нашъ небожчик... с того света зшол? (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495); пане гетмане... на тые простацкіе бунты молодыхъ небачныхъ не дбаючы, старайтеся милостью всѣхъ звитежыти, кромъ всякихъ межы собою непріятелскихъ заводовъ (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265); непорозуміння: и ѡ сро́дкȣ забѣжє(н)ѧ намовившисѧ, то абы́мъ сєго́днѧ (нє пȣска́ючи в дá́лшїй ча́съ прє (!) ѡ(т)ле́гло(ст) мѣстца на кото́ромъ сѧ дрȣкȣєтъ) оучини́лъ, што́ бы прє(з) мєнє за о́бщимъ... Совѣтомъ бє(з) жа́дныхъ заводѡвъ Дїспȣтацїйныхъ оучи́нєно бы́ти нале́жало (Київ, 1628 *Апол.* 2 зв.);

розчарування: тȣтъ до оудивлє́ниѧ прихо́дитъ вєли́комȣ ѡшȣка́ню послȣшныхъ римскомȣ костє́лови, в ѧковых заво́дах ма́рных зостаю́тъ, на тщє́тнїѧ ѡбѣтници па́пєжскїѧ надѣющє(с) (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 31).

3. *(засвідчення істинності чого-небудь)* підтвердження: а тȣт тыє доводы єдно для того тєпє(р) приточи(л), абы тыє которыє нє читали бо(л)шє(и), то(л)ко вѣдати мо(г)ли с працовито(г) заводȣ нашєгѡ ѡ правдиво(м) прєдку (1582 *Кр.Стр.* 72 зв.); Ле́чъ лю́бо те́разъ лю́бъ и и́ногѡ заво́дȣ за́цности фамї́лїи и дѣлности Кнѧжа́тъ Чєтвєрте́нскихъ вылича́ти (Київ, 1623 *МІКСВ* 73).

4. Передача маєтку, земель і т.ін. у володіння іншій особі; обмір границь маєтку, земель і т.ін.: а каноники вжо мають то дєржати къ церкви Божей, подлугъ заводу и свѣдоцтва и присеги ихъ свѣдковъ (Вільна, 1516 *АЮЗР* I, 52); привє(л) насъ панъ янъ свєтицки(и)... до ставу князя старосты лȣцкого за(м)кȣ єго камєницького которы(и) ставъ єстъ подъ самы(м) замъко(м) камєнємъ. Того заводȣ ѡ(т) мєдвєдєвы головы до ставу камєнъского якобы на по(л)торы мили (1546 *ОГ* 33 зв.); от тое отноги долиною через поля и дубровы до тоежь долины, где панъ Загоровский привел нижей заводу пана Загоровского (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29); онъ дей до мене вскazалъ, ижъ дей я Гулевичу не служилъ..., естлимъ дей ездилъ до Сутѣски, яко приятель есми его тамъ былъ и рокъ съ Комаромъ рознялъ, и Красноселского на заводъ Чолганскомъ провелъ (Луцьк, 1579 *АрхЮЗР* 3/I, 10); жалова(л) намъ... пєсочинъски(и)... и(ж) дє(и) по(д)данны(и)... гри(ц)ко бєлєньки(и) промєнѧлъ... жєрєбицȣ... котораѧ: кгды ȣ того гринѧ ѡ(т) по(д)даного пна миколая я(р)молинъского з чєрълєнєвєцъ кузмы чиравца познана, тогъды дє(и) пнъ пєсочинъски(и) рокъ заводȣ правнє

складалъ, а тотъ дє(и) подъданы(и) свєтєцъки(и), ѡного слуги єго в томъ заводє заступити нє хотєлъ (Кременець, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 72); А по то(м) заводє Бараново(м) панове Трипо(л)скиє заводи(ли) свою границу (Житомирщина, 1595 *ККПС* 62); завжды ѡ(т) та(м)ту(л), вє(д)лє права, заводы граничныє бываю(т) показованы з обу(д)-ву сторонъ (Київщина, 1600 *ККПС* 141).

5. Вл.н.: Ми(с)ко Заво(д) (1649 *РЗВ* 333 зв.).

ЗАВОДЫТИСЯ *дієсл. недок.* (на що) *(збиратися, заноситися)* заводитися: В тобѣ хто мєшка(л) нѣгды нє шкодова(л) хто ся шанова(л). Тєра(з) нє сту(и) тєжъ на... (пошк. — *Ред.*) южъ прыходытъ Сна(т)ся южъ на тоє подобно заводытъ (пошк. — *Ред.*) бы южє было внѣвєчъ ѡбєрънєно (1636 *Лям. о пр.* 11 зв.).

ЗАВОЄВАТИ *дієсл. док.* (кого) *(захопити в полон)* полонити: А є(с)ли в томъ часи мєнє самого смє(р)ты Або нєприятє(л) татари(н) яко то в на(с) на вкраини завоєвати мѣлъ, тєды жона моя з маєтности моєи має(т)... тую чоты(р)на(д)ца(т) копъ грошє(и) лито(в)ски(х) панꙋ янꙋ крємєнєви ѡ(т)дати (Жорнища, 1609 *ЛНБ* 5, II 4052, 59 зв.).

ЗАВОЄКЪ *ч.* (*стп.* zawojec) *(різновид одягу)* завій: Да́рїй... за́разъ ємꙋ посла́лъ пилꙋ, мачꙋгꙋ и заво́єкъ бла́зєнскїй, и ли́стъ та́къ напи́санный (серед. XVII ст. *Хрон.* 406).

ЗАВОЖЕНЄ *с.* (*стп.* zawodzenie) те саме, що заводъ у 4 знач.: ино кгды пан Гнєвош мєл зємлю кн҃зю... заводити и граници вказивати, пан мой, кн҃з... Лꙋцкий до мєнє слꙋжєбника своєго писати рачил, абых я при том завожєни ѡт Єго Милости вижєм был (Пісочне, 1541 *AS* IV, 283); а к тому иж теж и я самъ Роман, частокрот выправуючися на службу господарскую земскую,... остаток тогож имени моего Маркович муселем в руки обчие заставным обычаем пустити, которые за завоженемъ моимъ немалый час того имени моего Марковичъ у держанъю своем были (Марковичі, 1568 *АрхЮЗР* 8/VI, 220); мы... прислуха(в)шися и присмо(т)рє(в)шися добрє споро(в) и ѡ(т)поро(в) свє(т)ко(в) доводо(в) завожє(н)я... заховали єсмо чє(р)нцо(в)... границꙋ (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П*-216, 110 зв.).

Пор. **ЗАВОДИТИ.**

ЗАВОЗЄ *с.* Узвіз: Тотъ же Солуянъ Сидоровичь, зъ сынми своими, жаловалсе мнѣ на Федора и Андрея и братю ихъ Гридковичовъ о сосну, которая подле ниви его в завозю (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 60).

ЗАВОЗИТИ *дієсл. недок.* (кого, що) *(доставляти кого-, що-небудь кудись)* завозити: Назавтрѣе, скоро день въ дорогу, упрошаетъ зъ собою и Богуринского и на своемъ возѣ завозитъ его до Фалимичъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061); Аппараты цр҃ковныє...//... маю(т) быти в дозорѣ, схованю и завѣдованю любъ самого игꙋмєна, любъ єккли-сиа(р)ха..., которы(и) стєрєчи повинє(н) бꙋдєтъ жєбысы што нє зопсовало, жєбы што нє згинуло, ижєбы на сторонꙋ... ничого нєбыло с тыхъ аппаратовъ завожєно (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 65-66).

ЗАВОЙ *ч.* **1.** *(різновид хустки)* завій: Сꙋда́ръ при бє́дрꙋ: Хꙋстка при́ бо́кꙋ. Сꙋда́ръ на главѣ. Заво(и) на головѣ (1627 *ЛБ* 124); завою cidaris (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); causia, заво(й) (1642 *ЛС* 116);

(крайня смужка) край, берег: ѡдна хꙋстка на анало(и) турє(ц)кою роботою є(д)вабємъ вышываная на завою (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 69).

ЗАВОЙКОВЫЙ *прикм.* (*стп.* zawojkowy) *(виготовлений зі спинок хутрових тварин)* спинковий, хребтовий: а // працы его рачил Єго Милост нєбожчикъ кн҃зь Романъ на томжє листє своємъ ємꙋ ѡписати, постꙋпꙋючи врочистого платꙋ грошєй готовыхъ копъ двадъцать Литовъскихъ и сꙋкно, люнъдышъ и ѳꙋтро завойковоє, лисьє, на кождый годъ (Мельці, 1571 *AS* VII, 404-405).

Див. ще **ЗАВЫЙКОВЫЙ.**

ЗАВОЛАНЄ, ЗАВОЛАНІЄ *с.* (*стп.* zawołanie) громадське призначення; гідність, стан: для того тежъ, зъ особливое ласки Нашое Господарское, маючи вѣдомость о добромъ а цнотливомъ его межы людьми учстивыми захованью узычили есмо ему: стану, заволанія, зацности и титулу шляхетского, на што особливый листъ Нашъ ему есмо дали (Петрків, 1565 *PEA* II, 138); Пыта́ю дѣєпи́са што розꙋмѣєтъ тєпє́ръ в҄ но́вомъ за́конѣ, чи́ мѣсцє ѡ(т) людїй и ѡ(т) спра́въ, чи лю́дє и спра́вы ѡ(т) мѣсца свою́ сватобли́вость оздо́бꙋ пова́гꙋ и заво-

ла(н)є бєроутъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 83 зв.); я са(м)... будȣ повинє(н)... є(г) м(л) пн҃а алєксандра хрєницкого... ȣ ко(ж)дого судȣ... ѡ(т) вшєляки(х) ѡсобъ крєвны(х) // бли(з)ки(х) и далєки(х) и якого ко(л)вєкъ станȣ ко(н)диции и достоє(н)ства заволаня будȣчи(х)... боронити (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.-2); яко бы пристойно(г) Завола́(н)ѧ своєго вца́лє Захова́вши, на стра́шно(м) єго соудѣ, Гѡ́ло(с) ѡ́ный ѡ(т) всѣхъ Пожада́ныи слышати домѣщѣни были. Который Порѧдокъ ихъ та́ксѧ в со́бѣ має(т) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 39).

ЗАВОЛАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zawołany) **1.** Відомий; славний: Ачъ ко(л)вє(к) є(м) южъ я(с)нє з вєликою працєю ѡказа(л), з ро(з)майты(х) а поважнє заволаны(х) и(с)ториковъ, и(з) стародавны(х) лѣтопи(с)цу(в) рȣ(с)ки(х) и лито(в)ски(х), выводы и дово(д)ныє поча(т)ки народȣ лито(в)ско(г)... положилє(м) ты(ж) пє(в)ныє и вѣрыго(д)ныє зданя сла(в)нє ȣчоны(х), и ро(з)маитыє причины ѡ при(и)тю влохо(в) (1582 *Кр.Стр.* 71 зв.).

2. Скликаний: По том року 52 го пишет, по вознесенію Господню, не в Рыме, але во Іерусалимѣ найдуєтся, ано на оном заволаном апостольском соборѣ о чом маєшъ в Дѣяніях апостольских гл. 15, бо то значится з листу Павла святого до Галата писаного (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); **заволаный листъ** *див.* **ЛИСТЪ.**

ЗАВОЛАНЬЄ *с.* (*стп.* zawołanie) крик, заклик: который уходячый, за заволаньемъ о то кгвалту, // будучы улапленый и до уряду... отданый зосталъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600-601).

Пор. **ЗАВОЛАТИ.**

ЗАВОЛАТИ *дієсл. док.* **1.** Заволати, закричати: збунтовавшися подданые князя Анъдрея Головни Острожецкого,... заволавши кгвалту на вси подданые пана своего // и на помочники свои,... пана Яна Рокгалинского... устрелявши ...утопили (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 6/I, 140-141); свещенник тоєи церкви от олтаря заволалъ, показуючи людем таковоє чудо (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Вча́снє, зда́ст҄мисѧ,...//...завола́ти, ѡ глȣбино́ бога́тства, и прємȣдрости, и ра́зȣма Бж҃іѧ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 2-2 зв.); Възопій: Завола́й (1627 *ЛБ* 20); ото и ты(х) мѣща(н) видѣлъ х҃с пла(ч) и нарѣка́нѧ... овы(м) што тѣло нєсли росказа(л) абы ста́нȣли. А доткнȣвшисѧ трȣны завола(л) младєнчє тобѣ мовлю вста(н) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102 зв.); Кото́раѧ помо́щница та́къ припа́ла до ср(д)ца єконо́мови тогѡ свѣта чловє́кови, жє тєжъ завола́лъ, мо́вѧчи: Сє ни́нѣ ко́сть ѡ(т) ко́сти, и плоть ѡ(т) пло́ти моє́ѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

2. (*запросити кого-небудь прийти кудись з певною метою*) закликати: я..., воевода землѣ Волынское,... хотечи то мети, ижъ еслибы панъ Богъ,... часъ смертный допустивши, мене грешного,... до фалы своее светое заволати будетъ рачилъ,... волю свою... зоставую (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 95); Дано было одному шевчыковы,... киемъ отъ старосты... за то, ижъ до вряду замкового, будучы заволаный, ити не хотелъ, и слугу подъстаростего зсоромотилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 941); Таковый позовъ маючи у себе, кгды заволано до справы луцкого о тоє убийство, оны пришодши до кроля до суду, обадва... учинили широкую мову, жесмо сут, позваныє от всей Речи Посполитоє пред суд вашей королевской милости (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); завола(и)тє ми папу(ж)ку бо пыта(л) камараша ту(ж) чи да(ст) папу(ж)ка ты(и) гроши яко(м) мови(л) на цє(р)ковъ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); Я Галъшка Гулевичовъна... ничого певнейшого перед очима не маючи, едно смертелносты и сказителности людское кресом смерти, которая абы мене неготовую предъ трыбуналъ з сего свита не // позвала и абы, кгды ся не сподиваю, не заволалъ Панъ и Створецъ души моеи... остатнею тоею волею моею роспоражаю и мети хочу непорушъно (Луцьк, 1641 *ПККДА* I-1, 71-72).

ЗАВОЛОЧИ *дієсл. док.* **1.** (що) (*затягти, притягти силою куди-небудь*) заволокти: позваные... Каспра Матушинского, Криштофа Домбровского забивши и тела их в пустки заволокши попалили (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 15);

перен. (кого) *(звабити)* затягти, затягнути: діа́волъ и а́н҆гели Єго оусилꙋютъ Єго [чл҃вка] в҆ свои краи заволочи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 248).

2. (що) *(піднявши, витягнути на своє місце)* поставити: тєсли що прытвꙋ(р) стары(и) розобра(л) и ново побꙋдова(л) ры(н)нꙋ на ново(и) цє(р)кви заволꙋ(к) и тєсє(л)чыко(м) по всѣ дни робо(т)ныє на пиво всєго fr. 34:22 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 19).

ЗАВОЛОЧИТИ *дієсл. док.* (що чим) Обкрутити: єсли хощємо и(ж)бы єсмо ѡдръжали(с) оу па(н)ствѣ своємь замкнѣмоса гораз(д)ь заволочѣмо ланцоухами ворота и дроукы жєлѣ(з)ными позакла(д)уймо (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 50).

ЗАВОЛѢКАТИ *дієсл. недок.* (чим) *(замикати, оповивати)* заволікати: А ви ворота жєлѣзниє рихло зачиняйтє, И зводи звѣвши ланцꙋхами заволѣкайтє, И колодками моцними и твєрдими замикайтє! (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

ЗАВОНХАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zawąchać) (що) *(почути нюхом)* занюхати: пе́съ кгды кі́й кото́рымъ оударе́нымъ бы́лъ заво(н)ха́єтъ, якѡ найпрꙋдшєй и нада́лєй оутѣка́єтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 275).

ЗАВОРА *ж.* (*цсл.* завора) засув, штаба: а потомъ заразъ з вєли́кымъ трѣскомъ, си́лою мл҃твы ст҃іа, двє́рѣ са ѡтворили, заво́ри и за(м)ки поѡ(т)падовали (XVI ст. *УЄ* №29519, 266 зв.); Разво́ра: Заво́ра, албо запо́ра, ры́гєль, ре́тазь. ланцꙋхи ѡдвѣрныи, замки, завѣсы, и кла(м)ка (1627 *ЛБ* 105); vectis, is, завора, друкъ, вєрєя (1642 *ЛС* 408).

Див. ще **ЗАВОРЪ.**

ЗАВОРОТЪ *ч.* *(закрут)* заворот: шєстая комага...//...ударилаcа и ро(з)билаca, и на заворо(т) по(ш)ла, тону(чи) (Володимир, 1566 *ТУ* 115-116).

ЗАВОРОЧАТИ *дієсл. недок.* (кого) *(спрямовувати куди-небудь)* повертати: помє(н)ныє писарє,... по го(с)ти(н)ца(х) прасоло(в), яко и з и(н)шими товарами до мє(с)та кгва(л)то(м) заворочали и (в)ганяли (Володимир, 1603 *ТУ* 237).

ЗАВОРЪ *ч.* Те саме, що **завора**: Заво́ръ. Suspicio (1650 *ЛК* 449).

ЗАВРЪНУТИ *див.* **ЗАВЕРНУТИ.**

ЗАВРЪЧИ *див.* **ЗАВЕРЕЧИ.**

ЗАВСЕ *присл.* Завжди: Не́вѣсто, ты́ в болєсти боу́дєшь за́всє роди́ти дѣти (XVI ст. *УЄ* №29519, 215 зв.).

Див. ще **ЗАВСЕГДА, ЗАВСЕГДЫ, ЗАВШЕ.**

ЗАВСЕГДА *присл.* *(повсякчас, постійно)* завжди, завсіди, завсігди: вѣдай завсегда о том,... иж в нем... лжа поганская, хитрость и фарисейство сѣдит (1608-1609 *Виш.Зач.* 220); Ато жь тѣ причины хворости,... Скарго, перегороду учинили, иж тѣло латынское освятитися никако же не может, — а завсегда вѣдай, я тебѣ ознаймую (Там же, 222); патриарха Ерусалимский... тымъ засе полковникомъ, сотникомъ, которые завсегда при немъ были, тоежъ а не иначей частокротъ отцовско персвадовалъ, албо мовилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 90); дв҃дъ... взя́лъ кі́и сво́и кото́ры(и) // за всєгда мѣлъ в҆ рꙋкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 220-220 зв.).

Див. ще **ЗАВСЕ, ЗАВСЕГДЫ, ЗАВШЕ.**

ЗАВСЕГДЫ, ЗАВСѢГДЫ, ЗАВСЮГДЫ *присл.* Те саме, що **завсегда**: дознавши есми великую склонность, милост..., а милое заховане ку собе малжонки моеи... которое она ку мне малжонкови своему завсегды чинити неомешкиваетъ... дарую... ей... вси мои речи рухомые (Затурці, 1562 *ИКА*, дод. 90); смо(к)... ирода привєль скоро по рожє(н)ю хри(с)тово(м) абы єго заби(л) а тєпє(р) и завсєгды на то чигає(т) абы слово хри(с)тово зглади(л) (XVI ст. *КАЗ* 628, на полях); яко ѡ нє(м) давы(д) мови(л) вида(л) є(с)ми пн҃а завсєгды пєрє(д) собою бо по право(и) сторонѣ моє(и) є(ст) (II пол. XVI ст. *КА* 9); ѡ́тожъ и то́є кꙋ пєрєсторо́зѣ вѣдати потрє́ба, жє нє завсєгды коли ри́мъ в҆спомѝнанъ быва́єтъ, розꙋмѣєтъса італі́йскі́й ста́рый ри́мъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139 зв.); Єсли лаикъ и кото́рыиколʼвє́къ вѣр҆ны(и) моли́тиса нє можє́тъ, ажъ занєха́вьши спра́въ мал҆жєн҆скихъ, Ієрєю кото́рый ма́єтъ завсєгды за лю́дъ Бж҃і́й ѡфєрова́ти зав҆сєгды моли́тиса потрєба (Львів, 1645 *О тайн.* 168);

(навіки, довічно) завжди, завсіди, завсігди: Я Иван Семенович Шелвовъский чиню явно и

вызнаваю симъ моимъ листомъ кождому, кому бы того потреба была вѣдати, або чтучи его слышати, нинешнимъ и напотомъ будучимъ завсегды (Баїв, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 289);

(споконвіку) завжди, завсіди, завсігди: три вежи замъковыхъ за(в)сєгды яко и памєти лю(д)скиє знєсуть робливали де(и) волости гдр҃ъскиє рѹскиє (1552 *ООвр.З.* 96 зв.); Мы,... на я(р)ма(р)ки... завсє(г)ды тутъ є(з)дчали (Луцьк, 1592 *ТУ* 22б); на то(м) же синѡдѣ..., на взгѡрдѹ костелови ри(м)скомѹ... намѣстнїк(а) пєтра стг҃о бискѹпа ри(м)ского самѹю головѹ костєла оуводачи то собѣ на пото(м)ныє часы ѡнорїа мало винного, столици ри(м)скои ѡ(т)сѹдили, и завсєгды народови нашомоу нєзычливыми сѧ ѡказовали (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.).

Див. ще **ЗАВСЕ, ЗАВШЕ.**

ЗАВСТЕГНУТИ *див.* **ЗАВСТЯГНУТИ.**

ЗАВСТИДЪ *присл.* Соромно: Бо било би мнѣ завстидъ, гди билъ ся ємѹ кланялъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

ЗАВСТЫДАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(примусити кого-небудь відчути сором)* засоромити, *діал.* завстидати, застидати: Тыи который гордостю якѡюсь оувєдєни, ѡ(т)вєртаютъсѧ ѡ(т) поклонана кр҃(с)та и ѡбразѡвъ. Нєхаи нєрозѹмныи и нєсмыслєнныи ѡ(т)повѣдатъ... // Яко ѡ(т) гробѡвъ... дїавѡли... бываютъ вымѣтованы; Лєчъ яко глѹпы(х) завстыдаимо и(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 28-29); Вєликі(и) Григорїи... єго [Варлаама] завстыдалъ (Київ, 1627 *Тр.* 397); Фарисєѡвє послышавши о том҄, жє завстыдалъ Са(д)дѹкєѡвъ, натыхъмѣстъ зобралисѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 50б).

2. (кого) *(не виправдати чиїхось надій)* осоромити: ямъ тобѣ былъ ѡноє [вѣры] оучитєлє(м), абысь мѧ тєды нє зав҄стыдалъ ѡ(т҃)ца милоуючого сн҃а (Острог, 1614 *Тест.* 135).

Див. ще **ЗАВСТЫДИТИ, ЗАВСТЫЖАТИ, ЗАВСТЫЖОВАТИ.**

ЗАВСТЫДАТИСЯ, ЗАВСТЫДАТИСА, ЗАВЬСТЫДАТИСА *дієсл. док.* (кого, чого і без додатка) Засоромитися, *діал.* завстидатися, застидатися: кто быс встыдал мене и слов моих межи народом, тым, чужоложным и грѣшним, завстыдается тыж его сынъ чловечий (Вільна, 1600 *Катех.* 75); мѣи в пошанованью прѡзбоу такъ зацного рѡдѹ, завстыдаисѧ сиви(з)ны ѡсѡбы моєє (Острог, 1607 *Лѣк.* 123); мѡвит҄ Гъ҃ Бъ҃, понєважєсь... оусѹмнѣлосѧ ср(д)цє твоє, и смѣрилєсьсѧ прєдъ мною, завстыдалєсьсѧ Лица моєгѡ,... я оуслѹхалєм҄ тѧ (Київ, 1623 *МІКСВ* 77); приходи(т) // сн҃ь... до нєи яко до пѹстъки, нє нагим боу(с)тво(м), жєбы сѧ нє оустрашила и ѡ(т)бѣгла завьстыдавьшисѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 210-210 зв.); ѡчи твѡи... єсли по(д)нєсєшъ; в҄ Нб҃о; али и тѹ Бг҃ъ правє(д)ны(и) сѹдїѧ, Лицє своє прєсвѣтлоє ѡ(т) тєбє ѡ(т)вращаєт҄ алє и тогѡ слави завстыдаєшъсѧ, и оубои(ш)сѧ, и ѡчи свѡи ѡбратишъ на падолъ зємный (Чернігів, 1646 *Перло* 125 зв.).

Див. ще **ЗАВСТЫДИТИСЯ.**

ЗАВСТЫДИТИ *дієсл. док.* (що) Те саме, що **завстыдати** у 2 знач.: Вшєдши тогды Іѡавъ до цр҃ѧ в҄ дѡмъ рєклъ ємѹ: завстыдилъ єсь нн҃ѣ // облічьє всихъ слѹгъ твоихъ которыи выбавили дѹшѹ твою (серед. XVII ст. *Хрон.* 271 зв.-272).

ЗАВСТЫДИТИСЯ, ЗАВСТЫДИТИСА *дієсл. док.* (чого, о що і без додатка) Засоромитися, *діал.* завстидатися, застидатися (чого і без додатка): Але не для того грѣховъ сповѣдатисе маемъ, жебы ихъ Богъ вѣдати не мѣлъ, але для того, абыхмо ся сами осудили и злостей своихъ завстыдили (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 16б); є(с)ли хто нє по(с)лухає(т) сло(в) наши(х) то(го) чєрє(з) ли(ст) ѡ(з)на(и)митє а нє ѡ(б)цу(и)тє з ни(м) жєбы сѧ за(в)стыди(л) (II пол. XVI ст. *КА* 501); нє мѣи за злє того, ѡ што дасть г҃ь б҃ъ и на соудѣ сѧ бж҃омъ нє за(в)стыдимѡ, жє... и(з) оною єдїною всєлєнскою цр҃ковъю,... в згѡдѣ и в҄ єдности жити волимѡ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 165 зв.); кды имъ нєвѡлю вавилонскѹю прє(д)повидѣлъ, и заидоутъ тамъ и тогды завстыдитсѧ нєѡбрѣзаноє ихъ сє(р)цє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 143 зв.).

Див. ще **ЗАВСТЫДАТИСЯ.**

ЗАВСТЫЖАТИ *дієсл. недок.* (кого і без додатка) *(завдавати сорому)* соромити: Корѡна,... Котораѧ абысѧ здалєка вєнцъ свѣтила,... Шар-

латною кръвю всѧ, свѣтно проквитаючи: Бє(с)встыдный наро(д) Жидо(в)скій завстыжаючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 85); фрасѹнокъ нашъ терпливость справѹєтъ, а терпливость досвѣ(д)чєніє, а досвѣ(д)чєніє надѣю, а надѣѧ нє завстыжає(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 304).

Див. ще **ЗАВСТЫДАТИ, ЗАВСТЫЖОВАТИ.**

ЗАВСТЫЖЕНЄ, ЗАВСТЫЖЕНІЄ, ЗАВСТЫЖЕНЬЄ *с.* Засоромлення: признаваю, а признавши заразъ тобѣ кѹ завстыжєнью твоихъ насватшихъ пановъ албо тебе самого припоминаю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 81 зв.); Аріа(н)ства оучитєлѣ чѹдами наѹки своєи нє потвєрдили, и ѻбшємъ завстыжєнѧ, и на Съборa(х) поконанѧ, на конєцъ плакги по(м)сты ѡ(т)носили, яко Арциминистє(р) Арій розпѹклъ сѧ и внѹтрности з' него // всѣ вышли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 28-29); Изобличєні(є): найграваньє, завстыжєньє (1627 *ЛБ* 47); А то Авгѹстинъ стый на завстыжєн'іє Гєрєтиковъ названых Євхитовъ... такъ написалъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

Пор. **ЗАВСТЫДИТИ.**

ЗАВСТЫЖОВАТИ *дієсл. недок.* Засоромлювати: Изобличаю: Пога(н)блю, завстыжѹю, явнє оказѹю з' звита(з)ств(а) // тріѹмфъ, розславлѧю, розношѹ, посоромочѹю (1627 *ЛБ* 46-47).

Див. ще **ЗАВСТЫДАТИ, ЗАВСТЫЖАТИ.**

ЗАВСТЫЖОНЫЙ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто покритий соромом, ганьбою)* осоромлений, -ого: єсли оу людіи толькаѧ єсть милость, и толькоє пєрєбачє(н)є славы, жє атоли и в цнотѣ зав'стыжонѹю в домъ поймоуют', и з нєволѣ вызволаю(т) ѻноє, и за власноую ма(л)жон'кѹ мѣваю(т), далєко бо(л)шєй бгъ то самъ чинитъ, на(д) дшами которыє з' зацности нб(с)ного родоу..., в' свѣта того плюгавости оупали (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

ЗАВСТЯГАТИ, ЗАВСТѦГАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zawściągać) (що) *(припиняти чиюсь дію)* спиняти, зупиняти: И за то вашу милость... покорне прошу, абы ваша милость,... у себе то поважывшы а гамуючы свовольность и упоръ такихъ злыхъ а непобожныхъ и небачныхъ людей, которые... покой посполитый взрушають, завстѧгаючы то, абыся таковые кгвалты и збытки, а звлаща особамъ духовнымъ... не дѣяли (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17);

перен. (що) *(перешкоджати духовному розвиткові)* спиняти, зупиняти: єслисѧ мыслам' грѣха оупєрєдити здари(т), гамѹєтъ, ѡ(т)ворочаєтъ, боронитъ и завстѧгаєтъ дшѹ, жєбысѧ нє зближала до Бга, и звита(з)ства на(д) грѣхом' нєѡдєржала (Вільна, 1627 *Дух.б.* 11).

Див. ще **ЗАВСТЯГНУТИ.**

ЗАВСТЯГНУТИ, ЗАВСТѦГНУТИ, ЗАВСТЕГНУТИ *дієсл. док.* (*стп.* zawściągnąć) **1.** (кого) *(припинити чиюсь дію)* спинити, зупинити: вы нєприѧтєли божіи шалѣ(и)тє я(к) хочєтє ѡ(д)на(к) нє будєтє могли зав'стє(г)нути духа бо(ж')го (XVI ст. *КАЗ* 613, на полях);

(кого) *(перешкодити кому-небудь щось зробити)* спинити, зупинити: г(с)дь бгъ... мєнє завстѧгнѹлъ, абымъ тобѣ злоє нє оучинилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 234 зв.).

2. *Перен.* (що) *(перешкодити вияву чого-небудь)* утримати, загамувати: покорне прошу, абы ваша милость... таковымъ злымъ а свовольнымъ людемъ а святокрадцамъ до предсявзятья и злого умыслу ихъ дорогу загородити и упорные мысли ихъ завстягнути рачыли (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17);

перен. (що) *(затамувати, заглушити якісь почуття)* стримати, вгамувати: Скитни(к): Подвижни(к),... тотъ которыйсѧ цвичитъ завстѧгнѹти страсти (1627 *ЛБ* 114).

Див. ще **ЗАВСТЯГАТИ.**

ЗАВСТѦГНЄНІЄ *с.* (*стп.* zawściągnienie) припинення, перешкода: молитва (мови(т) єст' ...оутрапєнїй застѹпаючєю стѣною, воєнъ застѧгнєн'їєм', агглски(м) дѣло(м) (Київ, 1634 *МІКСВ* 312).

Пор. **ЗАВСТЯГНУТИ.**

ЗАВСѢГДЫ *див.* **ЗАВСЕГДЫ.**

ЗАВСЮГДЫ *див.* **ЗАВСЕГДЫ.**

ЗАВТРА, ЗАВЪТРА, ЗАУТРА, ЗАУТРѦ *присл.* (*цсл.* заоутра) **1.** *(наступного дня)* завтра: ѡнъ... въставшє завтра, и оувидѣша трѹпия мєртва (1489 *Чет.* 75 зв.); Я маю землю моих властных имeней заводити князю Ивану завтра, в пятницу,

декабря первый ден (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 24); Зєманє волы(н)скиє... приєхавъши до лѹцка ѡтъказали нє хотачи дати пописывати имєнє(и) ...нинє дє(и) пописавъши гдє члвка завътра єго тамъ нє бѹдєть а приєжъдчали с тымъ ѡтъказомъ пнъ сє(р)би(н) хорѹжи(и) (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); я вамъ выписъ... дамъ завтра, въ Суботу, рано придите до мене (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); Не надѣйтеся, власт мирская, королѣ, и всякое преложенство,... як з вами ни в чом ся соглашати православные не хощут и папѣ поклонитися не изволят. Не надѣйте ж ся нынѣ, не надѣйтеся завтра, не надѣйтеся по завтрию, в приидущее время и в вѣки вѣков (1598 *Виш.Кн.* 125); пє(р)шую... рату панъ А(н)дрє(и) повинє(н) дати зара(з), завтра... а дрѹгѹю ратѹ повинє(н) будє(т) ...ѡ(т)дати на сошє(ст)виє Стаго дха (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 32);

у знач. ім. (наступний день) завтра: ѹтрѡ, ѹтрѣ: За́втра (1627 *ЛБ* 142); cras, утро, утрѣ, заутра (1642 *ЛС* 145); **до завтра** — *(до наступного дня)* до завтра: рєчє сѹдіа розмислиса до за́втра (XVI ст. *УЄ* №29519, 264 зв.).

2. *(незабаром, невдовзі, в недалекому майбутньому)* завтра: трава пол'наа,... днє(с) єсть а заоутра в' коупоу бываєть зложєна (1556-1561 *ПЄ* 38); Житло наше, якъ трава: нынѣ естъ, заутра упадетъ (XVI ст. *НЄ* 161); члкь... ннѣка здоро(в),... а зау(т)ра до гроба єго нєсоу(т) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 116); днесь корчмар и танцоводец, а заутра богослов и народоводец, днесь убийца, а заутра святитель и епископ (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192); ннѣ бовѣ(м) що ко(л)вєкъ є(ст) кролє́в'ского, єст' твоє, а за́втра боу́дє(т) нє твоє (Острог, 1614 *Тест.* 162); Глєть бѣсъ рабѹ свѡ́ємѹ, пожирѹй ннѣ, на па́ствискѹ грѣха мѡ́єгѡ, а заѹтра пока́єшъ са (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.).

Див. ще **ЗАВТРИЄ, ЗАУТРЄ.**

ЗАВТРАШНИЙ *прикм. (який стосується наступного дня)* завтрашнїй: су(д) для розмышлє(н)я тоє рєчи ѡ(т)ложили єсмо до дня за(в)трашнєго, суботу (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93).

Див. ще **ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРѢЙ, ЗАУТРЇЙШЇЙ, ЗАУТРНѢЙШНЫЙ.**

ЗАВТРЕДНЯ, ЗАВТРИДНЯ, ЗАВТРЫДНЯ, ЗАВТРѢДНА *ж.* Заутреня, утреня: владыка Холмский былъ, въ великой церкви въ завтредни (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/І, 13); въ каждѹю недѣлю по завтридни ѡкафистъ светой Богородицы... // абы пѣли (1577 *AS* VI, 79-80); в той церкви светого Василя при зебранъю множества людей кгды завтрыдню тепер отправовал, послалем по него духовную особу дякона мого дворного (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); ѹтрнa: Пора́нѣшнєє набоже́нство, що зовємѡ за́втрѣ(д)на (1627 *ЛБ* 142).

Див. ще **ЗАВТРЕНЯ, ЗАУТРНАА.**

ЗАВТРЕЄ *див.* **ЗАВТРИЄ.**

ЗАВТРЕНЯ, ЗАВТРИНЯ, ЗАВТРЫНЯ *ж.* Те саме, що **завтредня**: Ютрань. рєчє попоу своєму, пои завтриню (1489 *Чет.* 241); в недѣлю, двадцат пятого дня марца, видился есми с паном Иваном Холоневскимъ у церкви, у завтрини (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 403); наслалъ... слугъ своихъ... которые впадши до церкви зъ крикомъ великимъ, застали тамъ священника... у олтаря, завтреню водле уставы и трибу давного отправуючого (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); Пойдимъже до молитовъ такъ на службѣ Божой, яко на вечерни, завтрыни, на часѣхъ и на иншыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 213).

Див. ще **ЗАУТРНАА.**

ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРЕШНІЙ, ЗАВТРЕШНЇЙ, ЗАУТРЕШНИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується наступного дня)* завтрашнїй: на зав'трєш'нїй пакь днь многый народь пришоль быль на праз'дникь (1556-1561 *ПЄ* 401 зв.); Онъ отказалъ, ижъ еще не намовилися о местцу, але до заутрешнего дня четверга 7 октобра отложилъ (Берестя, 1596 *МИВР* 66); Потомъ, на завтрешнїй день, по похмѣлю, почнуть просити пана о листъ на тую маетность (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); Я... в то(и) справє до дня завтрєшнєго по(д) тою жъ моцъю дєлибєроваломъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247).

2. *(майбутній)* завтрашнїй: нє пєчалуйтєса на зав'трєш'нїи днь заутрєш'нїй // бо днь пєчаловати боудє са(м) ѡ сєбѣ (1556-1561 *ПЄ* 38-38 зв.); Нє // присто́итъ о то́мъ мыслити хр(с)тіа́нѡм': з'

чи́мъ абовѣмˁ за́втрєшній де́нь ємꙋ прійдєтъ, нє зна́єшъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 280-281); нє вѣдаємω, якˁ до́лго єстˁ на сємˁ свѣтѣ ме́шканіє на́шє: што за́втрєшній дєнь принє́сти ма́єтъ, нє зна́ємω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 655).

Див. ще **ЗАВТРАШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРѢЙ, ЗАУТРІЙШІЙ, ЗАУТРНѢЙШНЫЙ.**

ЗАВТРИДНЯ *див.* **ЗАВТРЕДНЯ.**

ЗАВТРИЄ, ЗАВТРЕЄ, ЗАВТРѢЄ, ЗАУТРІЄ, ЗАУТРЇЄ *с.* (*цсл.* заоутриє) наступний день *(після сьогоднішнього).* ◇ **до завтрия (завтрея, заутрія)** — до завтрашнього дня: Онъ мне лист вернул и казал ми ждати до завтрия (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 85); нєха(и) бы дє(и) тая жалоба и ωповєда(н)є нашє до за(в)трєя до кни(г) нє завожоно (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 28); отложили тую справу до заутрія на вовторокъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 12); **до заутрѣя** — *(на майбутнє)* до завтра: Прє́то ты члвчє грѣхолюбы́вій, нє слꙋхай ра́ди, и хитрои діа́волскои зра́ды, нє ω(т)клада́й покаа́ніа тво́єгω, до заꙋтріа (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.).

Див. ще **ЗАВТРА.**

ЗАВТРИНИЙ *прикм.* Заутренній, утренній: оуслышали страстотє(р)пца х(с)ва поючи п(с)лмы завтриная (1489 *Чет.* 241).

ЗАВТРИНЯ *див.* **ЗАВТРЕНЯ.**

ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРЇШНІЙ, ЗАВТРѢШНІЙ, ЗАВЪТРѢШНЫЙ *прикм.* Те саме, що **завтрашний**: В завтрїшній ж днь, иж єс по пятцы, събралис архієрєи и фари́сєи до пілата (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 55); а ижъся того дня в сєрєдꙋ было спо(з)нило дла чинє(н)я на нихъ вє(д)лє дєкрєтꙋ ншого єкзєкꙋцыи до дна за(в)три(ш)нєго, чє(т)вє(р)га є(с)мо ω(т)ложили (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 303); на день завътрѣшный з ними южъ присталь (Львів, 1605-1606 *Перест.* 34); ꙋтрній, заꙋтрній: за́втрѣ(ш)нїй [де́нь], пора́нѣшній [ча́съ] (1627 *ЛБ* 142).

Див. ще **ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРѢЙ, ЗАУТРѢЙШІЙ, ЗАУТРНѢШНЫЙ.**

ЗАВТРІЙ *див.* **ЗАВТРѢЙ.**

ЗАВТРЫДНЯ *див.* **ЗАВТРЕДНЯ.**

ЗАВТРЫНЯ *див.* **ЗАВТРЕНЯ.**

ЗАВТРѢДНА *див.* **ЗАВТРЕДНЯ.**

ЗАВТРѢЄ *див.* **ЗАВТРИЄ.**

ЗАВТРѢЙ, ЗАВТРІЙ *прикм.* **1.** *(який стосується наступного дня)* завтрашній: Ажъ потом… сынъ єго, поєхавши, на слово своє взялъ и засъ єго на завтрѣй день з собою до денунціє в той справѣ поставити обєцалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); На завтрій день отецъ архіепископъ казалъ у великій звонъ звонити, абы ся люде собрали (бл. 1626 *Кир.Н.* 12).

2. *(майбутній)* завтрашній: сѣно по(л)ноє ннѣ бывши кра(с)но а на завтрѣй днь в па(ц) можє(т) быти оувє(р)жєно (к. XVI ст. *УЄ* №31, 110 зв.).

Див. ще **ЗАВТРАШНИЙ, ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАУТРЇШІЙ, ЗАУТРНѢЙШНЫЙ.**

ЗАВТРѢШНІЙ *див.* **ЗАВТРИШНИЙ.**

ЗАВУНХАНА *с.* (*стп.* zawąchanie) сприйняття нюхом, носом: Четвє́ртоє Мыта́рство: повꙋнха́на, за́пахи, доброво(л)ностми нама́зованаса, пождали́воє завꙋнха́на, котры́є нєвѣстамъ танє́чницамъ, и // вшєтє́чницамˁ присто́а(т) (Львів, 1642 *Час. Слово* 268-268 зв.).

Пор. **ЗАВОНХАТИ.**

ЗАВЧАСУ *присл.* **1.** Завчасу, завчасно: Нє чєка́ючи ѡнаго послѣднаго ча́са; завчасꙋ: за доброи па́мати: покаймоса (поч. XVII ст. *Пчела* 26 зв.); перед припадненемъ судов трибуналских в Люблине…, на котором маючи я пилные и важные справы свое…, пустилем ся был умыслне завчасу тамъ до Люблина (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158); бы што противного было, абысмо завчасу старане мѣли такъ, якобы противникъ помехи не одержалъ, кгдыжъ то есть повинность наша и каждого христіанина за вѣру умрети (Осм'янівка, 1629 *КМПМ* I, дод. 370).

2. Вчасно: ωбаваюся абыхмы завчасꙋ // до мѣста прышли (к. XVI ст. *Розм.* 37-37 зв.); Га́ґґрєна: Канцєрˁ, Згни́лоє отрє(н)твѣлоє ди́коє ма́со. Ча́сти кото́рои тѣла змєртвѣ(н)є: чомꙋ ґды завча́сꙋ нє забѣгнє(т)са, тє́ды вє(с) чловє(к) зопсꙋє(т)са (1627 *ЛБ* 197).

ЗАВШЕ, ЗАВЪШЕ *присл.* (*стп.* zawsze) завжди, завше: а такъ я… дознавши и маючи завше при собе милость, склонность, и угожання // …

сына моего... маетность свою рухомую... симъ тестаментомъ моимъ записую.... сыну моему (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/І, 30); в справа(х) всѣхъ дȣховнє належащи(х) го(д)ны(м) чȣю ся быти и гото(в) завшє єстє(м) то прє(д) всѣми сего хотящими показати (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Богъ мȣ нєха(и) щаститъ завшє в цнóтахъ (к. XVI ст. *Розм.* 8 зв.); позвола́й же тєды нє зє злы́ми за́вшє ва́льчити, а́лє в дóбрыхъ кохатиса. и згóдȣ чини́ти мєжи подъда́ными (Острог, 1614 *Тест.* 177); Вьсєгда́: За́вшє (1627 *ЛБ* 22); Грошей готовыхъ золотых сто на кожъдый рокъ, которые маютъ быти оддаваны завъше на святый Семенъ (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); вда́чност҅ нє пови́нна старѣти,... а́лє за́вшє прє(з) оустави́чнȣю вда́чност҅ ѡ(т)новла́ти и ѡ(т)рожа́ти (Київ, 1648 *МІКСВ* 351); кгды ся донєсло хмє(л)ницкого,... послалъ до кроля, абы воєвода кієвски(и) завшє рȣси(н) бы(л) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 181).

Див. ще **ЗАВСЕ, ЗАВСЕГДА, ЗАВСЕГДЫ.**

ЗАВШЕБЫТНЕ *присл.* (*стп.* zawsze + bytnie) *(про буття, існування)* вічно, споконвічно, нескінченно: Нє розȣмѣючи того проста́къ, же в҅ Бȣ рожéніє бє(з) почáткȣ и завшєбы́тнє и нєроздѣлнє розȣмѣєтъса (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 280); Алє ѡколи́чности завшєбы́тнои óнои и нєдости́гнєнои и́стности завшєбы́тнє розȣмѣнои, спрáвы и вєлмóжности Бо(з)скіи рóвнє и прирожóнє бȣдȣчіи, и во всѣхъ трохъ ѡживлаючи(х) пєрсóнахъ (Там же, 303); Бгъ нє є́стъ са́мъ собѣ почáткомъ; ты́лко по (!) створéню; Бгъ є́стъ почáткомъ. Дхъ Стый за́вшє бы́тнє жи́є, въ Ѡ(т)ци и Снѣ, вє(д)лє єдинóгѡ нєроздѣлногѡ бѡ(з)тва (Чернігів, 1646 *Перло* 10 зв.); Ты съ двѣма Пєрсѡнами бѡ(з)кими, за́вшє бы́тнє съєдина́ємы(и). А ѡ(т) и́снѡсти ихъ нєра(з)дѣла́ємый (Там же, 70 зв.).

ЗАВШЕБЫТНІЙ *див.* **ЗАВШЕБЫТНЫЙ.**

ЗАВШЕБЫТНОСТЬ *ж.* (*стп.* zawsze + bytność) споконвічне, нескінченне, повсякчасне буття: Ѡ(т)кóластє то взѧли; С котóрои Ѡца́ми пода́нои и Цркóвнои наȣки тóє оука́зȣєтє; Любо(в)... справєдли́вость, мȣдрость, добротли́вость, вшєхмóцность, завшєбы́тность, и штокóлвєкъ и́ного такóвого Бо(з)ского мóвитса ѡ Стóй и Бл(с)вéной Тр(о)ци, нє пєрсóны, анѣ и́стность сȣть (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 303).

ЗАВШЕБЫТНЫЙ, ЗАВШЕБЫТНІЙ *прикм.* (*стп.* zawsze + bytny) споконвічний, повсякчасний, нескінченний: А бȣдȣ мóвити я... проти́въ того, што óнъ ва́житъса ѡ Бо(з)ского потѣши́тела завшєбы(т)но(м) // похожéню, ба́рзо бєзпéчнє и мыслити и мóвити слóво потыка́ты ма́єтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 189-190); дивȣюса ба́рзо, я́къ Никола́й..., нє лака(л) са кȣ нєвымóвномȣ и нєпона́томȣ рóзȣмомъ и завшєбы́тномȣ похожéню єдинóго,... Дха всє ѡживла́ючого привєсти слóвно, котóроє чини́ти и створéню по(д)лéглоє похожéніє єгó пока́зȣєтъ (Там же, 257); Блгодарȣ та, прє(д)вѣчный, Бєзнача́лный, нєвиди́мый, нєпостижи́мый, за́вшє, бы́тній, Бжє блгословéнный, Ѡ(т)чє Стый (Чернігів, 1646 *Перло* 23); Бгъ єстъ пра́вда: за́вшє бы́тная, и в тóмъ ра́дость вѣчнаа (Там же, 160).

ЗАВЪЖЪДЫ *див.* **ЗАВЖДИ.**

ЗАВЪТРѢШНЫЙ *див.* **ЗАВТРИШНИЙ.**

ЗАВЫЙКОВЫЙ, ЗАВИЙКОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **завойковый**: А кгды до ѡрды корованъ идєть тогды старостє ѡтъ корованȣ шȣба лисъя завы(и)кова (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); шуба голая завыйковая и шубка брушковая лисяя (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 159); футеръ лисихъ старыхъ две: одно завыйковое, другое ножковое (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 54); пограбили... сȣконь жє(н)ски(х)... двє... шȣба лисяя зави(и)ковая (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 19).

ЗАВЫТИ *дієсл. док. (почати голосно і протяжно стогнати)* завити: грѣшницы... въ мȣках҅ геéнъски(х) възрєвȣтъ стогна́намъ; и завы́ютъ, пла́чємъ вѣчнымъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 38).

ЗАВЬЖДЫ *див.* **ЗАВЖДИ.**

ЗАВЬСТЫДАТИСА *див.* **ЗАВСТЫДАТИСЯ.**

ЗАВѢДАНЄ, ЗАВЕДАНЄ, ЗАВЕДАНЬЄ *с.* Відання, розпорядження, керівництво: Рачил... пан нашъ милостивый до нас... писати... росказȣючи Єго Милости... абы то нам,... в секвестръ, в моцъ и в заведанє пȣстилъ (Муравиця, 1562 *AS* VI, 58); панъ пєсочинъски(и) чєрє(з) єго мл(с)ть пна миха(и)ла па(в)ловича которы(и)

имєньє кунєвъ в завєданью своє(м) на то(т) ча(с) ѡ(т) єго мл҃(с)ти маєть мыта мостового... брати нє допущає(т) (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25); Якожъ есмо то злецили и отдали въ моцъ, завѣдане епископу Луцскому и Острозскому, отцу Кирилу Терлецъскому (Острог, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 269); И о семъ молиша нас мещане... жебы смы имъ яко параѳияномъ... мет позволили в заведане и опатренье их тую церков зо всими кгрунтами и пожитками (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 8); на богомо(л)є во вѣ(ч)ныя роды в завѣда(н)ю ро(ч)ны(х) старосто(в) // и игȣмєна намє(с)ного быти маю(т) (1632 *ПВКРДА* I-1, 133-134).

Див. ще **ЗАВЕДЫВАНЄ, ЗАВѢДОВАНЄ, ЗАВЯДЫВАНЪЄ.**

Пор. **ЗАВѢДАТИ.**

ЗАВѢДАТИ, ЗАВЕДАТИ *дієсл. недок.* (що) Відати, розпоряджатися, керувати (чим): нєха(и) ѡни тоє мыто и промыту завєдають по-да(в)ному, ка(к) пєрвыє мытники завєдывали (Краків, 1507 *ТУ* 47); Лєво(н) мила(н) виногра(д)никъ завєдаєть (1552 *ОКЗ* 43 зв.); іюда завѣдаль скрин'коу (1556-1561 *ПЄ* 409 зв.); Сщасному Кресимовскому и на сес час его милост пан любачевский тот уряд войтовский в месте Луцкомъ завѣдати и справовати злецылъ (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 171); якожъ одинъ реестръ тыхъ всѣхъ речей ихъ милость, панове опекунове, при собе мети, а другий слугамъ моимъ, которымъ то заведати злецоно, дати маютъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 105).

Див. ще **ЗАВѢДОВАТИ, ЗАВѢДЫВАТИ.**

ЗАВѢДЕНЪ *див.* **ЗАВЕДЕНЫЙ.**

ЗАВѢДОВАНЄ, ЗАВѢДОВАНЪЄ, ЗАВЕДОВАНЄ *с.* Те саме, що **завѣдане**: тая церковь и монастырь и тыє вси подданыє и грȣнтъ и вшелякіє пожитки маютъ быти в завєдованє и дєржанє даваны... игȣмєнови вѣры христїанской (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 48); все вцѣле при церкви соборной и том епископъствѣ Володимерскомъ зоставати маетъ вѣчъными часы, под завѣдованъемъ и дозором капитулы тутейшое (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 624); Пры то(и)жє сє(с)сии ѡбєбрали дво(х) брати(и) з по(с)ро(д)ку сєбє до завѣдованя и прыробку су(м)ми которая ся в готови(з)нѣ на грȣ(н)тѣ находи(т) (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.); Прє(д)вѣчнаѧ м(д)рость Б҃жаѧ ȣстро́ивши совєршє́нно всю всєлє́ннȣю подсл҃нє́чнȣю, въ Єконо́мїю, а́л'бо завѣдова́н'є подала єдино́мȣ ч҃лкȣ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

Див. ще **ЗАВЕДЫВАНЄ, ЗАВЯДЫВАНЪЄ.**

Пор. **ЗАВѢДОВАТИ.**

ЗАВѢДОВАТИ, ЗАВЕДОВАТИ, ЗАВЕДОВАТЪ *дієсл. недок.* (що, чим, о чім і без додатка) Відати, розпоряджатися, керувати (чим і без додатка): Ска́рбєцъ ты(ж) ц҃рквны(и) шпита́ль и домы ц҃рквныє бра(т)ство то(л)ко са́мы а нє кто ины(и) завѣдовати и справова́ти маю(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); которыє... два братия ѡ всю(м) маю(т) завѣдовати и вшєляки(х) поря(д)ко(в) пєрєстєрѣгати шпиталны(х) (Львів, 1606 *ЛСБ* 1043, 10); Зачимъ я, не хотечи, абы тое местце такъ пусто зоставало, розсказалемъ одному с тых, Мацкови, которые о скарбцу заведуютъ, абы ехалъ до Хмелева (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 538); такъ же и добрами вшелякими, помененый отец Исакий, адъминистраторъ от насъ назначоный, рядити и заведовати будет (Новогородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570); Помєнєныє ѡсобы ѡбєдвє спольнє приставъши служи(т) рȣкода(и)нє...: которымъ ȣсе поверивъши и ȣрядъ в мє(с)тє старо(м) и новы(х) народичахъ подавъши завєдова(т) казалъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131);

(кого, о кім) опікуватися, піклуватися (ким): видячи его таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божеей, часто а часто его навежалъ,... За чим и великій король польскій... привилеем то злецил и поручилъ, абы преложоных духовных вѣры своеє завѣдовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); єго ѡ(т)даю(т) єдно́мȣ ста́ршомȣ, которі(и) ѡсо́бнє нєдалє́ко присѣнко(в) манасты(р)ски(х) мє(ш)каючи, завѣдȣєтъ ѡ прихо(д)нѧ(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 36).

Див. ще **ЗАВѢДАТИ, ЗАВѢДЫВАТИ.**

ЗАВѢДЫВАТИ, ЗАВЕДЫВАТИ, ЗАВЄДЫВАТИ *дієсл. недок.* (що, чим) Те саме, що **завѣдати**: мы... дали есмо вѣчно ему... со всимъ

съ тымъ, што тыи люди здавна завѣдывали (Люблін, 1506 *АЛМ* I/2, 175); нєха(и) ѡни тоє мыто и промыту завєдають по-да(в)ному, ка(к) пєрвыє мытники завєдывали (Краків, 1507 *ТУ* 47); городничоє, ключъ и мостовъничоє, ижъ николи ку староству нє прыслухало, але земяне тамошніє, братья вашы, то заведывали (1554 *РИБ* XXX, 266); ужиламъ просьбами моими вєлєбного господина отца Антонїя Рѻднѣцкаго,... абы онъ тымъ монастырємъ и братьєю въ нємъ бѻдѻчою завєдывалъ, радилъ и справовалъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 72).

Див. ще **ЗАВѢДОВАТИ.**

ЗАВѢРАТИ *див.* **ЗАВИРАТИ.**

ЗАВѢРУХА, ЗАВЕРУХА *ж., перен. (заворушення)* завірюха: ѡ(т)цъ Киприя(нъ)... бѻдѻчи по(д) тыє завѣрѻхи в зє(м)лѣ воло(с)ко(є) ѡ(т) хри(с)тонєнавѣ(ст)ны(х) сарацинъ ѡбнажєны(и) ...ѻтѣкає(т)ся до... єго ца(р)ского вєличє(с)тва ѡ святѻю милостыню просєчи (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34); которое протестации частю для заверух и непокоюв в ойчызъне, през тые две леты будучих, частю для злого здоровъя своего до тых час пан протестуючий не подавалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 425).

ЗАВѢСА[1], ЗАВЕСА *ж.* **1.** *(заслона з тканини)* завіса: поставили цєрковъ, во имѧ свєто(г), х(с)ва мчнка никїты, и въкрасили ю многими стыми образы, и завѣсами (1489 *Чет.* 36); завѣса цркв̾наѧ розодраласѧ надвоє (1556-1561 *ПЄ* 120 зв.); хочємо ту(и) цєркви госпо(д)ни накладо(м) наши(м) сътвори(ти) ѡбразы и завѣсы (Сучава, 1558 *ЛСБ* 22); на(д) ѡбразо(м) прч(с)тои завѣса кита(и)чанаѧ чи(р)вонаѧ (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2); у тогожъ образа завеса китайчаная червоная, на той завесе крестъ перловый (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); в̾ дны пра́зничныи нѣчо́го но́вшого нє ви́дитє, ѡкро(м) ѡздѡ́бныхъ ты́хъ завѣсъ, и мнѡ(з)ство свѣтлѣй оубра́ного лю́дѻ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 293); Килка завѣсъ кита(и)ковы(х)... побрѻканыхъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 68 зв.); velum, завѣса, покровъ, вѣтрило (1642 *ЛС* 409).

2. *Перен. (захист, оборона)* заслона: вы бо єста патриярхо(м) правая вѣра, старъцомъ воздєржаниє, завѣса цркамъ (1489 *Чет.* 230 зв.); тоє имя фѻтъ выкладає(т)сѧ по нашо(му) завѣса, бо и мавританиѧ є(ст) право завѣсою и ѡ(с)та(т)нєю границєю зємли прилєглоє ѡкиянови вєлико(му) на захо(д) со(н)ца (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.).

Див. ще **ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЕСКА, ЗАВѢСЕЦЪ, ЗАВѢСЪ.**

ЗАВѢСА[2], ЗАВЕСА, ЗАВИСА *ж. (шарнір для навішування дверей, вікон та ін.)* завіса: выходѧчи с тоє комо(р)ки єстъ двєри на завєса(х) и(з) защєпъкою (1552 *ОКр.З.* 149); С тоє свє(т)лє(ч)ки сє(н)цы з двоими двє(р)ми на зависа(х) (Заборолъ, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4); далє(м) слюсарови што приби(л) га(н)табы и завєсы грошє(и) к. (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1); въ той светлицы оконъ а ни лавъ немашъ, двери на завесахъ (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 464); двои завѣсы зъ гаками до и(з)дєпъки противъ дрѻка(р)нѣ fr. ·3· (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17 зв.); тые менованые подданые,... замъки внутръные и завесы одъ коморъ и одъ избъ поодъбиявъши,... вси спряты // домовые... до Горошковъ... отвезти... розказали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 565-566).

Див. ще **ЗАВѢСКА.**

ЗАВѢСЕЦЪ, ЗАВИСЕЦЪ *ч. (заслона з тканини)* завіса: завѣсє(ц) злотоглововы(и) брѻна(т)ны(и) що постилаю(т) по(д) празни(к) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); я то што въ церкви нашолъ, на сей инвентаръ списалемъ... воздухъ китайки зеленое, зависецъ китайчаный (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183).

Див. ще **ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЕСКА, ЗАВѢСА[1], ЗАВѢСЪ.**

ЗАВѢСИСТЫЙ, ЗАВЕСИСТЫЙ *прикм.* **1.** Підвісний: Крє(ст) завѣси(с)ты(и) зєлєного ма(р)мурѻ... з га(л)кою ѻ вє(р)ху для завѣшєня (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.); ѡбразо(к) завѣси(с)ти(и)... з̾ ла(н)цѻшко(м) (Там же, 5); Ми(р)ница гла(д)ко рысованая... на ла(н)цѻшку завѣси(с)тая (Там же, 18); **завѣсистая (завесистая) печать** *див.* **ПЕЧАТЬ.**

2. Навислий: Стрємнина, низбре́гъ, мѣстцє при́кроє, при́крый бе́рєгъ албо скала, или де́бра, завѣсистоє мѣстцє (1627 *ЛБ* 122).

ЗАВѢСИТИ[1], **ЗАВѢСИТЬ, ЗАВЕСИТИ, ЗАВИСИТИ, ЗАВІСІТИ** *дієсл. док.* **1.** (що) *(підвісити що-небудь, прикріпивши до чогось, зачепивши за щось)* завісити (що): у дверей нутреный был замокъ, того нетъ, отодранъ; претивко сеней потомъ свиренъ, ленцухомъ желизнымъ завишонъ, который был не замкненъ, одно на пробои виселъ (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 161); лѣпшей было бы ємо́у а́бы был завѣшон камєн мьлынный на шію єго, и́ въвєржен въ морє (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 61); лихтаръ длѧ свєчъ,... абы былъ завешонъ (1577 *AS* VI, 77); налий воды въ водникъ и ту завѣсь рȣчникъ бѣлый (к. XVI ст. *Розм.* 8); звѣзды,... сȣтъ на нбне(м) фирмамє(н)тѣ завѣшо́ныє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 33 зв.); Штожъ рекутъ отступникове о Леонѣ Третемъ... который... гды заслихнулъ былъ тымъ придаткомъ нарушеный быти святый символъ, натыхъмѣстъ казавши его на двохъ таблицахъ сребрныхъ ...вырити, и таблицы тыи въ костелѣ... на олтару завѣсити (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 735); Ля(м)па... тȣю дала хр(с)толюбиваѧ вдова... за ѡ(т)пȣщєніє грѣхо(в): котрая абы завѣшоная по(д) ча(с) пра(з)никѡ(в) (Львів, 1641 *Інв.Усп.* 11); завісіти pendeo (І пол. XVII ст. *Своб.* 25); *Образно*: Ты́и всѣ ре́чи яковы́и сȣтъ, оуважа́йтє: ты́и на ша́лѧ(х) Ср(д)ца ва́шєго завѣстє, абы в'вєсь на ва́шо(м) Ср(д)цȣ былъ завѣшєный: которі́й в(ъ)вєсь є(ст) длѧ васъ на Кр(с)тѣ повѣшєный (Львів, 1631 *Волк.* 23 зв.); **завесити на ланцухъ** (кого) — *(закувати в ланцюги, прив'язати ланцюгом)* посадити на ланцюг: ино ра(ч) вм ѡ то(м) вєда(т)и и(ж) я таковово слȣги в себє нє ма(м) // и во (и)мє(н)ю своє(м) татє(и) хова(т)и нє ра(д) и нє ховамъ и(х) вє(д)жє(м) то(л)ко то слыша(л) и(ж) бы(л) нѣяки(и) чловє(к) в ко(в)лю которого слышȣ ѡ(т)ца нєви(н)нє на ла(н)цухо(х) ȣ нєсȣхоєжо(х) ȣ вєзє(н)ю завєшоно (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 276-277);

(що) *(печать) (прикріпити до документа)* привісити: А на болшȣю крѣпость и потвръждєніє томȣ въсємȣ вышєписанному вєлѣли єсмы... нашȣ пєчать завѣсити к сємȣ листȣ нашємȣ (Васлуй, 1502 *BD* II, 203); кȣ кѡторȣ(и) рѣчи св(ѣ)дѡцьствȣ пєчатъ нша є(ст) завѣшєна (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); длѧ лє(п)шо(и) свєдомости пєча(т) нашу каза(ли) єсмо завєси(ти) // и руку єсмо нашу по(д)писали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 56-57); А на умоцненье тое рѣчи тотъ листъ рукою нашою подписалисмы и печать нашу коронную до него завѣсити росказалисмы (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 284).

2. (що) *(заслонити)* завісити: мти жє алєксѣєва завѣсила ѡконца полаты своєє (1489 *Чет.* 151).

3. (кого) *(стратити)* повісити: Рим єго кров прияв, завѣсив на древѣ, а Христос отворил к собѣ єму двєри (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); во́змє фарао́нъ го́рло твоє, и завѣситъ тєбє на де́рєвѣ, а пта́хи бȣдȣтъ ѡбира(т) тѣло твоє (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.); И приказалъ Ісȣсъ ѡ(т)ворите пєче́ры, а вы́вєдтє црей о́ны(х)... А коли бы́ли вы́вєдєны прєд' нєгѡ каза́лъ и́хъ позабива(т), и завѣсить и́хъ на пѧти па́лѧхъ, и ви́сли а́жь до ве́чора (Там же, 167);

(кого) розіп'яти: ест тогды намъ лекаръством и потѣхою дерево святое, то ест крестъ Господний, на котором Христос, завѣшенный за нас, офѣрою стался (Вільна, 1600 *Катех.* 45); Бєзсме́ртный я́дȣ смерти ѡ́то ю(ж) вкȣша́єтъ, На дрє́вѣ Кре́стно(м) Іс нєви́нный вмира́єтъ. Южъ є(ст) посро́дкȣ пȣщи свѣта по(д)нєсє́нный, На прєвысо́кой горѣ сро́дзє завѣшє́нный (Львів, 1631 *Волк.* 15 зв.); Уважайтє те́ды кото́рыє соу(т) ѡбовѧзки кр(с)та, по(д) кото́рыє соу(т) ѡбовѧзки кр(с)та, по(д) кото́рого таємніцєю... потрєба ти жити... Таково́ю постатю, таковою фѣґурою, яковȣю мѣлъ то(и), кото́рій за на(с) бы(л) на кр(с)тѣ завѣшоны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 55 зв.).

ЗАВѢСИТИ[2], **ЗАВЕСИТИ** *дієсл. док.* (*стп.* zawiesić) **1.** (що) Відкласти, відстрочити: потом коли вжо господаръ, корол... всѧкии справы сȣдовыє и позвы рачилъ завєсити,... тогды дєй я до домȣ своєго поєхал (1533 *AS* III, 411); тȣю справȣ ихъ, ѡбєюхъ сторон рачи(л) Єго Милость... в шєсти нєдєлѧхъ завєсити (1539 *AS* IV, 199);

жолнєромъ... трєтий грошъ, завєшоный на соймє,... причинєн бѹдєт (Люблін, 1566 *AS* III, 93); просилъ, абы тая справа дотоль была завешона, ажъ се первей въ той справе стороны зъ собою розопруть (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 407); толко да(ли) нн҃ѣ... 8 и 18 ѡстато(к) до конє(ч)нѣ(и)шого и(х) баламу(т)ства завѣси(ли) (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 2 зв.).

2. (що) Визнати, признати: другую особу св. сакраменту, за которое уживанемъ животу вѣчный, а за неуживанемъ неодержане оного, самъ Збавитель завѣсивъ подъ вѣчнымъ а неодмѣннымъ декретомъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 26); Че́сть, хвале́нїє, и бл҃годаре́нїє тєбѣ ѡ(т)да́єтъ, Иде́жє спо(л)вѣчнє Цр҃(с)твѹ́єшъ, съ Ѡ(т)цємъ и Сн҃омъ єго, нн҃ѣ и всєгда́, и въ всѣхъ вѣцєхъ нєскончонныхъ, на ѡ́бѣ стра́нѣ бєзъ конца завѣшо́ныхъ, аминь (Чернігів, 1646 *Перло* 71).

Див. ще **ЗАВѢШАТИ.**

ЗАВѢСИТИСЯ *дієсл. док.* **1.** Зависнути: Тогды, утѣкаючи Авеселомъ передъ (*у рук.* поре(д). — *Прим. вид.*) отцемъ, завѣсивъ ся на деревѣ, а другѣ его, гоначи, рогатинами пробили (XVI ст. *НЄ* 218); *Образно*: якобы пѣна на водѣ, завѣсилася вѣра в их мыслях (Вільна, 1600 *Катех.* 73).

2. Повіситися, *діал.* завіситися: бывши апостолъ, та продавъ учителя своего и пана своего,... и завѣсивъ ся, и роспускъ ся (XVI ст. *НЄ* 76).

ЗАВѢСИТЬ *див.* **ЗАВѢСИТИ.**

ЗАВѢСКА, ЗАВѢСЪКА, ЗАВИСЪКА *ж.* *(шарнір для навішування дверей, вікон)* завіска: за завѣ(с)ки до ты(х) ѡболо(н) да(л) ямъ гроши(и) во(с)мнаця(т) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 8); двѡ(м) тєслю(м)... за гвоздѣ ла(т)ныи, и го(н)товыи и за завѣски з ґаками всего далємъ зло(т) 3 и 14 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1052, 7); за ѡбє(р)тълики до ѡко(н) fr. 21 по(д) сходы в прытворѣ завѣсъки... fr. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.); тринадцат оболонъ шкла венецъкого, рамы дубовые столярскою роботою (робленые) з зависъками и засчепъками (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96).

Див. ще **ЗАВѢСА[2].**

ЗАВѢСНИКЪ *див.* **ЗАВИСНИКЪ.**

ЗАВѢСНУТИ *див.* **ЗАВИСНУТИ.**

ЗАВѢСТИ *див.* **ЗАВЕСТИ.**

ЗАВѢСТНИКЪ *див.* **ЗАВИСНИКЪ.**

ЗАВѢСТЬ *див.* **ЗАВИСТЬ.**

ЗАВѢСЪ, ЗАВЕСЪ *ч.* *(заслона з тканини)* завіса: завѣсъ с перлы коштовне оправеный (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); пяты(и) ѡбра(з)... срєбро(м) ѡпра(в)лєны(и)... завє(с) ѹ нєго адамашки бу(р)натноє (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 119); завесовъ двои подъ образами, оксамиту чорного, а третий малый завесъ (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 367).

Див. ще **ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЕСКА, ЗАВѢСА[1], ЗАВѢСЕЦЪ.**

ЗАВѢТЪ, ЗАВЕТЪ *ч.* **1.** *(заповідь)* заві́т, заповіт: Григо́рїй папєж... ви́мислилъ но́вый // калєнда(р),... Измѣна́тъ врємє(н)на и зако́нъ бєззако́нню́ющїй завѣтъ, наве́дѹтъ с пре́лєстїю и ѡсквєрна́тъ сщ҃е́нна (Київ, 162 *Коп.Пал.(Лв.)* 28); дш҃а, нє сохра(н)ши завѣта ѡсквєрни дх҃ъ (Львів, 1642 *Жел.П.* 6 зв.); testamentum, завѣтъ (1642 *ЛС* 396); **завѣтъ новый, новый завѣтъ (заветъ)** — Новий Завіт (Заповіт): з'єха́вшиса ст҃ыи ѡ(т)ци то́лко ѡ(т) ѡ́ц҃а признали в вызна́ню вѣры, а ѡ(т) сн҃а нє смѣли над вла́сныи а я́сныи те́кстъ завѣтѹ но́ваго придава́ти (1509-1633 *Остр.л.* 132); ли́чбѹ пса(л)мовъ, в҃ї; та(к) на вєче́рни, я́ко и на ѹтрєни заховѹю(т)... по пса(л)мє(х), двѣ ле́кцїи, є(д)нѹ з' ста́рого, дрѹгѹю з но́вого завѣтѹ // ѡ(д)правѹютъ (серед. XVII ст. *Кас.* 11 зв.-12); В чєтвєрокъ вєлики(и) ѡ(т)правилъ пасхѹ законънѹю, і нового завета вєликѹю та(и)нѹ апостоло(м) свои́мъ подалъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 17); **старый завѣтъ** — Старий Заві́т (Заповіт): о́наа ла́ска, кото́рѹю прє(з)нача́ли ѡ́бразы старо́го завѣта, нє и(з)лїва́ласа на то(т) ча́съ в се́рца лю(д)скїє (Львів, 1645 *О тайн.* 5); **киотъ завѣта** *див.* **КИОТЪ; скриня завѣта (завета)** *див.* **СКРИНЯ.**

2. *(союз, єдність)* заві́т, заповіт: Остєрѣга́ти бы са о́ного стра́шного де́крєтѹ за таки(м) по́сту(п)ко(м) потре́ба, го́рє ча́ды ѡ(т)врѣгъшаася, сє гл҃є(т) сътвори́стє // совѣт, нє мно́ю, и завѣты нє дѹхо(м) мо́и(м), з'стоупа́ючи до єги́п'тѹ, а мєнє нє

пытáючи сѧ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 214-215); Обрѣжєтє плóть конє́чнꙋю вш͠ꙋ, и бꙋдєтъ въ знáмєніє завѣтꙋ, мєждꙋ мнóю и вáми (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 902); **завѣтъ кривавый** — *(старозавітний обряд на крові як символ союзу Бога і людей)* криваве жертвоприношення: єсли бы котóраѧ дш͠а зблꙋдила прєз грѣхъ, и съвокꙋпи́ласѧ съ дѣмоны... такóваѧ дш͠а вєли́кїй грѣхъ твóритъ; завѣтъ кривáвый лє́гцє вáжитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 53).

ЗАВѢХЛЯТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zawiklać się) заплутатися: та(м) вмѣсто чинꙋ бє(з)чи(н)ство завѣхлялосѧ про мою далєкостъ ѡ(т) нєго (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

ЗАВѢШАТИ, ЗАВЕШАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zawieszać) **1.** (що) Відкладати, відстрочувати: тую справу завешаемъ, ажь се стороны о речъ головную розопруть (Володимир, 1594*АрхЮЗР* 1/I, 408); сꙋдъ нинєшни(и) голо(в)ны(и) трибꙋна(л)ски(и)... тꙋю всю справꙋ ѡ(д)кладаєтъ, и завєшаєтъ (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59 зв.); гдє толко ѡ(д) ꙋрожєня єго лєтъ чотыри судъ ємꙋ ꙋзналъ тєды тую присєгꙋ до лєтъ зꙋпєлны(х) выстя водлугъ права ѡ(с)мна(д)цєти то єстъ ѡ(д) даты то(г) дєкрєтꙋ за лє(т) ѡ(с)мъ завєшаєтъ (Київ, 1624 *ЦНБ* II 23267, 2 зв.); Мы... // ...тую справу, яко сполную, до прыпадненя справы тое жъ суспендуемо и завешаемо (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 160-161).

2. (що) Визнавати, признавати: Ты́є то слова б͠жїє живы́є явнє кóлю(т) обѣдвє оцѣ ты(м) всѣмъ которыє та(к) вєли́кꙋю а ва(ж)нꙋю справꙋ єго на єди́но(и) осóбѣ проти(в) вóли єго завєшáють котóрого єди́ного ѡ(т)цъ єго выслꙋхати нє мáєтъ, и óнъ са(м) з ни́мъ бывáти нє обєца(л)сѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 9 зв.).

Див. ще **ЗАВѢСИТИ**[2].

ЗАВѢШЕНЄ, ЗАВЕШЕНЄ *с.* **1.** Підвісок: Найпервей дей взял... завешене золотое с каменем: с трема дияменты, а з двема рубинами (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 244).

2. *(навішування на завіси)* завішування: мꙋлѧ(р)чыкови ѡ(д) завѣшєнѧ двєрє(и)... г(р) 10 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3); ѡ(д) завѣшєнѧ двєрѣ(и) на(д) дрꙋка(р)нєю и змꙋрованѧ пѧ(ц)ка мꙋлѧ(р)чыкꙋ(м) 26 (Там же, 16 зв.);

(зачеплення) підвішування: Крє(ст) завѣси(с)ты(и) зєлєного ма(р)мурꙋ... з га(л)кою ꙋ вє(р)ху для завѣшєня (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.).

Пор. **ЗАВѢСИТИ**[1].

ЗАВѢЩАТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) *(наказувати, веліти)* заповідати: Єго ра(ди) смирєніє нáшє завѣщáєтъ, и въ ст͠омъ дꙋсѣ повєлѣваєтъ... имѣти сє́ прóстый хлѣбъ, и нє мѣти я́ко ст͠аго (Львів, 1591 *Гр.Іер.*); Научив нас Христос мир сей не любити, и его и вѣру над душу любити, На гоненія бо и апостолы послáв, на бѣды и скоръби ити им завещав (к. XVI ст. *Укр.п.* 81); такѡ́вымъ по Прáвилъномоу прєдáнию завѣщáємъ и възъбранѧ́ємъ пóдъ живы́ми Єп͠(с)кѡпы, и Архімандрі́ты,... нє подъкоупáтисѧ никѡ́мꙋ на Бж͠(с)твє́нныѧ Пр͠(с)тлы (Львів, 1614 *Вил.соб.* 7); Повелѣнъ: Разчи́нє(н), завѣща(н) (1627 *ЛБ* 84).

Див. ще **ЗАВЕЩАВАТИ, ЗАВЕЩЕВАТИ.**

ЗАВѢЯТИ *дієсл. док. (засипати, замести)* завіяти: Котóры(х) [хлопатъ] пото(м), по и(х) слѣда(х), котры́и в꙽ ѡны(х) крáѧ(х) пѣщи́сты(х),... дóлго в꙽ пѣскꙋ знáчны, пóки яки(и) вѣтръ по(в)ста(в)ши нє завѣє(т) и(х) т҆рваю(т), до(л)го и(х) шꙋкáючи в цѣлости фѣґи ѡныи я(к) и(м) в рꙋ́ки ѡ(т)дано... знáйдено (серед. XVII ст. *Кас.* 88 зв.).

ЗАВЯДЫВАНЪЄ *с.* (*стп.* zawiadywanie) те саме, що **завѣданє**: панъ Рудецкий... своего подданого з Рудки,... тамъ до манастыра Чорненьского на месце свое прислалъ и урядницство якоес и завядыванъе господарства над убогими законниками... поручил (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698).

Див. ще **ЗАВЕДЫВАНЄ, ЗАВѢДОВАНЄ.**

ЗАВѦЗАЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм., перен. (складний)* заплутаний: А я є́смь слы́ша(л) ѡ тобѣ, жє мóжєшъ выкладáть трꙋдныи рє́чи и завѧзáлы(и) розвѧзáть: а тáкъ є́сли мóжєшъ писмо вычитáть, и вы́кладъ мнѣ єгѡ ѡзнáймитъ, в꙽ шарлáтъ ꙋбрáнъ бꙋдєши и золотый ланцꙋхъ бꙋдєшъ мѣлъ на шіи (серед. XVII ст. *Хрон.* 364 зв.).

ЗАВЯЗАТИ, ЗАВѦЗАТИ, ЗАВЕЗАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(прив'язавши, з'єднати що-небудь)*

зав'язати, зв'язати: я... єнєра(л) во(з)ны(и)... за(с)та(л) его в до(мȣ) пн҃а Сє(р)ховє(ц)ко(г) в пєка(р)ни ȣ вєзє(н)ю нога(ми) ȣ колодȣ за шию ȣ ла(н)цȣзє рȣки наза(д) завязаны (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 26 зв.);

(про хвіст у коня) (підв'язати) зав'язати: гдє єсть возница: поиди повѣжъ ѡномȣ нєха(и) конѧ моєго до воды повєдє(т), // и кгды ѡного добрє ȣчєсаного стягнєть и ȣхандоживъшй гривȣ ѡсєдлаєть и хвостъ завяже(т) (к. XVI ст. *Розм.* 46 зв.-47);

(що, що чим) *(обмотати, обв'язати чим-небудь; перев'язати)* зав'язати: тва(р) его фацєлито(м) завѧзана (XVI ст. *УЄ* №29519, 32 зв.); небожчик... // ...пославши по балвера, раны оные собе опатрити и завезати дал (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 498-499); дрȣгіи завѧзавши ємȣ ѡ́чи́; били по лици, и по ші́и (поч. XVII ст. *Пчела* 36 зв.); ра́на, и пȣхли́на, и стрȣп҄ загнилы́й: нє ѡсмотрєно ихъ, а́нѣ зава́зано, а́нѣ ѡли́вою помазано (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1018); **завѧзати оуста, оуста завѧзати** — примусити мовчати: ви́жȣ яко сама́ѧ пра́вда завѧзала и затъкла оуста твоѧ // хоу́лъназ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 46-46 зв.); позоста́лы(м) кото́рыє бы могли в выдава(н)ю кни́гъ цр҃кви ст҃ои въсто́чнои потрє́бныхъ оуслȣ́гова́ти, доро́гȣ загороди́ли, а нє тылько сє́рцє и роу́ки, алє и оуста ѡкроу́тнє затка́ли и завѧза́ли (Острог, 1606 *Нал.Мол.* 3); **языкъ завѧзати (завезати)** — те саме, що **завѧзати оуста**: пр҃(о)ркъ ...пєрє(ж) рожѣния своє(г). языкъ ѻ҃цю своємȣ завѧзалъ (1489 *Чет.* 38); ты ємоу языкъ молчаньємъ завєза(л) (Там же, 160); **присягою завѧзати** *див.* **ПРИСЯГА;**

(що у що) *(запакувавши у щось, зв'язати)* зав'язати: пришоль тыжь и трєті́и рєкоучи г(с)пдроу, мнась твоѧ которою єс҄ми мѣль въ [о]броу(с) завѧзаноую бо єсьми сѧ тєбє бояль (1556-1561 *ПЄ* 305); Рєчи, дє(и), кра(м)ныє мои лєжали на ташу у мє(ш)ку завяза(н)є (!) (Луцьк, 1586 *ТУ* 210); Взѧлъ тєды людъ росчинєннȣю мȣкȣ, пєрвѣй нижли оуквашєно было, а завѧзавши в шаты клали на рамєна свои (серед. XVII ст. *Хрон.* 90).

2. (кого) Відправити, доставити: ȣпєвънаючы, а ȣищаючы Жєлєха, абы ѡт того вырокȣ нашого нє зникнȣлъ, мы єго,... шлюбомъ чєрєз канцлєра нашого корȣнного, пана Валєнтого Дємбинского, пєрєд ѡбличностью маєстатȣ нашого до рȣкъ нашых завѧзати и ȣистити казали (Вільна, 1565 *AS* VI, 284).

3. *Перен.* (що) *(захопитися чимось)* пройнятися (чим): менованые попи..., безвинне и неслушне, завезавши якийсь непристойный умыслъ и ранкоръ,... розмайтые кривъды, шкоды, одповеди, похвалки и деспекта чинятъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475).

Див. ще **ЗАВЯЗОВАТИ.**

ЗАВЯЗОВАТИ, ЗАВѦЗОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(обмотувати, обв'язувати чим-небудь; перев'язувати)* зав'язувати: злєся ма́ю... загрѣй ми простира(д)ло шапкȣ ноцнȣю и добрє ми звяжи мою головȣ нȣжє: моцнѣй завязȣєшъ (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.); в домоу каиѧфино(м) с пр(о)рчства сѧ насмѣва́ючи ѡчи завѧзовали и в ланитоу б҄ючи пыта́лисѧ єго (поч. XVII ст. *Проп.р.* 213); на зємлѣ голой тєбє положа(т), а ты єщє нє конаєшъ, ѡчи и ȣста твои завязовати бȣду(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); **завѧзовати губу** — загнуздувати: Ѡброща́ю: Оунȣздȣю, повстага́ю, завѧзȣю гȣбȣ волȣ (1627 *ЛБ* 149).

2. *Перен.* (чим) *(ставити кого-небудь у залежність від чогось, обмежувати свободу дій)* зв'язувати: Анѣ приложи́ти нє годи(т)сѧ анѣ оуна́ти. Вєли́кимъ бо́вѣмъ и приклада́ючого и оуй́мȣючого // кара́ніємъ зава́зȣютъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 213-214).

Див. ще **ЗАВЯЗАТИ.**

ЗАВЯЗТИ, ЗАВѦЗТИ *дієсл. док.* **1.** *(загрузти)* зав'язти: шєстая комѧга Ко(н)чилова, которая назади была завѧ(з)ла,... приплынула ку лецова(н)ю (Володимир, 1566 *ТУ* 115).

2. (на чому) *(застряти, застрягти)* зав'язти, зав'язнути: пана Якуба Корманского, в молодых летехъ будучого, на звонъници хотели замордовати, с коль хотел выскочити и так завязлъ на окне (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682).

ЗАВѦЗАТИ *див.* **ЗАВЯЗАТИ.**

ЗАВАЗАТИСЯ *дієсл. док.* Зобов'язатися. ◊ **присагою завазатиса** *див.* **ПРИСЯГА.**

ЗАВАЗОВАТИ *див.* **ЗАВЯЗОВАТИ.**

ЗАГАДАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що кому) *(запропонувати що-небудь для розв'язування, вирішення)* загадати: Та́а то га(д)ка трꙋ(д)наа ѡ(т) са(м)псо́на филисти́нчико(м) то є(ст) лю(д)скомꙋ ро́зꙋмови загадана была (поч. XVII ст. *Проп.р.* 5 зв.).

2. (на кого) *(обмовити)* звести наклеп: фарисеи, фа(л)ши́вє на ха были загада́ли, алє то(т) законоꙋчтль нє спротивла(л)са (XVI ст. *УЄ* №29915, 109).

ЗАГАДКА *ж.* Загадка: гаданиє загадка (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); гана́ніє за́га(д)ка, трꙋ(д)ноє а хи́троє пы́таньє (1596 *ЛЗ* 40); если не згаднете тое простое и безхитрое загадки,... тогда, оставивши философы латинские, к тебѣ, брате мой русине, с словом ся оборочаю (1599-1600 *Виш.Кн.* 153); звыкли проти́вници чини́ти тако́выи за́гадки мо́вачи, єсли стыи сꙋть в' нбѣ; то южъ нє потре́ба въскрсєніа, и сꙋдꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 46 зв.); Гада́ніє,... Трꙋдноє, а хи́троє пыта(н)є, за́гадка, розмо́ва, съкрове́нъ глъ, закрытыи слова́ (1627 *ЛБ* 25); ѡ(т)во́рю в' при́повѣстєх' оуста моѣ, ѡповѣмъ за́гадки з' поча́ткꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 675).

ЗАГАДЛИВЫЙ *прикм.* Загадковий: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженья, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... писати о церковныхъ, нѣчого тылко презъ енігмата, то естъ презъ мову загадливую, гдыжъ анѣ розумѣютъ тутешныхъ правды и дороги, которую бы ся могли научити, не пріймуютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 506).

ЗАГАДОВАНЕЦЬ *ч.* Той, кому обіцяно Царство небесне: Тогды, возлюбленая моя братя, коли можетъ быти буршая радусть и благословеніе и на тоты загадованъцѣ его святыи на душевныхъ и тѣлесныхъ рѣчохъ (XVI ст. *НЄ* 216).

ЗАГАДОВАНЯ *с.* Обіцянка: чомъ лише вѣровъ правовъ можеме пріяти прощу грѣхумъ нашимъ, м(с)лусть (!) и загадованя Божее (XVI ст. *НЄ* 189).

Пор. **ЗАГАДОВАТИ.**

ЗАГАДОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** Ворожити: Гадатєлствꙋю: назнамєно́вꙋю, зага́дꙋю, та́йнꙋ значꙋ, тає́мныи ре́чи задаю (1627 *ЛБ* 25); Назнамєно́вꙋю: Мо́вчки значꙋ, та́йно значꙋ, зага́дꙋю (Там же, 68); Прито́чнѣ: Гада́тєлнѣ: Во́длꙋ(г) за́га(д)ки, зага́дꙋючи по(д) покри(в)кою (Там же, 100).

2. (кому і без додатка) Обіцяти: А свадьба есть тота повная любовъ и проповѣдь евангельская, што загадовавъ (Бгъ), и починавъ ище у раи, и проповѣвъ пророкумъ (XVI ст. *НЄ* 130); не хотѣвъ погубити тулько душъ, али загадовавъ утцюмъ нашимъ, Адамови, Ноеви... // сына своего святого, Іисуса Христа (Там же, 158-159).

3. (кого) Помагати, рятувати: Кто проситъ сесе усе, май перше загадуетъ Бгъ тыхъ, што на сюмъ свѣтѣ не будутъ имати нѣ одной журы, али будетъ имати, што исти и пити,... наддасть ся имъ усе (XVI ст. *НЄ* 96).

ЗАГАДОВАТИСЯ *дієсл. недок.* Обіцяти, обіцятися: Дерзай, члвѣче, и бѣгай пудъ крыла Божіи,... пріймет тя и грѣхы ти проститъ, чомъ ся загадовавъ (XVI ст. *НЄ* 108); овунъ ся змиловавъ слугы своего, и выдслободивъ его, и довгъ ему выдпустивъ увесь, а слуга заплатити загадовавъ ся ему усе (Там же, 121).

ЗАГАЄНЄ, ЗАҐАЄНЄ *с.* (*стп.* zagajenie) відкриття, початок роботи: и в зага́єню Бра(ц)тва, то(ж) тєпє(р) при ѡбєцности всѣхъ на що потрєба, выда(т)ки быти маю(т) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 43); днє(с) в пя(т)ковы(и) дє(н) всѣ кꙋпно... по прєчытаню закгаєня нача(л)ного и фꙋ(н)даци(и) братски(х)... была... ꙋмова... єсли жє має(т) ѡ(с)татися на своє(м) мѣсци, а в ты(м) и стародавны(и) ѡ(т) про(д)ковъ ѡ(т)правованы(и) страшливє срокги(и) обѣтъ... был чытаныи (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61 зв.).

ЗАГАЄНЫЙ *прикм.* (*стп.* zagajeny) *(який почав свою роботу)* розпочатий: До загаєноє и правє вєликои справы, кгды ѡ во(л)ности рꙋскиє и ꙋтиски вєликиє ѡ(т) ляхо(в) знамєниє ходило по(д) ꙋтрачє(н)ємъ братства ѡ(т) ста(р)шихъ брато(в) бꙋдꙋчи нє бы(л) в бра(т)ствѣ мєновитє Юри(и) Козми(ч) рогатинє(ц) (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1);

Братство при загаєно(и) цѣсѣ и при зȣпо(л)но(и) справѣ... прирекли, абы в своє(и) повазѣ цѣха... дє(р)жана была (Там же); С котры(х) то грошє(и)... Пови(н)ни бȣдȣтъ Пановє Побо(р)цы часȣ єлєкцыи Прє(д) всѣмъ братство(м) ȣспения Пр(с)тыя Бца, При цѣсѣ загаєно(и) ȣчинити И ω(т)дати (Львів, 1610 *ЛСБ* 1046, 5 зв.); **судъ загаєный** *див.* **СУДЪ.**

ЗАГАИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zagaić) (що) розпочати; відкрити: судъ потребъный тамъ же в томъ дому его был загаеный презъ мене Пархвена Голузку, намесътника войтовъского (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 505); Матъфе(и) Михаловичъ, ...на суде госътынъномъ..., в дому звыкломъ ленътъво(и)товъскомъ порядънє загаєнымъ,... свєдъчилъ (Володимир, 1643 *ТУ* 323).

ЗАГАМОВАНЄ, ЗАГАМОВАНЪЄ *с.* **1.** (чого і без додатка) *(віднімання)* захоплення: пода(л) є(с)ми ли(ст) ȣпомина(л)ны(и)... в жалобє єє мл(с)ти кнєгини ма(р)и... ω загамова(н)є маєт(т)но(с)ти єє мл(с)ти в домъ єго мл(с)ти кнзя ку(р)пъского внєсєноє такъ тє.жъ ω слȣги и челє(д) єє мл(с)ти (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 147); Которы(х) шко(д) собє протє(с)тантъ в омєшканю я(р)ма(р)ковъ помєнєныхъ... быти ошацовавши, и такъ ω тыє шкоды своє, яко тє(ж)... ω затриманє и нєви(н)ноє загамова(н)є книги вышє(и) мєнованоє, котороє урядовнє прє(з) во(з)но(го)..., абы єму была ω(д)дана рєквирова(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 307).

2. *(припинення руху кого-небудь)* затримання: врядъникъ свинюски(и)... с помочниками своими,... с тыми всими подводами кгвалътовнє загамовавши мя, дєржали дни два, а тымъ кгвалътовнымъ нєправнымъ загамованъємъ и грабєжомъ своимъ ωмєшкали ми рокъ (Володимир, 1592 *ТУ* 221); где бы они тыхъ збеговъ пристигнули, албо догонили, абы имъ везде и на кождомъ местцу вера и помочъ на забороненe и на загамоване, або и пойманє оныхъ збеговъ дана была (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 356).

3. (чого і без додатка) *(перериванння розвитку чого-небудь)* припинення: Передо мною... войтом Луцъким, гди се приточила справа славетного // Федора орменина... з отнесеня, якобы он без шлюбу мешкати мелъ з жоною своею Ганною, которого для певное ведомости до везеня, для загамованя злого прикладу людом, казалом был взяти (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 484-485); єщє могли то зрозȣмѣти, и(ж) то чи́нѧ(т) проти(в) вы́рокови, або́вѣ(м) нє длѧ загамова(н)ѧ які́го то было ре́чєно що ре́чєно, а́лє то бы(л) са́мы(и) дє́крє(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 70).

Пор. **ЗАГАМОВАТИ.**

ЗАГАМОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. ім.* Приречений, -ого: Нєпрєбы́тый абóвѣм' та́мъ па́долъ; и мѣры нє ма́ючаѧ прóпаст': нє избѣгноє затарасова́нѧ: нєизлѣзє(н) загамова́ный (Львів, 1642 *Час.Слово* 273 зв.).

ЗАГАМОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(спинити, перепинити)* затримати: Подданыи его милости вси до Буга попелъ отвезли, а он, их там же загамовавши, казал им к Бугу дерево возити (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 100); па(н) Фєдо(р),... тыє вси три(д)ца(т) и три волы загамова(л), хотѧчи ω(т) ты(х) вси(х) воло(в) мыта, чого мы по двакро(т) платити нєви(н)ны,... А и(ж) волы загамованы, просили, абы то было записано (Луцьк, 1562 *ТУ* 98); я дє(и) ты(х) людє(и) смєди(н)ски(х) ...самы(х) пєти чоловєкъ а клѧ(ч) дєвєтєро... загамовати казалъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); они посла нашого, пана Цуръковского загамовали и намъ о воли своей не ознаймили (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 3/I, 68); пни... с тою ся процєсиєю людє(и) ωны(х) по(т)кала. Що в правдѣ... зступитися годило... Єслы людє(и) прына(м)нѣ бга пошановатъ. По(с)тояты было вша(к) конѣ моглы бы загамова(т) (1636 *Лям. о пр.* 3 зв.).

2. (що) *(відняти)* захопити: панъ староста Кремяницкій тыхъ жидовъ моихъ до Господаря, Его Милости, послалъ, а маетности ихъ загамовалъ (1537 *РЕА* I, 209); такȣю ми зє(л)живо(ст) ȣчини(л)и жє ми // во(з)ницȣ збили змо(р)довали на(д)то кони во(з)ники мои вла(ст)ныє вороныє с колєбкою загамовали (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 137-138); князь ку(р)пъски(и) при собє загамова(л)... // єва(н)гєлиє ȣчитє(л)ноє (Володимир, 1578 *ЖКК* 160-161); Къ тому попелы,...

вшелякие збожя,... то все... загамовано, пограблено и забрано (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 354); па(н) Ма́хо(в)ски(и) пыта(л)... пн҃а Юря Мощєницкого для чого бы єго попєлы лашто(в) два которы(и) бы(л) в мошка(х) чєрє(з) жида А(в)рама за якоє (с)мы то староє загамованы(и) в мошкахъ // граби(л) и до сєла Рако(в)щины... пєрєвє(з) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38 зв.-39);

(що) *(перестати виплачувати, віддавати)* припинити: ты дей... десятину еси загамовал и по шест лет еи на церковъ Божию не давал (Володимир, 1542 *АрхЮЗР* 1/VI, 35); староста вжє пѧты(и) го(д) я(к) ємȣ дато(к) сво(и) загамовалъ (1552 *ООвр.З.* 99 зв.); Жалуеть на мене пан Василей Холоневский о три мацы жита своего, што был двом подданым моим в новое позычилъ, менуючы, яко бых я того жита ему отдавать заказал и то загамовати мел (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 268).

3. (що) *(зупинити, стримати дію чого-небудь)* припинити: к томȣ листы нашими тоє право загамовано (Краків, 1527 *AS* III, 308); Вѣрю..., же ваша милость... то загамовати и опатрыти будешъ рачилъ, якобы тотъ злодѣй, святокрадца и лупежца зъ того былъ скаранъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); є́сли кри́вдѧчомȣ фолькгова́ти боу́дєшъ, а оукривжо́ного пєрєбáчишъ, и могȣчи ѡ́ного збы(т)ки загамова́ти, ѡ соу́дѣ жа́(д)ного стара́ньѧ нє оучини́шъ (Острог, 1614 *Тест.* 164); тые менованые чернъцы... злодея зъ рукъ мистровыхъ одъняли и моцно кгвалтомъ одбили, екзекуции и справедливости загамовали (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547); злосли́выи нѣкоторыи лю́дє,... та́къ вєли́кїй пожи́токъ, кото́рый з҄ єгѡ наȣки сѧ роди́лъ, загамова́ти оусилȣючи, вєлємо́вцєю єго и лгаре́мъ зва́ти поча́ли (Київ, 1627 *Тр.* 557).

4. (що) *(втихомирити, заспокоїти)* вгамувати: то(т) кн҃зь миръскїй папа... нш҃и похоти бє(з)прєста́ни кипѧ́чїє оустанови(т) и за(га)мȣє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 253 зв.); ѧзыка жадє(н) чл҃вкъ ȣкротити нє можє(т) коли(ж) є(ст) зло(ст) нєзагамованаа и по(л)ны(и) є(ст) ѧду смє(р)тє(л)ного (II пол. XVI ст. *КА* 168); Пе́роны албовѣ(м) з высо́кости до бро́нѣ сѧ своєи мѣлы, абысѧ были зємсти́ли, алє прє(з) само́го жъ де́спєктъ ѡ(т)носа́чого загамова́ни были (поч. XVII ст. *Проп.р.* 95);

(від чого) *(застерегти від чого-небудь, не допустити чогось)* запобігти (чому): моценъ будетъ честный господинъ отецъ протопопа оного от служенія пречистых тайнъ загамовати и другимъ таковымъ на приклад его подати (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 601).

Див. ще **ЗАГАМОВВОВАТИ, ЗАГАМОВВЫВАТИ.**

ЗАГАМОВАТИСЯ, ЗАГАМОВАТИСѦ, ЗАГАМОВАТИСЕ *дієсл. док. (втихомиритися, заспокоїтися)* вгамуватися: они не хотели въ томъ зломъ учинъку чужолозскомъ загамоватися (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 474); Я, обачивши того подданого панского и такъ се срокгое мордоване и битъе его, зседши з воза, почалемъ имъ мовити, абы се вже загамовали и до конца его не забивали (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 228).

2. *(про дощ)* припинятися: оупа́ли воды и замкнȣлисѧ жєре́ла про́пасти и хлѧ́бы нб҃(с)ныи и загамова́лисѧ дожди з҄ нб҃а (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.).

ЗАГАМОВВОВАТИ, ЗАГАМОВОВАТИ *дієсл. недок.* (що) *(застерігати від чого-небудь, не допускати чогось)* запобігати (чому): бг҃ъ... // ...допȣсти(л) на не́го ка́рность,... при́шлоую єго зло́сть загамо́ввȣючи (Острог, 1607 *Лѣк.* 23-24); сȣдъ Бж҃їй оубива́єтъ лѣнос(т҄),... загамо́вȣєтъ ѡ(т) обжи́рства (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

Див. ще **ЗАГАМОВАТИ.**

ЗАГАМОВВЫВАТИ *дієсл. недок.* (кого) *(втихомирювати, заспокоювати)* вгамовувати: ча́сомъ к҄гды ви́дѣлъ до́брость свою знєва́жєноую ѡ(т) чл҃ка, оумы́сливъ бы́лъ єго загȣби́ти, и за́сь загамо́в҄вывалъ сєбє (Дермань, 1604 *Охт.* 3).

Див. ще **ЗАГАМОВАТИ.**

ЗАГАМОВОВАТИ *див.* **ЗАГАМОВВАТИ.**

ЗАГАМОВОВАТИСѦ *дієсл. недок.* Затримуватися: Нєзличо́ныє те́ды ты́є Ри(м)скои столи́цы но́выє ѡ(д)ме́ны, и заразли́выє блȣды, кото́рими и

оупа́докъ дꙋшный сє готꙋєтˁ, и наꙋки цр҃ко́внои мо́цъ сє ла́млєть и вѣры ро(з)шире́ньє, и ѡци-щє́нїє, загамовꙋєтьсѧ, и погорше́нїѧ нєзличо́-ныє в цр҃ковъ вˁпроважаютъсѧ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8 зв.).

ЗАГАНУТИ *дієсл. док.* (що) Задумати, *діал.* загануги: овунъ естъ право обрѣзанію и овунъ естъ конецъ и голова, чомъ овунъ можетъ дати тото, што обрѣзаніе назначивъ и заганувъ (XVI ст. *НЄ* 198).

ЗАГАНЯТИ, ЗАГАНАТИ, ЗАГОНЯТИ *дієсл. недок., перен.* (кого до кого, кого до чого, кого кому, що до чого) *(спонукати до чогось, спрямовувати в потрібному напрямку)* штовхати, підштовхувати: В чомъ неледаяко имъ шанцуется, бо не по одной, але великими громадами стадо христово урываючы до своее оборы плюгавое загоняютъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 113); вы прє(д)сѧ ѡны(х) зацно(ст) и достои(н)ство занєдбавши, православны(х) до ска́рги заганѧєтє (1598 *Виш. Кн.* 308); нєприѧтє(л) дꙋшнїи сѣти свои застави́вши возъгладо(м) якобы цвичє́нѧ вˁ побо(ж)ности, и ѡбычає(в) цнотлывы(х) ѡны(х) поволи собѣ заганѧєтъ (1598 *Розм.пап.* 4); Звыкли ваши духовные папѣжского вызнаня ловити и до оное матнѣ, яко безрозумливую рибу...//... заганяти (1603 *Пит.* 94-95); А насъ бы и пугами, яко простаковъ, до своее шопы загнали! Але не треба заганяти: сами въ пропасть лѣзете! (Вільна, 1608 *Гарм.* 216).

ЗАГАСАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(переставати горіти, світити, світитися)* загасати: ѡ́гнь повѣда́є(т) на ко́жды(и) ча́съ нєха́й гори(т), и нєха́й нє загаса́є(т) на ѡ́лтари (Дермань, 1604 *Охт.* 13); Чл҃къ... боло́то вˁзго(р)жє́ноє, па́ра соуптє(л)наѧ, по́рохъ на́збыть выхвалєный, по́пѣлъ ро(з)доу́тый, и́скра проу(д)ко загаса́ючаѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

2. *Перен. (переставати існувати, зникати)* загасати: рыхлѣй бовѣмъ нѣжлисѧ грѣ(х) скончˁи́тъ, загаса́ютъ соло(д)кости, а́лє за ни́хˁ мбуки нѣ ма́ютъ конˁца (Острог, 1607 *Лѣк.* 106).

Див. ще **ЗАГАСНУТИ.**

ЗАГАСИТИ, ЗАГАСИТЬ, ЗАГАСІТИ *дієсл. док.* (що) **1.** *(припинити горіння чого-небудь)* загасити: видєли єсмо громадꙋ клєпковь нємалꙋю складєнꙋю до которое громады знати лꙋчина с огнємъ была по(д)ложона нижли громада нє згорєла подобно дє(и) єє до(ж)чъ загаси(л) (1577 *ЖКК* I, 87); моѧ пріятєлко загаси свѣчꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 45); Длѧ вѣры, мо́витˁ, Ст҃ыи всѣ звѣтѧжили · Кроле́вства... загаси́ли мѡцъ огни́стꙋю, оушли ѡ́стрѣѧ мєча (Київ, 1637 *УЄ Кал* 833); stingo загасіти (I пол. XVII ст. *Сем.* 165).

2. *Перен.* (що) *(не дати розвинутися чому-небудь; заглушити, стримати щось)* загасити: Мнѡ́го кролє(в) было... которїи нє бы(ли) годни того абы што ѡ ни(х) писа́но, абовѣ(м) загаси(в)ши сло́во Б҃жїє, до бо́лвохва(л)ства сѧ ве́ргли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 14); єсли бы попоу(д)ли́востю а(л)бо запа(л)чи́востю былъ гнѣ(в) б҃жїи, слоу́шнє мо(г)бысѧ кто ѡ(т)ча́ѧти, нє могоучи ю́жъ загаси́ти по́ломєни, кото́рого мно́гими зло́стѧми роспали(в) (Острог, 1607 *Лѣк.* 17); чє(ст) и славꙋ хр(с)тꙋ принесемо..., который... шатана сокрꙋшилъ, грѣ(х) загаси(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 203 зв.); нєподо́бнаѧ ре́чъ, загасити ѡгни́стыи тєле́сныи по(д)жо́ги, пе́рвѣи нѣжбы... злости(и) за́калъ нє бы(л) вы́нищєны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 67 зв.).

Див. ще **ЗАГАШАТИ.**

ЗАГАСНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(перестати горіти, світити, світитися)* загаснути: Скоро тоє Жидовє... заслышали, попадали всѣ на зна(к) и свѣтло и(м) загасло (XVI ст. *УЄ Трост.* 57).

2. *Перен. (перестати існувати; зникнути)* загаснути: А коли ся выпо(л)нило лѣта вѣкꙋ тогды ѡ(т)почынєтъ свѣтло, и згинꙋ(т) свѣтло(сти) и ѡживꙋ(т) ꙋмє(р)лыє... и ѡ(т)починє(т) вѣкъ и загаснє(т) смє(р)ть и пєкло зачини(т) ꙋста своє (1582 *Кр.Стр.* 21); подˁнєсѣ(м) сєбє на ѡ(л)таръ дх҃овны(и), и вˁшєла́коє стара(н)є мѣймо абы нѣкгды на(ш) ѡго́нь нє зага́съ (Дермань, 1604 *Охт.* 13); боу́рѧ вшєла́ки(х) и́лє є(ст) на́ свѣтѣ припа(д)ковъ зага́сши зги́нє(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 44).

Див. ще **ЗАГАСАТИ.**

ЗАГАШАТИ *дієсл. недок.* (що) **1.** *(припиняти горіння чого-небудь; гасити)* загашувати: яко вода загашає(т) пламєнь ѡ(г)нє(н)ныи та(к) ты(ж) наоука пісма стго... вши(с)кы зло(с)ти и грѣхи члч(с)кыи ѡчищає(т) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 87 зв.); в' áлиѡнїи жрóдло єстъ, котóроє ѡсоблúвою и таéмною сúлою запалéна // походнѣ... запалáєтъ, и протúвны(м) спóсобо(м) загашáєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 172-172 зв.); огóнь слнца нє пáлитъ повѣтра нє шкоди(т), вода нє загашáєтъ (Там же, 263 зв.).

2. *Перен.* (що) *(не давати розвиватися чому-небудь, заглушати, стримувати щось)* загашувати: дȣха нє загаша(и)тє а што є(ст) добро того са дє(р)житє (II пол. XVI ст. *КА* 494).

Див. ще **ЗАГАСИТИ.**

ЗАГАШАТИСЯ *дієсл. недок., перен. (переставати існувати, зникати)* загашуватися: в нє(и) [сажавцѣ] бовѣ(м) походнѣ грѣховъ загашаютса, и цно(т) запалáютса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 172 зв.).

ЗАГАШЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (якого загасили, який перестав світити)* загашений: имѣимо свѣта вѣчного живота, ани темного, ани загашєного (1489 *Чет.* 217 зв.); Члкъ... пóломѣнь зара(з) оутихáючїй, сна(д)нє загашєнаа свѣча (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

ЗАГИБАТИ, ЗАГЫБАТИ *дієсл. недок. (гинути)* загибати: тог'ды пристоупив'ши к нємоу оученици єго и з'боудили єго глщє ги, из'бави на(с), загыбає(м) (1556-1561 *ПЄ* 43 зв.); кто воює(т) мєчо(м), ѡ(т) мєча загибає(т) (XVI ст. *УЄ* №29519, 243); пристоýпивши нѣкыи рє(ч), оучтлю, загибає(м), іс вьставши зáпрєти вѣтро(м), и влънєнїю во(д)номоу, и прéстали (XVI ст. *УЄ Літк.* 37).

ЗАГИБНУТИ *дієсл. док. (загинути)* загибнути: и та(м) много... éрєтúковь привалило, а з мєжи правосла́вны(х) хр(с)тїáнь ȣ то(м) трясѣню зємли, и éдна наимєншаа ѡсóба нє загúбла (XVI ст. *УЄ* №29519, 278 зв.); Богданъ Хмелницкий... побилъ ихъ и обоихъ (гетмановъ) взялъ: перше на Жовтой, где и сынъ гетмана Потоцкого загибъ, а потомъ пудъ Корсуномъ (1636-1650 *ХЛ* 79).

Див. ще **ЗАГИНУТИ.**

ЗАГИНУТИ, ЗАГЫНУТИ, ЗАГІНУТІ *дієсл. док.* **1.** *(втратити життя)* загинути: я єсми и(х) ѡстєрєговаль такь ижє нї єдинь з' ни(х) нє загиноуль (1556-1561 *ПЄ* 422 зв.); Ѡбачє маю днєсь и заутра блíжє ити, бо нє маєт пророкъ иньдє загíноýті, óкром íєрлма (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 81); вєсоло(м) въста(л) на ѡца своéго дв(д)а, хотячи єго з цр(с)тва зогнáти, а са(м) сѣ(с)ти... а наѡстáто(к)... ганєбнє загúноу(л), на доубѣ ѡбѣшєнь (XVI ст. *УЄ* №29519, 230); прȣ(д)ко члвкови поведетса, а єщє прȣдшє загинєтъ (поч. XVII ст. *Пчела* 10); ѡни ѡ смрти нє(д)бáючи на пóрано(к) в'сѣ са тáмъ сходúли, а кгды єщє была нóчъ, стáроста éдȣчи з' жол'нѣр'ми, стрáх' задава(л) абы жáдєнъ нє загúнȣлъ (Дермань, 1604 *Охт.* 9); Не душечка загинула, не душечка тежъ и въ орду пошла! (1636-1650 *ХЛ* 81);

(втратити душу, життя в раю) загинути: Тая мука (мовитъ) пекелная тымъ будетъ тривати, которые, потеравшы а не заховавшы крещенія, на вѣки загинутъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131); на тотъ часъ послепли есте были, а теперъ отворылисте очы на тыхъ, которые стараютъся о то,... абы и остатокъ, чого геретикове не догубили, не загинуло (Вільна, 1599 *Ант.* 855);

(орган тіла) втратити: єсли жє око твоє правоє соблаж'нає(т) та выбоди єго и връзи ѡ(т) сєбє бо є(ст) лѣп'шє тобѣ абы загыноуль єдинь ѡ(т) члоньковь // твои(х) ниж'ли в'сє тѣло твоє оувєр'жєно бы было оу гєєноу огньноую (1556-1561 *ПЄ* 32 зв.-33);

(зіпсуватися, зруйнуватися) загинути: никто тыжь нє в'ливаєть вина нового до соудины старои а єсли жє бы иначєи вино молодоє росьсадить соудины и само роз'лѣєт'са и сосоудовє загиноуть (1556-1561 *ПЄ* 231 зв.); болóто помáлȣ до воды са прибравши Жрóдло затамовáло, и почáтокъ, кȣда вода вытѣкáла загрȣзило: дєрéвъ тєжъ гȣствина, г'ды прыстьє до жрóдла загúнȣло, а то за дáвностю чáсȣ, въ запамата(н)є мѣсцє пȣстúла (Київ, 1631 *Син.Тр.* 813);

(загубитися) пропасти: привилєи що имали ѡни на тоты вышєписа(н)нїи сєла... загинȣли ка(к) є(ст) на(м) видомо (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131,

1, 282); вєсєлѣтєсѧ съ мною ижє єс'ми нашоль ѡв'цю мою // котораа южь была загиноула (1556-1561 *ПЄ* 287 зв.-288); Тогѡ, што быль́ загин҄ȣло, шȣка́лъ: што было заки́нєно, находи́лъ: што было пола́мано, ѡбва́зовалъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20 зв.).

2. *Перен. (перестати існувати, зникнути, пропасти)* загинути: лєг'чѣй єсть нбоу и зємли прєминоути ниж'ли ѡ(т) закона єдиномоу слову загиноути (1556-1561 *ПЄ* 293); загинє(т) законь нашь и мѣсто сїє стоє (XVI ст. *УЄ Трост.* 45); Тое геретицство не могло зъ межи христіянъ, хотяй было отъ всее церкви выклято, загинути (1603 *Пит.* 42).

Див. ще **ЗАГИБНУТИ.**

ЗАГЛАДИТИ, ЗАГЛАДЇТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(вигладити, стерти; знищити)* загладити: на воску первообразно начертаном писати или выображати что, не загладивши первописанных образов, нѣсть мощно (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 241); зна́мєнїє Збави́тєлѧ Ха жа́дномȣ нє годи́тъсѧ або на зємли, або на ка́мєни, або на мармѡ́рѣхъ за зємли положєны(х) ры́ти... а́лє є́сли бы сѧ нашло́, тє́ды загла́дити,... прика́зȣємо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 74); кр(с)та ѡ́бразы, кото́рыи ѡ(т) нѣкоторыхъ на зємли, и на павимє́нтахъ бува́ють, загла́дити роска́зȣємо (Там же, 75).

2. *(убити)* знищити: сыновє твои и дочки... кото́рыхъ є́смь поро́жнє з та́жкостю поро́дила загла́жоны (серед. XVII ст. *Хрон.* 56 зв.);

(що) *(припинити існування чого-небудь)* знищити: жиды своє́ю прєвро(т)ностю тоу́ю си(л)ла́боу; то, ѡ(т) дє́рєва вы́мазали,... и нє ѡ(т) рє́чи, жєбы ты(м) спо́собо(м) кр(с)та стго тає́мницоу вы́вєрноули и загла́дїли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302 зв.);

(що) *(припинити вияв чого-небудь)* знищити: Сп(с)тлю, мо́вачи, загла́дь мо́й фрасȣнокъ, Котры́й ма́ю ѡ(т) враго́въ, а дай ми ратȣнокъ (1625 *МІКСВ* 133).

3. *Перен.* (що) *(спокутувати)* загладити: нє загладимъ нинє ты(х) написанны(х) ѡбразовъ покаяниємь (1489 *Чет.* 366 зв.); Постараймосѧ за́ки єсмо жи́вы в ты(х) книга(х) грѣхи на́шѣ загладити (XVI ст. *УЄ* №29519, 10 зв.); то́є срѡкгоє згор'шє(н)є // жа́днымъ и́н'шимъ спо́собомъ нє мѡ́жєтъ бы́ти загла́жєно, ты́лко єсли́ сѧ до тых' навє́рнєшъ, котѡ́рыхъ єси́ ѡпȣсти́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 42 зв.-43); снъ... Всю нєсла́вȣ про(д)ковъ цно́тами загла́дилъ, и то всє напра́вилъ щѡ́сь ты бы(л) зава́дилъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 184 зв.); зма́за грѣхо́внаѧ,... тȣю постєрє́гши албо припомнѣвши ѡмы́й слєза́ми своими прє(з) и́сповѣдь стȣю, и загла́дь прє(з) покȣтȣ та́инствє́ннȣю (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 911).

ЗАГЛАЖЕНЬЄ *с. (припинення існування чого-небудь)* знищення: лѣка́р'ство... та́къ вєли́кимъ хоро́бомъ подо́лати (я́ко тоутъ ѡба́чишъ) могло, твои́мъ вро́дамъ оулѣчє́ньємъ и заглажє́ньємъ за по́мочȣ бжєю и ѡ́вшє(м) боу́дєтъ мочи́ (Острог, 1607 *Лѣк.* 4).

ЗАГЛАЖОВАТИСѦ *дієсл. недок. (переставати існувати)* знищуватися, стиратися: гдє лѣнѣѧ по́стоу(п)ко(в), и зако́новъ ѡ(т)цо(в)ски(х) ѡ(т) снвъ нє загла́жоує(т)сѧ, и ѡ(т) рожа́ю врожа́й цѣло захо́воує(т)сѧ, та(м) є(ст) ро(д) нєсмє(р)тє́л'ны(и) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 208).

ЗАГЛЕДАТИ *див.* **ЗАГЛЯДАТИ.**

ЗАГЛЕДАТЬ *див.* **ЗАГЛЯДАТИ.**

ЗАГЛЕДІТИ *дієсл. док. (поглянути, зазирнути)* заглянути: że łysiciu máiesz Kazáuies sczo iu prodáeisz Toium ia zápłátył tobi A tohom ne zmysłił sobi Sczoiem w tot mich ne záhlediu (Яворів, 1619 *Гав.* 18).

Див. ще **ЗАГЛЯДАТИ, ЗАГЛЯДОВАТИ.**

ЗАГЛЕДѢТИСЬ *дієсл. док., перен.* (на що) *(відчути великий інтерес)* захопитися (чим): А єсли бы(с) нєѡпатрънє заглєдѣвшы(с) на ѡманȣ свѣта в ново(т)нинȣ якȣю и послизнȣ(л)ся, готовоє Прынятє в цє(р)кви Ма(т)ки Своєє маєшъ (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1).

Див. ще **ЗАГЛАДАТИСѦ.**

ЗАГЛОХЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (запустілий)* заглухлий: Ѡлєдєнѣвшаѧ: Загло́хлаѧ, заро́слаѧ (1627 *ЛБ* 151).

ЗАГЛУШАНЬЄ *с., перен. (стримування; применшування)* заглушування, гальмування: тыєжъ заглȣшаньѧ вєлми жалостныи соуть причиною

же до в҃м мл(с)тивыи п҃нове сєнаторовє;… тоую тоу(т) прозбꙋ и оупоминаньє чинимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 215 зв.).

Див. ще **ЗАГЛУШЕНЄ.**

Пор. **ЗАГЛУШАТИ.**

ЗАГЛУШАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що чим) *(перекривати, забивати інші звуки)* заглушати: кгды… ядовітыє тоурци настꙋпи(в)ши, страшнымъ шоумомъ свѣтъ заглꙋшали… Тогды єѵгєній папа ри(м)скій посла(л) до цєсара… послы (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 33).

2. *Перен.* (кого) *(принижувати, применшувати чию-небудь роль)* заглушати: хоуть до ѡ(т)критьꙗ правды, которꙋю нєзычливыє ради бы загрєбли, в нашомъ на оутрапє(н)ꙗ стєскова(н)ю, нє толко на(с) заглꙋшаючи, алє єщє и винꙋ,… при насъ зоставꙋючи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 205).

ЗАГЛУШЕНЄ *с.* Те саме, що **заглушаньє**: того самого ищємѡ вꙿ томъ писмє нашо(м), котороє на насъ ро(з)майтыє мѡвъ нашихъ на сеймохъ по тыє часы заглꙋшє(н)ꙗ найболшєй, видитъ б҃ъ, вытиснꙋли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 215 зв.).

Пор. **ЗАГЛУШИТИ.**

ЗАГЛУШИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(перешкодити ростові інших рослин)* заглушити: вышоль розьсѣвачь сѣяти сѣмєни своєго а якь южь розьсѣваль… пало мєжи тєрꙿнꙗ и въсполокь вꙿзꙿросло тєрꙿнꙗ и загꙿлоушило є (1556-1561 *ПЄ* 246); ѡ трєтє(м) насѣню повѣдає(т), котроє пало мєжи трънꙗ… А што(ж) потомꙋ коли єго ѡноє трънꙗ заглꙋшило (XVI ст. *УЄ* №29519, 123 зв.); Можєтъ бовѣмъ молодꙋю травицꙋ пшєници кꙋколь заглꙋшити (Вільна, 1627 *Дух.б.* 246).

2. *Перен.* *(зменшити силу чого-небудь, затамувати)* заглушити: Которꙋю то оубогꙋю а вєлми плохꙋю, абы тє(р)ніє(м) ѡ(т) розꙿсѣвача нєнависти заглꙋшєна нє была, мою працꙋ, самомꙋ ѡномꙋ правды оборонци, і зависти роспрошитєлю, подъ оборонꙋ порꙋчаю (Острог, 1598 *Отп.КО* 3); за роскошами живота идꙋчи, заглꙋшєны бываютъ, и ѡвоцꙋ нє приносꙗтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 579); Впадꙋєтꙿ насѣніє дꙋховноє до сєрдца, и трваєтꙿ вꙿ дꙋшахꙿ приналыхъ, и ѡказꙋєтꙿсꙗ якобы было… вырощєно: вшакжє роскошами… заглꙋшєно бывши, сставаєтꙿсꙗ… снопомꙿ нємаючимъ моцы оучинити потравꙋ (Там же, 589); Ѡладѣвшій страстьми: Заглꙋшєный намѣтностꙗми (1627 *ЛБ* 152).

ЗАГЛЯДАТИ, ЗАГЛꙖДАТИ, ЗАГЛЕДАТИ, ЗАГЛЕДАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (на кого, в що, до чого) *(дивитися, зазирати)* заглядати: приничу заглядаю (II пол. XVI ст. *ЛА* 188); южъ одинъ з ва(с) вꙿ радѣ за пѣчью з робꙗты оусѣвши яко голодный оный истый до коухни, на люди с тылꙋ заглєдалъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 30); Не заглєдайже ты въ мою манътыку! смотри своее сукни, што въ ней несешъ! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1051); А протожъ радилъ бы-мъ я Ѳилялетови, абы лепей у свою манътыку смотрелъ, што въ ней носитъ, а въ чужую не загледалъ (Вільна, 1599 *Ант.* 925); Приницаю: Заглꙗдаю (1627 *ЛБ* 98).

2. *Перен.* (в що) *(намагатися збагнути що-небудь)* заглядати, проникати: И глꙋпыми станмо обои заглꙗдаючи вꙿ таємницы Б҃жіи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 268).

Див. ще **ЗАГЛЕДІТИ, ЗАГЛꙖДОВАТИ.**

ЗАГЛꙖДАТИСꙖ *дієсл. недок., перен.* (на що) *(відчувати великий інтерес)* захоплюватися: Нє заглꙗдаймо сꙗ на марности, згибєли подлєглыи, алє на нєвидомыи дѡбра смотрѣмѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 802).

Див. ще **ЗАГЛЕДѢТИСЬ.**

ЗАГЛꙖДОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **заглядати** у 1 знач.: Приничꙋ: Заглꙗдꙋю (1627 *ЛБ* 98).

Див. ще **ЗАГЛЕДІТИ.**

ЗАГЛꙖДѢТИСꙖ *дієсл. док.* (на що) Заглядітися, задивитися: клалъ Іаковъ прꙋты вꙿ корита водъ пєрєдꙿ очи барановъ и овєцъ абы заглꙗдѣвшисꙗ на нихъ починали (серед. XVII ст. *Хрон.* 47).

ЗАГЛАНУТИ *дієсл. док., перен.* (до чого) *(навідатися)* заглянути: А єжєли хто высоко(ст) и повагꙋ вꙿ Рєчи посполитой прєзацного домꙋ В҃м(с): моє҃(г) М҃л(с): Пана видѣти хочєтꙿ нєхай заглꙗнєтꙿ до поважного Сєнатꙋ Полского, ѡбачитꙿ та(м) Про(д)кѡвꙿ В҃м(с) М҃л(ст): Пана, стопы и высокіѣ столци (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5).

ЗАГНАТИ, ЗАГЪНАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(примусити кого-, що-небудь увійти кудись, у*

щось) загнати: царъ макидо(н)ски(и)... діаволо(в) к҃д ꙋ сꙋхій кладѧ(з) загнав҄ бы(л) (XVI ст. *Сл. о см.* 335); рыхлѣй бы нѣмое быдло... до обори своее загнали! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 147); череду всю подданымъ тамошнимъ,... до Русивля до двора загналесь (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/І, 364); зажєне́мо войско єго в҄ ті́бєръ рѣкꙋ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 343 зв.); потомъ сами,... быдла шестеро..., волов чотыри,... до домовъ своих загнавши, в способъ лупу забрали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 366); **въ темницу загнати** (кого) *див.* **ТЕМНИЦЯ.**

2. (кого, що) *(вигнати, відправити куди-небудь)* загнати: Щєдры(и) вєчєръ з мѣ(ст) и́ зъ сѣ(л), в҄ болота заженѣтє (п. 1596 *Виш.Кн.* 258 зв.); Іоа(н) ...бы(л) в҄ котлѣ в҄ олѣю смажоны(и) и на... остро(в) за(г)на́ныи (Височани, 1635 *УЄ* №62, 18); въ адовꙋ про́пасть прєлєстници загнаны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); межи тою горо(ю) которою зовꙋтъ кагефисъ, межи море(м) с которого тая гора имя взяла, та(м) загна(л) ц҃ръ александеръ двое Люде (серед. XVII ст. *Луц.* 531); nawiki sława woysku Dneprowomu. Ze z bozey łaski zahnali Liaszki ku portu Wislianomu (1648 *П. про перем.* 202); а людей там будучихъ подъданыхъ, одъныхъ мешъчанъ погубили, других в воду потопили, третихъ в поганъские руки до Оръды загънали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 227).

3. (кого) *(зібрати докупи)* зігнати: загна́ли овє(ц) мо́цъ нєзличо́нꙋю и вєльблю́довъ и вороти́лисє до Іє҃р(с)лимꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 307 зв.).

◇ **въ неволю загнати** *див.* **НЕВОЛЯ.**

Див. ще **ЗАГОНИТИ.**

ЗАГНАТИСѦ *дієсл. док., перен.* (до кого) Перейти, перекинутися: ѡ(т) с҃тыхъ ѡ(т)цѡвъ, ѡ(т) ап(с)лѡвъ, ѡ(т) збавитєлѧ ѡ(т)бѣгнꙋвши, а(ж) до папєжа загналистєсѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.).

ЗАГНЕВАНЫЙ *див.* **ЗАГНѢВАНЫЙ.**

ЗАГНЕВАННЫЙ *див.* **ЗАГНѢВАНЫЙ.**

ЗАГНЕНЪ *дієприкм.* Загнутий, вигнутий: я виделъ есми гаки,... которые были убиты на другую сторону дверей, съ приходу наскрозъ загнены (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 316).

ЗАГНИВАНЄ *с. (гниття)* загнивання: В҃М проше ра(ч)тє... тую мою скри(н)ку... постави(т) в склєпє штобы бє(з)пєчьнє ѡ(т) ѡгню и ѡ(т) запрєва(н)ѧ ѡ(д) зє(м)ли и ѡ(т) загнива(н)ѧ по(с)тави(в)ши В҃М тамъ ꙋ сєбє и до мєнє прє(з) пи(с)мо своє вєдомы(м) ꙋчини(т) рачили (Київ, 1592 *ЛСБ* 1035, 36).

ЗАГНИВАТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** *(втрачати свіжість води)* загниватися, загнивати: з҄ коло́дѧзєвъ, и з҄ крини́цъ, з҄ кото́рых҄ гды ча́стѡ че́рпано бывáєтъ, бо́лшъ в҄ них҄ воды́ прибываєт҄; гды засъ че́рпати з҄ нихъ пєрєста́то, бываєтъ, загниваютъсѧ, и псꙋют҄сѧ, а по(д)часъ, и ги́нꙋтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665).

2. *Перен. (деградувати, морально розкладатися)* загниватися, загнивати: вшєла́каѧ д҃ша нєѡкорєнє́наѧ Д҃хом҄ с҃тым҄, и нб(с)нои Соли, то́ єстъ, мо́ци Б҃жєи оуча́стницєю нє ста́вшисѧ, загнива́єтъсѧ, и мно́ги(х) злы́хъ мы́слій смро́дꙋ // по́лна быва́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 6-7).

Див. ще **ЗАГНИТИСѦ.**

ЗАГНИЛОСТЬ *ж.* Гнилість, гниль: Съгни́тїє: Порохно, загни́лос(т) (1627 *ЛБ* 126); хоро́ба, кото́раѧ з҄ загнилости Тємпєрємє́нтѡвъ, абѡ постановлє́ны(х) в҄ чоловѣчо(м) прирожє́ню вла́снѡстїй,... става́єтъ сѧ,... тако́ваѧ хоро́ба нє выхо́дитъ, алє пєрєстава́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145); ч҃лкъ потра́вами яковы́мись сыры́ми, до згни́лости скло́нными и нє стра́вными,... чи́ни(т) со́лїю, абы тыє потра́вы нє пришли до загни́лости (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 2 зв.).

ЗАГНИЛЫЙ *прикм.* Загнилий, гнильний: ра́ны загни́лыи и трꙋ(д)ныи кꙋ оулѣкованю роствори́вши ты(м) вымыва́ю(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184); ѡ Люна́тика(х) абѡ ѡ хоро́бѣ мѣсѧчной, ѡ той розꙋмѣютъ нѣкоторыѣ, иж҄ быва́єтъ з҄ загнило́ѣ мокроты або вѣлґо́тности, кото́рꙋю лати́нницы Гꙋмѡ́рами называ́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144); ра́на, и пꙋхли́на, и стрꙋп҄ загнилы́й: нє ѡсмотрєно ихъ, а́нѣ зава́зано (Там же, 1018).

ЗАГНИТИ *дієсл. док. (піддатися гниттю, розкластися)* загнити: хто мѧсо яко́є на до́лгїй ча́съ мѣти хотєчи, пи́лность ѡ́коло нєго чини́лъ, а со́лью бы... нє ѡсоли́лъ, пе́внє жє́бы сѧ засмє(р)-

дѣло, загнило и до оужи́ткꙋ нєпотре́бнымъ ста́ло (Вільна, 1627 *Дух.б.* 219).

Див. ще **ЗАГНИТИСА.**

ЗАГНИТИСА *дієсл. док.* **1.** *(піддатися гниттю, розкластися)* загнитися, загнистися, загнити: Засмєрдѣлиса абовѣмъ мо́витъ и Загнили́са ра́ны мои (Вільна, 1627 *Дух.б.* 7); єсли соль загниє(т)са, чи́м'са ѡсо́литъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 87);

(втратити свіжість води) загнитися, загнистися, загнити: во́да мо́рскаа:… єсли бы была нє сла́н(а) и та́къ до́лго стоачи, бєз' порꙋшє́на на єдино́мъ // мѣстє ѡ(т) сътворє́на свѣта: то́гда быса загнила и засмєрдѣла (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15 зв.-16).

2. *Перен. (здеградувати, морально розкластися)* загнитися, загнистися, загнити: Ѡслабли на́мъ всѣ чло(н)ки… ѡ́трꙋдоватѣла и дш҃а… загниласа и вши́тко тѣло (поч. XVII ст. *Пчела* 49 зв.).

Див. ще **ЗАГНИВАТИСЯ, ЗАГНИТИ.**

ЗАГНѢВАНЫЙ, ЗАГНЕВАНЫЙ, ЗАГНЕВАННЫЙ *дієприкм.* Розгніваний, *діал.* загніваний: хлопи,… загневанные на пана Хмилевъского и пана Карказана, на немъ се, слугахъ и товаристве его помстили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 528); Ст҃ы(х) Оуго́дникѡ(в) свои́хъ… до на́съ грѣшныхъ присыла́єтъ, абы́смѡ спо́собомъ ѡписа́нны(м) з' Бг҃ом' Ѡц҃ємъ на́ши(м), грѣхъ ра́ди на́шихъ, на на́съ загнѣва́нымъ ѡ зго́дѣ контракгова́ли (Київ, 1648 *МІКСВ* 347);

у знач. прикм. розгніваний *діал.* загніваний: чому бы не казали яко въ других // церквях звонити въ своимъ манастыре, бо нам всим треба благати Бога загневаного (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 681-682); гды хто з' загнѣва́ны(х) проти́вникѡ(в) нєсогла́сїє яко́є с' Тре́бникѡ(в) въ Львовѣ …друкова́ны(х) захо́чєт' продꙋковати; тако́вомꙋ ѡ(т)повѣдь сна́днаа, подає́тъся (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4 зв.).

ЗАГНѢВАТИСЯ, ЗАГНѢВАТИСА *дієсл. док.* Загніватися: негодова загнѣвался (II пол. XVI ст. *ЛА* 186); Па́вєлъ… мѣлъ дїспꙋта́цію з' Варна́вою, и та́къ загнѣвавшиса розышли́са з' собо́ю (Вільна, 1627 *Дух.б.* 258).

ЗАГНѢТЪ *ч.* Рум'янець на хлібах, *діал.* загніт. Вл.н.: Федо(р) Загнѣтъ (1649 *РЗВ* 40).

ЗАГОВѢВАТИ *дієсл. недок.* Заговляти: ѡба́чє в нача́лѣ постꙋ своєво́латъ и двома днами по(ст) розорають в' вто́рокъ заговѣва́ю(т) и нє нахо́дат са поста́чїи (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв.)* 26).

ЗАГОДИТИ *дієсл. док.* Узгодити, погодити: и для того запрѣчє́но и загожє́но нє вѣрити с'номъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 409).

ЗАГОДОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. ім., ч.* Загодований, -ого. Вл.н.: пограбили //… ꙋ кꙋ(з)ми загодованого… воловъ два (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 90-91).

ЗАГОДОВАТИ *дієсл. док., перен.* (кого чим) *(збагатити, наситити)* нагодувати (чим): насъ Господь судивъ, и токмивъ, и изъвязавъ духомъ святымъ, и загодовавъ шѣнюмъ своимъ и мирнустю (XVI ст. *НЄ* 194).

ЗАГОЄНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Загоєний: Ра́на, с҃є, Бли́зна, загоє́нои ра́ны зна́къ (1627 *ЛБ* 166).

ЗАГОИТИСА *дієсл. док.* Загоїтися: і҃с, … роспоро(л) собѣ ̦короу по(д) ко́лѣно(м), в'ложи́(л) та(м) кар'т'коу… гдѣ то са гнє́тъ загоило, и нє болѣло (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 92).

ЗАГОЛОВАЧИКЪ *ч.* Подушечка, *діал.* заголовчик: взяли(с)мо за заголовачи(к) и за пери(нъ)ку золоты(х) два (Львів, 1607-1645 *РДВ* 24 зв.).

Див. ще **ЗАГОЛОВОКЪ.**

ЗАГОЛОВОКЪ *ч.* Подушка, *діал.* заголовок: Я… зєзнава(м) и(ж) є(м) вза(л)… ѡбру(с) єд(ы)н рубькы ·в҃· ра(н)ту(х) єды(н) заголо(в)кы ·г҃· (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6).

Див. ще **ЗАГОЛОВАЧИКЪ.**

ЗАГОНИТИ *дієсл. недок.* 1. (кого) *(примушувати кого-небудь увійти кудись)* загонити, заганяти: пасты́ръ до́брїй, збира́єтъ ѡвє́цъ свои(х)…//… и загони́тъ их' до ѡвча́рнѣ свои (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50-50 зв.).

2. (кого) *(виганяти куди-небудь)* заганяти: вяза́ли // єгѡ ланцꙋха́ми и пꙋтами, стєрєгꙋчи єгѡ, а розорва́вши ѡко́вы заго́нєнъ быва́лъ ѡ(т) бѣса до пꙋсты́нь (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 613).

Див. ще **ЗАГНАТИ.**

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Випуск 9

Д — З

Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі, придбаній за кошти INTAS, а також наданій Інститутові українознавства Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом катедр українознавства

Затверджено до друку вченою радою Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України

Підписано до друку з готових діапозитивів 7.10.2002. Формат 84x108/16
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
Відділ української мови
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича
вул.Козельницька, 4
79026 Львів-26
УКРАЇНА

Друкарня видавничої фірми "Афіша"
79005, м.Львів, вул. Костя Левицького, 4
тел.: (0322) 97-05-37